सत्यमेव जयते

રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજના

નવેમ્બર- ૨૦૧૯

રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તામંડળ

ગૃહ બાબતોનું મંત્રાલય

ભારત સરકાર

રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજના

રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજના
રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તામંડળ
ભારત સરકાર
એનડીએમએ ભવન
એ-૧, સફદરગંજ એન્ક્લેવ
નવી દિલ્હી- ૧૧૦ ૦૨૯ -નું પ્રકાશન

રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજના, ૨૦૧૬
સુધારેલ આવૃત્તિ- નવેમ્બર- ૨૦૧૯

આ અહેવાલને ટાંકતી વખતે નીચે આપેલ ટાંચણનો ઉપયોગ કરવોઃ

રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તામંડળ, ભારત સરકાર, નવેમ્બર- ૨૦૧૯, નવી દિલ્હીનું પ્રકાશન

રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજના

રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તામંડળ

ગૃહ બાબતોનું મંત્રાલય

ભારત સરકાર

નવેમ્બર, ૨૦૧૯

વડા પ્રધાન

સંદેશો

એ જાણીને આનંદ થયો છે કે રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તામંડળે (NDMA) અદ્યતન કરેલ અને સુધારેલ રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજના (NDMP) તૈયાર કરી છે. અદ્યતન NDMP એ અગાઉની આવૃત્તિનો સુધારો છે. આ યોજના આપત્તિના જોખમો સામે હિસ્સેદારોની સમજણમાં વધારો કરશે અને કુદરતી આપત્તિઓ ના સમયે સામનો કરવાની આપણી ક્ષમતાને વધુ મજબૂત બનાવશે.

આપત્તિ જોખમ ઘટાડવા માટે સેન્ડાઇ માળખા - SFDRR (૨૦૧૫-૨૦૩૦) હેઠળ નિર્ધારિત લક્ષ્યોની સિદ્ધિ માટે દેશના કાર્યક્રમને આગળ ધપાવતા , આ યોજનાએ ટકાઉ વિકાસ લક્ષ્યો (SDGs) અને આબોહવા પરિવર્તન (COP 21) પેરિસ કરાર જેવા અન્ય આંતરરાષ્ટ્રીય કરારો સાથે સુ મેળ સાધવા પર પણ ધ્યાન કેન્દ્રિત કર્યું છે. આ કરારોનો સમયગાળો SFDRR સાથે સુસંગત છે. આ સુસંગતતા ટકાઉ અને આબોહવા સ્થિતિસ્થાપક વિકાસને સુનિશ્ચિત કરવામાં પરિણમશે જે આખરે આપત્તિના જોખમને ઘટાડશે.

વિકાસલક્ષી આયોજનમાં આપત્તિના જોખમને ઘટાડવાના મુખ્ય પ્રવાહમાં અને વિકાસની પહેલોના ટકાઉપણા ને સુનિશ્ચિત કરવા અને દરેક નાગરિકને આવરી લેવા માટે તેની પહોંચને વિસ્તૃત કરવા અને જોખમ ઘટાડવા માટે એક સર્વગ્રાહી અભિગમ અપનાવવો હિતાવહ છે.

આ યોજનાની સફળતા તેના સફળ અમલીકરણ પર નિર્ભર છે. આ યોજનાને તમામ સરકારી અને બિનસરકારી એમ બંને હિસ્સેદારોની સમજદારીપૂર્વક અમલમાં મૂકવાની અને તેમને સોંપવામાં આવેલી જવાબદારીઓ સમયબદ્ધ રીતે બજાવવાની જવાબદારી છે. આ રાષ્ટ્રીય યોજનાના ઉદ્દેશોને હાંસલ કરવામાં પણ મદદ કરશે.

કેટલીક નવી સંબંધિત વિશેષતાઓ સાથે સુધારેલી અને વધુ વ્યાપક રાષ્ટ્રીય યોજના તૈયાર કરવા અને ટકાઉ વિકાસ અને આબોહવા પરિવર્તનના નવા પરિમાણો ઉમેરવા માટે હું **NDMA** ને અભિનંદન આપું છું.

મને ખાતરી છે કે આ ભારતને આપત્તિઓ માટે વધુ સ્થિતિસ્થાપક બનાવવામાં મદદ કરશે અને આપણો દેશ આપત્તિ વ્યવસ્થાપનના ક્ષેત્રમાં વિશ્વનું નેતૃત્વ કરશે.

(નરેન્દ્ર મોદી)

सत्यमेव जयते

ગૃહ મંત્રી
સંદેશો

મને એ બાબતની નોંધ લેતા આનંદ થાય છે કે કુદરતી આપત્તિનો સામનો કરવા માટે ઘણી અસરકારક પદ્ધતિઓ પહેલેથી જ અમલમાં મૂકી છે એવો ભારત દેશ આપત્તિ વ્યવસ્થાપનના ક્ષેત્રમાં અગ્રણી દેશોમાં નો એક છે. મને ખાતરી છે કે, સુધારેલી રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજના, દેશમાં આપત્તિ પ્રતિકાર વિકાસને વધુ મજબૂત બનાવવા માટે એક વ્યૂહાત્મક સાધન સાબિત થશે.

એ ખૂબ જ સંતોષની વાત છે કે સુધારેલી આવૃત્તિમાં તમામ મહત્વના પાસાઓનું વ્યાપક વિશ્લેષણ કરવામાં આવ્યું છે અને વિશાળ અભિગમ સાથે રાષ્ટ્રીય યોજનામાં આપત્તિ જોખમ ઘટાડવાના મુખ્ય પ્રવાહનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે.

આવી શમન અને જોખમ ઘટાડવાની પહેલ પ્રતિભાવ , પ્રયત્નો અને જીવન અને સંપત્તિના નુકસાન માંથી બચાવવા માટે જરૂરિયાતોમાં ઘટાડો કરે છે.

આ સુધારેલી યોજનાએ આપત્તિ વ્યવસ્થાપનના તમામ તબક્કાઓ સાથે ન્યાય કર્યો છે અને હિસ્સેદારોએ આ યોજનાની સાથે તાલ મીલાવવાની ખાતરી કરવી જોઈએ.

હું **NDMA** ને તેમના પ્રયત્નો માટે શુભેચ્છા પાઠવું છું અને આ ઉમદા કાર્ય સાથે સંકળાયેલા બધાને અભિનંદન પાઠવું છું.

(અમીત શાહ)

કાર્યાલયઃગૃહ બાબતોનું મંત્રાલય, નોર્થ બ્લોક, નવી દિલ્હી- ૧૧૦૦૦૧

ફોનઃ ૨૩૦૯૪૬૮૬, ફેક્સઃ ૨૩૦૯૪૨૨૧ E-mail : hm@nic.in

રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તામંડળ

ભારત સરકાર

પ્રસ્તાવના

યોજના એક પ્રગતિશીલ અને કાર્યક્ષમ દસ્તાવેજ હો ય એ જરૂરી છે, જેને સમયાંતરે અદ્યતન અને સુધારો કરવાની જરૂર છે. આને ધ્યાનમાં રાખીને, ૨૦૧૬ ની અમલી રાષ્ટ્રીય યોજનાના અભિગમમાં નોંધપાત્ર સુધારો કરી અને નવા પરિમાણો ઉમેરીને સુધારો કરવામાં આવ્યો છે. અમે આશા રાખીએ છીએ કે કેન્દ્ર સરકાર, રાજ્યો અને કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોના મંત્રાલયો/ વિભાગો સામે આપત્તિ જોખમ ઘટાડવાના મુશ્કેલ પડકારોને ઉકેલવામાં સુધારેલી આવૃત્તિ વધુ ઉપયોગી અને અસરકારક સાબિત થશે.

અમલમાં રહેલ રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજના- ૨૦૧૬ નું સંશોધન એપ્રિલ, ૨૦૧૭ માં પરામર્શક કાર્યગોષ્ઠી સાથે શરૂ થયું હતું. આ પછી પરસ્પર અને વિવિધ હિસ્સેદારો અને વિવિધ ક્ષેત્રના નિષ્ણાતો સાથે વ્યાપક પરામર્શની ઘણી મંત્રણાઓ થઇ. સંશોધન કાર્યવાહીની ૩-૪ મંત્રણા પછી, એક મહિના માટે **NDMA** ની વેબસાઇટ પર અંતિમ મુસદ્દો મૂકીને સામાન્ય જનતા સહિત તમામ હિસ્સેદારો પાસેથી ટિપ્પણીઓ અને સૂચનો મંગાવવામાં આવ્યા હતા અને તમામ મંત્રાલયો / વિભાગો અને રાજ્યો / કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોને તેઓની ટિપ્પણીઓ અને અભિપ્રાયો માટે પણ મોકલવામાં આવ્યા હતા. **NDMA** ના અધિકારીઓએ તે ઓની ટિપ્પણીઓ અને સૂચનોને યોગ્ય રીતે સુધારેલી યોજનાને અંતિમ અને મંજૂરી આપી હતી.

ભારતનું ખતરો અને અસુરક્ષાની રૂપરેખા હવે જાણીતી છે. આબોહવા પરિવર્તનની અસરથી ભારતના ગંભીર વલણવાળા વિવિધ કુદરતી અને માનવ પ્રેરિત પરિબળોના કારણે આપત્તિઓના વ્યવસ્થાપનમાં સામેલ સમુદાયો અને સંસ્થાઓ માટે ઘણા ખતરાઓ અને પડકારો ઊભા કરે છે. આપત્તિ વ્યવસ્થાપન અધિનિયમ, ૨૦૦૫ ના અમલીકરણ અને આપત્તિ વ્યવસ્થાપન રાષ્ટ્રીય નીતિ , ૨૦૦૯ સ્વીકારવાથી, ભારત સરકારે કોઈપણ જોખમી આપત્તિ પરિસ્થિતિ અથવા આપત્તિનો સામનો કરવા માટે સુધારેલ સંસ્થાકીય વ્યવસ્થા અને DRR તંત્રની સ્થાપના કરી છે.

ભારત સરકારે, વર્ષ ૨૦૧૫ માં, આપત્તિ વ્યવસ્થાપન પર આધારિત ત્રણ સીમાચિહ્ન આંતરરાષ્ટ્રીય કરારો અપનાવ્યા હતા:

(૧) માર્ચ ૨૦૧૫ માં આપત્તિ જોખમ ઘટાડવા (SFDRR) માટે સેન્ડાઇ ફ્રેમવર્ક;

(૨) સપ્ટેમ્બર ૨૦૧૫ માં ટકાઉ વિકાસ લક્ષ્યો (SDGs) (૨૦૧૫-૨૦૩૦); અને

(૩) ડિસેમ્બર ૨૦૧૫ માં આબોહવા પરિવર્તન પર સંયુક્ત રાષ્ટ્ર ફ્રેમવર્ક સંમેલન અંતર્ગત ૨૧ મી સભ્ય દેશોની મહાસભા (COP 21) ખાતે આબોહવા પરિવર્તન પર પેરિસ કરાર.

આ આંતરરાષ્ટ્રીય કરારોને અલગ થી જોવા જોઈએ નહીં. ટકાઉ વિકાસ માટે આપત્તિ પ્રતિ કાર અને આબોહવા પરિવર્તનની અસરો માટે અનુકૂળ હોવું જરૂરી છે. આને ધ્યાનમાં રાખીને સુધારેલી યોજનાએ નવી દિલ્હીમાં નવેમ્બર ૨૦૧૬ માં DRR (AMCDRR) પર એશિયન મંત્રાલય સંમેલનમાં DRR પર દસ મુદ્દાના એજન્ડાને ખાસ ધ્યાનમાં રાખીને ત્રણ આંતરરાષ્ટ્રીય કરારો વચ્ચે સુસંગતતા સ્થાપિત કરવા પર વિશેષ ભાર મૂક્યો છે. રાષ્ટ્રીય લક્ષ્યો હાંસલ કરવા માટે સંઘર્ષ કરતા કેન્દ્ર સરકાર તેમજ રાજ્યો અને કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોના તમામ સંબંધિત હિસ્સેદારોને મદદ કરશે.

આપત્તિઓનું થતું પુનરાવર્તન અને તેની તીવ્રતા પર આબોહવા પરિવર્તનની અસરોના મહત્વને ધ્યાનમાં લેતા, આબોહવા પરિવર્તન જોખમ વ્યવસ્થાપનને જવાબદારીના માળખામાં આપત્તિ જોખમ વ્યવસ્થાપન માટે નવા અને છઠ્ઠા વિષયોના ક્ષેત્ર તરીકે હાલના પાંચ વિષયોના ક્ષેત્રો ઉપરાંત, જોખમ સમજવું, આંતર સંસ્થા સાથે સંકલન, DRR માં રોકાણ-માળખાકીય પગલાં, DRR માં રોકાણ-બિન-માળખાકીય પગલાં અને ક્ષમતા વિકાસ દાખલ કરવામાં આવ્યા છે.

તે કહ્યા વગર રહેવાતું નથી કે આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજના માત્ર તેના શબ્દો અને ભાવનાથી અમલ કરવામાં આવે ત્યારે જ અસરકારક બની શકે છે. આ માટે, ભારત સરકારના મંત્રાલયો / વિભાગો અને રાજ્યો અને કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોની સરકારો એ વિકાસલક્ષી યોજનાઓ અને નીતિઓમાં આપત્તિ જોખમ ઘટાડવાના ઉપાયોને મુખ્યધારામાં લાવવાની જરૂર છે. આ યોજના તે ઓની યોજનાઓ અને નીતિઓમાં મુખ્ય પ્રવાહના આપત્તિ જોખમ ઘટાડવાની પદ્ધતિઓ અને વ્યૂહરચનાઓને સમજવામાં મદદ કરશે કારણ કે તે મુખ્ય પ્રવાહમાં આ યોજનામાં ઉમેરાયેલા નવા પ્રકરણમાં તેની સમજ આપે છે.

સુધારેલી યોજના પણ આ યોજનાને સર્વગ્રાહી બનાવવા પર વિશેષ ભાર મૂકે છે. આપણે જાણીએ છીએ કે આપત્તિઓની અસરો સમુદાયના કેટલાક વર્ગો ને તેઓની આંતરિક અસુરક્ષા અને ક્ષમતાઓને કારણે શારીરિક, સામાજિક-આર્થિક અને અન્ય કારણોસર વધુ અનુભવ થાય છે.

સુધારેલ NDMP એ આ પાસાને પણ ધ્યાનમાં લીધા છે. સામાજિક સમાવેશ પર નવું પ્રકરણ ખાસ વિચારણાઓનો ઉકેલ કરે છે અને જાતિ આધારિત અસુરક્ષા, SC/ST સમુદાયો, વૃદ્ધો, બાળકો અને વિકલાંગ વ્યક્તિઓની સ્થિતિને ધ્યાનમાં રાખીને પગલાં સૂચવે છે.

૨૦૧૫ પછીના આંતરરાષ્ટ્રીય કરારો સાથે રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજનાને એકરૂપ કરવા માટે , ૨૦૩૦ ના વર્ષને લાંબા ગાળાના પગલાં માટે અંતિમ વર્ષ તરીકે ગણવામાં આવી છે. અનુક્રમે ૨૦૨૨,૨૦૨૭

અને ૨૦૩૦ માં પૂરી થતી ટૂંકી, મધ્યમ અને લાંબા ગાળાની ધારણાઓની પ્રવૃત્તિઓને આ સુધારેલી યોજનામાં સમાવવામાં આવેલ છે. જ્યારે કેટલાંક પગલાઓ મોટાભાગના કિસ્સાઓમાં તમામ વ્યવહારુ હેતુઓ માટે , ત્રણ તબક્કાઓમાં એક સાથે સહવર્તી પ્રવૃત્તિઓ અગાઉની યોજનાથી ચાલુ છે. કેન્દ્ર સરકારના મંત્રાલયો અને વિભાગો અને રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોની સરકારોની તમામ જવાબદારીઓ ચોક્કસ સમયમર્યાદા સાથે અમલમાં છે, જે પૂર્ણ થવાની વિવિધ સમય મર્યાદા સાથે એક સાથે શરૂ થશે અને આગળ વધશે.

જ્યારે સંશોધન કરવામાં સમર્પિત પ્રયત્નોની ખૂબ જ કાળજી રાખવામાં આવી હતી, ત્યારે તેની પ્રગતિશીલ પ્રકૃતિને કારણે યોજનામાં હંમેશા સુધારણાને અવકાશ રહેશે. આ આવૃત્તિ અગાઉની આવૃત્તિનો સુધારો છે અને આ યોજના અમલમાં મૂકીને વધુ અનુભવ સાથે ; ભવિષ્યની આવૃત્તિઓમાં સામેલ કરવા માટે આપણે વધુ આંતરદૃષ્ટિ મેળવી શકશું. અમને આશા છે કે આ યોજના તમામ સંબંધિત હિસ્સેદારોને તેમના પ્રયાસો અને આપત્તિ અસ્થિર સમુદાય અને દેશના નિર્માણની પહેલમાં મદદ કરશે. સૂચનો અને ટિપ્પણીઓ હંમેશા જરૂરી છે અને આવકારવામાં આવશે.

કમલ કિશોર ડો. ડી.એન. શર્મા લે. જન. એન.સી. મારવાહ (નિવૃત) જી.વી.વી. શર્મા, **IAS**

સભ્ય સભ્ય સભ્ય સભ્ય સચિવ

ઋણ સ્વીકાર

રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજનામાં સુધારો કરવાની કાર્યવાહી એપ્રિલ ૨૦૧૭ માં જુદા જુદા હિસ્સેદારો સાથે પરામર્શ મંત્રણાથી શરૂ થઈ હતી. આ પછી સુધારેલી માર્ગદર્શિકાને અંતિમ રૂપ આપવામાં આવે તે પહેલા શ્રેણીબદ્ધ પરામર્શ અને સમીક્ષાઓ કરવામાં આવી હતી. હાલના સાહિત્યને સુધારવા અને તેમાં નવા પરિમાણો ઉમેરવા માટે વ્યાપક અભિગમ દ્વિપક્ષીય હતો.

અમે યોજનાને સુધારવાના વિશાળ અભ્યાસમાં પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે જોડાયેલ દરેકના સમર્થન અને યોગદાનને આભારી છીએ.

સભ્ય સચિવ શ્રી જી .વી.વી. શર્મા, સભ્યો લેફ્ટનન્ટ જનરલ એન.સી. મારવાહ (નિવૃત્ત) , ડો. ડી. એન. શર્મા અને શ્રી કમલ કિશોર અને તત્કાલીન સચિવ ડો.પ્રદીપ કુમાર, NDMA ના મૂલ્યવાન સૂચનો અને દૃષ્ટિકોણવાળા મુસદ્દા મારફત દૃઢતાપૂર્વક સમર્થન અને માર્ગદર્શન પૂરું પાડ્યું છે.

સમગ્ર પ્રક્રિયાનું નેતૃત્વ કરનાર NDMA ના અધિક સચિવ (નીતિ અને યોજના) ડો. વી. થિરુપુગાઝ યોજનામાં નવા વિચારો અને પરિમાણો લાવ્યા. તેમના દૃષ્ટિકોણ અને માર્ગદર્શન અને દરેક ક્રમિક મુસદ્દાની તેમની મહત્વની સમીક્ષા આ યોજનાને અંતિમ સ્વરૂપ આપવા માટે મહત્વની રહી હતી. વરિષ્ઠ સલાહકાર (નીતિ , યોજના અને મુખ્યપ્રવાહ) શ્રી અનુજ તિવારી એ તમામ હિસ્સેદારો સાથે સંકલન કરીને, તેમનો દૃષ્ટિકોણ અને ટિપ્પણીઓ માંગતા , તકનીકી માહિતી પૂરી પાડી અને એકંદરે સંશોધન પ્રક્રિયાને ટેકો આપ્યો હતો. ડો. પવનકુમાર સિંહ (સંયુક્ત સલાહકાર , સંચાલન) અને શ્રી નવલ પ્રકાશ (વરિષ્ઠ સંશોધન અધિકારી) એ તકનીકી સહાય અને માહિતી આપી. NDMA ના અધિકારીઓ અને સલાહકારો, અને વિષય નિષ્ણાતોએ પણ તેમના કુશળતાના ક્ષેત્રોને લગતા વિભાગોની સામગ્રીમાં ફાળો આપ્યો હતો.

UNNATI – શિક્ષણ વિકાસ સંગઠને આ સુધારેલી યોજના તૈયાર કરવા માટે તકનીકી સહાય પૂરી પાડી હતી. ડો. સી.પી. જીવાને NDMP ના સંશોધન માટે મૂલ્યવાન તકનીકી સહાય પૂરી પાડી હતી. શ્રી બિનોય આચાર્ય અને UNNATI માં તેમની ટીમના સભ્યોએ પણ સમયાંતરે સંશોધન પ્રક્રિયામાં ફાળો આપ્યો હતો.

સંબંધિત માળખું અને આખરી મુસદ્દો પણ ભારત સરકારના તમામ મંત્રાલયો અને વિભાગો અને રાજ્યો અને કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોને મોકલવામાં આવ્યા હતા. અમે સંશોધિત યોજનામાં યોગ્ય રીતે સામેલ કરવામાં આવેલ મૂલ્યવાન સૂચનો અને ટિપ્પણીઓના તેઓના યોગદાનની નોંધ લઇએ છીએ.

અનુક્રમણિકા

માનનીય વડાપ્રધાનશ્રીનો સંદેશો

માનનીય ગૃહમંત્રીશ્રીનો સંદેશો

પ્રસ્તાવના

ઋણ સ્વીકાર

સંક્ષેપ્તાક્ષરો xiii

કાર્યકારી સારાંશ xxv

૧. પ્રારંભિક ૧

૧.૧ પાયાની સમજ ૧

૧.૨ દ્રષ્ટિબિંદુ પરિવર્તન ૪

૧.૩ NDMP ના મુખ્ય સ્થંભો ૫

૧.૪ કાયદાકીય આદેશ ૬

૧.૫ ૨૦૧૫ પહેલાના ત્રણ વૈશ્વિક માળખા- આપત્તિઓ, સ્થિર વિકાસ અને આબોહવા પરિવર્તનઃ પરસ્પર શક્તિશાળી અને સુસંગત બનાવવું ૭

૧.૬ આપત્તિ જોખમ ઘટાડવા માટે વડાપ્રધાનશ્રીનો દસ સૂત્રી કાર્યક્રમ ૮

૧.૭ સામજિક ભાગીદારી ૧૨

૧.૮ આપત્તિ જોખમ ઘટાડાને મુખ્ય પ્રવાહમાં વાળવો ૧૨

૧.૯ દ્રષ્ટિકોણ ૧૩

૧.૧૦ કાર્યક્ષેત્ર ૧૩

૧.૧૧ ઉદ્દેશો ૧૪

૧.૧૨ સમય માળખું – ટુંકા, મધ્યમ અને લાંબા ગાળાનું ૧૬

૧.૧૩ આપત્તિના પ્રકારો ૧૮

૧.૧૩.૧ રાષ્ટ્રીય ખતરો ૧૮

૧.૧૩.૨ માનવ પ્રેરિત આપત્તિ ૨૧

૧.૧૪ સંસ્થાકીય માળખું ૨૨

૧.૧૪.૧ રાષ્ટ્રીય કક્ષાએ ૨૩

૧.૧૪.૨ રાજ્ય કક્ષાએ ૨૯

૧.૧૫ યોજનાનું અમલીકરણ ૩૧

૩૪

૨. ખતરોનું જોખમ અને તેના પડકારો

૨.૧ પૃષ્ઠભૂમિ ૩૪

૨.૨ ખતરાના જોખમો અને અસુક્ષિતતા ૩૫

૨.૨.૧ વિવિધ ખતરાની અસુક્ષિતતા ૩૫

૨.૨.૨ કુદરતી ખતરો ૩૬

૨.૨.૩ માનવ પ્રેરિત ખતરો ૫૫

૨.૨.૪ આગનું જોખમ ૬૩

૨.૩ વિવિધ રાજ્યોના પ્રદેશો/વિસ્તારોને લગતી જરૂરી વિશેષ કાર્યવાહી ૬૬

૨.૩.૧ હિમાલય ક્ષેત્ર ૬૬

૨.૩.૨ દરિયા કિનારાના વિસ્તારો ૬૬

૨.૩.૩ નદી કિનારાના પ્રદેશો ૬૭

૨.૩.૪ ઉત્તર-પૂર્વીય પ્રદેશો ૬૮

૨.૩.૫ કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશો, ટાપુઓ અને દરિયાઈ સંપતિ ૬૮

૨.૩.૬ સૂકા/ અર્ધ સૂકા અને અછતગ્રસ્ત પ્રદેશો ૬૯

૨.૪ આબોહવા પરિવર્તન ૭૦

૨.૪.૧ આબોહવા અને માનવીય આબોહવા પરિવર્તન ૭૦

૨.૪.૨ આબોહવા પરિવર્તનની આંતર સરકારી જૂથ ૭૨

૨.૪.૩ ભારત અને આબોહવા પરિવર્તન ૭૩

૨.૪.૪ તાપમાન ૭૫

૨.૪.૫ ભારતીય ચોમાસા પરની અસર ૭૬

૨.૪.૬ આંધી અને વાવાઝોડા ૭૭

૨.૪.૭ સમુદ્ર જળસ્તરમાં વધારો ૭૭

૨.૪.૮ સમુદ્ર જળસ્તરમાં વધારાને કારણે દરિયા કિનારે રેલમછેલ થવી ૭૭

૨.૪.૯ આપત્તિ જોખમ ઘટાડાનું સંકલન કરવું અને આબોહવા પરિવર્તન સ્વીકાર ૭૮

૨.૫ પશુધન - આપત્તિ જોખમ ઘટાડાના પડકારો ૭૮

૨.૫.૧ પૃષ્ઠભૂમિ ૭૮

૨.૫.૨ પશુધનની આપત્તકાલીન વૈશ્વિક અભિગમ ૭૯

૨.૫.૩ મહત્વની દરમિયાનગીરીઓ ૮૧

૨.૫.૪ જોખમ વ્યવસ્થાપન અને વીમો ૮૧

૨.૬ પર્યાવરણ અને સંરક્ષણ ૮૨

૨.૬.૧ પૃષ્ઠભૂમિ ૬૨
૨.૬.૨ પર્યાવરણીય દેખરેખ અને મૂલ્યાંકન ૮૪
૨.૬.૩ રક્ષિત વિસ્તારો, પર્યાવરણ તંત્ર પુનઃસ્થાપન ૮૪
૨.૬.૪ ભારત અને જૈવ વૈવિધ્ય સંરક્ષણ ૮૫
૨.૬.૫ વન્યજીવ કાર્યયોજનામાં આપત્તિ જોખમ ઘટાડો અને આબોહવા પરિવર્તન ૮૭
૨.૭ સાંસ્કૃતિક વારસા સ્થાનો, તેના પરિસરો અને સંગ્રહાલયોનું આપત્તિ વ્યવસ્થાપન ૮૯
૨.૮ વૈશ્વિક મહાવિનાશકારી જોખમો ૯૦
3 આપત્તિ જોખમ ઘટાડાના ૨૦૧૫ પહેલાના વૈશ્વિક માળખાને સુસંગત અને પરસ્પર મજબૂતીકરણ ૯૨
૩.૧ પૃષ્ઠભૂમિ ૯૨
૩.૨ આપત્તિ જોખમ ઘટાડાનું સેન્ડાઈ માળખું ૯૨
૩.૨.૧ આપત્તિ જોખમ વ્યવસ્થાપનના નવું જોર ૯૨
૩.૨.૨ ચાર પ્રાથમિકતાઓ; સાત લક્ષ્યો ૯૪
૩.૩ સ્થિર વિકાસ લક્ષ્યો અને આપત્તિ પ્રતિકાર ક્ષમતા ૯૬
૩.૪ COP21 આબોહવા પરિવર્તન પગલા અને આપત્તિ જોખમ ઘટાડા પર પેરિસ કરાર ૯૯
૩.૫ સુસંગતા અને પરસ્પર મજબૂતીકરણ - આપત્તિ જોખમ ઘટાડાનો વિષયલક્ષી વિસ્તાર ૧૦૧
૪ આપત્તિ જોખમ ઘટાડામાં સામાજિક સામેલગીરી
૪.૧ પૃષ્ઠભૂમિ
૪.૨ જાતિગત દૃષ્ટિકોણ અને આપત્તિ જોખમ ઘટાડો
૪.૨.૧ જાતિગત સંવેદનશીલતા
૪.૨.૨ જાતિ અને લઘુમતી જાતિઓ
૪.૩ અનુસૂચિત જાતિ અને અનુસૂચિત જનજાતિ
૪.૩.૧ અનુસૂચિત જાતિ
૪.૩.૨ અનુસૂચિત જનજાતિ
૪.૪ બાળકો
૪.૫ વૃદ્ધો
૪.૬ વિકલાંગો
૪.૭ આપત્તિ જોખમ વ્યવસ્થાપનને સમાવેશક બનાવવું
૪.૮ સામાજિક સામેલગીરી- જવાબદારી માળખું

૫ આપત્તિ જોખમ ઘટાડાને મુખ્યધારામાં લાવવું

૫.૧ પૃષ્ઠભૂમિ

૫.૨ આપત્તિ જોખમ ઘટાડાના ગૌણ વિષયલક્ષી વિસ્તારોને મુખ્યધારામાં લાવવા

૫.૩ જોખમ પ્રત્યે જાગૃતિ અને સમજણ વધારવી

૫.૪ કાયદાકીય સમર્થન અને આપત્તિ તંત્ર

૫.૫ આપત્તિ જોખમને બદલવું

૫.૬ આપત્તિ જોખમ વ્યવસ્થાપનમાં સામાજિક સમાવેશની ખાતરી કરવી

૫.૭ આપત્તિ પ્રતિકારકતા વધારવા માટે મુખ્ય વૈશ્વિક ફ્રેમવર્ક હેઠળ પહેલોની સુસંગતતા અને પરસ્પર મજબૂતીકરણને સક્ષમ કરવું

૫.૮ આપત્તિ જોખમ વ્યવસ્થાપન માટે સંસ્થાકીય વ્યવસ્થાઓ અને ક્ષમતા વિકાસ

૫.૯ આંતર-સરકારી સંકલન અને એકીકરણ

૫.૧૦ બજેટ ફાળવણી

૫.૧૧ પ્રોજેક્ટ મૂલ્યાંકનમાં ફેરફાર

૫.૧૨ લક્ષ્યો, સમયમર્યાદા અને સૂચકોની ગોઠવણ કરવી

૫.૧૩ અમલીકરણ

૬ આપત્તિ સ્થિતિસ્થાપકતા નિર્માણ કરવી- જવાબદારી માળખું -: ભાગ-ક, પ્રસ્તાવના

૬.૧ પરિચય

૬.૨ આપત્તિ જોખમ ઘટાડા માટે વિષયલક્ષી ક્ષેત્રો

૬.૨.૧ આપત્તિના જોખમને સમજવું

૬.૨.૨ આંતર સંસ્થાકીય સંકલન

૬.૨.૩ આપત્તિ જોખમ ઘટાડામાં રોકાણ કરવું

૬.૨.૪ આપત્તિ જોખમ ઘટાડામાં રોકાણ- બિન-માળખાકીય પગલાં

૬.૨.૫ ક્ષમતા નિર્માણ

૬.૨.૬ આબોહવા પરિવર્તન જોખમનું વ્યવસ્થાપન

૭ આપત્તિ પ્રતિકાર ક્ષમતા નિર્માણ કરવી- જવાબદારી માળખું -: ભાગ-ખ

૭.૧ વાવાઝોડું અને પવન

૭.૧.૧ આપત્તિના જોખમને સમજવું

૭.૧.૨ આંતર સંસ્થાકીય સંકલન

૭.૧.૩ આપત્તિ જોખમ ઘટાડામાં રોકાણ- માળખાકીય પગલાં

૭.૧.૪ આપત્તિ જોખમ ઘટાડામાં રોકાણ- બિન-માળખાકીય પગલાં

૭.૧.૫ ક્ષમતા નિર્માણ

૭.૧.૬ આબોહવા પરિવર્તન જોખમનું વ્યવસ્થાપન

૭.૨ પૂર

૭.૨.૧ આપત્તિના જોખમને સમજવું

૭.૨.૨ આંતર સંસ્થાકીય સંકલન

૭.૨.૩ આપત્તિ જોખમ ઘટાડામાં રોકાણ- માળખાકીય પગલાં

૭.૨.૪ આપત્તિ જોખમ ઘટાડામાં રોકાણ- બિન-માળખાકીય પગલાં

૭.૨.૫ ક્ષમતા નિર્માણ

૭.૨.૬ આબોહવા પરિવર્તન જોખમનું વ્યવસ્થાપન

૭.૩ શહેરી જળપ્રલય

૭.૩.૧ આપત્તિના જોખમને સમજવું

૭.૩.૨ આંતર સંસ્થાકીય સંકલન

૭.૩.૩ આપત્તિ જોખમ ઘટાડામાં રોકાણ- માળખાકીય પગલાં

૭.૩.૪ આપત્તિ જોખમ ઘટાડામાં રોકાણ- બિન-માળખાકીય પગલાં

૭.૩.૫ ક્ષમતા નિર્માણ

૭.૩.૬ આબોહવા પરિવર્તન જોખમનું વ્યવસ્થાપન

૭.૪ ભૂકંપીય/ ભૂકંપ

૭.૪.૧ આપત્તિના જોખમને સમજવું

૭.૪.૨ આંતર સંસ્થાકીય સંકલન

૭.૪.૩ આપત્તિ જોખમ ઘટાડામાં રોકાણ- માળખાકીય પગલાં

૭.૪.૪ આપત્તિ જોખમ ઘટાડામાં રોકાણ- બિન-માળખાકીય પગલાં

૭.૪.૫ ક્ષમતા નિર્માણ

૭.૫ સુનામી

૭.૫.૧ આપત્તિના જોખમને સમજવું

૭.૫.૨ આંતર સંસ્થાકીય સંકલન

૭.૫.૩ આપત્તિ જોખમ ઘટાડામાં રોકાણ- માળખાકીય પગલાં

૭.૫.૪ આપત્તિ જોખમ ઘટાડામાં રોકાણ- બિન-માળખાકીય પગલાં

૭.૫.૫ ક્ષમતા નિર્માણ

૭.૫.૬ આબોહવા પરિવર્તન જોખમનું વ્યવસ્થાપન

૭.૬ ભૂસ્ખલન અને હિમ વર્ષા

૭.૬.૧ આપત્તિના જોખમને સમજવું

૭.૬.૨ આંતર સંસ્થાકીય સંકલન

૭.૬.૩ આપત્તિ જોખમ ઘટાડામાં રોકાણ- માળખાકીય પગલાં

૭.૬.૪ આપત્તિ જોખમ ઘટાડામાં રોકાણ- બિન-માળખાકીય પગલાં

૭.૬.૫ ક્ષમતા નિર્માણ

૭.૬.૬ આબોહવા પરિવર્તન જોખમનું વ્યવસ્થાપન

૭.૭ અનાવૃષ્ટિ

૭.૭.૧ આપત્તિના જોખમને સમજવું

૭.૭.૨ આંતર સંસ્થાકીય સંકલન

૭.૭.૩ આપત્તિ જોખમ ઘટાડામાં રોકાણ- માળખાકીય પગલાં

૭.૭.૪ આપત્તિ જોખમ ઘટાડામાં રોકાણ- બિન-માળખાકીય પગલાં

૭.૭.૫ ક્ષમતા નિર્માણ

૭.૭.૬ આબોહવા પરિવર્તન જોખમનું વ્યવસ્થાપન

૭.૮ શીત લહેર અને કરા પડવા

૭.૮.૧ લોકો માટે શમનકારી પગલાં લેવા

૭.૮.૨ પાક અને પ્રાણીઓ માટે શમનકારી પગલાં લેવા

૭.૮.૩ આબોહવા પરિવર્તન જોખમનું વ્યવસ્થાપન

૭.૯ વાવાઝોડું, વીજળી પડવી, ધૂળ ઉડવી, ઝંઝાવાત અને ભારે પવન ફૂંકાવો

૭.૯.૧ જોખમને સમજવું

૭.૯.૨ આંતર સંસ્થાકીય સંકલન

૭.૯.૩ આપત્તિ જોખમ ઘટાડામાં રોકાણ- માળખાકીય પગલાં

૭.૯.૪ આપત્તિ જોખમ ઘટાડામાં રોકાણ- બિન-માળખાકીય પગલાં

૭.૯.૫ ક્ષમતા નિર્માણ

૭.૯.૬ આબોહવા પરિવર્તન જોખમનું વ્યવસ્થાપન

૭.૧૦ વાદળ ફાટવું અને મુશળધાર વરસાદ પડવો

૭.૧૦.૧ જોખમને સમજવું

૭.૧૦.૨ આંતર સંસ્થાકીય સંકલન

૭.૧૦.૩ આપત્તિ જોખમ ઘટાડામાં રોકાણ- માળખાકીય પગલાં

૭.૧૦.૪ આપત્તિ જોખમ ઘટાડામાં રોકાણ- બિન-માળખાકીય પગલાં

૭.૧૦.૫ ક્ષમતા નિર્માણ

૭.૧૦.૬ આબોહવા પરિવર્તન જોખમનું વ્યવસ્થાપન
૭.૧૧ હિમ સરોવર ફાટવાથી પૂર આવવું
૭.૧૧.૧ જોખમને સમજવું
૭.૧૧.૨ આંતર સંસ્થાકીય સંકલન
૭.૧૧.૩ આપત્તિ જોખમ ઘટાડામાં રોકાણ- માળખાકીય પગલાં
૭.૧૧.૪ આપત્તિ જોખમ ઘટાડામાં રોકાણ- બિન-માળખાકીય પગલાં
૭.૧૧.૫ ક્ષમતા નિર્માણ
૭.૧૧.૬ આબોહવા પરિવર્તન જોખમનું વ્યવસ્થાપન
૭.૧૨ ગરમીનું મોજું
૭.૧૨.૧ જોખમને સમજવું
૭.૧૨.૨ આંતર સંસ્થાકીય સંકલન
૭.૧૨.૩ આપત્તિ જોખમ ઘટાડામાં રોકાણ- માળખાકીય પગલાં
૭.૧૨.૪ આપત્તિ જોખમ ઘટાડામાં રોકાણ- બિન-માળખાકીય પગલાં
૭.૧૨.૫ ક્ષમતા નિર્માણ
૭.૧૨.૬ આબોહવા પરિવર્તન જોખમનું વ્યવસ્થાપન
૭.૧૩ રાસાયણિક (ઔદ્યોગિક) આપત્તિઓ
૭.૧૩.૧ જોખમને સમજવું
૭.૧૩.૨ આંતર સંસ્થાકીય સંકલન
૭.૧૩.૩ આપત્તિ જોખમ ઘટાડામાં રોકાણ- માળખાકીય પગલાં
૭.૧૩.૪ આપત્તિ જોખમ ઘટાડામાં રોકાણ- બિન-માળખાકીય પગલાં
૭.૧૩.૫ ક્ષમતા નિર્માણ
૭.૧૪ પરમાણુ અને ક્ષ કિરણ ચિકિત્સા સંકટો
૭.૧૪.૧ જોખમને સમજવું
૭.૧૪.૨ આંતર સંસ્થાકીય સંકલન
૭.૧૪.૩ આપત્તિ જોખમ ઘટાડામાં રોકાણ- માળખાકીય પગલાં
૭.૧૪.૪ આપત્તિ જોખમ ઘટાડામાં રોકાણ- બિન-માળખાકીય પગલાં
૭.૧૪.૫ ક્ષમતા નિર્માણ
૭.૧૫ જૈવિક અને જાહેર આરોગ્ય સંકટો
૭.૧૫.૧ જોખમને સમજવું
૭.૧૫.૨ આંતર સંસ્થાકીય સંકલન

૭.૧૫.૩ આપત્તિ જોખમ ઘટાડામાં રોકાણ- માળખાકીય પગલાં

૭.૧૫.૪ આપત્તિ જોખમ ઘટાડામાં રોકાણ- બિન-માળખાકીય પગલાં

૭.૧૫.૫ ક્ષમતા નિર્માણ

૭.૧૫.૬ આબોહવા પરિવર્તન જોખમનું વ્યવસ્થાપન

૭.૧૬ આગનું ખતરો

૭.૧૬.૧ જોખમને સમજવું

૭.૧૬.૨ આંતર સંસ્થાકીય સંકલન

૭.૧૬.૩ આપત્તિ જોખમ ઘટાડામાં રોકાણ- માળખાકીય પગલાં

૭.૧૬.૪ આપત્તિ જોખમ ઘટાડામાં રોકાણ- બિન-માળખાકીય પગલાં

૭.૧૬.૫ ક્ષમતા નિર્માણ

૭.૧૭ જંગલ દવ ખતરો

૭.૧૭.૧ જોખમને સમજવું

૭.૧૭.૨ આંતર સંસ્થાકીય સંકલન

૭.૧૭.૩ આપત્તિ જોખમ ઘટાડામાં રોકાણ- માળખાકીય પગલાં

૭.૧૭.૪ આપત્તિ જોખમ ઘટાડામાં રોકાણ- બિન-માળખાકીય પગલાં

૭.૧૭.૫ ક્ષમતા નિર્માણ

૭.૧૭.૬ આબોહવા પરિવર્તન જોખમનું વ્યવસ્થાપન

૮ તૈયારી અને પ્રતિભાવ

૮.૧ પૃષ્ઠભૂમિ

૮.૨ સંસ્થાકીય માળખું

૮.૩ રાષ્ટ્રીય પૂર્વ ચેતવણી પ્રણાલી

૮.૩.૧ કુદરતી ખતરો-વિશિષ્ટ પૂર્વ ચેતવણીઓ માટે નિયુક્ત કેન્દ્રીય સંસ્થાઓ

૮.૩.૨ કેન્દ્રીય સંસ્થાઓ/ વિભાગોની ભૂમિકા

૮.૪ કેન્દ્રીય કક્ષાએ પ્રતિભાવનું સંકલન

૮.૫ આગ અને આપત્તકાલીન સેવાઓ

૮.૬ રાજ્યો તરફથી કેન્દ્રીય સહાયની વિનંતીઓનો પ્રતિભાવ આપવો

૮.૭ એક કરતાં વધુ રાજ્યોને અસર કરતી આપત્તિઓનું સંચાલન

૮.૮ પ્રતિભાવ પ્રણાલીને સક્રીય કરવી

૮.૯ કેન્દ્ર અને રાજ્યની કટોકટી કામગીરીઓ અને જવાબદારીઓ

૮.૧૦ તૈયારી અને પ્રતિભાવ માટે જવાબદારી માળખું

૯ પૂર્વવત્ત સ્થિતિ અને પુનઃ સારૂ નિર્માણ કરવું

૯.૧ કાર્યક્ષેત્ર

૯.૨ અભિગમ

૯.૩ પૂર્વવત્ત સ્થિતિ માટે કાર્યવાહી

૯.૪ આગોતરી, અધવચ્ચે અને લાંબાગળાની પૂર્વવત્ત સ્થિતિ

૯.૫ પુનઃ બાંધકામ

૯.૬ પુનઃ બાંધકામમાં સંકલન કરવું

૯.૬.૧ કેન્દ્ર સરકાર

૯.૬.૨ રાજ્ય સરકાર

૯.૬.૩ ખાનગી ક્ષેત્ર

૯.૬.૪ સ્વૈચ્છિક સંગઠનો અને આંતરરાષ્ટ્રીય સેવા સંસ્થાઓ

૯.૭ પુનઃસ્થાપન

૯.૭.૧ પૃષ્ઠભૂમિ

૯.૭.૨ ભૌતિક પુનઃસ્થાપન

૯.૭.૩ પુનઃસ્થાન નિર્ધારણ

૯.૭.૪ સામાજિક પુનઃસ્થાપન

૯.૭.૫ શૈક્ષણિક પ્રવૃત્તિઓનો પુનરોદ્ધાર

૯.૭.૬ વૃદ્ધો, મહિલાઓ, બાળકો અને વિકલાંગોનું પુનઃસ્થાપન

૯.૭.૭ આર્થિક પુનઃસ્થાપન

૯.૭.૮ માનસિક પુનઃસ્થાપન

૯.૭.૯ ક્ષતિગ્રસ્ત સાંસ્કૃતિક સંપતિ સ્થાનો , તેમનો વિસ્તાર અને સંગ્રહાલયો નું પુનઃસ્થાપન

૯.૮ ભંડોળ એકત્ર કરવું

૯.૮.૧ પૃષ્ઠભૂમિ

૯.૮.૨ એકત્રીકરણ, વિતરણ અને દેખરેખ

૯.૮.૩ પુનઃનિર્માણ ખર્ચની વસૂલાત

૧૦ ક્ષમતા વિકાસ – વિહંગાવલોકન

૧૦.૧ પૃષ્ઠભૂમિ

૧૦.૨ **NIDM, NDRF** અને બીજી સંસ્થાઓ

૧૦.૩ સ્થાનિક સંસ્થાઓમાં ક્ષમતા વિકાસ - ગ્રામીણ અને શહેરી

૧૦.૪ સમુદાયોને તાલીમ આપવી

૧૦.૫ સંસાધન નેટવર્ક -, રાજ્ય અને જિલ્લાકક્ષાએ

૧૦.૬ ક્ષમતા વિકાસ- વિષયવસ્તુ

૧૧ નાણાંકીય વ્યવસ્થા

૧૧.૧ પૃષ્ઠભૂમિ

૧૧.૨ રાષ્ટ્રીય આપત્તિ પ્રતિભાવ ભંડોળ

૧૧.૩ રાજ્ય આપત્તિ પ્રતિભાવ ભંડોળ

૧૧.૪ રાષ્ટ્રીય આપત્તિ શમન ભંડોળ

૧૧.૫ ચૌદમાં નાણાં પંચની ભલામણો

૧૧.૬ કાયદાકીય જોગવાઈઓ

૧૧.૬.૧ ધિરાણ નિવારણ, શમન અને સજ્જતા

૧૧.૬.૨ મંત્રાલયો અને વિભાગો દ્વારા ફાળવણી

૧૧.૬.૩ આપત્તિ જોખમ ઘટાડવા માટે કાયદાકીય જોગવાઈઓ

૧૧.૭ આપત્તિ જોખમ ઘટાડાનું અમલીકરણ- નાણાંકીય પાસાઓ

૧૧.૭.૧ જાહેર ભંડોળ યોજનાઓ

૧૧.૭.૨ કેન્દ્રીય પ્રાયોજિત યોજનાઓના ભાગરૂપે સુધારક્ષમ ભંડોળ

૧૧.૭.૩ બાહ્ય સહાયિત પરિયોજનાઓ

૧૧.૮ જોખમ સ્થાનાંતરણ અને વીમો

૧૨ આપત્તિ જોખમ તંત્રને મજબૂત બનાવવું

૧૨.૧ પૃષ્ઠભૂમિ

૧૨.૨ સેન્ડાઇ માળખું અને આપત્તિ જોખમ તંત્રને મજબૂત બનાવવું

૧૨.૩ આપત્તિ જોખમ તંત્રને મજબૂત કરવા માટે જવાબદારી માળખું

૧૩ આંતરરાષ્ટ્રીય સહકાર

૧૩.૧ આંતરરાષ્ટ્રીય પ્રયાસોમાં ભાગીદારી કરવી

૧૩.૨ વિદેશી સહાય સ્વીકરવી

૧૩.૩ બહુપક્ષીય સહાય સ્વીકારવી

૧૩.૪ ભાગીદારીને પ્રોત્સાહન આપવું

૧૪ યોજનાની જાળવણી, દેખરેખ અને અદ્યતનીકરણ

૧૪.૧ પૃષ્ઠભૂમિ

૧૪.૨ તાલીમ અને વ્યાયામ

૧૪.૩ યોજનાનું પરીક્ષણ કરવું અને સુધારવાનું શીખવું
૧૪.૪ કેન્દ્રીય મંત્રાલયો/વિભાગો અને રાજ્યો/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશો દ્વારા દેખરેખ.
૧૪.૫ સુધારો કરવો / અદ્યતન કરવું

સંદર્ભો
પરિશિષ્ટ – ૧: NDMA ની આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માર્ગદર્શિકાઓની યાદી
પરિશિષ્ટ – ૨: ભારત માટે ખતરો જોખમી નકશા
ભૂકંપ ખતરો નકશો
પવન ખતરો નકશો
પૂર ખતરો નકશો
ભૂસ્ખલન ઘટના નકશો
વાવાઝોડાની ઘટનાનો નકશો
પરિશિષ્ટ – ૩: સેન્ડાઇ માળખાના સૂચકો

આકૃતિઓની યાદી

આકૃતિ ૧-૧: આપત્તિ વ્યવસ્થાપન ચક્ર ૨
આકૃતિ ૧-૨: ટૂંકા, મધ્યમ અને લાંબા ગાળાના સમય માળખા ૧૭
આકૃતિ ૧-૩: રાષ્ટ્રીય સ્તરની આપત્તિ વ્યવસ્થાપન - મૂળભૂત સંસ્થાકીય માળખું ૨૨
આકૃતિ ૧-૪: રાજ્ય સ્તરની આપત્તિ વ્યવસ્થાપન - મૂળભૂત સંસ્થાકીય માળખું ૨૯
આકૃતિ ૩-૧: આપત્તિ જોખમ ઘટાડવા માટે સેન્ડાઇ માળખું - ૭ વૈશ્વિક લક્ષ્યો
આકૃતિ ૩-૨: સત્તર ટકાઉ વિકાસ લક્ષ્યો
આકૃતિ ૩-૩: ટકાઉ વિકાસ લક્ષ્યો અને સેન્ડાઇ માળખાની સુસંગતતા અને પરસ્પર મજબૂતીકરણ
આકૃતિ ૩-૪: COP21 ના મુખ્ય તત્વો, આબોહવા પરિવર્તન પર પેરિસ કરાર
આકૃતિ ૩-૫: આબોહવા પરિવર્તન અનુકૂલન અને આપત્તિ જોખમ ઘટાડવાની સામાન્ય બાબતો
આકૃતિ ૩-૬: ૨૦૧૫ પછીનું વૈશ્વિક માળખું- રાષ્ટ્રીય પ્રયાસોમાં સુસંગતતા અને પરસ્પર મજબૂતીકરણ
આકૃતિ ૩-૭: ટકાઉ વિકાસ લક્ષ્યો અને સેન્ડાઇ માળખાની સુસંગતતા અને પરસ્પર મજબૂતીકરણની કલ્પના
આકૃતિ ૩-૮: આબોહવા પરિવર્તન પગલાં માટે ટકાઉ વિકાસ લક્ષ્યો અને COP21 ની સુસંગતતા અને પરસ્પર મજબૂતીકરણની કલ્પના

કોષ્ટકોની યાદી

કોષ્ટક ૧-૧: કુદરતી જોખમોની શ્રેણીઓ ૧૯

કોષ્ટક ૧-૨: આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે રાષ્ટ્રીય-સ્તરે નિર્ણયો લેનાર મુખ્ય સંસ્થાઓ ૨૩

કોષ્ટક ૧-૩: વિવિધ આપત્તિઓના સંચાલન/ શમન માટે મધ્યસ્થ મંત્રાલય ૨૬

કોષ્ટક ૨-૧: ભારત- સામાન્ય માહિતી ૩૪

કોષ્ટક ૨-૨: ઉષ્ણકટિબંધીય ચક્રવાત માટે ભારતમાં ઉપયોગમાં લેવાતું વર્ગીકરણ ૩૮

કોષ્ટક ૨-૩: ભારતમાં રક્ષિત વિસ્તાર નેટવર્કની સ્થિતિ (જુલાઈ ૨૦૧૭) ૮૭

કોષ્ટક ૩-૧: ત્રણ વૈશ્વિક માળખામાં આપત્તિ જોખમ ઘટાડા સંબંધિત ભારતની રાષ્ટ્રીય પહેલ

કોષ્ટક ૭-૧: બરફ અને હિમ - ચિત્રાત્મક પાક સંરક્ષણ પગલાં

કોષ્ટક ૮-૧: કુદરતી ખતરો-વિશિષ્ટ પૂર્વ ચેતવણીઓ માટે નિયુક્ત કેન્દ્રીય સંસ્થાઓ

કોષ્ટક ૯-૧: પુનઃસ્થિતિ પ્રક્રિયાના મુખ્ય પગલાં અને તેમાં સામેલ મુખ્ય પ્રક્રિયાઓ

કોષ્ટક ૯-૨: પુનઃસ્થિતિના તબક્કાઓ

કોષ્ટક ૯-૩: પુનઃસ્થિતિના કાર્યક્રમના ભંડોળને એકત્રિત કરવા અને સંચાલિત કરવા ના મહત્વના પાસાઓ

કોષ્ટક ૧૦-૧: આપત્તિ જોખમ ઘટાડા વિષયવસ્તુ માટે ક્ષમતા વિકાસ - કેન્દ્ર અને રાજ્ય

સંક્ષેપ્તાક્ષરો

AAI	Airports Authority of India	ભારતી હવાઇમથક પ્રાધીકરણ
ADWR	Airborne Doppler Weather Radar	ડોપ્લર મોસમ રડાર
AERB	Atomic Energy Regulatory Board	અણુ ઊર્જા નિયમન બોર્ડ
AGD	Agriculture Department	કૃષિ વિભાગ
AHD	Animal Husbandry Department	પશુપાલન વિભાગ
AIAI	All India Association of Industries	અખિલ ભારતીય ઔદ્યોગિક સંગઠન
AICTE	All India Council of Technical Education	અખિલ ભારતીય ટેકનીકલ શૈક્ષણિક પરિષદ
ALTM	Airborne Laser Terrain Mapping	વાયુવાહિત લેસર ભૂપ્રદેશ નકશાકરણ
AMCDRR	Asian Ministerial Conference on Disaster Risk Reduction	આપત્તિ જોખમ ઘટાડવા પર એશિયન મંત્રી પરિષદ
ANM	Auxiliary Nurse Midwife	સહાયક પરિચારિકા મિડવાઇફ
AP	Andhra Pradesh	આંધ્ર પ્રદેશ
AR5	IPCC's fifth Assessment Report	IPCC નો પાંચમો આકારણી અહેવાલ
ARG	Automatic Rain Gauge	સ્વયંસંચાલિત વરસાદ માપક
ARHD	Archaeology Department	પુરાતત્વ વિભાગ
ASHA	Accredited Social Health Activist	માન્ય સામાજિક આરોગ્ય કાર્યકર્તા
ASI	Archaeological Survey of India	ભારતીય પુરાતત્વ સર્વેક્ષણ
ASSOCHAM	Associated Chambers of Commerce and Industry of India	ભારતીય સહયોગી કોમર્સ અને ઇન્ડસ્ટ્રી ચેમ્બર્સ
ATI	Administrative Training Institute	વહીવટી તાલીમ સંસ્થા
AWS	Automatic Weather Stations	સ્વયંસંચાલિત મોસમ સ્ટેશન
AYUSH	Ministry of Ayurveda, Yoga and Naturopathy, Unani, Siddha and Homoeopathy	આયુર્વેદ, યોગ અને નિસર્ગોપચાર , યુનાની, સિદ્ધ અને હોમિયોપેથી મંત્રાલય
BAI	Builders Association of India	ભારતીય બાંધકામ નિર્માતા સંઘ
BBB	Build Back Better	પુનર્વસન અને પુનર્નિર્માણ
BIS	Bureau of Indian Standards	ભારતીય માનક બ્યુરો
BMTPC	Building Materials and	મકાન સામગ્રી અને ટેકનોલોજી ઉત્તેજન પરિષદ

	Technology Promotion Council	
BPHE	Biological and Public Health Emergencies	જૈવિક અને જાહેર આરોગ્ય કટોકટી
BRO	Border Roads Organization	સીમા માર્ગ સંગઠન
BSF	Border Security Force	સીમા સુરક્ષા બળ
CADA	Coastal Area Development Authority	તટીય વિસ્તાર વિકાસ સત્તામંડળ
CAPF	Central Armed Police Forces	કેન્દ્રીય સશસ્ત્ર પોલીસ દળો
CARA	Central Adoption Resource Authority	કેન્દ્રીય સ્વીકાર સંસાધન સત્તામંડળ
CBRI	Central Building Research Institute, Roorkee	કેન્દ્રીય બાંધકામ સંશોધન કેન્દ્ર, રૂરકી
CBRN	Chemical, Biological, Radiological and Nuclear	રાસાયણિક, જૈવિક, વિકિરણ અને પરમાણુ
CBSE	Central Board of Secondary Education	કેન્દ્રીય માધ્યમિક શિક્ષણ બોર્ડ
CCA	Climate Change Adaptation	આબોહવા પરિવર્તન અનુકૂલન
CCM	Climate Change Mitigation	આબોહવા પરિવર્તન શમન
CCS	Cabinet Committee on Security	મંત્રીમંડળ સુરક્ષા સમિતિ
CDEF	Civil Defense	નાગરિક સંરક્ષણ
CDMM	Centre for Disaster Mitigation and Management, Vellore	આપત્તિ ઘટાડા અને વ્યવસ્થાપન કેન્દ્ર, વેલ્લોર
CDRC	Central Drought Relief Commissioner	કેન્દ્રીય દુકાળ રાહત કમિશનર
CEDMM	Centre of Excellence in Disaster Mitigation and Management/ IIT-Roorkee	આપત્તિ ઘટાડા અને વ્યવસ્થાપન શ્રેષ્ઠતા કેન્દ્ર / આઇઆઇટી-રૂરકી
CFI	Construction Federation of India	ભારતીય બાંધકામ સંઘ
CIDC	Construction Industry Development Council	બાંધકામ ઉદ્યોગ વિકાસ પરિષદ
CII	Confederation of Indian Industry	ભારતીય ઉદ્યોગ સંઘ
CIMFR	Central Institute of Mining & Fuel Research	કેન્દ્રીય ખાણ અને બળતણ સંશોધન સંસ્થા
CISF	Central Industrial Security Force	કેન્દ્રીય ઔદ્યોગિક સુરક્ષા દળ
CMG	Crisis Management Group	કટોકટી વ્યવસ્થાપન જૂથ
CoA	Council of Architecture	સ્થાપત્ય પરિષદ
COP	Conference of the Parties	પક્ષોની પરિષદ
COR	Commissioner of Relief	રાહત નિયામક

CRIDA	Central Research Institute for Dry land Agriculture	સૂકી જમીન કૃષિ કેન્દ્રીય સંશોધન સંસ્થા
CRPF	Central Reserve Police Force	કેન્દ્રીય અનામત પોલીસ બળ
CRRI	Central Road Research Institute	કેન્દ્રીય માર્ગ સંશોધન સંસ્થા
CRZ	Coastal Regulation Zone	તટીય નિયંત્રિત પ્રદેશ
CSIR	Council of Scientific and Industrial Research	વૈજ્ઞાનિક અને ઔદ્યોગિક પરિષદ
CSO	Central Statistics Office	કેન્દ્રીય આંકડાશાસ્ત્ર કાર્યાલય
CSS	Centrally Sponsored Schemes	કેન્દ્રીય પ્રાયોજિત યોજનાઓ
CUD	Culture Department	સાંસ્કૃતિક વિભાગ
CWC	Central Water Commission	કેન્દ્રીય જળ આયોગ
CWPRS	Central Water and Power Research Station	કેન્દ્રીય જળ અને વીજળી સંશોધન સ્ટેશન
CWWG	Crop Weather Watch Group	પાક હવામાન નિરીક્ષણ જૂથ
CZMA	Coastal Zone Management Authority	તટીય પ્રદેશ વ્યવસ્થાપન સત્તામંડળ
DAE	Department of Atomic Energy	અણુ ઉર્જા વિભાગ
DCPU	District Child Protection Unit	જિલ્લા બાળ સુરક્ષા એકમ
DDMA	District Disaster Management Authority	જિલ્લા આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તામંડળ
DEOC	District Emergency Operation Center	જિલ્લા આપત્તકાલીન સંચાલન કેન્દ્ર
Dept	Department	વિભાગ
DFIN	Finance Department	નાણાં વિભાગ
DFRI	Disaster Risk Financing Instruments	આપત્તિ જોખમ ધિરાણ દસ્તાવેજો
DGM	Directorates of Geology and Mining	ભૂસ્તરશાસ્ત્ર અને ખાણકામ નિયામક
DISCOM	Power Distribution Companies	વીજ વિતરણ કંપનીઓ
DMC	Drought Monitoring Cell	દુષ્કાળ નિરીક્ષણ એકમ
DMD	Disaster Management Department	આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગ
DMP	Disaster Management Plan	આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજના
DOS	Department of Space	અવકાશ વિભાગ
DOT	Department of Telecommunications	દૂરસંચાર વિભાગ
DRD	Department of Rural Development	ગ્રામ વિકાસ વિભાગ

DRDO	Defense Research and Development Organization	સંરક્ષણ સંશોધન અને વિકાસ સંસ્થા
DRM	Disaster Risk Management	આપત્તિ જોખમ વ્યવસ્થાપન
DRR	Disaster Risk Reduction	આપત્તિ જોખમ ઘટાડવું
DSJE	Social Justice and Empowerment Department	સામાજિક ન્યાય અને અધિકારીતા વિભાગ
DSS	Decision Support System	નિર્ણય સમર્થન પ્રણાલી
DTRL	Defense Terrain Research Laboratory	સંરક્ષણ ભૂપ્રદેશ સંશોધન પ્રયોગશાળા
DWR	Doppler Weather Radar	ડોપ્લર વેધર રડાર
EDD	Education Department	શિક્ષણ વિભાગ
EFD	Forest and Environment Department	વન અને પર્યાવરણ વિભાગ
EHRA	Earthquake Hazard and Risk Assessment	ભૂકંપ ખતરો અને જોખમ મૂલ્યાંકન
EIA	Environment Impact Assessment	પર્યાવરણ અસર મૂલ્યાંકન
EOC	Emergency Operations Centre	આપત્તકાલીન સંચાલન કેન્દ્ર
EREC	Earthquake Risk Evaluation Centre	ભૂકંપ જોખમ મૂલ્યાંકન કેન્દ્ર
EWS	Early Warning System	પૂર્વ ચેતવણી પ્રણાલી
F&ES	Fire and Emergency Services	ફાયર અને આપત્તકાલીન સેવાઓ
FAO	Food and Agriculture Organization	ખાદ્ય અને કૃષિ સંગઠન
FC	Finance Commission	નાણાં આયોગ
FCI	Food Corporation of India	ભારતીય અન્ન નિગમ
FCSD	Food and Civil Supply Department	ખાદ્ય અને નાગરિક પુરવઠા વિભાગ
FC-XIII	Thirteenth (13th) Finance Commission	૧૩ મું નાણાં પંચ
FC-XIV	Fourteenth (14th) Finance Commission	૧૪ મું નાણાં પંચ
FICCI	Federation of Indian Chambers of Commerce and Industry	ભારતીય ચેમ્બર્સ ઓફ કોમર્સ એન્ડ ઇન્ડસ્ટ્રી સંઘ
FIHD	Department for Fisheries (or relevant dept.)	મત્સ્યપાલન વિભાગ (અથવા સંબંધિત વિભાગ.)
FRI	Forest Research Institute	વન સંશોધન સંસ્થા
FSI	Forest Survey of India	ભારતીય વન સર્વેક્ષણ
GACC	Global Anthropogenic Climate Change	વૈશ્વિક નૃવંશ આબોહવા પરિવર્તન

GAR	Global Assessment Report	વૈશ્વિક આકારણી અહેવાલ
GDP	Gross Domestic Product	કુલ ઘરેલુ ઉત્પાદન
GLOF	Glacial Lake Outburst Flood	હિમસરોવર ફાટતા પૂર
GOI	Government of India	ભારત સરકાર
GRM	Grievance Redress Mechanism	ફરિયાદ નિવારણ પદ્ધતિ
GSI	Geological Survey of India	ભારતીય ભૂસ્તરશાસ્ત્ર સર્વેક્ષણ
HAP	Heat (Wave) Action Plan	ગરમી (મોજું) કાર્ય યોજના
HAZCHEM	Hazardous Chemicals	જોખમી રસાયણો
HAZMAT	Hazardous Material	જોખમી સામગ્રી
HEOC	Health Emergency Operation Centre	આરોગ્ય તત્કાલ શસ્ત્રક્રિયા કેન્દ્ર
HF	High Frequency	ઉચ્ચ આવર્તન
HFA	Hyogo Framework for Action	હાયગો ફ્રેમવર્ક ફોર એક્શન
HFWD	Health & Family Welfare Department	આરોગ્ય અને પરિવાર કલ્યાણ વિભાગ
HLC	High Level Committee	ઉચ્ચ સ્તરીય સમિતિ
HP	Himachal Pradesh	હિમાચલ પ્રદેશ
HRVCA	Hazard Risk, Vulnerability and Capacity Assessment	ખતરો જોખમ, અસુરક્ષા અને ક્ષમતા આકારણી
IAEA	International Atomic Energy Agency	આંતરરાષ્ટ્રીય અણુ ઉર્જા સંસ્થા
IAF	Indian Air Force	ભારતીય વાયુ દળ
IAP	Incident Action Plan	ઘટના કાર્ય યોજના
IBA	Important Bird Areas	મહત્વપૂર્ણ પક્ષી વિસ્તારો
IBTA	Industry/ Business/ Trade Association(s)	ઉદ્યોગ/ વ્યવસાય/ વેપાર સંગઠન
ICAR	Indian Council of Agricultural Research	ભારતીય કૃષિ સંશોધન પરિષદ
ICG	Indian Coast Guard	ભારતીય તટ રક્ષક
ICMBA	Important Coastal and Marine Biodiversity Areas	મહત્વપૂર્ણ દરિયાકાંઠા અને દરિયાઈ જૈવવિવિધતા વિસ્તારો
ICR-ER	Integrated Control Room for Emergency Response	સંકલિત આપતકાલીન પ્રતિભાવ નિયંત્રણ કક્ષ
ICT	Information Communication Technology	માહિતી સંચાર ટેકનોલોજી
IDRN	Indian Disaster Resource Network	ભારતીય આપત્તિ સંસાધન નેટવર્ક

IDS	Integrated Defense Staff	સંકલિત સંરક્ષણ મહેકમ
IDSP	Integrated Disease Surveillance Programme	સંકલિત રોગ સૂક્ષ્મ નિરીક્ષણ કાર્યક્રમ
IEC	Information Education Communication	માહિતી શિક્ષણ સંચાર
IERMON	Indian Environmental Radiation Monitoring Network	ભારતીય પર્યાવરણીય વિકિરણ દેખરેખ નેટવર્ક
IHR	Indian Himalayan Region	ભારતીય હિમાલય પ્રદેશ
IIA	Indian Institute of Architects	ભારતીય સ્થાપત્ય સંસ્થા
IIE	Indian Institute of Entrepreneurship	ભારતીય ઉદ્યોગસાહસિક સંસ્થા
IIT	Indian Institute of Technology	ભારતીય ટેકનોલોજી સંસ્થા
IMD	India Meteorological Department	ભારતીય હવામાન વિભાગ
INCOIS	Indian National Centre for Ocean Information Services	ભારતીય રાષ્ટ્રીય મહાસાગર માહિતી સેવા કેન્દ્ર
IND	Improvised Nuclear Device	સુધારેલ પરમાણુ ઉપકરણ
INDC	Intended Nationally Determined Contributions	રાષ્ટ્રીય સ્તરે નિર્ધારિત યોગદાન
INDD	Industries Department	ઉદ્યોગ વિભાગ
INSARAG	International Search and Rescue Advisory Group	આંતરરાષ્ટ્રીય શોધ અને બચાવ સલાહકાર જૂથ
IPCC	Inter-Governmental Panel on Climate Change	આબોહવા પરિવર્તન આંતર-સરકારી પેનલ
IPRD	Information and Public Relations Department	માહિતી અને જનસંપર્ક વિભાગ
IRC	Indian Roads Congress	ભારતીય માર્ગ પરિષદ
IRD	Irrigation Department	સિંચાઇ વિભાગ
IRDA	Insurance Regulatory and Development Authority	વીમા નિયમનકારી અને વિકાસ સત્તામંડળ
IRS	Incident Response System	ઘટના પ્રતિભાવ પ્રણાલી
IRT	Incident Response Team	ઘટના પ્રતિભાવ ટીમ
ISO	International Organization for Standardization	માનકીકરણ આંતરરાષ્ટ્રીય સંસ્થા
ISRO	Indian Space Research Organization	ભારતીય અવકાશ સંશોધન સંસ્થા
ITBP	Indo Tibetan Border Police	ભારતીય તિબેટીયન સીમા પોલીસ
IWRM	Integrated Water Resources Management	સંકલિત જળ સંસાધનોનું સંચાલન
JJB	Juvenile Justice Board	કિશોર ન્યાય મંડળ

LBSNAA	Lal Bahadur Shastri National Academy of Administration	લાલ બહાદુર શાસ્ત્રી રાષ્ટ્રીય વહીવટી એકેડમી
LSA	Landslide and Snow Avalanches	ભૂસ્ખલન અને બરફ હિમપ્રપાત
M&E	Monitoring and Evaluation	દેખરેખ અને મૂલ્યાંકન
MAFW	Ministry of Agriculture and Farmers Welfare	કૃષિ અને કિસાન કલ્યાણ મંત્રાલય
MAH	Major Accident Hazard	મુખ્ય અકસ્માત ખતરો
MAI	Moisture Adequacy Index	ભેજ પર્યાપ્તતા અનુક્રમણિકા
MANAGE	National Institute of Agricultural Extension Management	કૃષિ વિસ્તરણ વ્યવસ્થાપન સંસ્થા
MCA	Ministry of Corporate Affairs	કોર્પોરેટ બાબતોનું મંત્રાલય
MCAFPD	Ministry of Consumer Affairs, Food and Public Distribution	ગ્રાહક બાબતો, ખાદ્ય અને જાહેર વિતરણ મંત્રાલય
MCF	Ministry of Chemicals and Fertilizers	રસાયણો અને ખાતર મંત્રાલય
MCM	Million Cubic Meters	દસ લાખ ઘન મીટર
MCOAL	Ministry of Coal	કોલસા મંત્રાલય
MCOM	Ministry of Communications	સંચાર મંત્રાલય
MDWS	Ministry of Drinking Water and Sanitation	પેય જળ અને સ્વચ્છતા મંત્રાલય
MEA	Ministry of External Affairs	વિદેશ મંત્રાલય
MEITY	Ministry of Electronics and Information Technology	ઇલેક્ટ્રોનિક્સ અને માહિતી ટેકનોલોજી મંત્રાલય
MFAHD	Ministry of Fisheries, Animal Husbandry and Dairying	મત્સ્યપાલન, પશુપાલન અને ડેરી મંત્રાલય
MFIN	Ministry of Finance	નાણા મંત્રાલય
MFPI	Ministry of Food Processing Industries	આહાર પ્રક્રિયા ઉદ્યોગ મંત્રાલય
MHA	Ministry of Home Affairs	ગૃહ મંત્રાલય
MHFW	Ministry of Health and Family Welfare	આરોગ્ય અને પરિવાર કલ્યાણ મંત્રાલય
MHIPE	Ministry of Heavy Industries and Public Enterprises	ભારે ઉદ્યોગો અને જાહેર સાહસોનું મંત્રાલય
MHRD	Ministry of Human Resource Development	માનવ સંસાધન વિકાસ મંત્રાલય
MHUA	Ministry of Housing and Urban Affairs	આવાસ અને શહેરી બાબતોનું મંત્રાલય
MLBE	Ministry of Labour and Employment	શ્રમ અને રોજગાર મંત્રાલય

MMSME	Ministry of Micro, Small and Medium Enterprises	સૂક્ષ્મ, લઘુ અને મધ્યમ ઉદ્યોગોનું મંત્રાલય
MNCFC	Mahalanobis National Crop Forecast Centre	મહાલનોબિસ રાષ્ટ્રીય પાક આગાહી કેન્દ્ર
MNRE	Ministry of New and Renewable Energy	નવીનતમ અને નવીનીકરણીય ઉર્જા મંત્રાલય
MOCA	Ministry of Civil Aviation	નાગરિક ઉડ્ડયન મંત્રાલય
MOCI	Ministry of Commerce and Industry	વાણીજ્ય અને ઉદ્યોગ મંત્રાલય
MOCU	Ministry of Culture	સાંસ્કૃતિક મંત્રાલય
MOD	Ministry of Defense	સંરક્ષણ મંત્રાલય
MOEFCC	Ministry of Environment, Forest and Climate Change	પર્યાવરણ, વન અને આબોહવા પરિવર્તન મંત્રાલય
MOES	Ministry of Earth Sciences	ભૂમિ વિજ્ઞાન મંત્રાલય
MOIB	Ministry of Information and Broadcasting	માહિતી અને પ્રસારણ મંત્રાલય
MOJS	Ministry of Jal Shakti	જળ શક્તિ મંત્રાલય
MOLJ	Ministry of Law and Justice	કાયદો અને ન્યાય મંત્રાલય
MOM	Ministry of Mines	ખનીજ મંત્રાલય
MOPA	Ministry of Parliamentary Affairs	સંસદીય બાબતોનું મંત્રાલય
MOPR	Ministry of Panchayati Raj	પંચાયતી રાજ મંત્રાલય
MOR	Ministry of Railways	રેલવે મંત્રાલય
MORD	Ministry of Rural Development	ગ્રામ વિકાસ મંત્રાલય
MOSH	Ministry of Shipping	નૌ પરિવહન મંત્રાલય
MOSPI	Ministry of Statistics and Programme Implementation	આંકડાશાસ્ત્ર અને કાર્યક્રમ અમલીકરણ મંત્રાલય
MOST	Ministry of Science and Technology	વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજી મંત્રાલય
MoU	Memorandum of Understanding	સમજૂતી કરાર
MP	Madhya Pradesh	મધ્ય પ્રદેશ
MPFI	Ministry of Food Processing Industries	આહાર પ્રક્રિયા ઉદ્યોગ મંત્રાલય
MPNG	Ministry of Petroleum and Natural Gas	પેટ્રોલિયમ અને કુદરતી ગેસ મંત્રાલય
MPPGP	Ministry of Personnel, Public Grievances and Pensions	કર્મચારી, જાહેર ફરિયાદ અને પેન્શન મંત્રાલય
MPWR	Ministry of Power	વિદ્યુત મંત્રાલય

MRTH	Ministry of Road Transport and Highways	માર્ગ પરિવહન અને રાજમાર્ગ મંત્રાલય
MSDE	Ministry of Skill Development and Entrepreneurship	કૌશલ્ય વિકાસ અને ઉદ્યોગસાહસિકતા મંત્રાલય
MSIHC	Manufacture Storage and Import of Hazardous Chemicals	ઉત્પાદન સંગ્રહ અને જોખમી રસાયણોની આયાત
MSJE	Ministry of Social Justice and Empowerment	સામાજિક ન્યાય અને અધિકારીતા મંત્રાલય
MSTL	Ministry of Steel	સ્ટીલ મંત્રાલય
MTEX	Ministry of Textiles	કાપડ મંત્રાલય
MTOU	Ministry of Tourism	પ્રવાસન મંત્રાલય
MTRA	Ministry of Tribal Affairs	આદિજાતિ બાબતોનું મંત્રાલય
MWCD	Ministry of Women and Child Development	મહિલા અને બાળ વિકાસ મંત્રાલય
MYAS	Ministry of Youth Affairs and Sports	યુવા બાબતો અને રમતગમત મંત્રાલય
NABARD	National Bank for Agriculture and Rural Development	રાષ્ટ્રીય કૃષિ અને ગ્રામીણ વિકાસ બેંક
NAC	National Academy of Construction	રાષ્ટ્રીય બાંધકામ એકેડમી
NAPCC	National Action Plan on Climate Change	રાષ્ટ્રીય આબોહવા કાર્યયોજના
NBCC	National Buildings Construction Corporation	રાષ્ટ્રીય મકાન બાંધકામ આયોગ
NCC	National Cadet Corps	રાષ્ટ્રીય કેડેટ કોર્પ્સ
NCDC	National Centre for Disease Control	રાષ્ટ્રીય રોગ નિયંત્રણ કેન્દ્ર
NCERT	National Council of Educational Research and Training	રાષ્ટ્રીય શૈક્ષણિક સંશોધન અને તાલીમ પરિષદ
NCMC	National Crisis Management Committee	રાષ્ટ્રીય આપત્તકાલીન વ્યવસ્થાપન સમિતિ
NCMRWF	National Centre of Medium Range Weather Forecasting	રાષ્ટ્રીય મધ્યમ ક્ષેત્ર હવામાન આગાહી કેન્દ્ર
NCPCR	National Commission for Protection of Child Rights	રાષ્ટ્રીય બાળ અધિકાર સંરક્ષણ આયોગ
NDC	Nationally Determined Contributions	રાષ્ટ્રીય સ્તરે નિર્ધારિત યોગદાન
NDMA	National Disaster Management Authority	આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તામંડળ
NDMP	National Disaster Management Plan	રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજના
NDRF	National Disaster Response Force	રાષ્ટ્રીય આપત્તિ પ્રતિભાવ બળ

NDVI	Normalized Differential Vegetation Index	સામાન્ય વિભેદક વનસ્પતિ અનુક્રમણિકા
NEC	National Executive Committee	રાષ્ટ્રીય કારોબારી સમિતિ
NER	North East Region	ઉત્તર પૂર્વ પ્રદેશ
NERC	National Emergency Response Centre	રાષ્ટ્રીય આપત્તકાલીન પ્રતિભાવ કેન્દ્ર
NGO	Non-Governmental Organizations	બિનસરકારી સંગઠન
NHAI	National Highways Authority of India	ભારતીય રાષ્ટ્રીય રાજમાર્ગ પ્રાધિકરણ
NHWIS	National Hazardous Waste Information System	રાષ્ટ્રીય જોખમી કચરો માહિતી પ્રણાલી
NICMAR	National Institute of Construction Management and Research	રાષ્ટ્રીય બાંધકામ અને સંશોધન વ્યવસ્થાપન સંસ્થા
NIDM	National Institute of Disaster Management	રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સંસ્થા
NIESBUD	National Institute for Entrepreneurship and Small Business Development	રાષ્ટ્રીય ઉદ્યોગસાહસિકતા અને નાના વ્યવસાય વિકાસ સંસ્થા
NIO	North Indian Ocean	ઉત્તર હિંદ મહાસાગર
NIRD	National Institute of Rural Development	રાષ્ટ્રીય ગ્રામીણ વિકાસ સંસ્થા
NISA	National Institute of Security Academy	રાષ્ટ્રીય સુરક્ષા એકેડમી સંસ્થા
NITI	National Institution for Transforming India	ભારત પરિવર્તન રાષ્ટ્રીય સંસ્થા
NITTTR	National Institute of Technical Teachers' Training and Research	રાષ્ટ્રીય તકનીકી શિક્ષકોની તાલીમ અને સંશોધન સંસ્થા
NLRTI	National -Level Research and Technical Institutions	રાષ્ટ્રીય -સ્તર સંશોધન અને તકનીકી સંસ્થાઓ
NLSDA	National Level Skill Development Agencies	રાષ્ટ્રીય સ્તરની કૌશલ્ય વિકાસ સંસ્થાઓ
NPDM	National Policy on Disaster Management	આપત્તિ વ્યવસ્થાપન રાષ્ટ્રીય નીતિ
NRAA	National Rain fed Area Authority	રાષ્ટ્રીય વરસાદી વિસ્તાર સત્તામંડળ
NRE	Nuclear and/or Radiological Emergency	પરમાણુ અને/અથવા ક્ષકિરણ કટોકટી
NRSC	National Remote Sensing Centre	રાષ્ટ્રીય દૂરવર્તી સંવેદના કેન્દ્ર
NSDA	National Skill Development Agency	રાષ્ટ્રીય કૌશલ્ય વિકાસ સંસ્થા
NSDC	National Skill Development	રાષ્ટ્રીય કૌશલ્ય વિકાસ નિગમ

	Corporation	
NSG	National Security Guard	રાષ્ટ્રીય સુરક્ષા રક્ષક
NSS	National Service Scheme	રાષ્ટ્રીય સેવા યોજના
NWDA	National Water Development Agency	રાષ્ટ્રીય જળ વિકાસ સંસ્થા
NYKS	Nehru Yuva Kendra Sangathan	નહેરૂ યુવા કેન્દ્ર સંગઠન
O&M	Operation and Maintenance	સંચાલન અને નિભાવણી
OHSAS	Occupational Health and Safety Assessment Series	વ્યવસાયિક આરોગ્ય અને સલામતી મૂલ્યાંકન શ્રેણી
PED	Power/ Energy Department	વિદ્યુત/ઊર્જા વિભાગ
PG	Postgraduate	અનુસ્નાતક
PRD	Panchayati Raj Department	પંચાયતી રાજ વિભાગ
PRI	Panchayati Raj Institutions (District, Block and Village levels)	પંચાયતી રાજ સંસ્થાઓ (જિલ્લા , તાલુકા અને ગ્રામ્ય સ્તરે)
PWD	Persons with Disabilities	વિકલાંગ
R&D	Research and Development	સંશોધન અને વિકાસ
RD	Revenue Department	મહેસૂલ વિભાગ
RDD	Radiological Dispersal Device	ક્ષ કિરણ પ્રસરણ સાધન
RDSO	Research Designs and Standards Organization	સંશોધન ડિઝાઇન અને માનક સંસ્થા
RMI	Risk Management and Insurance	જોખમ વ્યવસ્થાપન અને વીમો
RO	Reverse Osmosis	વિપરિત અભિસરણ
RTSMN	Real Time Seismic Monitoring Network	તત્કાલ ભૂકંપકીય દેખરેખ નેટવર્ક
SAARC	South Asian Association for Regional Cooperation	પ્રાદેશિક સહકાર માટે દક્ષિણ એશિયન સંગઠન
SASE	Snow and Avalanche Study Establishment	બરફ અને હિમપ્રપાત અભ્યાસ કાર્યાલય
SAU	State Agricultural University	રાજ્ય કૃષિ યુનિવર્સિટી
SBSE	State Board of Secondary Education	રાજ્ય માધ્યમિક શિક્ષણ બોર્ડ
SCPS	State Child Protection Society	રાજ્ય બાળ સુરક્ષા સોસાયટી
SDG	Sustainable Development Goals	ટકાઉ વિકાસ લક્ષ્યો
SDMA	State Disaster Management Authority (or equivalent Nodal	રાજ્ય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તામંડળ (અથવા

	Agency)	મધ્યસ્થ સંસ્થા સમકક્ષ)
SDMC	State Drought Monitoring Cell	રાજ્ય દુષ્કાળ નિરીક્ષણ એકમ
SDRF	State Disaster Response Force	રાજ્ય આપત્તિ પ્રતિભાવ બળ
SDRN	State Disaster Resource Network	રાજ્ય આપત્તિ સંસાધન નેટવર્ક
SEB	State Electricity Board	રાજ્ય વિદ્યુત બોર્ડ
SEC	State Executive Committee	રાજ્ય કારોબારી સમિતિ
SEOC	State Emergency Operation Centre	રાજ્ય આપતકાલીન સંચાલન કેન્દ્ર
SERC	Structural Engineering Research Centre	માળખાકીય ઇજનેરી સંશોધન કેન્દ્ર
SFAC	Standing Fire Advisory Council	સ્થાયી આગ સલાહકાર પરિષદ
SFDRR	Sendai Framework for Disaster Risk Reduction	આપત્તિ જોખમ ઘટાડવા માટે સેન્ડાઇ માળખું
SHG	Self Help Group	સ્વસહાય જૂથ
SIDM	State Institute of Disaster Management	રાજ્ય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સંસ્થા
SIHFW	State institute of Health and Family Welfare	રાજ્ય આરોગ્ય અને પરિવાર કલ્યાણ સંસ્થા
SIRD	State Institute of Rural Development	રાજ્ય ગ્રામીણ વિકાસ સંસ્થા
SLBC	State Level Bankers' Committee	રાજ્ય કક્ષાની બેન્કર્સ સમિતિ
SLRTI	State-Level Research and Technical Institutions	રાજ્ય કક્ષાની સંશોધન અને તકનીકી સંસ્થાઓ
SLSDA	State Level Skill Development Agencies	રાજ્ય કક્ષાની કૌશલ્ય વિકાસ સંસ્થાઓ
SOG	Standard Operating Guidelines	માનક સંચાલન માર્ગદર્શિકા
SOP	Standard Operating Procedure	માનક સંચાલન કાર્યપદ્ધતિ
SPCB	State Pollution Control Board	રાજ્ય પ્રદૂષણ નિયંત્રણ બોર્ડ
SPWD	State Public Works Department	રાજ્ય જાહેર બાંકામ વિભાગ
SREX	IPCC Special Report on Managing the Risks of Extreme Events to Advance Climate Change Adaptation	ખૂબ જ જોખમી ઘટનાઓના સંચાલન માટે અદ્યતન આબોહવા પરિવર્તન સ્વીકાર પર IPCC વિશેષ અહેવાલ
SRSAC	State Remote Sensing Application Centre	રાજ્ય દૂરવર્તી સંવેદન અમલીકરણ કેન્દ્ર
SSB	Sashastra Seema Bal	સશસ્ત્ર સેના બળ
T1	Short-Term, ending 2022	૨૦૨૨ અંતિત ટુંકી મુદ્દત

T2	Medium-Term, ending 2027	૨૦૨૭ અંતિત મધ્યમ મુદ્દત
T3	Long-Term, ending 2030	૨૦૩૦ અંતિત લાંબી મુદ્દત
TAA	Thematic Area for Action	કામગીરી માટે વિષયોનું ક્ષેત્ર
TN	Tamil Nadu	તામીલ નાડુ
TOD	Tourism Department	પ્રવાસન વિભાગ
ToT	Training of Trainers	પ્રશિક્ષકોની તાલીમ
TRAD	Transport Department	પરિવહન વિભાગ
UDD	Urban Development Department	શહેરી વિકાસ વિભાગ
UFDM	Urban Flood Disaster Management	શહેરી પૂર આપત્તિ વ્યવસ્થાપન
UGC	University Grants Commission	યુનિવર્સિટી અનુદાન આયોગ
ULB	Urban Local Bodies (municipal corporations, municipalities, nagarpalikas)	શહેરી સ્થાનિક સંસ્થાઓ (મહાનગરપાલિકાઓ, નગરપાલિકાઓ)
UN	United Nations	સંયુક્ત રાષ્ટ્ર
UNCRPD	UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities	વિકલાંગ વ્યક્તિઓના અધિકારો પર સંયુક્ત રાષ્ટ્ર સંમેલન
UNDP	United Nations Development Programme	સંયુક્ત રાષ્ટ્ર વિકાસ કાર્યક્રમ
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization	સંયુક્ત રાષ્ટ્ર શૈક્ષણિક , વૈજ્ઞાનિક અને સાંસ્કૃતિક સંગઠન
UNFCCC	United Nations Framework Convention on Climate Change	આબોહવા પરિવર્તન પર સંયુક્ત રાષ્ટ્ર માળખા સંમેલન
UNISDR	United Nations International Strategy for Disaster Reduction, now UN Office for DRR	આપત્તિ ઘટાડા માટેની સંયુક્ત રાષ્ટ્ર આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યૂહરચના હવે સંયુક્ત રાષ્ટ્ર DRR કાર્યાલય
UP	Uttar Pradesh	ઉત્તર પ્રદેશ
USDDM	Urban Storm Drainage Design Manual	શહેરી વરસાદી પાણી ગટર ડિઝાઇન સંહિતા
UT	Union Territory	કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ
VHF	Very High Frequency	ખૂબ ઊંચું આવર્તન
WAP	Wildlife Action Plan	વન્યજીવ કાર્ય યોજના
WCD	Women and Child Department	મહિલા અને બાળ વિભાગ

WCTn	Wind Chill Effective Minimum Temperature	પવનની ઠંડી અસરકારક લઘુત્તમ તાપમાન
WIHG	Wadia Institute of Himalayan Geology	વાડિયા ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ હિમાલયન જીઓલોજી
WMO	World Meteorological Organization	વિશ્વ હવામાન સંગઠન
WSD	Water and Sanitation Department	જળ અને સ્વચ્છતા વિભાગ

કાર્યકારી સારાંશ

પૃષ્ઠભૂમિ

આપત્તિ વ્યવસ્થાપન અધિનિયમ, ૨૦૦૫ 2005 (DM Act 2005) રાષ્ટ્રીય, રાજ્ય, જિલ્લા અને સ્થાનિક સ્તરે અસરકારક આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે સંસ્થાકીય અને સંકલન પદ્ધતિ ઠરાવે છે.

આ અધિનિયમથી આદેશ આપ્યા મુજબ, ભારત સરકારે વડાપ્રધાનના નેતૃત્વમાં રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તામંડળ, સંબંધિત મુખ્યમંત્રીઓના નેતૃત્વમાં જિલ્લા કલેક્ટ રો/ જિલ્લા મેજિસ્ટ્રેટની આગેવાની હેઠળ અને સ્થાનિક સંસ્થાઓના અધ્યક્ષોની સહ-અધ્યક્ષતામાં રાજ્ય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તામંડળની બનેલી બહુસ્તરીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તામંડળની સંસ્થાકીય વ્યવસ્થા કરી છે. દરેક રાજ્ય/ કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં આપત્તિ વ્યવસ્થાપન ના સંકલન માટે એક મધ્યસ્થ સંસ્થા હશે, જેને યોજનામાં "આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગ" (DMD) તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

આપત્તિની તૈયારી, શમન અને આપત્તકાલીન પ્રતિભાવને મજબૂત કરવા, આપત્તિ જોખમ ઘટાડવા (DRR) માટે તર્કસંગત, સર્વગ્રાહી ઉપાય અને સંકલિત અભિગમ તરફ ભૂતકાળના રાહત-કેન્દ્રી ય અભિગમથી ધારણાઓમાં મૂળભૂત સુસંગત ફેરફાર સાથે સંસ્થાકીય વ્યવસ્થા ગોઠવવામાં આવી છે.

રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજના (NDMP) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન ચક્રના તમામ તબક્કાઓ માં સરકારી સંસ્થાઓને એક માળખું અને દિશા આપે છે. આપત્તિ વ્યવસ્થાપનમાં ઉભરતી વૈશ્વિક શ્રેષ્ઠ પદ્ધતિઓ અને જ્ઞાનના આધારને ધ્યાનમાં રાખીને સમયાંતરે સુધારવા ના અર્થમાં NDMP એ એક "ગતિશીલ દસ્તાવેજ" છે. તે આપત્તિ વ્યવસ્થાપન અધિનિયમ, ૨૦૦૫ ની જોગવાઈઓ, આપત્તિ વ્યવસ્થાપન રાષ્ટ્રીય નીતિ, ૨૦૦૯ માં આપવામાં આવેલ માર્ગદર્શન અને પ્રસ્થાપિત રાષ્ટ્રીય કાર્યપદ્ધતિઓ અનુસાર છે.

NDMP જવાબદારીના માળખામાં જો દૂર ન કર વામાં આવે, તો કોઈપણ અસ્પષ્ટતાને ઘટાડવાની જરૂરિયાતને ઓળખે છે. આથી, આપત્તિઓના સંચાલનના વિવિધ તબક્કે કોણ જવાબદાર છે તે સ્પષ્ટ કરે છે. તે આપત્તિ વ્યવસ્થાપનના તમામ તબક્કા - (ક) શમન (નિવારણ અને જોખમ ઘટાડવું), (ખ) તૈયારી કરવી, (ગ) પ્રતિભાવ અને (ઘ) પુનર્વાસ (તાત્કાલિક પુન વાસ અને પુનર્નિર્માણ) માં સ્થિતિસ્થાપકતા અને નિર્ધારણ કરી શકાય તે રીતે અમલમાં મૂકવાનો છે. જ્યારે કેન્દ્ર અને રાજ્ય/ કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશના મંત્રાલયો/ વિભાગોના નામ ચોક્કસ ભૂમિકાઓ અને યોજનામાં ઠરાવેલ જવાબદારીઓ ધરાવે છે અને માનવતાવાદી પ્રતિભાવની આવશ્યકતાઓમાં, આપત્તિ વ્યવસ્થાપનને તેમના કામકાજના સામાન્ય નિયમોથી આગળ વધી ને આપત્તિ વ્યવસ્થાપન અધિનિયમ, ૨૦૦૫ ની ભાવનામાં દરેક મંત્રાલય/ વિભાગ અને સંસ્થાઓને યોગદાન આપવાની અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે.

આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજનાના મુખ્ય સ્થંભો

NDMP, એક અર્થમાં પાંચ મુખ્ય સ્તંભો ધરાવે છે:

૧. રાષ્ટ્રીય કાયદાકીય આદેશો - DM અધિનિયમ ૨૦૦૫ અને NPDM ૨૦૦૯ ને અનુરૂપ

૨. ભારતે જેમાં હસ્તાક્ષર કર્યા છે તે વૈશ્વિક લક્ષ્યોને સાકાર કરવા માટે સક્રિય રીતે ભાગ લેવો , - DRR માટે સેન્ડાઇ માળખું, ટકાઉ વિકાસ લક્ષ્યો (SDGs) અને આબોહવા પરિવર્તન પર પેરિસ કરાર પક્ષકારોનું સંમેલન (COP21);

૩. સમકાલીન રાષ્ટ્રીય પ્રાથમિકતાઓને સ્પષ્ટ કરવા માટે DRR માટે પ્રધાનમંત્રીનો દસ મુદ્દાનો કાર્યક્રમ

૪. સર્વવ્યાપક અને પરંપરાગત રીતે અલગ પક્ષોને જોડવાના સિદ્ધાંત તરીકે સામાજિક સમાવેશ

૫. DRR ને એક અભિન્ન લક્ષણ તરીકે મુખ્ય પ્રવાહમાં લાવવું.

NPDM, ૨૦૧૬ વિશેષ કરીને સેન્ડાઇ માળખાને અનુરૂપ વિશ્વની પ્રથમ રાષ્ટ્રીય યોજના હતી. ફરી એકવાર, વૈશ્વિક આગેવાની લઈને, ત્રણ પછીની ૨૦૧૫ વૈશ્વિક માળખામાં સુધારેલી યોજના સુસંગતતા અને પરસ્પર મજબૂતીકરણ લાવવાના ઉભરતા વૈશ્વિક અભિગમને સમાવવાનો પ્રયાસ કરે છે. નવી દિલ્હીમાં નવેમ્બર ૨૦૧૬ માં DRR (AMCDRR) પર એશિયન મંત્રી પરિષદમાં પ્રધાનમંત્રીએ જાહેર કરેલ DRR પરના દસ મુદ્દાના કાર્યક્રમને પણ સુધારેલી યોજનામાં સમાવવામાં આવેલ છે.

આ સુધારેલી યોજનામાં ‘‘લાંબા ગાળા’’ તરીકે કલ્પના કરવામાં આવેલ સમયગાળો વર્ષ ૨૦૩૦ સાથે સમાનાવધિ મુખ્ય વૈશ્વિક માળખાના અંતિમ વર્ષ ૨૦૧૫ પછીના છે. મોટા ભાગના કિસ્સામાં એક સાથે ચાલતી પ્રવૃત્તિઓ વાર્ષિક/ નિયમિત (એટલે કે, નિત્યક્રમ) ઉપરાંત અનુક્રમે ૨૦૨૨, ૨૦૨૭ અને ૨૦૩૦ સુધીમાં સમાપ્ત થતા ટૂંકા , મધ્યમ અને લાંબા ગાળાના અતિવ્યાપ્તિ સમય માળખા હેઠળ જૂથ કરેલ છે. તેઓ અગ્રતાના કોઈપણ ક્રમને સૂચવતા નથી. અહીં સૂચવેલા પગલાં નમૂનારૂપ છે અને સંપૂર્ણ નથી. વૈશ્વિક પ્રથાઓ અને રાષ્ટ્રીય અનુભવોના આધારે, યોજના સમયાંતરે સમીક્ષા અને અદ્યતન કરવાના સમયે ફેરફારોને આવરી લેશે.

દ્રષ્ટિકોણ

તમામ ક્ષેત્રોમાં ભારતની આપત્તિને સ્થિતિસ્થાપક બનાવ વા, ગરીબોથી શરૂ થતી સ્થાનિક ક્ષમતાઓનું નિર્માણ કરીને અને આર્થિક , શારીરિક, સામાજિક, સાંસ્કૃતિક અને પર્યાવરણીય સહિત વિવિધ સ્વરૂપોમાં જીવન, આજીવિકા અને તમામ સ્તરે આપત્તિઓનો સામનો કરવાની ક્ષમતા વધાર તી વખતે સંપત્તિના નુકસાનમાં નોંધપાત્ર ઘટાડો કરીને નોંધપાત્ર અને સમાવિષ્ટ આપત્તિ જોખમ ઘટાડવું..

બહુઆયામી જોખમની અસુરક્ષતિતા

ભારત, તેની, શારીરિક અને આબોહવાની પરિસ્થિતિઓને કારણે વિશ્વના સૌથી વધુ આપત્તિગ્રસ્ત દેશોમાંનો એક છે. માનવ-પ્રેરિત આપત્તિઓ/ આપત્તકાલીન અસુરક્ષા પણ જોવામાં આવે છે. NDMP કુદરતી અને માનવ પ્રેરિત તમામ પ્રકારના જોખમો માટે આપત્તિ વ્યવસ્થાપન ચક્રને આવરી લે છે. આપત્તિના જોખમો માટે વધેલી અસુરક્ષા વધતી જતી વસ્તી, શહેરીકરણ, ઔદ્યોગીકરણ, વધારે જોખમવાળા વિસ્તારોમાં વિકાસ, પર્યાવરણીય અધોગતિ અને આબોહવા પરિવર્તન સાથે સંબંધિત હોઈ શકે છે. કુદરતી પરિબળો અને માનવશાસ્ત્રીય આબોહવા પરિવર્તન ઉપરાંત , વિવિધ માનવ પ્રવૃત્તિઓ વધતી જતી અસરો અને આપત્તિઓના વધતા જતા આવર્તન માટે પણ જવાબદાર હોઈ શકે છે.

<u>પૂર્વવત્ત નિર્માણ</u>

મદદ માંગવાના જવાબમાં આપત્તિગ્રસ્ત રાજ્ય અથવા કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશને ટેકો આપવાની કેન્દ્રીય સંસ્થાઓની ભૂમિકા રહી છે. આપત્તિની સ્થિતિમાં કેન્દ્રીય સંસ્થાઓ સક્રિય ભૂમિકા ભજવશે. આપત્તિ વ્યવસ્થાપન આયોજન, સજ્જતા અને ક્ષમતા નિર્માણના ક્ષેત્રોમાં , કેન્દ્રીય સંસ્થાઓ વૈશ્વિક પ્રવાહો અનુસાર ભારતીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન પ્રણાલી અને પ્રથાઓને સુધારવા કરવા માટે સતત કામ કરશે. સેન્ડાઇ માળખાની પ્રાથમિકતાઓ અને SDGs અને પેરિસ કરારમાં સંબંધિત આપત્તિ જોખમ ઘટાડવાના નીચેના વિષયોના ક્ષેત્રોમા આપત્તિ જોખમ ઘટાડાને આયોજન માળખામાં સંકલિત કરવામાં આવ્યા છે:

૧. જોખમને ઓળખવું
૨. આંતર સંસ્થા સંકલન સાધવું
૩. DRR માં રોકાણ- માળખાગત પગલાં
૪. DRR માં રોકાણ- બિન માળખાગત પગલાં
૫. ક્ષમતા નિર્માણ અને
૬. આબોહવા પરિવર્તન જોખમ વ્યવસ્થાપન

જ્યારે આ બધા વિષયો અગાઉ NDMP માં સમાવવામાં આવ્યા હતા, તેને આ આવૃત્તિમાં તેને વધુ વિગતવાર વર્ણન કરવામાં આવેલ છે. આ ઉપરાંત, ત્રણ સામેલ કરેલ વિષયોનું વર્ણન કરતા પ્રકરણો છે:

(ક) ૨૦૧૫ પછીના વૈશ્વિક માળખાના DRR માટે સુસંગતતા અને પરસ્પર મજબૂતીકરણ કરવું
(ખ) સામાજિક સમાવેશ અને
(ગ) DRR ને મુખ્ય પ્રવાહમાં વાળવો

પ્રતિભાવ

પ્રારંભિક ચેતવણી મળ્યા પછી તરત જ લેવામાં આવેલા પ્રતિભાવ પગલાં , તોળાઈ રહેલી આપત્તિની પૂર્વાનુમાન કરવું અથવા ચેતવણી વિના કોઈ ઘટના બને તેવા સંજોગોમાં આપત્તિ પછીની સ્થિતિ છે. આપત્તિના પ્રતિભાવનું પ્રાથમિક લક્ષ્ય જીવન બચાવવું, સંપત્તિ, પર્યાવરણનું રક્ષણ કરવું અને આપત્તિ પછી માનવ અને અન્ય જીવંત પ્રાણીઓની મૂળભૂત જરૂરિયાતો પૂરી કરવા નું છે. અસરગ્રસ્તોની શોધ અને બચાવ અને સંભવિત હોનારત અથવા ગૌણ આફતથી અસરગ્રસ્ત લોકોને બહાર કા ઢવા પર તાત્કાલિક ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવામાં આવશે. પ્રતિભાવ વિભાગમાં, મુખ્ય ભૂમિકા ભજવ તા મંત્રાલયો અને સંસ્થાઓની ભૂમિકાઓ , કામગીરી અને જવાબદારીઓનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. જો કે, સંદર્ભો, જાણકારીના આધારે અને ટેકનોલોજી બદલાતી હોવાથી , વિવિધ મંત્રાલયો અથવા સંસ્થાઓની ધારણા કરવામાં આવેલી મુખ્ય ભૂમિકાઓમાં કોઈપણ ફેરફારને પ્રતિબિંબિત કરવા માટે આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજનાઓ સમયાંતરે સુધારવી જોઈએ.

રાષ્ટ્રીય સ્તરે , કેન્દ્ર સરકારે આપત્તિ-વિશિષ્ટ પ્રતિભાવોના સંકલન માટે ચોક્કસ મંત્રાલયોને મધ્યસ્થીને જવાબદારીઓ સોંપી છે. આપત્તિ-વિશિષ્ટ મધ્યસ્થ મંત્રાલય વિવિધ સંબંધિત મંત્રાલયો અને વિભાગો વચ્ચે સંકલન ઝડપી અને કાર્યક્ષમ પ્રતિભાવ આપવા માટે જ્યાં આપત્તિ આવી હોય તે રાજ્ય સરકાર સાથે સંપર્ક કરશે. રાજ્ય સરકાર રાજ્ય , જિલ્લા અથવા તાલુકા સ્તરે જરૂરિયાત મુજબ ઘટના પ્રતિભાવ ટીમો (IRT) ને સક્રિય કરશે. રાજ્ય/ કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશની વિનંતી મુજબ વિવિધ કેન્દ્રીય મંત્રાલયો અને વિભાગો પ્રતિભાવ પ્રયાસોમાં મદદ કરશે. રાજ્ય/ કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ અને જિલ્લા માટે વિગતવાર આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજનાઓમાં જેની જવાબદારીઓ નિયત કરવામાં આવી છે તેવી વિવિધ સંસ્થાઓ ચોક્કસ પ્રતિભાવ પગલાં લેવા માટે જવાબદાર રહેશે. રાજ્યમાં પ્રતિ ભાવદના સંકલન માટે અન્ય સંસ્થાઓ દ્વારા સમર્થિત મધ્યસ્થ સંસ્થા DMD અને જિલ્લા કક્ષાએ DDMA હશે.

પૂર્વવત્ત સ્થિતિ અને પુનઃનિર્માણ

વૈશ્વિક સ્તરે , આપત્તિ પછીના પુનઃસ્થાપન અને પુનર્વસન તરફનો અભિગમ વધુ સારી રીતે નિર્માણમાં બદલાઈ ગયો છે. આપત્તિઓ સામાન્ય જનજીવનમાં નોંધપાત્ર વિક્ષેપ, ભારે દુઃખ, જીવન અને સંપત્તિના નુકસાનમાં પરિણમે છે. વૈશ્વિક પ્રયાસો પુનઃસ્થાપન, પુનર્વસન અને પુનઃનિર્માણના તબક્કાને વિકાસના પગલાં લેવામાં આપત્તિના જોખમને ઘટાડવા અને સમુદાયોને આપત્તિઓ માટે સ્થિતિસ્થાપક બનાવવા માટે વધુ સારી રીતે નિર્માણ કરવાની એક તક તરીકે માને છે. વધુ સારી રીતે નિર્માણ એ પર્યાવરણ નિર્માણ પૂરતું મર્યાદિત નથી અને અર્થવ્યવસ્થા , સામાજિક પ્રથાઓ, સંસ્થાઓ અને પર્યાવરણને આવરી લેતી તેની વ્યાપક અમલવારી છે. સેન્ડાઇ માળખાની કલ્પના છે કે હિસ્સેદારો આપત્તિ પછી વધુ સારી રીતે નિર્માણ કરવા માટે તૈયાર રહેશે. હાલની તંત્રવ્યવસ્થાને અસરકારક ટેકો

પૂરો પાડવા અને વધુ સારી રીતે અમલીકરણ કરવા માટે મજબૂતીકરણની જરૂર છે. આપત્તિ પુનઃસ્થાપન ખૂબ જ મુશ્કેલ અને લાંબા સમય સુધી લંબાય છે. વાસ્તવિક આપત્તિ, સ્થાન, આપત્તિ પહેલાની પરિસ્થિતિઓ અને તે સમયે ઉદ્ભવેલી સંભાવનાઓના આધારે પુનર્નિર્માણ બદલાશે. રાષ્ટ્રીય આપત્તિ એવ્યવસ્થાપન યોજના પૂર્વોક્ત સ્થિતિ માટે સામૂહિક માળખું પૂરું પાડે છે કારણ કે તે વધુ સારી રીતે નિર્માણના તમામ સંભવિત ઘટકોની સંભાવના રાખવી શક્ય નથી.

ક્ષમતા વિકાસ

ક્ષમતા વિકાસ તમામ સ્તરે સંસ્થાઓ , તંત્રવ્યવસ્થા અને તમામ હિસ્સેદારોની ક્ષમતાઓને મજબૂત બનાવે છે. યોજના ક્ષમતા વિકાસ માટે વ્યૂહાત્મક અભિગમની જરૂર છે અને તેને કાર્યક્ષમ બનાવવા માટે વિવિધ હિસ્સેદારોની સક્રિય ભાગીદારીની જરૂરિયાતને ઓળખે છે. યોજના યોગ્ય સંસ્થાકીય માળખું, વ્યવસ્થાપન પ્રણાલીઓ અને આપત્તિઓના અસરકારક નિવારણ અને સંચાલન માટે સંસાધનોની ફાળવણીના પડકારને ઉકેલે છે. આપત્તિ વ્યવસ્થાપનના તમામ તબક્કાઓ માટે ક્ષમતા વિકાસની આયોજન જરૂરિયાતો વર્ણવવામાં આવી છે.

ધિરાણ વ્યવસ્થા

આપત્તિ રાહતનું ધિરાણ સંઘીય રાજકોષીય સંબંધોનું મહત્વનું પાસું રહ્યું છે. આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજના, ૨૦૦૯ અનુસાર આપત્તિ વ્યવસ્થાપનની પ્રાથમિક જવાબદારી રાજ્ય સરકારોની છે. આનો અર્થ એ છે કે, આપત્તિ દરમિયાન બચાવ, રાહત અને પુનર્વસન પગલાં લેવાની પ્રાથમિક જવાબદારી રાજ્ય સરકારોની છે. કેન્દ્ર સરકાર તાર્કિક અને નાણાંકીય સહાય દ્વારા તેમના પ્રયત્નોને પૂરક બનાવે છે. અધિનિયમ, ૨૦૦૫, આપત્તિ વ્યવસ્થાપન અને નાણાંકીય પાસાઓ સહિત તમામ સંબંધિત બાબતો માટે કાનૂની માળખું પૂરું પાડે છે. સમગ્ર આપત્તિ વ્યવસ્થાપન કાળચક્રનું ધિરાણ ભારત સરકારે ઠરાવેલ ધોરણો મુજબ થશે. વિકાસ યોજનાઓમાં જરૂરિયાતોને મુખ્ય પ્રવાહમાં લાવીને આપત્તિ જોખમ ઘટાડી શકાશે.

કરેલા સુધારાઓ – એક ઝલક

રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજનાની આ સુધારેલ આવૃત્તિમાં આપત્તિ જોખમ ઘટાડા સંબંધિત ત્રણ અલગ વિષયલક્ષી પ્રકરણો ઉમેરવાને કારણે અગાઉની યોજના ના દસની સરખામણીમાં ચૌદ પ્રકરણોનો સમાવેશ કરાયો છે: (ક) ૨૦૧૫ પછીના ત્રણ વૈશ્વિક માળખામાં સુસંગતતા અને પરસ્પર મજબૂતીકરણ કરવું, (ખ) સમુદાય સામેલગીરી અને (ગ) મુખ્ય પ્રવાહમાં વાળવું. નીચેના જોખમોને લગતા નવા વિભાગો ઉમેરવામાં આવ્યા છે: (ક) વાવાઝોડું, આકાશી વીજળી પડવી , તોફાન, ધૂળની આંધી અને ભારે પવન, (ખ) વાદળ ફાટવું અને કરા પડવા (ગ) હિમ સરોવર વિસ્ફોટથી પૂર આવવું

(GLOF), (ઘ) ગરમીનું મોજું, (ચ) જૈવિક અને જાહેર આરોગ્ય કટોકટી (BPHE) અને (છ) જંગલ દવ ખતરો. આપત્તિ જોખમ ઘટાડા ના નીચેના પડકારોની કેટલીક વિગતવાર ચર્ચા કરવામાં આવી છેઃ (ક) આબોહવા પરિવર્તન જોખમો, (ખ) પશુધન, (ગ) પર્યાવરણ અને વન્ય જીવ (ઘ) સાંસ્કૃતિક ધરોહર સ્થળો, તેની આસપાસનો વિસ્તાર અને સંગ્રહાલયો અને (ચ) વૈશ્વિક મહાવિનાશકારી જોખમો. સમય મર્યાદાનો સમાવેશ અને સમયમર્યાદામાં યોજનાના વિવિધ તત્વોનું સૂચક જૂથ બનાવવું , એ ઉમેરવામાં આવેલ અન્ય મુખ્ય પાસાઓ છે. પ્રતિભાવો અને સઘન સમીક્ષાઓના આધારે , વિવિધ વિભાગોમાં વધુ વિગતો ઉમેરવામાં આવી છે.

યોજનાનું માળખું

રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજનામાં ૧૪ પ્રકરણો છેઃ (૧) પ્રારંભિક, (૨) ખતરો જોખમ અને પડકારો, (૩) આપત્તિ જોખમ ઘટાડા માટે ૨૦૧૫ પછીના ત્રણ વૈશ્વિક માળખાને સુસંગત અને પરસ્પર મજબૂતીકરણ કરવું, (૪) આપત્તિ જોખમ ઘટાડામાં સામાજિક સામેલગીરી, (૫) આપત્તિ જોખમ ઘટાડાને મુખ્ય પ્રવાહમાં વાળવું, (૬) આપત્તિ સ્થિતિસ્થાપકતા નિર્માણ- જવાબદારી માળખું: ભાગ-ક, પ્રસ્તાવના, (૭) આપત્તિ સ્થિતિસ્થાપકતા નિર્માણ- જવાબદારી માળખું: ભાગ-ખ, (૮) તૈયારી અને પ્રતિભાવ , (૯) પૂર્વવત્ત સ્થિતિ અને શ્રેષ્ઠ નિર્માણ, (૧૦) ક્ષમતા વિકાસ- એક ઝલક, (૧૧) ધિકાણ વ્યવસ્થા, (૧૨) આપત્તિ જોખમ તંત્રને મજબૂત બનાવવું , (૧૩) આંતરરાષ્ટ્રીય સહકાર , અને (૧૪) યોજનાનું નિરીક્ષણ અને અદ્યતન કરવું.

૧.પ્રારંભિક

૧.૧ પાયાની સમજ

આપત્તિ જોખમ ઘટાડાનું સંયુક્ત રાષ્ટ્રનું કાર્યાલયની (UNISDR[1]) સુધારેલી પરિભાષા 'આપત્તિ' ને આ રીતે વ્યાખ્યા કરી છે:

> ‘‘પરસ્પર અસર પહોંચાડતી જોખમી ઘટનાઓ ની સ્થિતિ, અસુરક્ષા અને માનવી, સામગ્રી, આર્થિક અને પર્યાવરણીય નુકસાન અને અસરો પૈકી નીચેનામાંથી એક અથવા વધુ તરફ દોરી જતી ક્ષમતાને કારણે કોઈપણ સ્તરે સમુદાય અથવા સમાજની કામગીરીમાં વિક્ષેપ પાડવો’’(UNISDR 2016).

દુર્ઘટનાની અસર તાત્કાલિક અને સ્થાનિક હોઈ શકે છે પરંતુ ઘણી વખત તે વ્યાપક ફેલાય છે, ઘણી વખત ઘટના પછી લાંબા સમય સુધી ચાલુ રહે છે. સંસાધનોનો તાત્કાલિક ઉપયોગ કરીને સામનો કરવા માટે સમુદાય અથવા સમાજની ક્ષમતાને પડકાર અથવા પ્રભાવિત કરી શકે છે , અને તેથી આસપાસના અધિકારક્ષેત્રો, અથવા રાષ્ટ્રીય અથવા આંતરરાષ્ટ્રીય સ્તરોનો સમાવેશ કરતા જોખમોનો પ્રતિકાર કરવો. UNISDR આપત્તિને હાલની અસુરક્ષાની પરિસ્થિતિઓ , અને સંભવિત નકારાત્મક પરિણામો ઘટાડવા અથવા તેનો સામનો કરવા માટે અપૂરતી ક્ષમતા અથવા પગલાં જેવા ઘણા પરિબળોના સંયોજનનું પરિણામ માને છે . આપત્તિની અસરમાં જાનહાનિ, ઇજાઓ, રોગ અને માનવી ય શારીરિક, માનસિક અને સામાજિક સુખાકારી પર અન્ય નકારાત્મક અસરો ની સાથે મિલકતને નુકસાન, સંપત્તિનો નાશ, સેવાઓનું નુકસાન, સામાજિક અને આર્થિક વિક્ષેપ અને પર્યાવરણીય અધઃપતનનો સમાવેશ કરી શકાય છે.

આપત્તિ અધિનિયમ, ૨૦૦૫, આપત્તિ માટે નીચેની વ્યાખ્યાનો ઉપયોગ કરે છે:

> ‘‘આપત્તિ એટલે મહાવિનાશ, દુર્ઘટના, વિપત્તિ અથવા કુદરતી અથવા માનવસર્જિત કારણોથી ઉદ્ભવતા કોઈપણ વિસ્તારમાં ગંભીર ઘટના , અથવા અકસ્માત અથવા બેદરકારી ના કારણે જીવનનું નોંધપાત્ર નુકસાન માં પરિણમવું અથવા માનવી ય દુઃખ અથવા તેનું નુકસાન અને સંપત્તિનો નાશ, અથવા તેનું નુકસાન, અથવા પર્યાવરણનું અધઃપતન અને અસરગ્રસ્ત વિસ્તારના સમુદાયની સામનો કરવાની ક્ષમતા કરતા વધારે હોય તેવો પ્રકાર અથવા તીવ્રતા છે’’.

---

[1] આપત્તિ જોખમ ઘટાડાનું સંયુક્ત રાષ્ટ્રનું કાર્યાલયે ૧ લી મે ૨૦૧૯ ના રોજ તેના ટૂંકાક્ષરને સત્તાવાર રીતે UNISDR ને UNDRR કરી દીધું છે. જો કે, પહેલાનું ટૂંકું નામ UNISDR હજુ પણ આપત્તિ જોખમ ઘટાડવા માટેની આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યૂહરચના હેઠળ પ્રકાશિત સંદર્ભોમાં વપરાય છે.

રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજના સરકારી સંસ્થાઓને આપત્તિ વ્યવસ્થાપન ચક્રના તમામ તબક્કાઓ માટે એક માળખું અને દિશા પૂરી પાડે છે (આકૃતિ ૧:૧). રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજના એ અર્થમાં "ગતિશીલ દસ્તાવેજ" છે કે તે સમયાંતરે વૈશ્વિક શ્રેષ્ઠ પ્રયાસો અને આપત્તિ વ્યવસ્થાપનમાં જ્ઞાનના આધારને ધ્યાનમાં રાખીને સુધારવામાં આવશે. તે આપત્તિ વ્યવસ્થાપન અધિનિયમ, ૨૦૦૫ ની જોગવાઈઓ , આપત્તિ વ્યવસ્થાપન ની રાષ્ટ્રીય નીતિ, ૨૦૦૯ માં આપવામાં આવેલ માર્ગદર્શન અને પ્રસ્થાપિત રાષ્ટ્રીય પ્રથાઓ અનુસાર છે. કેન્દ્ર અથવા રાજ્ય ની સંબંધિત સંસ્થાઓ આપત્તિના પ્રકાર અને તીવ્રતાના આધારે આપત્તિગ્રસ્ત વિસ્તારોમાં વિવિધ તબક્કામાં આપત્તિ વ્યવસ્થાપન પ્રવૃત્તિઓ હાથ ધરશે.

દરેક રાજ્યની અંદર, રાજ્ય સરકાર પ્રાથમિક રીતે આપત્તિ માટે જવાબદાર છે. જો કે, પરિસ્થિતિનો અસરકારક રીતે સામનો કરવા માટે રાજ્યના સંસાધનો અપૂરતા હોય ત્યાં રાજ્ય સરકાર કેન્દ્ર સરકાર પાસે મદદ માગી શકે છે. આ ઉપરાંત , એવી પરિસ્થિતિઓ કે જેમાં કેન્દ્ર સરકારના આપત્તિ વ્યવસ્થાપનના અમુક પાસાઓમાં સીધી જવાબદારી હશે. રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજના આ બંને આવશ્યકતાઓ સાથે સંબંધિત હોવાથી મોટાભાગના કિસ્સાઓમાં કેન્દ્રીય સંસ્થાઓની સંબંધિત રાજ્ય સરકારોને ટેકો આપવાની ભૂમિકા રહેશે. અપવાદરૂપ સંજોગોને બાદ કરતા , રાજ્ય સરકારો પ્રથમ પ્રતિસાદકર્તાઓને તૈનાત કરશે અને આપત્તિ વ્યવસ્થાપનને લગતી અન્ય પ્રવૃત્તિઓ કરશે.

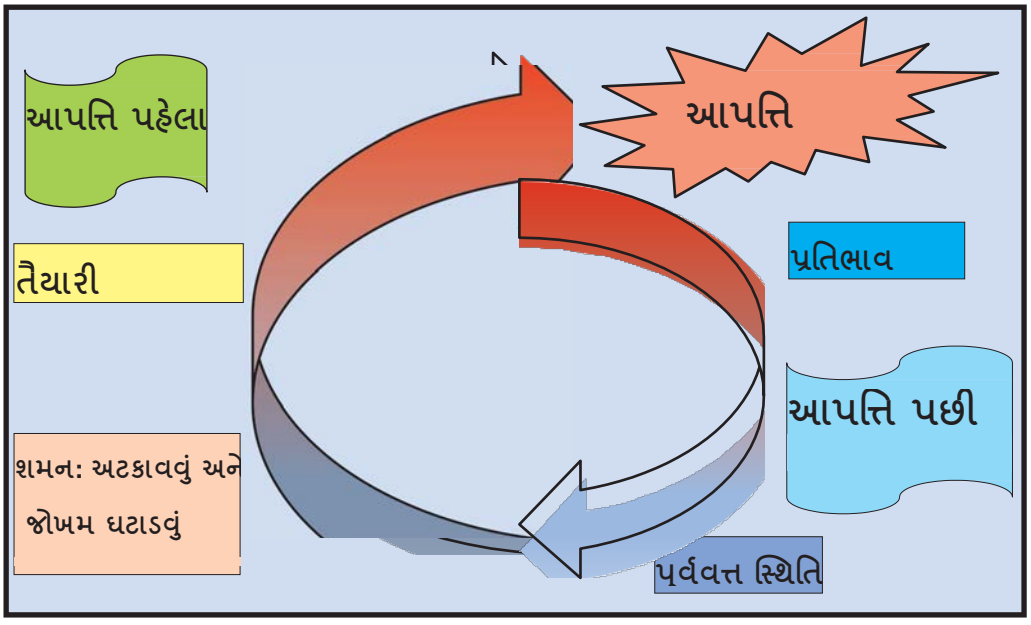

આકૃતિ ૧:૧ આપત્તિ વ્યવસ્થાપન ચક્ર

રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજના, આપત્તિ વ્યવસ્થાપન ચક્રના તમામ પાસાઓને આવરી લેતું માળખું પૂરું પાડે છે. તે આપત્તિ જોખમ ઘટાડવા , શમન, સજ્જતા, પ્રતિભાવ, પુનઃસ્થાપન અને સારી રીતે નિર્માણને આવરી લે છે. તે અસરકારક આપત્તિ વ્યવસ્થાપનના બહુવિધ જોખમોને આવરી લેતા

વ્યાપક માળખાની જરૂરિ યાત ઓળખે છે. રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજના, એક સંકલિત અભિગમનો સમાવેશ કરે છે જે સરકારી સંસ્થાઓ, સંખ્યાબંધ અન્ય સંબંધિત સંગઠનો, ખાનગી ક્ષેત્રની ભાગીદારી અને સ્થાનિક સમુદાયોની સામેલગીરીને સુનિશ્ચિત કરે છે.

જો જવાબદારીના માળખામાં કોઈપણ અસ્પષ્ટતાને દૂર કરવામાં આવી ન હોય, તો રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજના જરૂરિયાતને ઓળખે છે . આથી, આપત્તિઓને સંભાળવામાં વિવિધ તબક્કે કોણ જવાબદાર છે તે સ્પષ્ટ કરે છે. આપત્તિ વ્યવસ્થાપનનાં તમામ તબક્કાઓ માં રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજના નો નિર્ધારિત રીતે અમલ કરવામાં આવે છે: (ક) શમન (નિવારણ અને જોખમ ઘટાડવું), (ખ) સજ્જતા, (ગ) પ્રતિભાવ અને (ઘ) પૂર્વવત્ત સ્થિતિ (લાંબા ગાળાના નિર્માણને તાત્કાલિક પુનઃસ્થાપિત કરવું વધુ સારું).

રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજના કેન્દ્ર અને રાજ્ય સરકારો અને ભારતમાં અન્ય સંબંધિત હિસ્સેદારો દ્વારા સંસાધનોને ઝડપ થી ચોક્કસ દિશામાં વાળવા અને અસરકારક આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે ભૂમિકા ની સ્પષ્ટતા સાથે એક માળખું પૂરું પાડે છે. જ્યારે તે મુખ્યત્વે સરકારી સંસ્થાઓની જરૂરિયાતો પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરે છે , ત્યારે તે સંભવિત પ્રયોક્તા તરીકે સમુદાયો અને બિન-સરકારી સંસ્થાઓ સહિત આપત્તિ વ્યવસ્થાપનમાં સામેલ તમામ લોકોનો વિચાર કરે છે. રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજના આપત્તિ વ્યવસ્થાપનના કાર્યક્ષેત્ર અને સંબંધિત સંસ્થાઓને તેમની જવાબદારીઓ અને જવાબ દેહીની ભૂમિકાઓને આવરી લે તું અને અસરકારક શમન , સજ્જતા વધારવા અને પૂરતો પ્રતિભાવ મેળવવા માટે જરૂરી એવું એક સારું સ્પષ્ટ માળખું પૂરું પાડે છે. રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજનામાં સમાવિષ્ટ કરેલા પગલાં એ એક ગતિશીલ દસ્તાવેજ છે, તે નમૂનારૂપે છે પણ સંપૂર્ણ નથી. વૈશ્વિક પ્રથાઓ અને રાષ્ટ્રીય અનુભવોના આધારે , યોજના સમયાંતરે સમીક્ષાઓ અને અદ્યતનીકરણ દરમિયાન ફેરફારોનો સમાવેશ કરશે.

સુધારેલ UNISDR પરિભાષા મુજબ, આપત્તિ વ્યવસ્થાપન એ "આપત્તિઓમાંથી પ્રતિભાવ આપવા અને બહાર આવવા માટે સંગઠન , આયોજન અને ઉપયોગમાં લેવાના પગલાંની તૈયારી" છે અને આપત્તિ ખતરો વ્યવસ્થાપન એ "આ પત્તિ ખતરો ઘટાડવાની નીતિઓ અને વ્યૂહરચનાઓનો ઉપયોગ નવા આપત્તિ ખતરોને રોકવા માટે, હાલના આપત્તિના ખતરોને ઘટાડવા અને શેષ ખતરોનું સંચાલન કરવા માટે, સ્થિતિસ્થાપકતાને મજબૂત કરવા અને આપત્તિના નુકસાનને ઘટાડવામાં ફાળો આપે છે " (UNISDR 2016a). જે અર્થમાં આપત્તિ વ્યવસ્થાપન અધિનિયમ, ૨૦૦૫ આપત્તિ વ્યવસ્થાપન શબ્દ પ્રયોગ આપત્તિ વ્યવસ્થાપન, આપત્તિ જોખમ ઘટાડો અને આપત્તિ જોખમ વ્યવસ્થાપન વચ્ચે સ્પષ્ટ ભેદ રાખ્યા વગર લગભગ આવરી લે છે.

રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજના, ૨૦૦૯ અને આપત્તિ વ્યવસ્થાપન અધિનિયમ, ૨૦૦૫ દસ્તાવેજોમાં વપરાયેલ આપત્તિ વ્યવસ્થાપન શબ્દ આપત્તિ જોખમમાં ઘટાડો , આપત્તિ જોખમ

વ્યવસ્થાપન, આપત્તિની તૈયારી, આપત્તિ પ્રતિભાવ અને આપત્તિ પછીની પૂર્વવત્ત સ્થિતિ એ તમામ પાસાઓને આવરી લે છે. આ દસ્તાવેજ આપત્તિ વ્યવસ્થાપન અધિનિયમ, ૨૦૦૫ માં વ્યાખ્યાયિત કરેલ એ જ અર્થ સાથે શબ્દનો ઉપયોગ કરે છે:

''નીચેના માટે જરૂરી અથવા યોગ્ય એવા પગલાઓનું આયોજન કરવું, સંગઠન કરવું, સંકલન કરવું અને પગલાનો અમલ કરવાની સતત અને સંકલિત પ્રક્રિયા '' છેઃ (૧) કોઈપણ આપત્તિના ભય અથવા ખતરા સામે અગમચેતી, (૨) કોઈપણ આપત્તિના જોખમને અથવા તેની ગંભીરતા અથવા પરિણામ ને ઘટાડવું અથવા તીવ્રતાની માત્રા ઓછી કરવી , (૩) ક્ષમતા-નિર્માણ, (૪) કોઈપણ આપત્તિનો સામનો કરવાની તૈયારી, (૫) કોઈપણ ભય ફેલાવનાર આપત્તિ પરિસ્થિતિ અથવા આપત્તિ સામે તાત્કાલિક પ્રતિક્રિયા, (૬) કોઈપણ આપત્તિની અસરોની તીવ્રતા અથવા તીવ્રતાનું મૂલ્યાંકન (૭) સ્થળાંતર, બચાવ અને રાહત, અને (૮) પુનર્વસન અને પુનઃનિર્માણ.

અચાનક મોટા પાયે આપત્તિઓ (ભારે જોખમો) સિવાય , નાની વારંવારની ઘટનાઓ (વ્યાપક જોખમો) અને ધીમે ધીમે વિકાસિ ત આરોગ્ય, સલામતી, સુરક્ષા અને પર્યાવરણીય કટોકટી ની અસરોનો સંચય સમાજ અને ટકાઉ વિકાસ પર ગુપ્ત પરંતુ મોટી અસર કરે છે. આપત્તિનું જોખમ એ જાનહાની, ઈજા, અથવા નાશ પામેલી અથવા ક્ષતિગ્રસ્ત સંપત્તિનું સંભવિત નુકશાન છે જે ચોક્કસ સમયગાળામાં તંત્ર, સમાજ અથવા સમુદાયને થઈ શકે છે, જે ખતરો, એક્સપોઝર, અસુરક્ષા અને ક્ષમતાના કાર્ય તરીકે સંભવિત રીતે નક્કી કરવામાં આવે છે. UNISDR (2016) અનુસાર, આપત્તિ જોખમની પરિભાષા જોખમની ઘટનાઓ અને આપત્તિઓના વિચારને પ્રતિબિંબિત કરે છે કારણ કે તે સતત હાલની જોખમી પરિસ્થિતિઓનું પરિણામ છે. માપવા મુશ્કેલ હોય એવા આપત્તિના જોખમમાં વિવિધ પ્રકારના સંભવિત નુકસાનનો સમાવેશ થાય છે.

સ્વીકાર્ય જોખમ, અથવા સહનશીલ જોખમ, હાલની સામાજિક, આર્થિક, રાજકીય, સાંસ્કૃતિક, તકનીકી અને પર્યાવરણીય પરિસ્થિતિઓના આધારે આપત્તિ જોખમને સ્વીકાર્ય અથવા સહનશીલ ગણવામાં આવે છે. ઇજનેરીના સંદર્ભમાં, સ્વીકાર્ય જોખમનો માળખાકીય અને બિન -માળખાકીય પગલાંનું મૂલ્યાંકન કરવા અને વ્યાખ્યાયિત કરવા વાપરવામાં કરવામાં આવે છે જે લોકો , મિલકત, સેવાઓ અને પ્રણાલીઓને સંભવિત નુકસાનને પસંદ કરેલા વિકલ્પોને સહનશીલ સ્તર સુધી ઘટાડવા માટે જરૂરી છે , તેવા જોખમો અને અન્ય પરિબળોની જાણીતી સંભાવનાઓ એવી સંજ્ઞા અથવા "સ્વીકૃત પ્રથા" અનુસાર આધારિત છે.

શેષ જોખમ એ આપત્તિનું જોખમ છે જે અસરકારક આપત્તિ જોખમ ઘટાડવાના પગલાં હોય ત્યારે પણ રહે છે અને જેના માટે કટોકટીનો પ્રતિભાવ અને પૂર્વવત્ત ક્ષમતા જાળવી રાખવી જોઈએ. આપત્તકાલીન સેવાઓ , સજ્જતા, પ્રતિભાવ અને પૂર્વવત્ત સ્થિતિ માટે અસરકારક ક્ષમતાઓ

વિકસાવવાની અને સમર્થન આપવાની સતત જરૂરિયાત , સલામતી છત્ર અને જોખમ પરિવહન તંત્ર જેવી સામાજિક આર્થિક નીતિઓ સાથે, સર્વગ્રાહી અભિગમના ભાગ રૂપે શેષ જોખમ હોવાનો અર્થ છે.

૧.૨ દ્રષ્ટિબિંદુ પરિવર્તન

આપત્તિ વ્યવસ્થાપન અધિનિયમ, ૨૦૦૫ અને રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજના, ૨૦૦૯ ભારતમાં આપત્તિ વ્યવસ્થાપનમાં સંસ્થાકીયકરણ દ્રષ્ટિબિંદુ પરિવર્તનને નિવારણ, શમન અને સજ્જતા પૈકી એકમાં પૂર્વ તૈયારી કરવા રાહત-કેન્દ્રિત અભિગમનો સંકેત આપે છે. રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજના, જ્યારે કુદરતી ખતરો ટાળવું શક્ય નથી, ત્યારે પર્યાપ્ત શમન અને આપત્તિ જોખમ ઘટાડવાનાં પગલાં જોખમોને મોટી આફતો બન તી અટકાવી શકા ય તેને ધ્યાને લે છે. જ્યારે જોખમો શારીરિક, સામાજિક, આર્થિક અને પર્યાવરણીય અસુરક્ષાની સાથે ક્રિયાપ્રતિક્રિયા કરે ત્યારે આપત્તિ જોખમ ઊભું થાય છે. રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજના આપત્તિ જોખમ ઘટાડવા અને શમન માટે નીચે આપેલા બહુપક્ષીય અભિગમને સૂચવે છે:

- તમામ વિકાસ પરિયોજનાઓમાં જોખમ ઘટાડવાના પગલાંનું સંકલન
- કેન્દ્ર અને રાજ્ય સરકારોના સંયુક્ત પ્રયાસો થી જાણીતા ઉચ્ચ અગ્રતાવાળા વિસ્તારોમાં શમન પરિયોજનાઓ પ્રોજેક્ટ શરૂ કરવી
- રાજ્ય કક્ષાના શમન પરિયોજનાઓને પ્રોત્સાહન આપવું અને સહાય કરવી
- આપત્તિ પર સ્થાનિક જ્ઞાન પર ધ્યાન આપવું અને પદ્ધતિઓનો સામનો કરવો
- ધરોહર સંપતિના રક્ષણ માટે યોગ્ય ભાર આપવો

UNISDR એ સ્વીકારેલી પરિભાષા મુજબ,, આપત્તિના જોખમોને ઘટાડવાની કલ્પના અને પ્રથામાં જોખમોના ઘટાડા, લોકો અને મિલકતની ઓછી અસુરક્ષા, જમીન અને પર્યાવરણનું સારું સંચાલન, અને પ્રતિકૂળ ઘટનાઓ માટે સુધારેલી તૈયારી સહિત આપત્તિઓના કારણભૂત પરિબળોનું વિશ્લેષણ અને સંચાલન કરવાના વ્યવસ્થિત પ્રયત્નોનો સમાવેશ થાય છે . જ્યારે "આપત્તિ ઘટાડો " અને ‘‘આપત્તિના જોખમ ઘટાડો’’ આ બંને શબ્દોનો વ્યાપકપણે ઉપયોગ થાય છે , ત્યારે બાદમાં આપત્તિના જોખમોની ચાલુ પ્રકૃતિ અને આ જોખમોને ઘટાડવાની ચાલુ સંભાવનાની સારી ઓળખ આપે છે. ઘટાડાઓમાં જોખમો અને સંબંધિત આપત્તિઓની પ્રતિકૂળ અસરોને ઘટાડવા અથવા મર્યાદિત કરવા માટે જરૂરી વિવિધ પગલાંનો સમાવેશ થાય છે.

૧.૩ રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજના મુખ્ય સ્થંભો

રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજનાના એક અર્થમાં, પાંચ મુખ્ય સ્તંભો કહી શકાય:

૧. રાષ્ટ્રીય કાનૂની આદેશોને અનુરૂપ - આપત્તિ વ્યવસ્થાપન અધિનિયમ, ૨૦૦૫ અને રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજના, ૨૦૦૯

૨. ભારત જે કરાર પર હસ્તાક્ષર કરે છે તે મુજબ વૈશ્વિક ધ્યેયોને સાકાર કરવા માટે પારસ્પરિક રીતે આપત્તિ જોખમ ઘટાડવા માટે સેન્ડાઇ માળખા (SFDRR), ટકાઉ વિકાસ લક્ષ્યો (SDGs) અને આબોહવા પરિવર્તન પર પેરિસ કરાર - આ માળખાના પરસ્પર મજબૂતીકરણ અને સુસંગતતા પ્રાપ્ત કરવા માટે આંતરરાષ્ટ્રીય સર્વસંમતિ સાથે સુસંગત

૩. આપત્તિ જોખમ ઘટાડા ની સમકાલીન રાષ્ટ્રીય પ્રાથમિકતાઓ માટે પ્રધાનમંત્રીનો દસ સૂત્રી કાર્યક્રમ

૪. સર્વવ્યાપક અને જોડવાના સિદ્ધાંત તરીકે સામાજિક સમાવેશ

૫. આપત્તિ જોખમ ઘટાડા ને એક અભિન્ન લક્ષણ તરીકે મુખ્ય પ્રવાહમાં લાવવું

આ પાંચ 'સ્તંભો' ઉપરાંત અતિવ્યાપ્તિ અને બિન અતિવ્યાપ્તિ વિષયો તેમજ વિશેષ મહત્વના કેટલાક સૂક્ષ્મ તફાવતો છે. રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજનાએ અગાઉની યોજનામાં સુધારો કરતી વખતે નોંધપાત્ર મહત્વાકાંક્ષી અને ભાવિ યોજનામાં આ બધાનું ભારે સંશ્લેષણ સ્વીકાર્યું છે , જે સ્વાભાવિક રીતે વૈશ્વિક સ્તરે સેન્ડાઇ માળખા સાથે સ્પષ્ટ રીતે જોડાયેલ પ્રથમ રાષ્ટ્રીય યોજના હતી. આ યોજનામાં 'લાંબા ગાળા ' તરીકે કલ્પના કરવામાં આવેલ સમયગાળો ૨૦૧૫ પછીના મુખ્ય વૈશ્વિક માળખાના અંતિમ વર્ષ ૨૦૩૦ સાથે સંલગ્ન છે.

૧.૪ કાયદાકીય આદેશ

સમગ્ર ભારત માટે એક રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજના હોવાનો આપત્તિ વ્યવસ્થાપન અધિનિયમ, ૨૦૦૫ ની કલમ ૧૧ આદેશ કરે છે. રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજના, ૨૦૦૯ આપત્તિ વ્યવસ્થાપન પરની રાષ્ટ્રીય નીતિનો અમલ કરે છે અને આપત્તિ વ્યવસ્થાપન અધિનિયમની જોગવાઈઓને અનુરૂપ વિવિધ કેન્દ્રીય મંત્રાલયો અને વિભાગો માટે પૂરતી આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજનાઓને ફરજિયાત બનાવે છે. જ્યારે રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજના સમગ્ર દેશ માટે આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સંબંધિત છે, ત્યારે ભારત સરકારે જાહેર કરેલ ખતરો-સંબંધિત મધ્યસ્થ મંત્રાલયો અને વિભાગોને સોંપવામાં આવેલી આપત્તિ માટે વિગતવાર આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજનાઓ તૈયાર કરશે. આપત્તિ વ્યવસ્થાપન અધિનિયમની કલમ ૩૭ મુજબ, ભારત સરકારના દરેક મંત્રાલય અને વિભાગ ખતરો-સંબંધિત મધ્યસ્થ મંત્રાલયો હોય કે નહીં , તો પણ આપત્તિ નિવારણ, સજ્જતા, પ્રતિભાવ અને પુનઃસ્થાપનના ક્ષેત્રોમાં તેમાંથી દરેક કેવી રીતે રાષ્ટ્રીય પ્રયાસોમાં ફાળો આપશે તેની વિસ્તૃત આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજનાઓ તૈયાર કરશે.

આપત્તિ વ્યવસ્થાપન અધિનિયમના આદેશ અનુસાર, રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજના આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે તમામ મંત્રાલયો અને વિભાગોને ચોક્કસ અને સામાન્ય જવાબદારીઓ સોંપે છે.

આપત્તિ વ્યવસ્થાપન અધિનિયમ, રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજનાને સમર્થન આપવા અને અમલમાં મૂકવા માટે વિવિધ મંત્રાલયોને જરૂરી જવાબદારી સોંપવાનો આદેશ આપે છે. તેથી, તમામ મંત્રાલયોએ રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજનામાં દર્શાવેલ તમામ ગર્ભિત અને સ્પષ્ટ જવાબદારીઓને પછી ભલે તે કામકાજના સામાન્ય નિયમોમાં સ્પષ્ટપણે નિર્દિષ્ટ કરેલી બાબતોની બહાર હોય તો પણ સ્વીકારવી ફરજિયાત છે. આપત્તિ વ્યવસ્થાપન ને સામાન્ય કામગીરીની બહાર જવાબદારીઓની ધારણા જરૂરી છે. રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજનાને અલગ-અલગ આકસ્મિક યોજનાઓ, માન્ય સંચાલન પદ્ધતિ, નિયમો અને માર્ગદર્શિકાઓ દ્વારા માળખાકીય સંચાલન પ્રણાલીના તમામ સ્તરે પૂરક બનાવવામાં આવશે.

૧.૫ ૨૦૧૫ પહેલાના ત્રણ વૈશ્વિક માળખા- આપત્તિઓ, સ્થિર વિકાસ અને આબોહવા પરિવર્તનઃ પરસ્પર શક્તિશાળી અને સુસંગત બનાવવું

2015 માં ત્રણ વૈશ્વિક સીમાચિહ્ન કરારો અપનાવવા – આપત્તિ જોખમ ઘટાડા, ટકાઉ વિકાસ અને આબોહવા પરિવર્તનની પ્રતિક્રિયા ને સુસંગત બના વવા આપત્તિ જોખમ ઘટાડા સેન્ડાઇ માળખું (UNISDR ૨૦૧૬a), ટકાઉ વિકાસ લક્ષ્યો (UN ૨૦૧૫) અને COP21 પેરિસ કરાર પર આબોહવા પરિવર્તને (UNFCC ૨૦૧૫) નોંધપાત્ર તકો ઉઘાડી છે. ટકાઉ વિકાસ લક્ષ્યો અપનાવવા – ''પરિવર્તિત આપણું વિશ્વ: ૨૦૩૦ ટકાઉ વિકાસ લક્ષ્યો કાર્યક્રમ'' એ એક વૈશ્વિક પરિવર્તનશીલ યોજના છે જેમાં ગરીબી નાબૂદીનો મુખ્ય હેતુ છે. તેના પાયામાં, ટકાઉ વિકાસના આર્થિક, સામાજિક અને પર્યાવરણીય પરિમાણોનું સંકલન છે. વૈશ્વિક આબોહવા પરિવર્તન પર પેરિસ કરાર ભારે હવામાનની ઘટનાઓ અને ધીમી શરૂઆતની ઘટનાઓ અને ક્ષતિ અને નુકસાન ના જોખમ ઘટાડવામાં ટકાઉ વિકાસની ભૂમિકા સહિત આબોહવા પરિવર્તનની પ્રતિકૂળ અસરો સાથે સંકળાયેલા ક્ષતિ અને નુકસાનને દૂર કરવા , ઘટાડવા અને બચાવના મહત્વ તરફ નિર્દેશ કરે છે.

ત્રણ વૈશ્વિક કરારોમાં આપત્તિ જોખમ ઘટાડવા અને સ્થિતિસ્થાપકતા સામાન્ય વિષય છે. ત્રણેય કરારો વિકાસને ટકાઉ બનાવવાનો એક સામાન્ય ઉદ્દેશ ધરાવે છે. સેન્ડાઇ માળખમાં માન્યતા પ્રાપ્ત સૌથી નોંધપાત્ર પરિવર્તન એ આપત્તિ વ્યવસ્થાપનથી વિપરીત આપત્તિ જોખમ ઘટાડવા પર વધુ ભાર આપે છે. આ ત્રણ કરારો આપત્તિ જોખમ ઘટાડવામાં ઇચ્છિત પરિણામોને જટિલ અને એકબીજા સાથે જોડાયેલી સામાજિક અને આર્થિક પ્રક્રિયાઓના પરિણામ તરીકે ઓળખે છે, જે ત્રણ કરારના કાર્યક્રમો પર અતિવ્યાપ્તિ થાય છે. આપત્તિ જોખમ ઘટાડો એ સ્વાભાવિક ટકાઉ વિકાસ છે અને આપત્તિઓ માટે પ્રતિરોધક ઇમારત છે. વધુમાં, કાર્યક્ષમ આપત્તિ જોખમ વ્યવસ્થાપન ટકાઉ વિકાસમાં ફાળો આપે છે.

મહત્વાકાંક્ષી લક્ષ્યો માટે મજબૂત પ્રતિબદ્ધતા અને આ આંતરરાષ્ટ્રીય કરારોના ઝડપી અમલીકરણ વૈશ્વિક પ્રાથમિકતા છે. ૨૦૧૫ પછીના કાર્યક્રમો વચ્ચેની પૂરકતા જોતાં, ત્રણ ક્ષેત્રોમાં કાર્યવાહીના સુમેળ

અને પરસ્પર મજબુત કરવાથી વધુ સારા પરિણામોમાં મદદ મળે છે. આમાના એકપણ વિકાસમાં જોખમ ઓછું કરવાને બદલે વધુ પેદા ન કરે એવી "નીતિ જોખમો" અથવા વિરોધાભાસી નીતિઓ ઘડવામાં નથી તેની ખાતરી કરવા પ્રયત્નો કરવા જોઈએ . ત્રણેય કરારોમાં સુસંગતતા અને પરસ્પર મજબૂતીકરણને પ્રોત્સાહન આપવા માટે વિવિધ સ્તરે રાજકીય માન્યતા, દેખરેખ, જાણકારી અને સમર્થક ભાગીદારીની જરૂર છે.

ઉભરતી વૈશ્વિક સર્વસંમતિને માન્યતા આપવા રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજનાએ આપત્તિ જોખમ ઘટાડા , ટકાઉ વિકાસ અને વૈશ્વિક આબોહવાનાં પડકારોને પહોંચી વળવાનાં પ્રતિભાવો સાથે જોડાયેલા ૨૦૧૫ પછીના ત્રણ વૈશ્વિક માળખાને અનુરૂપ રાષ્ટ્રીય પહેલને સુસંગતતા અને પરસ્પર મજબૂતીકરણ આપવાના પડકારોનો સામનો કરવાનો પ્રયાસ કર્યો છે.

૧.૬ આપત્તિ જોખમ ઘટાડવા માટે વડાપ્રધાનશ્રીનો દસ સૂત્રી કાર્યક્રમ

વડાપ્રધાન શ્રી નરેન્દ્ર મોદીએ નવેમ્બર ૨૦૧૬ (આપત્તિ જોખમ ઘટાડવા પર એશિયન મંત્રી પરિષદ) ની નવી દિલ્હીમાં તેમના ઉદ્ઘાટન વક્તવ્યમાં દસ સૂત્રી કાર્યક્રમની જાહેરાત કરી હતી , જેને રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજનામાં પણ સામેલ કરવામાં આવેલ છે. દસ મુખ્ય તત્વોમાં નીચેનાનો સમાવેશ થાય છે:

૧. તમામ વિકાસ ક્ષેત્રોએ આપત્તિ જોખમ વ્યવસ્થાપનના સિદ્ધાંતોને આત્મસાત્ કરવા જોઈએ

૨. જોખમ રક્ષણમાં ગરીબ પરિવારોથી લઈને નાના મધ્યમ ઉદ્યોગ સાહસિકો સુધીના મુખ્ય - રાષ્ટ્રીય કોર્પોરેશનો સુધી દેશ અને રાજ્યો તમામનો સમાવેશ થવો જોઈએ

૩. આપત્તિ જોખમ વ્યવસ્થાપનમાં મહિલાઓનું નેતૃત્વ અને વધુ સામેલગીરી કેન્દ્રમાં હોવી જોઈએ

૪. આપત્તિના પ્રકાર અને જોખમોની વૈશ્વિક સમજ ણ વધારવા વૈશ્વિક સ્તરે જોખમ નકશાકરણમાં રોકાણ કરવું

૫. આપત્તિ જોખમ વ્યવસ્થાપન પ્રયાસોની કાર્યક્ષમતા વધારવા માટે ટેકનોલોજીનો લાભ લેવો

૬. આપત્તિ સંબંધિત મુદ્દાઓ પર કામ કરવા માટે વિશ્વવિદ્યાલયનું નેટવર્ક વિકસાવું

૭. આપત્તિ જોખમ ઘટાડવા માટે સોશિયલ મીડિયા અને મોબાઇલ તકનીકો દ્વારા પૂરી પાડવામાં આવતી તકોનો ઉપયોગ કરવો

૮. આપત્તિ જોખમ ઘટાડાને વધારવા માટે સ્થાનિક ક્ષમતા અને પહેલનું નિર્માણ કરવું

૯. આપત્તિઓમાંથી શીખવા જેવી દરેક તકનો ઉપયોગ કર વો અને તે હાંસલ કરવા માટે , દરેક આપત્તિમાં શીખેલા પર અભ્યાસ કરવો જોઈએ

૧૦. આપત્તિઓ માટે આંતરરાષ્ટ્રીય પ્રતિભાવમાં વધુ સુસંગતતા લાવવી

આપત્તિ જોખમ ઘટાડાના દસ સૂત્રીય કાર્યક્રમનું વર્ણન નીચે આપેલ છે:

પ્રથમ, તમામ વિકાસ ક્ષેત્રોએ આપત્તિ જોખમ વ્યવસ્થાપનના સિદ્ધાંતોને આત્મસાત્ કરવા જોઈએ. આ સુનિશ્ચિત કરશે કે તમામ વિકાસ પરિયોજનાઓ, હવાઇ મથકો, માર્ગો, નહેરો, હોસ્પિટલો, શાળાઓ, પુલોને યોગ્ય ધોરણો સાથે બાંધવામાં આવે અને તેઓ સેવા આપવા માંગતા સમુદાયોની પ્રતિકાર ક્ષમતામાં ફાળો આપે . આગામી બે દાયકામાં , વિશ્વના મોટાભાગના નવા માળખા એશિયામાં આવશે. આ તમામ માળખાકીય વિકાસ આપત્તિ સલામતીના શ્રેષ્ઠ ઉપલબ્ધ ધોરણોને અનુરૂપ કરવાની જરૂરિયાત તરફ નિર્દેશ સુનિશ્ચિત કરશે. આવો અભિગમ એક સુંદર રણનીતિ છે, જે લાંબા ગાળે સફળ થશે. તમામ સાર્વજનિક રોકાણોમાં આપત્તિ જોખમ વિચારણાઓ સામેલ હોવી જોઈએ. ભારતમાં, ''બધા માટે આવાસ '' કાર્યક્રમ અને ''સુંદર સ્થાનો'' પહેલ આવી તકોનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે. ભારત અન્ય ભાગીદાર દેશો અને હિસ્સેદારો સાથે મળીને આ ક્ષેત્રમાં આપત્તિ પ્રતિરોધક માળખાને પ્રોત્સાહન આપવા માટે ગઠબંધન અથવા તંત્ર રચના બનાવવા માટે કામ કરશે. આ ખતરો જોખમ મૂલ્યાંકન , આપત્તિ સ્થિતિસ્થાપક તકનીકો અને માળખાકીય ધિરાણમાં સંકલિત જોખમ ઘટાડવા માટેની પદ્ધતિઓ માટે નવું જ્ઞાન પેદા કરવામાં મદદ કરશે.

બીજું, ગરીબ પરિવારોથી શરૂ કરીને , નાના અને મધ્યમ ઉદ્યોગો તેમજ મોટા બહુરાષ્ટ્રીય કોર્પોરેશન- બધા ને આવરી લેતા જોખમ રક્ષણ તરફ કામ કરવું જરૂરી છે . હાલમાં, પ્રદેશના મોટાભાગના દેશોમાં, વીમાનો પ્રવેશ માત્ર મોટેભાગે મધ્યમ અને ઉચ્ચ-મધ્યમ આવક જૂથોમાં એક નાના વર્ગ સુધી મર્યાદિત જ છે. જોખમ વીમા કવચને વિસ્તૃત કરવા માટે વિશાળ અને નવીન વિચારવું જરૂરી છે. રાજ્યોની માત્ર નિયમન કરવામાં જ મહત્વની ભૂમિકા નથી પણ જેમને તેની સૌથી વધુ જરૂર છે તેમના માટે કવચ પ્રોત્સાહિત કરે છે. સૌથી ગરીબ લોકો માટે ધિરાણ અને જોખમ વીમો સુનિશ્ચિત કરવા માટે કેટલાક સખત પગલાં લેવામાં આવ્યા છે. જન ધન યોજના લાખો લોકોને બેંકિંગ પ્રણાલીમાં લાવી છે. સુરક્ષા વીમા યોજના જેને સૌથી વધુ જરૂર છે તેવા લાખો લોકોને જોખમ વીમો પૂરો પાડે છે. નવી શરૂ કરાયેલી ફસલ વીમા યોજના (પાક વીમો) લાખો ખેડૂતોને જોખમનું કવચ પૂરું પાડશે. આ ઘરેલુ સ્તરે પ્રતિકાર ક્ષમતાના મૂળભૂત નિર્માણના પાયા છે.

ત્રીજું, આપત્તિ જોખમ વ્યવસ્થાપનમાં વધુ સામેલગીરી અને નેતૃત્વને પ્રોત્સાહન આપવું જરૂરી છે. આપત્તિઓથી મહિલાઓ વધારે પ્રમાણમાં પ્રભાવિત થાય છે. તેમની પાસે અનન્ય શક્તિઓ અને આંતરદૃષ્ટિ પણ છે. આપત્તિઓથી પ્રભાવિત મહિલાઓની વિશેષ જરૂરિયાતોને સમર્થન આપવા માટે

ભારતે મોટી સંખ્યામાં મહિલા સ્વયંસેવકોને તાલીમ આપવી જોઈએ. આપત્તિ પછીના પુનઃનિર્માણમાં ભાગીદારી કરવા અને મહિલા સ્વ-સહાય જૂથોને પ્રોત્સાહન આપવા માટે મહિલા ઇજનેરો, કડિયા અને મકાન કારીગરોની પણ જરૂર છે જે આજીવિકા પુનઃસ્થાપનમાં મદદ કરી શકે.

ચોથું, વૈશ્વિક સ્તરે જોખમગ્રસત વિસ્તારોના નકશાકરણમાં રોકાણ કરવું જરૂરી છે. ભૂકંપગ્રસ્ત જોખમો સંબંધિત નકશાકરણ કરવા માટે વ્યાપકપણે સ્વીકૃત ધોરણો અને માપદંડો છે. તેના આધારે, ભારતે ભૂકંપ વિસ્તારના નકશા કર્યા છે , જેમાં પાંચ સૌથી વધુ ભૂકંપ ગ્રસ્ત અને બે ઓછા જોખમી છે. રાસાયણિક જોખમો, જંગલ દવ, ચક્રવાત, વિવિધ પ્રકારના પૂર જેવા આપત્તિ જોખમ માટે ભારતે વૈશ્વિક સ્તરે સ્વીકૃત ધોરણો અને શ્રેણીઓ અપનાવવાની જરૂર છે. એ ભારતને આપત્તિના જોખમોની પ્રકાર અને તીવ્રતાની અનુકરણ અને વિશ્વના અન્ય ભાગોમાં તેની સાથે સરખામણી કર વા સમજણ કેળવવાની ખાતરી કરવામાં મદદ કરશે.

પાંચમું, આપત્તિ જોખમ વ્યવસ્થાપન પ્રયાસો માં કાર્યક્ષમતા વધારવા માટે ટેકનોલોજીનો લાભ લેવાના પ્રયત્નો કરવા જોઈએ. ઇ-મંચ સંગઠનો અને વ્યક્તિઓને એકસાથે જોડે છે અને તેમને અનુભવ, ટેક્નોલોજી અને સંસાધનોનો નકશો અને વિનિમય કરવામાં મદદ કરે છે તે લાંબે ગાળે સામૂહિક અસરને વધારવા માટે માટે આગળ વધશે.

છઠ્ઠું, આપત્તિ-સંબંધિત પાસાઓ પર કામ કરવા માટે વિશ્વવિદ્યાલયનું નેટવર્ક વિકસાવવામાં મદદરૂપ થશે કારણ કે વિશ્વવિદ્યાલયો ને સામાજિક જવાબદારીઓ પણ હોય છે. સેન્ડાઇ માળખાના પ્રથમ પાંચ વર્ષોમાં , આપત્તિ જોખમ વ્યવસ્થાપનની સમસ્યાઓ પર એક સાથે કામ કરતા વિશ્વવિદ્યાલયોનું વૈશ્વિક નેટવર્ક તૈયાર કરવાનો પ્રયાસ કરી શકાય. આ નેટવર્કના ભાગરૂપે, વિવિધ વિશ્વવિદ્યાલય તેમના માટે સૌથી વધુ સંબંધિત આપત્તિના મુદ્દાઓ પર વિવિધ સંશોધન વિદ્યાશાખા નિષ્ણાત બની શકે છે. દરિયાકાંઠાના વિસ્તારોમાં આવેલી યુનિવર્સિટીઓ દરિયાકાંઠાના જોખમોથી ખતરોનું સંચાલન કરવામાં નિષ્ણાત હોઈ શકે છે , અને પહાડી શહેરોમાં રહેતા લોકો પર્વતીય જોખમો પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરી શકે છે.

સાતમું, સોશિયલ મીડિયા અને મોબાઇલ ટેકનોલોજી દ્વારા પૂરી પાડવામાં આવેલ તકોનો ઉપયોગ કરવો. સોશિયલ મીડિયા આપત્તિ પ્રતિભાવમાં પરિવર્તન લાવી રહ્યું છે. તે પ્રતિ ભાવ આપનાર સંસ્થાઓને ઝડપથી પોતાની જાતને ગોઠવવામાં અને નાગરિકોને સત્તાવાળાઓ સાથે વધુ સરળતાથી જોડાવા માટે સક્ષમ બનાવવામાં મદદ કરી રહ્યું છે. એક પછી એક આપત્તિમાં , અસરગ્રસ્ત લોકો એકબીજાને મદદ કરવા માટે સોશિયલ મીડિયાનો ઉપયોગ કરી રહ્યા છે. આપત્તિ

વ્યવસ્થાપન માટે જવાબદાર લોકોએ સોશિયલ મીડિયાની સંભવિત ક્ષમતાને ઓળખવી જોઈએ અને આપત્તિ જોખમ વ્યવસ્થાપનના વિવિધ પાસાઓ સાથે સંબંધિત ઉપાયો તૈયાર કરવા જોઈએ.

આઠમું, આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સ્થાનિક ક્ષમતાઓ અને પહેલ પર તૈયાર કરવું જોઈએ. આપત્તિ ખતરો વ્યવસ્થાપનનું કાર્ય , ખાસ કરીને ઝડપથી વિકસતા અર્થતંત્રોમાં , એટલું વિશાળ છે કે રાજ્યની ઔપચારિક સંસ્થાઓ સક્ષમ સ્થિતિ સર્જવામાં શ્રેષ્ઠ સહાયક બની શકે છે. ચોક્કસ પગલા સ્થાનિક રીતે તૈયાર કરીને અને અમલમાં મૂકવા પડશે. છેલ્લા બે દાયકાઓમાં , મોટાભાગના સમુદાય આધારિત પ્રયાસો ટૂંકા ગાળા માટે આપત્તિની તૈયારી અને આકસ્મિક આયોજન સુધી મર્યાદિત રહ્યા છે. સ્થાનિક જોખમ ઘટાડવાના પગલાં ઓળખવા અને તેનો અમલ કરવા માટે સમુદાય આધારિત પ્રયાસોનો વ્યાપ વધારવો અને સમુદાયને ટેકો આપવો જરૂરી છે. આવા પ્રયાસો જોખમ ઘટાડે છે અને સ્થાનિક વિકાસ અને ટકાઉ આજીવિકા માટે તકો ઊભી કરે છે. આપત્તિ જોખમ ઘટાડવાનું સ્થાનિકીકરણ એ પણ સુનિશ્ચિત કરશે કે પરંપરાગત શ્રેષ્ઠ પ્રસાધનો અને સ્થાનિક જ્ઞાનનો સારો ઉપયોગ કરવામાં આવે. પ્રતિભાવ સંસ્થાઓએ તેમના સમુદાય સાથે વાતચીત કરવાની અને તેમને આપત્તિ પ્રતિભાવની આવશ્યક અભ્યાસથી પરિચિત કરવાની જરૂર છે. ઉદાહરણ તરીકે , જો સ્થાનિક અગ્નિ શમન સેવા દર અઠવાડિયે તેના વિસ્તારમાં એક શાળાની મુલાકાત લે, તો તે એક વર્ષના સમયગાળામાં હજારો બાળકોને સંવેદનશીલ બનાવે છે.

નવમું, આપત્તિમાંથી શીખેલી તક વ્યર્થ ન જાય તેની ખાતરી ક રવી. દરેક દુર્ઘટના પછી શીખેલા પાઠ પર ભાગ્યે જ લાગુ પડે તેવા અભ્યાસ અને અહેવાલો છે. ઘણી વખત એ જ ભૂલોનું પુનરાવર્તન થતું હોય છે. શીખવાની સક્રિય અને દ્રશ્ય વ્યવસ્થા હોવી જરૂરી છે. સંયુક્ત રાષ્ટ્ર આપત્તિની ઘટનાઓ, તેમની માત્રા અને રાહત , પુનર્વસન, પુનર્નિર્માણ અને પુનઃ સ્થાપન પછીની દસ્તાવેજી ફિલ્મોની આંતરરાષ્ટ્રીય સ્પર્ધા શરૂ કરી શકે છે. આપત્તિ પછીની પૂ ર્વવત્ત સ્થિતિ એ ભૌતિક માળખાકીય દ્રષ્ટિએ માત્ર ''ભવિષ્યની અસુરક્ષા ઘટાડો'' કરવાની જ નહીં , પણ જોખમના સંચાલન માટે સુધારેલ સંસ્થાકીય પદ્ધતિઓની દ્રષ્ટિએ પણ એક તક છે. આ માટે, જોખમનું ઝડપથી મૂલ્યાંકન કરી શકે એવી પ્રણાલીઓ તૈયાર કરવાની જરૂર છે. ભારતે ભાગીદાર દેશો અને બહુપક્ષીય વિકાસ સંસ્થાઓ સાથે આપત્તિ પછી મકાનોના પુનઃ બાંધકામ માટે ટેકનિકલ સમર્થન સુવિધા સ્થાપિત કરવા માટે કામ કરવું જોઈએ.

દસમું અને છેલ્લું, આપત્તિઓ માટે આંતરરાષ્ટ્રીય પ્રતિભાવમાં ઘટનાના કારણમાં વધારે સુસંગતતા લાવવાની જરૂર છે. દુર્ઘટના પછી , સમગ્ર વિશ્વમાંથી આપત્તિ પ્રતિભાવો આવે છે. જો સામૂહિક છત્ર નીચે પ્રવૃત્તિઓનું આયોજન કરવામાં આવે તો આ સામૂહિક શક્તિ અને એકતા વધારી શકાય છે.

સંયુક્ત રાષ્ટ્ર એક સામાન્ય પ્રતીક અને છાપ અંતર્ગત રાહત, પુનર્વસન અને પુનર્નિર્માણમાં મદદ કરનારા તમામ લોકો કાર્ય કરે તે વિશે વિચારી શકાય.

૧.૭ સામજિક ભાગીદારી

જોખમો માણસની સામાજિક પરિસ્થિતિઓના આધારે ભેદભાવ કરતા નથી , પરંતુ આપત્તિઓ સામે માણસો હંમેશા પ્રતિભાવો આપે છે. હાલની સામાજિક-આર્થિક પરિસ્થિતિઓનો અર્થ એ થાય છે કે જ્યાં સૌથી વધુ અસુરક્ષિત જૂથો પણ બીજાની સરખામણીમાં અનેકગણું અસમાન રીતે પીડાય છે ત્યાં આપત્તિઓ વસ્તી વિષયક રીતે સમાન સમુદાયો માટે વિવિધ પરિણામો લાવી શકે છે. રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન નીતિ, ૨૦૦૯ ની પ્રસ્તાવનામાં નોંધ્યું છે કે આર્થિક રીતે નબળા અને સામાજિક રીતે સીમાંત વર્ગ, મહિલાઓ, અનુસૂચિત જાતિઓ, અનુસૂચિત જનજાતિઓ અને લઘુમતીઓ આપત્તિઓ દરમિયાન વધુ ભોગ બને છે. આપત્તિ વ્યવસ્થાપન અધિનિયમ, ૨૦૦૫, આપત્તિ વ્યવસ્થાપન ના કોઈપણ બાબતમાં ખાસ કરીને લિંગ, જાતિ, સમુદાય, વંશ અથવા ધર્મ પર આધારિત હોય એવા તમામ પ્રકારના ભેદભાવને પ્રતિબંધિત કરે છે. સામાજિક ભાગીદારી અધિકારો અને તકોની સમાનતા, વ્યક્તિનું ગૌરવ, વિવિધતાનો સ્વીકાર અને દરેક માટે પ્રતિકાર ક્ષમતામાં ફાળો આપવો, વય, લિંગ, અપંગતા અથવા અન્યના આધારે સમુદાયના સભ્યોને તરછોડવા નહીં.

૧.૮ આપત્તિ જોખમ ઘટાડાને મુખ્ય પ્રવાહમાં વાળવો

આપત્તિ અસરગ્રસ્ત પ્રદેશના વિકાસને નોંધપાત્ર રીતે પાછળ ધકેલી શકે છે અને તેની માત્રાના આધારે, દાયકાઓ અથવા વધુ સમય સુધી પુનરાવર્તી લાભો ઉલટાવી શકે છે. આપત્તિની સંભાવનાઓને સમજ્યા વિના અને પર્યાપ્ત જોખમ ઘટાડ્યા વિના વિકાસ, હાલના જોખમોને વધુ ખરાબ કરી શકે છે અને તેની સાથે નવા જોખમો લાવવાની સંભાવના , સંભવિત આફતોની નકારાત્મક અસરને વધારી શકે છે. આપત્તિ જોખમ ઘટાડાને મુખ્યપ્રવાહમાં વાળવો એ આપત્તિ પ્રતિકાર ક્ષમતા વધારવા, નુકશાન ઘટાડવા અને વિકાસ લક્ષ્યો તરફ પ્રગતિને ઝડપી બનાવવા માટે તમામ વિકાસલક્ષી પહેલોમાં આપત્તિ જોખમ ઘટાડાનું વ્યાપક અને મજબૂત સંકલન છે. વિકાસ અને આપત્તિ જોખમ ઘટાડો બંને એક સાથે વિકાસના તમામ પાસાઓ , નીતિઓ, આયોજન અને અમલીકરણમાં એકીકૃત રીતે સામેલ કરીને આપત્તિ જોખમ ઘટાડાને મુખ્યપ્રવાહમાં વાળવાનો એક અભિગમ છે. આબોહવા પરિવર્તનની અસર કેવી રીતે આબોહવા પરિવર્તનની અસર જોખમના દ્રશ્યોને બદલે છે તે લગભગ દરેક જળ-હવામાન ખતરો સાથે સંકળાયેલી અનિશ્ચિતતાઓને વધા રતા જોખમ ના ગુણાકાર તરીકે કામ કરતી હોવાથી , આપત્તિ જોખમ ઘટાડાને મુખ્ય પ્રવાહમાં વાળવા માટેના મજબૂત અભિગમ ને કુદરતી રીતે સંકલિત કરે છે. દુર્ભાગ્યપૂર્ણ હકીકત એ છે કે આપત્તિ જોખમ ઘટાડાને મુખ્યપ્રવાહમાં વાળવાનો નિર્ણય લેનારાઓ અને

વ્યવસાયીઓ એમ બંને કેટલાક અંશે અયોગ્ય રીતે સમજ્યા છે અથવા અસ્પષ્ટ રીતે અર્થઘટન કરવામાં તેમની નબળાઇને સુધારવાની જરૂર છે. નિઃશંકપણે, આગળ જતાં, આપત્તિ જોખમ ઘટાડાને મુખ્ય પ્રવાહમાં વાળવા વિકાસ અને આપત્તિ વ્યવસ્થાપન એમ બંનેમાં વધુ કેન્દ્રીય ભૂમિકા ની કલ્પના કરશે. આથી, તે રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજનાના નીતિના મુખ્ય સ્તંભો પૈકીનો એક સ્થંભ છે. અનેક રીતે, માનક સંચાલન માર્ગદર્શિકા હેઠળના પગલાં અને આબોહવા પરિવર્તનના પ્રતિભાવો વિકાસની પહેલ માટે અભિન્ન છે અને આ બધામાં આપત્તિ પ્રતિકાર ક્ષમતા નિર્માણ સામાન્ય વિષય છે. આપત્તિ જોખમ ઘટાડાને મુખ્ય પ્રવાહ માં વાળવા માટે આપત્તિ પ્રતિકાર ક્ષમતાના નિર્માણ પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરીને આપત્તિ-વિશિષ્ટ યોજનાના પેટા-ઘટક તરીકે નહીં , પરંતુ તમામ વિકાસલક્ષી યોજનાઓમાં ચુસ્તપણે સંકલિત અભિગમ હોવો જોઈએ.

૧.૯ દૃષ્ટિકોણ

દ્રષ્ટિકોણ રાષ્ટ્રીય નીતિઓ, કાયદાઓ અને આપત્તિ જોખમ ઘટાડા માટે વડાપ્રધાનના દસ સૂત્રીય કાર્યક્રમ તેમજ આંતરરાષ્ટ્રીય શ્રેષ્ઠ પ્રથાઓ, માળખા અને પ્રવચનોમાં પ્રતિબિંબિત લક્ષ્યોને આવરી લે છે:

તમામ સ્તરે આપત્તિઓનો સામનો કરવાની ક્ષમતા વધાર તી વખતે તમામ ક્ષેત્રોમાં ભારતને નોંધપાત્ર અને સામેલ આપત્તિ જોખમ ઘટાડાને હાંસલ કરવા ગરીબોથી શરૂ કરીને સ્થાનિક ક્ષમતાઓનું નિર્માણ કરીને અને આર્થિક, શારીરિક, સામાજિક, સાંસ્કૃતિક અને પર્યાવરણીય સહિત વિવિધ સ્વરૂપોમાં જાનહાનિ, આજીવિકા, મિલકતના નુકસાનમાં નોંધપાત્ર ઘટાડો કરીને આપત્તિ પ્રતિકાર ક્ષમતા કેળવવી જોઇએ.

૧.૧૦ કાર્યક્ષેત્ર

આપત્તિ વ્યવસ્થાપન અધિનિયમ, ૨૦૦૫ અનુસાર, રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન નીતિમાં નીચેનાનો સમાવેશ હશે:

(ક) આપત્તિને અટકાવવા અથવા તેની અસરોને ઘટાડવા માટે લેવાના થતાં પગલાં

(ખ) વિકાસ યોજનાઓમાં શમન પગલાંના સંકલન માટે લેવાના થતાં પગલાં

(ગ) કોઈપણ જોખમી આપત્તિ પરિસ્થિતિઓ અથવા આપત્તિને અસરકારક રીતે પ્રતિભાવ આપવા માટે સજ્જતા અને ક્ષમતા નિર્માણ માટે લેવાના થતાં પગલાં

(ઘ) ઉપર જણાવેલ ત્રણ પાસાઓના પગલાંના સંદર્ભમાં ભારત સરકારના વિવિધ મંત્રાલયો અથવા વિભાગોની ભૂમિકાઓ અને જવાબદારીઓ

રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન નીતિ સમગ્ર દેશ માટે આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે અતિ મહત્વપૂર્ણ આયોજનનું માળખું પૂરું પાડે છે , જેની સમયાંતરે સમીક્ષા અને અદ્યતન કરવું જોઈએ. યોજના અમલીકરણ માટે ધિરાણ માટે કેન્દ્ર સરકાર યોગ્ય જોગવાઈઓ કરશે. આપત્તિ વ્યવસ્થાપન, નિવારણ અને શમન, સજ્જતા, પ્રતિભાવ અને પૂર્વવત્ત સ્થિતિને આવરી લઇને આવશ્યક રીતે ઘણી સંસ્થાઓનો સમાવેશ કરે છે અને તે ભારત જેવા દેશમાં ખૂબ મોટા પણ વધારે છે. આથી, રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન નીતિ ના સફળ અમલીકરણ અને અસરકારક જોખમ ઘટાડવા , પ્રતિભાવ અને પૂર્વવત્ત સ્થિતિને સુનિશ્ચિત કરવા માટે હિસ્સેદારો વચ્ચે આંતર- સંસ્થા સંકલન અને સહયોગ અત્યંત મહત્વ ધરાવે છે.

ભારતમાં રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન નીતિ કેન્દ્રીય મંત્રાલયો , વિભાગો અને અન્ય સંસ્થાઓ સંગઠન કરવા અને સંકલન કરવા માટે માળખું પૂરું પાડે છે અને કેન્દ્ર અને રાજ્ય સરકાર વચ્ચે આપત્તિ અટકાવવા, સજ્જતા, પ્રતિભાવ અને પૂર્વવત્ત સ્થિતિ માટે તમામ ક્ષેત્રોમાં જવાબદારીઓ ની સોંપણી કરે છે. ભારતમાં આપત્તિ દરમિયાન સશસ્ત્ર દળો [2] અને કેન્દ્રીય સંસ્થાઓ ફાળવવી કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા અપનાવવામાં આવેલા ધોરણો અને કેન્દ્ર અને રાજ્ય સરકારો વચ્ચે સંમત સંબંધિત પ્રોટોકોલને આધીન રહેશે. કોઈપણ રાજ્ય આપત્તિ સમયે કોઈપણ સમયે કેન્દ્ર અને અન્ય રાજ્યોની મદદ અને સમર્થન માગી શકે છે. ઘટનાની ચોક્કસ આપત્તકાલીન સ્થિતિનો પ્રતિભાવ આપવાની જવાબદારી નિયુક્ત સંસ્થાઓની છે.

રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તામંડળે તૈયાર કરેલ વિગતવાર ખતરો-વિશિષ્ટ માર્ગદર્શિકા (જોડાણ-૧) આધારિત યોજના છે. અન્યથા ઉલ્લેખ કરેલ ન હોય ત્યાં સુધી , રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તામંડળે બહાર પાડેલ માર્ગદર્શિકા આ દસ્તાવેજ માટે પ્રાથમિક સંદર્ભ તરીકે કામ કરે છે. વિવિધ જોખમો માટે આપત્તિ વ્યવસ્થાપનના એકંદર સંકલન માટે ભારત સરકારે અમુક કેન્દ્રીય મંત્રાલયો અને વિભાગોને ખતરો-વિશિષ્ટ મધ્યસ્થ જવાબદારીઓ માટે જાહેર કરે છે. વધુમાં, ભારત સરકાર આપત્તિ પછીના પ્રતિભાવોના તાત્કાલિક સંકલન માટે આપત્તિ મુજબ ચોક્કસ મંત્રાલયોને જાહેર કરે છે. આ જાહેર કરેલ મંત્રાલયો/ વિભાગોએ તેમને સોંપેલ ભૂમિકાઓ નિભાવવા માટે વિગતવાર આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજનાઓ તૈયાર કરવી આવશ્યક છે. તે જ સમયે , દરેક કેન્દ્રીય મંત્રાલય , વિભાગ, રાજ્ય અને જિલ્લાએ સંબંધિત આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજનાઓ બનાવવી આવશ્યક છે જેમાં સ્પષ્ટ કરવામાં આવે છે કે કેવી રીતે દરેક એકમ આપત્તિઓને અસરકારક રીતે સંચાલિત કરવા માટે યોગદાન આપી શકે છે.

૧.૧૧ ઉદ્દેશો

[2] સશસ્ત્ર દળોમાં લશ્કર, હવાઇ અને તટરક્ષક દળનો સમાવેશ થાય છે

આપત્તિ વ્યવસ્થાપન અધિનિયમ, ૨૦૦૫ અને રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન નીતિ, ૨૦૦૯ માં આપેલા આદેશ સાથે, રાષ્ટ્રીય યોજનાએ ૨૦૧૫ પછીના ત્રણ મોટા વૈશ્વિક માળખા અને વડાપ્રધાનના દસ સૂત્રીય કાર્યક્રમ સાથે સંકળાયેલા આપત્તિ જોખમ ઘટાડાના ક્ષેત્રમાં રાષ્ટ્રીય પ્રતિબદ્ધતાઓને સામેલ કરી છે. તદનુસાર, રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન નીતિના વ્યાપક ઉદ્દેશો નીચે મુજબ છે:

૧. આપત્તિ જોખમ, જોખમો અને અસુરક્ષાની સમજણમાં સુધારો કરવો

૨. સ્થાનિકથી કેન્દ્ર સુધી તમામ સ્તરે આપત્તિ જોખમ તંત્રને મજબૂત બનાવવું

૩. માળખાકીય, બિન-માળખાકીય અને નાણાકીય પગલાં તેમજ વ્યાપક ક્ષમતા વિકાસ દ્વારા પ્રતિકાર ક્ષમતા માટે આપત્તિ જોખમ ઘટાડામાં રોકાણ કરવું

૪. અસરકારક પ્રતિભાવ માટે આપત્તિ સજ્જતા વધારવી

૫. પૂર્વવત્ત સ્થિતિ, પુનર્વસન અને પુનર્નિર્માણમાં "ભવિષ્યની અસુરક્ષામાં ઘટાડાને" ને પ્રોત્સાહન આપવું

૬. આપત્તિઓ અટકાવ અને આપત્તિ જોખમ અને જાનહાનિ, આજીવિકા, આરોગ્ય અને અસ્કયામતો (આર્થિક, શારીરિક, સામાજિક, સાંસ્કૃતિક અને પર્યાવરણીય) ના નુકસાનના વાસ્તવિક ઘટાડાને પ્રાપ્ત કરવું.

૭. પ્રતિકાર ક્ષમતામાં વધારો કરવો, નવા, હાલના જોખમોમાં ઘટાડો કરવો અને શેષ જોખમોનું વ્યવસ્થાપન કરવું

૮. સંકલિત અને સામૂહિક અમલીકરણને આર્થિક, માળખાકીય, કાનૂની, સામાજિક, આરોગ્ય, સાંસ્કૃતિક, શૈક્ષણિક, પર્યાવરણીય, તકનીકી, રાજકીય અને સંસ્થાકીય પગલાંને આપત્તિ જોખમોના ઉદભવને અટકાવા અને જોખમોની અસુરક્ષાને પ્રોત્સાહન આપવું

૯. આપત્તિના જોખમો ઘટાડવા અને વ્યવસ્થાપન કરવા માટે સ્થાનિક સત્તાવાળાઓ અને સમુદાયો બંનેને ભાગીદાર તરીકે સશક્ત બનાવવા

૧૦. આપત્તિ વ્યવસ્થાપનના તમામ પાસાઓમાં વૈજ્ઞાનિક અને તકનીકી ક્ષમતાઓને મજબૂત કરવી

૧૧. બહુવિધ જોખમો અને સમુદાય આધારિત આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે અસરકારક રીતે પ્રતિભાવ આપવા માટે તમામ સ્તરે ક્ષમતા વિકાસ કરવો

૧૨. આપત્તિ વ્યવસ્થાપનના વિવિધ પાસાઓ સાથે સંકળાયેલા વિવિધ મંત્રાલયો અને વિભાગોની ભૂમિકાઓ અને જવાબદારીઓ અંગે સ્પષ્ટતા કરવી

૧૩. તમામ સ્તરે આપત્તિ જોખમ નિવારણ અને શમનને પ્રોત્સાહન આપવું

૧૪. વિકાસલક્ષી આયોજન અને પ્રક્રિયાઓમાં આપત્તિ વ્યવસ્થાપનની બાબતોના મુખ્ય પ્રવાહને સરળ બનાવવો

૧૫. આપત્તિ જોખમ ઘટાડો એ સામાજિક રીતે સમાવર્તી, લિંગ સંવેદનાત્મક અને સશક્તિકરણની

ખાતરી કરવી

૧૬. ગંભીર જોખમોથી થતી ગરીબાઇને અટકાવવા અને આજીવિકા બચાવવા માટે ગરીબ સમુદાયોમાં પ્રતિકાર ક્ષમતાનું નિર્માણ કરવું અને મજબુત બનાવવું

૧૭. ટકાઉ ખેતી સહિત કૃષિ ક્ષેત્રની આપત્તિ જોખમ ઘટાડવાની અને આબોહવા અનુકૂલન વ્યૂહરચનાનો મુખ્ય પ્રવાહ વધારવો

૧૮. કૃષિ અને પશુધન માટે આપત્તિ જોખમ ઘટાડવાના પગલાં પર વિશેષ ધ્યાન આપવું

૧૯. આપત્તિની અસરોનો સામનો કરવા અને પૂર્વવત્ત સ્થિતિપ્રાપ્ત કરવા માટે આરોગ્ય પ્રણાલીઓ અને સમુદાયોની પ્રતિકાર ક્ષમતા વધારવા પ્રોત્સાહન આપવું

૨૦. આરોગ્ય સંભાળના તમામ સ્તરોમાં આપત્તિ જોખમ ઘટાડા ને સંકલિત કરીને આરોગ્ય પ્રણાલીઓની પ્રતિકાર ક્ષમતામાં વધારો કરવો

૨૧. આપત્તિ- પ્રતિકાર ક્ષમતામાં શાળાઓ, કોલેજો અને અન્ય શૈક્ષણિક સુવિધાઓને પ્રોત્સાહન આપવું

૨૨. આપત્તિ જોખમ ઘટાડવામાં મહિલાઓના નેતૃત્વ અને સક્રિય ભાગીદારીને પ્રોત્સાહન આપવું

૨૩. જળ વ્યવસ્થાપનમાં આપત્તિ જોખમ ઘટાડા ને મુખ્ય પ્રવાહમાં વાળવાના પ્રયત્નોને મજબૂત કરવા અને પાણી સંબંધિત જોખમોની સંભવિત અસરોને ઓછી કરવી

૨૪. નવા અને હાલના નિર્ણાયક આંતરમાળખાની પ્રતિકાર ક્ષમતાને મજબૂત કરવી અને પ્રોત્સાહન આપવું

૨૫. આપત્તિ જોખમ ઘટાડવાની વિચારણાઓ અને નાણાંકીય અને રાજકોષીય સાધનો ના પગલાંનું એકીકરણ કરવું

૨૬. તમામ પરિયોજનાઓ અને યોજનાઓ (ગ્રામીણ અને શહેરી) ના વિકાસ અને અમલીકરણમાં આપત્તિ જોખમ ઘટાડાને મુખ્ય પ્રવાહમાં વાળવો

૨૭. આપત્તિ જોખમ પ્રતિરૂપ, મૂલ્યાંકન, નકશાકરણ, દેખરેખ અને બહુ આયામી જોખમની પૂર્વ ચેતવણી પ્રણાલીઓને મજબૂત બનાવવી

૨૮. બહુઆયામી જોખમી આપત્તિના જોખમો અને આબોહવા પરિવર્તનના દૃશ્યો સહિત પ્રાદેશિક આપત્તિ જોખમ મૂલ્યાંકન અને નકશાઓના વિકાસ પર વ્યાપક સર્વેક્ષણને પ્રોત્સાહન આપવું

૨૯. નદીના મુખ, પર્વતીય પ્રદેશો અને દરિયાકિનારો જેવા સંયુક્ત સંસાધનો સંબંધિત ઇકોસિસ્ટમ-આધારિત અભિગમોનો અમલ કરવો

૩૦. આપત્તિ જોખમ ઘટાડાના તમામ પાસાઓમાં વિ જ્ઞાન, ટેકનોલોજી અને પરંપરાગત જ્ઞાનનો અસરકારક ઉપયોગ કરવો

૧.૧૨ સમય માળખું – ટુંકા, મધ્યમ અને લાંબા ગાળાનું

યોજનામાં (T1), મધ્યમ (T2) અને લાંબા ગાળાના (T3) પગલાંનો અમલ અનુક્રમે ૨૦૨૦, ૨૦૨૭, ૨૦૩૦ (આકૃતિ ૧-૨) સુધીમાં પૂરો થવો જોઈએ. વર્ષ ૨૦૩૦ એ ૨૦૧૫ પછીના ત્રણેય આંતરરાષ્ટ્રીય કરારો-સેન્ડાઇ માળખું, ટકાઉ વિકાસ લક્ષ્યો અને પક્ષકારોની પરિષદ-૨૧ માટે અંતિમ સમયમર્યાદા છે. આ કરારો પર હસ્તાક્ષર કરીને , ભારતે પણ આ સમયમર્યાદા અપનાવી છે. રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન નીતિમાં કલ્પના કરેલ તમામ પગલાઓની સુસંગતતા માટે પણ ૨૦૩૦ પૂર્ણતા છે. 'ટૂંકા', 'મધ્યમ અને 'લાંબા' ગાળાનો સંદર્ભ પૂર્ણ કરવા માટે જરૂરી સમયમર્યાદાનો છે અને અગ્રતાના કોઈપણ ક્રમને સૂચવતા નથી. આ અસ્થાયી છે અને ઘણા પરિબળો ખાસ કરીને તકનીકીના આધારે ફેરફારોને આધીન છે. કલ્પના કરવામાં આવેલા કેટલાક પગલાં લાંબા સમય ગાળામાંથી ટૂંકા ગાળામાં ફેરવી શકાય છે. જો કે, નાના સમય ગાળાના તમામ પ્રયત્નો પૂ રા કરવા માટે વધારાનો સમય ન લે તે સુનિશ્ચિત કરવું જરૂરી છે.

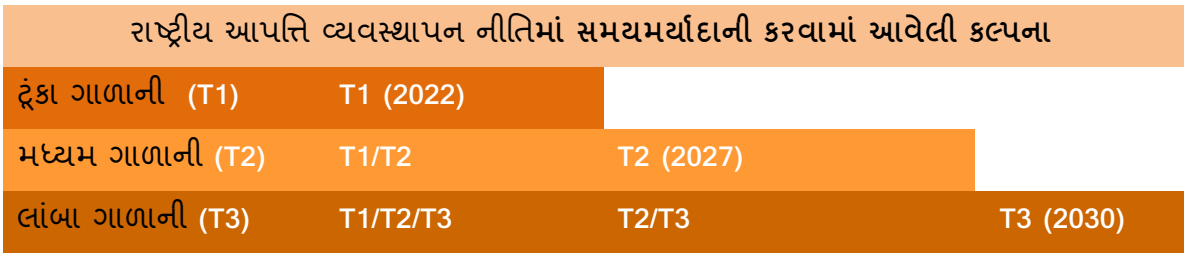

આકૃતિ ૧:૨ - ટૂંકા, મધ્યમ અને લાંબા ગાળાની સમય મર્યાદા

જ્યારે તમામ વર્ગોમાં ઠરાવેલ કેટલાક પગલાં-ટૂંકા , મધ્યમ અને લાંબા ગાળાના-પહેલેથી જ અમલીકરણ હેઠળ છે અથવા અદ્યતન કરવાની જરૂર છે , ઘણાને શરૂ કરવાની જરૂર છે. તમામ ત્રણેય ટૂંકા, મધ્યમ અને લાંબા સમય ગાળાના કેસોમાં ક્રમિક અર્થ હોવો જરૂરી નથી. હકીકતમાં, ઘણા કિસ્સાઓમાં, અતિવ્યાપ્તિ હોઈ શકે છે, તે જ સમયે શરૂ થઈ શકે છે જ્યારે કેટલાક કિસ્સાઓમાં , મધ્યમ અને લાંબા ગાળાના લક્ષ્યો પરનું અગાઉના તબક્કાનું કામ પૂ રૂં થવા પર આધારિત હોઈ શકે છે. તેમ છતાં, મધ્યમ અને લાંબા ગાળાની શ્રેણીઓ ઓછી અગ્રતા સૂચિત કરતી નથી પરંતુ તે કાર્યવાહી પૂરી કરવા માટે લાંબા સમયની જરૂર પડે છે; જો કે શક્ય તેટલી વહેલી તકે શરૂ કરવામાં આવે.

મંત્રાલયો, વિભાગો, રાજ્યો અને કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોમાં પ્રસ્તાવિત પગલાંના અમલીકરણની સ્થિતિમાં નોંધપાત્ર તફાવત છે. દરેક કેન્દ્રીય મંત્રાલય , વિભાગ અને રાજ્ય સરકારે તેમની યોજના તૈયાર કરતી વખતે અથવા હાલની યોજનાઓને સુધારતી વખતે અમલીકરણ માટે સમયમર્યાદા અનુસાર તેમની આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજનાઓમાં બાબતોને યોગ્ય રીતે વર્ગીકૃત કરવી જોઈએ.

આપત્તિ પછી પૂર્વવત્ત સ્થિતિની પ્રાપ્તિના ત્રણ સમયગાળા છે: (ક) વહેલી-અઢાર મહિનાની અંદર, (ખ) મધ્યમ-પાંચ વર્ષની અંદર અને (ગ) લાંબા ગાળાની-પાંચથી દસ વર્ષની અંદર. આ વિશિષ્ટ આપત્તિ પર આધાર રાખે છે અને માત્ર પૂર્વવત્ત સ્થિતિની પ્રાપ્તિના કાર્યક્રમોના પ્રકારો સાથે સંબંધિત

છે. આથી, રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન નીતિની સમયરેખા વગર માત્ર સામાન્ય શબ્દોમાં તેમની ચર્ચા કરી છે.

૧.૧૩ આપત્તિના પ્રકારો

આપત્તિઓ મુખ્યત્વે કુદરતી ખતરો અથવા માનવ-પ્રેરિત અથવા બંનેના સંયોજનથી પરિણમે છે. માનવ-પ્રેરિત પરિબળો કુદરતી આપત્તિની પ્રતિકૂળ અસરોને મોટા પ્રમાણમાં વધારી શકે છે. વૈશ્વિક સ્તરે પણ મોટા પાયે , આબોહવા પરિવર્તન પરની સંયુક્ત રાષ્ટ્ર આંતર-સરકારી પેનલે દર્શાવ્યું છે કે માનવ પ્રેરિત આબોહવા પરિવર્તનએ ભારે હવામાન ઘટનાઓની આવર્તન અને તીવ્રતા એમ બંનેમાં નોંધપાત્ર વધારો કર્યો છે. જ્યારે ભારે વરસાદ, ચક્રવાત અથવા ધરતીકંપ બધુ જ કુદરતી હોય છે, તેની અસર માનવ પ્રવૃત્તિ સાથે સંકળાયેલા ઘણા પરિબળો દ્વારા સામાન્ય રીતે બગાડી શકે છે. મોટા પાયે ઔદ્યોગીકરણ અને શહેરીકરણ માનવ-પ્રેરિત આપત્તિઓની સંભાવના અને કુદરતી અને માનવ-પ્રેરિત આફતો બંનેમાંથી જીવન અને મિલકતને સંભવિત નુકસાનની હદમાં વધારો કરે છે. માનવ સમાજ ખતરો/ આફતોમાં વધારો કરે એવા રાસાયણિક, જૈવિક, વિકરણ અને પરમાણુ (CBRN) ભય અને ઘટનાઓ માટે સંવેદનશીલ છે.

૧.૧૩.૧ રાષ્ટ્રીય ખતરો ડિસ-ઇન્વેન્ટર[3] ની આપત્તિ માહિતી વ્યવસ્થાપન પદ્ધતિ દ્વારા ઉપયોગમાં લેવાતી વધુ સ્વીકૃત વર્ગીકરણ પ્રણાલી કુદરતી જોખમોથી ઉદ્ભવતી આફતોને પાંચ મુખ્ય વર્ગોમાં વર્ગીકૃત કરે છે અને સેન્ડાઇ લક્ષ્યોની દેખરેખ માટે વૈશ્વિક સ્તરે વપરાય છે:

(૧) ભૂ -ભૌતિક: જાનહાનિ, ઈજા અથવા અન્ય સ્વાસ્થ્ય અસરો, મિલકતને નુકસાન, આજીવિકા અને સેવાઓ ગુમાવવી, સામાજિક અને આર્થિક વિક્ષેપ અથવા પર્યાવરણીય નુકસાન થઈ શકે એવી ભૂસ્તરશાસ્ત્રીય પ્રક્રિયા અથવા ઘટના છે. આમાંની કેટલીક પ્રક્રિયાઓમાં જળ-ઋતુ પરિબળોમાં મહત્વપૂર્ણ ફાળો આપે છે.

(૨) જળ વિજ્ઞાન : સામાન્ય જળ ચક્રમાં વિચલનો અને/અથવા પવન ફૂંકાવાના કારણે સરોવરો છલકાવાની ઘટનાઓ

(૩) જળ -ઋતુ- અલ્પજીવી/નાનીથી માંડીને મધ્યવર્તી વાતાવરણીય પ્રક્રિયાઓને કારણે થતી ઘટનાઓ (વર્ણપટમાં મિનિટથી માંડી દિવસો સુધી)

(૪) વાતાવરણીય: મધ્યમ આયુષ્યથી લઇને સૂક્ષ્મ પ્રક્રિયાઓને કારણે થતી ઘટનાઓ (આંતર-મોસમીથી ઘણા દશકો સુધી આબોહવા પરિવર્તનક્ષમતાના વર્ણપટમાં)

---

[3] http://www.desinventar.net/definitions.html (સપ્ટેમ્બર ૨૦, ૨૦૧૯)

(૫) જૈવિક: જૈવિક ઉત્પત્તિની પ્રક્રિયા અથવા ઘટના અથવા રોગકારક સૂક્ષ્મજીવો ના ઉદભવ, જાનહાનિ, માંદગી અથવા અન્ય આરોગ્ય ને અસરો એવા ઝેર અને જૈવ-સક્રિય પદાર્થો સહિત જૈવિક રોગવાહકો દ્વારા ફેલાતા, મિલકત નુકસાન, આજીવિકા અને સેવાઓ ગુમાવવી, સામાજિક અને આર્થિક વિક્ષેપ અથવા પર્યાવરણીય નુકસાન

શ્રેણીઓથી કુદરતી પરિબળો માં નિર્માણ થતી આપત્તિઓની આ પાંચ મુખ્ય શ્રેણીઓનું સંક્ષિપ્ત વર્ણન કોષ્ટક ૧-૧ માં આપવામાં આવ્યું છે. નીચેનું વર્ગીકરણ ચુસ્ત નથી. વાસ્તવિક જીવનની પરિસ્થિતિઓમાં, ઘણી આફતો વિવિધ પ્રકારની આપત્તિઓનું સંયોજન છે. વધુમાં, દુર્ઘટના સર્જાયા બાદ ગૌણ આફતો આવી શકે છે.

કોષ્ટકઃ ૧-૧ કુદરતી જોખમોની શ્રેણીઓ

	શ્રેણી	મુખ્ય ઘટના	ગૌણ આપત્તિનું ટુંકમાં વર્ણન
૧	ભૂ -ભૌતિક	ભૂકંપ/ માસ પૃથ્વીના પેટાળમાં મોટા પાયે હિલચાલ	• ભૂકંપ બાદ ભૂસ્ખલન; • ધરતીકંપોથી ઉદ્ભવેલી શહેરી આગ; • પ્રવાહીતા - ભૂકંપને કારણે ઘન સ્થિતિમાંથી પ્રવાહી સ્થિતિમાં (આંશિક) પાણીથી સંતૃપ્ત જમીનનું પરિવર્તન • પૃથ્વીનના પેટાળમાં મોટા પાયે હિલચાલ , સામાન્ય રીતે નીચે તરફ • ભૂકંપને કારણે જમીન ધ્રુજવાથી સપાટીની માટીનું વિસ્થાપન
		જ્વાળામુખી	• જ્વાળામુખી ફાટી નીકળવાથી જમીન ધ્રુજવાને કારણે માટીની સામગ્રીનું સપાટીનું વિસ્થાપન • લાવા, રાખ, ગરમ વરાળ , ગેસ અને ખનીજ સામગ્રીના જ્વાળામુખીના વિસ્ફોટો સહિત પૃથ્વીની સપાટીમાં બહાર/ છિદ્ર નજીક એક પ્રકારની ભૂસ્તરશાસ્ત્રીય ઘટના. • રાખ પતન; લહેર - જ્વાળામુખી ના ઢોળાવ પર જ્વાળામુખી ફાટવાના સમયે અથવા તેની વચ્ચે સપાટીની સામગ્રીનું ગરમ અથવા ઠંડુ મિશ્રણનું વહેવું • લાવા વહેવો • ખનીજ વહેવો - અત્યંત ગરમ વાયુઓ, રાખ અને ૧,૦૦૦ ડિગ્રી સેલ્સિયસથી વધુની અન્ય સામગ્રી જે વિસ્ફોટ દરમિયાન જ્વાળામુખી (૭૦૦ કિમી/કલાકથી વધુ) ની નીચે ઝડપથી વહે છે
		સુનામી	સુનામીઓનું વર્ગીકરણ કરવું મુશ્કેલ છે , તે દરિયાકાંઠાના પાણી

	શ્રેણી	મુખ્ય ઘટના	ગૌણ આપત્તિનું ટુંકમાં વર્ણન
			સંબંધિત સમુદ્રી પ્રક્રિયા છે. મોજાની લહેરો (ઊંડા સમુદ્રમાં થઇને મોટા મોજા સાથે) જે પાણીની અંદર ભૂકંપ, જ્વાળામુખી ફાટવા અથવા ભૂસ્ખલન દ્વારા મોટા પ્રમાણમાં પાણીના વિસ્થાપન દ્વારા પેદા થાય છે. સુનામી મોજાઓ સમગ્ર સમુદ્રમાં ખૂબ જ વધુ ઝડપે આવે છે પરંતુ જેમ જેમ છીછરા પાણી સુધી પહોંચે છે તેમ તેમ તે ધીમું થાય છે, અને મોજા વધુ તીવ્ર બને છે.
૨	જળ વિજ્ઞાન સંબંધી	• પૂર • ભૂ સ્ખલન • મોજા	• **હિમપ્રપાત**, પૃથ્વીની પોચી સામગ્રી , બરફ અથવા બરફનો મોટો સમૂહ જે ગુરુત્વાકર્ષણ બળ હેઠળ પર્વતની નીચે ઝડપથી સરકે છે, વહે છે અથવા પડે છે • **દરિયાકાંઠાનું ધોવાણ** - મોજા , પવન, ભરતી અથવા માનવશાસ્ત્રની પ્રવૃત્તિઓના કારણે કાંઠાની આસપાસ કાંપ અથવા ભૂમિગતનું કામચલાઉ અથવા કાયમી નુકસાન • **દરિયાકાંઠે પૂર** -દરિયાકિનારે સામાન્ય કરતાં વધારે પાણીનું સ્તર ભરતીના ફેરફારો અથવા વાવાઝોડાને કારણે પૂર આવે છે , જે દિવસોથી અઠવાડિયા સુધી ટકી શકે છે • કાટમાળનો પ્રવાહ , કાદવનો પ્રવાહ , ખડક પતન - ભારે વરસાદ અથવા ઝડપી બરફ/બરફ ઓગળે ત્યારે ભૂસ્ખલનનાં પ્રકારો મોટા પ્રમાણમાં વનસ્પતિ , કાદવ અથવા ગુરુત્વાકર્ષણ દળો દ્વારા નીચે ઢોળાવ તરફ મોકલે છે. • ક્ષણિક પૂર - ટૂંકા ગાળામાં ભારે અથવા વધુ પડતો વરસાદ જે તાત્કાલિક ધોધ વહન કરે છે , વરસાદ દરમિયાન અથવા પછી થોડીવારમાં અથવા થોડા કલાકોમાં પૂરની સ્થિતિ બનાવે છે • જળ પ્રવાહ પૂર - મેદાની પૂર (નદીના પૂર) માં સામાન્ય રીતે સૂકી જમીન પર ઝરણા જળમાર્ગ પાણીના છલકાવા માટે સામાન્ય અર્થ, જ્યાં વરસાદ પડ્યો (ક્ષણિક પૂર) ત્યાં દરિયાકિનારે અને તળાવો અથવા જળાશયો (દરિયાકાંઠે પૂર) તેમજ નજીક અથવા નજીકના પાણીના તળાવમાં સામાન્ય સ્તર કરતા વધારે બિંદુ • તરંગ ક્રિયા: પવનથી ઉત્પન્ન સપાટી તરંગો જે પાણીના કોઈપણ ખુલ્લા જળાશયોની સપાટી પર આવી શકે છે જેમ કે મહાસાગરો, નદીઓ અને તળાવો , વગેરે. તરંગનું કદ પવનની તાકાત અને પ્રવાસનું અંતર (આનયન) પર આધાર રાખે છે.

	શ્રેણી	મુખ્ય ઘટના	ગૌણ આપત્તિનું ટુંકમાં વર્ણન
૩	મોસમી	અલ્પજીવી, સૂક્ષ્મ-થી-મધ્યમ-સ્કેલ આત્યંતિક હવામાન અને વાતાવરણીય પરિસ્થિતિઓને કારણે જોખમ જે મિનિટોથી દિવસો સુધી ટકી શકે છે	• ચક્રવાત, તોફાન લહેર, ટોર્નેડો, ઉષ્ણતાનયન તોફાન, વિશેષ ઉષ્ણકટિબંધીય તોફાન, પવન • ઠંડીનું મોજું, ઝડપથી સીધી રેખામાં આગળ વધતું પવનનું ભારે તોફાન • ઊંચું તાપમાન, ધુમ્મસ, હિમ, બરફ, કરા, લૂ • આકાશી વીજળી, ભારે વરસાદ • રેતીનું તોફાન, ધૂળની ડમરી • હિમપાત, બરફ, શિયાળું તોફાન, બરફનું તોફાન
૪	આબોહવા સ્થિતિ	અસામાન્ય, આત્યંતિક હવામાન પરિસ્થિતિઓ લાંબા ગાળાના, મધ્યમથી સૂક્ષ્મ-સ્કેલ સંબંધિત વાતાવરણીય પ્રક્રિયાઓ આંતર-મોસમીથી ઘણા દશકા (લાંબા ગાળાની) આબોહવા પરિવર્તનશીલતા	• દુકાળ • સખત ગરમી/ઠંડી સ્થિતિ • જંગલ દવ/ જંગલી આગ • હિમ સરોવરનું ફાટવું (GLOF) • પાણીનું ઓસરવું
૫	જૈવિક	જંતુઓ અને ઝેરી પદાર્થોનો ઉદભવ	રોગચાળો: વાયરલ , બેક્ટેરિયલ, પરોપજીવી, ફંગલ અથવા પ્રિઓન ચેપ જંતુ ઉપદ્રવ, પશુ ભાગદોડ

૧.૧૩.૨ માનવ પ્રેરિત આપત્તિ

રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન નીતિ, ૨૦૦૯ જણાવે છે કે વસ્તી વધારો , ઝડપી શહેરીકરણ અને ઔદ્યોગીકરણ, ઉચ્ચ જોખમવાળા વિસ્તારોમાં વિકાસ , પર્યાવરણીય અધઃપતન અને આબોહવા પરિવર્તન વિવિધ પ્રકારની આપત્તિઓ માટે અસુરક્ષા વધારે છે. અપૂરતી આપત્તિ સજ્જતાને કારણે , સમુદાયો અને પ્રાણીઓને અકસ્માતો (ઔદ્યોગિક, માર્ગ, હવા, રેલવે, નદી અથવા સમુદ્ર , મકાન ધરાશાયી થવા , આગ, ખાણમાં પૂર , શહેરી પૂર તેલ ફેલાવું , વગેરે) માનવ-પ્રેરિત અનેક પ્રકારના જોખમોથી વધે છે. રાસાયણિક, જૈવિક, વિકિરણ અને અણુ ભય અને ઘટનાઓને કારણે માનવ પ્રેરિત કૃત્યોના કારણે જોખમો ખૂબ ઊંચા ક્રમે છે. ઇરાદાપૂર્વક અથવા બિન -ઇરાદાપૂર્વકની પ્રવૃત્તિઓથી

ઉદ્ભવતી આતંકવાદી પ્રવૃત્તિઓ અને ગૌણ ઘટનાઓ પણ આ જોખમોમાં વધારો કરે છે અને પર્યાપ્ત તૈયારી અને આયોજન માટે આહવાન કરે છે.

૧.૧૪ સંસ્થાકીય માળખું

૧.૧૪.૧ રાષ્ટ્રીય કક્ષાએ

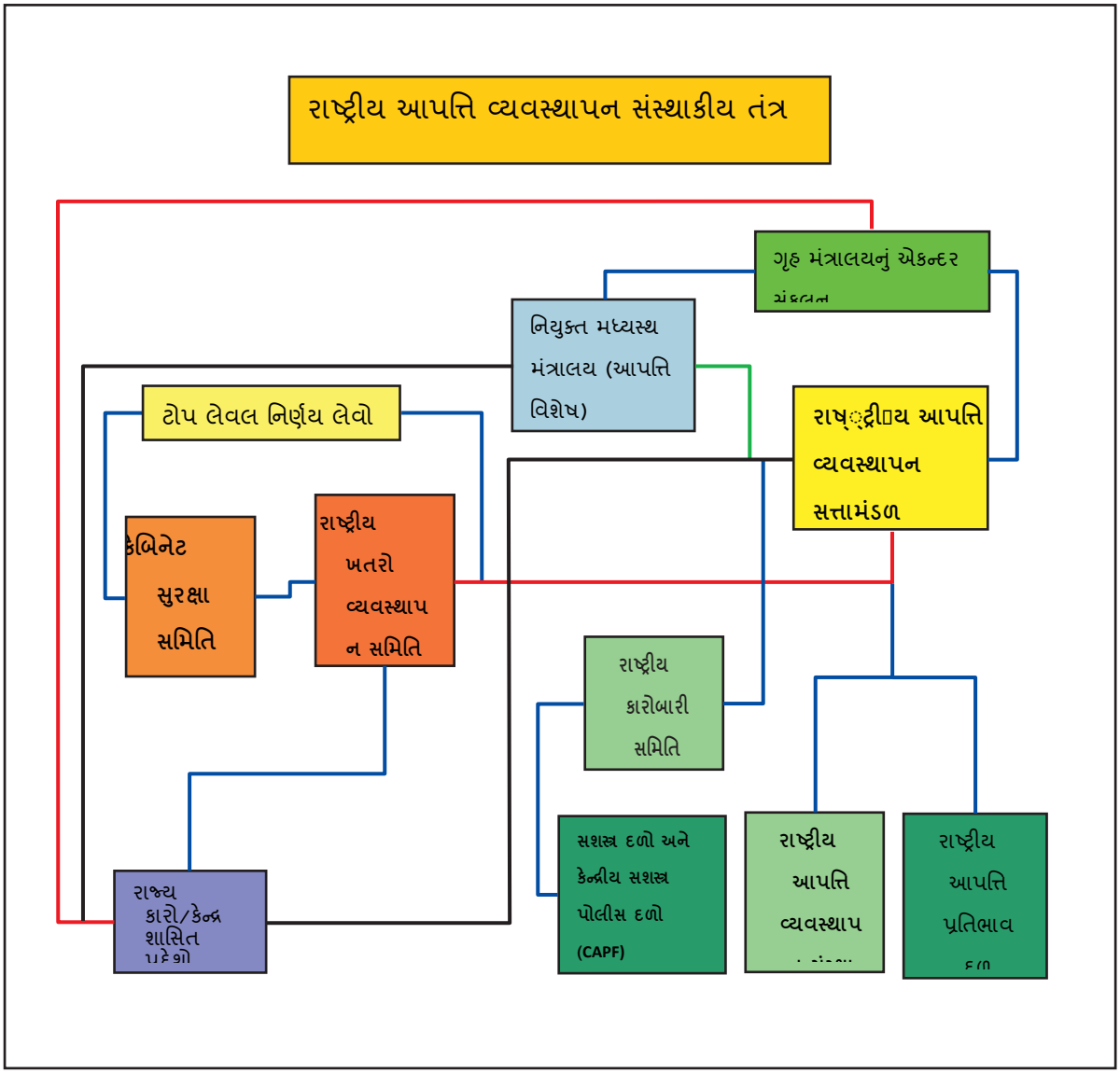

આકૃતિ ૧:૩ રાષ્ટ્રીય સ્તરની આપત્તિ વ્યવસ્થાપન - મૂળભૂત સંસ્થાકીય માળખું

નોંધઃ માત્ર સંકલન, નિર્ણય લેવા અને આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે સંદેશાવ્યવહાર માટે સંસ્થાકીય માર્ગોને રજૂ કરે છે અને આદેશની કોઈ કડીને સૂચિત કરતું નથી.

આપત્તિ વ્યવસ્થાપનનું એકંદર સંકલન ગૃહ મંત્રાલયમાં નિહિત છે. સુરક્ષા મંત્રીમંડળ સમિતિ અને રાષ્ટ્રીય ખતરો વ્યવસ્થાપન સમિતિ એ આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સંબંધિત ઉચ્ચ-સ્તરના નિર્ણય લેવામાં સામેલ મુખ્ય સમિતિઓ છે. રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તામંડળ એ રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન નીતિની મંજૂરી અને તેના અમલીકરણની સુવિધા માટે જવાબદાર સંસ્થા છે. આકૃતિ ૧-૩ રાષ્ટ્રીય સ્તરે આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મૂળભૂત સંસ્થાકીય માળખાનો યોજનાકીય દૃષ્ટિકોણ પૂરો પાડે છે. આકૃતિ

આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે સંકલન , નિર્ણય લેવા અને સંદેશાવ્યવહાર માટે માત્ર સંસ્થાકીય માર્ગોનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે અને આદેશની કોઈપણ કડીને સૂચિત કરતું નથી.

આપત્તિ વ્યવસ્થાપન અધિનિયમમાં કોઈપણ આપત્તિને 'રાષ્ટ્રીય ખતરો અથવા 'રાષ્ટ્રીય આપત્તિ' તરીકે સૂચિત કરવાની કોઈ જોગવાઈ નથી. મોટા ભાગના કિસ્સાઓમાં , રાજ્ય સરકારો કેન્દ્ર સરકાર સાથે સહાયક ભૂમિકા ભજવીને આપત્તિ વ્યવસ્થાપન હાથ ધરશે. સામાન્ય રીતે કેન્દ્રીય સંસ્થાઓ રાજ્ય સરકારની વિનંતી પર ભાગ લેશે. દરેક રાજ્યની અંદર, રાજ્ય સ્તરે આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે અલગ સંસ્થાકીય માળખું છે. આપત્તિ વ્યવસ્થાપન અધિનિયમ, ૨૦૦૫ રાષ્ટ્રીય કક્ષાએ રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તામંડળ, રાજ્ય કક્ષાએ રાજ્ય રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તામંડળ અને જિલ્લા કક્ષાએ જિલ્લા આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તામંડળની સ્થાપનાની જોગવાઈ કરે છે. રાષ્ટ્રીય સ્તરે આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મહત્વની નિર્ણય લેતી સંસ્થાઓની ભૂમિકા , રચના અને ભૂમિકાનું સંક્ષિપ્તમાં કોષ્ટક ૧-૨ માં વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. કેન્દ્રીય સંસ્થાઓની સામેલગીરીની સીમા આપત્તિના ફેલાવાનો પ્રકાર, માત્રા અને વહીવટી પ્રસાર પર આધારિત છે. જો પરિસ્થિતિને કેન્દ્ર સરકારની સીધી સહાય અથવા કેન્દ્રીય સંસ્થાઓની ફાળવણીની જરૂર હોય, તો કેન્દ્ર સરકાર તમામ જરૂરી સહાય પૂરી પાડશે.

કોષ્ટક- ૧-૨: આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે રાષ્ટ્રીય-સ્તરે નિર્ણયો લેનાર મુખ્ય સંસ્થાઓ

	નામ	રચના	મહત્વની ભૂમિકા
૧	**સુરક્ષા મંત્રીમંડળ સમિતિ (CCS)**	વડાપ્રધાન, સંરક્ષણ મંત્રી , નાણાં મંત્રી , ગૃહ મંત્રી અને વિદેશ મંત્રી	• જો કોઈ ઘટના સંભવિત સુરક્ષા અસરો ધરાવે તો રાષ્ટ્રીય સુરક્ષા દ્રષ્ટિકોણથી મૂલ્યાંકન કરવું • રાસાયણિક, જૈવિક, વિકિરણ અને પરમાણુ સંકટો અને સુરક્ષા અસરો સાથેની આફતોની તૈયારી , શમન અને સંચાલનના તમામ પાસાઓની દેખરેખ રાખવી. • આપત્તિ નિવારણ, શમન, સજ્જતા અને અસરકારક પ્રતિભાવ માટે જરૂરી માનવામાં આવતા પગલાં માટે નિર્દેશો આપીને રાસાયણિક , જૈવિક, વિકિરણ અને પરમાણુ ખતરોના જોખમોની સમયાંતરે સમીક્ષા કરવી.
૨	**રાષ્ટ્રીય ખતરો વ્યવસ્થાપન સમિતિ (NCMC)**	• કેબિનેટ સચિવ (અધ્યક્ષ) • આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિશેષ જવાબદારીઓવાળા મંત્રાલયો/ વિભાગોના સચિવો અને સંસ્થાઓ	• આપત્તિ પ્રતિભાવના આદેશ , નિયંત્રણ અને સંકલનની દેખરેખ રાખવી • ખતરો વ્યવસ્થાપન જૂથને જરૂરી લાગે તે વા નિર્દેશો આપવા • ખતરો પરિસ્થિતિઓનો સામનો કરવા માટે ચોક્કસ પગલા માટે નિર્દેશો આપવા

	નામ	રચના	મહત્વની ભૂમિકા
3	**રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તામંડળ (NDMA)**	• વડા પ્રધાન (અધ્યક્ષ) • સભ્યો (અધ્યક્ષ દ્વારા નિયુક્ત નવથી વધુ નહીં)	• આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે નીતિઓ , યોજનાઓ અને માર્ગદર્શિકાઓ ઘડવી • સમગ્ર દેશમાં લાગુ કરવું અને અમલીકરણનું સંકલન કરવું • ભારત સરકારના સંબંધિત મંત્રાલયો અને વિભાગોની NDMP અને DM યોજનાઓને મંજૂરી આપવી • અલગ અલગ કેન્દ્રીય મંત્રાલયો, વિભાગો અને રાજ્ય સરકારો દ્વારા અનુસરવામાં આવ નાર આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટેની માર્ગદર્શિકાઓ ઘડવી
૪	**રાષ્ટ્રીય કારોબારી સમિતિ (NEC)**	• કેન્દ્રીય ગૃહ સચિવ (અધ્યક્ષ) • ભારત સરકારના કૃષિ, અણુ ઊર્જા, સંરક્ષણ, પીવાનું પાણી અને સ્વચ્છતા, પર્યાવરણ, જંગલો અને આબોહવા પરિવર્તન નાણાકીય ખર્ચ), આરોગ્ય અને કુટુંબ કલ્યાણ, શક્તિ, ગ્રામીણ વિકાસ , વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજી , અવકાશ, દૂરસંચાર, શહેરી વિકાસ, જળ સંસાધનો , નદી વિકાસ અને ગંગા શુદ્ધીકરણ મંત્રાલયો/ વિભાગોના સચિવો, ચીફ ઓફ સ્ટાફ કમિટીના સંકલિત સંરક્ષણ સ્ટાફના ચીફ , સભ્યો તરીકે પદાધિકારી. • વિદેશ મંત્રાલયના સચિવો , પૃથ્વી વિ જ્ઞાન, માનવ સંસાધન વિકાસ, ખાણો, શિપિંગ, માર્ગ પરિવહન અને રાજમાર્ગ, ચેરમેન, કેન્દ્રીય જળ આયોગ અને NDMA ના સચિવ , NEC ની બેઠકોમાં ખાસ આમંત્રિત છે.	• NDMA તેના કામગીરી બજાવવામાં મદદ કરવી • રાષ્ટ્રીય યોજના તૈયાર કરવી • રાષ્ટ્રીય નીતિના અમલીકરણનું સંકલન અને દેખરેખ રાખવી, અને ભારત સરકારના મંત્રાલયો અથવા વિભાગો એ તૈયાર કરેલી યોજનાઓનું નિરીક્ષણ કરવું • સરકારના કોઈપણ વિભાગ અથવા સંસ્તાને NDMA અથવા SDMAs માટે આવા માણસો , સામગ્રી અથવા સંસાધનો ઉપલબ્ધ કરાવવા માટે ખતરોની પ્રતિક્રિયા , બચાવ અને રાહત માટે નિર્દેશિત કરવો • કેન્દ્ર સરકારે બહાર પાડેલા નિર્દેશોનું પાલન સુનિશ્ચિત કરવું • કોઈપણ ભયજનક આપત્તિ પરિસ્થિતિ અથવા આપત્તિના કિસ્સામાં સંકલન કરવું અને પ્રતિભાવ આપવો • કોઈ ચોક્કસ ભયજનક પરિસ્થિતિ અથવા આપત્તિના પ્રતિભાવમાં લેવાના પગલાં અંગે ભારત સરકાર , રાજ્ય સરકારો અને SDMAs ના સંબંધિત મંત્રાલયો/ વિભાગોને નિર્દેશ આપવો. • સંબંધિત કેન્દ્રીય મંત્રાલયો/ વિભાગો/ સંસ્થાઓ સાથે સંકલન કરો જે ધારાધોરણ અને માન્ય સંચાલન કાર્યવાહી મુજબ અસરગ્રસ્ત રાજ્યને મદદ કરે તેવી અપેક્ષા રાખે છે. • સશસ્ત્ર દળો , કેન્દ્રીય સશસ્ત્ર પોલીસ બળ (CAPF) [4] , રાષ્ટ્રીય આપત્તિ પ્રતિભાવ બળ (NDRF) અને અન્ય આવી સેવાઓ સાથે સંકલન કર વું જેમાં રાજ્ય સરકારને મદદ કરવા માટે ભારત સરકારના પ્રતિભાવનો સમાવેશ થાય છે. • પૂર્વ ચેતવણી અને દેખરેખ પૂરી પાડવા માટે જવાબદાર

[4] CAPF માં આસામ રાઇફલ્સ, BSF, CRPF, CISF, ITBP અને SSB નો સમાવેશ થાય છે

	નામ	રચના	મહત્વની ભૂમિકા
			તમામ સંબંધિત વિશિષ્ટ વૈ જ્ઞાનિક સંગઠનો/ સંસ્થાઓ સાથે સંકલન કરવું • રાજ્ય સરકારોના સંબંધિત વહીવટી વિભાગો દ્વારા SDRF, નાગરિક સંરક્ષણ સ્વયંસેવકો, હોમગાર્ડ અને ફાયર સર્વિસીસ સાથે સંકલન કરવું
૫	**રાષ્ટ્રીય આપત્તિ પ્રતિભાવ બળ (NDRF)**	ઝડપી ગોઠવણી માટે અર્ધલશ્કરી દળો જેવા મહાનિદેશકની આગેવાની હેઠળ ખાસ રચાયેલ પ્રશિક્ષિત દળ	નિકટવર્તી ખતરો ઘટનામાં અથવા તેના પછીના સંજોગોમાં સંબંધિત રાજ્ય સરકાર/જિલ્લા વહીવટીતંત્રને સહાય કરવી
૬	**રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સંસ્થા Na (NIDM)**	કેન્દ્રીય ગૃહ મંત્રી ; વાઇસ ચેરમેન, એનડીએમએ; ભારત સરકાર અને રાજ્ય સરકારોના વિવિધ મધ્યસ્થ મંત્રાલયો અને વિભાગોના સચિવો અને રાષ્ટ્રીય સ્તર સહિતના વૈજ્ઞાનિક, સંશોધન અને તકનીકી સંગઠનોના વડાઓ ઉપરાંત વિખ્યાત વિદ્વાનો , વૈજ્ઞાનિકો અને વ્યવસાયોઓ	• માનવ સંસાધન વિકાસ અને NDMA એ નિર્ધારિત સર્વગ્રાહી નીતિઓ અને માર્ગદર્શિકાઓમાં આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે ક્ષમતા નિર્માણ કરવું • તાલીમ કાર્યક્રમોની રચના , વિકાસ અને અમલ કરવો • સંશોધન હાથ ધરવું • સર્વગ્રાહી માનવ સંસાધન વિકાસ યોજના ઘડવી અને અમલમાં મૂકવી • રાષ્ટ્રીય નીતિ ઘડવામાં સહાય પૂરી પાડ વી, અન્ય સંશોધન અને તાલીમ સંસ્થાઓ , રાજ્ય સરકારો અને અન્ય સંસ્થાઓને તેમની જવાબદારીઓ સફળતાપૂર્વક નિભાવવામાં સહાય કરવી • પ્રસાર માટે શૈક્ષણિક સાહિત્ય તૈયાર કરવું • જાગૃતિ નિર્માણમાં પ્રોત્સાહન આપવું

સમયાંતરે, કેન્દ્ર સરકાર ચોક્કસ આફતોના સંચાલનમાં મુખ્ય સંસ્થા તરીકે કામ કરવા માટે આપત્તિ-વિશિષ્ટ મધ્યસ્થ મંત્રાલયોને સૂચિત કરે છે (ભારત સરકારે જાહેર કરેલ આપત્તિ-વિશિષ્ટ મધ્યસ્થ મંત્રાલયોની વર્તમાન યાદી માટે કોષ્ટક ૧-૩ જુઓ).

કોષ્ટક ૧-૩: વિવિધ આપત્તિઓના સંચાલન/ શમન માટે મધ્યસ્થ મંત્રાલય

ક્રમ	આપત્તિ	મધ્યસ્થ મંત્રાલયો/વિભાગ
૧	હવાઇ અકસ્માત - (નાગરિક ઉડ્ડયન	નાગરિક ઉડ્ડયન મંત્રાલય
૨	રેલવે અકસ્માત	રેલવે મંત્રાલય
૩	માર્ગ અકસ્માત	માર્ગ પરિવહન અને રાજમાર્ગો મંત્રાલય
૪	હિમપ્રપાત	સંરક્ષણ મંત્રાલય - સીમાવર્તી માર્ગ સંગઠન
૫	જૈવિક ખતરો	આરોગ્ય અને પરિવાર કલ્યાણ મંત્રાલય
૬	ઠંડીનું મોજું	કૃષિ અને ખેડૂત કલ્યાણ મંત્રાલય
૭	ચક્રવાત/ ટોર્નેડો	પૃથ્વી વિજ્ઞાન મંત્રાલય
૮	દુષ્કાળ	કૃષિ અને ખેડૂત કલ્યાણ મંત્રાલય
૯	ભૂકંપ	પૃથ્વી વિજ્ઞાન મંત્રાલય
૧૦	પૂર	જળ શક્તિ મંત્રાલય
૧૧	શહેરી પૂર	ગુહ નિર્માણ અને શહેરી બાબતોનું મંત્રાલય
૧૨	જંગલ દવ	પર્યાવરણ, જંગલો અને આબોહવા પરિવર્તન મંત્રાલય
૧૩	હિમ	કૃષિ અને ખેડૂત કલ્યાણ મંત્રાલય
૧૪	અતિવૃષ્ટિ	કૃષિ અને ખેડૂત કલ્યાણ મંત્રાલય
૧૫	ઔદ્યોગિક અને રાસાયણિક	પર્યાવરણ, જંગલો અને આબોહવા પરિવર્તન મંત્રાલય
૧૬	ભૂસ્ખલન	ખનીજ મંત્રાલય
૧૭	પરમાણુ અને વિકીરણ	પરમાણું ઊર્જા વિભાગ
૧૮	તેલ ઢોળાવું	સંરક્ષણ મંત્રાલય - ભારતીય તટરક્ષક
૧૯	જંતુ ઉપદ્રવ	કૃષિ અને ખેડૂત કલ્યાણ મંત્રાલય
૨૦	સુનામી	પૃથ્વી વિજ્ઞાન મંત્રાલય

રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તામંડળ (NDMA)

ભારત સરકારે ૨૦૦૫ માં વડા પ્રધાનના નેતૃત્વમાં રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તામંડળ ની સ્થાપના કરી હતી. આપત્તિ વ્યવસ્થાપન અધિનિયમ, ૨૦૦૫ હેઠળ, આપત્તિ વ્યવસ્થાપનની સર્વોચ્ચ સંસ્થા તરીકે રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તામંડળની, આપત્તિને સમયસર અને અસરકારક પ્રતિભાવ સુનિશ્ચિત કરવા માટે આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટેની નીતિઓ અને માર્ગદર્શિકાઓ બહાર પાડવી જવાબદારી રહેશે. રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તામંડળની માર્ગદર્શિકા કેન્દ્રીય મંત્રાલયો , વિભાગો અને રાજ્યોને તેમની સંબંધિત આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજનાઓ ઘડવામાં મદદ કરશે. તે કેન્દ્રીય મંત્રાલયો/ વિભાગોની રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજના અને આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજનાઓને

મંજૂરી આપશે. તે આપત્તિઓ અટકાવવા, અથવા શમન, અથવા સજ્જતા અને ક્ષમતા નિર્માણ માટે , ભયજનક આપત્તિની પરિસ્થિતિ અથવા આપત્તિનો સામનો કરવા માટે અન્ય જરૂરી પગલાં લેશે. કેન્દ્રીય મંત્રાલયો/ વિભાગો અને રાજ્ય સરકારો રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તામંડળ તેના આદેશને અમલમાં મૂકવા માટે જરૂરી સહકાર આપશે અને સહાય કરશે.

રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તામંડળને સંબંધિત વિભાગો અથવા સત્તાવાળાઓને સત્તા સોંપવાની, ભયજનક આપત્તિ પરિસ્થિતિ અથવા આપત્તિમાં બચાવ અને રાહત માટે જીવન જરૂરી વસ્તુઓ અથવા સામગ્રીની તાત્કાલિક ખરીદી કરવાની સત્તા છે. રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તામંડળ દ્વારા રાષ્ટ્રીય આપત્તિ પ્રતિભાવ દળ ને સામાન્ય દેખરેખ , નિર્દેશો અને નિયંત્રણ સોંપવામાં અને વપરવામાં આવશે. રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સંસ્થા નિર્ધારિત સર્વગ્રાહી નીતિઓ અને માર્ગદર્શિકાઓના માળખામાં કામ કરે છે. રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તામંડળને કુદરતી અથવા માનવ પ્રેરિત સહિત તમામ પ્રકારની આફતો સામે કામ કરવાનો આદેશ છે. જો કે , આતંકવાદ (આતંકવાદ વિરોધી), સુરક્ષા દળો અને/અથવા ગુપ્તચર સંસ્થાઓની ઘનિષ્ઠ સામેલગીરીની જરૂર હોય એવી કાયદો અને વ્યવસ્થાની પરિસ્થિતિઓ , અપહરણ, હવાઈ અકસ્માતો, રાસાયણિક, જૈવિક, વિકિરણ અને પરમાણુ હથિયાર પ્રણાલીઓ , અને ખાણની આફતો , બંદર અને બંદરગાહ અન્ય જેવા સંકટો, જંગલોમાં લાગેલી આગ , તુલ ક્ષેત્રોમાં લાગેલી આગ અને તેલના ઢોળાવા જેવા અન્ય સંકટો રાષ્ટ્રીય ખતરો વ્યવસ્થાપન સમિતિ (NCMC) દ્વારા સંભાળવામાં આવશે. તેમ છતાં , રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તામંડળ, અણુ ઉર્જા વિભાગના નિષ્ણાતો પાસેથી મેળવેલી સલાહ/ માહિતી સાથે માર્ગદર્શિકા ઘડી શકે છે અને અણુ ઉર્જા વિભાગના નિષ્ણાતો પાસેથી મેળવેલી તકનીકી સલાહ સાથે RN ખતરોના પ્રતિભાવ સંદર્ભે તાલીમ અને સજ્જતા પ્રવૃત્તિઓને સરળ બનાવી શકે છે.

રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સંસ્થા (NIDM)

આપત્તિ વ્યવસ્થાપન અધિનિયમના પ્રકરણ- ૭ ની જોગવાઈઓ અનુસાર, ભારત સરકારે સંસદના એક અધિનિયમ હેઠળ ભારત અને પ્રદેશમાં આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે ક્ષમતા વિકાસ માટેની અગ્રણી સંસ્થા બનવાના લક્ષ્ય સાથે રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સંસ્થા ની રચના કરી છે. રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સંસ્થા નો દૃષ્ટિકોણ આપત્તિ નિવારણ અને સજ્જતા માટે તમામ સ્તરે ક્ષમતાનું નિર્માણ કરીને આપત્તિ પ્રતિકાર ભારત બનાવવાનો છે. રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સંસ્થાને આપત્તિ વ્યવસ્થાપનના ક્ષેત્રમાં માનવ સંસાધન વિકાસ, ક્ષમતા નિર્માણ, તાલીમ, સંશોધન, દસ્તાવેજીકરણ અને નીતિ હિમાયત માટે મધ્યસ્થ જવાબદારીઓ સોંપવામાં આવી છે. રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સંસ્થાએ કેન્દ્ર, રાજ્ય અને સ્થાનિક સરકારોના વિવિધ મંત્રાલયો અને વિભાગો , ભારત અને વિદેશમાં શૈક્ષણિક , સંશોધન અને તકનીકી સંસ્થાઓ અને અન્ય દ્વિપક્ષીય અને બહુ- પક્ષીય આંતરરાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓ સાથે

વ્યૂહાત્મક ભાગીદારી બનાવી છે. તે રાજ્યો અને કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોની વહીવટી તાલીમ સંસ્થાઓમાં આપત્તિ વ્યવસ્થાપન કેન્દ્રો દ્વારા રાજ્ય સરકારોને તકનીકી સહાય પૂરી પાડે છે. તેમાંના કેટલાક આપત્તિ વ્યવસ્થાપના પૂર, ભૂકંપ, ચક્રવાત, દુષ્કાળ, ભૂસ્ખલન અને ઔદ્યોગિક આપત્તિઓ જેવા વિશિષ્ટ ક્ષેત્રોમાં શ્રેષ્ઠતાના કેન્દ્રો તરીકે ઉભરી રહ્યા છે.

રાષ્ટ્રીય આપત્તિ પ્રતિભાવ બળ (NDRF)

રાષ્ટ્રીય આપત્તિ પ્રતિભાવ બળની રાષ્ટ્રીય આપત્તિ અધિનિયમ, ૨૦૦૫ ના પ્રકરણ- ૮ મુજબ નિષ્ણાત પ્રતિભાવ દળ તરીકે રચવામાં આવી છે જે ભયજનક આપત્તિ પરિસ્થિતિ અથવા આપત્તિમાં તૈનાત કરી શકાય છે. રાષ્ટ્રીય આપત્તિ અધિનિયમ મુજબ, રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તામંડળ દ્વારા રાષ્ટ્રીય પ્રતિભાવ બળને સામાન્ય દેખરેખ, નિર્દેશન અને નિયંત્રણ સોંપવામાં આવશે અને તેને વાપરવામાં આવશે. રાષ્ટ્રીય આપત્તિ પ્રતિભાવ બળના નિયંત્રણ અને દેખરેખ ભારત સરકાર દ્વારા નિયુક્ત મહાનિદેશક પાસે રહેશે. રાષ્ટ્રીય આપત્તિ પ્રતિભાવ બળ અસરકારક પ્રતિભાવ માટે જરૂરી હોય તે પ્રમાણે તેની ટુકડીને અલગ અલગ સ્થળોએ ગોઠવશે. રાષ્ટ્રીય આપત્તિ પ્રતિભાવ બળ એકમો નિયુક્ત રાજ્ય સરકારો સાથે ઘનિષ્ઠ સંપર્ક જાળવશે અને કોઈપણ ગંભીર ભયજનક આપત્તિની સ્થિતિમાં તેમને ઉપલબ્ધ રહેશે. રાષ્ટ્રીય આપત્તિ પ્રતિભાવ બળ કુદરતી આપત્તિઓ અને રાસાયણિક , જૈવિક, વિકિરણ અને પરમાણુ સંકટોમાંથી ઊભી થતી પરિસ્થિતિઓને પ્રતિભાવ આપવા માટે સજ્જ અને પ્રશિક્ષિત છે. રાષ્ટ્રીય આપત્તિ પ્રતિભાવ બળ એકમો રાજ્ય સરકારો દ્વારા ઓળખેલા તમામ હિતધારકોને પોતપોતાના સ્થળોએ પાયાની તાલીમ પણ આપશે. નાગપુરમાં રાષ્ટ્રીય આપત્તિ પ્રતિભાવ અકાદમી કાર્યરત છે અને આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે રાષ્ટ્રીય અને આંતરરાષ્ટ્રીય તાલીમ કાર્યક્રમોને પહોંચી વળવા માટે નવા માળખા ઊભા કરવામાં આવી રહ્યા છે. એ પણ નક્કી કરવામાં આવ્યું છે કે ચાર કેન્દ્રીય અનામત પોલી બળ (BSF, CRPF, ITBP અને CISF) ની આપત્તિ વ્યવસ્થાપન તાલીમ પાંખ આ અકાદમીમાં ભેળવી દેવામાં આવશે. મોટી આફતોના અનુભવે સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવ્યું છે કે કેટલાક પ્રતિભાવ દળોની રાજ્ય-સ્તરે સંસાધનો વધારવા માટે કેટલાક ઊંચા પ્રદેશો સહિતના નિર્ણાયક સ્થળોએ પૂર્વ-સ્થિતિની જરૂરિયાત છે.

૧.૧૪.૨ રાજ્ય કક્ષાએ

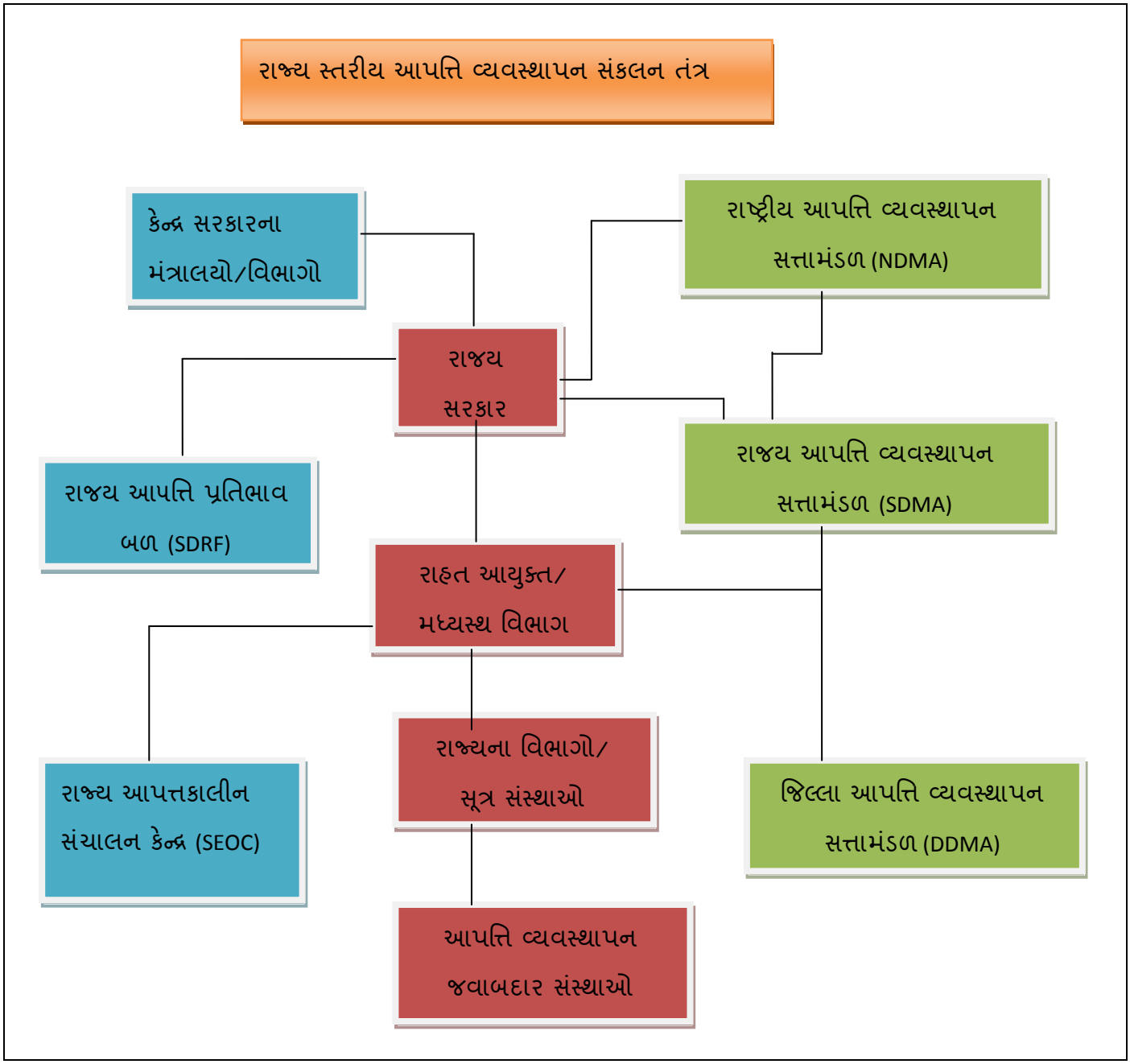

આકૃતિ ૧-૪: રાજ્ય કક્ષાની આપત્તિ વ્યવસ્થાપનનું મૂળભૂત સંસ્થાકીય માળખું

નોંધ: આકૃતિ આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે સંકલન , નિર્ણય લેવા અને સંદેશાવ્યવહાર માટે માત્ર સંસ્થાકીય માર્ગોનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે અને આદેશની કોઈ કડીને સૂચિત કરતું નથી.

આપત્તિ વ્યવસ્થાપન અધિનિયમ, ૨૦૦૫ મુજબ, ભારતના દરેક રાજ્ય / કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે તેનું પોતાનું સંસ્થાકીય માળખું હોવું જોઈએ. દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં આપત્તિ વ્યવસ્થાપન ના સંકલન માટે એક મધ્યસ્થ વિભાગ હશે , જેને પછીથી આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગ તરીકે ઓળખા શે, જો કે દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં નામ અને વિભાગ

સરખા નથી. અન્ય બાબતોમાં , આપત્તિ વ્યવસ્થાપન અધિનિયમ આદેશ આપે છે કે દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશે , તેમના રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશની યોજનાઓ તૈયાર કરવા , આપત્તિઓને રોકવા માટેના પગલાંનું સંકલન અથવા રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ વિકાસ યોજનાઓમાં શમન, ભંડોળની ફાળવણી અને પૂર્વ ચેતવણી પ્રણાલીની સ્થાપના માટે જરૂરી પગલાં લેશે. વિશિષ્ટ પરિસ્થિતિઓ અને જરૂરિયાતોને આધારે , રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ , કેન્દ્ર સરકાર અને કેન્દ્રીય સંસ્થાઓને આપત્તિ વ્યવસ્થાપનના વિવિધ પાસાઓમાં મદદ કરશે. દરેક રાજ્ય પોતાની રાજ્ય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજના તૈયાર કરશે.

આપત્તિ વ્યવસ્થાપન અધિનિયમ દરેક કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં રાજ્ય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તામંડળ અને એક સમાન પદ્ધતિ નક્કી કરવાની ફરજ પાડે છે. જિલ્લા સ્તરે, આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તામંડળ જિલ્લા કલેક્ટર અથવા જિલ્લા મેજિસ્ટ્રેટ અથવા નાયબ કમિશનર, લાગુ પડતા, આપત્તિ વ્યવસ્થાપન પ્રયાસો અને આયોજનના એકંદર સંકલન માટે જવાબદાર રહેશે. આકૃતિ ૧-૪ આદર્શ રાજ્ય-સ્તરના સંસ્થાકીય માળખાનો યોજનાકીય દૃષ્ટિકોણ પૂરો પાડે છે. આકૃતિ આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે સંકલન , નિર્ણય લેવા અને સંદેશાવ્યવહાર માટે માત્ર સંસ્થાકીય માર્ગોનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે અને આદેશની કોઈપણ કડીને સૂચિત કરતું નથી.

રાજ્ય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તામંડળ (SDMA)

આપત્તિ વ્યવસ્થાપન અધિનિયામના પ્રકરણ - ની જોગવાઈઓ અનુસાર , દરેક રાજ્ય સરકાર , રાજ્ય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તામંડળ અથવા તેના સમકક્ષ રાજ્ય સરકાર મુખ્ય મંત્રીને સાથે અધ્યક્ષ તરીકે જાહેર કરવામાં આવશે. અન્ય કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોના કિસ્સામાં , ઉપ રાજ્યપાલ અથવા વાહીવટદાર તે સત્તામંડળના અધ્યક્ષ હશે. દિલ્હી કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ માટે રાજ્યના સત્તામંડળમાં અનુક્રમે ઉપ રાજ્યપાલ અને મુખ્યમંત્રી અધ્યક્ષ અને ઉપાધ્યક્ષ રહેશે. દિલ્હીના કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશને છોડીને કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ માં વિધાનસભા હોય તેવા કિસ્સામાં , મુખ્યમંત્રી આ વિભાગ હેઠળ સ્થાપિત સત્તામંડળના અધ્યક્ષ હશે. રાજ્ય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તામંડળ રાજ્યની આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે નીતિઓ અને યોજનાઓ ઘડશે. રાજ્ય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તામંડળ વિવિધ વિભાગો દ્વારા તૈયાર કરાયેલી આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજનાઓને મંજૂરી આપશે. તે રાષ્ટ્રીયઆપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તામંડળે નિર્ધારિત માર્ગદર્શિકા અનુસાર રાજ્ય યોજનાને અન્યથા મંજૂર કરશે , રાજ્ય યોજનાના અમલીકરણનું સંકલન કરશે, શમન અને સજ્જતા પગલાં માટે ભંડોળની જોગવાઈની ભલામણ કરશે અને રાજ્યના વિવિધ વિભાગોની વિકાસ યોજનાઓની સમીક્ષા કરશે. નિવારણ , સજ્જતા અને શમન પગલાંના સંકલનની ખાતરી કર શે. રાજ્ય સરકાર , રાજ્ય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તામંડળને તેની કામગીરીમાં મદદ કરવા માટે રાજ્ય કારોબારી સમિતિની રચના કરશે. રાજ્ય કારોબારી સમિતિનું નેતૃત્વ રાજ્ય

સરકારના મુખ્ય સચિવ કરશે. રાજ્ય કારોબારી સમિતિ રાષ્ટ્રીય નીતિ, રાષ્ટ્રીય યોજના અને રાજ્ય યોજનાના અમલીકરણનું સંકલન અને દેખરેખ રાખશે. રાજ્ય કારોબારી સમિતિ આપત્તિ વ્યવસ્થાપનના વિવિધ પાસાઓ સંબંધિત રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તામંડળને માહિતી પણ આપશે.

જિલ્લા આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તામંડળ (DDMA)

આપત્તિ વ્યવસ્થાપન અધિનિયમના પ્રકરણ ૪ ની જોગવાઈઓ મુજબ, દરેક રાજ્ય સરકાર રાજ્યના દરેક જિલ્લા માટે જાહેરનામામા ઠરાવેલ હોય એવા નામ સાથે જિલ્લા આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તામંડળની સ્થાપના કરશે. આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તામંડળ યથા પ્રસંગ જિલ્લા કલેક્ટર, નાયબ કમિશનર અથવા જિલ્લા મેજિસ્ટ્રેટ ના અધ્યક્ષપણા હેઠળ સ્થાનિક સત્તા મંડળના ચૂંટાયેલા પ્રતિનિધિ સહ -અધ્યક્ષ તરીકે રહેશે. રાજ્ય સરકાર અધિક કલેક્ટર અથવા અધિક જિલ્લા મેજિસ્ટ્રેટ અથવા જિલ્લાના અધિક નાયબ કમિશનરથી નીચે ન હોય તેવા અધિકારીને જિલ્લા સત્તામંડળના મુખ્ય કારોબારી અધિકારી તરીકે નિયુક્ત કરશે. જિલ્લા સ્તરે આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે આયોજન, સંકલન અને અમલીકરણ સંસ્થા તરીકે કામ કરશે અને રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તામંડળ અને જિલ્લા આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તામંડળે નિર્ધારિત માર્ગદર્શિકા અનુસાર આપત્તિ વ્યવસ્થાપન ના હેતુઓ માટે તમામ જરૂરી પગલાં લેશે. તે, અન્ય બાબતો સાથે, જિલ્લા માટે આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજના તૈયાર કરશે અને તમામ સંબંધિત રાષ્ટ્રીય, રાજ્ય અને જિલ્લા નીતિઓ અને યોજનાઓના અમલીકરણ પર નજર રાખશે. જિલ્લા આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તામંડળ એ પણ સુનિશ્ચિત કરશે કે રાષ્ટ્રીયઆપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તામંડળ અને રાજ્ય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તામંડળે નિર્ધારિત કરેલ નિવારણ, શમન, સજ્જતા અને પ્રતિભાવ પગલાં માટે માર્ગદર્શિકા નું રાજ્ય સરકારના વિવિધ વિભાગોની તમામ જિલ્લા કક્ષાની કચેરીઓ અનુસરશે.

૧.૧૫ યોજનાનું અમલીકરણ

આપત્તિ વ્યવસ્થાપન અધિનિયમ, ૨૦૦૫ આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજનાઓના અમલીકરણ માટે કેન્દ્ર અને રાજ્ય સરકારોને જોગવાઈઓ કરવા આદેશ આપે છે. આ સંદર્ભમાં, રાષ્ટ્રીય, રાજ્ય અને જિલ્લા આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજનાઓ માટે આપત્તિ વ્યવસ્થાપન અધિનિયમ, ૨૦૦૫ ની કલમો ૧૧, ૨૩ અને ૩૧ લાગુ પડશે. આપત્તિ વ્યવસ્થાપન અધિનિયમના પ્રકરણ ૫ અને ૬ આપત્તિ વ્યવસ્થાપનના સંદર્ભમાં કેન્દ્ર, રાજ્ય અને સ્થાનિક સરકારોની જવાબદારીઓ વર્ણવે છે. આપત્તિ વ્યવસ્થાપન અધિનિયમ જણાવે છે કે ભારત સરકારના દરેક મંત્રાલય અથવા વિભાગ તેના વાર્ષિક બજેટમાં , તેની આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજનામાં નિર્ધારિત પ્રવૃત્તિઓ અને કાર્યક્રમો હાથ ધરવા માટે ભંડોળ માટે જોગવાઈઓ કરશે.

રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન નીતિ કેન્દ્ર અને રાજ્ય સરકારો એ ઉચ્ચ વિભાજિત, વિકેન્દ્રિત અને સંકલિત રીતે અમલમાં મૂકવા આપત્તિ જોખમ ઘટાડા માટે અગ્રતા, સમયમર્યાદાના વિષયલક્ષી ક્ષેત્રો નક્કી કરવા સાથે ગૌણ- વિષયલક્ષી વિસ્તારો નક્કી કરે છે. તે એક સર્વ ગ્રાહી યોજના નથી કે જેનો અમલ એક સંસ્થા દ્વારા એકથી વધુ બજેટનો ઉપયોગ કરીને કરવા ને બદલે તે વિવિધ મંત્રાલયો અને સરકારી સંસ્થાઓ દ્વારા કેન્દ્ર અને રાજ્યના બજેટમાંથી ફાળવણી હોવી જોઈએ. કેન્દ્રીય ધોરણે ફાળવેલ નાણાં રાષ્ટ્રીય આપત્તિ પ્રતિભાવ ભંડોળ અને રાજ્ય આપત્તિ પ્રતિભાવ ભંડોળ સુધી મર્યાદિત છે જેનો અર્થ આપત્તિ પછી તાત્કાલિક ખતરો રાહત અને પ્રતિભાવ માટે થાય છે. આપત્તિ જોખમ ઘટાડાને મુખ્ય પ્રવાહમાં વાળવા એ કેન્દ્ર, કેન્દ્રીય મંત્રાલયો, રાજ્યો/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશો અને રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત સ્તરની સંસ્થાઓની મુખ્ય યોજનાઓનો અભિન્ન ભાગ હોવાથી, તેના માટે અલગથી નાણાંકીય ફાળવણી થઈ શકે નહીં.

અધિનિયમ આદેશ આપે છે કે ભારત સરકારના દરેક મંત્રાલય અને વિભાગે અને દરેક રાજ્યે રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન નીતિ અનુસાર આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજના તૈયાર કરવી જોઈએ. સંબંધિત આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તામંડળોએ તેમની આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજનાઓની નિયમિત સમીક્ષા અને અદ્યતન કરવી આવશ્યક છે. કેન્દ્રિય મંત્રાલયો અને રાજ્ય સરકારો આપત્તિ જોખમ ઘટાડાને તમામ સ્તરે તેમની વિકાસ નીતિ , આયોજન અને કાર્યક્રમોમાં સંકલિત કરશે. તેણે આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજનાઓના અમલીકરણ માટે એક સાકલ્યવાદી અભિગમ અપનાવવો જોઈએ અને તમામ સ્તરે બહુવિધ-હિસ્સેદાર ભાગીદારી બનાવવી જોઈએ. તેના પ્રકાર પર આધાર રાખીને , રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન નીતિના વિવિધ ઘટકો ૨૦૩૦ માં સમાપ્ત થતા હોવાથી ટૂંકા, મધ્યમ અને લાંબા ગાળાના સમયમર્યાદામાં અમલમાં મુકવામાં આવેલ, આ સમયમર્યાદા ના કામો ઘણીવાર ક્રમિક રીતે નહીં પણ સમાંતર ચાલતા હોય છે. વ્યાપક અર્થમાં, રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન નીતિમાં વર્ણવેલ અભિગમ દેશમાં આપત્તિ જોખમ ઘટાડવા માટે કામ કરતા પછી ભલે તે સરકારી, ખાનગી, બિ-નફાકારક સંસ્થાઓ, રાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓ અથવા આંતરરાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓ હોય તે બધાને લાગુ પડે છે.

યોજના અત્યંત મહત્વાકાંક્ષી છે અને સમગ્ર દેશમાં તમામ ઘટકો સંપૂર્ણ અમલીકરણમાં ઘણો લાંબો સમય લઇ શકે છે. તેમ છતાં, કેન્દ્ર અને રાજ્ય એમ બંને સરકારોએ પહેલેથી જ નોંધપાત્ર પ્રગતિ કરી છે અને તેઓ આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજનાઓના અમલીકરણ માટે નિષ્ઠાવાન પ્રયત્નો કરે તેવી અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે. રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તામંડળે આપત્તિ વ્યવસ્થાપનના વિવિધ પાસાઓને આવરી લેતી અને પ્રતિભાવ માટે એક અલગ માર્ગદર્શિકા પ્રકાશિત કરી છે (સૂચિ જોડાણ-૧ માં યાદી આપી છે).

તમામ કેન્દ્રીય મંત્રાલયો/ વિભાગો અને રાજ્યો/ કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોની આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજનાઓ રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન નીતિ અનુસાર અને લક્ષ્યો અને સમયમર્યાદાની દ્રષ્ટિએ તેની સાથે સુસંગત હોવી જોઈએ. સરકારના તમામ સ્તરો (કેન્દ્ર , રાજ્ય અને સ્થાનિક) અને અન્ય તમામ હિસ્સેદારો સાથે સંબંધિત તમામ આપત્તિ જોખમ ઘટાડવાની કામગીરીની કલ્પના કરતી પ્રવૃત્તિઓની સંપૂર્ણ યાદી આપવી શક્ય નથી. આથી કેન્દ્રીય મંત્રાલયો અને રાજ્ય સરકારોએ આ દસ્તાવેજમાં ઉલ્લેખિત પ્રવૃત્તિઓથી આગળ વધીને અંતિમ શબ્દ તરીકે માર્ગદર્શિકા તરીકે રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન નીતિ નો ઉપયોગ કરીને સક્રિય આપત્તિ જોખમ ઘટાડવા માટેના સંદર્ભના આધારે પ્રવૃત્તિઓને ઓળખવી જોઈએ.

૨. ખતરાનું જોખમ અને તેના પડકારો

૨.૧ પૃષ્ઠભૂમિ

વિશ્વમાં ક્ષેત્રફળ પ્રમાણે ભારત સાતમો સૌથી મોટો દેશ છે , ૧.૨ અબજથી વધુ વસ્તી સાથે અને સૌથી વધુ વસ્તી સાથે લોકશાહી ધરાવતો બીજો સૌથી વધુ વસ્તી વાળો દેશ છે. દક્ષિણમાં હિંદ મહાસાગર, દક્ષિણ-પશ્ચિમમાં અરબી સમુદ્ર અને દક્ષિણ-પૂર્વમાં બંગાળની ખાડીથી ઘેરાયેલો, તે પશ્ચિમમાં પાકિસ્તાન, ઉત્તર-પૂર્વમાં ચીન , નેપાળ અને ભૂતાન ; અને પૂર્વમાં બર્મા અને બાંગ્લાદેશ સાથે જમીન સરહદો ધરાવે છે. હિંદ મહાસાગરમાં, ભારતના પડોશીઓ શ્રીલંકા અને માલદીવ છે. આંદામાન અને નિકોબાર ટાપુઓ થાઇલેન્ડ અને ઇન્ડોનેશિયા સાથે દરિયાઇ સરહદ ધરાવે છે.

કોષ્ટક- ૨-૧: ભારત – સામાન્ય માહિતી

	વિશેષતા	વર્ણન
૧	**ક્ષેત્રફળ**	૩૨.૮૭ (૩.૩ મિલીયન) લાખ ચો.કિમી
૨	**સ્થાન**	દક્ષિણ એશિયા સ્થિત , ભારતીય દ્વીપકલ્પ મુખ્ય ભૂમિ એશિયાથી હિમાલય દ્વારા અલગ પડે છે; સમગ્ર ઉત્તર ગોળાર્ધમાં આવેલું, ભારત અક્ષાંશ 8 ° 4 'N અને 37 ° 6' N રેખાંશ 68 ° 7'E અને 97 ° 25'E વચ્ચે આવેલું છે;
૩	સરહદો/ પડોશી દેશો	ઉત્તરપશ્ચિમ: અફઘાનિસ્તાન અને પાકિસ્તાન ; દક્ષિણ: શ્રીલંકા અને માલદીવ ; હિંદ મહાસાગર , પાલ્ક સ્ટ્રેટ અને મન્નારનો અખાત ; પૂર્વ: મ્યાનમાર અને બાંગ્લાદેશ; બંગાળની ખાડી; પશ્ચિમ: અરબી સમુદ્ર
૪	મુખ્ય નદીઓ	૨૫૨.૮ મિલિયન હેક્ટરના કુલ સ્ત્રવ ક્ષેત્રફળ સાથે બાર નદીઓ
૫	જંગલો	૬૯૨,૦૨૭ ચો.કિમી (કુલ ભૌગોલિક વિસ્તારનો ૨૧.૫ ટકા)
૬	દરિયા કિનારો	૭,૫૧૭ કિમી (મુખ્ય ભૂમિ, લક્ષદ્વીપ ટાપુઓ, અને આંદામાન અને નીકોબાર ટાપુઓ)
૭	રણ	૪૪૨,૨૮૯ ચો. કિમી.
૮	વસતિ	૧.૨ અબજ; પુરુષ: ૫૧.૫%; સ્ત્રી: ૪૮.૫% (૨૦૧૧ વસતિ ગણતરી)
૯	રાજ્યો*	૨૮
૧૦	કેન્દ્ર શાસિત પ્રદેશો*	૯
૧૧	લિંગ પ્રમાણ	દર ૧,૦૦૦ પુરુષો સામે ૯૪૦ સ્ત્રીઓ (૨૦૧૧ વસતિ ગણતરી)
૧૨	વસતિની ગીચતા	દર ચો.કિમી. એ ૩૮૨ વ્યક્તિઓ (૨૦૧૧ વસતિ ગણતરી)
૧૩	વાર્ષિક ઘાતાંકીય વસ્તી વૃદ્ધિ દર	૨૦૦૧-૨૦૧૧ માં ૧.૬૪% (૨૦૧૧ વસતિ ગણતરી)
૧૪	ગ્રામીણ વસ્તીનો હિસ્સો:	૬૯%; શહેરી: ૩૧% (૨૦૧૧ વસતિ ગણતરી)
૧૫	આબોહવા	ઉષ્ણકટિબંધીય ચોમાસું ; ઉષ્ણકટિબંધીય આબોહવા પ્રમાણમાં ઉનાળુ ઉષ્ણતામાન અને શુષ્ક શિયાળા સુધી નોંધાયેલ છે. મુખ્ય ઋતુઓ: (ક) શિયાળો (ડિસે.-ફેબ્રુ.) (ખ) ઉનાળો (માર્ચ-જૂન.) (ગ) દક્ષિણ-પશ્ચિમ ચોમાસું (જૂન-સપ્ટે.) અને (ઘ) ચોમાસા પછી (ઓક્ટો.-નવે.)

(*) નોંધઃ ઓક્ટોબર ૩૧, ૨૦૧૯ થી [5] ભારત સરકારની વેબસાઇટ website: https://www.india.gov.in/india-glance/profile પરથી

૨.૨ ખતરાના જોખમો અને અસુક્ષિતતા

૨.૨.૧ વિવિધ ખતરાની અસુક્ષિતતા

UNISDR દ્વારા અપનાવવામાં આવેલી વ્યાખ્યા મુજબ , ખતરો જાનહાનિ, ઈજા અથવા અન્ય સ્વાસ્થ્ય અસરો, મિલકતને નુકસાન, આજીવિકા અને સેવાઓ, સામાજિક અને આર્થિક વિક્ષેપ , અથવા પર્યાવરણીય નુકશાનનું કારણ બની શકે એ વી એક ખતરનાક ઘટના , વાસ્તવિકતા, માનવ પ્રવૃત્તિ, અથવા સ્થિતિ છે. ભારત, તેની, ભૌતિક અને આબોહવાની પરિસ્થિતિઓને કારણે વિશ્વના સૌથી વધુ આપત્તિગ્રસ્ત વિસ્તારોમાંનું એક છે. લગભગ ૫૯ ટકા ભૂમિ મધ્યમથી ખૂબ ઊંચી તીવ્રતાના ભૂકંપ માટે સંવેદનશીલ છે. ૪૦ મિલિયનથી વધુ હેક્ટર જમીન (૧૨ ટકા) પૂર અને નદીના ધોવાણ માટે સંવેદનશીલ છે. લગભગ ૭,૫૦૦ કિલોમીટર લાંબો દરિયાકિનારો, ૫,૭૦૦ કિમીની નજીક ચક્રવાત અને સુનામીની સંભાવનાવાળો છે. લગભગ ૬૮% ખેતીલાયક વિસ્તાર દુષ્કાળ માટે સંવેદનશીલ છે. ડુંગરાળ વિસ્તારોમાં મોટા વિસ્તારોમાં ભૂસ્ખલન થવાનું જોખમ છે અને કેટલાક હિમપ્રપાતનો શિકાર બને છે. રાસાયણિક, જૈવિક, વિકિરણ, પરમાણુ મૂળની આપત્તિઓ/ કટોકટીની અસુરક્ષા પણ જોવામાં આવે છે. આપત્તિના જોખમો માટે વધેલી અસુરક્ષા વસ્તી, શહેરીકરણ અને ઔદ્યોગિકરણ, ઉચ્ચ જોખમવાળા વિસ્તારોમાં વિકાસ, પર્યાવરણીય અધઃપન અને આબોહવા પરિવર્તન સાથે સંબંધિત હોઈ શકે છે.

બાંધકામ સામગ્રી અને ટેકનોલોજી ઉત્તેજન પરિષદે (BMTPC) ભારતનો અસુરક્ષા એટલાસ (VAI) તૈયાર કરેલ છે, જે ૨૦૧૯ (ત્રીજી આવૃત્તિ) માં અપડેટ કરવામાં આવી છે અને ઓનલાઇન [6] ઉપલબ્ધ છે. દેશ માટે કેટલાક નકશા જોડાણ-૨ માં આપવામાં આવ્યા છે. આ નકશા દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ માટે ભૂકંપ , પવન અને પૂર માટે જોખમી નકશો રજૂ કરે છે. ઓનલાઈન ઉપલબ્ધ નકશાઓ વિવિધ તીવ્રતાના જોખમી વિસ્તારોની સીમાઓ દર્શાવે છે એટલું જ નહીં પણ વિવિધ તીવ્રતામાં આવેલા જિલ્લાવાર વિસ્તારોને પણ દર્શાવે છે. સ્થાનિક અને રાષ્ટ્રીય સ્તરે મકાનો અને સંબંધિત માળખા માટે કુદરતી આપત્તિ નિવારણ, સજ્જતા અને શમનના સાધન તરીકે કામમાં લેવા માટે અસુરક્ષા એટલાસની રચના કરવામાં આવી છે.

---

[5] જમ્મુ અને કાશ્મીર પુનર્ગઠન અધિનિયમ (2019), જમ્મુ અને કાશ્મીર રાજ્યને બે કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોમાં વિભાજિત કરે છે , (ક) લદ્દાખ વિધાનસભા વગર બે જિલ્લા (લેહ અને કારગિલ) અને (ખ) જમ્મુ અને કાશ્મીર (J અને K) ધરાવતી વિધાનસભા ભૂતપૂર્વ રાજ્યના અન્ય તમામ જિલ્લાઓનો સમાવેશ કરતી વિધાનસભા.

[6] ભારતનો સંવેદનશીલ એટલાસ http://www.bmtpc.org/DataFiles/CMS/file/VAI2019/Index.html (accessed Oct. 15, 2019)

આપત્તિઓ માટે માનવ અસુરક્ષાના સંદર્ભમાં, વસ્તીના આર્થિક અને સામાજિક રીતે નબળા વર્ગો સૌથી વધુ અસરગ્રસ્ત છે. સંવેદનશીલ જૂથોમાં, વૃદ્ધો, સ્ત્રીઓ, બાળકો - ખાસ કરીને નિરાધાર મહિલાઓ, આફતોથી અનાથ બનેલા બાળકો અને અપંગ વ્યક્તિઓ જોખમોનો વધુ સામનો કરે છે. આપત્તિ વ્યવસ્થાપન અધિનિયમ, ૨૦૦૫ અને રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન નીતિ, ૨૦૦૯ આપત્તિઓને (ક) કુદરતી અને (ખ) ભૂમિકાઓ અને જવાબદારીઓ નક્કી કરવા માટે રાસાયણિક, જૈવિક, વિકિરણ, પરમાણુ સહિત માનવ પ્રેરિત ગણે છે.

અગાઉ ચર્ચા કરેલ કુદરતી પરિબળો ઉપરાંત , દેશમાં વસ્તી વિષયક દબાણ માં વધારો , પર્યાવરણની કથળતી જતી પરિસ્થિતિઓ, જંગલ નાબૂદી, અવૈજ્ઞાનિક વિકાસ, ખામીયુક્ત કૃષિ અને ચરિયાણ પદ્ધતિઓ, બિનઆયોજિત શહેરીકરણ, નદીના વહેણ પર મોટા બંધોનું નિર્માણ વગેરે જેવી માનવ -પ્રેરિત વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ પણ અસર અને આપત્તિઓની આવર્તનમાં વધારા માટે પણ જવાબદાર છે.

૨.૨.૨ કુદરતી ખતરો

૨.૨.૨.૧ ચક્રવાત અને પવન

ભારતના લગભગ ૭,૫૦૦ કિમી લાંબો દરિયાકિનારો મુખ્ય ભૂમિ સાથે ૫,૪૦૦ કિમી, લક્ષદ્વીપમાં ૧૩૨ કિમી અને આંદામાન અને નિકોબાર ટાપુઓમાં ૧,૯૦૦ કિમીનો સમાવેશ થાય છે. વિશ્વના ઉષ્ણકટિબંધીય ચક્રવાતોમાંથી લગભગ ૧૦ ટકા ભારતીય તટને અસર કરે છે. તેમાંથી, મોટાભાગના લોકો બંગાળની ખાડી ઉપર પહેલેથી રહે છે અને ભારતના પૂર્વ કિનારે ટકરાય છે. દર વર્ષે સરેરાશ પાંચથી છ ઉષ્ણકટિબંધીય ચક્રવાત બને છે , જેમાંથી બે કે ત્રણ ગંભીર હોઈ શકે છે. પશ્ચિમ કિનારે અરબી સમુદ્રમાં અને પૂર્વ કિનારે બંગાળની ખાડીમાં એમ બંને પર વારંવાર ચક્રવાત આવે છે. અરબી સમુદ્ર કરતાં બંગાળની ખાડીમાં વધુ ચક્રવાત થાય છે. ૧૮૯૧-૨૦૦૦ દરમિયાન ભારતના પૂર્વ અને પશ્ચિમ કિનારે ચક્રવાતોની આવર્તનનું વિશ્લેષણ દર્શાવે છે કે લગભગ ૩૦૮ ચક્રવાત (જેમાંથી ૧૦૩ ગંભીર હતા) પૂર્વ કિનારાને[7] અસર કરી હતી.

ભારતમાં, ઉષ્ણકટિબંધીય ચક્રવાત મે-જૂન અને ઓક્ટોબર-નવેમ્બરમાં આવે છે. હિંદ મહાસાગરના ઉત્તરીય ભાગમાં તીવ્રતા અને આવર્તનના ચક્રવાત દ્વિબહુલક છે, જેમાં નવેમ્બરમાં તેમનું પ્રાથમિક ચરમસીમા અને મેમાં ગૌણ ચરમસીમા છે. હિંદ મહાસાગરના ઉત્તરીય ભાગ (બંગાળની ખાડી અને અરબી સમુદ્ર) માં આવેલા ખાસ કરીને વિનાશક પવન, વાવાઝોડાની મોસમ અને મુશળધાર વરસાદને

[7] ભારતમાં ચક્રવાત અને તેની અસર : https://ncrmp.gov.in/cyclones-their-impact-in-india/ (accessed Sep. 20, 2019)

કારણે ભૂસ્ખલન સમયે આપત્તિની સંભાવના વધારે છે. આમાંથી, તોફાની વાવાઝોડાની લહેર ચક્રવાતનો સૌથી મોટો હત્યારો છે , જે દરિયાના પાણી દરિયાકાંઠાના નીચાણવાળા વિસ્તારો ને જળમગ્ન કરી દે છે અને ભારે પૂર, દરિયાકિનારાને ક્ષીણ અને પાળાને તોડવા, વનસ્પતિનો નાશ અને જમીનની ફળદ્રુપતા ઘટાડવાનું કારણ બને છે.

ઉષ્ણકટિબંધીય ચક્રવાત

ઉષ્ણકટિબંધીય ચક્રવાત , જેને સામાન્ય રીતે 'સાયક્લોન' તરીકે ઓળખવામાં આવે છે , તે ઉષ્ણકટિબંધીય હવામાન પ્રણાલીને આવરી લેવા માટે વૈશ્વિક સ્તરે વપરાતો શબ્દ છે જેમાં પવન 'આંધી દબાણ' (ઓછામાં ઓછા ૩૪ દરિયાઇ માઇલ, એટલે કે, ૬૨ કિમી પ્રતિ કલાક) ને આવરી લે છે. આ પૃથ્વી-વાતાવરણ જોડાણ પ્રણાલીના તીવ્ર ઓછા દબાણવાળા વિસ્તારો છે અને ઉષ્ણકટિબંધીય વિસ્તારોની આત્યંતિક હવામાન ઘટનાઓ છે. જોકે ઉત્તર હિંદ મહાસાગર (ભારતીય કિનારા સહિત) વિશ્વના ચક્રવાતોમાંથી જ્યારે તે ખાસ કરીને બંગાળની ખાડીની સરહદે આવેલા દરિયાકાંઠે ત્રાટક્યા હોય ત્યારે માત્ર સાત ટકા ઉત્પન્ન કરે છે, તેમની અસર તુલનાત્મક રીતે ઊંચી અને વિનાશક હોય છે. જોખમ પર વસ્તીના વ્યાપક ધોરણે આકારણી મુજબ, ભારતની લગભગ ત્રીજા ભાગની વસ્તી ચક્રવાત સંબંધિત જોખમો માટે સંવેદનશીલ છે. આબોહવા પરિવર્તન ના પરિણામે દરિયાની સપાટીમાં વધારો અને ચક્રવાતની તીવ્રતામાં અપેક્ષિત વધારો દરિયાકાંઠાની વસ્તીની સંવેદનશીલ તામાં નોંધપાત્ર વધારો કરી શકે છે.

ભલે ઉષ્ણકટિબંધીય ચક્રવાત અલગ અલગ પ્રદેશોમાં નામ પ્રમાણે ભિન્ન હોય , તેમ છતાં તેઓને તેમની પવનની ગતિ અનુસાર વર્ગીકૃત કરવામાં આવે છે. વર્ગીકરણ, જો કે, પ્રદેશથી પ્રદેશમાં બદલાય છે. આ તીવ્ર હળવા દબાણ પ્રણાલી (વાવાઝોડા ખલેલ) માંથી ભારતમાં ઉપયોગમાં લેવાતું વર્ગીકરણ[8] કોષ્ટક ૨-૨ માં આપવામાં આવ્યું છે.

કોષ્ટક ૨-૨: ઉષ્ણકટિબંધીય ચક્રવાત માટે ભારતમાં વપરાતું વર્ગીકરણ

	પ્રકાર	**પવનની ગતિ**	
		પ્રતિ કલાક કિમી. ***(kmph)***	દરિયાઇ માઇલ
૧	હળવા દબાણવાળો વિસ્તાર	૩૧ કરતા ઓછો	૧૭ કરતા ઓછો
૨	દબાણ	૩૧ થી ૪૯	૧૭ થી ૨૭
૩	ઊંચું દબાણ	૫૦ તી ૬૧	૨૮ થી ૩૩
૪	ચક્રવાતી તોફાન	૬૨ થી ૮૮	૩૪ થી ૪૭

[8] ભારતીય હવામાન વિભાગ (૨૦૧૬)

૫	ગંભીર ચક્રવાતી તોફાન	૮૯ થી ૧૧૮	૪૮ થી ૬૩
૬	અતિ ગંભીર ચક્રવાતી તોફાન	૧૧૯ થી ૨૨૧	૬૪ થી ૧૧૯
૭	અતિ ચક્રવાતી	૨૨૧ થી વધુ	૧૧૯ થી વધુ

નોંધઃ કલાક પ્રતિ કીલોમીટર = ૦.૫૪ દરિયાઇ માઇલ; એક દરિયાઇ માઇલ = ૧.૮૫૨ કલાક પ્રતિ કીલોમીટર

દેશમાં દરિયાકાંઠાના રાજ્યો અને કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશો, ઉષ્ણકટિબંધીય ચક્રવાતથી પ્રભાવિત ૮૪ તટવર્તી જિલ્લાઓનો સમાવેશ થાય છે. પૂર્વ કિનારે તામિલનાડુ, આંધ્ર પ્રદેશ, ઓડિશા અને પશ્ચિમ બંગાળ ચાર રાજ્યો અને એક કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ પુડુચેરી અને પશ્ચિમ કિનારે એક ગુજરાત રાજ્ય ચક્રવાત આફતો માટે અત્યંત સંવેદનશીલ છે.

વાવાઝોડાનો ઉછાળો Storm Surge

વિશ્વભરમાં વાવાઝોડાનો ઉછાળો એ દરિયાકાંઠાની ઘટના નું ચક્રવાતોનું સહજ વિનાશક પાસું છે. વાવાઝોડાનો ઉછાળો એ આગાહી કરેલ ખગોળીય ભરતી ના તોફાન માંથી ઉત્પન્ન થયેલ પાણીનો અસામાન્ય વધારો છે. તે તોફાન સાથે મૂંઝવણમાં ન હોવી જોઈએ. જળસ્તરમાં વધારો થવાથી ખાસ કરીને જ્યારે તોફાનનો ઉછાળો સામાન્ય ઊંચી ભરતી સાથે એક સમયે, દરિયાકાંઠાના વિસ્તારોમાં ભારે પૂર આવી શકે છે, પરિણામે તોફાનની ભરતી કેટલાક કિસ્સાઓમાં ૬ મીટર કે તેથી વધુ સુધી પહોંચે છે. વિનાશક સંભવિતતાની માત્રા ચક્રવાત સાથે સંકળાયેલા તોફાનના વધતા કંપન વિસ્તાર પર આધારિત છે. ઉષ્ણકટિબંધીય ચક્રવાત દરમિયાન મોટી સંખ્યામાં જાનહાનિ તોફાનના કારણે થાય છે. આબોહવા પરિવર્તનના પરિણામે દરિયાની સપાટીમાં વધારો થવાથી વાવાઝોડાની અસર વધુ ખરાબ થશે.

૨.૨.૨.૨ પૂર

દર વર્ષે સરેરાશ ૭.૫ મિલિયન હેક્ટર વિસ્તારમાં પૂર અસર કરે છે. રાષ્ટ્રીય પૂર આયોગ અનુસાર, ૧૯૮૦ માં પૂર માટે અંદાજિત ૪૦ મિલિયન હેક્ટર સંવેદનશીલ વિસ્તાર હતો અને લગભગ ૮૦ ટકા (૩૨ મિલિયન હેક્ટર) ને ઠીક ઠીક માત્રામાં રક્ષણ પૂરું પાડવું શક્ય બન્યું છે. નદીનું પૂર કદાચ ભારતમાં સૌથી જટિલ આબોહવા સંબંધિત સંકટ છે. પૂર નિયંત્રણ એ જળ સંસાધન વ્યવસ્થાપન માટેની રાષ્ટ્રીય નીતિઓનું મુખ્ય અંગ છે. પૂર અને દુષ્કાળની ઘટના ઉનાળુ ચોમાસાની પ્રવૃત્તિ સાથે ગા ઢ રીતે સંકળાયેલ છે. દેશની લગભગ તમામ નદીના પટોમાં પૂર આવે છે. ભારે વરસાદ, વધુ પડતા પુર સ્રાવને વહન કરવા નદીઓની અપૂરતી ક્ષમતા, વરસાદી પાણીને વહાવતા ઝરણા/નદીઓમાં ઝડપથી જળ વહનની અપૂરતી ક્ષમતા એ પૂરનું મુખ્ય કારણ છે. બરફ જામ વો અથવા ભૂસ્ખલન વહેણને અવરોધે છે; અને ચક્રવાત પણ પૂરનું કારણ બને છે. દેશમાં પૂરગ્રસ્ત વિસ્તારના ૪૦ મિલિયન હેક્ટરમાંથી, સરેરાશ, પૂર દર વર્ષે આશરે ૭.૫ મિલિયન હેક્ટર વિસ્તારને અસર કરે છે. ઇન્ડો-ગંગા-

બ્રહ્મપુત્રા મેદાનોમાં પૂર એ વાર્ષિક લક્ષણ છે. સરેરાશ, થોડી જાનહાનિ થાય છે, લાખો લોકો બેઘર બને છે, લાખો હેક્ટર પાકને નુકસાન થાય છે , હજારો પ્રાણીઓ (માર્યા ગયા છે અને ઘાયલ થયા છે) પ્રભાવિત થાય છે. રાષ્ટ્રીય પૂર નિયંત્રણ કાર્યક્રમ ૧૯૫૪ માં શરૂ કરવામાં આવ્યો હતો. ત્યારથી, પૂર સંરક્ષણ પગલાંમાં નોંધપાત્ર પ્રગતિ કરવામાં આવી છે. વૈશ્વિક આબોહવા પરિવર્તન અને આત્યંતિક હવામાનની ઘટનાઓમાં વધારો કુદરતી રીતે પૂર સાથે સંકળાયેલી અનિશ્ચિતતાઓને સ્વાભાવિક રીતે વધુ ખરાબ કરશે.

૨.૨.૨.૩ શહેરી પૂર

શહેરી પૂરની સમસ્યા કુદરતી પરિબળો અને શહેરી વિકાસ માટે જમીન-ઉપયોગ ફેરફાર એમ બંનેનું પરિણામ છે. શહેરી પૂર ગ્રામીણ પૂરથી નોંધપાત્ર રીતે અલગ છે કારણ કે શહેરીકરણ વિકસિત સ્ત્રાવ વિસ્તાર તરફ દોરી જાય છે જે પૂરની ઊંચાઇ ૧.૮ થી ૮ ગણો અને પૂરનું પ્રમાણ ૬ ગણા સુધી વધારે કરે છે. પરિણામે, વધુ ઝડપથી વહેવાને કારણે કેટલીકવાર થોડીવારમાં ખૂબ ઝડપથી પૂર આવે છે. શહેરી પૂર હવામાન , જળવિજ્ઞાન અને માનવ પરિબળોના સંયોજનને કારણે થાય છે. જમીનના ઉપયોગના ફેરફારોને કારણે , મોટા પ્રવાહ સાથે શહેરી વિસ્તારોમાં પૂર ખૂબ ઝડપથી આવી શકે છે. શહેરી પૂર આપત્તિ વ્યવસ્થાપન ના પડકારો અન્ય વિસ્તારો ના પૂરથી નોંધપાત્ર રીતે અલગ હોય છે. ૨૦૧૦ માં , રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તામંડળે શહેરી પૂર આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે અલગ માર્ગદર્શિકા પ્રકાશિત કરી હતી. શહેરી પૂર સાથે સંકળાયેલી સમસ્યાઓ પ્રમાણમાં સ્થાનિક ઘટનાઓથી માંડીને મોટી ઘટનાઓ સુધીની છે , જેના પરિણામે કેટલાક અથવા મોટા ભાગના શહેરી વિસ્તારોમાં કેટલાક કલાકોથી ઘણા દિવસો સુધી પાણી ભરાઈ રહે છે. અસર મર્યાદિતથી વ્યાપક સુધી હોઈ શકે છે. તેના પરિણામે લોકોનું કામચલાઉ સ્થળાંતર , પ્રાણીઓનું વિખેરણ , નાગરિક સુવિધાઓને નુકસાન , પાણીની ગુણવત્તા બગડી શકે છે અને રોગચાળોનું જોખમ ઊભું થઈ શકે છે.

૨.૨.૨.૪ ધરતીકંપ

ભારતના લગભગ ૫૯ ટકા વિસ્તારમાં મધ્યમથી તીવ્ર ભૂકંપ આવવાની સંભાવના રહેલી છે. જાન્યુઆરી ૨૦૦૧ માં ગુજરાત, ઓક્ટોબર ૨૦૦૫ માં જમ્મુ અને કાશ્મીર અને ૨૦૧૧ માં સિક્કિમમાં એમ ત્રણ મોટા ભૂકંપોને અસર થઈ હતી. ભારતના વિવિધ ભાગોમાં ઘણા નાના-નાના ભૂકંપ આવી રહ્યા છે. ઉત્તર પૂર્વમાં સાત રાજ્યો (આસામ , અરુણાચલ પ્રદેશ, નાગાલેન્ડ, મણિપુર, મિઝોરમ, ત્રિપુરા અને મેઘાલય), આંદામાન અને નિકોબાર ટાપુઓ અને અન્ય આઠ રાજ્યો/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશો (બિહાર , ગુજરાત, હિમાચલ પ્રદેશ , ઉત્તરાખંડ, જમ્મુ અને કાશ્મીર) માં અંશતઃ; લદ્દાખ, પંજાબ અને પશ્ચિમ બંગાળ) ખૂબ મોટા નુકસાનનું જોખમ ધરાવતા ભૂકંપકીય ક્ષેત્ર-૫ માં આવે છે. માનવ અને માલસામાન

વ્યાપક નુકસાન, બાંધકામને અને સેવાઓનું પતન ભૂકંપના મુખ્ય પરિણામો હોઈ શકે છે. ઘણીવાર ઉત્તર અને ઉત્તર-પૂર્વના દૂરના પર્વતીય વિસ્તારોમાં સેંકડો હજારો વિસ્થાપિત થઈ શકે છે.

૨.૨.૨.૫ સુનામી (Tsunami)

સુનામી ("બંદર તરંગ" માટે જાપાનીઝ શબ્દ), જેને ધરતીકંપના દરિયાઇ તરંગ તરીકે પણ ઓળખવામાં આવે છે , અત્યંત લાંબી તરંગલંબાઇ સાથે ખૂબ મોટા મોજાઓની હારમાળા છે , ઊંડા સમુદ્રમાં, ઉપરાઉપરી ૧૦૦ કિમી લંબાઈ સુધીના અને વધુ હોઈ શકે છે. તે સામાન્ય રીતે ભૂકંપ , ભૂસ્ખલન અથવા જ્વાળામુખીની [9] પ્રવૃત્તિને કારણે દરિયાની સપાટીમાં અચાનક વિસ્થાપન થી ઉત્પન્ન થાય છે. મોટા ભાગના વિનાશક સહિતના મોટા ભાગના સુનામી મોટા અને છીછરા ધરતીકંપોથી ઉત્પન્ન થાય છે જે સામાન્ય રીતે જ્યાં ભૂસ્તરશાસ્ત્રીય પ્લેટો ટકરાતી હોય છે ત્યાં ભૂસ્તરીય પ્લેટો સીમાઓ અથવા છૂટાછવાયા ખડકોની નજીક થાય છે . જ્યારે સમ;દ્રતળ અચાનક વિકૃત થાય છે ત્યારે મોટા વિસ્તારોમાં અચાનક ઊભી વિસ્થાપન સમુદ્રની સપાટીને ખલેલ પહોંચાડે છે , પાણીને વિસ્થાપિત કરે છે અને સુનામી મોજા પેદા કરે છે. ઊંડા સમુદ્રમાં મોજાની ઊંચાઈ માત્ર થોડા ડેસીમીટર અથવા ઓછી હશે (એટલે કે, થોડા ઇંચ), સુનામી સામાન્ય રીતે વહાણો પર લાગતી નથી. તેમજ તેઓ ખુલ્લા સમુદ્રમાં હવામાંથી દેખાતા નથી. મોજા ખૂબ લાંબા અંતરે થી ૮૦૦ કિમી/કલાકથી વધુની ઝડપ સાથે વતિમાન સ્રોતથી દૂર જઈ શકે છે. જ્યારે તેઓ દરિયાકિનારે પહોંચે છે ત્યારે તેઓ અત્યંત જોખમી અને નુકસાનકારક હોઈ શકે છે, કારણ કે જ્યારે સુનામી દરિયાકાંઠાના વિસ્તારોમાં છીછરા પાણીમાં પ્રવેશ કરે છે, ત્યારે મોજાની ઊંચાઈમાં વધારા સાથે મોજાનો વેગ ઘટશે. છીછરા પાણીમાં, સુનામીની ઊંચાઈ 30 મીટરથી વધુ પણ કેટલાક મીટરથી ઝડપથી પહોંચી શકે છે જે ખૂબ જ ટૂંકા સમયમાં [10] ભારે વિનાશનું કારણ બને છે.

ડિસેમ્બર ૨૦૦૪ માં હિંદ મહાસાગર કિનારે જોયું તેમ , સુનામી મોટા પ્રમાણમાં મૃત્યુ અને વિનાશનું કારણ બની શકે છે. તેઓ ખાસ કરીને તેમના સ્રોતોની નજીક ખતરનાક છે, જ્યાં સુનામી સફરના પ્રથમ મોજા ગતિમાન ઘટનાની થોડીકથી દસ મિનિટમાં આવી શકે છે. ૨૬ ડિસેમ્બર ૨૦૦૪ ના રોજ હિંદ મહાસાગરમાં ભૂકંપ અને સુનામીએ ભારત માં વિનાશક અસરો કરી હતી. ઘણા લોકો મૃત્યુ પામ્યા અને લાખો લોકો વિસ્થાપિત થયા હતા. સૌથી વધુ અસરગ્રસ્ત વિસ્તારો દક્ષિણ કિનારે અને આંદામાન અને નિકોબાર ટાપુ હતા. સુનામીઓમાં નોંધપાત્ર જાનહાનિ , સંપત્તિને વ્યાપક નુકસાન , મોટા પાયે માળખાકીય નુકસાન અને લાંબા ગાળાની નકારાત્મક આર્થિક અસરો થવાની સંભાવના હોય છે. સુનામીના માર્ગમાં ફસાયેલા લોકોમાં અસ્તિત્વ ટકાવી રાખવાની તક ઘણી ઓછી હોય છે. લોકો ડૂબી જવાથી અથવા કાટમાળની દબાઇને મૃત્યુ પામે છે.

---

[9] https://ntwc.ncep.noaa.gov/?page=tsunamiFAQ (accessed Sep 20, 2019)

[10] http://www.unisdr.org/2006/ppew/tsun ami/what-is-tsunami/backinfor-brief.htm (accessed Sep 20, 2019)

૨.૨.૨.૬ ભૂસ્ખલન અને બરફ હિમપ્રપાત

ભૂસ્ખલન

હિમાલય, ઉત્તર-પૂર્વ ભારત , નીલગીરી, પૂર્વી ઘાટી અને પશ્ચિમ ઘાટી જેવા ભારતના પર્વતીય વિસ્તારોમાં ભૂસ્ખલન થાય છે. એવો અંદાજ છે કે વિશ્વના ૩૦ ટકા ભૂસ્ખલન હિમાલય પર્વતમાળામાં થાય છે. વિશ્વની સૌથી નાની અને સૌથી પ્રભુત્વ ધરાવતી પર્વત વ્યવસ્થા જેવી હિમાલયની પર્વતમાળા લાંબો ભૂપ્રદેશ નથી પરંતુ કુલ ૩,૪૦૦ કિલોમીટર સુધી ભવ્ય એકધારા સાત વળાંકવાળી સમાંતર ગણોની પર્વતમાળા ધરાવે છે. પશ્ચિમ ઘાટમાં ભૂસ્ખલન પણ સામાન્ય છે. માત્ર ૧૯૭૮ માં નીલગિરિમાં અભૂતપૂર્વ વરસાદથી લગભગ એકસો ભૂસ્ખલન થયા હતા , જેના કારણે સંચાર લાઈનો , ચાના બગીચાઓ અને અન્ય ખેતી પાકોને ભારે નુકસાન થયું હતું. હિમાલયમાં ઉત્તર સિક્કિમ અને ગ ઢવાલ પ્રદેશમાં વૈજ્ઞાનિક અવલોકનો સ્પષ્ટપણે દર્શાવે છે કે ચોરસ કિલોમીટરમાં સરેરાશ બે ભૂસ્ખલન થાય છે. જમીન નુકશાનનો સરેરાશ દર ૧૨૦ મીટર પ્રતિ કિમી પ્રતિ વર્ષ છે અને વાર્ષિક માટી નુકશાન ચોરસ કિમી દીઠ આશરે ૨૫૦૦ ટન છે. ભૂસ્ખલન એક મોટી અને વ્યાપક રીતે ફેલાયેલી કુદરતી આપત્તિ છે જે ઘણી વખત જીવન અને મિલકતને અસર કરે છે, જે મોટી ચિંતાનું કારણ બને છે.

બરફ હિમપ્રપાત

હિમપ્રપાત એ પર્વતની ટોચ પરથી નદીમાં ઝડપથી વહેતો બરફ અથવા બરફનોમોટો જથ્થો છે. તેઓ અત્યંત હાનિકારક છે અને જીવન અને સંપત્તિને ભારે નુકસાન પહોંચાડે છે. હિમાલયમાં , દ્રાસ, પીર પાનીજલ, લાહૌલ-સ્પીતી અને બદ્રીનાથ વિસ્તારોમાં હિમપ્રપાત સામાન્ય છે. સંરક્ષણ સંશોધન અને વિકાસ સંગઠન (DRDO) ના બરફ અને હિમપ્રપાત અભ્યાસ સ્થાપન (SASE) મુજબ, હિમાલયની પર્વતમાળાના વિવિધ ઝોનમાં આ દુર્ઘટનાને કારણે દર વર્ષે સરેરાશ ૩૦ લોકો માર્યા જાય છે. લોકોના મૃત્યુ ઉપરાંત, હિમપ્રપાત રસ્તાઓ, સંપત્તિઓ અને વસાહતોને પણ નુકસાન પહોંચાડે છે. હિમપ્રપાતને કારણે વાહનવ્યવહાર અવરોધ , રસ્તાઓના માળખાકીય નુકસાન અને જાળવી રાખેલ દિવાલને મોટાભાગે નુકસાન થાય છે. હિમાલયની પર્વતમાળાના ઘણા ભાગોમાં બરફ હિમપ્રપાત થાય છે જેમાં નીચેના વિસ્તારો વધુ સંવેદનશીલ હોય છે:

- પશ્ચિમ હિમાલય - જમ્મુ અને કાશ્મિર, લદ્દાખ, હિમાચલ પ્રદેશ અને ઉત્તરાખંડના બરફીલા પ્રદેશો, ખાસ કરીને ટિહરી ગઢવાલ અને ચમોલી જિલ્લાઓ,
- જમ્મુ અને કાશ્મિર અને લદ્દાખ - કાશ્મીર અને ગુરેઝ ખીણો , કારગિલ, લદ્દાખ અને કેટલાક મુખ્ય રસ્તાઓ
- હિમાચલ પ્રદેશ– ચંબા, કુલ્લુ સક્ષપીલતી કિન્નૌર

૨.૨.૨.૭ દુષ્કાળ (Drought)

દુષ્કાળ માટે વૈશ્વિક સ્તરે અપનાવેલ સંચાલન વ્યાખ્યા બધા સંદર્ભોમાં લાગુ પડતી નથી. આ પ્રાથમિક કારણ છે કે નીતિ નિર્માતાઓ , સંસાધન આયોજકો અને અન્ય નિર્ણય લેનારાઓ તેમજ વહીવટકર્તાઓને દુર્ઘટનાને ઓળખવા અને આયોજન કરવામાં અન્ય આપત્તિઓ કરતા ખૂબ મુશ્કેલી પડતી હોય છે. વૈશ્વિક મૂલ્યાંકન અહેવાલ (GAR) ૨૦૧૫ માં નોંધ્યું છે કે કૃષિ દુષ્કાળ કદાચ તમામ આપત્તિ જોખમો (UNISDR 2015b) માં સૌથી વધુ "સામાજિક રીતે નિર્માણ થયેલ" છે અને ચેતવણી આપે છે કે વૈશ્વિક આબોહવા પરિવર્તનને કારણે , તેની આવર્તન ઘણી બદલાય તેવી ધારણા છે. દુષ્કાળની શરૂઆત નક્કી કરવા માટે , સંચાલન વ્યાખ્યાઓ લાંબા ગાળાના (સામાન્ય રીતે ઓછામાં ઓછા ૩૦ વર્ષ) વરસાદની સરેરાશ અથવા કેટલાક અન્ય આબોહવા ચલથી ફેરફારની માત્રા સ્પષ્ટ કરે છે. મોટે ભાગે , દુષ્કાળને કુદરતી જળ-ભૌગોલિક પરિબળો , કૃષિ-પારિસ્થિતિજન્ય પરિસ્થિતિઓ , પરંપરાગત પાક પસંદગીઓ હેઠળ પાકની ભેજની જરૂરિયાતોને કારણે તીવ્ર પાણીની અછત તરીકે માનવામાં આવે છે.

વિશ્વ હવામાન સંગઠને કુદરતી આબોહવાની પરિવર્તનશીલતાને કારણે થતા દુષ્કાળને ધીમી વિસર્પી કુદરતી સંકટ તરીકે માને છે . તાજેતરના વર્ષોમાં , વિશ્વભરમાં ચિંતા વધી છે કે આબોહવા પરિવર્તનને કારણે દુષ્કાળ આવર્તનમાં વધી શકે છે. વિશ્વના મોટાભાગના ભાગોમાં દુષ્કાળના પ્રતિભાવો સામાન્ય રીતે કટોકટી વ્યવસ્થાપનની દ્રષ્ટિએ પ્રતિક્રિયાશીલ હોય છે અને અકાળે , નબળા સંકલિત અને વિઘટિત તરીકે ઓળખાય છે. સામાન્ય દ્રષ્ટિએ ઘડવામાં આવેલી વૈચારિક વ્યાખ્યાઓ, લોકોને દુષ્કાળના ખ્યાલને સમજવામાં મદદ કરે છે. કલ્પનાત્મક રીતે, દુષ્કાળને વરસાદની લાંબી અવધિની અછત દ્વારા વર્ગીકૃત કરવામાં આવે છે જેના પરિણામે પાણીની અછત , પાકને વ્યાપક નુકસાન થાય છે , પરિણામે ઉપજમાં ઘટાડો થાય છે. સંચાલન વ્યાખ્યાઓ દુષ્કાળની શરૂઆત , તીવ્રતા અને અંતને વ્યાખ્યાયિત કરવામાં મદદ કરે છે. દુષ્કાળની કોઈ એક સંચાલન વ્યાખ્યા બધા સંજોગોમાં કામ કરતી નથી , અને નીતિ નિર્માતાઓ, સંસાધન આયોજકો અને અન્યને અન્ય કુદરતી આપત્તિઓ કરતા દુષ્કાળને ઓળખવામાં અને આયોજન કરવામાં વધુ મુશ્કેલી કેમ પડે છે તેનો આ એક મોટો ભાગ છે. હકીકતમાં, મોટેભાગે, નિર્ણય લેનારાઓ/ આયોજકો હવે જળ સંરક્ષણ અથવા દુષ્કાળ પ્રતિભાવના પગલાંનો અમલ ક્યારે શરૂ કરવો તે નક્કી કરવા માટે ગાણિતિક સૂચકાંકો પર આધાર રાખે છે. દુષ્કાળની શરૂઆત નક્કી કરવા માટે, સંચાલન વ્યાખ્યાઓ અમુક સમયગાળામાં વરસાદની સરેરાશ અથવા અમુક અન્ય આબોહવા ચલથી પ્રસ્થાનની માત્રા સ્પષ્ટ કરે છે. આ સામાન્ય રીતે વર્તમાન પરિસ્થિતિની ઐતિહાસિક સરેરાશ સાથે સરખામણી કરીને કરવામાં આવે છે , જે ઘણીવાર ઓછામાં ઓછા ૩૦ વર્ષના રેકોર્ડ પર આધારિત હોય છે.

દુષ્કાળ રાજ્યની સીમાઓને ઓળંગીને દેશના વિશાળ વિસ્તારોને અસર કરે છે. દેશનો ત્રીજો ભાગ દુષ્કાળગ્રસ્ત છે. વારંવારના દુષ્કાળના કારણે લોકોની આજીવિકા અને નાના બાળકોના પોષણની સ્થિતિ પર વ્યાપક પ્રતિકૂળ અસર થાય છે. તે રાજસ્થાન (કાયમી), ગુજરાત, મહારાષ્ટ્ર, મધ્યપ્રદેશ, ઉત્તર પ્રદેશ, છત્તીસગઢ, ઝારખંડ અને આંધ્રપ્રદેશના ભાગોને અસર કરે છે. અમુક જિલ્લાઓમાં દુષ્કાળ અસામાન્ય નથી. દુષ્કાળથી અસરગ્રસ્ત વિસ્તારોમાં ભારે તકલીફ પડે છે.

દુષ્કાળ એ એક એવી ઘટના છે જેને વ્યાપકપણે 'વિસર્પી આપત્તિ' તરીકે ગણવામાં આવે છે જેની શરૂઆત, અંત અને તીવ્રતા નક્કી કરવી મુશ્કેલ હોય છે. અચાનક આવતી આફતોથી વિપરીત, દુષ્કાળ ઘણા મહિનાઓથી ખૂબ જ ધીરે ધીરે વિકસી શકે છે જે ખૂબ મોટા ભૌગોલિક વિસ્તારને અસર કરે છે , જેના કારણે થોડું અથવા કોઈ માળખાકીય નુકસાન થતું નથી. કુદરતી પરિસ્થિતિઓ, સામાજિક-આર્થિક પરિસ્થિતિ અને જમીન અને જળ સંસાધનોના પ્રકાર તેમજ અસરગ્રસ્ત વિસ્તારમાં ઉપયોગની પદ્ધતિઓ પર અસર આધારિત છે.

મોટે ભાગે, દુષ્કાળની ઘટના તમામ દુષ્કાળગ્રસ્ત પ્રદેશોમાં કુદરતી આબોહવા પરિવર્તનશીલતાનું પરિણામ છે અને તે સામાન્ય રીતે ઘટનાની ચોક્કસ પદ્ધતિ દર્શાવે છે. જ્યારે દુષ્કાળ શુષ્ક અને અર્ધ શુષ્ક વિસ્તારોમાં વારંવાર જોવા મળે છે , ત્યારે તે ભેજવાળા વિસ્તારોમાં પણ થઈ શકે છે જે ઓછા આવર્તન સાથે પુષ્કળ વરસાદ નું વરદાન હોય છે. દુકાળની તીવ્રતાની અપેક્ષા રાખતા જળ સંસાધનોનું સંચાલન કરવાની તકનીકી, સંસ્થાકીય, રાજકીય અને સામાજિક પદ્ધતિઓ પર મોટા પ્રમાણમાં આધાર રાખે છે. અસરકારક શમન પગલાં પાણી અને ખોરાકની તંગીને કારણે અછતને દુષ્કાળમાં ફેરવતા જરૂર અટકાવવી શકે છે.

લાંબા સમય સુધી સૂકા હવામાન અને અપૂરતા વરસાદના કારણે દુષ્કાળ આવે છે , જે પાછળથી તીવ્ર સૂકી સ્થિતિનું કારણ બને છે. ભારતમાં રાષ્ટ્રીય કૃષિ આયોગ ત્રણ પ્રકારના દુષ્કાળની વ્યાખ્યા કરે છે:

(ક) હવામાનશાસ્ત્રીય દુષ્કાળ, જ્યારે કોઈ વિસ્તારમાં લાંબા ગાળાની સરેરાશ વરસાદથી ૨૫% થી વધુ ઘટાડો થાય એવી પરિસ્થિતિ તરીકે વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવે છે

(ખ) કૃષિ દુષ્કાળ, જ્યારે જમીનની ભેજ અને વરસાદ તંદુરસ્ત પાક વૃદ્ધિને ટેકો આપવા માટે અપૂરતો હોય ત્યારે પરિસ્થિતિને સૂચવે છે

(ગ) જળવિજ્ઞાન દુષ્કાળ સપાટી અને ઉપ-સપાટીના જળ સંસાધનોનો ઘટાડો લાંબા હવામાન દુષ્કાળના પરિણમે છે, જે સપાટી પરના પાણીની ગ્રહણ ક્ષમતામાં નોંધપાત્ર ઘટાડો થયો હોય તો પણ વરસાદ સામાન્ય હોય ત્યારે પણ થઇ શકે છે.

મોટાભાગના ખાસ કરીને કૃષિ (પશુપાલન સહિત) ના સંદર્ભમાં વર્ગીકરણ દુષ્કાળના ભૌતિક પાસાઓ પર ભાર મૂકે છે , જો કે તેની અસર ખેતી અને બિન-ખેતી ક્ષેત્ર બંનેમાં અનુભવાશે. સામાન્ય

રીતે, સીધી અસર ઘટતા કૃષિ ઉત્પાદન અને ગરીબ અને નબળા વર્ગમાં ખાદ્ય અસુરક્ષા ; પાણીનું સ્તર ઘટવું; પશુધન અને વન્યજીવન મૃત્યુદર માં વધારો ; પશુઓ અને પ્રાણીઓનું સ્થળાંતર ; આડેધડ શોષણથી પર્યાવરણ તંત્રને નુકસાન ; વધેલા આગના જોખમો વગેરે માં જોવા મળે છે. દુષ્કાળની આડકતરી અસરો ખેડૂતો અને કૃષિ વ્યવસાયની આવકમાં ઘટાડો , ખાદ્ય અને ઘાસચારાના ભાવમાં વધારો, ખરીદ ક્ષમતામાં ઘટાડો અને વપરાશમાં મંદી , કૃષિ લોન ભરવામાં ચૂક , કૃષિ જમીન અને પશુધનનું વેચાણનું દુઃખ, ગ્રામીણ અશાંતિ, કૃષિ રોજગાર ક્ષેત્રમાં ઘટાડો વગેરેથી જાણી શકાય છે.

પાક કેલેન્ડરમાં પાણી અથવા જમીનની ભેજની તીવ્ર ઉણપ છે તેના આધારે અસર , પ્રતિભાવ અને હસ્તક્ષેપો અલગ અલગ હશે. સામાન્ય રીતે, ત્રણ પરિસ્થિતિઓ ઓળખાય છે:

(ક) **મોસમની શરૂઆત** : મોડો વરસાદ (ચોમાસાની શરૂઆતમાં વિલંબ) , ચોમાસાની શરૂઆત પછી લાંબા સમય સુધી વરસાદ ન થવો

(ખ) **મધ્ય ઋતુ**: બે વરસાદની વચ્ચે જમીનમાં અપૂરતો ભેજ, અને

(ગ) **મોડી મોસમ**: ચોમાસું વહેલું પૂરું થવું અથવા અપૂરતો વરસાદ

ભારતીય હવામાન વિભાગ પાંચ દુષ્કાળની પરિસ્થિતિઓને માન્ય કરે છે:

(ક) '**સાપ્તાહિક દુષ્કાળ**' જ્યારે સાપ્તાહિક વરસાદ સામાન્ય કરતાં અડધાથી ઓછો હોય

(ખ) '**કૃષિ દુકાળ** ' જ્યારે જૂનના મધ્યથી સપ્ટેમ્બર દરમિયાન સતત ચાર અછતના અઠવાડિયા આવે

(ગ) '**મોસમી દુષ્કાળ**' જ્યારે મોસમી વરસાદ પ્રમાણભૂત વિચલન કરતાં વધુની ઘટ ધરાવે છે

(ઘ) '**દુષ્કાળ વર્ષ**' જ્યારે વાર્ષિક વરસાદ સામાન્ય અથવા ૨૦ ટકાથી ઓછો હોય, અને

(ચ) '**ગંભીર દુષ્કાળ વર્ષ**' જ્યારે વાર્ષિક વરસાદ સામાન્ય અથવા ૨૫% થી ૪૦% ઓછો હોય છે

અસ્પષ્ટ માપદંડના અભાવમાં, 'દુષ્કાળ સંચાલન ' અંગે રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તામંડળ માર્ગદર્શિકા નોંધે છે કે નીચેના જેવા ઘણા પરિબળોના આધારે દુષ્કાળનું વર્ગીકરણ કરવા માટે બહુ લક્ષી માપદંડ સંચકાંક તૈયાર કરવાની જરૂર છે:

- હવામાનશાસ્ત્ર (વરસાદ, તાપમાન, વગેરે)
- જમીનની સ્થિતિ (ઊંડાઈ, પ્રકાર, ઉપલબ્ધ પાણી સંસાધનો વગેરે)
- સપાટીના પાણીનો ઉપયોગ (પિયત વિસ્તારનું પ્રમાણ, સપાટીનો પાણી પુરવઠો, વગેરે)
- ભૂગર્ભ જળ (ઉપલબ્ધતા, ઉપયોગ, વગેરે)
- પાક (પાક પદ્ધતિમાં ફેરફાર , જમીનનો ઉપયોગ , પાકની સ્થિતિ , પાકની સ્થિતિમાં વિસંગતતાઓ, વગેરે)

• સામાજિક આર્થિક (નબળા વર્ગોનું પ્રમાણ, ગરીબી, જમીન ધારણનું કદ વગેરે)

દુષ્કાળની વધતી તીવ્રતા, પાક નુકશાન અને વ્યાપક બેરોજગારી સાથે મોટી આજીવિકા સંકટ તરફ દોરી શકે છે. દુષ્કાળ નિરીક્ષણ પ્રણાલી સાથે , સંવેદનશીલ વિસ્તારોના દુષ્કાળ નિવારણ માટે મધ્યમ અને લાંબા ગાળાના વિસ્તારની ચોક્કસ યોજનાઓ તૈયાર કરવી જરૂરી છે. જ્યારે દુષ્કાળ-પ્રતિરોધક પગલાં, સામનો કરવાની ક્ષમતામાં નોંધપાત્ર સુધારો કરી શકાય અને દુષ્કાળની અસરને ઘટાડી શકાય, જો દુષ્કાળની સ્થિતિ વધુ ખરાબ થાય, તો રાજ્ય અને કેન્દ્રની ઘણી સંસ્થાઓએ તીવ્ર ગ્રામીણ તકલીફને રોકવા માટે સાથે મળીને કામ કરવું પડશે. દુષ્કાળની પ્રગતિ ધીમી હોવાથી, સંસ્થાઓ ઉપલબ્ધ વિવિધ તકનીકી ક્ષમતાઓનો ઉપયોગ કરીને પરિસ્થિતિની નજીકથી દેખરેખ રાખીને પ્રતિભાવ આપી શકે છે.

૨.૨.૨.૮ શીત લહેર અને હિમ

શીત લહેર અને હિમ એ મોસમી અને સ્થાનિક જોખમો છે જે ફક્ત મધ્ય શિયાળાના ભાગોમાં જ થાય છે. લાંબા સમય સુધી હિમની સ્થિતિ અને શીત લહેર હિમ-સંવેદનશીલ કેટલાક છોડને નુકસાન પહોંચાડી શકે છે જે પાકને નુકસાન પહોંચાડે છે. હિમ સંવેદનશીલતા પાકમાં વ્યાપકપણે બદલાય છે. શીત લહેરથી થતા નુકસાનનું પ્રમાણ તાપમાન , આવરણની લંબાઈ, ભેજનું સ્તર અને ઠંડા તાપમાન સુધી પહોંચવાની ઝડપ પર આધાર રાખે છે. જ્યાં સુધી શીત લહેર/હિમ પાક સહન કરી શકે એવા ચોક્કસ તાપમાનના સ્તરની આગાહી કરવી મુશ્કેલ છે કારણ કે અન્ય ઘણા પરિબળો પણ તેને અસર કરે છે. શીત લહેર મનુષ્ય, પશુધન અને વન્યજીવોને મૃત્યુ અને ઈજા કરી શકે છે. બધા પ્રાણીઓને વધુ કેલરીની જરૂર હોય છે , જેમાં માનવીનો સમાવેશ થાય છે જેથી તેઓ ઠંડી માં ટકી શકે અને નબળી પોષણ સ્થિતિ અત્યંત ઠંડીની સ્થિતિમાં જીવલેણ સાબિત થઈ શકે છે. જો ઠંડીની લહેર ભારે અને સતત બરફ સાથે હોય તો, પ્રાણીઓ જરૂરી ખોરાક મેળવવામાં અસમર્થ થઈ શકે છે. તેઓ લાંબા સમય સુધી ઠંડીના સંપર્કમાં રહેવાથી અથવા ભૂખમરાથી નીચા તાપમાનથી મરી શકે છે.

શીત લહેર અને શીત દિવસ ભારતીય હવામાન વિભાગની વ્યાખ્યા[11] નીચે મુજબ વર્ણવેલ છે:

ઠંડા પવનનું પરિબળ મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે અને પવનની વાસ્તવિક ગતિના આધારે લઘુત્તમ તાપમાન નીચે લાવે છે. સંબંધિત WMO માપદંડનો ઉપયોગ કરીને ઠંડા પવન નું પરિબળના આધારે સ્થળનું વાસ્તવિક લઘુત્તમ તાપમાન " ઠંડા પવનનું અસરકારક ઓછામાં ઓછું તાપમાન (WCTn)" માં ઘટાડવું જોઈએ. "શીત લહેર " અને " ઠંડો દિવસ " જાહેર કરવા માટે WCTn નો જ ઉપયોગ કરવો જોઈએ.

[11] http://imd.gov.in/section/nhac/termglossary.pdf (accessed Sep 20, 2019)

જો WCTn ૧૦° અથવા તેનાથી ઓછું હોય , તો માત્ર શીત લહેરની સ્થિતિ ધ્યાનમાં લેવી જોઈએ. શીત લહેર છે, જો;

(ક) જ્યારે સામાન્ય લઘુત્તમ તાપમાન ૧૦° C કે તેથી વધુ હોય ; જો ફેરફાર સામાન્યથી (-) ૫° C થી -6 ° C હોય તો 'શીત લહેર' અને સામાન્યથી ફેરફાર (-) ૭° C અથવા વધુ હોય તો 'તીવ્ર શીત લહેર'.

(ખ) જ્યારે સામાન્ય લઘુત્તમ તાપમાન ૧૦° સે કરતા ઓછું હોય ; જો ફેરફાર સામાન્યથી (-) ૪° C થી -5 ° C હોય તો 'શીત લહેર' અને ફેરફાર સામાન્યથી (-) ૬° C અથવા ઓછું હોય તો 'તીવ્ર શીત લહેર.

(ગ) જ્યારે WCTn ૦° C અથવા ઓછું હોય ત્યારે , સ્થળના સામાન્ય લઘુત્તમ તાપમાનને ધ્યાનમાં લીધા વગર શીત લહેર જાહેર કરવી જોઈએ. જો કે , આ માપદંડ જેમનું સામાન્ય લઘુત્તમ તાપમાન ૦° C થી નીચે હોય તે સ્થળોને લાગુ પડતું નથી.

દરિયા કાંઠાના સ્થળોની શીત લહેરની સ્થિતિ:

દરિયાકાંઠાના સ્થળોનું લઘુત્તમ તાપમાન ૧૦° સે ઉચ્ચતમ મૂલ્ય ભાગ્યે જ પહોંચે છે. જો કે, ઠંડા પવનના પરિબળને કારણે સ્થાનિક લોકો અગવડતા અનુભવે છે જે પવનની ગતિના આધારે લઘુત્તમ તાપમાનમાં થોડા ડિગ્રીનો ઘટાડો કરે છે. દરિયાકાંઠાના સ્થળો માટે, "ઠંડા દિવસ" ખ્યાલનો ઉપયોગ નીચે આપેલા માપદંડોને અનુસરીને થઈ શકે છે:

(ક) સ્થળનું વાસ્તવિક લઘુત્તમ તાપમાન WCTn સુધી ઘટાડી શકાય:

(ખ) WCTn નો ઉપયોગ "શીત લહેર" અથવા "ઠંડો દિવસ" જાહેર કરવા માટે થવો જોઈએ

(ગ) જ્યારે સ્થળ પર લઘુત્તમ તાપમાન તફાવત (-) ૫ ° C અથવા ઓછું હોય , ત્યારે "ઠંડા દિવસ" નું વર્ણન ૧૦° C ના ઉચ્ચતમ મૂલ્યને ધ્યાનમાં લીધા વિના કરી શકાય છે.

(ઘ) જો કે, જ્યારે ૧૦° C ની ઉચ્ચતમ મૂલ્ય પર પહોંચી જાય ત્યારે "શીત લહેર" જાહેર કરવી

(ચ) જ્યારે કોઈ સ્થળ શીત લહેર અને ઠંડો દિવસનો માપદંડ બંનેને સંતોષે છે , ત્યારે શીત લહેરને વધુ પ્રાધાન્ય મળે છે અને તેને જાહેર કરવું આવશ્યક છે

શીત લહેર અને ઠંડો દિવસ એ વિસ્તાર વિશેષ ઘટના છે અને મેટ સબ-ડિવિઝન અથવા તેના ભાગ માટે જ્યારે ઓછામાં ઓછા બે સ્થળોના માપદંડને સંતોષે ત્યારે ઉલ્લેખ કરી શકાય છે.

૨.૨.૨.૯ વાવાઝોડું, આકાશી વીજળી, ઝંઝવાત, ધૂળની આંધી અને જોરદાર પવન

વાવાઝોડું, આકાશી વીજળી, ઝંઝવાત, ધૂળની આંધી અને જોરદાર પવન જોખમી છે અને જીવન અને જાહેર સંપત્તિ ના જોખમું કારણ બને છે. તે ઉડ્ડયન તેમજ પરિવહન , વીજળી, સંચાર અને અન્ય સામાજિક-આર્થિક ક્ષેત્રો માટે સંભવિત જોખમી છે. વાવાઝોડાની ઝંઝાવાત, ભારે પવનનું ઉપર-નીચે

ઉઠવું, તોફાની અને બર્ફીલા એવા પ્રચંડ ઘટાટોપ વાદળ, વાદળમાં વીજળી થવી અને આકાશી વીજળી, સ્થાનિક ભારે વરસાદ અને કરા પડવા જેવી કેટલીક અગત્યની લાક્ષણિકતાઓ છે . છેલ્લા દસ વર્ષની ઉપલબ્ધ માહિતી મુજબ , દેશમાં દર વર્ષે આશરે ૨,૫૦૦ લોકો વીજળી પડવાથી અને મુશળધાર વરસાદથી મૃત્યુ પામ્યા હતા. તાજેતરમાં ઉત્તર ભારતના રાજ્યોએ અનુભવેલા ધૂળનું તોફાન અને વાવાઝોડા જેવી તીવ્રતા અને આવર્તનમાં પણ ભારત વધારો જોઈ શકા ય છે. નિષ્ણાતો એવું પણ માને છે કે વધતા જતા વૈશ્વિક તાપમાનને કારણે આગામી વર્ષોમાં વાવાઝોડા/ધૂળના તોફાનની તીવ્રતા અને આવર્તન વધારો થવાની ધારણા છે. ઘટનાઓ અને તીવ્રતામાં વધારો એ તમામ સંસ્થાઓ માટે જીવન, પશુધન, મિલકત અને માળખાકીય સુવિધાઓ બચાવવા માટે નિવારણ, સજ્જતા અને શમન માટે યોગ્ય પગલાં લેવા માટે જાગવાનું આહવાન કરે છે.

વાવાઝોડું

દેશના વિવિધ ભાગોમાં વર્ષ દરમિયાન વાવાઝોડા આવે છે. જો કે, તેમની આવર્તન અને તીવ્રતા ઉનાળાના મહિનાઓમાં (માર્ચથી જૂન) મહત્તમ હોય છે. વાવાઝોડાની ઘટનાનું સૌથી મહત્વનું પરિબળ સપાટીના સ્તર પર વાતાવરણની તીવ્ર ગરમી છે અને ઉનાળાના મહિનાઓમાં મહત્તમ ગરમી થાય છે , ઉનાળાના મહિનાઓમાં ઘટનાની આવર્તન મહત્તમ હોય છે. જો મેઘગર્જના સંભળાય અથવા આકાશી વીજળી જોવામાં આવે તો વાવાઝોડું આવ્યું હોવાનું કહેવાય છે. સામાન્ય રીતે મેઘગર્જના તેના ઉદભવ સ્થાનથી ૪૦ કિમી સુધી સાંભળી શકાય છે. વાવાઝોડું મધ્ય-ગામા કિરણ હવામાન પ્રણાલીની હારમાળામાં આવે છે જેની અવકાશી હદ લગભગ 2 ~ 20 કિમી અને થોડા કલાકોના સ્થાયી સમય સુધી હોય છે. તીવ્રતાને ધ્યાનમાં રાખીને , ભારતમાં વાવાઝોડાને મધ્યમ અને ભારે વાવાઝોડા તરીકે વર્ગીકૃત કરવામાં આવ્યા છે:

- **મધ્યમ વાવાઝોડું** : જો વારંવાર વીજળીના ચમકારા સાથે જોરદાર ગાજવીજ સાથે હોય , મધ્યમથી ભારે વરસાદ અને પવનની મહત્તમ ગતિ ૨૯ થી ૭૪ કિમી પ્રતિ/ કલાક હોય, તેને મધ્યમ વાવાઝોડું કહેવામાં આવે છે.
- **ભારે વાવાઝોડું** :, જો સતત ગાજવીજ અને વીજળી હોય, ભારે વરસાદ અને પવનની મહત્તમ ગતિ ૭૫ કિમી/ પ્રતિ કલાક જેટલી અથવા વધારે હોય, તેને ભારે વાવાઝોડું કહેવામાં આવે છે.

આંધી

પૂર્વી અને પૂર્વોત્તર રાજ્યોમાં આંધીની આવર્તન અને તીવ્રતા મહત્તમ છે. વિવિધ ઋતુઓની સરખામણી કરતા, દેશના વિવિધ ભાગોમાં ચોમાસા પહેલાની (માર્ચ-મે) માં આંધીની આવર્તન મહત્તમ હોય છે. જો કે, ઉત્તર -પશ્ચિમ ભારતમાં શિયાળાની ઋતુમાં મધ્યમ હોય છે. એપ્રિલ પછી મે મહિનામાં વાવાઝોડાની તીવ્રતા મહત્તમ છે. આંધીના પવનની ગતિ ઓછામાં ઓછા ૨૯ કિમી/ પ્રતિ કલાક (૧૬

દરિયાઇ માઇલ) થી અચાનક વધારો થઇને ૪૦ કિમી/ પ્રતિ કલાક (૨૨ દરિયાઇ માઇલ) અથવા વધુ અને ઓછામાં ઓછા એક મિનિટ ટકે તેમ વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવે છે. આંધી બે પ્રકારની છેઃ

- **મધ્યમ આંધી** : જો સપાટીના પવનની ગતિ (પવનનો સપાટો) ૮૦ કિમી/ પ્રતિ કલાકથી ઓછી હોય તો તેને મધ્યમ આંધી કહેવામાં આવે છે.
- **ભારે આંધી**: જો સપાટીના પવનની ગતિ (પવનનો સપાટો) ૮૦ કિમી/ પ્રતિ કલાકથી વધારે હોય તો તેને ભારે આંધી કહેવામાં આવે છે.

ધૂળની આંધી

ઉત્તર -પશ્ચિમ ભારતમાં પૂર્વ -ચોમાસાની ઋતુ દરમિયાન સ્થાનિક રીતે "આંધી" તરીકે ઓળખાતા ધૂળના તોફાનો અનુભવે છે. રાજસ્થાનમાં ધૂળની આંધીની આવર્તન મહત્તમ છે , ત્યારબાદ હરિયાણા, પંજાબ અને પશ્ચિમ ઉત્તર પ્રદેશ આવે છે. ધૂળની આંધી મુખ્યત્વે ચોમાસા પહેલાની ઋતુમાં આવે છે અને આવર્તન અને તીવ્રતાના સંદર્ભમાં મે મહિનામાં તે મહત્તમ હોય છે. ધૂળની આંધી ત્રણ પ્રકારની હોય છેઃ

- જ્યારે પવનની ગતિ ૪૧ કિમી/પ્રતિ કલાકથી ઓછી હોય અને દૃશ્યતા ૫૦૦ થી ૧૦૦૦ મીટર હોય તેને **સહજ** કહેવાય છે.
- જ્યારે પવનની ગતિ ૪૨ થી ૭૯ કિમી/પ્રતિ કલાક હોય અને દૃશ્યતા ૨૦૦ થી ૫૦૦ મીટર હોય તેને **મધ્યમ** કહેવાય છે.
- જ્યારે પવનની ગતિ ૮૦ કિમી/પ્રતિ કલાકથી વધારે હોય અને દૃશ્યતા ૨૦૦ મીટરથો ઓછી હોય તેને **ભારે** કહેવાય છે.

આકાશી વીજળી

આકાશી વીજળી એ ઉચ્ચ-પ્રવાહ વિદ્યુત સ્રાવ છે જે પૃથ્વીના વાતાવરણમાં થાય છે અને તે થોડા કિલોમીટર સુધી લંબાઈ ધરાવે છે. વીજળીની ચરમ શક્તિ અને કુલ ઊર્જા ખૂબ ઊંચી હોય છે , વીજળીના વિસર્જનથી ચરમ શક્તિ માર્ગ મીટર દીઠ ૧૦૦ મિલિયન વોટ અને ચરમ માર્ગનું તાપમાન ૩૦,૦૦૦° સે સુધી પહોંચે છે. વીજળી પડવાનો ચરમ પ્રવાહો કેટલાકથી સેંકડો કિલોમીપીયર (કેએ) સુધીની હોય છે, જેની લાક્ષણિક કિંમત ૪૦ કેએ છે. ચોક્કસ સમય અને સ્થાન વિશે વીજળીની આગાહી કરવી ખૂબ મુશ્કેલ છે. વાતાવરણમાં, ત્રણ પ્રકારના વિસર્જન થાય છેઃ (ક) વાજળ ગર્જના (આંતર-વાદળ), (ખ) એક વાદળનું બીજામાં ભળવું (ઇન્ટર-ક્લાઉડ) અને (ગ) વાળથી જમીન (CG). એરક્રાફ્ટ પ્રથમ બે દ્વારા ટકારાઇ શકે છે જ્યારે ત્રીજો પ્રકાર જમીન પર જીવન અને સંપત્તિને નુકસાન પહોંચાડે છે.

૨.૨.૨.૧૦ વાદળ ફાટવું અને કરા પડવા

વાદળ ફાટવું[12]

વાદળ ફાટવું એ ટૂંકા ગાળામાં વરસાદની ભારે માત્રા છે , કેટલીક વખત કરા અને ગાજવીજ સાથે , પૂરની સ્થિતિ બનાવી શકે છે. કેટલીક વખત સમજવામાં આવે છે એવું નથી , વાદળ તૂટવાથી વિશાળ માત્રામાં પાણી છોડવામાં આવે છે. ભારતીય હવામાન વિભાગ અનુસાર , જો ૧૦૦ ચો.મી. કરતા ઓછા વિસ્તારમા પ્રતિ કલાકે આશરે ૧૦૦ મિલીમીટર અથવા વધુ વરસાદ નોંધાય તો તેને વાદળ ફાટવાની ઘટના તરીકે વર્ગીકૃત કરવામાં આવે છે. આ વ્યાખ્યા મુજબ, અડધા કલાકમાં ૫૦ મીમી વરસાદને પણ વાદળ ફાટવા તરીકે વર્ગીકૃત કરવામાં આવશે. આના પરિપ્રેક્ષ્યમાં, ભારતમાં, સામાન્ય વર્ષમાં, લગભગ ૧૧૬૦ મીમી વાર્ષિક વરસાદ પડે છે. આથી વાદળ ફાટવું એ માત્ર એક કલાકમાં તે વિસ્તારના વાર્ષિક વરસાદના ૧૦-૧૨ ટકા હિસ્સો ધરાવે છે. અમુક સમયે, ઊંચા વિસ્તારોમાંથી મોટી માત્રામાં પાણીનો પ્રવાહ ભૂલથી વાદળ ફાટવા સાથે જોડાય છે. તેમની આગાહી કરવી મુશ્કેલ છે કારણ કે તે ખૂબ જ નાના વિસ્તારમાં થાય છે. ખૂબ નાના વિસ્તાર માટે આગાહી કરવી મુશ્કેલ છે. જો કે, ડોપ્લર રડારનો ઉપયોગ કરીને લગભગ છ કલાક અને ક્યારેક ૧૨-૧૪ કલાક અગાઉ વાદળ ફાટવાની સંભાવનાની આગાહી કરી શકાય છે.

જો કે, વાદળ ફાટવાનું ભાગ્યે જ થાય છે કારણ કે તે માત્ર ઓરોગ્રાફિક લિફ્ટ દ્વારા થાય છે , એટલે કે, ક્યારેક ક્યારેક જ્યારે ગરમ હવા નો જથ્થો ઠંડી હવામાં ભળે છે , પરિણામે અચાનક ઘનીકરણ થાય છે. વાદળનું ફાટવું મેદાનોમાં પણ થાય છે , પરંતુ ભૂપ્રદેશ સાથે સંબંધિત હોવાથી પર્વતીય વિસ્તારોમાં તે થવાની સંભાવના વધારે છે. ડુંગરાળ પ્રદેશો ગરમ હવા ના ઊભા પ્રવાહોમાં ઉપરની તરફ વધવામાં મદદ કરે છે, જેનાથી વાદળ ફાટવાની સંભાવના વધે છે. વરસાદ પોતે જ લોકોના મૃત્યુમાં પરિણમતો નથી, જો કે કેટલીકવાર, વરસાદના લોકોને નુકસાન પહોંચાડવા માટે પૂરતા મોટા હોય છે. મૃત્યુ અને વિનાશનું કારણ બને એવા ખાસ કરીને ડુંગરાળ વિસ્તારમાં આ વા ભારે વરસાદનું પરિણામ છે. ભૂસ્ખલન, અચાનક પૂર, મકાનો અને સંસ્થાનો વહી ગયા છે અને ગુફા માં રહેનારાને મૃત્યુ તરફ દોરી જાય છે. વાદળ ફાટવા પર ભૂતકાળની માહિતી અપૂરતી છે; વધુમાં, કારણ કે તેમાંથી માત્ર કેટલાકની જે મૃત્યુ અને વિનાશમાં પરિણમે છે તેવાની ગણતરી થાય છે - - ચોકસાઈની સમસ્યા પણ છે. વૈશ્વિક આબોહવા પરિવર્તનના પરિપ્રેક્ષ્યમાં, ઉચ્ચ તીવ્રતાવાળા વરસાદની ઘટનાઓની આવર્તન વધવાની ધારણા છે અને પરિણામે વાદળ ફાટવાની ઘટનાઓનું આવર્તન પણ વધી શકે છે.

[12] આ વિભાગ ભારતીય હવામાન વિભાગ અને NCMRWF ના પ્રકાશનો (અહેવાલો , પરિપત્રો, સંશોધન પેપરો) પર આધારિત છે

કરાનું તોફાન[13]

કરાની સૌથી વધુ આવર્તન ધરાવતા વિશ્વમાં ભારતનો સમાવેશ થાય છે. દર વર્ષે મધ્યમથી ગંભીર તીવ્રતાના લગભગ ૨૯ કરાના દિવસો હોય છે. કરાના તોફાનની પ્રવૃત્તિ સામાન્ય રીતે એપ્રિલ અને મે મહિનામાં થવાને બદલે ૨૦૧૪ માં ફેબ્રુઆરી-માર્ચમાં થઈ હતી. ભૂતકાળમાં કુલ ૨૫% ઘટનામાં આશરે ૩-સેમી અથવા વધુ વ્યાસના કરા નોંધાયા હતા. કરા મુખ્યત્વે શિયાળા અને ચોમાસા પૂર્વેની ઋતુમાં જ્યાં દક્ષિણ પશ્ચિમ ચોમાસાની શરૂઆત પછી કોઈ ઘટના ન બની હોય ત્યાં જોવા મળે છે. મિલકત અને પાકને વ્યાપક નુકસાન પહોંચાડ તા જોરથી પડતા કરાનું એક નક્ક ર અને ઠંડું સ્વરૂપ છે. ઉનાળા દરમિયાન ગરમ, ભેજવાળી બપોરનો કલાક કરાના વિકાસ માટે સૌથી અનુકૂળ હોય છે , જે સામાન્ય રીતે પ્રમાણમાં નાના વિસ્તારમાં બને છે અને ખૂબ જ ટૂંકા ગાળામાં પસાર થાય છે. ઉનાળામાં બપોરની ગરમી અને ભેજ કરા થવાનો સૌથી અનુકૂળ સમય હોય છે , જે સામાન્ય રીતે પ્રમાણમાં નાના વિસ્તારમાં બને છે અને ખૂબ જ ટૂંકા ગાળામાં પૂરૂં થાય છે. અમુક સમયે, તે થોડી મિનિટો સુધીના ટૂંકા ગાળામાં પાકને સારૂં એવું નુકસાન પહોંચાડી શકે છે. કરા ઘણીવાર વાવાઝોડાની ગતિવિધિ અને બદલાતા હવામાન ક્ષેત્ર સાથે સંકળાયેલા હોય છે. આ વિશાળ ઘટાટોપ વાદળો બનાવે છે, જેને સામાન્ય રીતે ઘટાટોપ વાદળના સમૂહ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. આબોહવા પરિવર્તન આંતર-સરકારી પેનલે ચેતવણી આપી છે કે એવા સંકેતો છે કે ઉષ્ણ વાતાવરણ ગરમીના મોજા અને વરસાદની ચરમસીમામાં વધારા જેવી આત્યંતિક ઘટનાઓની તીવ્રતા અને આવર્તન સહાયતા કરશે. કરા અને વાવાઝોડું હવામાન ઘટનાઓનું ગંભીર સ્વરૂપ છે જે આબોહવા પરિવર્તનને ધ્યાનમાં રાખીને વિશેષ ધ્યાન આપવા યોગ્ય છે. કરા ત્રણ પ્રકારના હોય છે:

- **સહેજ**, જ્યારે તે, સામાન્ય રીતે કદમાં નાના અને ઘણી વખત વરસાદ સાથે ભળી જાય છે ત્યારે છૂટાછવાયા પડે છે.
- **મધ્યમ**, તે જમીનને સફેદ કરવા માટે પૂરતા પ્રમાણમાં હોય છે.
- **ભારે**, જો તેમાં કરાના ગાંગડનું પ્રમાણ ઓછામાં ઓછું હોય.

જેમ વાવાઝોડું આગળ વધે તેમ, લાંબી સાંકડી પટ્ટી (ઘણી વખત ઘણા કિલોમીટર પહોળા અને આશરે ૧૦ કિલોમીટર લાંબા) માં કરા પડી શકે છે જેને એકધારા કરા અથવા વિનાશકારી કરા તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. જો તોફાન થોડા સમય માટે લગભગ સ્થિર રહે, તો કરાનો નોંધપાત્ર સંગ્રહ શક્ય છે. તેનું કદ અને આકાર તોફાન કેટલી ઝડપથી આગળ વધી રહ્યું છે અને વાવાઝોડાની અંદર હવાનો ઉપર તરફનો પ્રવાહ કેટલા મજબૂત છે તેના પર આધાર રાખે છે. લાક્ષણિક કરાની અસર લગભગ ૧.૫ કિમી પહોળી અને ૮ કિમી એકધારી લંબાઈ ધરાવે છે. જો કે, આ થોડા એકરમાંથી મોટા પટ્ટાઓ ,

[13] આ વિભાગ મોટે ભાગે Baletal ૨૦૧૪ પર આધાર રાખે છે.

લગભગ ૧૬ કિમી પહોળા અને ૧૬૦ કિમી લાંબા હોઈ શકે છે. જમીન સુધી પહોંચતા કરા નો જથ્થો આશરે ૪૦ મીટર/સેકન્ડની ઝડપે પડે છે અને સામાન્ય રીતે વાવાઝોડા દ્વારા ઉત્પન્ન થતા વરસાદના દસમા ભાગ કરતા ઓછું હોય છે.

કરાથી નુકસાન કરાના કદ અને કરા પડવા દરમિયાન એકમ વિસ્તાર દીઠ પડતી સંખ્યા , ઘટના દરમિયાન પવનની તાકાત અને તે કયા વિસ્તારમાં પડે છે તેના પર આધાર રાખે છે. પાકની વૃદ્ધિની મોસમમાં કરાની ઘટનાના તબક્કાના આધારે પાક નુકસાનની હદ પણ બદલાય છે. કરાનો એક નાનકડો અંશ પણ ગુણવત્તામાં ઘટાડો અને ફૂગ, ઈયળ, અને ફળોના સડા જેવા રોગો એમ બંનેને કારણે પાછળથી નુકસાન કરી પાક, ફળઝાડને ગંભીર ઈજા પહોંચાડી શકે છે . ઇતિહાસમાં નોંધાયેલા વિશ્વના સૌથી ખતરનાક કરાઓમાંથી એક ૩૦ એપ્રિલ, ૧૮૮૮ ના રોજ ઉત્તરપ્રદેશમાં ઓછામાં ઓછા ૨૩૦ લોકો અને ૧૬૦૦ થી વધુ ઘેટાં અને બકરાં માર્યા ગયા હતા. મહારાષ્ટ્રના કૃષિ કમિશનર ના જણાવ્યા અનુસાર, કરાને કારણે અંદાજે ૧૬ લાખ એકર જમીનમાં વિવિધ બાગાયતી પાકોને નુકસાન થયું હતું. કરા ખૂબ જ ટૂંકા ગાળાની અને સ્થાનિક ઘટના હોવાથી, તેનું પૂર્વાનુમાન અગાઉથી પર્યાપ્ત નિવારક પગલાં તમામ હિસ્સેદારોને જાણ કરવી એ યુએસએ જેવા સૌથી તકનીકી રીતે અદ્યતન અને કરાગ્રસ્ત દેશો માટે પણ એક મોટો પડકાર છે. ભારત, ઉષ્ણકટિબંધીય અને ગૌણ-ઉષ્ણકટિબંધીય પ્રદેશમાં આવેલ હોવાથી, મધ્ય-અક્ષાંશ અને સમશીતોષ્ણ દેશોની તુલનામાં આવર્તન ઓછું છે. જો કે , આબોહવા પરિવર્તન સાથે, ગંભીર હવામાન વિકૃતિઓના ઉદાહરણો વધી રહ્યા છે.

૨.૨.૨.૧૧ હિમ સરોવર ફાટવાથી આવતું પૂર (GLOF)

હિમ સરોવર ફાટવાથી આવતું (GLOF) એક એવા પ્રકારનું પૂર છે કે જ્યારે હિમસરોવર અથવા હિમનદી સાથે ધસડાઇને આવતો કચરા દ્વારા બંધિયાર પાણીને છોડવામાં આવે છે. જ્યારે હિમનદીઓ પીગળે છે, ત્યારે તેઓ પર્વતની ટોચ પર ક્યારેક તળાવો રચે છે. બરફ, રેતી, કાંકરા અને બરફના અવશેષોથી બનેલા નબળા કુદરતી રીતે બનેલા બંધ (ડેમ) માં આ હિમ સરોવરોમાં એકઠું થાય છે. હિમસરોવરનો જથ્થો દસ લાખ ઘનમીટર થી સેંકડો લાખ ઘનમીટર પાણી સુધી હોય છે. પરંતુ આ સ્વાભાવિક રીતે અસ્થિર હોય છે અને હિમપ્રપાત, પડતા કરાના ગાંગડા, ધરતીકંપો, અથવા તો વધારે પડતું પાણી એકઠું થવાથી 'બંધ' ને તોડી શકે છે, જે નજીકના સમુદાયોમાં અચાનક, સંભવિત વિનાશક પૂર લાવી શકે છે. બરફ અથવા હિમનદી કાંપની વિનાશક નિષ્ફળતા આ પાણીને મિનિટોથી દિવસો સુધી છોડી શકે છે. આવી ઘટનાઓમાં ૧૫,૦૦૦ ઘન મીટર પ્રતિ સેકંડ જેટલો ઊંચો પ્રવાહ નોંધાયો છે. GLOF ઘટનાઓએ વિશ્વના ઘણા ભાગોમાં હજારોને મારી નાખ્યા છે અને હિમાલયમાં કેટલીક મોટી ઘટનાઓ બની છે.

ભારતીય હિમાલયન પ્રદેશ (IHR), ૫.૩ લાખ કિલોમીટર ભૌગોલિક વિસ્તારથી વધુ આવરી લેવા સાથે, સિંધુ અને બ્રહ્મપુત્રા નદી વચ્ચે ૨,૫૦૦ કિલોમીટર સુધી લંબાય છે. જ્યારે વિશ્વના ઘણા હિમ વિસ્તારોમાં હિમ સરોવરના જોખમો અને હિમ સરોવરોના વર્ગીકરણની તપાસ કરવામાં આવી , ત્યારે ભારતીય હિમાલયમાં આ તરફ ઓછું ધ્યાન આપવામાં આવ્યું છે. ભૌતિક વિજ્ઞાનની દ્રષ્ટિએ, ભારતીય હિમાલયન પ્રદેશ દક્ષિણમાં તળેટી (શિવાલિક) થી ઉત્તરમાં તિબેટીયન ઉચ્ચપ્રદેશ (હિમાલય ની પર) સુધી વિસ્તરે છે. ત્રણ મુખ્ય ભૌગોલિક સંસ્થાઓ, હિમાદ્રી (બૃહદ હિમાલય), હિમાંચલ (ઓછો હિમાલય) અને શિવાલીક (બાહ્ય હિમાલય) , તેની સમગ્ર લંબાઈમાં લગભગ એકધારી વિસ્તરેલી , મુખ્ય ભૂસ્તરશાસ્ત્રીય લાંબી તિરાડોથી અલગ પડે છે. નેશનલ મિશન ફોર સસ્ટેઇનીંગ ધ હિમાલયન ઇકોસિસ્ટમ, આબોહવા પરિવર્તન કાર્યયોજના હેઠળના આઠ મિશન પૈકી એક આ ક્ષેત્રના ટકાઉ વિકાસ , આબોહવા પરિવર્તનની અસરોને સમજવા અને આ પ્રદેશ માટે અનુકૂલન વ્યૂહરચનાઓની તપાસ માટે સમર્પિત છે. હિમાલયના રાજ્યો /કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોમાં જમ્મુ અને કાશ્મિર , લદ્દાખ, હિમાચાલ પ્રદેશ, ઉત્તરાખંડ, સિક્કિમ, અરુણાચલ પ્રદેશ, નાગાલેન્ડ, મણિપુર, મિઝોરમ, ત્રિપુરા, મેઘાલય અને બે આંશિક પહાડી રાજ્યો, આસામ અને પશ્ચિમ બંગાળનો સમાવેશ થાય છે.

તાજેતરના દાયકાઓમાં આબોહવા પરિવર્તન/ વિવિધતાએ હિમાલય ક્ષેત્ર ના હિમ જીવનચક્ર પર નોંધપાત્ર અસર કરી છે. વૈજ્ઞાનિક અભ્યાસોએ નોંધ્યું છે કે હિંદુ કુશ હિમાલયના મોટા ભાગોમાં હિમનદીઓએ સ્થાન બદલતા અસંખ્ય નવા હિમ સરોવરો બનાવ્યા છે. હિમ સરોવરો હિમનદી પરિવર્તનનો પરોક્ષ સૂચક છે અને અસ્થિર સરોવરો નીચે આવેલા સ્થળો ને જોખમ માં મૂકી શકે છે. ભારતીય ભૂસ્તરશાસ્ત્રીય સર્વેક્ષણ (GSI) ભારતીય હિમાલન પ્રદેશ માં ૯,૫૭૫ હિમનદીઓની યાદી આપે છે, જે પૈકી ૨૬૭ નદીઓ ૧૦ ચો.કિ.મી. ની છે. એક અગ્રણી પ્રાદેશિક હિમસરોવરની યાદીએ વિસ્તારમાં ૦.૦૧ ચો. કિમી કરતા વધારે ૨૫૧ હિમસરોવરોનું ગુણાત્મક વર્ગીકરણ કર્યું છે. આ હિમસરોવરો જમ્મુ-કાશ્મિર, લદ્દાખ, હિમાચલ પ્રદેશ , ઉત્તરાખંડ, સિક્કિમ અને અરુણાચલ પ્રદેશમાં આવેલા છે. આ હિમસરોવરોમાંથી ઘણા નીચેના સ્થાનોને મધ્યમથી ગંભીર જોખમો કરી શકે છે. આ વિસ્તારમાં વાદળ ફાટવાની સ્થિતિમાં હિમસરોવરોનું ફાટવા (GLOF) નું જોખમ વધી શકે છે.

સિક્કિમ હિમાલયમાં ઘણા હિમસરોવરો બનાવવાની પ્રક્રિયા ચાલી રહી છે. નબળા ખડકોમાં આ સરોવરોની રચનાને કારણે ફાટવાની વધારે સંભાવનાઓ છે. તે ફાટવાના કિસ્સામાં નીચેના ભાગમાં ભારે વિનાશનું કારણ બની શકે છે. ઉત્તર-પશ્ચિમ ભાગમાં ખૂબજ નજીક આવેલા અને સિક્કિમ હિમાલયના ખૂબ ઝડપથી આકાર પામતા સરોવરો પૈકી એક, દક્ષિણ લોનાક હિમ સરોરવરમાંથી GLOF સંકટ ખાસ ચિંતાનો વિષય છે. સરોવર સાથે સંલગ્ન દક્ષિણ લોનાક હિમસરોવર ઓગળવા અને નજીકના ઉત્તર લોનાક હિમસરોવર અને મુખ્ય લોનાક હિમસરોવરનું પાણી પીગળવાને કારણે સરોવર

અત્યંત અસામાન્ય રીતે તેના કદમાં ઝડપથી વધી રહ્યું છે. લોનાક હિમસરોવર વિસ્તારના ભૂતકાળના ઉપગ્રહ માહિતી અભ્યાસમાં જાણવા મળ્યું છે કે સરોવરનો વિસ્તાર ૧૯૭૬ માં ૦.૧૮ ચો.કિમી.થી વધીને ૨૦૧૩ સુધીમાં ૧.૨૬ ચો.કિમી. થયો છે[14]. સરોવરના જથ્થામાં અસામાન્ય વૃદ્ધિ GLOF ઘટના મોટા પ્રમાણમાં જોખમ વધારે છે. હાલની યાદીના આધારે અને ભારતીય હિમાલય પ્રદેશ માં GLOF ઘટનાઓના જોખમને માન્યતા આપીને , CWC લગભગ ૦.૪ ચો.કિમી. (સિંધ અને ગુપ્તા ૨૦૧૭) થી વધુ પાણી ફેલાવનારા વિસ્તાર સાથે ૪૬૭ હિમનદી સરોવરો અને જળાશયોનું નિરીક્ષણ કરી રહી છે.

૨.૨.૨.૧૨ ગરમીનું મોજુ Heat wave

ગરમીનું મોજું એ અસામાન્ય રીતે ઊંચા તાપમાનનો સમયગાળો છે જે શારીરિક તણાવ તરફ દોરી જાય છે, અને ક્યારેક માનવ મુત્યુ નોતરી શકે છે. વિશ્વ હવામાન સંગઠન ગરમીના મોજાને સતત પાંચ કે તેથી વધુ દિવસો દરમિયાન દૈનિક મહત્તમ તાપમાન સરેરાશ મહત્તમ તાપમાન કરતા પાંચ ડિગ્રી સેલ્સિયસ કરતાં વધી જાય છે તેવી વ્યાખ્યા કરી છે. વિવિધ દેશો તેમની સ્થાનિક પરિસ્થિતિઓના સંદર્ભમાં ગરમીના મોજાની અલગ રીતે વ્યાખ્યા કરી છે. ગરમીના મોજાં સામાન્ય રીતે માર્ચ અને જૂન વચ્ચે થાય છે, અને કેટલાક દુર્લભ કિસ્સાઓમાં જુલાઈ સુધી પણ લંબાય છે. ભારતના ગંગા-મેદાનો પર ગરમીના મોજાં વધુ જોવા મળે છે. દેશના ઉત્તરીય ભાગોમાં દર વર્ષે સરેરાશ ૫-૬ ગરમીના મોજાની ઘટનાઓ બને છે. દેશના ઉત્તરીય મેદાનોમાં, કેટલાક દિવસો સુધી ઘણા વર્ષોમાં થોડા સમય માટે ધૂળ જોવા મળે છે, જે સામાન્ય કરતા ઘણું વધારે લઘુત્તમ તાપમાન લાવીને અને મહત્તમ તાપમાનને સતત અથવા સામાન્ય કરતા થોડો વધારે રાખે છે[15].

ગરમીનું મોજું અને ગરમ દિવસ એ વિસ્તાર વિશિષ્ટ ઘટના છે અને Met પેટા-પ્રદેશ અથવા જ્યારે ઓછામાં ઓછા બે સ્થાળોના માપદંડને સંતોષે ત્યારે તેના ભાગ માટે જવાબદાર હોઈ શકે છે. જાન્યુઆરી ૨૦૧૬[16] થી લાગુ કરેલી ભારતીય હમામાન વિભાગની સુધારેલી પરિભાષા મુજબ, જો મેટ-ગૌણ-સ્થળનું મહત્તમ તાપમાન મેદાનોમાં ઓછામાં ઓછું ૪૦° સે અથવા વધુ, ૩૭° સે અથવા તેથી વધુ સુધી અને દરિયાકાંઠાના અને ડુંગરાળ વિસ્તારો માં ઓછામાં ઓછું ૩૦° સે અથવા વધુ પહોંચે તો તેને ગરમીનું મોજું ગણવામાં આવશે. ભારતીય હમામાન વિભાગે[17] જ્યારે સામાન્યથી લઇને ૪.૫° C થી ૬.૪° C

---

[14] NMSHE ની વેબસાઇટ, http://knowledgeportalnmshe.in/programme_details.aspx?C=57569ABD-ECC5-48B3-8F99-C0EBD6DFDC9F પર પોસ્ટ કરેલી માહિતીના આધારે (accessed Sep 20, 2019)

[15] સામાન્ય લાંબા ગાળાની (૩૦ વર્ષથી વધુ) વાર્ષિક સરેરાશ છે

[16] ૧ લી જાન્યુઆરી ૨૦૧૬ થી અમલી આગાહી પરિપત્ર No. 5/2015 (3.7)

[17] NDMA ની ગરમીના મોજાના રોકવા અને વ્યવસ્થાપન કાર્યયોજના માર્ગદર્શિકા ૨૦૧૭

ગરમ મોજું અને જ્યારે સામાન્યથી શરૂ થઇને ૬.૪° C થી વધારે હોય ત્યારે તીવ્ર ગરમીનું મોજું છે. એ જ રીતે, મેદાની વિસ્તારો માટે જ્યારે વાસ્તવિક મહત્તમ તાપમાન ૪૫° સે જેટલું કે તેથી વધારે હોય ત્યારે ગરમીનું મોજું અને વાસ્તવિક મહત્તમ તાપમાન ૪૭° સે. જેટલું કે તેથી વધારે હોય ત્યારે તીવ્ર ગરમીના મોજાની વ્યાખ્યા કરી છે. ગરમીનું મોજું જાહેર કરવા માટે, હવામાન પેટા વિભાગના ઓછામાં ઓછા બે સ્થળોએ સતત બે દિવસ સુધી સ્થિતિ નોંધવી જોઈએ. બીજા દિવસે ગરમ મોજું જાહેર કરાશે.

દૈનિક ઊંચા તાપમાન અને લાંબા સમય સુધી , વધુ તીવ્ર ગરમીના મોજા વૈશ્વિક સ્તરે આબોહવા પરિવર્તનને કારણે વારંવાર બની રહ્યા છે. ભારત પણ ગરમીના મોજાના વધતા જતા કેસોની દ્રષ્ટિએ આબોહવા પરિવર્તનની અસર અનુભવી રહ્યું છે જે દરેક વિતેલા વર્ષ સાથે પ્રકૃતિમાં વધુ તીવ્ર હોય છે અને માનવ સ્વાસ્થ્ય પર વિનાશક અસર કરે છે જેના કારણે ગરમીના મોજાથી મૃત્યુની સંખ્યામાં વધારો થાય છે. લૂના ચિહ્નો અને લક્ષણો નીચે મુજબ છે:

- **ગરમીમાં તણાવ:** ઇડીમા (સોજો) અને સિન્કોપ (મૂર્છા) સામાન્ય રીતે ૩૯° C (૧૦૨° F) ની નીચે તાવ સાથે
- **ગરમીનો થાક :** થાક, નબળાઇ, ચક્કર આવવા, માથાનો દુખાવો, ઉબકા, ઉલટી, સ્નાયુ ખેંચાણ અને પરસેવો વળવો
- **લૂ લાગવી :** શરીરનું તાપમાન ૪૦° C (૧૦૪° F) અથવા વધુ હોય તો ચિત્તભ્રમણા, જકડાઇ જવું અથવા બેભાન થવું જે સંભવિત જીવલેણ છે.

આ અસામાન્ય અને અસ્વસ્થતાભર્યું ગરમ હવામાન માનવ અને પ્રાણીઓના સ્વાસ્થ્યને અસર કરી શકે છે. તે સામુદાયિક માળખાગત વીજ પુરવઠો , જાહેર પરિવહન અને અન્ય આવશ્યક સેવાઓ જેવી સુવિધાઓમાં મોટી વિક્ષેપ પેદા કરી શકે છે. ગરમીના મોજાને "શાંત આપત્તિ" તરીકે ગણવામાં આવે છે કારણ કે તે ધીરે ધીરે વિકસે છે.

૨.૨.૩ માનવ પ્રેરિત ખતરો

૨.૨.૩.૧ રાસાયણિક (ઔદ્યોગિક) જોખમો

ઝડપી આર્થિક વિકાસ સાથે , દેશભરમાં નાનાથી મોટા ઉદ્યોગોનો ફેલાવો થયો છે. પશ્ચિમ કિનારે મોટાભાગે કાચા માલસામાન અને બંદરોની નિકટતાને કારણે ઔદ્યોગિક ક્ષેત્ર પ્રમાણમાં વધારે છે . ગુજરાત, મહારાષ્ટ્ર, ઉત્તર પ્રદેશ, તમિલનાડુ, મધ્ય પ્રદેશ અને પંજાબ ખૂબ મોટી સંખ્યામાં રાસાયણિક ઉદ્યોગો ધરાવતા રાજ્યો છે. ચોક્કસ વિસ્તારોમાં રાસાયણિક કંપનીઓની પ્રાદેશિક કેન્દ્રીકરણના કારણે, રાસાયણિક સંકટ અનેક ગણું વધ્યું છે. ઉદ્યોગોના વિકાસથી જોખમી રસાયણો (HAZCHEM) અને

જોખમી સામગ્રી (HAZMAT[18]) સાથે સંકળાયેલી ઘટનાઓના જોખમમાં વધારો થયો છે. આ ઘટનાઓ ઉદ્યોગમાં દુર્ઘટનાઓ અથવા નિષ્ફળતાઓ અને આંતરરાષ્ટ્રીય સંહિતા અને રાસાયણિક સંભાળ માટેના ધોરણોને અનુસરવામાં ઔદ્યોગિક કામગીરી અને ઉત્પાદકતાને અસર ક રતા હોવાથી બેદરકારીને કારણે થાય છે. જ્યારે રાસાયણિક અકસ્માતોના સામાન્ય કારણો સલામતી વ્યવસ્થાપન પ્રણાલીઓમાં ખામીઓ અથવા માનવીય ભૂલો છે, ત્યારે કુદરતી આફતો અથવા તોડફોડ પણ આવા અકસ્માતોને ઉત્તેજિત કરી શકે છે. રાસાયણિક/ ઔદ્યોગિક અકસ્માતો નોંધપાત્ર છે અને સમુદાય અને પર્યાવરણ પર લાંબા ગાળાની અસર ધરાવે છે. તે ઇજાઓ, પીડા, વેદના, જીવ ગુમાવવા, સંપત્તિ અને પર્યાવરણને નુકસાન તરફ દોરી જાય છે. આથી, જોખમને દૂર કરવા માટે એક મજબૂત યોજના અને શમન પગલાં લેવાની જરૂર છે. ઘણા ઉદ્યોગ સંગઠનોના સૂચનોએ રસાયણોના ઉત્પાદન અને સંગ્રહ માટે અદ્યતન કરેલ અને સંબંધિત આંતરરાષ્ટ્રીય સંગઠન માનકીકરણ (ISO) અને વ્યવસાયિક આરોગ્ય અને સલામતી આકારણી શ્રેણી (OHSAS) ના ધોરણોને લાગુ કરવાની ભલામણ કરી છે. જોખમી રસાયણોનું ઉત્પાદન , સંગ્રહ અથવા સંચાલન કરતા ઉદ્યોગોને ચોક્કસ નિયમો લાગુ પડે છે.

૨.૨.૩.૨ પરમાણુ અને વિકિરણ કટોકટી (NRE)

પરમાણુ દુર્ઘટનાને સંભવિત રીતે ઓછી સંભાવના ઘટના તરીકે ગણવામાં આવે છે , જો કે નુકસાનની અસર ખૂબ ઊંચી હોય છે , તે પ્રક્ષેપાસ્ત્રના અગ્રભાગના વિસ્ફોટ અથવા અદ્યતન પરમાણુ ઉપકરણો (IND) ના વિસ્ફોટ સાથે સંકળાયેલા વિસ્ફોટ, ઉષ્મા અને કિરણોત્સર્ગી સામગ્રી ને કારણે મોટી માત્રામાં વિનાશક ઊર્જા છોડવાને કારણે બની શકે છે . પાછળથી થતી ગૌણ અસરો કિરણોત્સર્ગી ધૂળમાંથી આવી શકે છે. પરમાણુ અને વિકિરણ કટોકટીઓ પરમાણુ સુવિધાઓના સંચાલનમાં સંભવિત કિરણોત્સર્ગી સામગ્રીને બહાર કા ઢી શકે એવા અકસ્માતો / જાહેરમાં બનેલી ઘટનાઓને કારણે હોઇ શકે છે. આ ઘટનાઓનું કારણ પરમાણુ સુવિધા/ વિકિરણ વિસર્જન ઉપકરણ (RDD) ના વિસ્ફોટથી કિરણોત્સર્ગ દૂષિત કૃત્યોથી સંભવિત રૂપે ઉદ્ભવી શકે છે. આ પ્રકારની બનતી કટોકટી ઓછા પ્રમાણમાં વધારે હોઈ શકે છે પરંતુ અકસ્માત/ ઘટનાની માત્રા ના આધારે, લોકોમાં નુકસાનની સંભવિત અસર ઓછી મર્યાદિત રહેશે.

પરમાણુ હથિયારો, પરમાણુ ઊર્જા સંયંત્રમાં મોટો અકસ્માત અથવા કિરણોત્સર્ગનો આકસ્મિક સંપર્ક , પરિવહન દરમિયાન કિરણોત્સર્ગી સામગ્રી સાથે અકસ્માતને કારણે, ખામીયુક્ત પ્રથાઓ અને કિરણોત્સર્ગ સુવિધામાં યાંત્રિક નિષ્ફળતા પરમાણુ અથવા વિકિરણ કટોકટી તરફ દોરી શકે છે. ભલે આવી પરિસ્થિતિઓ સહેલાઈથી ઊભી ન થાય, પણ દરેક વ્યક્તિએ આવી કટોકટીનો સામનો કરવા માટે તૈયાર રહેવાની જરૂર છે. પરમાણુ અને વિકિરણ સામગ્રી સાથે કામ કરતી તમામ સંસ્થાઓ સલામતીની સહજ

[18] રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માર્ગદર્શિકા - રાસાયણિક આપત્તિઓ, NDMA (૨૦૦૭)

સંસ્કૃતિ ધરાવે છે , આ ક્ષેત્રમાં શ્રેષ્ઠ સલામતી પ્રથાઓનું પાલન કરે છે અને તેઓ ન્યૂનતમ જોખમ સુનિશ્ચિત કરવા માટે ઉચ્ચ ધોરણો લાગુ કરે છે. જો કે, માનવીય ભૂલ, પ્રણાલીની નિષ્ફળતા, તોડફોડ, ભૂકંપ, ચક્રવાત, પૂર, સુનામી જેવી મોટી કુદરતી ઘટનાઓ અથવા આના સંયોજનથી સંચાલન સંસ્થાઓના નિયંત્રણ બહારના પરિબળોને કારણે પરમાણુ કટોકટી હજુ પણ ઊભી થઈ શકે છે. આવી નિષ્ફળતાઓની ખૂબ ઓછી સંભાવના હોવા છતાં , સ્થળ પર અથવા સ્થળ સિવાય કટોકટી તરફ દોરી શકે છે. આનો સામનો કરવા માટે, યોગ્ય કટોકટી સજ્જતા યોજનાઓ જીવન, આજીવિકા, મિલકત અને પર્યાવરણ પરની અસરનું ઓછામાં ઓછું નુકસાન થાય એવી હોવી જોઈએ.

પરમાણુ અને/અથવા કિરણોત્સર્ગ કટોકટી (NRE) એ અકસ્માતમાં પરિણમી શકે અથવા પરિણમવાની, કામદારો અથવા જાહેર જનતામાં દૂષિત થવાની , સંબંધિત માન્ય મર્યાદાથી વધી જતી સંભાવના હોવાની ઘટના છે. (NRE[19] માટે NDMA ની માર્ગદર્શિકા જુઓ).

આ કટોકટીઓને પાંચ વિશાળ જૂથોમાં નીચે મુજબ વર્ગીકૃત કરવામાં આવી છે:

(૧) પરમાણુ ભઠ્ઠી સહિત પરમાણુ બળતણ ચક્ર કોઈપણ પરમાણુ અથવા કિરણોત્સર્ગી સ્રોતોનો ઉપયોગ કરતી સુવિધામાં પર્યાવરણમાં મોટાપાયે કિરણોત્સર્ગ છોડતા અકસ્માત થાય છે.

(૨) અણુ ઇંધણ ચક્ર સુવિધામાં 'જટિલતા' અકસ્માત જ્યાં ન્યુટ્રોન અને ગામા વિકિરણ વિસ્ફોટ તરફ દોરી જાતી અનિયંત્રિત પરમાણુ કડી પ્રતિક્રિયા અજાણતા થાય છે.

(૩) તેના પરિવહન દરમિયાન કિરણોત્સર્ગી સામગ્રી વસ્તુ સાથે સંકળાયેલ અકસ્માત

(૪) આતંકવાદીઓ દ્વારા RDD અથવા IND નો દુષ્ટ ઉપયોગ

(૫) પરમાણુ હથિયારોના હુમલાના પરિણામે મોટા પાયે પરમાણુ દુર્ઘટના મોટા પ્રમાણમાં જાનહાનિ અને મોટા વિસ્તારો અને સંપત્તિના વિનાશ તરફ દોરી જશે. પરમાણુ કટોકટીથી વિપરીત, પરમાણુ દુર્ઘટનાની અસર સ્થાનિક અધિકારીઓની સામનો કરવાની ક્ષમતાની બહાર છે અને રાષ્ટ્રીય સ્તરે સંભાળવાની હાકલ કરે છે.

આ સંદર્ભમાં, તે ઉલ્લેખ કરવો જરૂરી છે કે આંતરરાષ્ટ્રીય અણુ ઊર્જા એજન્સી (IAEA) ઉપરોક્ત કટોકટીના દ્રશ્યોને બે વ્યાપક શ્રેણીઓ હેઠળ વર્ગીકૃત કરે છે – (ક) પરમાણુ અને (ખ) કિરણોત્સર્ગી:

(ક) પરમાણુ કટોકટી એ એવી પરિસ્થિતિનો સંદર્ભ આપે છે જેમાં અણુ કડી પ્રતિક્રિયા (અથવા કડી પ્રતિક્રિયાના ઉત્પાદનોના સડાથી) કિરણોત્સર્ગ સાથે ઊર્જા છોડવાને કારણે જોખમ છે અથવા માનવામાં આવે છે. આ પરમાણુ ભઠ્ઠી અકસ્માતો, બળતણ ચક્ર સુવિધાઓ, પરમાણુ વિસ્ફોટો, વગેરેમાં 'નિર્ણાયક' પરિસ્થિતિઓને આવરી લે છે.

[19] રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માર્ગદર્શિકા- પરમાણુ અને કિરણોત્સર્ગ કટોકટી વ્યવસ્થાપન, NDMA (૨૦૦૯)

(ખ) અન્ય તમામ કટોકટીની પરિસ્થિતિઓમાં કિરણોત્સર્ગના સંસર્ગનું સંભવિત જોખમ અસમાન ભારવાળા પરંતુ એક સરખા રાસાયણિક ગુણધર્મો ધરાવતા સ્વરૂપોના સડાને કારણે હોય છે , તેને કિરણોત્સર્ગીય કટોકટી તરીકે વર્ગીકૃત કરવામાં આવે છે.

જ્યારે એકંદર ઉદ્દેશ NRE ને અટકાવવાનો છે, ત્યારે આવી કટોકટીઓ માટે પૂરતી તૈયારી કરવાની પણ જરૂર છે. NRE નું સંચાલન આરોગ્ય , જીવન અને પર્યાવરણ માટે જોખમો ઘટાડે તેવા ખૂબ જ આયોજિત અને સ્થાપિત તંત્ર-માળખાકીય અને બિન-માળખાકીય-દ્વારા થવું જોઈએ. આપત્તિ આયોજનમાં કલ્પના કરાયેલા આઠ પરમાણુ/ કિરણોત્સર્ગી ય કટોકટીના દૃશ્યોની યાદી નીચે આપી છે (દરેકના સંક્ષિપ્ત વર્ણન માટે NRE[20] પરની NDMA ની માર્ગદર્શિકા જુઓ):

(૧) પરમાણુ ઊર્જા સંયંત્રમાં અકસ્માતો અને પરમાણુ ઇંધણ ચક્રમાં અન્ય સુવિધાઓ

(૨) 'જટિલતા' અકસ્માતો

(૩) કિરણોત્સર્ગી સામગ્રીના પરિવહન દરમિયાન થતા અકસ્માતો

(૪) કિરણોત્સર્ગી સ્રોતોનો ઉપયોગ કરીને સુવિધાઓમાં થતા અકસ્માતો

(૫) ફરીથી પ્રવેશ દરમિયાન ઉપગ્રહોનું વિઘટન

(૬) પરમાણુ/ કિરણોત્સર્ગી આતંકવાદ અને અણુ સુવિધાઓમાં તોડફોડ

(૭) રાજ્ય પ્રાયોજિત પરમાણુ આતંકવાદ

(૮) પરમાણુ શસ્ત્રોનો વિસ્ફોટ

૨.૨.૩.૩ જૈવિક અને જાહેર આરોગ્ય કટોકટી (BPHE)

આ પેટા-જૂથ ને સંબંધિત આપત્તિઓ જૈવિક કટોકટી અને રોગચાળો , જંતુઓના હુમલા , પશુનો રોગચાળો અને ખોરાકી ઝેર છે. જૈવિક કટોકટી એ રોગચાળાનો કુદરતી પ્રકોપ અથવા જૈવિક તત્વો (વાયરસ અને સુક્ષ્મસજીવો), અથવા માનવ વસ્તી ને નુકસાન પહોંચાડે તેવા ઝેરી પદાર્થો, ખાદ્ય પાક અને પશુધનમાં રોગોના પ્રકોપ ના કારણ માટે ઇરાદાપૂર્વકના ઉપયોગ મારફત ફેલાવો થાય છે. આ કુદરતી, આકસ્મિક અથવા ઇરાદાપૂર્વક આવા હાનિકારક તત્વો ખોરાક, પાણી, હવા, જમીન અથવા છોડ, પાક અથવા પશુધનમાં ફેલાવાથી થઇ શકે છે. રોગકારક સજીવોની કુદરતી આંતરરાષ્ટ્રીય ચળવળ સિવાય, જૈવિક યુદ્ધ અને જૈવિક આતંકવાદ હથિયારો તરીકે તેમનો સંભવિત ઉપયોગ હવે પહેલા કરતા વધુ મહત્વનો બની ગયો છે. પરમાણુ અને રાસાયણિક તત્વો, ઘણા જૈવિક તત્વો હવે મોટા પાયે મૃત્યુદર અને રોગિષ્ઠતા લાવવા માટે સક્ષમ માનવામાં આવે છે.

[20] ibid

રોગકારક જીવાણુઓને સંભાળવા યોગ્ય આંતરમાળખું, ખાસ કરીને, જૈવિક-સલામતી સ્તર ૩ અને ૪ ની ઉચ્ચ નિયંત્રણ પ્રયોગશાળાઓ અત્યંત પ્રતિબદ્ધ, સમર્પિત અને પ્રશિક્ષિત વ્યાવસાયિકોની ભરતી , નિદાનકારક પ્રક્રિયકની સતત ઉપલબ્ધતા ; આવા ચેપની વહેલી ઓળખ , રોગચાળાની તપાસ અને ચોક્કસ નિયંત્રણ પગલાંની સંસ્થામાં આરોગ્ય વ્યાવસાયિકોના વિવિધ ક્ષેત્રોમાં કુશળતા વધાર વાની માંગ છે. સ્થાનિક રોગ ચાળાના પ્રકોપને નિયંત્રિત કરવા માટે વર્તમાન દેખરેખ પદ્ધતિ અને સંક્રમિત રોગોની દેખરેખ માટે રાષ્ટ્રીય કાર્યક્રમ છે.

રોગનો કુદરતી પ્રકોપ રોગચાળો બની શકે છે અને જો પ્રારંભિક તબક્કામાં સામેલ ન હોય તો વિનાશક બની શકે છે. પ્રાચીન કાળથી ભારતના કૃષિ અર્થતંત્ર માટે જીવાતોનો ઉપદ્રવ મોટી આફતો તરીકે બીજીવાર થયો છે. મધ્ય એશિયાથી આવતા તીડના ટોળા ચિંતાનું મુખ્ય કારણ હતા. આવી સંકલિત ઘટનાઓ ઉપરાંત , સ્થાનિક જીવાતોનો ઉપદ્રવ છોડ તેમજ માનવ જીવન માટે ખતરો છે. અનાજનો બગાડ અને નુકસાન, તેમના ઉત્પાદનો અને આર્થિક નુકસાન ઉપરાંત આરોગ્યના જોખમો માટે ઉંદરો અને જંતુઓ થી થતું કલંક મુખ્ય જવાબદાર પરિબળ છે. જંતુ નિયંત્રણ મુખ્યત્વે આવા રસાયણોના સલામત ઉપયોગ માટે સલામતી ધોરણો અને નિયમનકારી ધોરણોને આધીન રાસાયણિક પદ્ધતિઓ દ્વારા મેળવી શકાય છે. માનવ સમાજની ઉન્નતિ મોટાભાગે ખેતી અને પશુપાલન પર આધાર રાખે છે. જેમ જેમ વિવિધ સામાજિક માળખું અલગ જાળવવા માટે પાક અને પ્રાણીઓ જરૂરી બન્યા તેમ તેમ આ સંસાધનોના ઘટાડાના દૂરગામી પરિણામો આવ્યા છે . સમાજોના વિકાસ સાથે , પાક અને પશુજન્ય રોગોને વધુ ને વધુ મહત્વ મળ્યું. ચેપી તત્વો સતત જોડાયેલા રહે છે, ઘણીવાર ઉન્નત ઉગ્રતા અથવા રોગચાળાની સંભાવના રહે છે. હવે જેમ જેમ લોકો મોટી સંખ્યામાં રાષ્ટ્રીય સીમાઓની અંદર અને પાર મુસાફરી કરે છે , તેમ તેમ રોગચાળો ઝડપથી વૈશ્વિક ફેલાવાની સંભાવનાએ નાટકીય રીતે સ્થાનિક રોગચાળો અને વૈશ્વિક રોગચાળામાં સ્થાનિક ફાટી નીકળવાની શક્યતા વધી છે. આપણો સમાજ પ્રવાહી સ્થિતિમાં હોવાથી , નવા રોગકારકો માત્ર પ્રાથમિક સંપર્કના સ્થળે જ નહીં પણ દૂર આવેલા સ્થળોએ પણ પડકારો ઊભા કરવા ઉભરી આવે છે. મનુષ્યો અને પ્રાણીઓ વચ્ચે વધતી ક્રિયાપ્રતિક્રિયાએ રોગચાળાના સ્વરૂપમાં ઉદ્ભવતા પ્રાણીય રોગોની શક્યતાઓમાં વધારો કર્યો છે. જૈવિક DRR સૂક્ષ્મ રોગાણુંક તત્વો ની સુરક્ષા અને સલામતી , રોગચાળાનો ઉકેલ, જૈવિક આતંકવાદ (BT) ધરાવતા, પશુધન માટે જોખમોનું સંચાલન અને તમામ પ્રકારની ખેતી માટે કાનૂની માળખા અને સંસ્થાકીય પાસાઓને આવરી લે છે.

રણના તીડ પવન સાથે એક દિવસમાં ૧૦૦-૧૫૦ કિમીની મુસાફરી કરી શકે છે . મુંબઇ તીડ (*Nomadacris succincta*) ૧૮ મી અને ૧૯ મી સદીમાં ભારત અને દક્ષિણ-પૂર્વ એશિયામાં મુખ્ય જીવાત હતી, પરંતુ ૧૯૦૮ માં છેલ્લા પ્લેગથી ભાગ્યે જ આગેકૂચ કરી હતી. આફ્રિકાથી દૂર સુધી રણના તીડના

ટોળા હિંદ મહાસાગરને પાર કરીને ભારત અને પાકિસ્તાન સુધી પહોંચી શકે છે. કૃષિ અને કિસાન કલ્યાણ મંત્રાલય અંતર્ગત તીડ નિયંત્રણ અને સંશોધન વિભાગ , રાજસ્થાન અને ગુજરાત રાજ્યોમાં અંદાજિત બે લાખ ચો.કિ.મી. અનુસૂચિત રણ વિસ્તારમાં તીડના હુમલાને કારણે પાકને થતા નુકસાનને રોકવા માટે ક્ષેત્ર સર્વેક્ષણ દ્વારા સતત તકેદારી રાખે છે. ખાદ્યાન્ન અને કૃષિ સંગઠન વિશ્વભરમાં તીડનું નિરીક્ષણ કરે છે અને તીડના ટોળા વિશે દેશોને પ્રારંભિક ચેતવણી આપે છે. ચેતવણી મળ્યા પછી , સરકાર મોનિટરિંગ અને નિયંત્રણ માટે તાત્કાલિક પગલાં લે છે.

કૃષિ અને કિસાન કલ્યાણ મંત્રાલય હેઠળ છોડ સંરક્ષણ સંસર્ગનિષેધ અને સંગ્રહ નિયામક , ભારતભરમાં પેટા કચેરીઓ સાથે, છોડની સુરક્ષા સંબંધિત પગલાં લેવા માટે જવાબદાર સંસ્થા છે. ટકાઉ કૃષિ માટે એકંદર પાક ઉત્પાદન કાર્યક્રમોમાં આવા પગલાં મહત્વપૂર્ણ હોય છે. વનસ્પતિ સંરક્ષણ પ્રવૃત્તિઓમાં સંકલિત જંતુ વ્યવસ્થાપન , છોડ સંસર્ગનિષેધ, જંતુનાશકોનું નિયમન તેમજ તીડ ચેતવણી અને નિયંત્રણ દ્વારા જંતુઓના કારણે પાકના નુકસાનને ઘટાડવાની પ્રવૃત્તિઓનો સમાવેશ થાય છે.

પશુધન આરોગ્યના મુદ્દાને અસરકારક રીતે ઉકેલવા માટે , વિભાગ 'પશુધન આરોગ્ય અને રોગ નિયંત્રણ યોજના' દ્વારા રાજ્ય સરકારો/ કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોની પ્રવૃત્તિઓને પૂરક બ ની રહ્યું છે , જેમાં નીચેના ઘટકો છે:

(૧) પશુ રોગોના નિયંત્રણ માટે રાજ્યોને સહાય

(૨) વ્યવસાયિક કાર્યક્ષમતા વિકાસ

(૩) પશુ અતિસાર રોગ સર્વેક્ષણ અને નિરીક્ષણ રાષ્ટ્રીય પ્રોજેક્ટ

(૪) પગ અને મોઢાના રોગ નિયંત્રણ કાર્યક્રમ

(૫) રાષ્ટ્રીય પશુ રોગ અહેવાલ પ્રણાલી

(૬) જીવાત ડેઝ des પેટીટ રૂમીનન્ટ નિરીક્ષણ કાર્યક્રમ

(૭) બ્રુસેલોસિસ નિયંત્રણ કાર્યક્રમ

(૮) હાલની પશુ ચિકિત્સા હોસ્પિટલો અને દવાખાનાઓની સ્થાપના અને મજબૂતીકરણ

(૯) પ્રાચીન ભૂંડ તાવ નિયંત્રણ કાર્યક્રમ

૨.૨.૩.૪ અકસ્માતો - રેલવે, હવાઇ, માર્ગ અને પાણી

વિકાસની ઝડપી ગતિની સાથે વિવિધ પ્રકારના અકસ્માતોની વધતા આવર્તન લાવે છે કારણ કે વધુને વધુ લોકો વિવિધ આર્થિક પ્રવૃત્તિઓમાં જોડાયેલ છે. હવાઈ અકસ્માતોની સંખ્યા , હોડી પલટી જવાના કિસ્સાઓ, મકાન તૂટી પડવું , રહેણાંક, વાણિજ્યિક અને ઔદ્યોગિક જેવી બંધ જગ્યાની આગ, તહેવાર સંબંધિત ઘટનાઓ જેમાં મોટી સંખ્યામાં લોકો જોડાય છે, જંગલમાં આગ, ખાણોમાં કટોકટીઓ (પૂર, પતન, વગેરે), તેલ ઢોળાવું, રેલ અકસ્માતો, માર્ગ અકસ્માતો, ભાગદોડ, જોખમી સામગ્રીનું પરિવહન (HAZMAT) ને લગતા વગેરે અકસ્માતો વધી રહ્યા છે. જ્યારે આ તમામ અત્યંત ચિંતાનો વિષય છે ત્યારે

તે બધા NDMP ના કાર્યક્ષેત્રમાં આવતા નથી. ભારતીય તટ રક્ષક જેવી કેટલીક ચોક્કસ સંસ્થાઓની દરિયાકાંઠાના પાણીમાં તેલ ઢોળાવું અને જહાજોની ઘટનાઓને ઠીક કરવાની પ્રાથમિક જવાબદારી છે. જ્યારે બંધ જગ્યા અને જંગલોમાં આગના કિસ્સામાં યોજનામાં સમાવેશ થાય છે, સ્થાનિક અધિકારીઓ તેમને લગતી કટોકટી વ્યવસ્થાપન પ્રણાલીઓ અનુસાર હાથ પર લે છે. જોખમો ઘટાડવાનો પ્રાથમિક રસ્તો વિકાસ અને શાસનમાં જોખમ ઘટાડવાનો મુખ્ય પ્રવાહ છે. એકંદર DRR યોજનાના ભાગરૂપે, બદલામાં અકસ્માતોની સંખ્યા ઘટાડવામાં અને પ્રતિભાવ આપવાની ક્ષમતામાં સુધારો કરવામાં મદદરૂપ થાય એવી આપત્તિ સજ્જતા અને પ્રતિભાવ માટેની પ્રણાલીઓને તમામ સ્તરે મજબૂત બનાવવામાં આવી રહી છે.

૨.૨.૩.૫ સામૂહિક મેળાવડા સાથે સંકળાયેલ કટોકટી

દેશભરમાં, અવારનવાર, મોટા અને નાના ટોળાને આકર્ષ તી વિવિધ પ્રકારો અને સ્થળની શૈલીઓ પર વિવિધ પ્રકારની ઉજવણીઓ હોય છે. આવી ઘટનાઓથી ઊભી થતી અપેક્ષિત અથવા અણધા રી કટોકટીનો સામનો કરવા માટે સજ્જતાની માત્રા અને ગુણવત્તા મોટા પ્રમાણમાં બદલાય છે. અપૂરતું અથવા બિન અસરકારક આયોજન દર્શક સંચાલન અથવા સેવા જોગવાઈ સાથે સંકળાયેલા જોખમોમાં વધારો કરી શકે છે. જાહેર કાર્યક્રમોમાં મોટી સંખ્યામાં બહુવિધ ઇજાઓ , માંદગી અને મૃત્યુ થયા ના પુરાવા છે. સામૂહિક મેળાવડા સાથે સંકળાયેલી કટોકટી અને વિનાશક ઘટનાઓ વિશ્વવ્યાપી છે.

તહેવારો અથવા ઉજવણીઓ સંખ્યાંબધ લોકો આકર્ષે છે - રેલવે , માર્ગ અને હવાઇ વગેરે સ્થળોએ આવા લોકોની સંખ્યામાં અનપેક્ષિત કામચલાઉ વધારો અનુભવી શકે છે. આવા સ્થળોએ કામગીરી અને સંચાલન માટે જવાબદાર સંસ્થાઓ જાહેર સલામતી માટે વ્યૂહ રચના ઘડતી વખતે "ભીડ" અને 'ભીડ વર્તન' ને જોખમ તરીકે સમાવવાની જરૂર પડશે. તદનુસાર, ભીડ અને ભીડના વર્તનને સંચાલિત કરવા માટે જરૂરી ખાસ વ્યવસ્થા અમલમાં મૂકવા પર ધ્યાન આપવું જરૂરી રહેશે. રાજ્ય સરકારો, સ્થાનિક સત્તાવાળાઓ અને અન્ય સંસ્થાઓના હિત માટે NDMA એ સામૂહિક મેળાવડા[21] પર માર્ગદર્શિકા પ્રકાશિત કરી છે.

ઘટનાના આધારે, રેલવે સ્ટેશન, બસ મથકો અને એરપોર્ટ પર લોકોની સંખ્યામાં વધારો થઈ શકે છે. આ માર્ગદર્શિકામાં સૂચવેલ માળખું રેલવે, બસ પરિવહન અને હવાઇ જેવી સંસ્થાઓને જાહેર સલામતી યોજના ઘડવાનો માર્ગ મોકળો કરે છે. આ યોજનાઓ સ્થાનિક સત્તાવાળાઓ અને ઉજવણી વહીવટકર્તા / આયોજક સાથે પરામર્શ કરીને તૈયાર કરવામાં આવશે. ભીડ આપત્તિઓ સ્થાનિક ઘટનાઓ હોવાથી ,

[21] ઉજવણી અને મેળાવડાના સ્થળોએ ભીડનું સંચાલન , NDMA, 2014.

રાજ્ય અને રાષ્ટ્રીય સત્તાવાળાઓ ની માર્ગદર્શિકાની સહાયથી આપત્તિ વ્યવસ્થાપન પ્રારંભિક રીતે આયોજકો અને સ્થાનિક/જિલ્લા વહીવટીતંત્રની જવાબદારી છે.

ઉજવણીનું આયોજન કરતી વખતે, આયોજકો સંભવિત કટોકટીઓને અવગણે છે જે મોટી કટોકટીઓ અને સૌથી ખરાબ પરિસ્થિતિઓને ધ્યાનમાં લેવામાં નિષ્ફળ થઈ શકે છે. આવા જોખમો અનિવાર્યપણે મોટી ઘટનાઓ સાથે સંકળાયેલા હોવાથી યોગ્ય આયોજન અને તૈયારી માટે જાણવું જરૂરી છે . જાહેર કાર્યક્રમોના આયોજન માટે ઉજવણીના આયોજકો અને સંબંધિત સરકારી , ખાનગી અને સમુદાય સંસ્થાઓ વચ્ચે સહકાર જરૂરી છે. તદ્દન સરળ રીતે , આયોજનના તબક્કે એક પક્ષના નિર્ણયો બીજાની તૈયારીને અસર કરી શકે છે, તેથી ઉજવણી પહેલાં જાણકારી અને માહિતીની આપલે અનિવાર્ય છે. જ્યારે ઉજવણી આયોજકો અથવા વ્યવસ્થાપકો પાસે આયોજન અને તૈયારી માટેની પ્રાથમિક જવાબદારી હોય છે, ત્યારે પૂર્વ-ઉજવણી આયોજનના તબક્કે આરોગ્ય વ્યવસાયિકો અને કટોકટી વ્યવસ્થાપકો ની સામેલગીરી સલામત અને તેથી વધુ સફળ ઉજવણીમાં ફાળો આપી શકે છે.

NDMA માર્ગદર્શિકામાં ભીડ આપત્તિઓ માટે મુખ્ય છ કારણો ને ધ્યાનમાં લેવાની યાદી આપી છે જેનો સારાંશ નીચે છે, પરંતુ માર્ગદર્શિકામાં તેનું વિગતવાર વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે:

૧. **માળખાકીય** - સ્થળ ભૂપ્રદેશ, વગેરે).

૨. અગ્નિ/વીજળી-અસ્થાયી પર માળખાકીય, પરિસ્થિતિ અને વ્યવસ્થાઓ પર્યાપ્ત ન હોઈ શકે (કામચલાઉ બેરીકેડ, તાર, બહાર નીકળ વાની અપૂરતી વ્યવસ્થા નિષ્ફળ જાય , મુશ્કેલ લપસણો/કાદવવાળા રસ્તા વાળો સુવિધાઓ , દુકાનો, રસોઈ, સરળતાથી સળગી ઊઠે તેવી વસ્તુઓનો બેદરકારીપૂર્વક ઉપયોગ, અગ્નિશામક ઉપકરણો ન હોવા અથવા કામ ન કરતા હોય, ગેરકાયદેસર ઇલેક્ટ્રિક જોડાણો અને આવી ઘણી શક્યતાઓથી લઈને આગ અને વીજળી સાથે સંકળાયેલી જોખમી પદ્ધતિઓ.

૩. **ભીડ નિયંત્રણ** - સ્થળની ક્ષમતા કરતાં વધુ ભીડ, નબળા સંચાલનને પરિણામે ગૂંચવણ અને તમામ વ્યવસ્થામાં નિષ્ફળતા , કટોકટીમાં બહાર નીકળવાનો રસ્તો ન હોવો , ભીડ અને તેવી સમસ્યાઓ સામે અસરકારક રીતે સૂચનાઓ આપવાની અપૂરતી પ્રણાલી.

૪. **ભીડ વ્યવહાર** - ભીડના વ્યવહાર સાથે સંકળાયેલા કટોકટીની પરિસ્થિતિઓને વધુ ખરાબ કરે, બેજવાબદારી અને ગુસ્સો કરવો તેવા વ્યક્તિ ની અપેક્ષા કરતા અલગ એવા અસંખ્ય મુદ્દાઓ છે.

૫. **સુરક્ષા** - ભીડને નિયંત્રિત કરવા માટે સુરક્ષા કર્મચારીઓની ગોઠવણી, સુરક્ષા વ્યવસ્થાના આયોજનમાં ખામી.

૬. **હિસ્સેદારો વચ્ચે સંકલનનો અભાવ** - ઉજવણીના આયોજન સાથે સંકળાયેલી સંસ્થાઓ અને સત્તાવાળાઓ વચ્ચે નોંધપાત્ર સંકલનમાં મતભેદ.

અનુભવ એવો છે કે ભીડ વ્યવસ્થાપન માટે યોગ્ય રીતે સંકલિત અભિગમની જરૂર છે જેને રાજ્ય અને સ્થાનિક સત્તાવાળાઓએ સમજી અને અમલમાં મૂકવો જોઈએ. રાજ્ય સરકારોએ હાલના ધોરણો અને નિયમોની સમીક્ષા કરવી જોઈએ અને જો જરૂરી હોય તો સામૂહિક મેળાવડામાંથી ઉદ્ભવતા કટોકટીના વ્યવસ્થાપન માટે તેમાં સુધારો કરવો જોઈએ.

૨.૨.૪ આગનું જોખમ

૨.૨.૪.૧ બંધિયાર વાતાવરણમાં આગ Fires in Built Environment

આગ માનવ પ્રવૃત્તિઓ અથવા કુદરતી કારણોથી છે. જંગલની આગ કુદરતી કારણો અથવા માનવ પ્રવૃત્તિ અથવા બંનેના કારણે લાગી શકે છે. સૌથી વધુ આગ રહેણાંક અને બિન-રહેણાંક સ્થળોમાં સામાન્ય રીતે માનવ પ્રવૃત્તિઓને કારણે આગ લાગે છે. મોટાભાગની ઔદ્યોગિક અને રાસાયણિક માનવ પ્રવૃત્તિ દ્વારા આગ લાગતી હોય છે. ક્યારેક માનવ ભૂલો , ખામીયુક્ત ડિઝાઇન અથવા યાંત્રિક નિષ્ફળતાને કારણે થાય છે. અગ્નિ, ભૂકંપ જેવી આપત્તિની પરોક્ષ અસર પણ હોઈ શકે છે. ભૂકંપ જેવી આપત્તિ પછી પરોક્ષ આગ નોંધપાત્ર અને ભારે જોખમ ધરાવે છે. ભૂકંપમાં કુદરતી ગેસ પ્રણાલીમાં મોટી આગ અને વિસ્ફોટો થઇ શકે છે. આપત્તિમાં વિદ્યુત પ્રણાલીઓનું નુકસાન મોટી આગને સળગાવી શકે છે. દેશમાં અગ્નિ-સેવાઓનો વિકાસ જરૂરિયાતના ધોરણે થયો છે અને તેને વ્યાવસાયિક બનાવવાની જરૂર છે. વિવિધ જોખમી પરિસ્થિતિઓમાં વિવિધ પ્રકારના સાધનોની જરૂર પડે છે. જોખમ ભૌગોલિક સ્થાન-ડુંગરાળ, દરિયાકાંઠા, રણ, અને વિવિધ પ્રકારના રહેણાંક (મધ્યમ/ નીચા/ ઊંચી) ઇમારતો, ઔદ્યોગિક, વ્યાપારી જેવા વિસ્તારો અથવા તેના સંયોજન સાથે બદલાય છે. કર્મચારીઓના કૌશલ્યને સુધારવાની અને સમગ્ર અગ્નિ શામક સેવાનું આધુનિકીકરણ કરવાની વિશેષ જરૂરિયાત છે. અગ્નિ સેવાની NDMA ની માર્ગદર્શિકા [22] નોંધે છે કે સ્થાયી અગ્નિ સેવા સલાહકાર પરિષદે અગ્નિ અને આપત્તકાલીન સેવાને મજબૂત કરવાની તાત્કાલિક જરૂરિયાત પર ભાર મૂક્યો છે અને પ્રતિભાવ અને તેની ક્ષમતાઓમાં મોટી ખામીઓ દૂર કરી છે.

૨.૨.૪.૨ જંગલ દવનું જોખમ Forest Fire Risk

ભારત વિશ્વમાં જૈવવિવિધતાના સૌથી ધનિક વિસ્તારોમાંનો એક છે જેમાં લગભગ સાત લાખ ચોરસ કિલોમીટર જંગલ આવેલ છે. જંગલમાં લાગતી આગની [23] ઘટનાઓનું મુખ્ય કારણ વધતો જતો માનવ હસ્તક્ષેપ છે. તેની કુદરતી અને આવશ્યક ભૂમિકાઓ હોવા છતાં , જ્યારે તે જાહેર હિત સાથે સંકળાય ત્યારે આગના નકારાત્મક પરિણામો આવે છે. નકારાત્મક અસરોનાં ઉદાહરણોમાં ઘરો , મિલકત અને જટિલ માળખાને નુકશાન, સ્થાનિક જળક્ષેત્રને નુકસાન અને વ્યાપારી રીતે મૂલ્યવાન લાકડાનો નાશનો

[22] નિર્ધારણ. સાધનોના પ્રકાર અને આગ્નિ શમન સેવાની તાલીમ અંગે NDMA માર્ગદર્શિકા

[23] સતેન્દ્ર અને કૌશિક (૨૦૧૪) આ વિભાગ મોટે ભાગે આ દસ્તાવેજ પર આધારિત છે.

સમાવેશ થાય છે. જંગલની આગમાંથી ધુમાડો રસ્તા અને હવાઈ પરિવહનમાં પણ ખલેલ પહોંચાડી શકે છે, પર્યટનને અવરોધે છે અને જાહેર આરોગ્યની ગંભીર સમસ્યાઓનું કારણ બની શકે છે. તે જંગલોની અંદર અથવા તેની નજીક રહેતા માનવ વસાહતો માટે પણ ખતરો છે.

ભારતમાં જંગલમાં લાગેલી આગ સામાન્ય રીતે જમીન પર લાગેલી આગ છે. ભારતીય વન સર્વેક્ષણ (FSI) મુજબ, ૧૯૬૫ થી આ બાબતમાં તપાસ કરી રહ્યું છે, માનવ પ્રવૃત્તિઓ ભારતમાં લગભગ ૯૫ ટકા જંગલોમાં આગને ઉત્તેજિત કરે છે. જંગલોની આગ હાનિ અને જંગલોના નુકશાનનું મુખ્ય કારણ છે. લગભગ ૩૫ મિલિયન હેક્ટર વિસ્તાર જંગલ આગથી અસરગ્રસ્ત છે. સામાન્ય રીતે, સમગ્ર વિશ્વમાં જંગલોમાં આગ લાગવાના મુખ્ય કારણો માનવશાસ્ત્ર છે. ભારતમાં જંગલમાં લાગેલી આગ અંગેની માહિતી ખૂબ જ ઓછી છે અને તેને સુધારવાની જરૂર છે. ભારતીય વન સર્વેક્ષણની ૧૯૯૫ ના આંકડા જંગલના લગભગ ૫૦ ટકા વિસ્તારોને અગ્નિપ્રકોપ માને છે અને ૪૩ ટકા પ્રસંગોપાત આગની ઘટનાઓ ધરાવે છે. આ મૂલ્યાંકન મુજબ, ખૂબ ઊંચી અને વારંવાર જંગલોમાં આગ અનુક્રમે ૦.૮૪ ટકા, ૦.૧૪ ટકા અને ૫.૧૬ ટકા જંગલ વિસ્તારોમાં થાય છે. જંગલોમાં અગ્નિની વારંવાર ઘટનાઓ ધરાવતા રાજ્યો (૧) આંધ્ર પ્રદેશ (૨) હિમાચલ પ્રદેશ (૩) કર્ણાટક (૪) મણિપુર (૫) મધ્ય પ્રદેશ (૬) નાગાલેન્ડ (૭) ઓરિસ્સા (૮) રાજસ્થાન (૯) તેલંગણા (૧૦ ઉત્તર પ્રદેશ અને (૧૧) ઉત્તરાખંડ છે.

ભેજવાળું પાનખર જંગલ ભારતમાં આગ માટે સૌથી સંવેદનશીલ છે. આ પર્યાવરણતંત્રના લગભગ ૧૫ ટકા ભાગ માં અગ્નિથી વારંવાર ખલેલ પહોંચે છે અને ૬૦ ટકા પ્રસંગોપાત પ્રભાવિત થાય છે. લીલા/અર્ધ –બારમાસી લીલા જંગલોના કિસ્સામાં, કંઇક અંશે આગ નવ ટકા વિસ્તારમાં વારંવાર અને ક્યારેક ક્યારેક વધારાના ૪૦ ટકામાં જોવા મળે છે. ભારતના ઉત્તર-પૂર્વ વિસ્તારમાં, વાર્ષિક આગ ૫૦ ટકા જંગલોને વારંવાર અસર કરે છે. હિમાલયના શંકુદ્રુપ જંગલો પણ શિયાળાના દુષ્કાળ દરમિયાન થતી ઘણી જંગલી આગ સાથે ખૂબ જ આગગ્રસ્ત છે. જુદા જુદા રાજ્યોમાં જંગલ આગની સંભાવના ધરાવતા જંગલ વિસ્તારોનું પ્રમાણ મોટું છે.

એક વિનાશક તત્વ તરીકે આગનો પરંપરાગત દૃષ્ટિકોણ તાત્કાલિક દબાવવાની જરૂરિયાત તરીકે દૃષ્ટિકોણે માર્ગ આપ્યો છે કે આગ ચોક્કસ પર્યાવરણીય પરિસ્થિતિઓ હેઠળ જમીન વ્યવસ્થાપન લક્ષ્યોને પહોંચી વળવા માટે વાપરી શકાય છે. જંગલના પર્યાવરણીયતંત્ર પર આગની વિવિધ અસર છે. જંગલને સીધુ નુકશાન પહોંચાડવા ઉપરાંત, અગ્નિ જંગલના પુનર્જીવન, સૂક્ષ્મ આબોહવા, જમીનનું ધોવાણ અને વન્યજીવન વગેરે પર પ્રતિકૂળ અસર કરે છે. મોટાભાગના કિસ્સાઓમાં, જંગલની આગ વન વનસ્પતિને પડતીમાંથી પાછો લાવવાનું કારણ બને છે. જંગલની આગ એ પડતી કરનારા મુખ્ય પરિબળોમાંનું એક છે, જે વૃદ્ધિ પામતા પ્રાણીઓ અને તેની પેઢીઓને વ્યાપક નુકસાન પહોંચાડે છે અને વિસ્તારને ધોવાણ માટે સંવેદનશીલ બનાવે છે. તેની વ્યાપક પ્રતિકૂળ પર્યાવરણીય , આર્થિક અને સામાજિક અસરો છે.

૨.૩ વિવિધ પ્રદેશો/વિસ્તારોવાળા બહુવિધ રાજ્યોને વિશેષ ધ્યાન આપવાની જરુરિયાત

આપત્તિ વ્યવસ્થાપનને સાકલ્યવાદી અભિગમ સૂચવતી વખતે, ઉચ્ચ સત્તા સમિતિએ[24] ત્રણ કેસોની ચર્ચા કરી જે ભૂ(ક) :ભૌતિક વિચારણાઓ પર વિશેષ વિચારણાને પાત્ર છે- હિમાલય પ્રદેશ (ખ) દરિયાકાંઠાના વિસ્તારો અને (ગ) નદીકિનારા વિસ્તારો .વહીવટી અને તાર્કિક દૃષ્ટિકોણથી, ઉત્તર પૂર્વ-પ્રદેશને પણ વિશિષ્ટ અભિગમની જરૂર છે .એ જ રીતે, કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશો, દૂરના ટાપુઓ અને દરિયા કિનારાની દરિયાઇ સંપત્તિઓને ચોક્કસ વહીવટી અને તાર્કિક પડકારોને ધ્યાનમાં રાખીને અલગથી ધ્યાન આપવાની જરૂર છેતેથી ., છ ખાસ વર્ગો છે:

૧. એક કરતાં વધુ રાજ્યોમાં ફેલાયેલ હિમાલય પ્રદેશ

(૨) એક કરતાં વધુ રાજ્યો અને કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોને આવરી લેતા દરિયાકાંઠાના વિસ્તારો

(૩) એક અથવા વધુ રાજ્યોમાં ફેલાયેલા નદી કિનારાના વિસ્તારો

(૪) તમામ આઠ રાજ્યોનો સમાવેશ કરતો ઉત્તર પૂર્વ પ્રદેશ

(૫) કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશો , ટાપુઓ અને દરિયાઈ સંપત્તિઓ એક અથવા વધુ રાજ્ય અને કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોમાં સ્થિત

(૬) શુષ્ક અને અર્ધ શુષ્ક પ્રદેશો

૨.૩.૧ હિમાલય પ્રદેશ

ભારતનો હિમાલય પ્રદેશ, ભૌગોલિક લક્ષણ, ભૂસ્તરશાસ્ત્ર, માટી, આબોહવા, વનસ્પતિ અને પ્રાણીસૃષ્ટિ અને વિવિધ સામાજિક-સાંસ્કૃતિક પરંપરાઓ ધરાવતા વિવિધ વંશીય જૂથોની વિશાળ વિવિધતા માં વર્ગીકૃત થયેલ છે, તે આપણા દેશની એક અનન્ય ભૌગોલિક અસ્તિત્વ છે (વિભાગ ૨.૨.૨.૧૧ નું વર્ણન જુઓ). આ પ્રદેશમાં માનવ પ્રવૃત્તિઓ આ ક્ષેત્રમાં પર્યાવરણીય અધોગતિનું મુખ્ય કારણ છે. પર્યાવરણ પરની માનવ પ્રવૃત્તિઓના પ્રભાવો પ્રત્યક્ષ અથવા પરોક્ષ , નાના અથવા મોટા , ધીમા અથવા ઝડપી , અનુમાનિત અથવા અણધારી પ્રકૃતિ , તીવ્રતા અને કુદરતી પર્યાવરણીય વિક્ષેપના આવર્તનના આધારે હોઈ શકે છે.

૨.૩ દરિયા કિનારાના વિસ્તારો

ભારતનો દરિયાકિનારો મુખ્ય ભૂમિ અને વિવિધ ટાપુઓનો મળીને ૭,૫૦૦ કિમીથી વધુ છે. કુદરતી આફતો, મુખ્યત્વે ચક્રવાત સામાન્ય રીતે વાવાઝોડાની સાથે સાથે દરિયાકાંઠાના દરિયાકિનારા ના

[24] કૃષિ મંત્રાલયે વડાપ્રધાનના આદેશ પર રાષ્ટ્રીય , રાજ્ય અને જિલ્લા સ્તરે સંસ્થાકીય સુધારાઓ અને આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજનાઓ તૈયાર કરવા માટે ભલામણ કરવા માટે ઓગસ્ટ ૧૯૯૯ માં ઉચ્ચ સત્તા સમિતિની રચના કરવામાં આવી હતી.

વિસ્તારોને અસર કરે છે, અને નિયમિતપણે ભારે મુસીબત પહોંચાડે છે. દરિયાકાંઠાના વિસ્તારોમાં (૧) ભૌગોલિક અને દરિયાકિનારા ના ફેરફાર (૨) સમુદ્રના મોજાની થપાટો (૩) ચક્રવાત (૪) દરિયાની સપાટીમાં વધારો (૫) ભરતી આવવી (૬) તોફાન વધવું અને પૂર આવવું (૭) ભારે વરસાદ થી પૂર આવવું, (૮) ખારાશનો પ્રવેશ અને (૯) સુનામી જોખમોનો સમાવેશ થાય છે. ઐતિહાસિક રેકોર્ડ મુજબ, દરિયાકિનારાના મોટાભાગના વિસ્તારોમાં સુનામીનું જોખમ ઘણું ઓછું છે. જો કે, કેટલાક દરિયાકાંઠાના વિસ્તારોમાં તેનો અનુભવ થવાની શક્યતા છે , જેમ કે ૨૦૦૪ માં થયો હતો. તાજેતરના ભૂતકાળમાં આવી આફતોને કારણે થયેલા નુકસાનમાં નોંધપાત્ર વધારો થયો છે. આનું એક મુખ્ય કારણ દરિયાકાંઠાના વિસ્તારોમાં વધતી વસ્તીનું દબાણ છે. દરિયાકાંઠાના વિસ્તારોમાં વધતા શહેરીકરણની સાથે, દરિયાકાંઠાના જોખમી વિસ્તારોમાં માનવ વસવાટ વધી રહ્યો છે. વૈશ્વિક આબોહવા પરિવર્તનના જોખમો, ખાસ કરીને ચક્રવાત અને દરિયાનું સ્તર વધવા સહિત ભારે હવામાન ઘટનાઓની ઊંચી આવર્તન અને તીવ્રતા , દરિયાકાંઠાના વિસ્તારોની જોખમ માં વધારો કરે છે. ઘણીવાર દરિયાકાંઠાની આફતો એક સમયે એક કરતા વધારે રાજ્યોને અસર કરે છે અને કેન્દ્ર અને અસરગ્રસ્ત રાજ્યો વચ્ચે સક્રિય આંતર-સંસ્થા સહયોગ દ્વારા પ્રતિભાવમાં નોંધપાત્ર સુધારો કરી શકાય છે.

૨.૩.૩ નદી કિનારાના પ્રદેશો

લોકો નદીના પટોમાં સ્થાયી થયા છે અને તેઓ મુખ્યત્વે ખેતી પર નિર્ભર છે. તે ભારે વરસાદવાળા છે - ખૂબ ભરે વરસાદ અને ખૂબ ઓછો વરસાદ પડે છે. તેથી તેઓ દુષ્કાળ દરમિયાન નદી કિનારાના પૂર અને ખોરાકની અછત માટે સૌથી વધુ સંવેદનશીલ હોય છે. પૂર અને ખોરાકની અસુરક્ષા આ બે મુખ્ય સમસ્યાઓ છે . દેશની મુખ્ય નદી ઓને મોટે ભાગે હિમાલય પ્રદેશની નદીઓ અને દ્વીપકલ્પ ભારતની નદીઓ એમ બે જૂથોમાં વર્ગીકૃત કરી શકાય છે. હિમાલયની નદીઓ વસંત ઋતુ અને ઉનાળા તેમજ ચોમાસા દરમિયાન વરસાદ દ્વારા બૃહદ હિમાલયની શ્રેણીના બરફ અને હિમનદીઓ પીગળવાથી પાણી આવે છે. તેઓ ઘણીવાર તેમની વર્તણૂકમાં અનિશ્ચિત અને તરંગી હોય છે. દ્વીપકલ્પ નદીઓ નીચી ઊંચાઇએથી ઉદ્ભવે છે, વધુ સ્થિર વિસ્તારોમાંથી વહે છે , અને તેમના વર્તનમાં વધુ ધારણા કરી શકાય છે. ચોમાસા દરમિયાન ભારે વહેણ તરીકે વર્ગીકૃત કરવામાં આવે છે અને ત્યારબાદ ઓછા વરસાદના મહિનામાં ખૂબ જ ઓ છું વહેણ થાય છે. પૂરના દૃષ્ટિકોણથી, નદીના પ્રદેશોને નીચે પ્રમાણે ચાર જૂથમાં વહેંચી શકાય છે:

(ક) બ્રહ્મપુત્રા-ગંગા પદ્ધતિ દ્વારા બ્રહ્મપુત્ર પ્રદેશ પ્રવાહ

(ખ) ગંગા નદી દ્વારા ગંગા નદીને વહાવે છે

(ગ) ઉત્તર પશ્ચિમ સિંધુ અને ઉપનદીઓનો પ્રવાહ અને

(ઘ) મધ્ય ભારત અને ડેક્કન પ્રદેશમાં નર્મદા અને તાપી જેવી નદીઓનો પ્રવાહ

મોટી નદીઓને એક સાથે એકથી વધુ રાજ્યોને અસર કરતી આપત્તિ પરિસ્થિતિઓ અને કેન્દ્ર અને અસરગ્રસ્ત રાજ્યો વચ્ચે સક્રિય આંતર- સંસ્થા સહકાર દ્વારા પ્રતિભાવમાં નોંધપાત્ર સુધારો થઈ શકે છે , જેને નદી- તટલક્ષી અભિગમની જરૂર પડી શકે છે. ભારે વરસાદ અને પૂર બહુ- સંસ્થાકીય સહકારનું મહત્વ, વિશ્વસનીય હવામાનની આગાહીની જરૂરિયાત , વ્યાજબી રીતે સચોટ માત્રાત્મક વરસાદની આગાહી કરવાની ક્ષમતા , નદીના પટ સ્તરે માહિતી અને તમામ મોટા ડેમો માટે આધુનિક નિરીક્ષણ માહિતી પદ્ધતિને મહત્વ આપ્યું છે.

૨.૩.૪ પૂર્વીય પ્રદેશો (NER)

ભારતનો ઉત્તર પૂર્વ વિસ્તાર ભૂકંપ , પૂર અને ભૂસ્ખલન માટે અત્યંત સંવેદનશીલ છે. કેટલાક વિસ્તારો જંગલમાં આગ માટે પણ સંવેદનશીલ છે. ઉત્તર પૂર્વ વિસ્તાર માં (૧) અરુણાચલ પ્રદેશ (૨) આસામ (૩) મણિપુર (૪) મેઘાલય (૫) મિઝોરમ (૬) નાગાલેન્ડ (૭) સિક્કિમ અને (૮) ત્રિપુરા એમ આઠ રાજ્યો આવેલા છે. વિશેષ જરૂરિયાતો અને સંદર્ભને ધ્યાનમાં રાખીને, ભારત સરકારે ઉત્તર પૂર્વીય પ્રદેશ વિકાસ મંત્રાલયે આ ક્ષેત્ર પર વિશેષ ધ્યાન આપ વા આઠ પૂર્વોત્તર રાજ્યોને વિશેષ કક્ષા રાજ્યો તરીકે વર્ગીકૃત કર્યા છે. આસામ સિવાય અન્ય રાજ્યો ડુંગરાળ છે. ગીચ પ્રદેશ સિક્કિમ સિવાયના ઉત્તર -પૂર્વ ક્ષેત્રના સાત રાજ્યો ૨૬ કિલોમીટર લાંબા સિલિગુડી સાંકડી પટ્ટીને સામા ન્ય રીતે સિલિગુડી કોરીડોર તરીકે ઓળખાતા બાકીના ભારત સાથે જોડાયેલા છે. ઉત્તર પૂર્વ વિસ્તારની લગભગ ૯૮ ટકા સરહદ અન્ય દેશો સાથે જોડાયેલી છે અને આ ક્ષેત્રમાં માળખાકીય ખાધ , ખાસ કરીને તમામ સ્વરૂપોમાં જોડાણની ખાધ વધુ છે. આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે પણ , વિશેષ પરિસ્થિતિને ધ્યાનમાં રાખીને આ પ્રદેશને સંકલિત રીતે જોવાની જરૂર છે.

૨.૩.૫ કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશો, ટાપુઓ અને દરિયાઇ સંપતિ

કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશો, ટાપુઓ અને દરિયાઇ સંપત્તિઓ આપત્તિ શાસનના પડકારો ઊભા કરે છે જે રાજ્ય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તામંડળ ધરાવતા રાજ્યોથી કંઈક અલગ છે. નવ કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશો ભારતીય સંઘમાં પૂર્ણ રાજ્ય જેવી વહીવટી વ્યવસ્થા વિના કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા લગભગ સીધું સંચાલ ન થાય છે:

૧. આંદામાન અને નીકોબાર ટાપુઓ

૨. ચંદીગઢ

૩. દાદરા અને નગર હવેલી

૪. દમણ અને દીવ

૫. જમ્મુ અને કાશ્મિર

૬. લદ્દાખ

૮. રાષ્ટીય રાજધાની પ્રદેશ દિલ્હી

૯. પુડુચેરી

કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોમાંથી, જમ્મુ અને કાશ્મિર, પુડુચેરી અને દિલ્હીની રાષ્ટ્રીય રાજધાની પ્રદેશ તેમની પોતાની વિધાનસભાઓ ધરાવતું, સંપૂર્ણ રાજ્યોની સમાન સ્વાયત્તતા વિના અર્ધ રાજ્યો જેવા છે. કેન્દ્ર સરકાર, તેમની વિધાનસભા વગરના બાકીના કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોમાં શાસનની તમામ બાબતો માટે સીધી રીતે જવાબદાર છે. ગૃહ મંત્રાલય નો કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ વિભાગ કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોમાં તમામ કાયદાકીય અને બંધારણીય બાબતો માટે જવાબદાર છે.

ભારતની પ્રાદેશિક મર્યાદામાં ૧,૨૦૦ થી વધુ ટાપુઓ (નિર્જન સહિત) છે જેમાંથી કેટલાક મુખ્ય ભૂમિથી ખૂબ દૂર છે. આ ઉપરાંત, ઘણી દરિયાકિનારે તેલ અને ગેસની સંભાવના અથવા તેલ અને ગેસ ઉત્પાદન સાથે જોડાયેલી વૈજ્ઞાનિક પ્રવૃત્તિઓમાં સામેલ એવી સંપત્તિઓ આવેલી છે. જ્યારે, ઘણા ટાપુઓ અને દરિયાઇ સંપત્તિઓમાં આપત્તિની પરિસ્થિતિ સંબંધિત રાજ્ય અથવા કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ દ્વારા સંચાલિત કરી શકાય છે , કેટલાક કિસ્સાઓમાં ટાપુઓ અથવા દરિયાકાંઠાની સુવિધાઓના સંસાધનોને ધ્યાનમાં રાખીને વિશિષ્ટ અભિગમની જરૂર પડશે. તેઓ બધા પર બહુવિધ ખાસ કરીને દરિયામાં મોજા ઉછળવા, ભારે વેગીલો પવન ફૂંકાવો, ચક્રવાત, ભૂકંપ અને સુનામી જેવા સંકટોનું જોખમ રહેલું છે.

૨.૩.૬ સૂકા/અર્ધ સૂકા અને અછત પ્રભાવિત પ્રદેશો

કર્ક રેખાની ઉષ્ણકટિબંધની દક્ષિણમાં અને પશ્ચિમ ઘાટની પૂર્વમાં અને ઈલાયચી પહાડીઓ ઉષ્ણકટિબંધીય અર્ધ-શુષ્ક આબોહવાનો અનુભવ કરે છે. તેમાં કર્ણાટક, આંતરિક અને પશ્ચિમ તમિલનાડુ, પશ્ચિમ આંધ્ર પ્રદેશ અને મધ્ય મહારાષ્ટ્રનો સમાવેશ થાય છે. વરસાદી-છાંયા વિસ્તારમાં આવેલ હોવાથી, વાર્ષિક વરસાદ ઓછો (૪૦ થી ૭૫ સેમી) અને દુષ્કાળ પ્રભાવી છે. મોટાભાગના પશ્ચિમ રાજસ્થાનમાં શુષ્ક (રણ) આબોહવા છે જે ઓછા વરસાદ દ્વારા વર્ગીકૃત થયેલ છે. દુષ્કાળ પ્રભાવી વિસ્તારોમાંથી વાર્ષિક વરસાદ ઓછો હોય તેવા દેશના મોટાભાગમાં શુષ્ક અને અર્ધ-શુષ્ક વિસ્તારો જોવા મળે છે. મોટે ભાગે, ભારતમાં દુષ્કાળ પ્રભાવી વિસ્તારોને બે ભાગમાં વહેંચી શકાય છે[25].

રણ અને અર્ધ-શુષ્ક પ્રદેશોનો સમાવેશ કરતા પ્રથમ ભાગ ૦.૬ મિલિયન ચોરસ કિલોમીટર વિસ્તારને આવરી લે છે જેમાં ગુજરાત , રાજસ્થાન, હરિયાણા, પંજાબ, ઉત્તર પ્રદેશ અને મધ્ય પ્રદેશના ભાગોનો સમાવેશ થાય છે. બીજા ભાગમાં પશ્ચિમ ઘાટના પૂર્વમાં આવેલા વિસ્તારોનો સમાવેશ થાય છે

---

[25] ભારતીય જળવિજ્ઞાન અને જળ સંસાધનો માહિતી પ્રણાલી , http://117.252.14.242/rbis/rbis.htm (accessed Sep 20, 2019)

જે પશ્ચિમ ઘાટના વરસાદના પડછાયા વિસ્તારમાં આવતા દરિયા કિનારેથી ૩૦૦ કિમી સુધીનો છે. આ ગીચ વસ્તી ધરાવતો પ્રદેશ સમયાંતરે દુષ્કાળ અનુભવે છે. આ બે ભાગો ઉપરાંત, તામીલનાડુ, ગુજરાત, ઉત્તર પ્રદેશ, છત્તીસગઢ, ઝારખંડ, પશ્ચિમ બંગાળ અને ઓડિશા જેવા રાજ્યોના કેટલાક ભાગો પણ દુષ્કાળ અનુભવે છે. જ્યારે રાજસ્થાન સૌથી દુષ્કાળ પ્રભાવી વિસ્તારોમાંનો એક છે, આંધ્રપ્રદેશ અને તેલંગાણાના મોટા ભાગોમાં દુષ્કાળ ખૂબ જ વારંવાર આવે છે. આ પ્રદેશોમાં ખેતી મોટે ભાગે વરસાદ આધારિત છે. ઓછા અને અનિશ્ચિત વરસાદવાળા આ તમામ દુષ્કાળ પ્રભાવી, શુષ્ક/અર્ધ-શુષ્ક પ્રદેશોને વારંવાર દુષ્કાળનો અસરકારક રીતે સામનો કરવા માટે સૂકી ખેતીના વધુ સારા સંચાલન સાથે લાંબા ગાળાના જળ સંસાધન વ્યવસ્થાપન વ્યૂહની જરૂર છે. જળ-હવામાનશાસ્ત્રીય તેમજ કૃષિ-આર્થિક સ્થિતિની વ્યાપક દેખરેખ પર વિશેષ ધ્યાન આપવું જરૂરી છે અને સ્થાનિક અધિકારીઓને દુષ્કાળની સંભાવનાનો સામનો કરવામાં મદદ કરી શકે તેવી અર્થપૂર્ણ આગાહી પદ્ધતિઓ છે.

૨.૪ આબોહવા પરિવર્તન

૨.૪.૧ આબોહવા અને માનવીય આબોહવા પરિવર્તન

પર્યાપ્ત મોટા ભૌગોલિક પ્રદેશ માટે, વિશ્વ હવામાન સંગઠન દ્વારા આબોહવા શબ્દની કરેલી વ્યાખ્યા મુજબ, આ પ્રદેશ માટે સરેરાશ હવામાન અથવા સંબંધિત હવામાન સંબંધિત ચલોની આંકડાકીય ગુણધર્મો (સરેરાશ અને પરિવર્તનશીલતા) ની દ્રષ્ટિએ સરેરાશ 30 વર્ષ કે તેથી વધુ સમયગાળા ને વધુ સારી રીતે સમજી શકાય છે. વાતાવરણ, સમુદ્ર, જમીન અને નીચા તાપમાનની જોડી પ્રણાલીઓના ધીમી ઉત્ક્રાંતિ સાથે આબોહવા પ્રક્ષેપણ સંબંધિત છે. તે સામાન્ય રીતે મહિનાઓ અથવા ઋતુઓ માટે સામાન્ય રીતે સંભવિત દ્રષ્ટિએ વ્યક્ત થાય છે (દા.ત. સરેરાશ પરિસ્થિતિઓ કરતા ગરમ અથવા ભીની સંભાવના). આબોહવા અનુમાન ક્યારેય ચોક્કસ હવામાન ઘટનાઓની આગાહી કરતા નથી. વપરાતો "સામાન્ય" શબ્દ એ સરેરાશ અથવા અપેક્ષિત મૂલ્યો છે જે મુખ્યત્વે ઐતિહાસિક માહિતી (એટલે કે , લાંબા ગાળાની માહિતી) ના વિશ્લેષણ પર આધારિત છે.

આબોહવા પરિવર્તન શબ્દ એક ક્ષેત્ર (અથવા સમગ્ર પૃથ્વી) માં હવામાન ચલોની લાંબા ગાળાની સરેરાશમાં જોવા મળતા નોંધપાત્ર વિચલનો સાથે સંબંધિત છે. પૃથ્વીની વાતાવરણીય પ્રણાલીમાં માનવ-પ્રેરિત ફેરફારોના અભાવમાં , આવા ફેરફારો ટૂંકા ગાળામાં જોવા મળે તેવી અપેક્ષા નથી. હકીકતમાં, જો વૈશ્વિક અભ્યાસો બતાવે છે કે આવા બધા દાખલાઓ એકલા કુદરતી આબોહવા પરિવર્તન દ્વારા થતા હોય, તો તે સેંકડો અથવા કદાચ લાખો વર્ષો લાગી શકે છે. ઔદ્યોગિકરણ, શહેરીકરણ, જંગલો કાપવા, કૃષિ, જમીનના ઉપયોગની પદ્ધતિમાં ફેરફાર અને અન્ય ફેરફારો જેવી માનવી ય પ્રવૃત્તિઓ ગ્રીનહાઉસ વાયુઓના ઉત્સર્જનનું કારણ બને છે જે આબોહવા પરિવર્તનને ઝડપી બનાવે છે. આબોહવા પરિવર્તન માળખા પર સંયુક્ત રાષ્ટ્ર અધિવેશન (UNFCCC) ગ્લોબલ એન્થ્રોપોજેનિક ક્લાઇમેટ ચેન્જ

(GACC) માનવ પ્રવૃત્તિઓને કારણે વાતાવરણની રચનામાં ફેરફાર અને કુદરતી કારણોને કારણે આબોહવાની વિવિધતા વચ્ચેનો તફાવત બ તાવે છે. UNFCCC એ તેના અનુચ્છેદ-૧ માં GACC ની આ પ્રમાણેવ્યાખ્યા આપી છે[26]

"આબોહવા પરિવર્તન જે સીધી કે આડકતરી રીતે માનવ પ્રવૃત્તિને આભારી છે જે વૈશ્વિક વાતાવરણની રચનામાં ફેરફાર કરે છે અને જે તુલનાત્મક સમયગાળા દરમિયાન જોવા મળતા કુદરતી આબોહવા પરિવર્તન ઉપરાંત છે".

આબોહવા પરિવર્તન ના નૃવંશશાસ્ત્રીય વાહકોને વૈ જ્ઞાનિકોમાં વૈશ્વિક સ્તરે આપત્તિના જોખમોને વિસ્તૃત કરવામાં મુખ્ય ભૂમિકા ભજવનાર તરીકે હવે વ્યાપકપણે માન્ય છે. આબોહવા પરિવર્તનનું જ્ઞાન અને સમજણ આજે વિશ્વ સામે આવી રહેલી આપત્તિના જોખમી દૃશ્યોમાં અભૂતપૂર્વ ફેરફારોનું મહત્વ ધરાવે છે. બદલાતી આબોહવા આત્યંતિક હવામાન અને આબોહવાની ઘટનાઓની આવર્તન , તીવ્રતા, અવકાશી સીમા, અવધિ અને સમયના ફેરફારો તરફ દોરી જાય છે, અને અભૂતપૂર્વ આત્યંતિક હવામાન અને આબોહવાની ઘટનાઓમાં પરિણમી શકે છે. આત્યંતિક અને સામાન્ય હવામાન અથવા આબોહવાની ઘટનાઓ સ્થિતિસ્થાપકતા , સામનો કરવાની ક્ષમતા અને અનુકૂલનશીલ ક્ષમતામાં ફેરફાર કરીને ભવિષ્યની આત્યંતિક ઘટનાઓની સંવેદનશીલતાને અસર કરે છે.

વિશ્વ હવામાન સંગઠન (WMO) ના જણાવ્યા અનુસાર વર્ષ ૨૦૧૬ એ રેકોર્ડ વૈશ્વિક તાપમાન , અપવાદરૂપે નીચા દરિયાઈ બરફ અને દરિયાની સપાટીમાં જોરદાર વધારો અને સમુદ્રની ગરમી સાથે ઇતિહાસ રચ્યો હતો. ભારે હવામાન અને આબોહવાની સ્થિતિ ૨૦૧૭ માં ચાલુ રહી હતી. WMO એ ૨૩ માર્ચના દિવસે વિશ્વ હવામાન દિવસની હવે પછીની વૈશ્વિક આબોહવાની સ્થિતિ પર તેમનું વાર્ષિક નિવેદન બહાર પાડ્યું હતું જેમાં કહેવામાં આવ્યું હતું કે વર્ષ ના મોટાભાગમાં વૈશ્વિક સરેરાશ દરિયાની સપાટીનું તાપમાન સૌથી ગરમ નોંધાયેલ હતું, વૈશ્વિક સમુદ્રનું સ્તર સતત વધતું રહ્યું હતું, અને આર્કટિક સમુદ્ર-બરફની હદ સરેરાશ કરતા ખૂબ ઓછી હતી. આબોહવા પરિવર્તનને કારણે, આત્યંતિક ઘટનાઓની ઘટના અને અસર વધી છે. 'એક પેઢીમાં એકવાર' ગરમીના મોજાં અને પૂર વધુ નિયમિત બની રહ્યા છે. દરિયાની સપાટીમાં વધારો થવાથી ઉષ્ણકટિબંધીય ચક્રવાત સાથે સંકળાયેલા તોફાનમાં વધારો થયો છે.

૨.૪.૨ આબોહવા પરિવર્તનની આંતર સરકારી જૂથ (IPCC) નો પાંચમો મૂલ્યાંકન અહેવાલ

IPCC (૨૦૧૩) ના પાંચમા મૂલ્યાંકન અહેવાલ (AR5) અનુસાર[27], ઘણા સ્વતંત્ર વૈ જ્ઞાનિક વિશ્લેષણ, નવા પુરાવા, સૈદ્ધાંતિક અભ્યાસ અને કોમ્પ્યુટર અનુકરણથી વિશ્વની બદલતી આબોહવા અને આત્યંતિક

[26] આબોહવા પરિવર્તન પર યુનાઇટેડ નેશન્સ ફ્રેમવર્ક અધિવેશન http://unfccc.int/cop4/conv/ftconv.html (accessed Sep 20, 2019)

અને અણધા ર્યું હવામાન સર્જીને પૃથ્વીના વાતાવરણમાં ગ્રીનહાઉસ ગેસનું નિર્માણ થવાની વધારે સંભાવના પર આધારિત છે. આ ફેરફારોને કારણે, ભારે હવામાન ઘટનાઓની સંભાવના વધી રહી છે. **પાંચમાં મૂલ્યાંકન અહેવાલ** મુજબ, વૈશ્વિક સ્તરે જ્યારે બહુવિધ સ્વતંત્ર રીતે તૈયાર કરેલ માહિતી સંપૂટ અસ્તિત્વમાં છે ત્યારે સરેરાશ સંયુક્ત જમીન અને સમુદ્રની સપાટીના તાપમાનના ડેટાની ગણતરી કરેલ રેખીય વલણ ૧૮૮૦ થી ૨૦૧૨ ના સમયગાળામાં ૦.૮૫° C [૦.૬૫° C થી ૧.૦૬° C][28] ગરમ થતું દર્શાવે છે. ૧૯૦૧-૨૦૧૨ ના સમયગાળામાં, આબોહવામાં ૦.૮૯° C [૦.૬૯° C થી ૧.૦૮° C] ની ગરમી જોવા મળી છે , જે મુખ્યત્વે નૃવંશશાસ્ત્ર પ્રવૃત્તિઓ (IPCC ૨૦૧૩) ને આભારી છે. છેલ્લા દરેક ત્રણ દાયકાઓમાંથી પૃથ્વીની સપાટી પર ૧૮૫૦ પહેલાના કોઈપણ દાયકા કરતાં ક્રમશ વધારે ગરમ રહ્યું છે. ભારતના કિસ્સામાં, છેલ્લા ૧૧૨ વર્ષમાં .૦.૬૦° C ના તાપમાનના વલણોમાં ભારતીય હવામાન વિભાગ, ૨૦૧૨, રાઠોર અને બીજા, ૨૦૧૩) અને ભારે વરસાદની ઘટનાઓમાં વધારો અને ઓછા અને મધ્યમ વરસાદની ઘટનાઓમાં ઘટાડો (ગોસ્વામી અને બીજા, ૨૦૦૬) જોવા મળ્યાનું અવલોકન કરવામાં આવ્યું છે.

તાપમાનમાં ૪° સે વધારો સાથે વિશ્વ પર્યાવરણીય તંત્ર અને તેને લગતી સેવાઓ પર ગંભીર અસરો સાથે , ઘણા પ્રદેશોમાં અભૂતપૂર્વ ગરમીના મોજાઓ , તીવ્ર દુષ્કાળ અને મોટા પૂર બિન-અપેક્ષિતોમાનું એક હશે. નદીના મુખત્રિકોણ પ્રદેશો અને દરિયાકાંઠાના શહેરો ખાસ કરીને વધતા જતા તાપમાન, નદીના પૂરના વધતા જોખમો , દરિયાનું વધતું સ્તર અને ઉષ્ણકટિબંધીય તીવ્ર ચક્રવાતો , ગરીબ વસ્તીના સૌથી મોટો ભાગ ધરાવતા વિસ્તારોમાં ઊંચું જોખમ ઊભું કરે એવા પરસ્પર અસર કરતા પરિણામોને કારણે જટિલ આબોહવા જોખમો સામે આવે છે . ભારતની આબોહવા પરિવર્તન રાષ્ટ્રીય કાર્યયોજના મુજબ, રાજસ્થાન, ગુજરાત, મધ્યપ્રદેશ, મહારાષ્ટ્ર, ઉત્તરી કર્ણાટક, ઉત્તરી આંધ્રપ્રદેશ અને બિહારના ભાગો ભારે ઘટનાઓના સમયમાં વધુ સંવેદનશીલ રહેવાની શક્યતા છે.

પાંચમા મૂલ્યાંકન ચક્રના ઘટક તરીકે, IPCC નો અદ્યતન આબોહવા પરિવર્તન સ્વીકારના આત્યંતિક ઘટાનાઓના જોખમોનું વ્યવસ્થાપન (IPCC ૨૦૧૨) પરના વિશેષ અહેવાલ (SREX) બદલાતા હવામાન અને આબોહવાની ચરમસીમા ના અંદાજો પૂરા પાડે છે. વાર્ષિક સરેરાશ તાપમાનમાં થોડા વધારાને કારણે પૂર અને દુષ્કાળ જેવા ગંભીર જોખમો નોંધપાત્ર રીતે વધી શકે છે. અતિશય વરસાદ અને દુષ્કાળના કારણે આ જોખમો ઘણા વધારે હોવાની અપેક્ષાએ વિશ્વની ૨° સે સરખામણીમાં વિશ્વમાં ૪° સે ગરમી વધવાની ધારણા છે. વિશ્વના ૨° C ફેરફાર, ગંગા અને નાઇલ જેવા ચોમાસા માં પ્રભુત્વ ધરાવતી

---

[27] IPCC (2013)

[28] અંદાજિત મૂલ્યો ચોરસ કૌંસમાં આપેલ અનિશ્ચિતતા અંતરાલોમાં રહેવાની ૯૦ ટકા શક્યતા ધરાવે છે , જે હંમેશા જાણ કરાયેલા શ્રેષ્ઠ અંદાજ વિશે સપ્રમાણતા ધરાવતું નથી.

નદીઓ, ખાસ કરીને વરસાદના પાણી વહેવાની ઋતુમાં માટે સંવેદનશીલ હોય છે , જે પાણીની ઉપલબ્ધતા પર વધારે અને પ્રતિકૂળ અસરો (IPCC ૨૦૧૨) ધરાવે છે. પાંચમો મૂલ્યાંકન અહેવાલ જણાવે છે કે લગભગ ૧૯૫૦ થી ભારે હવામાન અને આબોહવાની ઘટનાઓના કેસોમાં ફેરફાર જોવા મળ્યા છે. આંકડા સૂચવે છે કે વૈશ્વિક સ્તરે, જ્યારે ગરમ દિવસો અને રાતોની સંખ્યામાં વધારો થયો છે, ત્યારે ઠંડા દિવસો અને રાતોમાં ઘટાડો થયો છે. આ ઉપરાંત, યુરોપ, એશિયા અને ઓસ્ટ્રેલિયાના મોટા ભાગોમાં ગરમીના મોજાનું આવર્તન વધ્યું હોવાનું જણાય છે. એવા ઘણા ભૂમિ વિસ્તારો છે કે જ્યાં ભારે વરસાદની ઘટનાઓમાં ઘટાડો થયો છે તેના કરતા વધારો થયો છે.

આબોહવા પરિવર્તન ક્રિયાઓ અને આણનત્તિ જોખમ ઘટાડો બંને સમુદાયોની અસુરક્ષા ઘટાડવાના લક્ષ્ય સાથે સામાન્ય ધ્યેયો ધરાવે છે. વૈશ્વિક આબોહવા પરિવર્તન આવર્તનો, ભૌગોલિક વિભાજન અને પૂર, ચક્રવાત, દુષ્કાળ, શીત લહેર અને ગરમીના મોજા હાલની અનિશ્ચિતતાઓના આ જોખમોને જોડતા લગભગ તમામ જળ-હવામાન જોખમો ને અણધારી રીતે બદલી નાખે છે . જ્યારે ચોક્કસ આત્યંતિક હવામાન ઘટનાઓ અને વૈશ્વિક દ્રષ્ટિકોણથી દર્શાવવામાં આવેલા કોઈપણ ચોક્કસ આબોહવા પરિવર્તન પરિમાણો (લાંબા ગાળાના વૈશ્વિક સરેરાશ વિચલનો) વચ્ચે એક એક કરીને સીધો કાર્યાત્મક સંબંધ સ્થાપિત કરવો શક્ય નથી, એ ચોક્કસ છે કે વૈશ્વિક આબોહવા પરિવર્તન આપત્તિના જોખમમાં નોંધપાત્ર વધારો કરે છે , જોકે ચોક્કસ આગાહીઓ માટે યોગ્ય નથી. તે આપત્તિ જોખમ ઘટાડા વધુ વ્યાપક અભિગમની જરૂરિયાત પર ભાર મૂકે છે.

૨.૪.૩ ભારત અને આબોહવા પરિવર્તન

એક સદીથી વાતાવરણીય પરિમાણો (તાપમાન અને વરસાદ) પર અવલોકનો, અને ચક્રવાત અને દરિયાની સપાટી પરના તાજેતરના નિરીક્ષણો ભારતીય પ્રદેશમાં નોંધપાત્ર આબોહવાની વિસંગતતાઓ દર્શાવે છે. આ ફેરફારો આત્યંતિક હવામાન ઘટનાઓના આવર્તન વધવાની અને જળ-હવામાન સંકટને વધુ ખરાબ કરે તેવી શક્યતા છે. અવલોકન કરાયેલા વલણો ઉપરાંત, તાપમાન, વરસાદ, વાવાઝોડા, ચક્રવાત, દરિયાની સપાટીમાં વધારો અને દરિયાકાંઠે જળપ્રલયની દ્રષ્ટિએ ભારત માં નોંધપાત્ર આબોહવાની વિસંગતતાઓનો અંદાજ છે. ગ્રીનહાઉસ વાયુના વધતા પરિપ્રેક્ષ્ય સાથે સંકળાયેલા ભારત ઉપ-ખંડ પર બધે જ ગરમી છે. વાર્ષિક સરેરાશ જમીનના હવાના તાપમાનમાં ૧.૭ થી ૨° C ની વચ્ચે રહેવાની ધારણા છે અને ૨૦૩૦ આવતા સુધી ઋતુઓ ૨° C આસપાસ ગરમ થઈ શકે છે. મોસમી સરેરાશ તાપમાનની વિવિધતા શિયાળાના મહિનાઓમાં વધુ હોઈ શકે છે. રાત્રીનું ગરમ તાપમાન દક્ષિણ દ્વીપકલ્પ, મધ્ય અને ઉત્તર ભારત ઉપર વધુ રહેવાની ધારણા છે , જ્યારે તે મધ્ય અને ઉત્તર ભારતમાં દિવસની ગરમી વધુ રહેવાની ધારણા છે. આ વિભાગ કેટલાક સત્તાવાર અભ્યાસ અને અહેવાલો પર આધારિત છે, ખાસ કરીને:

(ક) પેરિસ કરાર, ૨૦૧૫[29] ના અનુચ્છેદ-૪ ના ફકરા-૧૨ અનુસાર UNFCCC માં રાષ્ટ્રીય કારોબારી સમિતિ (NDC) માં ભારતની રજૂઆત

(ખ) આબોહવા પરિવર્તનનો સામનો કરવામાં ભારતની પ્રગતિ - UNFCCC COP 20 લિમા, PERU માટે બ્રીફિંગ પેપર

(ગ) ભારતીય હવામાન વિભાયનો ૨૦૧૩ નો અહેવાલ (ESSO/IMD/EMRC/02/2013) - ભારતમાં રાજ્ય સ્તરે આબોહવા પરિવર્તન વલણો. (રાઠોડ અને બીજા ૨૦૧૩)

(ઘ) INCCA અહેવાલ# ૨ - આબોહવા પરિવર્તન અને ભારત: ૪x૪ મૂલ્યાંકન - ૨૦૩૦ ના દાયકા માટે ક્ષેત્રીય અને પ્રાદેશિક વિશ્લેષણ

વર્લ્ડ બેંકનો 'ગરમી ઘટાડો' અહેવાલ (૨૦૧૨) ચેતવણી આપે છે કે દુષ્કાળની સંખ્યામાં વધારો થતાં ૧૯૭૦ ના દાયકાથી દક્ષિણ એશિયાના ભાગો સૂકાઈ ગયા છે. કેટલાક વિસ્તારોમાં ખાસ કરીને ઉત્તર-પશ્ચિમ ભારત, ઝારખંડ, ઓરિસ્સા અને છત્તીસગઢમાં વધુ દુષ્કાળ આવવાની ધારણા છે. ૨૦૪૦ સુધીમાં ભારે ગરમીને કારણે પાકની ઉપજમાં નોંધપાત્ર ઘટાડો થવાની ધારણા છે. વરસાદની રીતમાં એક નોંધપાત્ર ફેરફાર એ ઉચ્ચતમ તીવ્રતા વાળા વરસાદની ઘટનાઓની આવર્તનમાં વધારો છે. એવું નોંધવામાં આવ્યું છે કે ઉનાળુ -ચોમાસુ ભેજનો નોંધપાત્ર હિસ્સો પૂરો પાડે છે એવી મોટાભાગની હિમાલયની હિમનદીઓ પાછલી સદી થી પીછેહઠ કરી રહ્યા છે. આ ફેરફારો સિંધુ, ગંગા અને બ્રહ્મપુત્રા નદીઓના વહેણ પર પરિણામ લાવી શકે છે, જે બદલામાં સિંચાઈ પર નોંધપાત્ર અસર કરી શકે છે.

ઉપ-ખંડ ઊંચા અક્ષાંશોની સરખામણીમાં દરિયાની સપાટીમાં મોટા પ્રમાણમાં વધારો થવાની ધારણા છે અને ભારત વિષુવવૃત્તની નજીક હોવાથી ભારતના દરિયાકાંઠાના વિસ્તારો માટે આનાથી પેટા ખંડો પર અસર પડે છે. દરિયાની સપાટીમાં વધારો અને વાવાઝોડાને કારણે દરિયાકાંઠાના વિસ્તારોમાં ખારા પાણીની ઘૂસણખોરી, ખેતી પર અસર, ભૂગર્ભજળની ગુણવત્તામાં ઘટાડો, પીવાના પાણીને દૂષિત કરવું અને સંભવત ઝાડા અને કોલેરાના પ્રકોપમાં વધારો થાય છે , કારણ કે કોલેરા બેક્ટેરિયમ ખારા પાણીમાં લાંબા સમય સુધી જીવે છે. મોસમી પાણીની અછત, વધતું તાપમાન અને દરિયાના પાણી ની ઘૂસણખોરી, દેશની ખાદ્ય સુરક્ષાને જોખમમાં મૂકતી પાકની ઉપજને ભયમાં મૂકશે.

૨.૪.૪ તાપમાન

ભારતીય વાર્ષિક સરેરાશ તાપમાન ૧૯૦૧-૨૦૦૭ (કોઠાવાળા અને બીજા, ૨૦૧૦) દરમિયાન ૧૦૦ વર્ષ દીઠ ૦.૫૧° C નો નોંધપાત્ર ગરમીનું વલણ દર્શાવે છે. તાજેતરના સમયગાળા મુખ્યત્વે ૧૯૯૮-૨૦૦૭ ના તાજેતરના દાયકામાં તીવ્ર ગરમીને કારણે ૧૯૭૧-૨૦૦૭ માં પ્રવેગક ઉષ્ણતામાન જોવા

[29] વચગાળાની એનડીસી રજિસ્ટ્રી - http://www4.unfccc.int/ndcregistry/Pages/Party.aspx?party=IND (accessed Sep 20, 2019)

મળ્યું છે. આ ગરમી મુખ્યત્વે શિયાળા અને ચોમાસા પછીની ઋતુઓનું સંક્રમણ છે, જે છેલ્લા સો વર્ષોમાં અનુક્રમે ૦.૮૦° C અને ૦.૮૨° C નો વધારો થયો છે. પૂર્વ ચોમાસુ અને ચોમાસુ તાપમાન પણ ગરમીનું વલણ સૂચવે છે. ૧૯૭૧-૨૦૦૭ ના સમયગાળામાં સરેરાશ તાપમાનમાં લગભગ ૦.૨° C પ્રતિ દાયકા (એટલે કે ૧૦ વર્ષ) નો વધારો થયો, મહત્તમ તાપમાન કરતા લઘુત્તમ તાપમાનમાં ખૂબ તીવ્ર વધારો થયો. સૌથી તાજેતરના દાયકામાં, લાંબા ગાળાના (૧૯૦૧-૨૦૦૭) સરેરાશની સરખામણીમાં મહત્તમ તાપમાન નોંધપાત્ર રીતે વધારે હતું, આ સમયગાળા દરમિયાન સ્થિર વલણ સાથે, જ્યારે લઘુત્તમ તાપમાન વધતું વલણ દર્શાવે છે, ત્યારે ૧૯૭૧-૨૦૦૭ દરમિયાન જોવા મળેલા લગભગ જેટલું હતું.

અખિલ ભારતનો અર્થ વાર્ષિક મહત્તમ અને લઘુત્તમ તાપમાનમાં અનુક્રમે સો વર્ષ (૧૯૦૧-૨૦૦૭) દીઠ ૦.૭૧° C અને ૦.૨૭° C નો વધારો થયો છે. વધુમાં, લગભગ સમગ્ર દેશમાં ગરમ રાતો વધી છે, અને ઠંડી રાતો ઘટી છે. દેશના લગભગ તમામ વિસ્તારોમાં ઠંડા દિવસો અને રાતોની સંખ્યા ઘટી રહી છે અને ગરમ દિવસો અને રાતોની સંખ્યા વધી રહી છે. સમગ્ર ભારતમાં જોવા મળતા તાપમાનની વિસંગતતાઓ પર અલ નીનો દક્ષિણ અનિશ્ચિતતાની ઘટનાનો પ્રભાવ નોંધપાત્ર છે.

રાજ્યવાર સરેરાશ વાર્ષિક સરેરાશ મહત્તમ તાપમાન સમય શ્રેણીએ બિહાર, છત્તીસગઢ, દિલ્હી, હરિયાણા, જમ્મુ-કાશ્મિર, લદ્દાખ, મેઘાલય, પંજાબ, ત્રિપુરા અને ઉત્તર પ્રદેશ (રાઠોડ અને બીજા, ૨૦૧૩) સિવાય ભારતના ઘણા રાજ્યો/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોમાં વધતું વલણ દર્શાવ્યું છે. આંદામાન અને નિકોબાર, આંધ્ર પ્રદેશ, અરુણાચલ પ્રદેશ, આસામ, ગોવા, ગુજરાત, હિમાચાલ પ્રદેશ, ઝારખંડ, કર્ણાટક, કેરળ, લક્ષદ્વીપ, એમપી, મધ્ય પ્રદેશ, મણિપુર, મિઝોરમ, ઓરિસ્સા, રાજસ્થાન, સિક્કિમ, તામિલમનાડુ અને ઉત્તરાખંડમાં વધતા વલણો નોંધપાત્ર હતા.

૨.૪.૫ ભારતીય ચોમાસાની અસર

ભારતમાં ઘણા સ્થળોએ ભારે વરસાદની માત્રા વધી રહી છે. ૧૯૬૧-૧૯૮૦ દરમિયાન મોટાભાગના સ્થળોએ સૌથી વધુ ૨૪-કલાક વરસાદ નોંધાવ્યો હતો, ૧૯૮૦-૨૦૦૯ દરમિયાન તેમની તીવ્રતામાં ભયજનક વધારો થયો હતો. ઘણા સ્થળોએ વરસાદની તીવ્રતામાં ૪૦-૩૭૦% નો વધારો અનુભવ્યો છે. ૧૮૭૧-૨૦૦૯ આધારિત અખિલ ભારતીય ચોમાસુ વરસાદ ની શ્રેણી સૂચવે છે કે ૮૩ મીમીના પ્રમાણભૂત વિચલન સાથે સરેરાશ વરસાદ ૮૪૮ મીમી છે (MOEFCC ૨૦૧૦). ભારતીય ચોમાસુ અંદાજે ૩ દાયકાના દરેક અવધિ સાથે સારી રીતે વ્યાખ્યાયિત અવધિ પરિવર્તન દર્શાવે છે. જો કે તે કોઈ નોંધપાત્ર વલણ બતાવતું નથી, તેમ છતાં, જ્યારે આ સમયગાળા દરમિયાન સરેરાશ થાય, ત્યારે થોડો નકારાત્મક વલણ એટલે કે (-) ૦.૪ મીમી/વર્ષ જોવા મળે છે. અખિલ ભારત, ઉત્તર-પશ્ચિમ, પશ્ચિમ કિનારો અને દ્વીપકલ્પ ભારતનો ચોમાસુ વરસાદ કુલ સમયગાળા કરતાં નોંધપાત્ર ન હોવા છતાં થોડો

વધારે નકારાત્મક વલણ દર્શાવે છે. જો કે, ભારતના હવામાનના ૩૬ પેટા વિભાગોમાં વધતા/ ઘટતા વલણો જોવા મળે છે (MOEFCC ૨૦૧૦).

ભારતીય ઉનાળુ ચોમાસુ વરસાદ (ISMR), એટલે કે, ચોમાસાની ઋતુ (જૂનથી સપ્ટેમ્બર) માટે , રાજીવન અને બીજાઓએ (૨૦૦૮) એ બતાવ્યું કે ભારે વરસાદની ઘટનાઓ ૧૯૦૧ અને ૨૦૦૫ ની વચ્ચે વધતી જતી વલણ ધરાવે છે , પરંતુ ૧૯૫૦ પછી વલણ વધુ મજબૂત બન્યું છે. સેન રોયે (૨૦૦૯) ભારતમાં કલાકદીઠ ભારે વરસાદ ના ફેરફારની તપાસ કરી , અને સમગ્ર ભારતમાં ભારે વરસાદની ઘટનાઓમાં મોટે ભાગે ઉત્તર-પશ્ચિમ હિમાલયના વધુ ઊંચાઈવાળા પ્રદેશોમાં તેમજ હિમાલયની તળેટીમાં દક્ષિણમાં ભારત-ગંગા તટ સુધી વિસ્તરેલ, અને ખાસ કરીને ૧૯૮૦ અને ૨૦૦૨ ની વચ્ચે ISMR દરમિયાન વ્યાપક વધારો જોવા મળ્યો . ભારતમાં ખાસ કરીને ચોમાસાની ઋતુ દરમિયાન ભારે વરસાદ વધ્યો (રાજીવન અને બીજાઓ, ૨૦૦૮) (સેન રોય, ૨૦૦૯; પટનાયક અને રાજીવન, ૨૦૧૦).

૧૯૫૧-૨૦૧૦ દરમિયાન રાજ્ય/વિસ્તાર-વિશિષ્ટ સરેરાશ વાર્ષિક વરસાદ આંધ્ર પ્રદેશ, બિહાર, ગુજરાત, હરિયાણા, જમ્મુ-કાશ્મિર, લદ્દાખ, ઝારખંડ, લક્ષદ્વીપ, મણિપુર, મેઘાલય, મિઝોરમ, ઓરિસ્સા, રાજસ્થાન, તામિલનાડુ, ત્રિપુરા અને પશ્ચિમ બંગાળમાં વધતું વલણ દર્શાવે છે. (રાઠોર અને બીજાઓ, ૨૦૧૩). જો કે, આંદામાન અને નિકોબાર, અરુણાચલ પ્રદેશ, આસામ, છત્તીસગઢ, દિલ્હી, ગોવા, હિમાચલ પ્રદેશ, કર્ણાટક, કેરળ, મધ્ય પ્રદેશ, મહારાષ્ટ્ર, નાગાલેન્ડ, પંજાબ, સિક્કિમ અને ઉત્તર પ્રદેશમાં વાર્ષિક વરસાદ ઘટ્યો છે. વાર્ષિક વરસાદમાં સૌથી વધુ વધારો અને ઘટાડો અનુક્રમે મેઘાલય (+૧૪.૬૮ મીમી/વર્ષ) અને આંદામાન અને નિકોબાર (-૭.૭૭/મીમી/વર્ષ) માં જોવા મળ્યો હતો. જો કે, પશ્ચિમ બંગાળ (+૩.૬૩ મીમી/વર્ષ) માં વાર્ષિક વરસાદનું વલણ નોંધપાત્ર રીતે વધી રહ્યું છે અને આંદામાન અને નિકોબાર (-૭.૭૭મીમી/વર્ષ) અને ઉત્તર પ્રદેશ (-૪.૪૨ મીમી/વર્ષ) માં નોંધપાત્ર ઘટાડો થયો છે.

૨.૪.૬ આંધી અને વાવાઝોડું

વિતેલી સદીમાં દરિયાની સપાટીનું ઊંચું તાપમાન હોવા છતાં તોફાન નું આવર્તન ઘટ્યું છે. ૧૯૬૧ થી, ચક્રવાત આવર્તન ભારતીય પ્રદેશ (MOEFCC ૨૦૧૦) માં તમામ મહિનાઓ અને ઋતુઓ (ચોમાસા પછીના સમયગાળા સિવાય) માટે નોંધપાત્ર ઘટતું વલણ દર્શાવે છે. જો કે આ સમયગાળા દરમિયાન ચક્રવાતની તીવ્રતા વધતી જોવા મળી રહી છે જેની નોંધપાત્ર અસર પડી શકે છે. વર્તમાન વરસાદની સરખામણીમાં ભવિષ્યમાં અરબી સમુદ્ર ઉપર ચક્રવાતી વિક્ષેપ ઓછો થઈ શકે છે. જો કે, વૈશ્વિક ગરમી હેઠળ ભવિષ્યમાં આવી પ્રણાલીઓ વધુ તીવ્ર બનવાની ધારણા છે. ભવિષ્યમાં (૨૦૭૧-૨૧૦૦) ચોમાસા પછીની સીઝન દરમિયાન ચક્રવાતની આવર્તન આધાર રેખાના સમયગાળા (૧૯૬૧-૧૯૯૦) કરતા ઘણી વધારે હોઈ શકે છે.

૨.૪.૭ સમુદ્ર જળસ્તરમાં વધારો

દરિયાનું સ્તર વૈશ્વિક સરેરાશ અનુક્રમે ૧૯૬૧ -૨૦૦૩ અને ૧૯૯૩-૨૦૦૩ ની સરખામણીએ સરેરાશ ૧.૮ અને ૩.૧ મીમી/વર્ષના દરે વધ્યું છે (MOEFCC ૨૦૧૦). ૧૯૯૩ અને ૨૦૦૩ ની વચ્ચે, ±૧ મીમી/વર્ષની અનિશ્ચિતતા સાથે દરિયાની સપાટી ૦.૩૩ મીટર વધી. ભારતીય ક્ષેત્રમાં દરિયાઈ સ્તરનો વધારો ઓછો સમજી શકાય છે. સરેરાશ દરિયાકિનારે ભારતીય દરિયાકાંઠે (સરેરાશ) અવલોકનોના આધારે આશરે ૧.૩ મીમી/વર્ષ હોવાનો અંદાજ છે. વૈવિધ્યસભર આબોહવા પરિપ્રેક્ષ્યમાં ૨૧ મી સદી (૨૦૯૦-૨૦૯૯) ના અંતમાં વૈશ્વિક સરેરાશ દરિયાની સપાટીમાં વધારો ૦.૧૮-૦.૫૯ મીટર રહેવાની ધારણા છે જેનો ઉપયોગ ભારતીય કિનારે કેટલાક દાયકાઓ સુધી અને સદીના અંત સુધી દરિયાના સ્તરની ઉંચાઈનો પ્રથમ અંદાજ તરીકે થઈ શકે છે.

૨.૪.૮ સમુદ્ર જળસ્તરમાં વધારાને કારણે દરિયા કિનારે રેલમછેલ થવી

દરિયાની સપાટીમાં વધારો થવાને કારણે દરિયાકાંઠામાં પાણી ફરી વળવું એ ભારતીય દરિયાકાંઠાના કેટલાક સ્થળો માટે ચિંતાનો વિષય છે. ભારતનો પૂર્વ કિનારો, પશ્ચિમ દરિયાકિનારો કરતાં વધુ સંવેદનશીલ છે, કારણ કે પહેલા કરતાં નીચાણવાળા છે અને પછી (MOEFCC ૨૦૧૦) ચક્રવાતોની સંભાવના વધારે છે. ભારતનો મધ્ય પશ્ચિમ કિનારો ઊભો તટવર્તી ભૌગોલિક લક્ષણો અને ચક્રવાતોની ઓછી ઘટનાને કારણે ઓછામાં ઓછો સંવેદનશીલ છે. દરિયાની સપાટીમાં વધારો થવાને કારણે દરિયાકાંઠાના વિસ્તારોમાં પૂર આવવાની સંભાવના છે જેમાં પૂર્વ કિનારે નાગાપટ્ટીનમ અને પારાદીપ વિસ્તારો અને પશ્ચિમ કિનારે કોચી વિસ્તારોનો સમાવેશ થાય છે.

૨.૪.૯ આપત્તિ જોખમ ઘટાડાનું સંકલન કરવું અને આબોહવા પરિવર્તન સ્વીકાર

આપત્તિ જોખમ ઘટાડો (DRR) અનુકૂલન પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરતું અને (CCA) જોખમ ઘટાડવા પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરે છે તે અસરકારક અને ટકાઉ આપત્તિ જોખમ ઘટાડો તેમજ આબોહવા પરિવર્તન અનુકૂલન માટે યોગ્ય છે. આપત્તિ જોખમ ઘટાડા માં દૃષ્ટિબિંદુમાં આપત્તિ સજ્જતા અને શમન તરફ નમૂનાનું પરિવર્તન તરફ ભવિષ્યના આયોજનની જરૂર છે. SFDRR આપત્તિ "મૃત્યુદર", "અસરગ્રસ્ત લોકો", "આર્થિક નુકશાન" અને "નુકસાન" ઘટાડવા , અને 'બહુ-જોખમી પ્રારંભિક ચેતવણી પ્રણાલીઓ' અને 'આપત્તિ જોખમ માહિતી' ની ઉપલબ્ધતા અને સુલભતા વધારવા માટે લક્ષ્યોને, ભવિષ્યના આપત્તિ જોખમ ઘટાડા ની પણ જરૂર છે. જો કે , ભારતમાં ભવિષ્યના આપત્તિ જોખમ ઘટાડા માટે મર્યાદિત અવકાશ ધરાવતા આપત્તિ વ્યવસ્થાપન મુખ્યત્વે નિરીક્ષણ માહિતી પર આધારિત છે. તેથી, આબોહવા પરિવર્તનની અસરોને ધ્યાનમાં રાખીને આપત્તિના જોખમો પર વિશ્વસનીય અંદાજો કરવા જરૂરી છે. ટકાઉ વિકાસ લક્ષ્ય, પેરિસ કરાર અને SFDRR વચ્ચે સુમેળ સાધવાનું વ્યાપક લક્ષ્ય ભવિષ્યના આપત્તિ જોખમ ઘટાડા અને આબોહવા પરિવર્તન અનુકૂલન આયોજન દ્વારા પણ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. આપત્તિ

જોખમ ઘટાડા અને આબોહવા પરિવર્તન અનુકૂલન સંકલનની જરૂરિયાત સમગ્ર દેશમાં તમામ મંચ અને સ્તરે માન્ય હોવાથી એવા આયોજન માટે સુસંગત છે. આપત્તિ જોખમ ઘટાડા અને આબોહવા પરિવર્તન અનુકૂલન નું ભાવિ બનાવવાની નક્કર રીતો વ્યાખ્યાયિત કરવી હિતાવહ બની જાય છે. વધુમાં, આવા સંકલન DRR અને CCA ના ક્ષેત્રોમાં વિવિધ હિસ્સેદારોના સંયુક્ત પ્રભાવ દ્વારા અસરકારક સંસાધનોના ઉપયોગને વધારશે.

૨.૫ પશુધન - આપત્તિ જોખમ ઘટાડાના પડકારો

૨.૫.૧ પૃષ્ઠભૂમિ

ભારતમાં, પશુધન પરિવારની અર્થવ્યવસ્થાનો અભિન્ન ભાગ છે અને કુટુંબના નિર્વાહ, આજીવિકા અને સુખાકારીમાં નોંધપાત્ર યોગદાન આપે છે. પશુધનમાં વધારો અને કૃષિ આંતરિક રીતે જોડાયેલા છે અને એક અંશે પરસ્પર આધારિત છે , અને બંને એકંદર ખાદ્ય સુરક્ષા માટે નિર્ણાયક છે. તે ભારતીય અર્થવ્યવસ્થાના કૃષિનું મહત્વનું પેટા ક્ષેત્ર છે. તે મોટાભાગના ખેડૂતો માટે એક મહત્વપૂર્ણ આજીવિકા નું સાધન છે, કૃષિને મહત્વના સાધનોના રૂપમાં ટેકો આપે છે , પરિવારના આરોગ્ય અને પોષણમાં ફાળો આપે છે, આવકને પૂરક બનાવે છે, રોજગારની તકો પૂરી પાડે છે અને છેવટે જરૂરિયાત ના સમયે "પશુ બેંક" બની જાય છે. તે વધારાના અને પૂરક સાહસ તરીકે કામ કરે છે. પશુધન ઉત્પાદન અને કૃષિ આંતરિક રીતે જોડાયેલા છે, દરેક એકબીજા પર નિર્ભર છે, અને બંને એકંદર ખાદ્ય સુરક્ષા માટે નિર્ણાયક છે. કેન્દ્રીય આંકડા કાર્યાલય (CSO) ના અંદાજ મુજબ, પરિણામે વર્તમાન ભાવે પશુધન ક્ષેત્રનું મૂલ્ય ૨૦૧૫-૧૬ માં લગભગ ૫.૯૨ લાખ કરોડ રૂપિયા (૫.૯૫ ટ્રિલિયન) હતું, જે કૃષિ અને સંલગ્ન ઉત્પાદન ક્ષેત્રના મૂલ્યના લગભગ ૨૮.૫% અથવા સતત ભાવે લગભગ ૨૯% છે.

દેશમાં પશુધન, ઘેટાં, બકરા, ડુક્કર, ઘોડા અને ટટ્ટુ, ખચ્ચર, ગધેડા, ઊંટ, મિથુન[30] અને યાક સહિત ૨૦૧૨ ની ૧૯ મી[31] પશુધન વસ્તી ગણતરી મુજબ કુલ પશુધનની વસ્તી ૫૧૨.૦૫ મિલિયન છે. કુલ નિષ્ક્રિય વસ્તી (પશુ, ભેંસ, મિથુન અને યાક) લગભગ ૩૦૦ મિલિયન છે જેમાંથી દુધાળા પ્રાણીઓ (ગાય અને ભેંસ) ૧૧૮.૬ મિલિયન છે. કુલ ઘેટાં ૬૫.૧ મિલિયન અને બકરા ૧૩૫.૨ મિલિયન હતા. આ ઉપરાંત, ૦.૬૩ મિલિયન ઘોડા અને ટટ્ટુ ૦.૨ મિલિયન ખચ્ચર ૦.૩૨ મિલિયન ગધેડા ૦.૦૪ મિલિયન ઊંટ ૧૦.૩ મિલિયન ડુક્કર ૧૧.૭ મિલિયન ફૂતરા અને ૭૨૯ મિલિયન કરતા વધારે મરઘાં છે. ૨૦૧૭-૧૮ માં (૩૧ ડિસેમ્બર, ૨૦૧૭ સુધીમાં) આપત્તિ નુકશાનનો કામચલાઉ આંકડો ૪૬,૪૮૮ પશુ હતો[32].

---

[30] ગાયલ અને પર્વતીય પશુ પણ કહેવાય છે; વૈજ્ઞાનિક નામ: બોસ ફ્રન્ટલિસ

[31] http://dahd.nic.in/documents/statistics/livestock-census (accessed Sep 20, 2019); ૨૦ મી પશુધન ગણતરી ચાલુ છે

[32] ગૃહ મંત્રાલયનો વાર્ષિક અહેવાલ ૨૦૧૭-૧૮

પશુધનની ખૂબ મોટી સંખ્યાને જોતાં, પશુધન માટે આપત્તિ જોખમ ઘટાડો એક મોટો પડકાર છે, જો કે રાષ્ટ્રીય સ્તરે નુકસાન ખૂબ ઓછું લાગે છે.

૨.૫.૨ પશુધનનો આપત્તકાલીન વૈશ્વિક અભિગમ

જ્યારે પ્રાણીઓ આપત્તિથી ગૂમ, ઘાયલ અથવા કમજોર થઈ જાય છે , અને/અથવા તેમને ટેકો આપતા સાધનો અને સેવાઓ ખોરવાઈ જાય છે , ત્યારે સમુદાયો પર ગંભીર અસર પડે છે. કટોકટીની પરિસ્થિતિઓમાં, પરિવારોને તાત્કાલિક કટોકટીમાંથી બચાવવામાં મદદ કરવા અને તેમની આજીવિકાના પુનઃનિર્માણમાં સમુદાયોને મદદ કરવા માટે પશુધન- વિશિષ્ટ લક્ષિત હસ્તક્ષેપો જરૂરી છે. પશુધન હસ્તક્ષેપ સામાન્ય રીતે પશુ આરોગ્ય સેવાઓ , કટોકટીમાં ઘાસચારો અને પાણી પુરવઠો , આશ્રય જોગવાઈ, ઘટાડો અને વધારો કરવાની જોગવાઈને આવરી લે છે. હસ્તક્ષેપનો પ્રકાર કટોકટીનો પ્રકાર, સ્થાનિક સંદર્ભ અને કટોકટીના તબક્કા (એટલે કે ચાલુ , તાત્કાલિક બાદમાં, પૂર્વવત્ત સ્થિતિ અથવા પુનર્વસન) પર આધારિત રહેશે. વિશ્વના વિવિધ ભાગોમાંથી સારી પ્રથાઓ અને પશુધન ક્ષેત્રે અસરકારક આપત્તિ જોખમ ઘટાડાને સુનિશ્ચિત કરવા માટે, સંયુક્ત રાષ્ટ્રનો ભાગ એવા ખાદ્ય અને કૃષિ સંગઠને (FAO), 'પશુધન કટોકટી માર્ગદર્શિકાઓ અને ધોરણો '[33] LEGS (૨૦૧૪) ના વિકાસને સમર્થન આપ્યું છે. ખાદ્ય અને કૃષિ સંગઠને LEGS ને પૂરક 'કટોકટી દરમિયાન પશુધન સંબંધિત હસ્તક્ષેપ- How-To- Do-It Manual[34]' નિયમાવલી પણ તૈયાર કરી છે. તે સૌથી સામાન્ય પશુધન કટોકટી દરમિયાનગીરી માટે ચોક્કસ અને તકનીકી " તે કેવી રીતે કરવું" માર્ગદર્શન પૂરું પાડે છે.

આ બે દસ્તાવેજો પશુધન કટોકટીઓ પર યોગ્ય માર્ગદર્શન માટેની મહત્વપૂર્ણ વૈશ્વિક જરૂરિયાતને સંતોષે છે. આ પશુધન કટોકટીના તમામ પાસાઓ સાથે વિવિધ પ્રકારના વ્યવહાર કરતા સર્વગ્રાહી દસ્તાવેજો છે. આ દસ્તાવેજોમાં રજૂ કરેલ એકંદર અભિગમ અહીં પ્રસ્તુત કરેલ છે.

માર્ગદર્શિકા પશુધન નિર્ણાયક આજીવિકા સંપત્તિને માન્ય કરે છે જેમાંથી કુદરતી અને માનવ પ્રેરિત આફતો એમ બંને માટે ઘણા નબળા અને સંવેદનશીલ માટે છે અને તે પશુધનને ટેકો એ કટોકટી સહાય કાર્યક્રમોનો એક મહત્વપૂર્ણ ઘટક છે. આ માર્ગદર્શિકાઓ અને ધોરણો કટોકટીમાં પશુધન હસ્તક્ષેપોની રચના, અમલ અને મૂલ્યાંકનમાં મદદ કરે છે. આ જીવન અને આજીવિકા અભિગમ એવા બે મુખ્ય વ્યૂહરચનાઓ દ્વારા બંનેના બચાવને ટેકો આપે છે:

- કટોકટી દરમિયાન સૌથી યોગ્ય પશુધન હસ્તક્ષેપોને ઓળખવા

[33] LEGS (૨૦૧૪) 'પશુધન કટોકટી માર્ગદર્શિકાઓ અને ધોરણો

[34] FAO (૨૦૧૬) કટોકટી દરમિયાન પશુધન સંબંધિત હસ્તક્ષેપ- The How-To-Do-It Manual

- સારી પ્રથાના આધારે આ હસ્તક્ષેપો માટે ધોરણો, મુખ્ય ક્રિયાઓ અને માર્ગદર્શિકા નોંધો પૂરી પાડવી

આ અભિગમ ત્રણ આજીવિકાના ઉદ્દેશો પર ભાર મૂકે છે:

(ક) તાત્કાલિક સહાય પહોંચાડવી

(ખ) પશુધન સંપતિને સંરક્ષણ આપવું, અને

(ગ) આપત્તિ -પ્રભાવિત સમુદાયોના પશુધન સંપત્તિનું પુનઃસ્થાપન કરવું

૨.૫.૩ મહત્વની દરમિયાનગીરીઓ

મોટાભાગની આપત્તિઓ અને કટોકટીમાં પશુધનને અસર કરતી , પરિસ્થિતિને આધારે નીચે ના હસ્તક્ષેપો લાગુ પડે છે:

- ઘટાડો એ ખાસ કરીને ભયાનક દુષ્કાળ જેવી આપત્તિઓના કિસ્સામાં સામાન્ય રીતે પ્રાણીઓ આપત્તિથી પ્રભાવિત થાય તે પહેલાં અથવા કટોકટીની અપેક્ષામાં કટોકટી દરમિયાન આજીવિકાને ટેકો આપવા માટે જરૂરી પ્રવાહિતાને સુધારવામાં મદદ કરતા સામેલ પશુધનના વેચાણને પુનઃસ્થાપનનું પગલું છે
- પશુ બચાવમાં પ્રાણીઓને બચાવવા અને શક્ય હોય ત્યાં ઘાયલોની સારવાર માટે તમામ શક્ય પ્રયત્નો કરવાનો સમાવેશ થાય છે
- માંદગી અને મૃત્યુને રોકવા માટે પશુચિકિત્સા સહાય અને જીવિત પ્રાણીઓની સ્થિતિ જાળવવામાં મદદ કરવી
- શક્ય તેટલી હદ સુધી અસરગ્રસ્ત વિસ્તારમાં પ્રાણીઓ માટે ઘાસચારો અને પાણીની વ્યવસ્થા કરવી
- પશુધનના આશ્રયસ્થાનો - સ્થાનિક પરિસ્થિતિઓના આધારે આત્યંતિક હવામાન , શિકારી અને/અથવા ચોરીથી રક્ષણ માટે ઘણી પરિસ્થિતિઓમાં જરૂરી હોઇ શકે છે
- રોગચાળાને રોકવા માટે વધારાની સ્વચ્છતા અને અન્ય પગલાં લેવા
- આપત્તિમાં માર્યા ગયેલા પ્રાણીઓના મૃતદેહોને સુરક્ષિત રીતે દૂર કરવા અને નિકાલ કરવો
- પુનર્વસાવટમાં મદદ કરવાના ઉદ્દેશથી શરતોને આધીન, સામાન્ય રીતે, આંશિક રીતે, આપત્તિમાં ખોવાયેલા આજીવિકાના પશુઓને પુનઃસ્થાપતિ કરવા માટે પરિવારોને પશુઓ વસાવવા અથવા આર્થિક સહાયની જોગવાઈ કરવી

વધુમાં, ધ્યાનમાં લેવા માટે સમય એક પરિબળ છે. કેટલાક હસ્તક્ષેપો અન્ય કરતા આપત્તિ ચક્રના અમુક તબક્કે વધુ યોગ્ય હોય છે. ઉદાહરણ તરીકે , પુનઃવસાવવાનો કાર્યક્રમ આપત્તિના ચેતવણી

તબક્કાને બદલે તાર્કિક રીતે પૂર્વવત્ત સ્થિતિ હશે. એવું પણ સંભવ છે કે સમયાંતરે વિવિધ હસ્તક્ષેપોનું સંયોજન લાભાર્થીઓની આજીવિકાનું રક્ષણ કરવા માટે વધુ અસરકારક માર્ગ હશે.

૨.૫.૪ જોખમ વ્યવસ્થાપન અને વીમો

જોખમ સંચાલનની જરૂરિયાતને ઓળખીને, ભારત સરકારે કેન્દ્રિય પ્રાયોજિત પશુધન વીમા યોજના શરૂ કરી હતી જે દસમી પંચવર્ષીય યોજના (૨૦૦૨-૦૭) દરમિયાન શરૂઆતમાં પ્રાયોગિક ધોરણે અમલમાં મુકવામાં આવી હતી. ૨૦૦૮-૦૯ થી, યોજના નિયમિત યોજના બની. બારમી પંચવર્ષીય યોજના (૨૦૧૨-૧૭) દરમિયાન રાષ્ટ્રીય પશુધન મિશન (NLM) શરૂ કરવામાં આવ્યું છે. રાષ્ટ્રીય પશુધન મિશનનું લક્ષ્ય પોષણ સુરક્ષા અને આર્થિક સમૃદ્ધિ માટે ટકાઉ પશુધન અને મરઘા છે. તેના પેટા મિશનમાંનું એક 'જોખમ વ્યવસ્થાપન અને વીમા' (NLM-RMI) પર છે.

NLM-RMI નો ઉદ્દેશ પશુધન વીમા યોજનાઓ દ્વારા પ્રાણીઓના સંભવિત નુકશાન સામે રક્ષણ તંત્રને પ્રોત્સાહન આપીને અનિશ્ચિતતાઓ અને જોખમોનું સંચાલન કરવાના પડકારોનો સામનો કરવાનો છે. NLM-RMI સમગ્ર દેશમાં લાગુ છે અને તેનું અમલીકરણ મે ૨૦૧૪ થી તમામ પ્રાણીઓને આવરી લેવાનું શરૂ થયું. સબસિડીનો લાભ વધારવામાં આવ્યો છે અને પરિવારના પ્રત્યેક લાભાર્થી દીઠ પાંચ પશુ એકમ સુધી મર્યાદિત છે, બકરી, ઘેટાં, ડુક્કર અને સસલાના કિસ્સામાં એક પશુ એકમ અગાઉ પરિવાર દીઠ બે દૂધાળા પશુઓને બદલે દસ પશુઓ બરાબર છે. ૨૦૧૭ ના મધ્ય સુધીમાં, વીમા યોજના ૩.૬ મિલિયનથી વધુ પ્રાણીઓને[35] આવરી લે છે

પશુધન વીમા યોજનાઓ ખૂબ જ પ્રારંભિક તબક્કામાં છે અને જેમ જેમ વધુ ખેડૂતો તેને અપનાવશે તેમ, યોજનાઓએ મુખ્ય ભૌગોલિક ક્ષેત્રોમાં વિવિધ પ્રકારના જોખમોને ઓળખીને વિવિધ જોખમ ને આવરી ઉત્પાદનો રજૂ કરવા પડશે. પરંપરાગત વીમા યોજના ઉપરાંત, અનુક્રમિત વિકલ્પો ધ્યાનમાં લેવા પડશે, જેમાં ચુકવણીની ગણતરી ચોક્કસ પશુધન ધારણના વાસ્તવિક નુકસાન કરતાં સામાન્ય રીતે સ્વતંત્ર રીતે ચકાસાયેલ પ્રોક્સી (અનુક્રમણિકા) મુજબ હશે.

૨.૬ પર્યાવરણ અને સંરક્ષણ

૨.૬.૧ પૃષ્ઠભૂમિ

સધ્ધર પર્યાવરણીય વ્યવસ્થાપન આપત્તિ જોખમ ઘટાડવા માટે અભિન્ન સાબિત થયું છે. તંદુરસ્ત પર્યાવરણીય તંત્ર માત્ર આપત્તિ પછી પૂર્વવત્ત સ્થિતિ અને પુનઃનિર્માણને સમર્થન આપવામાં મહત્વની પરંતુ ભવિષ્યમાં આપત્તિના જોખમને ઘટાડવામાં ભૂમિકા ભજવે છે. તેમ છતાં તે જ સમયે, આપત્તિઓ

[35] MAFW ની સમાચાર યાદી , ૧૩ જુલાઇ, ૨૦૧૭ http://pib.nic.in/newsite/PrintRelease.aspx?relid=167397 (accessed on15-Dec-2017)

પર્યાવરણીય તંત્ર માટે પણ નોંધપાત્ર જોખમ ઊભું કરે છે અને નાશ પામવાના આરે રહેલ પ્રજાતિઓની વસ્તી માટે સંકટ ઊભું કરી શકે છે , વન્યજીવન સંરક્ષણ અથવા પર્યાવરણીય રીતે મહત્વ ના આશ્રયસ્થાનને વિક્ષેપિત કરી શકે છે. સેન્ડાઇ માળખું, SDG અને COP21 આબોહવા પરિવર્તનનો કરાર આપત્તિ જોખમ વ્યવસ્થાપન અને પર્યાવરણીય વ્યાવસાયિકોને નજીક લાવે છે. પર્યાવરણ, પર્યાવરણશાસ્ત્રની રીતે મહત્વના વિસ્તારો અને વન્યજીવન સંરક્ષણ વિસ્તારો/ સંરક્ષિત વિસ્તારો પર પણ થોડું ધ્યાન આપવું અગત્યનું છે, પછી ભલે આપત્તિ જોખમ ઘટાડાનો અભિગમ તદ્દન અલગ હોય. સેન્ડાઇ માળખું જણાવે છે કે પર્યાવરણીય પ્રતિકાર ક્ષમતાને મજબૂત બનાવવી એ જોખમો ના[36] સર્જનને રોકવા માટે જરૂરી વ્યૂહરચનાઓમાં ની એક છે અને આપત્તિ જોખમ ઘટાડાના[37] મુખ્ય પ્રવાહને પ્રોત્સાહન આપતી વખતે જોખમો ઘટાડવામાં મદદરૂપ પર્યાવરણ તંત્ર કાર્યોને સાચવવાનું મહત્વ નું ધ્યાન દોરે છે.

ઘણા વૈચારિક માળખા વિકાસના આયોજનમાં આપત્તિ જોખમ ઘટાડવા અને પર્યાવરણ તંત્રના કાર્યોને સુરક્ષિત કરવાની જરૂરિયાત પર ભાર મૂકે છે. જો કે, આપત્તિ જોખમ વ્યવસ્થાપનને સંકલિત કરવા અને પર્યાવરણીય પરિવર્તનને સમન્વયિત રીતે ઉકેલવા માટે આપત્તિ જોખમ ઘટાડા માળખા માત્ર બહાર આવવા લાગ્યા છે અને હજુ સુધી વ્યાપકપણે અપનાવવામાં આવ્યા નથી. UNISDR પર્યાવરણ અને આપત્તિ ઘટાડા કામકાજી જૂથ, ઉદાહરણ તરીકે, એક વિશ્લેષણાત્મક માળખું વિકસાવી રહ્યું છે જે પર્યાવરણીય પરિવર્તન અને આપત્તિ જોખમ વચ્ચેના આંતર-સંબંધોને પાંચ આંતર-સંબંધિત નિવેદનોના આધારે શોધે છે:

(ક) કુદરતી સંકટ એ સામાજિક પ્રક્રિયાઓ દ્વારા સીધી રીતે પ્રભાવિત થઇ શકે એવી ભૌતિક પ્રક્રિયાઓ છે.

(ખ) તંદુરસ્ત પર્યાવરણીય તંત્ર ઘણીવાર કુદરતી સંરક્ષણ પૂરું પાડે છે

(ગ) નબળું પર્યાવરણીય તંત્ર સમુદાયની પ્રતિકાર ક્ષમતાને ઘટાડે છે

(ઘ) તેમ છતાં પર્યાવરણ પોતે ઘણી વખત કુદરતી જોખમો માટે સારી રીતે અનુકૂળ હોય છે (પૂર્વવત્ત સ્થિતિ માટે સમયમર્યાદા નોંધપાત્ર રીતે બદલાય છે) , આપત્તિઓ ગૌણ પર્યાવરણીય અસરો તરફ દોરી શકે છે

(ચ) પર્યાવરણીય અધોગતિ પોતે જોખમને વધારે છે અને સંકટ બની જાય છે

[36] આપત્તિ જોખમ ઘટાડાનું સેન્ડાઈ માળખું, વિભાગ- ૨૭(બી)

[37] આપત્તિ જોખમ ઘટાડાનું સેન્ડાઈ માળખું, વિભાગ- ૩૦(જી)

સંરક્ષિત વિસ્તારો, પર્યાવરણીય તંત્ર પુનઃસ્થાપન અને કુદરતી સંસાધન વ્યવસ્થાપન આપત્તિ જોખમ ઘટાડવાના ઉદ્દેશોને આવરી લેતું નથી અને તે ચૂકી ગયેલી તકનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે. પર્યાવરણીય વ્યવસ્થાપન, જોખમ ઘટાડવા અને આબોહવા પરિવર્તન અનુકૂલનના પારસ્પરિક લાભોને ઓળખવામાં નિષ્ફળતા જીવનની રક્ષા અને માનવ સુખાકારીને પ્રોત્સાહન આપવાની તકો ગુમાવી છે. આપત્તિ જોખમ ઘટાડવા માટે પર્યાવરણીય વ્યવસ્થાપનના બે મુખ્ય ક્ષેત્રો છે:

- પર્યાવરણીય દેખરેખ અને મૂલ્યાંકન
- **સંરક્ષિત વિસ્તાર વ્યવસ્થાપન અને પર્યાવરણીય તંત્રનું પુનર્વસન**

૨.૬.૨ પર્યાવરણીય દેખરેખ અને મૂલ્યાંકન

પર્યાવરણીય દેખરેખ અને મૂલ્યાંકન ને લગતી પર્યાવરણીય અને આપત્તિ વ્યવસ્થાપકોને જોખમો , સંવેદનશીલતા અને સમુદાયની પ્રતિકાર ક્ષમતાને પ્રોત્સાહન આપવાની તકો ઓળખવામાં મદદ કરતી માહિતી તૈયાર કરવામાં મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે . જોખમની શરૂઆતનો સંકેત આપતા પર્યાવરણીય પરિબળોનું નિરીક્ષણ અને અવલોકન પ્રારંભિક ચેતવણી પ્રણાલીઓ માટે પાયાની છે. પર્યાવરણીય દેખરેખ પ્રણાલીઓ સ્થાનિક વિસ્તારના જોખમના ઉદભવના મૂળમાં રહેલું જંગલ કાપવા જેવા પર્યાવરણીય અધઃપતનના વલણોને પણ શોધે છે. ભયના જોખમોનું નકશાકરણ અને રજૂઆત પર્યાવરણીય દેખરેખનું બીજું કાર્ય છે. ભયના જોખમ (ભૂસ્ખલન, ભૂસ્ખલન, ધરતીકંપ પ્રવૃત્તિ, વગેરે) ને ઓળખવા ઉપરાંત કેટલાક પર્યાવરણીય સત્તાવાળાઓ પર્યાવરણી ય સંવેદનશીલ વિસ્તારોનો નકશો પણ બનાવે છે. પર્યાવરણીય મૂલ્યાંકનો વર્તમાન અને અપેક્ષિત ભવિષ્યની પર્યાવરણીય પરિસ્થિતિઓ પર અહેવાલ કરીને અને પર્યાવરણીય પરિવર્તનના વાહકોને ઓળખીને લક્ષિત પર્યાવરણીય વિશ્લેષણ તૈયાર કરે છે. તેમાં પર્યાવરણીય નુકસાન કરતા અને જરૂરિયાતોને ઓળખતા તેમજ વિકાસ યોજનાઓ અને નીતિઓના સંભવિત પર્યાવરણીય પરિણામો નક્કી કરતા વ્યૂહાત્મક પર્યાવરણીય મૂલ્યાંકનો આપત્તિ પછીના મૂલ્યાંકનોનો સમાવેશ થાય છે છે.

૨.૬.૩ રક્ષિત વિસ્તારો, પર્યાવરણ તંત્ર પુનઃસ્થાપન

પર્યાવરણીય પરિસ્થિતિઓ માત્ર જોખમની ઘટનાઓની આવર્તનમાં ફેરફાર કરતી નથી , પરંતુ જોખમના પ્રભાવોને મર્યાદામાં રાખી અને સમુદાયોનું રક્ષણ કરી પર્યાવરણીય તંત્ર કુદરતી અવરોધો તરીકે પણ કામ કરે છે . સહસ્ત્રાબ્દિ પર્યાવરણીય તંત્ર આકારણી (MA ૨૦૦૫) અનુસાર, પર્યાવરણીય તંત્ર એ છોડ, પ્રાણીઓ, અને સુક્ષ્મસજીવો સમુદાયો અને કાર્યાત્મક એકમ તરીકે પરસ્પર અસર કરતા નિર્જીવ પર્યાવરણ , પ્રમાણમાં કુદરતી જંગલો , મિશ્ર જમીન-ઉપયોગ રીતોવાળા પ્રાકૃતિક દૃશ્ય , કૃષિ જમીન અને શહેરી વિસ્તારો જેવા મનુષ્યો દ્વારા સઘન રીતે સંચાલિત વિસ્તારો જેવા અબાધિત

વિસ્તારોનું ગતિશીલ સંકુલ છે . પર્યાવરણીય તંત્ર, સામાજિક-પારિસ્થિતિક તંત્ર અને પર્યાવરણીય તંત્ર સેવાઓનું સંચાલન આપત્તિ જોખમ ઘટાડવાના હેતુઓ માટે અત્યંત સુસંગત છે. આમાં દુર્લભ વન્યજીવન અને તેમના રહેઠાણો સહિત જૈવવિવિધતા નો સમાવેશ થયો છે. વૈશ્વિક આબોહવા પરિવર્તન જાગૃતિએ સંરક્ષિત વિસ્તારોને વધુ સારી રીતે સંચાલિત કરવા અને વન વિનાશને ઘટાડવા માટે નવા અભિયાનને પ્રોત્સાહન આપ્યું છે. કળણવાળી ભૂમિ અને અન્ય જળ સંસાધનોની કુદરતી સ્થિતિ અને માર્ગની રક્ષા અને જાળવણી ને વિકાસલક્ષી હેતુઓ માટે તેના ફેરફારો , ઉન્મૂલન અથવા નુકશાનના જોખમોને જોતાં, વ્યાપક ટેકો મળ્યો છે.

પર્યાવરણીય તંત્રના પુનર્વસવાટ અથવા પુનઃસ્થાપનમાં વિવિધ પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓ આવશ્યક હોય છે, જેમાં આપત્તિ પછીની સફાઇ દા.ત. તેલના છંટકાવ પછી , તેમજ જંગલો અથવા મેન્ગ્રોવ્સના પુનઃવાવેતરનો સમાવેશ થાય છે. કુદરતી અને માનવસર્જિત આફતો બાદ પર્યાવરણીય તંત્રને પુનઃસ્થાપિત કરીને તેમાં રહેલા જોખમી પરિબળોને ઓછા કરવા અને ભવિષ્યની આપત્તિ ની અસરોને ઘટાડવા માટે કામ કરી શકા ય છે. ક્ષેત્રીય સ્તરે નિર્ણય માટે સ્થાનિક પર્યાવરણીય પરિસ્થિતિઓ (દા.ત. વાવેતર, પ્રજાતિ પસંદગી) અને સ્પર્ધાત્મક સમુદાયની જરૂરિયાતોનું વિગતવાર જ્ઞાન જરૂરી છે. રક્ષિત વિસ્તાર વ્યવસ્થાપન, પર્યાવરણીય તંત્ર પુનઃસ્થાપનમાં અને કુદરતી સંસાધન વ્યવસ્થાપનનાં ઘણા ઉદાહરણો છે તે દર્શાવે છે કે કેવી રીતે નિર્ણયોને આજીવિકાની પ્રાથમિકતાઓને પર્યાવરણીય સ્થિરતાની ચિંતા સાથે સંતુલિત કરવા જરૂરી છે. પર્યાવરણીય તંત્રમાં રહેલી પ્રતિકાર ક્ષમતા જાળવી રાખી ને પર્યાવરણનું રક્ષણ અને આપત્તિમાં રહેલા આંતરિક જોખમી પરિબળોને ઘટાડી ને કુદરતી વિસ્તારોનું તર્કસંગત રીતે સંચાલન સુનિશ્ચિત કરી શકા ય છે . જંગલ અને આગ વ્યવસ્થાપનમાં સમુદાયની ભાગીદારીએ વિનાશક જંગલોની આગના જોખમને ઘટાડવામાં પણ મહત્વની ભૂમિકા ભજવી છે. યાંત્રિક સાધનો તેમજ નિયંત્રિત (નિર્ધારિત) આગ બંનેના ઉપયોગ થી બળતણમાં ઘટાડો જંગલી આગના જોખમો અને ઉચ્ચ-તીવ્રતા વાળી જંગલી આગના જોખમને ઘટાડવામાં ફાળો આપે છે. દરિયાકાંઠાના જંગલોનું યોગ્ય સંચાલન જૈવવિવિધતાને સંરક્ષણમાં મદદ કરતી વખતે સ્થાનિક સમુદાયોને દરિયાકાંઠાના જોખમોથી સુરક્ષિત કરે છે.

૨.૬.૪ ભારત અને જૈવ વૈવિધ્ય સંરક્ષણ

વૈશ્વિક જૈવવિવિધતા પરિપ્રેક્ષ્ય અને આબોહવા પરિવર્તનના જોખમોથી, ભારત વિશ્વના સત્તર માન્ય વિશાળ વિવિધતાવાળા દેશોમાંનો એક છે[38], વિશ્વની નોંધાયેલી લગભગ ૮% પ્રજાતિઓનું આશ્રયસ્થાન

[38] વિશાળ વિવિધતાવાળા દેશ શબ્દ એ રાષ્ટ્રોના જૂથમાંથી પૃથ્વીની મોટાભાગની પ્રજાતિઓ અને મોટાભાગની સ્થાનિક પ્રજાતિઓની ધરાવ તા કોઈપણ એકનો ઉલ્લેખ કરે છે. કન્ઝર્વેશન ઇન્ટરનેશનલે ૧૯૯૮ માં ૧૭ વિશાળ

છે અને વૈશ્વિક સ્તરે નોંધાયેલા અને ચોત્રીસ માંથી ચાર જૈવવિવિધતા અતિક્ષેત્રનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે. તેમાં આશરે ૮% તમામ પ્રકારના સસ્તન પ્રાણીઓ, ૧૩% પક્ષીઓ, ૮% સરિસૃપો, ૬% ઉભયજીવીઓ અને ૩૯% તમામ વનસ્પતિ પ્રજાતિઓની વસ્તી છે [39]. તેમાંથી મોટાભાગના ઉષ્ણકટિબંધીય વરસાદી જંગલ, પશ્ચિમ ઘાટ અને હિમાલયના જંગલોમાં જોવા મળે છે. ભારત જૈવિક સંસાધનો સાથે સંકળાયેલ પરંપરાગત જ્ઞાનનો વિશાળ ભંડાર પણ છે. અત્યાર સુધી, દેશના દસ જીવન ચરિત્રતાત્મક પ્રદેશોમાં પ્રાણીઓની ૯૧,૨૦૦ થી વધુ પ્રજાતિઓ અને છોડની ૪૫,૫૦૦ પ્રજાતિઓનું દસ્તાવેજીકરણ કરવામાં આવ્યું છે. વનસ્પતિ સમૂહ અને પશુ-પક્ષીલક્ષી વિવિધતાઓની યાદીઓને સતત સર્વેક્ષણો અને શોધખોળના માધ્યમથી ઘણી નવી શોધો સાથે ક્રમશ અદ્યતન કરવામાં આવી રહી છે.

પ્રજાતિઓની સમૃદ્ધિની સાથે , ભારત પણ સ્થાન વિશેષતાવાદ ઊંચો દર છે. સ્થાનિક પૃષ્ઠવંશી જૂથોની દ્રષ્ટિએ, ભારતનો વૈશ્વિક ક્રમાંક ૬૯ પ્રજાતિ સાથે પક્ષીઓમાં દસમા ૧૫૬ સરિસૃપ પ્રજાતિઓ સાથે પાંચમા; અને ૧૧૦ પ્રજાતિઓ સાથે ઉભયજીવીઓમાં સાતમા ક્રમે છે. સ્થાનિક વિશેષ ક્ષેત્રો સમૃદ્ધ ભારતીય પ્રાણીસૃષ્ટિમાં ઉભયજીવી (૬૧.૨%) અને સરિસૃપ (૪૭%) સાથે સૌથી વધુ પ્ર ત્યક્ષ થાય છે. ભારત પાક /છોડના અસલ અને વિવિધતાના 300 થી વધુ જંગલી પૂર્વજ અને ખેતીલાયક છોડના નજીકના સંબંધિ ત હજુ પણ કુદરતી વાતાવરણમાં વિકાસ પામતા આઠ પાક/ઘાસના આબેહૂબ સમાનતાના કેન્દ્રો પૈકી એક તરીકે પણ ઓળખા ય છે. કમનસીબે, આશ્રયસ્થાનની અધોગતિ, વિકાસ, આબોહવા પરિવર્તન અને આફતોની બહુવિધ અસરોને કારણે ઘણી પ્રજાતિઓ લુપ્ત થવાના ભયનો સામનો કરી રહી છે.

ભારતમાં રક્ષિત વિસ્તાર નેટવર્કનો જૈવવિવિધતા સંરક્ષણ અને સંસાધન આધારિત વસ્તીની સુખાકારી માટે કુદરતી સંસાધનોના સંચાલન માટે સાધન તરીકે ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. અત્યાર સુધી, ભારતે ૧.૬ લાખ ચોરસ કિલોમીટર સુધી વિસ્તરેલ ૭૬૪ સંરક્ષિત વિસ્તારો (PAs) નું નેટવર્ક સ્થાપ્યું છે, જે છે જેમાં ૧૦૩ રાષ્ટ્રીય ઉદ્યાનો, ૫૪૩ વન્યજીવન અભયારણ્યો, ૨૬ સમુદાય અનામત અને 66 સંરક્ષણ અનામત 40 (કોષ્ટક 2-3) છે.

અત્યાર સુધી, ભારતે 764 સંરક્ષિત વિસ્તારો (PAs) નું નેટવર્ક સ્થાપ્યું છે , જે 1.6 લાખ ચોરસ કિલોમીટર સુધી વિસ્તરેલ છે જેમાં 103 રાષ્ટ્રીય ઉદ્યાનો , 543 વન્યજીવન અભયારણ્યો, 26 સમુદાય

વિવિધતાવાળા દેશોની ઓળખ કરી હતી. તેમાંના ઘણા ઉષ્ણકટિબંધીય અથવા ઉપઉષ્ણકટિબંધીય પ્રદેશોમાં સંપૂર્ણ અથવા આંશિક રીતે રહે છે

[39] મોટાભાગની માહિતી આંતરરાષ્ટ્રીય સંમેલન માં જૈવવિવિધતા (CBD) પરની સત્તાવાર વેબસાઇટ પર India's country profile પોસ્ટ કરવામાં આવી છે.

https://www.cbd.int/countries/profile/default.shtml?country=in#facts (accessed Sep 20, 2019)

અનામત અને 66 સંરક્ષણ અનામત (કોષ્ટક ૨-૩)[40] છે. સંરક્ષિત વિસ્તારો નેટવર્ક ઉપરાંત, રાજ્ય વન વિભાગ હેઠળ સંચાલિત જંગલો પણ વન્યજીવ સંરક્ષણમાં યોગદાન આપી રહ્યા છે. અસરકારક વન્યજીવ સંરક્ષણ હેઠળ ભારત કુલ ભૌગોલિક વિસ્તારના ૨૦% થી વધુ ધરાવે છે. સંરક્ષિત પર્યાવરણી તંત્ર સેવાઓ અને સાંસ્કૃતિક મૂલ્યો સાથે પ્રકૃતિના લાંબા ગાળાના સંરક્ષણને હાંસલ કરવા માટે સંરક્ષિત વિસ્તારો (PAs) સ્પષ્ટ રીતે વ્યાખ્યાયિત ભૌગોલિક જગ્યાઓ, માન્યતા, સમર્પિત અને કાનૂની અને અન્ય અસરકારક માધ્યમ દ્વારા સંચાલિત છે.

કોષ્ટક- ૨.૩: ભારતમાં સંરક્ષિત વિસ્તારો નેટવર્કની સ્થિતિ (જુલાઇ, ૨૦૧૭)

સંરક્ષિત વિસ્તારો	સંખ્યા	કુલ ક્ષેત્રફળ (ચો.કિમી.
રાષ્ટ્રીય ઉદ્યાનો	૧૦૩	૪૦,૫૦૦
વન્યજીવ અભયારણ્યો	૫૪૩	૧,૧૮,૯૧૭
સંરક્ષણ અનામત	૦૩	૨,૫૪૭
સમુલાય અનામત	૪૫	૬૦
કુલ સંરક્ષિત વિસ્તારો	૭૬૪	૧,૬૨,૦૨૪

સ્રોતઃ ENVIS વન્યજીવ અને સંરક્ષિત વિસ્તારો માટેની ભારતીય વન્યજીવ સંસ્થાનું કેન્દ્ર, MOEFCC

રાષ્ટ્રીય વન નીતિ મુજબ, કુલ જૈવિક વિવિધતાના સંરક્ષણ માટે રાષ્ટ્રીય ઉદ્યાનો , અભયારણ્યો, જીવસૃષ્ટિ અનામત અને અન્ય સંરક્ષિત વિસ્તારોનું નેટવર્ક મજબૂત અને પૂરતું વિસ્તૃત કરવું જોઈએ. સંરક્ષિત વિસ્તારોમાં ૫૦ વાઘ અનામત અને ૩૨ હાથી અનામતનો સમાવેશ થાય છે. આ ઉપરાંત, યુનેસ્કોના માળખામાં સાત કુદરતી વિશ્વ વિરાસત સ્થળોમાં ૧૦૭ મહત્વના દરિયાકાંઠા અને સમુદ્રી જૈવવિવિધતા વિસ્તારો (ICMBA) અને ૪૬૭ મહત્વના પક્ષી વિસ્તારો (IBA) છે. પૂર, પવનના સંકટો, જંગલોની આગ, દરિયાકાંઠાના જોખમો અને અયોગ્ય રીતે આયોજિત વિકાસ પરિયોજનાઓ સંરક્ષિત વિસ્તારોમાં વન્યજીવન માટે ગંભીર ખતરો ઊભો કરી શકે છે અને લુપ્ત થવાની આરે ઘણી પ્રજાતિઓનું અસ્તિત્વ સંરક્ષિત વિસ્તારોના યોગ્ય સંચાલન પર આધાર રાખે છે.

૨.૬.૫ વન્યજીવ કાર્યયોજનામાં આપત્તિ જોખમ ઘટાડો અને આબોહવા પરિવર્તન

ત્રીજી રાષ્ટ્રીય વન્યજીવ કાર્યયોજના (૨૦૧૭-૨૦૩૧) આવશ્યક પારિસ્થિતિ વિજ્ઞાન પ્રક્રિયાઓ અનાજ ઉત્પાદન, આરોગ્ય અને માનવ અસ્તિત્વ અને ટકાઉ વિકાસના અન્ય પાસાઓ માટે જરૂરી એવા

[40] સંદર્ભઃ ENVIS વન્યજીવ અને સંરક્ષિત વિસ્તારો માટેની ભારતીય વન્યજીવ સંસ્થાનું કેન્દ્ર, MOEFCC http://www.wiienvis.nic.in/Database/Protected_Area_854.aspx (accessed Sep 20, 2019)

પર્યાવરણ તંત્ર દ્વારા સંચાલિત, સમર્થિત અથવા મજબૂત રીતે નિયંત્રિત આધાર પર આધારિત છે. અને આ પર્યાવરણ તંત્રની 'લાઇફ સપોર્ટ સિસ્ટમ્સ' કહી શકાય એવી તમામ સમાજો માટે તેમના વિકાસના તબક્કાને ધ્યાનમાં લીધા વિના જાળવણી કરવી મહત્વની છે. તે જીવંત સંસાધન સંરક્ષણના અન્ય બે પાસાઓ પર પણ ભાર મૂકે છે , જેમ કે આનુવંશિક વિવિધતાની જાળવણી અને પ્રજાતિઓ અને પર્યાવરણ તંત્રનો ટકાઉ ઉપયોગ જે આપણી વૈજ્ઞાનિક પ્રગતિ અને લાખો ગ્રામીણ સમુદાયોને ટેકો આપે છે.

ત્રીજી વન્યજીવ કાર્યયોજનાએ (WAP-3) માનવજાત માટે પારિસ્થિતિકી વિજ્ઞાન મૂલ્ય ધરાવતા, પછી ભલે તે ગમે ત્યાં થાય તેને ધ્યાને લીધા સિવાય તમામ બિનઉપયોગી વનસ્પતિ સુષ્ટિ અને બિનઉપયોગી પ્રાણીસૃષ્ટિના સંરક્ષણ માટે પ્રાકૃતિક અભિગમ અપના વતી વખતે લુપ્ત થવાના આરે વન્યજીવોની પ્રજાતિઓના પુનર્વસવાટ , અંતર્દેશીય જળચર , દરિયાકાંઠા અને સમુદ્રી પર્યાવરણીય વસવાટોના સંરક્ષણ પર વિશેષ ભાર મૂક વાનો સમાવેશ થાય છે. તે વન્યજીવન વ્યવસ્થાપન આયોજનમાં સંકલિત કરીને વન્યજીવન પર આબોહવા પરિવર્તન સંબંધિત ચિંતાઓની નોંધ લે છે. તે એ હકીકતને રેખાંકિત કરે છે કે રાષ્ટ્રીય વિકાસ નીતિઓએ વસ્તી , વ્યાપારીકરણ અને વિકાસ પરિયોજનાના દબાણ હેઠળ જંગલ વિસ્તારોના ઘટાડા અને અધોગતિ ને પ્રતિકૂળ પર્યાવરણીય પરિણામોની ગંભીર નોંધ લેવાની જરૂર છે. તદનુસાર, યોજના ભારતની નદીઓ, જંગલો, ઘાસના મેદાનો, પર્વતો, ભીની ભૂમિઓ, દરિયાકાંઠા અને સમુદ્રી વસવાટો, શુષ્ક જમીન અને રણ ના કુદરતી વારસાના ભયજનક ધોવાણ તરફ ધ્યાન ખેંચવાનો સમાવેશ થાય છે.

ત્રીજી વન્યજીવ કાર્યયોજનાએ (WAP-3) વિવિધ સ્થાન-વિશિષ્ટ વ્યૂહરચના , આબોહવા પરિવર્તન અનુકૂલન (CCA), આબોહવા પરિવર્તન શમન (CCM) અને DRR ના સંકલન માટે હાકલ કરે છે. તે રાષ્ટ્રીય સ્તરેથી પંચાયત રાજ સંસ્થાઓ (જિલ્લા , તાલુકા અને ગ્રામ સ્તરો) સુધી યોગ્ય સ્તરે આપત્તિ જોખમ ઘટાડા માટે જવાબદાર અધિકારીઓ/ સંસ્થાઓ સાથે અસરકારક સંકલનની યોજનાઓ ઘડવાની જરૂરિયાત પર ભાર મૂકે છે. તે એ વાત પર ભાર મૂકે છે કે વિવિધ સ્તરે આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તાવાળાઓ/સંસ્થાઓ સાથે સંકલન માટે યોજનાઓ પરિસ્થિતિઓ પ્રમાણે અમલીકરણની માંગ આવા પ્રતિભાવની જરૂર હોય તે વિકસિત થવાની સંભાવના માટે તત્પર હોવી જોઈએ.

નોંધે છે કે DRR અને CCA માટે અસરકારક યોજનાઓ જૈવવિવિધતા સંરક્ષણ માટે જરૂરી છે. પર્યાવરણ તંત્ર જૈવવિવિધતા આધારિત અસંખ્ય લાભો અને સેવાઓ આપે છે. આબોહવા પરિવર્તનએ સંવેદનશીલતામાં વધારો કર્યો છે અને માનવ સુખાકારી પર સંભવિત દૂરગામી અસરો સાથે વૈશ્વિક સ્તરે પર્યાવરણ તંત્રની પ્રતિકાર ક્ષમતામાં ઘટાડો કર્યો છે. તેથી, તમામ સ્તરે નેતૃત્વ વધારવા માટે જૈવવિવિધતા સંરક્ષણ, પર્યાવરણ તંત્રની સેવાઓ, આબોહવા પરિવર્તન અને અન્ય આફતોના જોખમો

વચ્ચેની કડીઓને વધુ સારી રીતે સમજવાની જરૂર છે. ત્રીજી વન્યજીવ કાર્યયોજનામાં નીચેના પગલાં સૂચવવામાં આવ્યા છે:

- પર્યાવરણીય અસર આકારણી (EIA) પ્રક્રિયાને CCA અને DRR સંબંધિત મુદ્દાઓને સંકલિત કરવાની જરૂર છે.
- જોખમો પર માહિતી મેળવવા અને સંકલનમાં સુધારો કરવો
- DR ને ડીઆરઆર, રાહત, CCA સાથે પુનર્વસનનું મજબૂત એકીકરણ કરવું
- CCA અને DRR ને તમામ સંરક્ષિત વિશિષ્ટ વિસ્તાર માહિતી યોજનાઓને ધ્યાનમાં લઇને સહિયારી જવાબદારી સાથે સંકલિત કરવું
- CCA અને DRR ને તમામ ક્ષેત્રોમાં સહિયારી જવાબદારી સાથે કાર્યયોજનામાં સંકલિત કરવું
- સ્થાનિક સમુદાયોને તેમના જ્ઞાન અને ક્ષમતાઓનો આદર કરીને સામેલ કરવા
- CCA અને DRR ને દરિયાકાંઠા અને સમુદ્રી સંરક્ષિત વિસ્તાર (CMPA) માટે સંચાલન યોજનામાં યોગ્ય રીતે સંકલિત કરવું.
- તમામ હિસ્સેદારોની ભાગીદારી સાથે CRZ જોગવાઈઓ હેઠળ તૈયાર થયેલ રાજ્ય દરિયાકાંઠા ક્ષેત્ર વ્યવસ્થાપન યોજના (SCZMP)માં CCA અને DRR વચ્ચે સુમેળ વિકસાવવો
- આબોહવા પરિવર્તન અને આત્યંતિક હવામાન ઘટનાઓ તેમજ કુદરતી આફતોમાં અનુમાનિત વધારા સંદર્ભે વન્યજીવ સંરક્ષણ પડકારોને ઉકેલવા જ્ઞાનના આધારે અને કુશળતા વિકસાવવી
- **જૈવવિવિધતાની સંપૂર્ણ શ્રેણીના સંરક્ષણને આવરી લે તા વિવિધ વન્યજીવન સ્નાતક અને તાલીમ કાર્યક્રમો (ડિપ્લોમા , અંડરગ્રેજ્યુએટ અને અનુસ્નાતક) ના અભ્યાસક્રમને અદ્યતન કરવો**

૨.૭ સાંસ્કૃતિક વારસા સ્થાનો, તેના પરિસરો અને સંગ્રહાલયોનું આપત્તિ વ્યવસ્થાપન

સાંસ્કૃતિક વારસાને તાજેતરમાં જ આપત્તિ જોખમ ઘટાડવાના એકંદર માળખામાં મુખ્ય પાસા તરીકે માન્યતા આપવામાં આવી છે. સામાન્ય જાગૃતિનો અભાવ અને વારસાને પ્રાધાન્ય આપવાનો અભાવ આ ક્ષેત્રમાં મુખ્ય પડકારો પૈકીનો એક છે. રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તામંડળે આપત્તિ વ્યવસ્થાપન (ક) સાંસ્કૃતિક વારસો સ્થળો અને પરિસરો અને (ખ) સંગ્રહાલયોને લગતી માર્ગદર્શિકાઓ પ્રકાશિત કરી છે. સંગ્રહાલયો કુદરતી અને સાંસ્કૃતિક એમ બંને વિવિધ વારસાના ભંડાર છે, અને સંસ્થાઓ તરીકે તેઓ સમુદાયના સામાજિક-સાંસ્કૃતિક વિકાસમાં નોંધપાત્ર યોગદાન આપે છે. સંગ્રહાલયો, વસ્તુઓ અને સંગ્રહ મારફત પ્રાદેશિક, રાજ્ય અને રાષ્ટ્રીય ઓળખમાં ફાળો આપે છે. સદીઓથી, સંગ્રહાલયોનો કાર્યક્ષેત્ર અને સંગ્રહાલયોનો પ્રકાર ખાનગી કલાત્મક અને અર્થપૂર્ણ વર્ણન મારફત શિક્ષણને પ્રોત્સાહન આપતી સંસ્થાઓની વિલક્ષણ વસ્તુઓની રજૂઆતથી વિસ્તૃત કરેલ સંગ્રહિત વસ્તુઓ રજૂ કરે છે.

ભારતીય પુરાતત્વ સર્વેક્ષણ દ્વારા કાર્ય કરતું સાંસ્કૃતિક મંત્રાલય (MOCU) સાંસ્કૃતિક વારસાના સંરક્ષણ અને સુરક્ષા માટે સર્વોચ્ચ સંસ્થા છે , સાંસ્કૃતિક વારસાને કેટલાક રાષ્ટ્રીય કાયદા લાગુ પડે છે જેમ કે:

- પ્રાચીન સ્મારકો અને પુરાતત્વીય સ્થળો અને અવશેષો અધિનિયમ, ૨૦૧૦ (AMASR, ૧૯૫૮)
- પ્રાચીન સ્મારકો અને પુરાતત્વીય સ્થળો અને અવશેષો નિયમો, ૧૯૫૯
- પ્રાચીન વસ્તુઓ અને કલા ખજાનો અધિનિયમ , ૧૯૭૨ અને પ્રાચીનતા અને કલા ખજાના નિયમો, ૧૯૭૩
- રાજ્ય પુરાતત્વ સ્મારકો અને સ્થળોને લાગુ પડતા રાજ્યના કાયદાઓ.

સાંસ્કૃતિક વારસા સ્થળો અને પરિસરના સંદર્ભમાં, ઓળખવાની ક્ષમતાની બહારનું સ્થાનિક સંકટ, કટોકટીનું કારણ બની શકે છે . સાંસ્કૃતિક વારસા સ્થળો અને પરિસરના રક્ષણ માટે પ્રતિભાવને અસર કરતી આપત્તિ કટોકટીના માળખા અને પ્રતિભાવ પર ગંભીર અસર કરી શકે છે . તેથી, સ્થળ અથવા પરિસરમાં એ આપત્તિ જોખમ ઘટાડવાનું મહત્વનું પાસું છે.

આપત્તિ જોખમ ઘટાડવાના માળખામાં ચતુષ્કોણીય- (ક) સંકટ દૂર કરવું અથવા અટકાવવું (ખ) અસુરક્ષા ઘટાડવી (ગ) અનાવૃત ઘટાડવું અને (ઘ) ક્ષમતા નિર્માણ અભિગમનો સમાવેશ થાય છે . સાંસ્કૃતિક વારસા સ્થળો અને પરિસર માટે આપત્તિ જોખમ ઘટાડવાના સંદર્ભમાં, (ક) સાંસ્કૃતિક વારસાના મૂલ્યોનું રક્ષણ અને જાળવણી (ખ) અધિકૃતતા જાળવી રાખવી (ગ) પરંપરાગત તકનીકો અને કુશળતા અને સ્વદેશી જ્ઞાન પ્રણાલીઓનો ઉપયોગ (ઘ) સ્વીકાર્ય જોખમની માત્રાને સાંસ્કૃતિક ધરોહર સ્થળ અથવા પરિસર માટે સ્થાપિત કરવી જોઈએ અથવા પરિસર અને આવા પ્રવેશદ્વારોને જોખમ ઘટાડવાના હસ્તક્ષેપોની જાણ કરવાના પાસાઓને ધ્યાનમાં લેવાની જરૂર છે.

૨.૮ વૈશ્વિક મહાવિનાશકારી જોખમો

વૈશ્વિક મહાવિનાશકારી જોખમ ખૂબ જ દુર્લભ પ્રસંગોએ આવતું વૈશ્વિક સ્તરે ગંભીર અસરો કરવાની સાથે અપંગતા અથવા સમગ્ર માનવતા માટે પણ ખતરો છે. (GCF ૨૦૧૮). માનવ વિનાશ થવાનું કારણ બની શકે છે અથવા અસ્તિત્વના જોખમ તરીકે ઓળખા તા માનવતાની સંભાવનાને કાયમી અને ભારે ઘટાડો કરી શકે છે . સંભવિત વૈશ્વિક આપત્તિજનક જોખમોમાં માનવ જાતિ જોખમ (ટેકનોલોજી, શાસન, આબોહવા પરિવર્તન), અને બિન-માનવજાતિ અથવા બાહ્ય જોખમોના કારણે માનવજાતિ ના જોખમોનો સમાવેશ થાય છે. માનવશાસ્ત્રના જોખમોના ઉદાહરણો પરમાણુ મહાસંહાર અથવા કુદરતી

રોગચાળાને સંચાલિત કરવામાં નિષ્ફળતા સહિત વૈશ્વિક યુદ્ધ છે. બિન-માનવજાતિ જોખમોના ઉદાહરણો સૂક્ષ્મગ્રહ અસર ઘટના અથવા વિશાળ-જ્વાળામુખી વિસ્ફોટ છે. ૧૮૧૫ માં તંબોરા પર્વતનો વિસ્ફોટ માનવ ઇતિહાસમાં નોંધાયેલા સૌથી શક્તિશાળી હતો. ૧૮૧૬ માં કેટલીકવાર ઉનાળા વિનાનું વર્ષ તરીકે ઓળખાતી ઘટનામાં વૈશ્વિક તાપમાન ઘટાડતા વિશ્વભરમાં વિખેરાયેલી રાખ ફેલાઇ હતી. નોંધપાત્ર આબોહવા પરિવર્તનના આ ટૂંકા ગાળાએ વિશ્વભરના ઘણા વિસ્તારોમાં ભારે હવામાન , પાક નિષ્ફળતા અને અનાજની તંગી ઉભી કરી હતી. અન્ય કોઇ મોટા જ્વાળામુખી ફાટી નીકળ્યા ની નોંધ પછી અગાઉ જાણ ન કરવામાં આવી હોય તેવી રીતે કેટલાક આબોહવા દબાણ એકરૂપ થયા અને પ્રતિક્રિયા કરી હતી. એકવાર જોખમો, એ છે કે આવી ઘટનાઓ અનાજ પુરવઠામાં ભારે ઘટાડો કરી શકે છે અને દેશોએ બચી ગયેલા લોકોને ખોરાક આપવા માટે તૈયાર રહેવું જોઈએ. જ્યારે વૈશ્વિક આપત્તિજનક જોખમો પર કેટલીક ચર્ચાઓ ચાલી રહી છે, ત્યારે આવી પરિસ્થિતિઓ માટે તૈયારી અંગે વધુ સ્પષ્ટતા નથી. ભારતે પણ વૈશ્વિક પહેલને નજીકથી અનુસરવાની જરૂર છે.

3 આપત્તિ જોખમ ઘટાડાના ૨૦૧૫ પહેલાના વૈશ્વિક માળખાને સુસંગત અને પરસ્પર મજબૂતીકરણ

3 ૧.પૃષ્ઠભૂમિ

૨૦૧૫ પછીના લક્ષ્યો અને કાર્યસૂચિ ૨૦૧૫ માં થયેલા ત્રણ સીમાચિહ્ન વૈશ્વિક કરારોમાં નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યા છે-સેન્ડાઇ ફ્રેમવર્ક ફોર ડિઝાસ્ટર રિસ્ક રિડક્શન (સેન્ડાઇ, જાપાન, માર્ચ ૨૦૧૫), ટકાઉ વિકાસ લક્ષ્યો (યુએન જનરલ એસેમ્બલી, ન્યૂયોર્ક, સપ્ટેમ્બર ૨૦૧૫) અને આબોહવા પરિવર્તન કરાર (પક્ષોની પરિષદ, COP21, પેરિસ, ડિસેમ્બર ૨૦૧૫). ત્રણ દસ્તાવેજો આપત્તિ જોખમ ઘટાડા, ટકાઉ વિકાસ અને આબોહવા પરિવર્તન પર ભવિષ્યની વૈશ્વિક કાર્યવાહી માટે મંચ નક્કી કરે છે. આ ત્રણ કરારોએ વિવિધ સહભાગી અથવા અતિવ્યાપ્તિ ચિંતાઓ ધરાવતા વિવિધ વિસ્તારોમાં સુસંગતતા તૈયાર કરવાની દુર્લભ પરંતુ નોંધપાત્ર તક ઊભી કરી છે. સાથે મળીને, આ માળખાઓ પ્રતિકાર ક્ષમતા નિર્માણ માટે લગભગ સંપૂર્ણ કાર્યસૂચિનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે , કારણ કે તેના માટે વિસ્તૃત વિકાસ , માનવતાવાદી, આબોહવા પરિવર્તનની અસરો અને આપત્તિ જોખમ ઘટાડવાની જરૂર છે. ભારત આ વૈશ્વિક માળખા માટે પ્રતિબદ્ધ છે અને ભારત સરકારે સરકારી, ખાનગી ક્ષેત્ર અને બિનસરકારી સંસ્થાઓની સામેલગીરી દ્વારા લક્ષ્યોને સાકાર કરવા માટે વિવિધ પગલાં લીધા છે.

આ કરારો તમામ દેશોમાં હાલના અને ભવિષ્યના પડકારોનો સામનો કરવા માટે વૈશ્વિક પ્ર યાસમાં મુખ્ય પરિવર્તનની ક્ષણ છે. પ્રતિકાર ક્ષમતા -નિર્માણના પગલાઓને ટેકો આપવા માટે ચોક્કસ ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે, અને તેમના જોખમોને તાર્કિક રીતે ઘટાડવા માટે કટોકટીના સંચાલન માં પરિવર્તન લાવવું. આ કરારોમાં ટકાઉ વિકાસ, આપત્તી જોખમ ઘટાડો, પ્રતિકાર ક્ષમતા અને આબોહવા પરિવર્તન પર ભાર મૂકવાની વિવિધ માત્રા છે. સેન્ડાઇ માળખામાં મહત્વનું તત્વ ૨૦૧૫ પછીના આપત્તિ જોખમ ઘટાડાના સુસંગતતા અને એકીકરણને અનુસરીને ટકાઉ વિકાસ , આબોહવા પરિવર્તન પ્રતિભાવો અને પ્રતિકાર ક્ષમતાના ઇરાદાપૂર્વક અન્ય વૈશ્વિક એજન્ડા સાથે પરસ્પર મજબુત બનાવવાનું છે . વૈશ્વિક પ્રવાહો અને અગ્રતાઓને ધ્યાનમાં રાખીને, NDMP નું આપત્તિ જોખમ ઘટાડો, ટકાઉ વિકાસ અને વૈશ્વિક આબોહવા પરિવર્તનના પડકારોનો સામનો કરવા માટેના પ્રતિભાવોમાં રાષ્ટ્રીય પહેલના કાર્યક્ષેત્રમાં સુસંગતતા અને પરસ્પર મજબૂતીકરણ સુનિશ્ચિત કરવા પુનર્ગઠન પણ કરવામાં આવ્યું છે.

3.૨ આપત્તિ જોખમ ઘટાડવાનું સેન્ડાઇ માળખું

3.૨.૧ આપત્તિ જોખમ વ્યવસ્થાપન જોખમ ઘટાડવા પર નવું જોર

આપત્તિ જોખમ ઘટાડા, ૨૦૧૫-૨૦૩૦ માટે સેન્ડાઇ માળખુ ૧૮ માર્ચ, ૨૦૧૫ ના રોજ જાપાનના સેન્ડાઇ ખાતે ત્રીજી યુએન વિશ્વ સંમેલનમાં અપનાવવામાં આવ્યું હતું. યુએન સામાન્ય સભાની વિનંતિ

પર યુનાઇટેડ નેશન્સ ઓફિસ ફોર ડિઝાસ્ટર રિસ્ક રિડક્શન દ્વારા સમર્થિત, માર્ચ ૨૦૧૨ માં શરૂ કરાયેલ હિતધારકોની સલાહ અને જુલાઇ ૨૦૧૪ થી માર્ચ ૨૦૧૫ દરમિયાન આંતર-સરકારી વાટાઘાટોનું પરિણામ છે. સેન્ડાઇ માળખાની પ્રસ્તાવના હ્યોગો ફ્રેમવર્ક ફોર એક્શન (એચએફએ) ૨૦૦૫-૨૦૧૫ માટે "અનુગામી દસ્તાવેજ" આપત્તિઓ માટે રાષ્ટ્ર અને સમુદાયોની પ્રતિકાર ક્ષમતા નિર્માણ તરીકે વર્ણવે છે.

DRR (SFDRR) માટે સેન્ડાઇ માળખું ૨૦૧૫ પછીના વિકાસ એજન્ડાના સંદર્ભમાં અપનાવવામાં આવેલ આપત્તિ જોખમ ઘટાડવા અને આપત્તિ વ્યવસ્થાપનથી આગળ વધીને આપત્તિ પ્રતિકાર ક્ષમતા વધારવાના હેતુથી વ્યાપક આપત્તિ જોખમ વ્યવસ્થાપન તરફ વૈશ્વિક સ્તરે ચોક્કસ પરિવર્તન દર્શાવ તો પ્રથમ આંતરરાષ્ટ્રીય કરાર છે. આ અભિગમ સંકલિત પગલાંના અમલીકરણ દ્વારા નવા અને હાલના આપત્તિના જોખમને ઘટાડવાના લક્ષ્ય તરીકે એકંદર લક્ષ્ય નક્કી કરવા નું કહે છે. અપેક્ષિત પરિણામ તરીકે હવે નવા જોખમોનું સર્જન અટકાવવા , હાલના જોખમોને ઘટાડવા અને એકંદર આપત્તિ પ્રતિકાર ક્ષમતાને મજબૂત કરવાના લક્ષ્યો નક્કી કરવાનું લક્ષ્ય DRR પર છે. આ ઉપરાંત, પર્યાવરણીય સંબંધિત વિવિધ, તકનીકી અને જૈવિક સંકટો અને જોખમો સહિત કુદરતી અને માનવ પ્રેરિત એમ બંને જોખમો પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવા માટે DRR નો અવકાશને નોંધપાત્ર રીતે વિસ્તૃત કરવામાં આવ્યો છે. સેન્ડાઇ માળખું આબોહવા પરિવર્તન અને આપત્તિના જોખમો વચ્ચેના આંતર જોડાણને સ્વીકારે છે. આફતો, આબોહવા પરિવર્તન દ્વારા વધુ તીવ્ર બને છે તે આવર્તન અને તીવ્રતામાં વધારો કરે છે.

ભારત સહિત હસ્તાક્ષર કરનારા દેશો સ્વૈચ્છિક ધોરણે પાલન કરવાનો પ્રયાસ કર તો SFDRR એક બિન-બંધનકર્તા કરાર છે. ભારત સેન્ડાઇ માળખાની ભલામણોને અનુસરીને અને વૈશ્વિક સ્તરે સ્વીકૃત શ્રેષ્ઠ પ્રથાઓ અપનાવીને વૈશ્વિક લક્ષ્યોની અનુભૂતિમાં યોગદાન આપવા માટે તમામ પ્યાસો કરશે. હ્યોગો ફ્રેમવર્ક ફોર એક્શન પર નિર્માણ , સેન્ડાઇ માળખાનું લક્ષ્ય ૨૦૩૦ સુધીના ૧૫ વર્ષના ગાળામાં વૈશ્વિક સ્તરે "જીવન , આજીવિકા અને આરોગ્ય અને આર્થિક , ભૌતિક, સામાજિક આપત્તિ જોખમ અને નુકસાનમાં નોંધપાત્ર ઘટાડો, વ્યક્તિઓ, વ્યવસાયો, સમુદાયો અને દેશોની સાંસ્કૃતિક અને પર્યાવરણીય સંપત્તિ હાંસલ કરવાનું લક્ષ્ય છે. અપેક્ષિત પરિણામ મેળવવા માટે , સેન્ડાઇ માળખું નીચેના લક્ષ્યને આગળ ધપાવવા માગે છે: સંકટને અટકાવ તા અને ઘટાડ તા અને આપત્તિની સંવેદશીલતા, પ્રતિભાવ અને પૂર્વવત્ત સ્થિતિની સજ્જતા વધારો કરતા અને પ્રતિકાર ક્ષમતા મજબૂત બનાવ તા “સંકલિત અને સમાવેશી આર્થિક, માળખાકીય, કાનૂની, સામાજિક, આરોગ્ય, સાંસ્કૃતિક, શૈક્ષણિક, પર્યાવરણીય, તકનીકી, રાજકીય અને સંસ્થાકીય પગલાં છે.

આપત્તિ વ્યવસ્થાપનના ક્ષેત્રમાં , સેન્ડાઇ માળખું, ૨૦૩૦ માં સમાપ્ત થતા સમયગાળા માટે આગળનો માર્ગ પૂરો પાડે છે. સેન્ડાઇ માળખામાં કેટલાક મુખ્ય વિચલનો છે:

- પ્રથમ વખત લક્ષ્યો ને પ્રવૃત્તિઓ અને પગલાના સમૂહ પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવાને બદલે પરિણામ આધારિત લક્ષ્યોની દ્રષ્ટિએ વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવેલ છે.
- તે આપત્તિ જોખમ તંત્રને મજબૂત કરવાની જરૂરિયાત પર ભાર મૂકતા માળખા સાથે સરકારોને આપત્તિ જોખમ ઘટાડવાને કેન્દ્રમાં મૂકે છે.
- આપત્તિ વ્યવસ્થાપનના અગાઉના દબાણના જોખમ અંતર્ગત વાહકો પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરીને આપત્તિ જોખમ વ્યવસ્થાપને ઉકેલવામાં નોંધપાત્ર ફેરફાર થયો છે.
- તે માત્ર કુદરતી સંકટથી ઉદ્ભવતી આપત્તિ પર જ નહીં, પણ તમામ પ્રકારની આપત્તિઓ પર લગભગ એકસરખું મહત્વ આપે છે.
- સામાજિક સંવેદનશીલતા ઉપરાંત, તે આપત્તિ ઘટાડવા માટે સંકલિત પર્યાવરણીય અને કુદરતી સંસાધન વ્યવસ્થાપન અભિગમોનો અમલ કરવા મજબૂત માન્યતા દ્વારા પર્યાવરણીય પાસાઓ પર નોંધપાત્ર ધ્યાન આપે છે.
- આપત્તિના જોખમમાં ઘટાડો , પહેલા કરતા વધારે, આરોગ્ય અને શિક્ષણ સહિતના ઘણા ક્ષેત્રોમાં નિર્ણય કરવા એક નીતિ ચિંતા તરીકે જોવામાં આવે છે.

સેન્ડાઇ માળખા અનુસાર, હાલના પડકારોનો સામનો કરવો અને આપત્તિના જોખમ નું નિરીક્ષણ, મૂલ્યાંકન અને સમજવા અને સંબંધિત માહિતીની આપલે કરવા પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરીને ભવિષ્યની તૈયારીઓ કરવી જરૂરી છે. માળખું નોંધે છે કે , આપત્તિઓનો સામનો કરવા માટે , "આપત્તિ જોખમનું આયોજન કરવા અને ઘટાડવા ની અપેક્ષાએ તાત્કાલિક અને મહત્વનું છે". તેને વિવિધ સંસ્થાઓ અને ક્ષેત્રોમાં આપત્તિ જોખમ તંત્ર અને સંકલનને મજબૂત કરવાની જરૂર છે. તેના માટે વિવિધ સ્તરે સંબંધિત હિસ્સેદારોની સંપૂર્ણ અને અર્થપૂર્ણ ભાગીદારી જરૂરી છે. તમામ સ્તરે આર્થિક , સામાજિક, આરોગ્ય, સાંસ્કૃતિક અને શૈક્ષણિક પ્રતિકાર ક્ષમતામાં રોકાણ કરવું જરૂરી છે. સંશોધનમાં રોકાણની જરૂર છે અને વિવિલક્ષી સંકટો માટે પૂર્વ ચેતવણી પ્રણાલી (EWS) ને વધારવા માટે સજ્જતા , પ્રતિભાવ, પૂર્વવત્ત સ્થિતિ, પુનર્વસન અને પુનર્સવાટ ટેક્નોલોજીના ઉપયોગની જરૂર છે,

૩.૨.૨ ચાર પ્રાથમિકતાઓ- સાત લક્ષ્યો

સેન્ડાઇ માળખા હેઠળ કાર્યવાહી કરવાની ચાર પ્રાથમિકતાઓ આ પ્રમાણે છે:

૧. આપત્તિ જોખમને ઓળખવું

૨. આપત્તિ જોખમ વ્યવસ્થાપન માટે આપત્તિ જોખમ તંત્રને મજબૂત બનાવવું

૩. પ્રતિકાર ક્ષમતા માટે આપત્તિ જોખમ ઘટાડવામાં રોકાણ કરવું

૪. પૂર્વવત્ત સ્થિતિ, પુનર્વસવાટ અને પુનર્વસવાટમાં અસરકારક પ્રતિભાવ અને વધુ સા રા નિર્માણ માટે આપત્તિ સજ્જતા વધારવી

ભારતે ૧૫ વર્ષના, સેન્ડાઇ માળખામાં સ્વૈચ્છિક, બિન-બંધનકર્તા કરાર પર હસ્તાક્ષર કર્યા છે, જે ઓળખે છે કે આપત્તિના જોખમને ઘટાડવામાં રાજ્ય ની પ્રાથમિક ભૂમિકાનો સ્વીકાર કરે છે પરંતુ તેની જવાબદારી સ્થાનિક સરકાર, ખાનગી ક્ષેત્ર સહિત અન્ય હિસ્સેદારો સાથે વહેંચવી જોઇએ. સેન્ડાઇ માળખા (આકૃતિ ૩-૧) દ્વારા નિર્ધારિત સાત વૈશ્વિક લક્ષ્યોને હાંસલ કરવામાં ભારત પોતાનું યોગદાન આપશે:

આકૃતિ ૩-૧ આપત્તિ જોખમ ઘટાડવા માટે સેન્ડાઇમાળખું - ૭ વૈશ્વિક લક્ષ્યો

૧. વર્ષ ૨૦૩૦ સુધીમાં વૈશ્વિક આપત્તિ મૃત્યુદરને નોંધપાત્ર રીતે ઘટાડવો, જેનો હેતુ ૨૦૦૫-૨૦૧૫ ના સમયગાળાની સરખામણીમાં ૨૦૨૦-૨૦૩૦ ના દાયકામાં વૈશ્વિક મૃત્યુ દર ૧,૦૦,૦૦૦ દીઠ સરેરાશ ઘટાડવાનો છે;

૨. વર્ષ ૨૦૩૦ સુધીમાં વૈશ્વિક સ્તરે અસરગ્રસ્ત લોકોની સંખ્યામાં નોંધપાત્ર ઘટાડો કરવો, ૨૦૦૫-૨૦૧૫ ના સમયગાળાની સરખામણીમાં ૨૦૨૦-૨૦૩૦ ના દાયકામાં ૧,૦૦,૦૦૦ દીઠ સરેરાશ વૈશ્વિક આંકડો ઘટાડવાનો લક્ષ્યાંક;

૩. ૨૦૩૦ સુધીમાં વૈશ્વિક કુલ ઘરેલુ ઉત્પાદન (GDP) ના સંબંધમાં પ્રત્યક્ષ આપત્તિ આર્થિક નુકશાનને ઘટાડવું;

૪. ૨૦૩૦ સુધીમાં તેમની પ્રતિકાર ક્ષમતા વિકસાવવા સહિત, આરોગ્ય અને શૈક્ષણિક સુવિધાઓ વચ્ચે, જટિલ માળખાને આપત્તિના નુકસાન અને મૂળભૂત સેવાઓમાં વિક્ષેપ નોંધપાત્ર રીતે ઘટાડવો;

૫. ૨૦૩૦ સુધીમાં રાષ્ટ્રીય અને સ્થાનિક આપત્તિ જોખમ ઘટાડવાની વ્યૂહરચના ધરાવતા દેશોની સંખ્યામાં નોંધપાત્ર વધારો કરવો;

૬. ૨૦૩૦ સુધીમાં હાલના માળખાના અમલીકરણ માટે તેમની રાષ્ટ્રીય યોજનાને પૂરક બનાવવા માટે પર્યાપ્ત અને ટકાઉ સમર્થન દ્વારા વિકાસશીલ દેશોને આંતરરાષ્ટ્રીય સહયોગમાં નોંધપાત્ર વધારો કરવો;

૭. ૨૦૩૦ સુધીમાં બહુલક્ષી-જોખમી પ્રારંભિક ચેતવણી પ્રણાલીઓ અને આપત્તિ જોખમ માહિતી અને મૂલ્યાંકનોની ઉપલબ્ધતા અને લોકોને તે મેળવવામાં નોંધપાત્ર વધારો કરવો.

૨ ફેબ્રુઆરી ૨૦૧૭ ના રોજ, સંયુક્ત રાષ્ટ્રની સામાન્ય સભાએઆપત્તિ જોખમ ઘટાડવા સંબંધિત સૂચકાંકો અને પરિભાષાઓ પર ઓપન-એન્ડેડ ઇન્ટર-ગવર્નમેન્ટલ એક્સપર્ટ વર્કિંગ ગ્રુપ (OIEWG) ના અહેવાલ અને આપત્તિ જોખમ ઘટાડવા સંબંધિત સૂચકાંકો અને પરિભાષા માટેની ભલામણો (UNISDR ૨૦૧૬) ને સમર્થન આપ્યું હતું. OIEWG નો ૨૦૧૫ નો અહેલાલ ૨૦૧૫ પછીના અન્ય વૈશ્વિક માળખા (પરિશિષ્ટ- ૩) ના લક્ષ્યો સાથે DRR માટે વૈશ્વિક લક્ષ્યોને સાકાર કરવાના પ્રગતિને માપવા માટે ૩૮ વૈશ્વિક સૂચકાંકોનું સંચાલન કરવામાં મદદ કરવા માટે છે. ભારતને લાગુ પડતી યાદીનો ઉપયોગ સમયાંતરે અહેવાલ દ્વારા માળખામાં નિર્ધારિત લક્ષ્યોની સિદ્ધિ તરફ મંત્રાલયો / વિભાગો અને રાજ્યો / કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોની પ્રગતિ પર નજર રાખવા માટે કરવામાં આવશે. આ પ્યાસોના ભાગરૂપે, તમામ મંત્રાલયો, વિભાગો, રાજ્યો અને કેન્દ્ર શાસિત પ્રદેશો ૨૦૦૫ થી ૨૦૧૫ ની આધારરેખાના સમયગાળાના સૂચકો અનુસાર અને ૨૦૧૫ થી ચાલુ ધોરણે માહિતીનું સંકલન કરશે.

૩.૩ સ્થિર વિકાસ લક્ષ્યો અને આપત્તિ પ્રતિકાર ક્ષમતા

સંયુક્ત રાષ્ટ્રની સામાન્ય સભાએ ૨૫ સપ્ટેમ્બર ૨૦૧૫ ના રોજ અપનાવેલ ૧૭ વૈશ્વિક લક્ષ્યો (આકૃતિ ૩-૨) અને ૧૬૯ લક્ષ્યોનો સમાવેશ કરતા ટકાઉ વિકાસ લક્ષ્યો (SDGs), ગરીબી દૂર કરવા, ગ્રહનું રક્ષણ કરવા અને બધા લોકો શાંતિ અને સમૃદ્ધિનો આનંદ માણે તે સુનિશ્ચિત કરવા માટે સાર્વત્રિક આહવાન છે. અન્ય પ્રાથમિકતાઓમાં આબોહવા પરિવર્તન, આર્થિક અસમાનતા, નવીનતા, ટકાઉ વપરાશ, શાંતિ અને ન્યાય જેવા નવા ક્ષેત્રોનો સમાવેશ કરતી વખતે આ ૧૭ લક્ષ્યો સહસ્ત્રાબ્દી વિકાસ લક્ષ્યો (MDGs) ની સફળતાનો આધાર છે. લક્ષ્યો એકબીજા સાથે જોડાયેલા હોય

છે - ઘણીવાર કોઇ એકની સફળતાની ચાવી સામાન્ય રીતે બીજા સાથે વધુ સંકળાયેલા મુદ્દાઓને હલ કરવાનો સમાવેશ કરે છે.

ટકાઉ વિકાસ (SD) અને આપત્તિ જોખમ ઘટાડો (DRR) એકબીજા સાથે નજીકથી સંકળાયેલા છે. એક મોટી આપત્તિ અથવા "આઘાત" ઘટના (એટલે કે ભૂકંપ, તોફાન, સુનામી અથવા ભૂસ્ખલન જેવી ઝડપી આપત્તિ) મહામહેનતે જીતેલી બાજી વિકાસની પ્રગતિને પૂર્વવત્ કરી શકે છે અને વર્ષો સુધી વિકાસને પાછળ ધકેલી શકે છે. "તણાવ" ની ઘટના (એટલે કે દુષ્કાળ , દરિયાની સપાટીમાં વધારો , અને ભૂગર્ભજળના જથ્થામાં ખારાશની ઘૂસણખોરી જેવી ધીમી શરૂઆતની આપત્તિ) પણ લાંબા ગાળાના સામાજિક-આર્થિક નુકસાનનું કારણ બની શકે છે. આબોહવા પરિવર્તન પ્રકોપના ગુણક તરીકે કામ કરીને કુદરતી સંકટ અને માનવ પ્રેરિત અસુરક્ષા એમ બંનેની અસરોમાં વધારો કરે છે. આબોહવા પરિવર્તનને કારણે, આત્યંતિક હવામાન ઘટનાઓની (વાવાઝોડા, દુષ્કાળ, ગરમીના મોજા અને ઠંડા "મોજા" સહિત) આવર્તન અને તીવ્રતામાં વધારો થયો છે. કુદરતી સંકટ માટે પહેલેથી જ સામનો કરી રહેલા વિસ્તારોમાં રહેતા લોકો આવી ઘટનાઓ જોખમોને ગુણાકાર કરે છે.

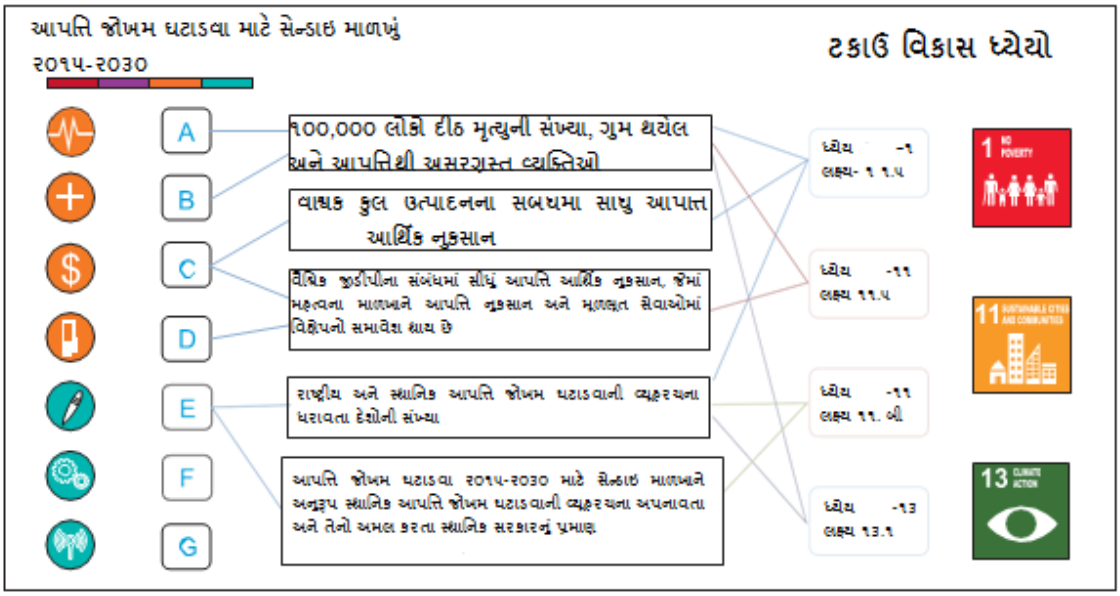

આકૃતિ ૩-૨: સત્તર ટકાઉ વિકાસ લક્ષ્યો. સ્રોત: UNDP[41]

SDGs પ્રાપ્ત કરવાની સંભાવનાઓ જોખમી છે કારણ કે આપત્તિઓ આર્થિક વિકાસ અને સામાજિક પ્રગતિને નબળી પાડે છે. કોઈપણ દેશ અથવા ક્ષેત્ર કુદરતી સંકટોની અસરોથી સુરક્ષિત નથી , જેમાંના ઘણા-જળ-હવામાનશાસ્ત્ર-આબોહવા પરિવર્તનની અસરોને કારણે આવર્તન અને તીવ્રતામાં વધારો કરી રહ્યા છે. જરૂરી અને નિર્ણાયક હોવા છતાં , SDGs ની કાર્યસૂચિની પરિવર્તનશીલ સંભાવનાને સાકાર કરવા, DRR એ તેનો અભિન્ન ભાગ હોવાથી તમામ હિસ્સેદારો માને છે કે આપત્તિઓની તૈયારી પૂરતી નથી. પ્રાપ્ત કરવાની સફળતામાં સેન્ડાઇ માળખું અમલીકરણની પ્રગતિ ફાળો આપે છે. બદલામાં, SDGs ની પ્રગતિ આપત્તિઓ માટે નોંધપાત્ર રીતે પ્રતિકાર ક્ષમતા વધારવામાં મદદ કરે છે. DRR સાથે સંબંધિત ૧૭ SDGs ની પેલે પાર ઘણા લક્ષ્યો છે. તેનાથી વિપરીત, SDGs ની સિદ્ધિ માટે સેન્ડાઇ માળખાના તમામ સાત વૈશ્વિક DRR લક્ષ્યો નિર્ણાયક છે.

[41] UNDP, ટકાઉ વિકાસ લક્ષ્યો , https://www.undp.org/content/undp/en/home/sustainable -development-goals.html (accessed Sep 20, 2019)

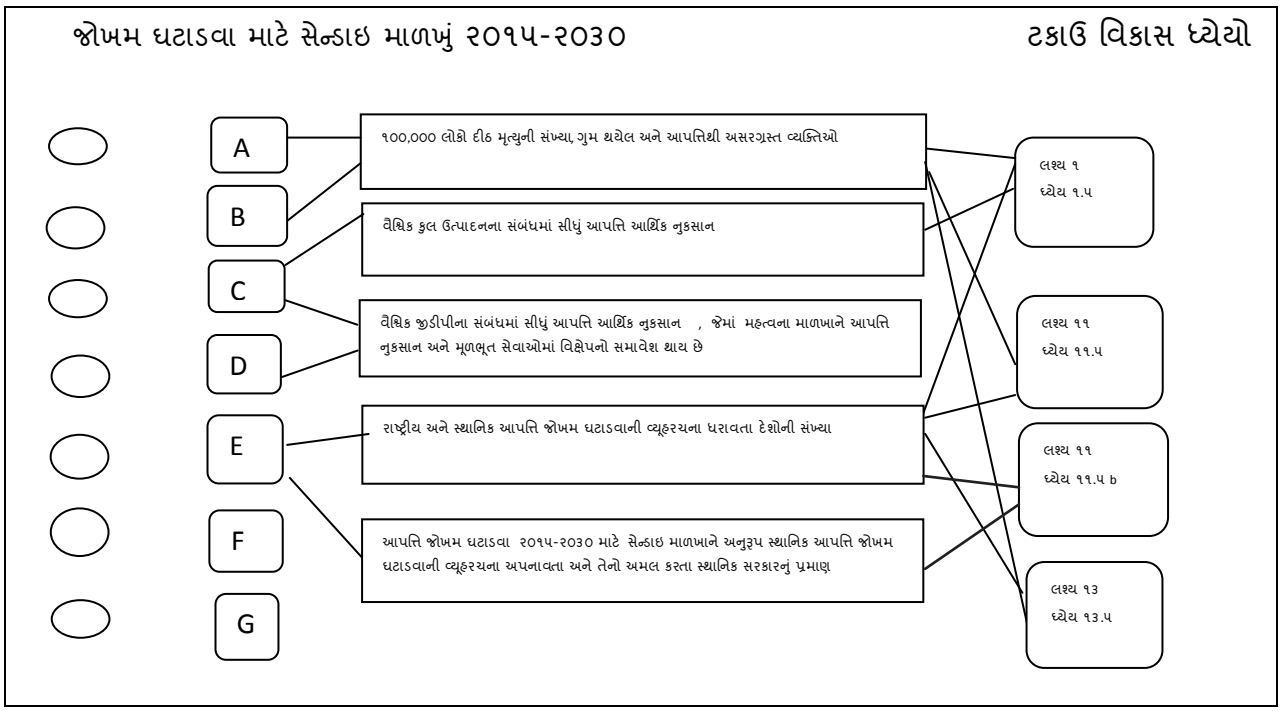

આકૃતિ 3-3: SDGs અને સેન્ડાઇ માળખાની સુસંગતતા અને પરસ્પર મજબૂતીકરણ સ્રોતઃ preventionweb.net[42]

SDG લક્ષ્યોમાં પ્રતિકાર ક્ષમતા સ્પષ્ટ અને પરોક્ષ રીતે સ્વીકારવામાં આવે છે. SDGs માં નિર્ધારિત દ્રષ્ટિકોણ - લોકો, ગ્રહ, સમૃદ્ધિ અને શાંતિ માટે - જો આંચકાઓ અને તણાવને દૂર કરવામાં નહીં આવે તો તે અનિવાર્યપણે નિષ્ફળ જશે. ગંભીરતાપૂર્વક પ્રતિજ્ઞા લઇએ કે એક મુખ્ય પડકાર 'કોઈને પાછળ નહીં છોડવામાં આવે' ગરીબ અને સૌથી નબળા લોકો પર ચોક્કસ ધ્યાન આપવું જરૂરી છે: ૨૦૩૦ સુધીમાં ૩૨૩૦ મિલિયન અત્યંત ગરીબ લોકો ૪૯ સૌથી જોખમી દેશોમાં રહેવાની સંભાવના છે. પ્રતિકાર ક્ષમતાને મજબૂત કરવા પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરીને વિકાસના લાભોનું રક્ષણ થઇ શકે છે અને લોકો ને આંચકા, તણાવ, જોખમો અને અનિશ્ચિતતાઓની હારમાળાને વધુ સારી રીતે ઘટાડવા, અટકાવવા, ધારણા કરવા, શોષવા અને અનુકૂલન કરવા માટે સંસાધનો અને ક્ષમતાને સુનિશ્ચિત કરે છે. આકૃતિ 3-3 દર્શાવે છે કે કેવી રીતે SDGs અને સેન્ડાઇ માળખાની સુસંગતતા અને પરસ્પર મજબૂતીકરણ પરિણામો અને લક્ષ્યોમાં પ્રતિબિંબિત થાય છે.

3.૪ COP21 આબોહવા પરિવર્તન પગલાં અને આપત્તિ જોખમ ઘટાડા પરનો પેરિસ કરાર

30 મી નવેમ્બરથી ૧૩ મી ડિસેમ્બર ૨૦૧૫ દરમિયાન પેરિસમાં યોજાયેલા સંયુક્ત રાષ્ટ્ર ફ્રેમવર્ક કન્વેન્શન ઓન ક્લાઇમેટ ચેન્જ (UNFCC) ની પરિષદ (COP21) ના એકવીસમા સત્રમાં પેરિસ કરાર ૧૨ મી ડિસેમ્બર ૨૦૧૫ ના રોજ અપનાવવામાં આવ્યો હતો. UNFCCC ને કરાર બંધનકર્તા છે અને

[42] SFDRR અને SDG ના વૈશ્વિક લક્ષ્યોનું સંકલિત નિરીક્ષણ , https://www.preventionweb.net/sendaiframework/sendai-framework-monitor//common-indicators

વિકાસશીલ દેશોને આમા સહયોગ કરવા માટે વિસ્તૃત સમર્થન સાથે આબોહવા પરિવર્તનનો સામનો કરવા અને તેની અસરોને અનુરૂપ થવા માટે મહત્વાકાંક્ષી પ્રયાસો કરવા માટે તમામ રાષ્ટ્રોને એકસાથે એકસાથે લાવે છે (આકૃતિ ૩-૪). કરારનો ઉદ્દેશ "વૈશ્વિક સરેરાશ તાપમાનના વધારાને પૂર્વ -ઔદ્યોગિક સ્તરોથી ૨ ડિગ્રી સેલ્સિયસ નીચે રાખવો અને તાપમાનના વધારાને પૂર્વ -ઔદ્યોગિક સ્તરોથી ૧.૫ ડિગ્રી સેલ્સિયસ સુધી મર્યાદિત કરવાના પ્રયાસોને આગળ ધપાવવાનો છે , આનાથી આબોહવા પરિવર્તનના જોખમો અને અસરોમાં નોંધપાત્ર ઘટાડો થશે. " અનુચ્છેદ-૭ "અનુકૂલનશીલ ક્ષમતા વધારવા, પ્રતિકાર ક્ષમતાને મજબૂત કરવા અને આબોહવા પરિવર્તન માટે સંવેદનશીલતા ઘટાડવાનું વૈશ્વિક લક્ષ્ય" સ્થાપિત કરવા પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરે છે.[43]

આકૃતિ ૩-૪: COP21 ના મુખ્ય તત્વો, આબોહવા પરિવર્તન પર પેરિસ કરાર

આ કરારમાં અપનાવેલા મુખ્ય લક્ષ્યો નીચે મુજબ છે:

૧. વૈશ્વિક સરેરાશ તાપમાનમાં વધારો પૂર્વ-ઔદ્યોગિક સ્તરથી ૨° C ની નીચે રાખવાના લાંબા ગાળાના ધ્યેયને અપનાવવા પર સર્વસંમતિ

૨. વધારો ૧.૫° સે સુધી મર્યાદિત કરવાનું લક્ષ્ય રાખ વું, કારણ કે આ જોખમો અને આબોહવા પરિવર્તનની અસરોને નોંધપાત્ર રીતે ઘટાડશે

૩. વિકાસશીલ દેશોને આમાં વધુ સમય લાગશે તે જરૂરિયાતને વૈશ્વિક ઉત્સર્જનની ટોચની શક્ય તેટલી વહેલી તકે સ્વીકારવી અને

૪. ઉત્તમ ઉપલબ્ધ વિજ્ઞાન અનુસાર ઉત્સર્જનમાં ઝડપી ઘટાડો કરવા પગલા લેવા

[43] પરિસ કરાર , COP21/UNFCC https://unfccc.int/sites/default/files/english_paris_agreement.pdf (accessed Sep 20, 2019)

આપત્તિ જોખમ ઘટાડવા અને આબોહવા પરિવર્તન અનુકૂલનને ઉકેલવા માંગતી સમસ્યાઓ વચ્ચે નોંધપાત્ર એકરૂપતા છે (આકૃતિ ૩-૫). આબોહવા સંબંધિત જોખમો અને પ્રભાવો માટે પહેલાથી જ ખુલ્લા વિસ્તારો વૈશ્વિક આબોહવા પરિવર્તનને કારણે તે જોખમો અને અસરોની આવર્તન અને/અથવા તીવ્રતામાં અંદાજિત વધારો થવાના કારણે વધુ જોખમમાં હશે.

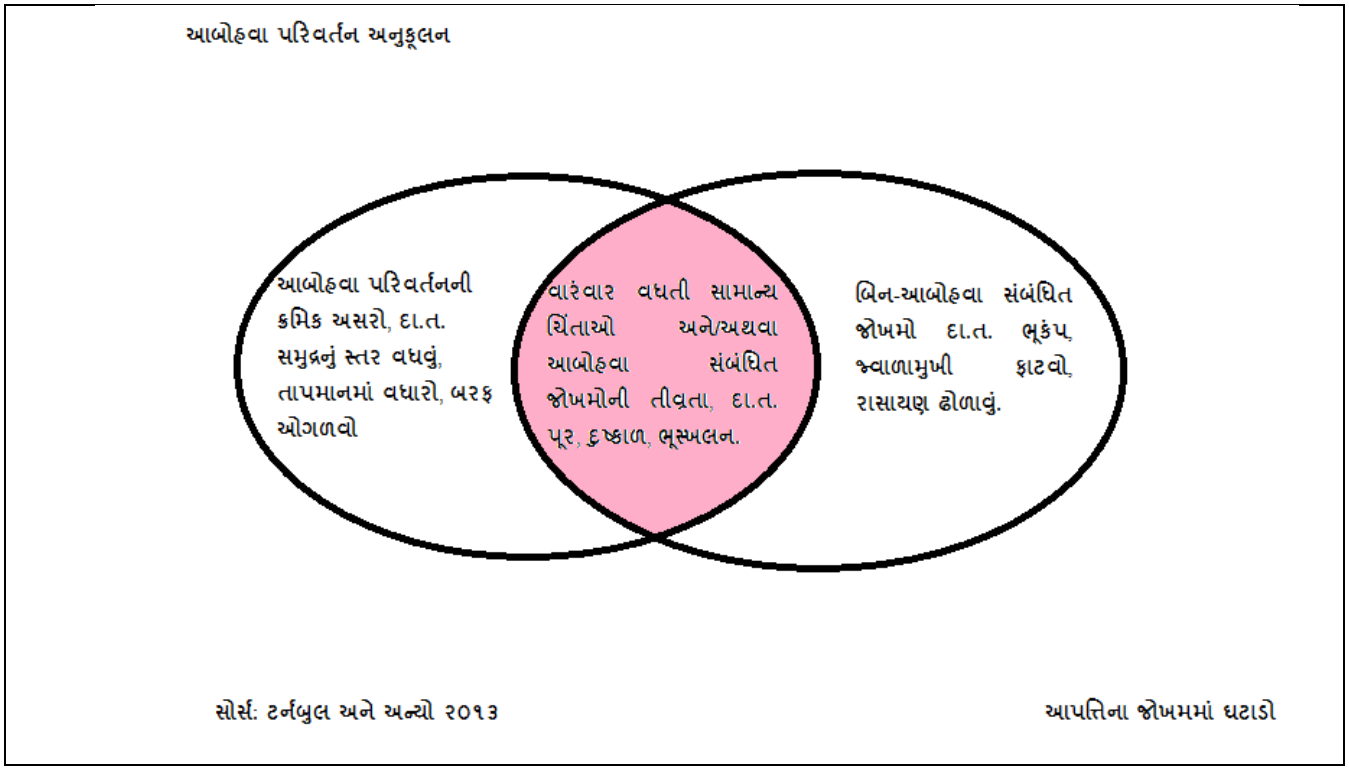

આકૃતિ ૩-૫: આબોહવા પરિવર્તન અનુકૂલન અને આપત્તિ જોખમ ઘટાડવાની સામાન્ય ચિંતા

આ કરારનો ઉદ્દેશ્ય આબોહવા પરિવર્તનની અસરોનો સામનો કરવાની દેશોની ક્ષમતાને મજબૂત કરવાનો છે. આ મહત્વાકાંક્ષી લક્ષ્યો સુધી પહોંચવા માટે , યોગ્ય નાણાકીય પ્રવાહ, નવી ટેકનોલોજી માળખું અને વિસ્તૃત ક્ષમતા નિર્માણ માળખું મૂકવામાં આવશે , આમ વિકાસશીલ દેશો અને સૌથી સંવેદનશીલ દેશો તેમના પોતાના રાષ્ટ્રીય ઉદ્દેશોને અનુરૂપ કાર્યવાહીને ટેકો આપ શે. આ કરાર વધુ મજબૂત પારદર્શિતા માળખા દ્વારા કાર્ય અને સહાયતાની વધેલી પારદર્શિતા માટે પણ પૂરી પાડે છે. તમામ સહી કરનારા દેશોએ "રાષ્ટ્રીય નિર્ધારિત યોગદાન" (NDC) દ્વારા શ્રેષ્ઠ પ્રયાસો કરવા અને આગામી વર્ષોમાં આ પ્રયાસોને મજબૂત કરવાની જરૂર છે.

રાષ્ટ્રીય નિર્ધારિત યોગદાન માં તમામ દેશો તેમના ઉત્સર્જન અને તેમના અમલીકરણના પરિણામો પર નિયમિતપણે અહેવાલ આપવાની જોગવાઇ સામેલ છે. ૨૦૧૮ માં, દેશો પેરિસ કરારમાં નિર્ધારિત લક્ષ્ય તરફ પ્રગતિ સામૂહિક પ્રયાસોનો અને NDCs ને તૈયારીની જાણ કરવા માટે નોંધ લેશે. આ કરારના ઉદ્દેશ્યને હાંસલ કરવા સામૂહિક પ્રગતિનું મૂલ્યાંકન કરવા અને દેશો દ્વારા વધુ વ્યક્તિગત પ્રવૃત્તિની જાણ કરવા માટે દર પાંચ વર્ષે વૈશ્વિક નોંધ લેવાની પણ રહેશે. આ કરાર ૪ નવેમ્બર ૨૦૧૬

ના રોજ અમલમાં આવ્યો તે સંમેલનની તારીખના ત્રીસ દિવસ પછી કુલ વૈશ્વિક ગ્રીનહાઉસ ગેસ ઉત્સર્જનના ઓછામાં ઓછા ૫૫% હિસ્સો ધરાવતા ઓછામાં ઓછા ૫૫% દેશોએ તેમની બહાલી, સ્વીકૃતિ, મંજૂરી અથવા ભંડારના સાધનો જમા કર્યા છે ભારતે આ કરારને બહાલી આપી છે અને તે ણે NDC ને શમન અને અનુકૂલન વ્યૂહરચનાઓ અને પગલાની યોજના રજૂ કરી છે. UNFCCC ના હકારાત્મક, સર્જનાત્મક અને દૂરંદેશી રીતે બહુપક્ષીય વાટાઘાટોમાં સક્રિયપણે જોડાવા માટે ભારત પ્રતિબદ્ધ છે. ભારતનો ઉદ્દેશ UNFCCC હેઠળ આબોહવા ન્યાય અને સમાનતા અને સામાન્ય તાના સિદ્ધાંતો પરંતુ અલગ જવાબદારીઓ અને સંબંધિત ક્ષમતાઓ પર આધારિત એક અસરકારક , સહકારી અને ન્યાયી વૈશ્વિક સ્થાપત્ય સ્થાપવાનો છે.

૩.૫ સુસંગતતા અને પરસ્પર મજબૂતીકરણ – આપત્તિ ઘટાડાનો વિષયલક્ષી વિસ્તાર

જોખમના ગુણાકારની હાજરી તમામ વિકાસ માળખાઓની સફળતા માટે ખતરો છે અને જોખમોનો સામનો કરવો એ ટકાઉ વિકાસનું કેન્દ્ર છે. માનવ વસ્તી વિષયક ફેરફારો અને વિકાસ ના વલણો, આબોહવા પરિવર્તનની અસર (જે ગરીબ અને સૌથી વધુ સંવેદનશીલ લોકોને અપ્રમાણસર અસર કરે છે) અને આપત્તિના જોખમોનો વધતો ઉદભવ સામે જોખમો ઘટાડવા, જોખમોની સંવેદનશીલતા અને પ્રતિકાર ક્ષમતા વધારવા માટે વૈશ્વિક તમામ મુખ્ય પહેલ ની સુસંગતતા અને સંકલન વધારવાની ક્યારેય વધુ જરૂર પડી નથી. આ સુસંગતતા જોખમોનો સામનો કરવા માટે હાલના માળખાને મજબૂત કરવા અને બહુવિધ જોખમો માટે પ્રતિકાર ક્ષમતા વધારવામાં મદદ કરશે. તે આબોહવા પરિવર્તનની અસરોથી વધતા આપત્તિના જોખમોનું વ્યવસ્થાપન કરવા માટે શાસન પ્રણાલીને પ્રોત્સાહન આપશે અને વિકાસને વિવિધ આપત્તિના જોખમો સામે પ્રતિકાર ક્ષમતા વધારશે.

કુદરતી જોખમો અને આબોહવાની ચરમસીમાથી નુકસાન અને જોખમોના અસરકારક ઘટાડાને શાસનના વિવિધ સ્તરે સંકલિત પગલાંની જરૂર છે. આ કરારોમાંથી ઉદ્ભવતા વૈશ્વિક લક્ષ્યોને સાંકળ તા સંસ્થાકીય એકીકરણ કરવાના પડકારો પૈકી સૌથી મોટો પડકાર છે. આપત્તિ જોખમ ઘટાડો અને આબોહવા પરિવર્તન અનુકૂલન આ તમામ તાજેતરના વૈશ્વિક કરારોમાં ધ્યાનમાં લેવામાં આવતા મુખ્ય એજન્ડાનો ભાગ છે. આ ત્રણેય કરાર વિકાસને ટકાઉ બનાવવાનો એક સામાન્ય ઉદ્દેશ છે. મહત્વાકાંક્ષી લક્ષ્યો માટે મજબૂત પ્રતિબદ્ધતા અને આ આંતરરાષ્ટ્રીય કરારોનું ઝડપી અમલીકરણ વૈશ્વિક પ્રાથમિકતા હોવી જોઈએ. ૨૦૧૫ પછીના એજન્ડા વચ્ચે પૂરકતાને જોતાં , આ દસ્તાવેજોની કુલ અસરનો લાભ લેવાથી વહેંચાયેલ મૂલ્ય બને છે. કરે છે

વિકાસમાં જોખમ ઘટાડવાને બદલે વધુ - પેદા કરે એવા તેમાંના દરેક "નીતિ જોખમો" અથવા , વિરોધાભાસી નીતિઓ નો ભાગ ન બને તેની ખાતરી કરવા માટે પ્રયાસો અમલમાં મૂકવા જરૂરી છે. એકન્દરે, ત્રણ માળખામાં અલગ અલગ પ્રાથમિકતાઓ , લક્ષ્યો અને કાર્યો પરસ્પર મજબૂતી વિના

સ્વતંત્ર રીતે અમલમાં મુકવામાં આવે તેના કરતાં વધુ સર્વગ્રાહી પ્રતિકાર ક્ષમતાનો એજન્ડા બને છે કારણ કે પ્રતિકાર ક્ષમતા નિર્માણ માટે વિકાસ, માનવતાવાદી પહેલ, આબોહવા પરિવર્તન અને આપત્તિ જોખમ ઘટાડાને પ્રતિભાવ આપતા વિવિધ ક્ષેત્રોમાં ફેલાયેલ હોય એવા પગલાંની જરૂર પડે છે.

બીજી ફેબ્રુઆરી ૨૦૧૭ ના રોજ, સંયુક્ત રાષ્ટ્ર સામાન્ય સભાએ આપત્તિઓને લઇને નુકસાનને ઘટાડવામાં વૈશ્વિક પ્રગતિને નિર્ધારણ કરવા માટે જરૂરી સૂચકાંકો જણાવ તો ઠરાવ A/71/644 અપનાવ્યો[44]. આ સૂચકાંકોની માહિતીના સંગ્રહ દ્વારા, યુએન સભ્ય દેશો સેન્ડાઇ માળખામાં વ્યાખ્યા કરેલ સાત વૈશ્વિક લક્ષ્યો સામે ૨૦૩૦ સુધીમાં મૃત્યુદર, અસરગ્રસ્ત વ્યક્તિઓ, આર્થિક નુકસાન અને મહત્વના માળખાને નુકસાન અને મૂળભૂત સેવાઓમાં વિક્ષેપ સહિત આપત્તિ જોખમ ઘટાડવાની કામગીરીમાં તેમની પ્રગતિને માપી શકે તેનો સમાવેશ થાય છે. આંતરરાષ્ટ્રીય સમુદાય દ્વારા આ આંતરરાષ્ટ્રીય માળખાઓની દેખરેખ સાથે પહેલેથી જ એકસૂત્રતા સ્વીકારી છે. યુએન આંકડાકીય આયોગે આંતર સંસ્થા અને નિષ્ણાત જૂથ દ્વારા ટકાઉ વિકાસ લક્ષ્ય પર વિકસિત સૂચકાંકો અપનાવ્યા છે , અને આ પ્રક્રિયા સેન્ડાઇ માળખા સાથે નજીકથી સંકલિત છે. ૬ જુલાઈ, ૨૦૧૭ ના રોજ યુએન સામાન્ય સભાએ વૈશ્વિક સૂચક માળખું અપનાવ્યું છે[45].

NDMP એ આપત્તિ જોખમ ઘટાડા, ટકાઉ વિકાસ અને આબોહવા પરિવર્તન (શમન અને અનુકૂલન) ના પ્રતિભાવમાં કાર્યો માટે રાષ્ટ્રીય માળખામાં સુસંગતતાની કલ્પના કરવાનો પ્રયાસ કર્યો છે. NDMP આ ત્રણ ક્ષેત્રોમાં પરસ્પર મજબૂતીકરણના પગલાંની ઓળખ કરે છે. આપત્તિ જોખમ ઘટાડાને મુખ્ય પ્રવાહમાં વાળવા ટકાઉ વિકાસ માટેની પહેલ અને વિકાસ કાર્યસૂચિના અંતર્ગત ભાગ તરીકે આબોહવા પરિવર્તનની અસરોને ઉકેલવા માટે લેવામાં આવેલા પગલાં સાથે સુમેળ કરી શકાય છે. આબોહવા પરિવર્તનની અસરોથી ઉદ્ભવતા ઘણા વધારાના પડકારો જે સંકટના જોખમના ગુણાકાર તરીકે કાર્ય કરે છે અને NDMP ના અમલીકરણમાં સંકલિત કરવા જોઈએ.

---

[44] યુએન સામાન્ય સભાનો ઠરાવ, 71/644, આપત્તિ જોખમ ઘટાડવા સંબંધિત સૂચકાંકો અને પરિભાષાઓ પર ઓપન-એન્ડેડ આંતર-સરકારી નિષ્ણાત કાર્યકારી જૂથનો અહેવાલ, A/71/644

[45] યુએન સામાન્ય સભાનો ઠરાવ , A/RES/71/313, ટકાઉ વિકાસ માટે ૨૦૩૦ એજન્ડા સંબંધિત આંકડાકીય આયોગનું કાર્ય

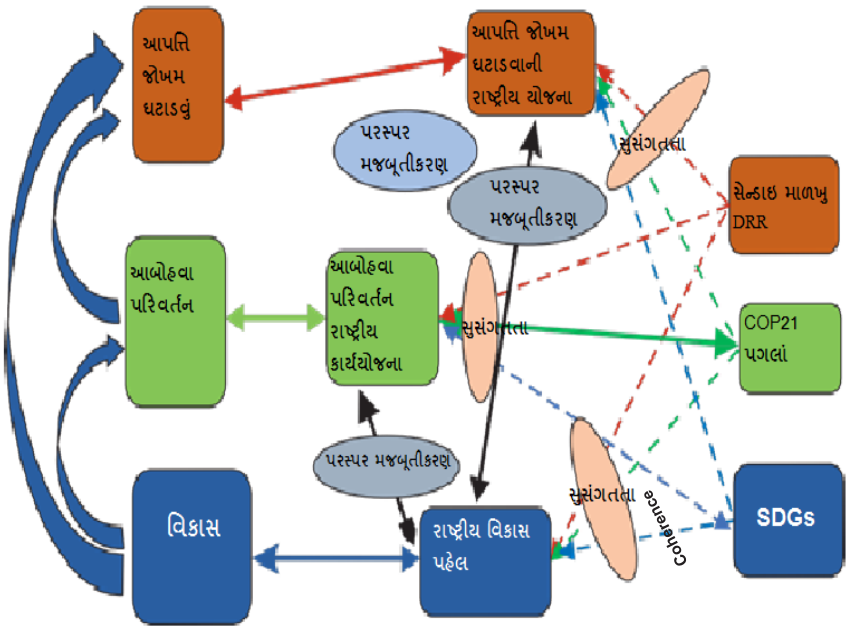

૨૦૧૫ પછીનું વૈશ્વિક માળખુ - રાષ્ટ્રીય પ્રયાસોમાં સુસંગતતા અને પરસ્પર મજબૂતીકરણ

આકૃતિ ૩-૬: ૨૦૧૫ પછીના વૈશ્વિક માળખું-રાષ્ટ્રીય પ્રયાસોમાં સુસંગતતા અને પરસ્પર મજબૂતીકરણ

વિકાસ, આપત્તિઓ અને સમાજના લગભગ તમામ પાસાઓ ને સમુદાય અને અર્થતંત્રના તમામ ક્ષેત્રોને વહેલા અને પ્રારંભિક તબક્કામાં આબોહવા પરિવર્તનના પ્રતિભાવ આવરી લેતા વૈશ્વિક માળખાની પલે પાર સુસંગતતા અને પરસ્પર મજબૂતીકરણ સુનિશ્ચિત કરવાના વિચારો છે. જ્યાં સુધી આપત્તિ જોખમ ઘટાડવાનો સવાલ છે ત્યાં પ્રતિકાર ક્ષમતા વધારવી એ એક મુખ્ય વિષય છે. આ બધી ચર્ચાઓ એકદમ સ્પષ્ટ કરે છે કે આ કાર્યોને જોખમ ઘટાડવાના મુખ્ય પ્રવાહથી અલગ કરી શકાતા નથી, જોકે તે વૈશ્વિક માળખામાં સુસંગતતા અને પરસ્પર મજબૂતીકરણની વિભાવનાઓની આગાહી કરતો એક એવો વિચાર છે. સમગ્ર માળખામાં અગાઉ (આકૃતિ ૩-૬) કલ્પના કરવામાં આવી હતી તેનાથી આગળ સુસંગતતા અને મજબૂતીકરણના વિચારો મુખ્યપ્રવાહના અવકાશને વિસ્તૃત કરે છે. SDG અને સેન્ડાઇ માળખાની સુસંગતતા અને પરસ્પર મજબૂતીકરણની કરેલી કલ્પનાને (આકૃતિ ૩-૭) માં દર્શાવવામાં આવી છે. તેવી જ રીતે, SDGs અને COP21 માટે આબોહવા પરિવર્તન કાર્યો પર પેરિસ કરાર આકૃતિ ૩-૮ માં દર્શાવવામાં આવ્યો છે. સુસંગતતા અને મજબૂતીકરણ સુનિશ્ચિત કરવા માટે કલ્પના કરેલા પગલાંની મુખ્ય પ્રવાહના પ્રકરણમાં ચર્ચા કરવામાં આવશે. ત્રણ વૈશ્વિક માળખમાં DRR માટે સંબંધિત ભારતની રાષ્ટ્રીય પહેલનો સારાંશ કોષ્ટક ૩-૧ માં આપવામાં આવ્યો છે.

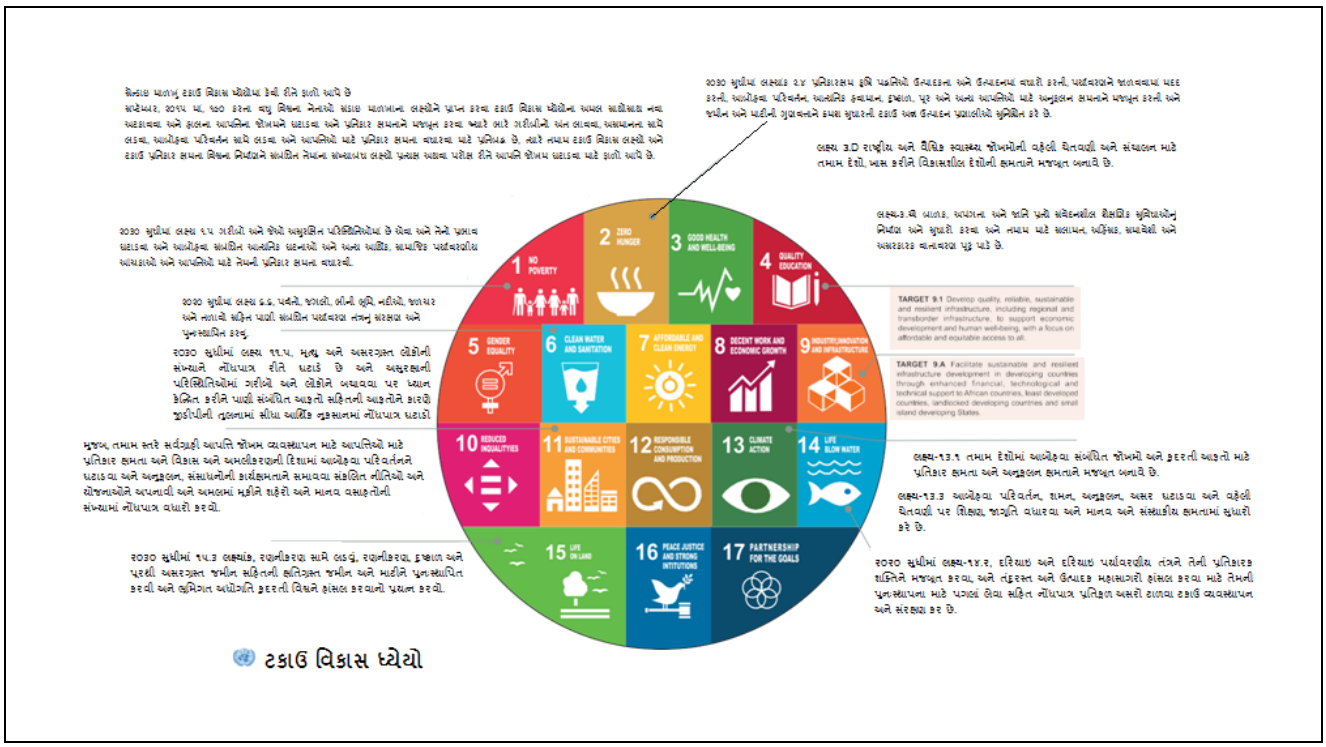

આકૃતિ ૩.૭: SDGs અને સેન્ડાઇ માળખાની સુસંગતતા અને પરસ્પર મજબૂતીકરણની કલ્પના કરવી

સ્રોત: UNISDR[46]

[46] UNISDR, ટકાઉ વિકાસ લક્ષ્યો હાંસલ કરવા માટે સેન્ડાઇ માળખાની અમલ.
http://www.unisdr.org/files/50438_implemeningthesendaiframeworktoach.pdf (accessed Sep 20, 2019)

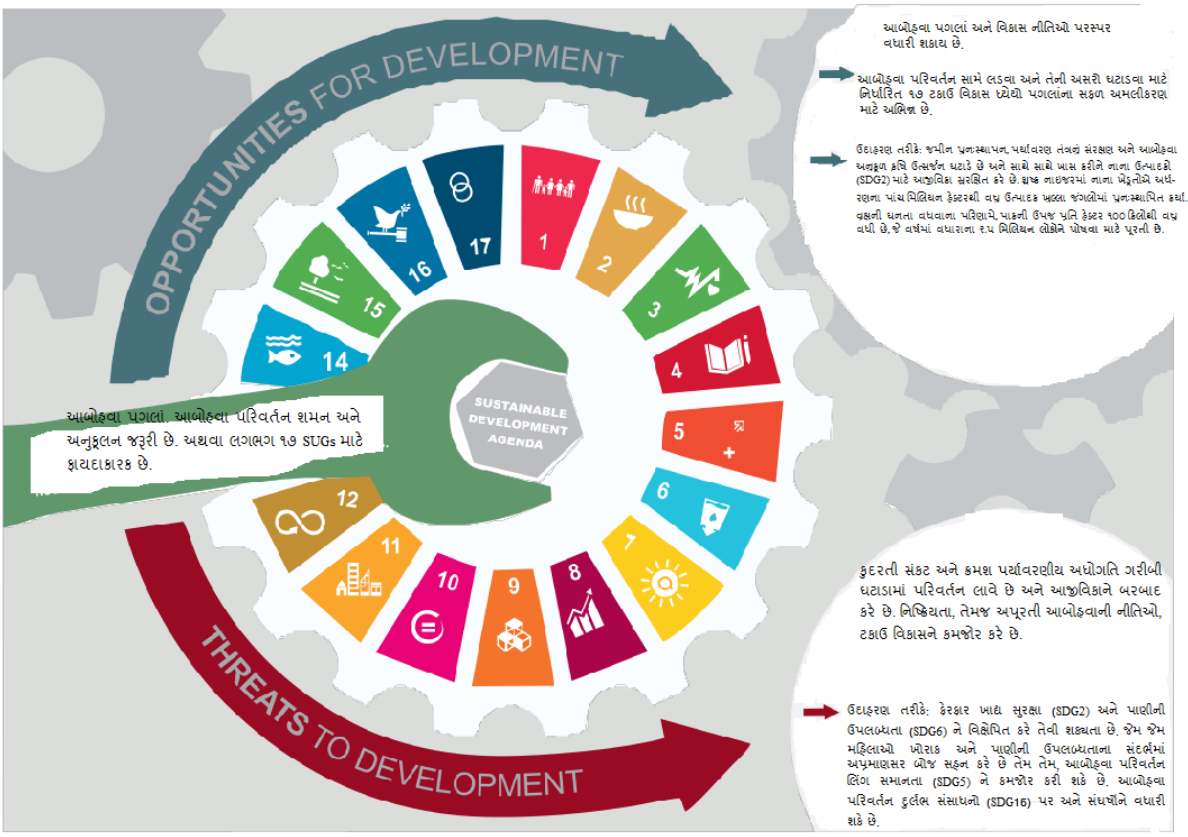

આકૃતિ ૩-૮: આબોહવા પરિવર્તન પગલા માટે SDGs અને COP21 ની સુસંગતતા અને પરસ્પર મજબૂતીકરણની કલ્પના સ્રોત: ક્લાઇમેટ ડિપ્લોમસી અને એડેલ્ફી[47]

કોષ્ટક ૩-૧: ત્રણ વૈશ્વિક ફ્રેમવર્કમાં DRR માટે સંબંધિત ભારતની રાષ્ટ્રીય પહેલ

	સેન્ડાઇ - વૈશ્વિક લક્ષ્યો	ટકાઉ વિકાસ લક્ષ્યો	COP21 - આબોહવા પરિવર્તન પર પેરિસ કરાર	DRR સંબંધિત રાષ્ટ્રીય પહેલ
૧	૨૦૦૫-૨૦૧૫ ની સરખામણીમાં ૨૦૩૦ સુધીમાં (૨૦૨૦-૨૦૩૦) વૈશ્વિક આપત્તિ મૃત્યુદર નોંધપાત્ર રીતે ઘટાડવો	SDG ૧, ૨, ૧૧, ૧૩	આત્યંતિક ઘટનાઓની રીતમાં ફેરફાર માટે આપત્તિ પ્રતિકાર ક્ષમતા અને અનુકૂલન વધારવાની જરૂર ગરીબી દૂર કરવા અને આપત્તિઓથી આર્થિક નુકસાન ઘટાડવા માટે GACC જોખમોને ઉકેલવું મહત્વનું છે	DRR, આર્થિક વિકાસ, GACC શમન અને અનુકૂલન માટે બહુવિધ યોજનાઓ અને પહેલ.

47 https://www.climate-diplomacy.org/publications/infographic-making-development-sustainable-throughclimate-action (accessed Sep 20, 2019)

	સેન્ડાઇ - વૈશ્વિક લક્ષ્યો	ટકાઉ વિકાસ લક્ષ્યો	COP21 - આબોહવા પરિવર્તન પર પેરિસ કરાર	DRR સંબંધિત રાષ્ટ્રીય પહેલ
૨	૨૦૦૫-૨૦૧૫ ની સરખામણીમાં ૨૦૩૦ સુધીમાં (૨૦૨૦-૨૦૩૦) આપત્તિગ્રસ્ત લોકોની સંખ્યા નોંધપાત્ર રીતે ઘટાડવી	SDG ૧, ૧૧, ૧૩	જોખમ સંવેદનશીલ આયોજન અને DRR ના અમલીકરણ દ્વારા પ્રતિકાર ક્ષમતા વધારવા માટે ઝડપી કાર્યવાહીની જરૂરિયાત પર ભાર મૂકે છે	આપત્તિ નિવારણ અને DRR માટે ક્ષમતા વિકસાવવા માટે સંસાધનો અને ભંડોળની ફાળવણી તમામ સ્તરે DRR ને મજબૂત બનાવવું આપત્તિ- ક્ષમતા વિકાસને પ્રોત્સાહન આપવું વિકાસમાં DRR અને GACC ને અનુકૂલન મુખ્ય પ્રવાહમાં લાવવું
૩	પ્રત્યક્ષ રીતે આપત્તિ આર્થિક નુકસાનને નોંધપાત્ર રીતે ઘટાડે છે	SDG ૧, ૧૧	પેરિસ કરારનો ઉદ્દેશ વૈશ્વિક સરેરાશ તાપમાનમાં વધારો પૂર્વ-ઔદ્યોગિક સ્તરોથી બે ડિગ્રી સેલ્સિયસ નીચે રાખવાનો છે અને તેને ૧.૫ ડિગ્રી સેલ્સિયસ સુધી મર્યાદિત કરવા ના પ્રયાસોને આગળ ધપાવવાનો છે , આનાથી આબોહવા પરિવર્તનના જોખમો અને અસરોને નોંધપાત્ર રીતે ઘટાડશે.	DRR માટે રાષ્ટ્રીય પ્રતિબદ્ધતા માટે PM દસ સૂત્રી કાર્યક્રમમાં સ્પષ્ટ થાય છે INDC મુજબ GACC ને ઘટાડવા અને અનુકૂલન માટે રાષ્ટ્રીય પ્રતિબદ્ધતા
૪	મહત્વના માળખાને નુકસાન અને મૂળભૂત સેવાઓ (આરોગ્ય, શિક્ષણ, વગેરે) ના વિક્ષેપને નોંધપાત્ર રીતે ઘટાડે છે.	SDG ૧, ૪, ૯, ૧૧ ,	વૈશ્વિક તાપમાન લક્ષ્યના સંદર્ભમાં પર્યાપ્ત અનુકૂલન પ્રતિભાવ સુનિશ્ચિત કરવા અનુકૂલનશીલ ક્ષમતા વધારવા, પ્રતિકાર ક્ષમતા મજબૂત કરવા અને સંવેદનશીલતા ઘટાડવા	DRR ને પ્રાથમિક, માધ્યમિક અને તૃતીય આરોગ્ય સંભાળમાં સંકલિત કરીને અને આપત્તિ દવાના ક્ષેત્રમાં તાલીમ ક્ષમતાઓને પ્રોત્સાહન અને વધારીને રાષ્ટ્રીય આરોગ્ય પ્રણાલીઓની ક્ષમતા માં

	સેન્ડાઇ - વૈશ્વિક લક્ષ્યો	ટકાઉ વિકાસ લક્ષ્યો	COP21 - આબોહવા પરિવર્તન પર પેરિસ કરાર	DRR સંબંધિત રાષ્ટ્રીય પહેલ
			માટે વૈશ્વિક અનુકૂલન લક્ષ્યો	વધારો કરવો . તંદુરસ્ત જીવન અને સુખાકારીને પ્રોત્સાહનની ખાતરી કરવા મહત્વના માળખા આપત્તિના નુકસાનમાં અને મૂળભૂત સેવાઓમાં વિક્ષેપ નોંધપાત્ર ઘટાડો કરવો આવશ્યક છે.
૫	આપત્તિ જોખમ ઘટાડવાની વ્યૂહરચનામાં નોંધપાત્ર વધારો કરવો	SDG ૧, ૩, ૬, ૧૧, ૧૩	અનુકૂલન, ટકાઉ વિકાસ , પર્યાવરણીય વ્યવસ્થાપન અને આપત્તિ જોખમ ઘટાડવા માટે સારી રીતે સંકલિત અભિગમ સાથે આપત્તિઓથી આર્થિક નુકસાન ઘટાડવા માટે નિર્ણાયક એવા GACC જોખમોને ઉકેલવા	GACC ને ઘટાડવા અને અનુકૂલન માટે NAPCC ટકાઉ રાષ્ટ્રીય કૃષિ મિશન આબોહવા પ્રતિરોધક કૃષિ પર રાષ્ટ્રીય પહેલ
૬	રાષ્ટ્રીય કાર્યોને પૂરક બનાવવા આંતરરાષ્ટ્રીય સહકારમાં નોંધપાત્ર વધારો કરવો	SDGs હાંસલ કરવા માટે સક્રિય આંતરરાષ્ટ્રીય સહકાર સાધવો	COP21 લક્ષ્યો હાંસલ કરવા માટે INDCs અને આંતરરાષ્ટ્રીય સહયોગ આધારિત GACC ને વૈશ્વિક પ્રતિભાવ માટે દેશો દ્વારા મજબૂત પ્રતિબદ્ધતાઓ	ભારત ૨૦૧૫ પછીના અને અન્ય વૈશ્વિક માળખાના અમલીકરણમાં સક્રિય સભ્ય છે
૭	બહુ-જોખમી પ્રારંભિક ચેતવણી પ્રણાલીઓ અને આપત્તિ જોખમ માહિતી અને આકારણીઓની ઉપલબ્ધતા અને મેળવવામાં નોંધપાત્ર વધારો કરવો	SDG 3, ૧૩	પ્રારંભિક ચેતવણી પ્રણાલીઓ, જોખમ આકારણી અને વ્યવસ્થાપન સુધારવા પર ભાર મૂકવો	વિવિધ ક્ષેત્રોમાં અને બહુ-જોખમો માટે પ્રારંભિક ચેતવણી અને માહિતી પ્રણાલીને સુધારવા માટે રાષ્ટ્રીય રોકાણો.

નોંધ: તમામ કેન્દ્રીય મંત્રાલયોની વૈશ્વિક માળખા સાથે સંબંધિત રાષ્ટ્રીય લક્ષ્યો હાંસલ કરવા માટે ચોક્કસ જવાબદારીઓ છે.

સેન્ડાઇ માળખાનું પ્રગતિનું નિરીક્ષણ કરવા માટે, સેન્ડાઇના સાત લક્ષ્યો હેઠળ, ૩૮ સૂચકોનો સમૂહ (૩.૨.૨ ની જેમ જ પરિશિષ્ટ -૩) સૂચિબદ્ધ કરવામાં આવ્યો છે જે હાયગો કાર્ય માળખાના સમયગાળા એટલે કે, ૨૦૦૫-૧૫ ના સંદર્ભમાં ટકાવારીમાં ફેરફારની દ્રષ્ટિ સામે માપવા જોઇએ. ૨૦૦૫-૧૫ ના સમયગાળા માટે આ ક્ષેત્રીય વિભાજિત પાયા રેખાની માહિતી કેન્દ્રીય મંત્રાલય/ વિભાગ અને રાજ્યો/ કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશો દ્વારા એકઠી કરવામાં આવશે. આ દરમિયાન, નીતિ આયોગે ૧૬૯ લક્ષ્યો ધરાવતા ૧૭ SDGs ની પ્રગતિ પર નજર રાખવા માટે ૩૦૬ રાષ્ટ્રીય સૂચકાંકો ધરાવતું રાષ્ટ્રીય સૂચક માળખું (NIF) અપનાવ્યું છે. SFDRR અને SDGs માં સ્પષ્ટ સ્થાપિત જોડાણ હોવાથી, આ NIF, અન્ય લોકો ઉપરાંત, DRR પર ખાસ ધ્યાન કેન્દ્રિત કરતા લક્ષ્યો ૧.૫.૧, ૧.૫.૨, ૧૧.૫.૧, ૧૧.બી.૧ અને ૧૧.બી.૨ માટે રાષ્ટ્રીય સૂચકાંકોનો સમાવેશ કરે છે. NDMP માં ઉપયોગમાં લેવાતી સમયમર્યાદા ૨૦૧૫ પછીના વૈશ્વિક માળખા સાથે સહ-જોડાણ છે, જે ૨૦૩૦ માં પૂરૂં થશે.

૪ આપત્તિ જોખમ ઘટાડામાં સામાજિક સામેલગીરી

૪.૧ પૃષ્ઠભૂમિ

આપત્તિની પરિસ્થિતિઓ આદર્શ સામાજિક વ્યવસ્થા અને માળખાકીય અસમાનતાઓ પર ઘણા પ્રશ્નો ઊભા કરે છે જેને આપત્તિ પ્રતિભાવ સહિત ધ્યાનમાં લેવાની જરૂર છે. આપત્તિની વ્યવસ્થાપન અસરગ્રસ્ત, ખાસ કરીને રાહત અને પૂર્વવત્ત સ્થિતિ માટે સ્વાભાવિક રીતે અજાણ્યા 'પીડિતો' અથવા 'બચેલા' લોકોને એક સમાન જૂથ તરીકે જોવાનું વલણ ધરાવે છે . આ લિંગ, જાતિ અથવા વર્ગ (Fordham ૧૯૯૯) માં હાલની વિષમતા અને અસમાનતાઓને દૂર કરવામાં સ્વાભાવિક રીતે અસમર્થતા તરફ દોરી જાય છે. જોખમો ભેદભાવ કરતા નથી , પણ લોકો કરે છે. પ્રવર્તમાન અસમાનતાઓથી દૃષ્ટિહીન બનીને વ્યવસ્થાપન અન્યાયી બની શકે છે. હાલની સામાજિક-આર્થિક પરિસ્થિતિઓનો અર્થ એ છે કે આપત્તિઓ વસ્તી વિષયક રીતે સમાન સમુદાયો માટે પણ ભિન્ન પરિણામો તરફ દોરી શકે છે. અનિવાર્યપણે , સૌથી સંવેદનશીલ જૂથો બીજા કરતા વધુ સહન કરે છે. આ પ્રકરણ આપત્તિ જોખમ ઘટાડવાના મહત્વ પર ભાર મૂકે છે કે આપત્તિનો સામનો કરવાની ક્ષમતાઓને અસમાન ઉકેલનો સ્વીકાર કરીને અસમાનતા અને સામાજિક બહિષ્કારને કારણે કેટલાક વર્ગો સામાજિક પ્ર થામાં તેમના સ્થાનને કારણે આત્યંતિક ઘટનાઓ અને આપત્તિઓમાં બીજા કરતા વધુ સહન કરે છે. સામાજિક બિન મહત્વના વિશાળ પડકારોનો સામનો કરવો , સામાજિક બહિષ્કાર અને અન્ય અસમાનતાઓ કાર્યક્ષેત્રની બહાર છે. જો કે, આપત્તિ જોખમ ઘટાડાએ સામાજિક રીતે સમાવેશન માટે આપત્તિ જોખમ ઘટાડાને દરેક શક્ય પ્રયાસ સુનિશ્ચિત કરવા સામાજિક વાસ્તવિકતાઓનું ધ્યાન રાખવું જોઈએ

આપત્તિ વ્યવસ્થાપન અધિનિયમ, ૨૦૦૫ (પ્રકરણ ૧૧, વિભાગ ૬૧) તમામ પ્રકારના ભેદભાવ પર - પછી તે લિંગ, જાતિ, સમુદાય, વંશ અથવા ધર્મ પર આધારિત હોય - આપત્તિ જોખમ ઘટાડવા, આપત્તિ રાહત અથવા અસરગ્રસ્ત લોકોને માનવીય સહાય સંબંધિત કોઈપણ પ્રવૃત્તિઓમાં પ્રતિબંધ મૂકે છે. આપત્તિ વ્યવસ્થાપન રાષ્ટ્રીય નીતિ , ૨૦૦૯ ની પ્રસ્તાવના લખે છે કે આર્થિક રીતે નબળા અને સામાજિક રીતે હાંસિયામાં ધકેલાયેલા વર્ગ, મહિલાઓ, અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ આપત્તિઓ દરમિયાન વધુ સહન કરે છે. આપત્તિ માટે સમુદાયની સંવેદનશીલતા, સામાજિક, સાંસ્કૃતિક, આર્થિક અને રાજકીય પરિસ્થિતિ પર આધારિત છે. વંચિતતાનું ચક્ર તેમની સંવેદનશીલતામાં વધારો કરે છે એવું નથી, પણ તેમને મૂળભૂત અધિકારોની સુલભતાને નકારી ને ધીમે ધીમે નિર્ણય લેવાની પ્રક્રિયામાંથી દૂર કરે છે.

સામાજિક સમાવેશની અસંખ્ય વ્યાખ્યાઓ અને ખ્યાલો છે , અને ઘણી ચર્ચાઓ પછી પણ, વ્યાખ્યા પર કોઈ સર્વસંમતિ થઇ નથી. ૧૯૯૫ માં કોપનહેગનમાં યોજાયેલ સામાજિક વિકાસ માટે વિશ્વ

સંમેલન, સમાવિષ્ટ સમાજને બધા માટેના સમાજ તરીકે વ્યાખ્યાયિત કરે છે , જેમાં દરેક વ્યક્તિ, દરેક અધિકારો અને જવાબદારીઓ સાથે સક્રિય ભૂમિકા ભજવે છે. સમાવિષ્ટ સમાજ નિષ્પક્ષતા, સમાનતા, સામાજિક ન્યાય, માનવ ગૌરવ, માનવ અધિકારો અને સ્વતંત્રતાઓના મૂળભૂત મૂલ્યો તેમજ વિવિધતાને સ્વીકારવાના સિદ્ધાંતો પર આધારિત છે. એક તરફ વ્યક્તિનો અનુભવ અને આત્મ-પ્રેરણા માટે સામાજિક સમાવેશની શક્યતાઓ, અને બીજી બાજુ, બહિષ્કાર કારણોને દૂર કરવા અને તમામ માટે સમાન તકો સુનિશ્ચિત કરવા સામાજિક ક્ષમતાને અસર કરે છે (UNDESA, ૨૦૦૮).

સામાજિક બહિષ્કારનો અર્થ ભેદભાવ, વંચિતતા અને અસ્વીકારના તમામ અનુભવો પ્રગટ કરે છે, પછી ભલે તે કોઈ પણ લક્ષણ પર આધારિત હોય પછી તે જાતિ, લિંગ, ક્ષમતાઓમાં તફાવતો, વંશીયતા, સંપ્રદાય, ધર્મ, જાતીય અભિગમ અથવા અન્ય કોઈ લક્ષણ હોય. સામાજિક બહિષ્કારની અને અભિવ્યક્તિઓ જાતિ, ધાર્મિક સંબંધો, લિંગ પૂર્વગ્રહ, વિકલાંગ લોકો પ્રત્યેના પૂર્વગ્રહો અને ઘણા બધા દ્વારા પ્રભાવિત કઠોર સામાજિક સ્તરીકરણ પ્રથાઓ ઊંડે સુધી મનમાં ઘર કરી ગઇ છે. સામાજિક બહિષ્કારને સ્થિતિ (અવરોધો અને પ્રક્રિયા) તરીકે જણાય છે જે સામાજિક સમાવેશને અવરોધે છે. સામાજિક બહિષ્કાર એક એવી પ્રક્રિયા છે કે જેના દ્વારા વ્યક્તિઓ અથવા જૂથો આંશિક રીતે જેમાં તે રહે છે તે સમાજના જીવનના તમામ પાસાઓમાં સંપૂર્ણ ભાગીદારીમાંથી તેમની સામાજિક ઓળખ, ઉંમર, લિંગ, જાતિ, નપુસંકતા, સંસ્કૃતિ અથવા ભાષા, અને/અથવા શારીરિક, આર્થિક, સામાજિક અસુવિધાના આધારે બહિષ્કાર કરવામાં આવે છે.

જ્યારે લોકો ભેદભાવના અનેક સ્તરોનો સામનો કરતા હોય અને તેઓ સત્તાના અસમાન સંબંધોમાં જકડાયેલા હોય, ત્યારે ઘણીવાર બહિષ્કાર સૌથી આઘાતજનક હોય છે. ઘણા કિસ્સાઓમાં પણ તેઓ વસ્તીનો નોંધપાત્ર હિસ્સો ધરાવ તા હોવા છતાં ઘટનાને વધુ ખરાબ કરવા માટે , તેઓ ઘણી વખત આપત્તિ ઘટાડા અથવા કટોકટી પ્રતિભાવ કાર્યક્રમોમાં 'અદ્રશ્ય' રહે છે. સામાજિક રીતે બહિષ્કૃત જૂથોમાં આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજનામાં ધ્યાનમાં લેવામાં આવતી ન હોય એવી આપત્તિ પહેલા, આપત્તિમાં અને આપત્તિ પછી સંદર્ભ વિશેષ અને વિવિધ જરૂરિયાતો હોય છે. સમાવેશક આપત્તિ જોખમ વ્યવસ્થાપન અધિકારો અને તકોની સમાનતા , વ્યક્તિનું ગૌરવ, વિવિધતાનો સ્વીકાર, અને દરેક માટે પ્રતિકાર ક્ષમતામાં યોગદાન આપવું, વય, લિંગ, અપંગતા અથવા અન્યના આધારે કોઈપણ સમુદાયના સભ્યોને તરછોડવા નહીં. ભારતના સંદર્ભમાં, આપત્તિ જોખમ ઘટાડા માટે રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજનામાં સામાજિક સમાવેશ પર વધારાનો ઝોક નીચેના પર રહેશે:

1. જાતિ આધારિત સંવેદનશીલતા
2. અનુસૂચિત જાતિ અને અનુસૂચિત જનજાતિ (SC&ST)
3. વૃદ્ધો

4. બાળકો અને
5. વિકલાંગો (PWD)

૪.૨ જાતિગત દૃષ્ટિકોણ અને આપત્તિ જોખમ ઘટાડો

૪.૨.૧ જાતિગત સંવેદનશીલતા

સામાન્ય રીતે , જાતિ બાબત ગતિશીલ પરિબળોના જટિલ મિશ્રણમાંથી ઉદ્ભવે છે જેમાં વિવિધ ભૂમિકાઓ અને જવાબદારીઓ , કુશળતા અને ક્ષમતાઓ , સંવેદનશીલતા, સત્તા સંબંધો , સંસ્થાકીય માળખા અને લાંબા સમયથી ચાલતી પરંપરાઓ અને વલણનો સમાવેશ થાય છે. જાતિ સંબંધોની વિશિષ્ટતાઓ સમાજના સામાજિક-સાંસ્કૃતિક મૂલ્યોના આધારે બદલાઈ શકે છે. જો કે , ભૂમિકાઓ, જવાબદારીઓ અને ઓળખના મૂળભૂત જાતિગત વિભાગો સમગ્ર વિશ્વમાં વિવિધ માત્રા પ્રચલિત છે. જાતિગત સંબંધોમાં પુરુષો અને સ્ત્રીઓ વચ્ચે ઘણું અસંતુલન (લિંગ અંતર) છે , જે ઐતિહાસિક રીતે પુરૂષો માટે ભારે પિતૃપ્રધાન સમાજમાં પ્રભાવશાળી છે. નીતિ નિર્માતા, વિકાસકર્તા અને ફાળો આપનાર અને આપત્તિ જોખમ ઘટાડા પ્રક્રિયાઓના લાભાર્થી તરીકે આપત્તિ જોખમ ઘટાડામાં આ તમામ મહિલાઓને સમાન અધિકારો અને સમાન ભાગીદારનો દરજ્જો ભોગવતા અટકાવે છે.

લિંગ, પુરુષ અને સ્ત્રી હોવા સાથે સંકળાયેલ સામાજિક લક્ષણો અને તકો અને સ્ત્રીઓ , પુરુષો, છોકરીઓ અને છોકરાઓ વચ્ચેના સંબંધો , તેમજ સ્ત્રીઓ અને પુરુષો વચ્ચેના સંબંધોનો ઉલ્લેખ કરે છે. આ લક્ષણો, તકો અને સંબંધો સામાજિક રીતે બાંધવામાં આવે છે , શીખવામાં આવે છે અને સમય જતાં બદલાતા રહે છે. જાતિગત ગેરફાયદા - સંસાધનોની અસમાન ઉપલબ્ધિ, કાનૂની સુરક્ષા , નિર્ણય લેવાની સત્તા અને તેમનો પ્રજનન બોજ અને હિંસા પ્રત્યેની તેમની નબળાઈ - આપત્તિઓની અસરો માટે પુરુષો કરતાં સ્ત્રીઓને સતત વધુ સંવેદનશીલ બનાવે છે. મહિલાઓ માટે આપત્તિઓ ઉમેરો કરે છે, કાયમી કરે છે અને લિંગ અસમાનતા વધારે છે , ખરાબ પરિસ્થિતિઓને વધુ ખરાબ બનાવે છે. માટે મહિલાઓ જે સંભવિત યોગદાન આપી શકે છે તેને ઘણી વખત નજરઅંદાજ કરવામાં આવે છે અને આપત્તિઓ માટે સમુદાય પ્રતિકાર ક્ષમતા નિર્માણમાં મહિલા નેતૃત્વને વારંવાર અવગણવામાં આવે છે.

આપત્તિ જોખમ ઘટાડવા માટે લિંગ પરિપ્રેક્ષ્ય આપત્તિઓથી બચવા , સજ્જતા, સામનો કરવા અને સ્વાસ્થ્ય માટે અલગ લિંગ-વિશિષ્ટ ક્ષમતા અને નબળાઈઓ પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવામાં મદદ કરે છે (WCDRR ૨૦૧૫). આપત્તિ પહેલાની પરિસ્થિતિની સરખામણીમાં આપત્તિ પછીના પુનઃનિર્માણ કાર્યક્રમો મહિલાઓને વધુ સંવેદનશીલ બનાવી શકે છે , વધુ સારી રીતે નિર્માણ કરવાના ઉદ્દેશને હરાવી શકે છે. આપત્તિઓ પછી મહિલાઓ સામે હિંસામાં વધારો , ઘરેલુ હિંસા અને છૂટાછેડાના દર નોંધાયા છે (Fothergill ૧૯૯૮).તેઓ આપત્તિની પરિસ્થિતિમાં દુર્વ્યવહારમાં વધારે સંવેદનશીલ બને છે. તેઓ

સ્વચ્છતા સુવિધા મેળવવા માટે તકલીફનો સામનો કરે છે. ગોપનીયતાનો અભાવ જાતિ સતામણીનું જોખમ વધે છે. કેટલીક પરિસ્થિતિઓમાં, છોકરીઓ અને યુવતીઓને અવૈદ્ય વેપરીઓ દ્વારા જાળમાં ફસાવવાનું અને વહેલા લગ્ન કરાવવાનું જોખમ રહેલું છે. તેઓને સંસાધનો અને સંસ્થાઓ પર નિયંત્રણ ન હોવાથી રાહત મેળવવા અને સ્વાસ્થ્યથી મહિલાઓને અવગણવાનું વલણ છે (Parkinson ૨૦૧૧). મહિલા પ્રધાન પરિવારો, એકાકી મહિલા અને વિધવાઓ માહિતી મેળવવા અને આવશ્યક નાણાંકીય સહાય અને સ્વાસ્થ્ય અને પુનઃનિર્માણમાં તકલીફ અનુભવે છે.

આપત્તિ પછી, એવી ઘણી પરિસ્થિતિઓ છે જેમાં મહિલાઓ ઘરેલુ અને જાતીય હિંસાનો શિકાર બને તેવી સંભાવના છે. એવા કિસ્સાઓ છે કે મહિલાઓ જાતીય શોષણના ડરથી આશ્રયસ્થાનોનો ઉપયોગ કરવાનું ટાળે છે. મહિલાઓ કુપોષણથી પીડિત થવાની શક્યતા વધારે છે કારણ કે જ્યારે તેઓ ગર્ભવતી હોય અથવા સ્તનપાન કરાવતી હોય ત્યારે તેમને પોષણની ચોક્કસ જરૂરિયાતો હોય છે. દુષ્કાળ દરમિયાન, ખોરાકની અછતની પરિસ્થિતિઓમાં , મહિલાઓ તેમના ખોરાકના સેવન સાથે સમાધાન કરનાર પ્રથમ છે. તેઓ સામાન્ય રીતે ઘણાં ઘરેલુ કાર્યો જેમ કે પીવાનું પાણી લાવવું અને દૂરથી બળતણ લાવવાનો ભારે બોજો હોય છે. મહિલાઓ અને છોકરીઓને સામાન્ય રીતે તરણ જેવી જીવનરક્ષક કુશળતા મેળવવાની તક આપવામાં આવતી નથી કારણ કે લિંગ પૂર્વગ્રહ તેમને જોખમોનો સામનો કરવામાં ઓછી સક્ષમ બનાવે છે. જ્યારે તેઓ પોતે ઘાયલ હોય ત્યારે પરિવારની સંભાળ લેવી અને પોષણકર્તા તરીકેની તેમની પરંપરાગત લિંગ ભૂમિકા , આપત્તિ પછીની પરિસ્થિતિઓમાં ઘાયલ અને બીમાર હોય ત્યારે તેમની સંભાળ રાખવી પડે છે.

આપત્તિ પછીના આયોજન દરમિયાન , મહિલાઓ અને છોકરીઓની રાહત અને સ્વાસ્થ્યની જરૂરિયાતોને નજરઅંદાજ કરવામાં આવે છે કારણ કે આપત્તિ વ્યવસ્થાપન લગભગ પુરૂષ પ્રભુત્વ ધરાવતી હોય છે , જેમાં મહિલાઓની ભાગ્યે જ ભાગીદારી હોય છે. તેઓને વળતરની કાર્યવાહી માં ઘણીવાર અવગણવામાં આવે છે. જ્યારે મોટાભાગની મહિલાઓ પાસે જંગમ અથવા સ્થાવર મિલકતો (જમીન અથવા અસ્કયામતો) ની ઔપચારિક માલિકી હોતી નથી , જેઓ માલિકી ધરાવે છે તેમને પણ ઘરે વિવિધ દબાણ અને કાર્યવાહીમાં લિંગ સંવેદનશીલતાના અભાવને કારણે ઔપચારિકતા પૂરી કરવી મુશ્કેલ લાગે છે. સામાન્ય રીતે, તેમનું નુકસાન ઓછું મૂલ્યવાન અને વળતર વગરનું રહે છે.

પહેલેથી અસ્તિત્વમાં રહેલી સામાજિક અસુરક્ષા અને સામાજિક-આર્થિક દબાણ દ્વારા આપત્તિના જોખમો કેવી રીતે ફેલાયા છે તે બરાબર સમજવું જરૂરી છે. ઘણી વખત, અજાણતા, સામાજિક સ્થિતિ અને લિંગની ભૂમિકાઓને કારણે , મહિલાઓ પુનઃનિર્માણ પ્રક્રિયામાં ઓછી માંગ કરે છે. ઘણા અવરોધો નિર્ણય લેવાની અને પુનઃનિર્માણ પ્રક્રિયાઓમાં મહિલાઓની ભાગીદારીને મનાઇ કરે છે. તેમ છતાં , આપત્તિઓ લિંગ સંબંધોને બદલીને અને સામાજિક અને વર્તણૂકીય સુધારા સરળ બનાવીને મહિલાઓની

સ્થિતિ સુધારવાની તકો પૂરી પાડે છે. આપત્તિ પછીની પૂર્વવત્ત સ્થિતિ મહિલા સશક્તિકરણની તકો રજૂ કરે છે. આ પ્રચંડ પડકારો હોવા છતાં , લિંગ પૂર્વગ્રહ અને અસમાનતા વચ્ચે , ભારતમાં હાથ ધરવામાં આવેલા કેટલાક પુનર્નિર્માણ કાર્યક્રમોએ આપત્તિ દ્વારા ખોલવામાં આવેલી તકોનો લાભ લઈને મહિલાઓને સશક્ત બનાવવાનો પ્રયાસ કર્યો છે.

આપત્તિ પછીના "નવી અને વધુ પ્રગતિશીલ લિંગ ભૂમિકાઓ અને સંબંધો ઉભરી આવવા અને પુનઃનિર્માણની તકો પૂરી પાડે કે મહિલાઓ અને છોકરીઓની સામેલગીરીની તકો પૂરી પાડે અને મહિલાઓને નેતૃત્વની ભૂમિકાઓ ભજવવાની તકો અને વિકાસ પદ્ધતિઓ ના નિર્દેશામાં વધુ સારી રીતે કાર્ય કરવાની તક પૂરી પાડે પુનઃનિર્માણની અપેક્ષા છે. "(UNISDR ૨૦૧૫a). આપત્તિ જોખમ ઘટાડા માટે લિંગ પરિપ્રેક્ષ્ય આપત્તિઓથી બચવા, સજ્જતા, સામનો કરવા અને સાજા થવા માટે અલગ લિંગ-વિશિષ્ટ ક્ષમતા અને સંવેદનશીલતા પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવામાં મદદ કરે છે (WCDRR ૨૦૧૫). આપત્તિની અસરો લિંગ તટસ્થ નથી, તેથી આપત્તિ પછીના પૂર્વવત્ત સ્થિતિ કાર્યક્રમોમાં લિંગ ન્યાય અને સમાનતાને પ્રોત્સાહન આપવા માટે પૂરતું ધ્યાન આપવું જરૂરી છે.

આપત્તિની પરિસ્થિતિઓમાં, પ્રતિકાર ક્ષમતા નિર્માણમાં સક્રિય ફાળો આપનારાઓના મુખ્ય સિદ્ધાંત સાથે આયોજન અને અમલીકરણની પ્રક્રિયામાં મહિલાઓને કેન્દ્રમાં રાખવાની જરૂર છે. સેન્ડાઇ માળખું માત્ર આપત્તિ પછીના પુનઃનિર્માણમાં મહિલાઓને સંબંધિત મુદ્દાઓને ઉકેલવાની જરૂરિયાત પર ભાર મૂકે છે એટલું જ નહીં પરંતુ આપત્તિ પછીના પુનઃનિર્માણમાં મહિલાઓ માટે મુખ્ય ભૂમિકાની કલ્પના પણ કરે છે: પ્રતિભાવ અને પુનઃનિર્માણ દરમિયાન મહિલાઓ અને વિકલાંગોએ જાહેરમાં નેતૃત્વ અને લિંગ-સમાનતા અને સાર્વત્રિક રીતે સુલભ અભિગમોને પ્રોત્સાહન આપવું જોઈએ.

લિંગ સમાનતાને પ્રોત્સાહન આપવા માટે , નવા બંધાયેલા મકાનો પતિ અને પત્નીના સંયુક્ત નામોમાં નોંધવાની જરૂર છે. જેમની પાસે જમીનનો ખિતાબ ન હોય એવી વિધવાઓ અને અવિવાહિત મહિલાઓને આશ્રયસ્થાનો પ્રાપ્ત કરવાથી અવગણવા જોઈએ નહીં. મહિલાઓ વધુ સુરક્ષિત , આત્મવિશ્વાસ અને લાગણી અનુભવે કે તેઓ તેમના જીવનમાં ક્યારેય તેમના માથા ઉપર છત વગર રહેશે નહીં. જ્યાં મહિલાઓ સુરક્ષિત ગૃહનિર્માણ ટેકનોલોજીના અમલીકરણની દેખરેખ નીચે નેતૃત્વની ભૂમિકા ભજવી શકે ત્યાં જાત મહેનતે કરેલા નવા બાંધકામ (ODR) ને અનુકરણ શકાય છે. સામાજિક સુરક્ષાના પગલાં અને આવક પેદા કરવાની પ્રવૃત્તિઓ દ્વારા મહિલાઓને સશક્ત બનાવવાના હેતુથી કાર્યક્રમો તૈયાર કરવામાં આવશે. મહિલા સ્વ -સહાય જૂથો આજીવિકાની તકોની ગોઠવણ ઊભી કરી શકે છે. તેને પરંપરાગત આવક ઉત્પન્ન કરતી પ્રવૃત્તિઓથી આગળ વધવાની જરૂર છે અને કડિયા, સુથાર, સ્થાનિક ઉત્પાદનોનો વેપાર , આવાસ, સ્વચ્છતા અને અન્ય સામગ્રી વગેરે માટે સ્થાનિક દુકાનો ચલાવવાની કુશળતા વધારવાનું લક્ષ્ય ધરાવે છે.

૪.૨.૨ લૈંગિક અને લઘુમતી જાતિઓ

ખરેખર લિંગ-સંવેદનશીલ બનવા માટે , વિપરીત લિંગી (હિજડા)[48] સહિત વિવિધ જાતીય અભિગમની ચિંતાઓ દૂર કરવી જરૂરી છે. વિપરીત લિંગી લોકો સંસાધનો , સેવાઓ અને તકો મેળવવાથી વંચિત રહે છે. સામાજિક અને આર્થિક અસુરક્ષા ઉપરાંત, તેઓ જે કલંક અને ભેદભાવનો ભોગ બને છે , તે તેમને ઘણા આપત્તિ નિવારણ/પ્રતિભાવ કાર્યક્રમોથી વંચિત રાખે છે , જે આપત્તિના નકારાત્મક પ્રભાવોને દૂર કરવાની તેમની ક્ષમતાને અવરોધે છે. જો કે, આપત્તિ જોખમ વ્યવસ્થાપનનો અભિગમ, જાતીય અને જાતીય લઘુમતીઓની જરૂરિયાતો અને સ્થળને નજરઅંદાજ કરે છે. આપત્તિઓના જોખમને ઘટાડવા માટે તૈયાર સંસ્થાકીય અને કાનૂની માળખા સામાન્ય રીતે આવા વર્ગો પર મૌન રહે છે. તે તાજેતરમાં ગણ્યાગાંઠ્યાં કેસ અભ્યાસોએ આપત્તિમાં લૈંગિક અને લિંગ લઘુમતીઓના ભાવિ પર પ્રકાશ પાડ્યો છે. જાતીય અને લિંગ લઘુમતીઓ દ્વારા સામનો કરવામાં આવતી આપત્તિ સંબંધિત સંવેદનશીલતા પરના મોટાભાગના સંશોધનો સહમત થાય છે કે તેઓ ઘણી વખત આપત્તિઓથી વધુ ગંભીર રીતે અસરગ્રસ્ત હોય છે કારણ કે તેઓ અવરોધોનો અથવા અન્ય લોકો માટે ઉપલબ્ધ રક્ષણના સાધનોના અભાવનો સામનો કરે છે. રોજિંદા જીવનમાં જાતીય અને લિંગ લઘુમતીઓની અત્યંત હાંસિયામાં ધકેલી દેવાયેલી પરિસ્થિતિઓ આપત્તિની પરિસ્થિતિઓનો સામનો કરતી વખતે તેમને વધુ જોખમમાં મૂકે છે. જો આપત્તિ જોખમ ઘટાડા નીતિઓ અને વ્યવહાર સામાજિક વાસ્તવિકતાઓથી અંધ રહે તો તેમની અસુરક્ષા વધશે. આપત્તિની જ્યારે અમલીકરણ દરમિયાન તેમની ખાસ ગણતરી કરવામાં આવે ત્યારે પરિસ્થિતિઓમાં વિપરીત લિંગી જેવા હાંસિયામાં ધકેલાયેલા જૂથની ચિંતાઓનો ઉકેલ લાવવાની સંભાવના વધારે છે છે. ઉદાહરણ તરીકે , આપત્તિ જોખમના ઘટાડાના વિવિધ તબક્કામાં આવા તમામ વર્ગોના સમાવેશની ખાતરી કરવાની જરૂરિયાત પર ભાર મૂકી શકાય છે.

૪.૩ અનુસૂચિત જાતિ અને અનુસૂચિત જનજાતિ

અમુક જાતિઓ અને આદિવાસીઓ - અનુસૂચિત જાતિઓ અને આદિવાસીઓ - ભારતીય બંધારણમાં ઐતિહાસિક રીતે વંચિત લોકો તરીકે માન્ય કરેલ છે અને સ્વીકૃત નીતિઓ અને પગલાં લેવાં માટે બંધારણની બે અનુસૂચિમાં સૂચિબદ્ધ કરેલ છે. પ્રથમ અનુસૂચિ વિવિધ રાજ્યોમાં ૧,૧૦૮ જાતિઓની અને બીજી સૂચિ ૭૪૪ આદિવાસીઓની સ્વીકૃત નીતિઓ અને પગલાંની યાદી આપે છે. યાદીબદ્ધ જાતિઓ અનુસૂચિત જાતિ (SC) તરીકે ઓળખાય છે અને યાદીબદ્ધ જનજાતિઓ અનુસૂચિત જનજાતિ

---

[48] "વિપરીત લિંગી" અથવા "વિપરીત" શબ્દ જન્મ સમયે નક્કી થતી લિંગથી અલગ હોય એવી વ્યક્તિઓને આવરી લે છે. તેમાં LGBTQ સમલિંગકામી સ્ત્રી, સમલિંગી સંબંધો ધરાવનાર, ઉભયલિંગી, વિપરીત લિંગી, સંદિગ્ધ, અથવા વિચિત્ર અને ઉભયલિંગી ઉપરાંત કેટલાક બીજાનો સમાવેશ થાય છે (LGBTQ+).

(ST) તરીકે ઓળખાય છે. ૨૦૧૧ ની વસ્તી ગણતરી મુજબ, SC અને ST ભારતની વસ્તીના અનુક્રમે ૧૬.૬% (૨૦.૧૪ કરોડ) અને ૮.૬% (૧૦.૪૩ કરોડ) છે.

આદિવાસી સમુદાયોની ખૂબ ઓછા પ્રમાણમાં સ્વીકૃતિમાં, આ સમુદાયોની સમસ્યાઓની અન્ય ઘણી સંસ્થાઓ વ્યાપક વિષયોની તપાસના ભાગરૂપે આદિવાસીઓની સ્થિતિની તપાસ કરી છે તે ઉપરાંત સરકારે તપાસ માટે વર્ષોથી અનેક સમિતિઓ અને આયોગની રચના કરી છે. અનુસૂચિત જાતિ અને અનુસૂચિત જનજાતિ (અત્યાચાર નિવારણ) અધિનિયમ, ૧૯૮૯ અને ૧૯૯૫ માં તેને લગતા નિયમોમાં સુધારો કરીને તેમને વધુ અસરકારક બનાવવામાં આવ્યા છે.

સુધારેલ અત્યાચાર નિવારણ અધિનિયમ, ૨૦૧૫ કેટલાક વર્ગો પર કેટલાક ગુનામાં સ્પષ્ટ વ્યાખ્યા કરી છે , અધિકારીઓની ચોક્કસ જવાબદારીઓ અને નિશ્ચિત ભૂમિકાઓ અને જવાબદારીઓ અને અત્યાચારના કેસોની તપાસ અને ન્યાયિક કાર્યવાહી અંગે સ્પષ્ટ સમયરેખા નિર્ધારિત કરી છે.

૪.૩.૧ અનુસૂચિત જાતિ

જાતિ આધારિત ભેદભાવ ભારત નો તિહાસિક વારસો છે. શ્રેણીબદ્ધ જ્ઞાતિ સમાજમાં , અનુસૂચિત જાતિઓ ઘણી વખત સામાજિક બહિષ્કાર, અસ્પૃશ્યતા અને અનેક પ્રકારના છડેચોક તેમજ અપ્રગટ ભેદભાવનો સામનો કરે છે. આને માન્યતા આપતા, ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૫ માં, 'ધર્મ, જાતિ, કૂળ, જાતિ અથવા સ્થાનના આધારે ભેદભાવ પર પ્રતિબંધની જોગવાઈ કરે છે ; અને સજાને પાત્ર ગુનો બનાવતો અનુચ્છેદ ૧૭ માં 'અસ્પૃશ્યતા નાબૂદીની જોગવાઈ કરે છે. અનુસૂચિત જાતિના સમુદાયોને એકબાજુ હડસેલવાનું ધ્યાનમાં રાખીને , બંધારણની જોગવાઈઓને સુરક્ષિત કરવા અને ચોક્કસ ફરિયાદોની તપાસ માટે રાષ્ટ્રીય અનુસૂચિત જાતિ આયોગની રચના કરવામાં આવી છે. અનુસૂચિત જાતિ અને અનુસૂચિત જનજાતિ અત્યાચાર નિવારણ અધિનિયમ ૧૯૯૫ અને ત્યારબાદ ૨૦૧૫ નો સુધારો અત્યાચાર અને ભેદભાવ સામે કાનૂની રક્ષણ પૂરું પાડે છે. કોઈપણ પ્રવૃત્તિઓમાં અથવા માનવતાવાદી સહાય પૂરી પાડતી વખતે કોઈ ભેદભાવપૂર્ણ વ્યવહાર નથી તેની ખાતરી કરવા માટે પ્રયાસો કરવા જોઇએ. આપત્તિ જોખમ ઘટાડાએ ખાસ કરીને જાતિ સંબંધિત પડકારોને ઓળખવા જોઈએ અને જાતિ-દ્રષ્ટિહીન અભિગમ અપનાવવો જોઈએ નહીં.

મોટાભાગના એસસી અને એસટી સમુદાયો પૂરગ્રસત મેદાનો, અસુરક્ષિત દરિયાકાંઠાના વિસ્તારો અને અસ્થિર ટેકરીઓ જેવી સીમાંત જમીનો સાથે ગરીબીમાં રહેતા હોવાનું વલણ છે તે ખૂબ જોખમી છે. અનુસૂચિત જાતિ અને આદિવાસી સમુદાયોના રહેઠાણ સામાન્ય રીતે પછી તે શહેર માં હોય કે ગ્રામીણ વિસ્તારોમાં હોય એકબાજુ હોય છે. આ વસાહતો ઓછી સેવા આપતા વિસ્તારોમાં હોય છે જેમાં સાચી માહિતીની ઓછી ઉપલબ્ધતા , મૂળભૂત સુવિધાઓનો મેળવવાનો અભાવ અને આપત્તિ પ્રતિકાર

ક્ષમતાના માળખાની અપૂરતી સુવિધા હોય છે. મકાનો સામાન્ય રીતે અસુરક્ષિત અને નબળી ગુણવત્તાના હોય છે. શહેરી વિસ્તારોમાં તેઓ સામાન્ય રીતે અસુરક્ષિત જમીન માલિકી અને ઘણી વખત અનધિકૃત ઝૂંપડપટ્ટીઓ હોય છે. જોખમી વસવાટ પરિસ્થિતિઓ , લાંબી ગરીબી અને સુવિધાઓના અભાવ સાથે મળીને તેઓ આપત્તિના સમયે રોગોના ફાટી નીકળવાની સંભાવના ધરાવે છે. SC અને ST સમુદાયોની મહિલાઓ માટે , જાતિ આધારિત સામાજિક અવગણનાના કારણે લિંગ આધારિત ભેદભાવ અને હિંસા તીવ્ર બને છે અને તેનો સામનો કરવો વધુ મુશ્કેલ બને છે.

આપત્તિ પછીની પરિસ્થિતિઓમાં અને આપત્તિ નિવારણ આયોજન અને અમલીકરણ પ્રવૃત્તિઓમાં વહેલી તકે પૂર્વ ચેતવણી, સ્થળાંતર, રાહત સહાય , પુનર્વસવાટ અને અન્ય કોઈપણ પ્રક્રિયામાં સામાજિક સમાવેશ પદ્ધતિઓ સુનિશ્ચિત કરવા માટે સંપૂર્ણ ધ્યાન આપવું જોઈએ જેથી તેઓની અસુરક્ષા પ્રણાલીગત પૂર્વગ્રહો થી વધે નહી તે સુનિશ્ચિત કરવું જોઈએ . ઉદાહરણ તરીકે , સ્થળાંતર, રાહત સામગ્રીનું વિતરણ, નુકસાનનું મૂલ્યાંકન, મકાન પ્લોટની ફાળવણી વગેરેમાં ભેદભાવભર્યા વ્યવહારના કોઈ બનાવ ન હોય તેની ખાતરી કરવા માટે ખાસ પ્રયાસો કરવા જોઈએ.

૪.૩.૨ અનુસૂચિત જનજાતિ

ભારતીય બંધારણએ આદિવાસી સમુદાયોની ઓળખ , પરંપરાઓ અને રિવાજોને તેમના વિકાસની અવગણના કર્યા વિના રક્ષણ માટે અનુસૂચિ ૫ અને ૬ બનાવ્યું છે. આને પંચાયતો વિસ્તરણ અનામત વિસ્તારો (PESA), ૧૯૯૬ માં વધુ સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું છે. આદિવાસી સમુદાયો તેમની ભૌગોલિક સ્થિતિ તેમજ સામાજિક બહિષ્કારને કારણે અલગ રહેવાનું વલણ ધરાવે છે. આદિવાસી સમુદાયો સામાજિક-સાંસ્કૃતિક સુમેળ, પરંપરાગત જ્ઞાન, જંગલ અને કુદરતી પ્રર્યાવરણની આસપાસ સામાજિક સંબંધો અને તેમની પરંપરાના આધારે સમુદાય શાસિત સંપન્ન સરળ સમાજ છે. આદિવાસી સમુદાયોને તેમના કુદરતી સંસાધનો અને પર્યાવરણ સાથે ખૂબ નજીકથી એકબીજા પર આધારિત સંબંધો છે. કેટલાક આદિવાસી જૂથો જંગલ વિસ્તારોમાં કુદરતી વસવાટમાંથી ક્યારેય બહાર ગયા નથી.

કુદરતી આપત્તિની અસરને ઘટાડવાનો મૂળભૂત ઝોક બે ગણો હોવો જોઈએ: (ક) કુદરતી સંસાધન આધારને પુનઃસ્થાપિત કરીને આદિવાસી લોકોને આત્મનિર્ભર બના વવા અને (ખ) આપત્તિ પછી , સમયસર અને યોગ્ય રાહત અને પુનર્વસન યોજના આપવી. આદિવાસી વિકાસ મંત્રાલય અને રાજ્ય વિભાગો આદિવાસી નેતાઓ અને નિષ્ણાતો સાથે પરામર્શ કરીને હસ્તક્ષેપની યોજના તૈયાર કરશે. હસ્તક્ષેપો પર સમુદાયની ભાગીદારી અને માલિકી હોય તેવા પ્રયત્નો કરવા જોઈએ. આદિવાસી ગામો PESA આપત્તિ સજ્જતા , રાહત અને પુનર્વસન યોજનાઓ અનુસાર તેમની યોજનાઓ જાતે કરવા સક્ષમ હોવા જોઈએ.

૪.૪ બાળકો

સંયુક્ત રાષ્ટ્ર બાળકોના અધિકારો સંમેલન, ૧૯૮૯ માં (યુએન ૧૯૮૯) તમામ બાળકો માટે માનવ અધિકારોની પુષ્ટિ કરવા માટેનું પ્રથમ કાનૂની રીતે બંધનકર્તા આંતરરાષ્ટ્રીય સંમેલન બન્યું. તે બાળકોના પૂરતો ખોરાક , પાણી, આશ્રય અને શિક્ષણના અધિકાર ને નક્કી કરે છે. આપત્તિની પરિસ્થિતિઓમાં તેઓ દુર્વ્યવહાર, ઉપેક્ષા, જાતીય શોષણ અથવા હેરફેરથી મુક્ત હોવા જોઈએ , અને સલામત અને સહાયક વાતાવરણમાં મોટા થવા માટે સક્ષમ હોવા જોઈએ. બાળકો તેમની ઉંમર અને અપરિપક્વ માનસિક-સામાજિક સમજને કારણે સંવેદનશીલ હોય છે.

આપત્તિમાં સંભાળ અને રક્ષણ માટે ટેકા માટે અરાજકતા અને ધોવાણ તેમના શારીરિક અને માનસિક સ્વાસ્થ્યને ભારે અસર કરી શકે છે જેના કારણે બાળકો ને આઘાત લાગે છે. તેમની સંવેદનશીલતા જોતા, બાળકોને પ્રાથમિક જરૂરિયાતો પૂરી પાડવા અને તેમના અધિકારો નું ઉલ્લંઘન ન થાય તેની ખાતરી કરવા માટે કટોકટીની પરિસ્થિતિઓ દરમિયાન વિશેષ સહાય અને ધ્યાનની જરૂર છે. બાળ અધિકારો અને બાળ ન્યાય (બાળકોની સંભાળ અને રક્ષણ) અધિનિયમ, ૨૦૦૦ (જેજે અધિનિયમ) પર સંયુક્ત રાષ્ટ્ર સંમેલન જણાવે છે કે બાળકોને દુરુપયોગ, ઉપેક્ષા અને શોષણ સામે રક્ષણ આપવાનો અધિકાર છે. આપત્તકાલીન પરિસ્થિતિઓમાં બાળકો ને અલગતા , ચિંતા, આઘાત, કેટલાક તેમના પરિવારોથી અલગ થવાનો, તેમના માતાપિતાને ગુમાવવાનો, જાતિગત હિંસા અને તસ્કરીનો સામનો કરવો પડે છે . કેટલાકને બાળ મજૂર તરીકે ભરતી કરવાના જોખમનો સામનો કરવો પડે છે. આપત્તિ દરમિયાન, જ્યારે વ્યાપક અને/અથવા વ્યવસ્થિત હિંસા થાય ત્યારે બાળકોની શારીરિક અખંડિતતા જોખમમાં હોય છે. બાળકોને ઘણીવાર શિક્ષણ અને મનોરંજનમાં વિક્ષેપ , અપૂરતા ખોરાક અને પોષણ તરફ દોરી જતી ગંભીર ઉદાસીનતાનો સામનો કરવો પડે છે . આપત્તિ પછીની પરિસ્થિતિઓમાં , આંગણવાડી અને શાળાઓ શક્ય તેટલી વહેલી તકે ખોલવી જોઈએ. બાંધકામોને નુકસાન થવાના કિસ્સામાં, બાળકોની સેવાઓને મેળવવાની કામચલાઉ/ કટોકટીની જોગવાઈ ની સ્વીકૃતી આપવી જરૂરી છે. રાજ્ય સરકારો પોષણ સહાય બમણી કરવા આંગણવાડીઓ અને પ્રાથમિક શાળાઓમાં ખોરાક નો પુરવઠો વધારી શકે છે. ઘણી રાજ્ય સરકારો આપત્તિની પરિસ્થિતિઓમાં મર્યાદિત સમય માટે આ કરી રહી છે.

બાળ ન્યાય અધિનિયમ, ૨૦૦૦ બાળકોની સંભાળ , રક્ષણ અને પુનર્વસવાટ માટે બાળ સુરક્ષા એકમોની સ્થા પવાની જોગવાઈઓ સુનિશ્ચિત કરે છે. બાળકોને પોષણ, મનોરંજન માટે બાળકલક્ષી જગ્યાઓ, હિંસા અને અપહરણ સામે રક્ષણ, તેમના જૈવિક પરિવારોમાં પુનઃસ્થાપિત કરવા, રાજ્યની વિશિષ્ટ પાલક માતાપિતા સહાય સેવાઓ/ યોજનાઓનો ઉપયોગ કરીને સંભાળ અને સુરક્ષા પૂરી પાડવાની સ્થિતિમાં નથી તેવા અનાથ અને એકલ માતાપિતાના બાળકોના સમુદાય આધારિત

પુનર્વસવાટને પ્રોત્સાહન આપ વા આવા એકમો ગામડા અને તાલુકા કક્ષાએ ખોલવા જોઇએ. મહિલા અને બાળ વિકાસ મંત્રાલય અને સામાજિક ન્યાય અને અધિકારીતા મંત્રાલય અને માનવ સંસાધન વિકાસ મંત્રાલય સાથે રાષ્ટ્રીય બાળ અધિકાર સંરક્ષણ આયોગ અને રાજ્યના સમકક્ષ (સામાન્ય રીતે , રાજ્ય બાળ સુરક્ષા સોસાયટી) બાળ અધિકાર અધિનિયમ, ૨૦૧૫ હેઠળ સહાય તંત્ર વ્યવસ્થા ઊભી કરી શકે છે અને સમયાંતરે તમામ મોટી આફતોમાં બાળકોની સંભાળ અને રક્ષણની સ્થિતિનું નિરીક્ષણ કરી શકે અને સમયસર પગલાં લેવાની ભલામણ કરી શકે છે.

૪.૫ વૃદ્ધો

વિશ્વ વૃદ્ધ થઈ રહ્યું છે. વિશ્વની વસ્તીના અંદાજે ૭૦૦ મિલિયન અથવા ૧૦ ટકા લોકો પહેલેથી જ ૬૦ વર્ષથી વધુ વયના છે, અને ૨૦૩૦ સુધીમાં ૧૦ વર્ષથી ઓછી વયના ૬૦ ટકા થી વધુ લોકો હશે. જ્યારે આ વિકાસની સફળતાનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે, આપત્તિ જોખમ ઘટાડાના પ્રતિભાવોને સ્વીકારવામાં નિષ્ફળતા વધુ આબોહવા અને આપત્તિની ઘટનાઓના સંયોજન સાથે વૃદ્ધ વસ્તી વિષયક વલણ વૃદ્ધોની જોખમો અને આપત્તિઓ માટે સંવેદનશીલતામાં વધારો કરવાની ક્ષમતા ધરાવે છે. છતાં, વૃદ્ધોની ચોક્કસ જરૂરિયાતો અને શક્તિઓને આપત્તિ જોખમ ઘટાડા માં ઘણીવાર યોગ્ય વિચારણા આપવામાં આવતી નથી. ભારત સરકારનો 'ભારતમાં વૃદ્ધો' (CSO ૨૦૧૬), અહેવાલ, વિવિધ સત્તાવાર આ;કડાના આધારે વૃદ્ધ વસ્તીની વિગતવાર આંકડાકીય રૂપરેખા રજૂ કરે છે. અહેવાલમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે બીજા રાષ્ટ્રોની જેમ , ભારતમાં પણ વસ્તીના વય માળખામાં આયુષ્યમાં અપેક્ષિત વધારાના કારણે, મૃત્યુદર ઘટવો, ઓછા રોગ, જીવનની ગુણવત્તા, અને સારી આરોગ્ય સંભાળ જેવા ઘણા પરિબળોના સંયોજનના પરિણામે વૃદ્ધોના પ્રમાણમાં પરિવર્તન આવ્યું છે. વૃદ્ધ વસ્તી કહેવાતી આ અસાધારણ ઘટના, સમગ્ર વિશ્વમાં વસ્તી વિષયક વલણ છે.

૨૦૧૧ ની રાષ્ટ્રીય વસ્તી ગણતરી મુજબ , લગભગ ૧૦૪ મિલિયન વૃદ્ધો (૬૦ વર્ષ કે તેથી વધુ ઉંમરના); ૫૩ મિલિયન સ્ત્રીઓ અને ૫૧ મિલિયન પુરુષો છે . વૃદ્ધ વસ્તીનો હિસ્સો અને કદ બંને સમયાંતરે વધી રહ્યા છે. ૧૯૬૧ માં ૫.૬% થી વધીને ૨૦૧૧ માં ૮.૬% પ્રમાણ થયું છે (પુરુષો ૮.૨% અને સ્ત્રીઓ ૯.૦%). ગ્રામીણ અને શહેરી વર્ગીકરણની દ્રષ્ટિએ, ૭૧% વૃદ્ધો ગ્રામીણ અને ૨૯% શહેરી વિસ્તારોમાં છે. ૨૦૧૧ ની વસ્તી ગણતરી મુજબ, વૃદ્ધો વચ્ચે જાતિ ગુણોત્તર ૧૦૦૦ પુરુષો દીઠ ૧૦૩૩ મહિલાઓ છે. જન્મ સમયે સ્ત્રીઓ માટે ૬૯.૩ વર્ષ અને પુરુષો માટે ૬૫.૮૪ વર્ષ અપેક્ષિત આયુષ્ય છે. ૬૦ વર્ષની ઉંમરે, જીવનની સરેરાશ બાકી આયુષ્ય આશરે ૧૮ વર્ષ (પુરુષો માટે ૧૬.૯ અને સ્ત્રીઓ માટે ૧૯.૦) હોવાની શક્યતા છે. ૭૦ વર્ષની ઉંમરે , (પુરુષો માટે ૧૦.૯ અને સ્ત્રીઓ માટે ૧૨.૩) તે ૧૨ વર્ષથી ઓછી હતી . ૨૦૧૧ ની વસ્તી ગણતરી મુજબ વૃદ્ધાવસ્થાના અવલંબનનો ગુણોત્તર ૧૪.૨%

(સ્ત્રીઓ ૧૪.૯%, પુરુષો ૧૩.૬%) છે. વૃદ્ધોમાં સૌથી સામાન્ય અશક્તતામાં જાતે હલનચલન અશક્તતા અને દૃષ્ટિ અશક્તતા હતી.

હેલ્પેજ ઇન્ડિયા મુજબ, આપત્તિઓ દરમિયાન વૃદ્ધો સામાન્ય રીતે લાઇનમાં છેલ્લે હોય છે , ભીડમાં ગુમ જવાની અને અત્યંત સંવેદનશીલ હોવાની સંભાવના હોય છે [49]. આપત્તિઓ દરમિયાન બીજાની સરખામણીમાં આપત્તિ જોખમ વ્યવસ્થાપનના તમામ તબક્કામાં વૃદ્ધોની સંવેદનશીલતા પર વધારે ધ્યાન આપવાની જરૂર છે. આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજનાઓમાં યોગ્ય પ્રારૂપ દ્વારા વૃદ્ધોને પ્રાથમિક જૂથ તરીકે ગણવાની જરૂર છે. વૃદ્ધોની મનોવૈજ્ઞાનિક નબળાઈઓ, હરવા-ફરવાની શારીરિક દુર્બળતા, ઘટતી જતી સંવેદનાત્મક જાગૃતિ, નબળું સ્વાસ્થ્ય તેમજ નબળા સામાજિક અને આર્થિક મર્યાદાઓ , આફતો માટે સજ્જતા, તેમની અનુકૂલનક્ષમતાને બાધારૂપ અને પ્રતિભાવ ક્ષમતાની વિવશતા પર ખાસ ધ્યાન આપવાની જરૂર છે.

આપત્તિ જોખમ ઘટાડામાં વૃદ્ધો માટે સંયુક્ત રાષ્ટ્રો અધિકારપત્ર-૧૪ (UNISDR ૨૦૧૪) આપત્તિ જોખમ ઘટાડામાં આવરી લીધેલા અભિગમના ત્રણ મુખ્ય સિદ્ધાંતો પર કેન્દ્રિત કરે છે અને આ મુખ્ય સિદ્ધાંતોને આધીન ચૌદ લઘુત્તમ ધોરણો છે. ત્રણ સિદ્ધાંતો નીચે મુજબ છે:

૧. જરૂર છે: વૃદ્ધોની ચોક્કસ જરૂરિયાતો છે જે આપત્તિ જોખમ ઘટાડાની તમામ પ્રવૃત્તિઓને સમજવા અને તેનો પ્રતિભાવ આપવો જરૂરી છે.

૨ અદૃશ્ય : ઘણીવાર વૃદ્ધોની સંવેદનશીલતા અને ક્ષમતાઓ ને અવગણવામાં આવે છે ; જોખમમાં રહેલા વૃદ્ધો અને બીજા લોકો દૃશ્યમાન અને સમર્થિતની ખાતરી કરવા માટે આપત્તિ જોખમ ઘટાડામાં લોકોની ઉંમર અને જાતિ આધારિત માહિતી મેળવવી જરૂરી છે.

૩. અમૂલ્ય: વૃદ્ધોમાં આપત્તિ જોખમ ઘટાડામાં અમૂલ્ય સંપતિ જેવું વર્ષોનું જ્ઞાન, કૌશલ્ય અને શાણપણ હોય છે અને આપત્તિ જોખમ ઘટાડામાં અપનાવવા, મૂલ્ય આંકવા અને ભાગ લેવા માટે વૃદ્ધોને ટેકો આપીને જોડવા જોઈએ.

આ અધિકારપત્ર નીતિઓ, વ્યૂહરચનાઓ અને પ્રથાઓમાં ખામીઓ પર કામ કરવા માટે સામાન્ય રીતે મોટાભાગે વૃદ્ધ લોકોના આપત્તિ જોખમોનો ઓછો પ્રતિભાવ આપે એવી સરકારો, દાતાઓ અને સંસ્થાઓ પાસે મજબૂત પ્રતિબદ્ધતાની માંગ કરે છે . તેઓએ વૃદ્ધ લોકોના અધિકારોને સ્વીકારવા અને પૂરા કરવા અને તેમની ક્ષમતા અને યોગદાનને જોડવું જોઈએ. આ અધિકારપત્ર સરકારો, બિન સરકારી સંગઠનો, આપત્તિ જોખમ ઘટાડા અને વૃદ્ધ નિષ્ણાતો તેમજ વૃદ્ધ પુરુષો અને સ્ત્રીઓ સાથે

[49] હેલ્પેજ ઇન્ડિયા , https://www.helpageindia.org/our-work/welfare-development/disaster-management/ (accessed Sep 20, 2019)

પરામર્શ દ્વારા તૈયાર કરવામાં આવ્યો છે. માતાપિતા અને વરિષ્ઠ નાગરિકોની સંભાળ અને કલ્યાણ અધિનિયમ, ૨૦૦૭ પરિવાર અથવા નજીકના સંબંધીઓનો કોઈ ટેકો ન હોય એવા વરિષ્ઠ નાગરિકની સુખાકારી માટે કાનૂની માળખું પૂરું પાડે છે. આપત્તિ પછીની પરિસ્થિતિઓમાં , વૃદ્ધોની જરૂરિયાતોને તેઓને લગતી વિશેષ ચિંતાઓને ધ્યાનમાં રાખીને બીજાઓ સાથે જોડવાને બદલે અલગથી વિચારવામાં આવે તે જરૂરી છે. વરિષ્ઠ નાગરિકો તેમના નજીકના વિસ્તારમાંથી વિસ્થાપિત ન થાય તે માટે સમુદાય આધારિત વરિષ્ઠ નાગરિકો સમર્થન તંત્ર રાખવું આવકાર્ય છે. આમાં સ્થાનિક સમુદાયોને કેવી રીતે તેઓ વરિષ્ઠ નાગરિકોને મદદ કરી શકે છે અને વૃદ્ધોને ટેકો આપવા અંગે તેમની જાગૃતિ કેળવી શકે તે માટેના પ્રયાસોનો સમાવેશ થવો જોઈએ. જિલ્લા આપત્તિ જોખમ ઘટાડા યોજના કુટુંબના કોઈપણ ટેકા વગર જીવતા વરિષ્ઠ નાગરિકોની યાદી તૈયાર કરી શકે છે. આપત્તિ પછીની પરિસ્થિતિમાં, પરિસ્થિતિની ગંભીરતાને જોતા, જિલ્લા કલેક્ટર વૃદ્ધો માટે કામચલાઉ વ્યવસ્થા ગોઠવવા અને ખોરાક , દવા, આશ્રય અને અન્ય જરૂરિયાતો જેવી વ્યક્તિગત જરૂરિયાતોની સંભાળ રાખવા માટે હાકલ કરી શકે છે. જરૂરી હોય તો વરિષ્ઠ નાગરિકોની મિલકત અને સંપત્તિની સુરક્ષા માટે ખાસ વ્યવસ્થા કરી શકાય છે.

૪.૩ વિકલાંગો

વિકલાંગતા એક સંદર્ભિત અને પરિણામી ખ્યાલ છે. વિકલાંગના અધિકારો પરનું સંયુક્ત રાષ્ટ્ર સંમેલન (UNCRPD) તેના પ્રથમ અનુચ્છેદમાં જણાવે છે કે: “ "વિકલાંગોમાં જેઓ લાંબા સમયથી શારીરિક, માનસિક, બૌદ્ધિક અથવા સંવેદનાત્મક ખોડ ધરાવે છે જે વિવિધ અવરોધો સાથે સંવાદ સ્થાપવા અન્ય લોકો ની જેમ સમાન ધોરણે સમાજમાં તેમની સંપૂર્ણ અને અસરકારક ભાગીદારીને અવરોધે છે એવા લોકોનો સમાવેશ થાય છે." સંમેલન , તેના અનુચ્છેદ ૧૧ અને ૩૨ માં, વિકલાંગો આપત્તિ રાહત, આપત્તકાલીન પ્રતિભાવ અને વ્યૂહરચનાઓનો લાભ લે અને તેમાં ભાગ લે એ જરૂરી હોવાનું જણાવે છે. ડિસેમ્બર ૨૦૧૫ માં વિકલાંગ તા અને આપત્તિ જોખમ વ્યવસ્થાપન પર ઢાકા ઘોષણાને અપનાવી સ્વીકારે છે કે: "અપંગતા ને સાથે જોડવાના મહત્વ ને સમાવતો આપત્તિ જોખમ વ્યવસ્થાપનને (DRM) ટકાઉ વિકાસ લક્ષ્યો (SDGs) સાથે સમગ્ર સમાજની પ્રતિકારક્ષમ બનાવે , વિકાસના લાભોની રક્ષા કરે અને આપત્તિના નુકસાનને ઘટાડે એ સમજણ પર સમાવેશ કરવો જોઇએ."

ભારતમાં ૨૦૧૧ ની વસ્તી ગણતરી મુજબ વિકલાંગોની વસ્તી ૨.૬૮ કરોડ છે, જે વસ્તીના ૨.૨% થાય છે. આમાંથી ૫૬% પુરુષો અને ૪૪% સ્ત્રીઓ છે. કુલ વસ્તીમાં , પુરુષ અને સ્ત્રીની વસ્તી અનુક્રમે ૫૧% અને ૪૯% છે. મોટાભાગના વિકલાંગો (આશરે ૬૯%) ગ્રામીણ વિસ્તારોમાં રહે છે , જે ગ્રામીણ

વસ્તીનો લગભગ સરખો હિસ્સો છે. UNISDR[50] દ્વારા ૨૦૧૩ માં વૈશ્વિક સર્વેક્ષણમાં ૧૩૭ દેશોમાં અને આઠ બિન-શાસિત પ્રદેશોમાં વિકલાંગતા ધરાવતી ૫,૭૧૭ વ્યક્તિઓ માટે મૃતકો અને ઘાયલ વિકલાંગોની વિવાદિત, આપત્તિઓ અને અન્ય કટોકટીની પરિસ્થિતિઓમાં સંખ્યા અપ્રમાણસર વધારે છે તેની તપાસ કરવામાં આવી હતી. સર્વેક્ષણ દર્શાવે છે કે ૭૨.૯% વિકલાંગો પાસે વ્યક્તિગત સજ્જતાની કોઈ યોજના નથી. વિશ્વભરના વિકલાંગો કહે છે કે તેમની જરૂરિયાતો વિશે ભાગ્યે જ તેમની સલાહ લેવામાં આવે છે. સર્વેક્ષણમાં જાણવા મળ્યું છે કે અચાનક આપત્તિની સ્થિતિમાં , માત્ર ૨૦% વિકલાંગો મુશ્કેલી વિના તરત જ સ્થાળાંતર કરી શકે છે, જ્યારે મોટાભાગનાને અમુક હદે મુશ્કેલી હશે અથવા તે બિલકુલ સ્થાળાંતર કરી શકશે નહીં. ૨૦૧૫ માં અપંગોના આંતરરાષ્ટ્રીય અભ્યાસમાં (HI ૨૦૧૫) જાણવા મળ્યું છે કે ૭૫% વિકલાંગો માને છે કે તેઓ કુદરતી આફતો અને વિવાદ જેવી કટોકટી માટે માનવતાવાદી પ્રતિભાવોથી અલિપ્ત રહે છે.

એવું ધ્યાનમાં આવ્યું છે કે વિકલાંગ વ્યક્તિઓને ઘણીવાર નજરઅંદાજ કરવામાં આવે છે અને આમ માત્ર જોખમ ઘટાડવા અને આપત્તિ પ્રતિભાવ પગલાંમાં જ અલિપ્ત રાખવામાં આવતા નથી પરંતુ તે બીજાઓ કરતા વધારે જોખમમાં પણ હોય છે. રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તામંડળે સંબંધિત માર્ગદર્શિકા[51] બહાર પાડી છે જેની સંદર્ભ લેવો જરૂરી છે.

સમગ્ર આપત્તિ જોખમ વ્યવસ્થાપન ચક્રની અવગણના , આપત્તિ જોખમ ઘટાડા પ્રવૃત્તિઓમાં મર્યાદિત સામાજિક ભાગીદારી ની સામેલગીરી અંગેની બાબતોને, માહિતી અને સેવાઓની ઓછી ઉપલબ્ધિ, ગરીબી, રાહત કામગીરી દરમિયાન આછો પ્રકાશ, મૂળભૂત જરૂરિયાતોને અનુરૂપ પ્રતિભાવનો અસ્વીકાર અને ચોક્કસ જરૂરિયાતોને અવગણવામાં આવે છે. ૨૦૧૩ ના UNISDR સર્વેક્ષણમાં વિકલાંગો દ્વારા ઓળખવામાં આવેલી સૌથી સામાન્ય પ્રાથમિકતા આપત્તિ જોખમ ઘટાડામાં વિકલાંગોની સામેલગીરી વધારવા માટે આપત્તિ જોખમ ઘટાડા - સંબંધિત પ્રવૃત્તિઓમાં વિકલાંગોની સામેલગીરી માટે છે. સર્વેમાં પડોશીઓ અને સ્થાનિક આપત્તિ જોખમ ઘટાડા સમુદાયને સાંકળતી સહાયક નીતિઓ, કાયદાઓ અને સહાયક પ્રણાલીઓની જરૂરિયાત પર પણ ભાર મૂકવામાં આવ્યો હતો.

આપત્તિ જોખમ ઘટાડાના પ્રયાસો ખાસ કરીને અસરગ્રસ્ત વસ્તીમાં વિકલાંગોની સંવેદનશીલતાને અન્ય લોકો સાથે જોડવાને બદલે અલગથી ઉકેલવી કરવી જોઈએ. આપત્તિ પછી કોઈ વિકલાંગ છૂટી ન જાય તે માટે ખાસ ધ્યાન આપવું જોઈએ. સ્થાનિક સમુદાય આધારિત પ્રયાસો અને સમર્થક પ્રણાલી, જેમાં મિત્રતા પ્રણાલીને પ્રોત્સાહન આપવા સહિત દરેક વિકલાંગ પાસે પડોશમાં રહેતી એક અથવા વધુ વ્યક્તિઓ હોય છે જે સહાય ક મિત્ર તરીકે કામ કરવા માટે જવાબદાર હોય છે. પડોશીઓ કેવી રીતે

[50] https://www.unisdr.org/archive/35032 (accessed on Sep. 20, 2019)

[51] અપંગતા સમાવેશી આપત્તિ જોખમ ઘટાડા અંગે રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માર્ગદર્શિકા, NDMA, 2019.

વિકલાંગોને મદદ કરી શકે અને તાલીમ આપી શકે તે અંગે તેઓને જાગૃત કરવા જોઈએ. વિકલાંગોએ કટોકટીમાં મદદ માટે આધાર રાખી શકે એવા પડોશીઓને ઓળખવા માટે સક્રિય પ્રવૃત્તિઓ પણ કરવી જોઈએ. એક કરતાં વધુ "મિત્ર" રાખવા સારું છે, ખાસ કરીને કાર્યસ્થળ, ઘર અથવા શાળા જેવા અલગ અલગ વિસ્તારોમાં વિકલાંગો વધુ સમય વિતાવે છે . વધુ લોકો મદદ કરી શકે છે તે વધુ સારું છે. વિકલાંગો માટે તેમના મદદગારો અથવા સાથીઓને તેમની ખાસ જરૂરિયાતો વિશે સારી રીતે માહિતગાર રાખવા અને મદદગારોને તેઓ માટે જવાબદાર હોય તેવા લોકો સાથે નિયમિત સંપર્કમાં રહેવાનું પણ મહત્વનું છે. સ્થાનિક સ્તરે વિગતવાર આપત્તિ પ્રતિભાવ આયોજન માં વિકલાંગોની ખાસ સંભાળ જરૂરિયાતની યાદીઓ નો સમાવેશ કરવો જોઈએ. આપત્તિ પછીની પરિસ્થિતિમાં , આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે જવાબદાર સંસ્થાઓ વિકલાંગોને કામચલાઉ અવરોધ મુક્ત અને મૈત્રીપૂર્ણ સુવિધાઓ સ્થાપિત કરી શકે છે . જો જરૂરી હોય તો તંત્ર વિકલાંગોની મિલકત અને સંપત્તિની સુરક્ષા માટે વિશેષ વ્યવસ્થા કરી શકે છે.

૪.૭ આપત્તિ વ્યવસ્થાપનને સમાવેક બનાવવું

દરેક સ્તરે, તબક્કા અને પગલાં પર, આપત્તિ જોખમ ઘટાડાના પ્રયાસોને માનવાધિકારની સાર્વત્રિક ઘોષણાના અનુચ્છેદ-૧ દ્વારા માર્ગદર્શન આપવાની જરૂર છે:

> "બધા મનુષ્યો સ્વતંત્ર અને ગૌરવ અને અધિકારોમાં સમાન જન્મે છે. તેઓ તર્ક અને અંતરાત્માથી અને એકબીજા સાથે ભાઈચારાની ભાવનાથી સંપન્ન રીતે વર્તવું જોઈએ."

આપત્તિ જોખમ ઘટાડાના પ્રયાસો તેના જટિલ અને વૈવિધ્યસભર પ્રકૃતિને સ્વીકારીને પડકાર તરીકે સામાજિક સમાવેશનો સ્વીકાર કરવો જોઈએ. સામાજિક સમાવેશ વ્યૂહરચના આપત્તિ જોખમ ઘટાડાના તમામ પાસાઓમાં સામાજિક રીતે નોંધપાત્ર ઘટાડી અથવા દૂર કરી શકે એવા વ્યવહારુ ઉદ્દેશો અને કાર્યોની શ્રેણીને ઓળખવી આવશ્યક છે . આપત્તિ જોખમ ઘટાડામાં સમાવેશને પ્રોત્સાહન આપવા માટે સ્થાનિક વ્યૂહરચનાઓ તૈયાર કરવાની જરૂર છે. આપત્તિ જોખમ ઘટાડા સાથે સંકળાયેલી તમામ સંસ્થાઓ-સરકારી, બિનસરકારી અથવા આંતરરાષ્ટ્રીય-તમામ સીમાંત વર્ગો અને ખાસ કરીને નબળા જૂથોની જરૂરિયાતોનું યોગ્ય રીતે મૂલ્યાંકન કરવા અને સહાયતા માટે નિર્ધારિત પ્રતિકાર ક્ષમતાના ધોરણોનું સંપૂર્ણ પાલન સુનિશ્ચિત કરવા માટે વિશેષ પ્રયાસો કરવા જરૂરી છે. સંવેદનશીલતા નકશાકરણના પ્રયાસો તમામ સંબંધિત પરિબળોને યોગ્ય રીતે ઓળખવામાં સક્ષમ છે તેની ખાતરી કરવા માટે કાળજી લેવી જોઈએ. તમામ સામાજિક રીતે બાકાત કરાયેલા વર્ગોના અધિકારો અને હક્કોની અનુભૂતિની સુવિધા માટે પ્રયાસો કરવા જરૂરી છે. સામાજિક સમાવેશને પ્રોત્સાહન આપવા માટે આગળનો સંભવિત માર્ગ સમુદાયની ભાગીદારીને પ્રોત્સાહિત કરવાનો છે કારણ કે સમાવિષ્ટતા સમાજના વિવિધ વર્ગોની સક્રિય ભાગીદારી પર નિર્ભર કરે છે.

આપત્તિ જોખમ ઘટાડાના તમામ પાસાઓમાં સામાજિક સમાવેશ વિષયલક્ષી નિર્ણય છે. જ્યારે આ પ્રકરણ આપત્તિ જોખમ ઘટાડામાં સામાજિક સમાવેશના મહત્વ પર એકંદર પરિપ્રેક્ષ્ય પૂરું પાડે છે , ત્યારે તેના મહત્વને વિવિધ વર્ગો અને સંબંધિત જવાબદારી માળખામાં વધારાના ભાર આપવામાં આવે છે. સામાજિક સમાવેશ નિર્ણય લેવાના પાસા હોવા છતાં , તે સૂચક ગૌણ - વિષયલક્ષી ક્ષેત્રો સાથે જવાબદારીના માળખામાં આપત્તિ જોખમ ઘટાડા માટે એક વિશિષ્ટ વિષયોના ક્ષેત્ર તરીકે ઉમેરવામાં આવે છે.

૪.૮ જવાબદારી માળખું – સામાજિક સમાવેશ

સામાજિક સમાવેશ તમામ પ્રકારના જોખમો અને આપત્તિઓ માટે સુસંગત અલગ વિષયલક્ષી ક્ષેત્ર હોવાથી, જવાબદારીઓ દરેક સંસ્થાઓની રહે છે. જો કે, સ્પષ્ટતા માટે દરેક પેટા સાથે સંબંધિત મુખ્ય સંસ્થાઓનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે.

કેન્દ્રીય / રાજ્ય એજન્સીઓ અને તેમની જવાબદારીઓ					
	DRR માટે પેટા વિષયલક્ષી ક્ષેત્ર	કેન્દ્ર (લીડ સંસ્થાઓ)	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્યની (લીડ સંસ્થાઓ)	રાજ્યની જવાબદારી
૧	જાતિ	લીડ સંસ્થાઓ: MSJE અને MWCD મુખ્ય ભૂમિકાઓ ધરાવતી	• જાતિ સંવેદનશીલ DRR અભિગમો માટે માર્ગદર્શન અને સમર્થન • અભ્યાસ અને સંશોધન • વર્તમાન નિયમો, ધોરણો અને નિર્દેશોમાં ફેરફાર અને સમીક્ષા માટે આધાર[52] • વીમા/ જોખમ સ્થાનાંતરણને પ્રોત્સાહન આપ વું; વીમા પ્રદાતાઓ તરફથી જાતિ-સંવેદનશીલ ઉત્પાદનો/	લીડ સંસ્થાઓ: DSJE, DWCD મુખ્ય ભૂમિકાઓ ધરાવતી સંસ્થાઓ: SDMA, DMD$ સહાયક	• DRR જાતિને સમાવિષ્ટ અને મહિલાઓની ભાગીદારી સુનિશ્ચિત કરવા માટે ખાસ પ્રયાસો સુનિશ્ચિત કરવા • DRR ના કોઈપણ તબક્કે જાતીય અને લિંગ લઘુમતીઓને અવગણવામાં ન આવે તેવી કોઈ ભેદભાવપૂર્ણ પ્રથાઓ નથી તેની ખાતરી કરવી, • વિપરિત લિંગી જેવા જાતીય અને લિંગ લઘુમતીઓની વધારાની સંવેદનશીલતાને ઓળખવી • HRVCA - સ્ત્રીઓ અને વિપરિત લિંગી ની સંવેદનશીલતાની કાળજી લેવા માટે જોખમ આકારણી • લિંગ સંવેદનશીલ અભિગમને સમર્થન આપવા માટે માહિતી અને આંકડા સંચાલનનો ઉપયોગ - DDMA અને

[52] માલિકી, ભાડુઆત અધિકારો, મુદત અધિકારો અને કોઈપણ અન્ય નિયમો/ ધોરણો કે જે સમાવિષ્ટ DRM ને સુનિશ્ચિત કરવા માટે સંબંધિત છે તેના સંદર્ભમાં પ્રવર્તમાન નિયમો અને ધોરણોનો સંદર્ભ છે.

કેન્દ્રીય / રાજ્ય એજન્સીઓ અને તેમની જવાબદારીઓ					
	DRR માટે પેટા વિષયલક્ષી ક્ષેત્ર	કેન્દ્ર (લીડ સંસ્થાઓ)	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્યની (લીડ સંસ્થાઓ)	રાજ્યની જવાબદારી
		સંસ્થાઓ: MHA, NDMA, NIDM, MHFW સહાયક સંસ્થાઓ: DRR સાથે પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે સંકળાયેલી તમામ સંસ્થાઓ	ઝુંબેશને પ્રોત્સાહિત કરવું • માર્ગદર્શિકા, IEC, માસ મીડિયા ઝુંબેશ • ક્ષમતા વિકાસ માર્ગદર્શિકા • અભ્યાસક્રમના વિકાસમાં DRR ની જાતિ ચિંતાઓનો સમાવેશ • ભેદભાવપૂર્ણ વ્યવહાર , હિંસા અને દુરુપયોગ અટકાવવા , ચકાસણી અને તપાસ કરવા અંગે માર્ગદર્શન • અપહરણ અટકાવવા અને રોકવા માટે આંતર- સંસ્થા સહયોગ • જાતિ-સંવેદનશીલ મનો-સામાજિક સહાય , આપત્તિ પછીના પુનર્વસન (આર્થિક , સામાજિક વગેરે) માટે કેન્દ્રીય સંસ્થાઓ તરફથી સહાય	સંસ્થાઓ: DRR સાથે પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે સંકળાયેલી તમામ સંસ્થાઓ	SDMA • લિંગ સંવેદનશીલ DRR સુનિશ્ચિત કરવા સંબંધિત વિભાગોનું સંકલન કરવું • આશ્રયસ્થાનો/ કામચલાઉ આશ્રયસ્થાનો/ રાહત શિબિરો - ચોક્કસ જરૂરિયાતો માટે જોગવાઈ • પર્યાવરણને સક્ષમ કરવું • લિંગ સંવેદનશીલ બનાવવા માટે હાલના નિયમો , ધોરણો અને નિર્દેશોમાં સમીક્ષા અને ફેરફારો કરવા • તાલીમ, જાગૃતિ, નકલી નિદર્શન , વ્યાવસાયિક તાલીમ / કૌશલ્ય વિકાસ • નેતૃત્વ સશક્તિકરણ, ખાસ કરીને DRR માં • લિંગ સંવેદનશીલ અભિગમ સાથે અભ્યાસક્રમ વિકાસ • વિશિષ્ટ જ્ઞાન ઉત્પાદનો • વીમાને પ્રોત્સાહન આપવું • રાજ્ય મહિલા આયોગની સહાયથી DRR પગલાંનું જાતિ ઓડિટ • પુનઃબાંધકામ કરાયેલા મકાનોના પતિ અને પત્નીના નામે સંયુક્ત માલિકી અને આપત્તિ પછીની પૂર્વવત્ત સ્થિતિ માટે સહાય હેઠળ પૂરી પાડવામાં આવેલી સંપત્તિની ખાતરી કરવી

કેન્દ્રીય / રાજ્ય એજન્સીઓ અને તેમની જવાબદારીઓ					
	DRR માટે પેટા વિષયલક્ષી ક્ષેત્ર	કેન્દ્ર (લીડ સંસ્થાઓ)	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્યની (લીડ સંસ્થાઓ)	રાજ્યની જવાબદારી
૨	અનુસૂચિત જાતિ (SC) અને જનજાતિ (ST)	લીડ સંસ્થાઓ: MSJE અને MWCD મુખ્ય ભૂમિકાઓ ધરાવતી સંસ્થાઓ: MHA, NDMA, NIDM, MHFW સહાયક સંસ્થાઓ: DRR સાથે પ્રત્યક્ષ કે	• માર્ગદર્શન અને સમર્થન • SC સમુદાયો માટે DRR પડકારો પર અભ્યાસ અને સંશોધનને પ્રોત્સાહન આપવું • આપત્તિ પ્રતિભાવ અને શમન વ્યૂહરચનાઓ પર આદિવાસી સમુદાયો માટે યોગ્ય અને સ્વીકાર્ય અભ્યાસ ક્રમ અને સંશોધનને પ્રોત્સાહન આપવું • DRR ની જરૂરિયાતો સાથે સુસંગત બનાવવા માટે હાલના નિયમો, ધોરણો અને નિર્દેશોની સમીક્ષા અને સુધારો કરવો • વીમા/ જોખમ સ્થાનાંતરણને પ્રોત્સાહન આપવું • માર્ગદર્શિકા, IEC, માસ મીડિયા ઝુંબેશ	લીડ સંસ્થાઓ: DSJE, DWCD મુખ્ય ભૂમિકાઓ ધરાવતી સંસ્થાઓ: SDMA, DMD$ સહાયક સંસ્થાઓ: DRR સાથે પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે સંકળાયેલી તમામ સંસ્થાઓ	• HRVCA ખાસ કરીને SC/ST સંવેદનશીલતાનો સમાવેશ કરવા માટે જોખમ આકારણી (સ્થાનિક, પ્રવર્તમાન ભેદભાવ પ્રથાઓ , કોઈપણ હોય, DRR માં માહિતી મેળવવા, જોખમ ઘટાડવાના સંસાધનો મેળવવા અવરોધો ઊભા કરે) • DRR ના વિવિધ તબક્કામાં આપત્તિ પછીની પરિસ્થિતિઓમાં આદિવાસી ઓળખ , પરંપરાઓ અને રિવાજોનું રક્ષણ કરવું • સમુદાયની સંસ્કૃતિ , પરંપરા, રહેઠાણો અને પર્યાવરણ તંત્રને અપરિવર્તનીય નુકસાન ન કરે તેની DRR માં લીધેલા પગલાં ખાતરી કર વી • સંબંધિત મુદ્દાઓને સમર્થન આપવા માટે માહિતી અને આંકડા સંચાલનનો ઉપયોગ કરવો - DDMA અને SDMA • DRR માં એસસી/એસટી માટેની યોજનાઓમાં સંબંધિત વિભાગો વચ્ચે સંકલન કરવું • ભેદભાવ વગર આશ્રયસ્થાનો/ કામચલાઉ

કેન્દ્રીય / રાજ્ય એજન્સીઓ અને તેમની જવાબદારીઓ					
	DRR માટે પેટા વિષયલક્ષી ક્ષેત્ર	કેન્દ્ર (લીડ સંસ્થાઓ)	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્યની (લીડ સંસ્થાઓ)	રાજ્યની જવાબદારી
		પરોક્ષ રીતે સંકળાયેલી તમામ સંસ્થાઓ	• ક્ષમતા વિકાસ માર્ગદર્શિકા અભ્યાસક્રમના વિકાસમાં DRR વિશે SC/ST ની ચિંતાઓનો સમાવેશ કરવો		આશ્રયસ્થાનો/ રાહત શિબિરો • ભાગીદારી માટે સક્ષમ વાતાવરણની ખાતરી કરવી • SC/ST વસાહતોમાં DRR લાગુ કરવાની જરૂરિયાતોને પહોંચી વળવા હાલના નિયમો , ધોરણો અને નિર્દેશોની સમીક્ષા અને સુધારો કરવો (દા.ત. પુનઃસંયોજન, સામાજિક આવાસ, સંકટ પ્રતિરોધક બાંધકામ) • તાલીમ, જાગૃતિ, નકલી નિદર્શન, વ્યાવસાયિક તાલીમ / કૌશલ્ય વિકાસ • નેતૃત્વ સશક્તિકરણ, ખાસ કરીને DRR માં • SC/ST સમુદાયોના મુદ્દાઓ પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરીને અભ્યાસક્રમ વિકાસ • વિશિષ્ટ જ્ઞાન ઉત્પાદનો • વીમા પ્રોડક્ટ/ ઝુંબેશને પ્રોત્સાહન આપવું સામાજિક ઓડિટમાં DRR નો ભેદભાવ વગરનો અમલ સામેલ કરવો

કેન્દ્રીય / રાજ્ય એજન્સીઓ અને તેમની જવાબદારીઓ					
	DRR માટે પેટા વિષયલક્ષી ક્ષેત્ર	કેન્દ્ર (લીડ સંસ્થાઓ)	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્યની (લીડ સંસ્થાઓ)	રાજ્યની જવાબદારી
3	બાળકો	લીડ સંસ્થાઓ: MWCD, MHRD, MOLJ, NCPCR મુખ્ય ભૂમિકાઓ ધરાવતી સંસ્થાઓ: MHA, NDMA, NIDM	• બાળકો માટે વિવિધ DRR પહેલ માટે માર્ગદર્શન અને સમર્થન • બાળકોની સુરક્ષા અને સલામતી માટે નિયમનકારી અને સંસ્થાકીય જરૂરિયાતોની સમીક્ષા કરવી • બાળકો માટે DRR પહેલનું -પૂર્વ શાળા, શાળાએ જતા અને શાળામાં જતા ન હોય તેવા બાળકોનું નિરીક્ષણ અને દેખરેખ • આપત્તિગ્રસ્ત બાળકોની યોગ્ય સુરક્ષા અને સંભાળ માટેના પગલાં અમલમાં મૂકવા માટે સમર્થન	લીડ સંસ્થાઓ: DWCD, EDD, SCPS મુખ્ય ભૂમિકાઓ ધરાવતી સંસ્થાઓ: SDMA, DMD$, HD સહાયક સંસ્થાઓ: DRR સાથે પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે	• બાળકોની વિવિધ સંસ્થાઓની આપત્તિ સજ્જતા અને સલામતી માટે ખાસ વ્યવસ્થા કરવી.[53] • શાળાઓમાં સલામતી અને આપત્તિ સજ્જતાને સુનિશ્ચિત કરવા માટે નિયમનકારી પગલાં લેવા • બાળકોની તમામ શાળાઓ અને સંસ્થાઓમાં નિયમિત નકલી પ્રદર્શન અને અન્ય સજ્જતાનાં પગલાં લેવા • પ્રારંભિક ચેતવણી અને આપત્તિ પછી બાળકોની સંસ્થાઓ પર વિશેષ ધ્યાન આપવું • આપત્તિ પછીની પરિસ્થિતિઓમાં બાળકોને અલગતા , ચિંતા, આઘાતનો સામનો કરવો પડતો નથી , તેમના પરિવારો અથવા માતાપિતાથી અલગ ન પડે તેની ખાતરી કરવી • બાળ દુરુપયોગ અટકાવવા અને રોકવા માટે પૂરતા પગલાં

[53] આમાં બાળકો માટે સમર્પિત તમામ ખાનગી અને જાહેર સંસ્થાઓ નો -પાલક સંભાળ કેન્દ્રો , કિન્ડરગાર્ટન, પૂર્વશાળાઓ, ખાસ જરૂરિયાતો ધરાવતા બાળકોની સંભાળ માટેની સુવિધાઓ, અનાથાલયો, બાળકોના ઘરો, આશ્રય ગૃહો વગેરે અને સંભાળ અને રક્ષણ માટે નિયુક્ત તમામ સંસ્થાઓ. કિશોર ન્યાય પ્રણાલી હેઠળ બાળકો નો સામવેશ થાય છે.

કેન્દ્રીય / રાજ્ય એજન્સીઓ અને તેમની જવાબદારીઓ					
	DRR માટે પેટા વિષયલક્ષી ક્ષેત્ર	કેન્દ્ર (લીડ સંસ્થાઓ)	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્યની (લીડ સંસ્થાઓ)	રાજ્યની જવાબદારી
		સહાયક સંસ્થાઓ: DRR સાથે પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે સંકળાયેલી તમામ સંસ્થાઓ	• બાળકોના કલ્યાણ માટે કામ કરતી રાષ્ટ્રીય અને આંતરરાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓ તરફથી આપત્તિગ્રસ્ત બાળકોને સહાય મેળવવી • આપત્તિ પછી તરત જ અને PDR દરમિયાન બાળકોની સંભાળ અને રક્ષણ માટે NCPCR તરફથી માર્ગદર્શન અને સહાય મેળવવી	સંકળાયેલી તમામ સંસ્થાઓ	લેવા અને બાળ તસ્કરી સામે સખત તકેદારી રાખવી • આપત્તિ પછીની પરિસ્થિતિમાં બાળ મજૂરીને રોકવા અને બંધ કરવા માટે પગલાં લેવા • બાળ અધિકારો અને સુરક્ષાના સંરક્ષણ સાથે સંકળાયેલી પોલીસ, CWC, JJB, CARA અને DCPU કિશોર ન્યાય તમામ એજન્સીઓ અને મુખ્ય કર્મચારીઓને સંવેદનશીલ બનાવો, • અસરગ્રસ્ત બાળકોની સમુદાય આધારિત સંભાળ અને રક્ષણને પ્રોત્સાહન આપવું. • SCPS એ બાળકો માટે આપત્તિ પછીના ખતરાઓનું નિરીક્ષણ કરવા માટે પગલાં લેવા જોઈએ અને બાળ અધિકારો અને રક્ષણ માટે રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં મધ્યસ્થ સંસ્થાએ સાથે મળીને પગલાં લેવા જોઈએ.
૪	વૃદ્ધો	લીડ સંસ્થાઓ: MHFW, MSJE	• વૃદ્ધોની DRR જરૂરિયાતોને પહોંચી વળવા માર્ગદર્શન અને સહાય • આફતોમાં વૃદ્ધો દ્વારા સામનો	લીડ સંસ્થાઓ: HFWD, DSJE મુખ્ય ભૂમિકાઓ	• સમુદાયોમાં વૃદ્ધ વ્યક્તિઓની વધારાની સંવેદનશીલતા વિશે સ્થાનિક સમુદાયોને સંવેદનશીલ બનાવ વા અને વૃદ્ધોને મદદ કરવા માટે પડોશી જૂથો અથવા જવાબદાર વ્યક્તિઓને પ્રોત્સાહન આપવું

કેન્દ્રીય / રાજ્ય એજન્સીઓ અને તેમની જવાબદારીઓ					
	DRR માટે પેટા વિષયલક્ષી ક્ષેત્ર	કેન્દ્ર (લીડ સંસ્થાઓ)	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્યની (લીડ સંસ્થાઓ)	રાજ્યની જવાબદારી
		મુખ્ય ભૂમિકાઓ ધરાવતી સંસ્થાઓ: MHA, NDMA, NIDM સહાયક સંસ્થાઓ: DRR સાથે પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે સંકળાયેલી તમામ સંસ્થાઓ	કરવામાં આવતા પડકારો અંગે જાગૃતિને પ્રોત્સાહન આપવું • વૃદ્ધોના કલ્યાણ માટે કાર્યરત સંસ્થાઓ અને સંગઠનોને વૃદ્ધો માટે DRR પ્રયાસોને સમર્થન આપવા માટે કુશળતા વિકસાવવી • વૃદ્ધોની સુખાકારી માટે કાર્યરત રાષ્ટ્રીય અને આંતરરાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓ તરફથી આપત્તિ-અસરગ્રસ્ત વિસ્તારોમાં વૃદ્ધો માટે સહાય એકત્રિત કરવી	ધરાવતી સંસ્થાઓ: SDMA, DMD$ સહાયક સંસ્થાઓ: DRR સાથે પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે સંકળાયેલી તમામ સંસ્થાઓ	• વૃદ્ધો માટે વૃધ્ધાશ્રમો , નિવૃત્તિ ગૃહો અને વૃદ્ધ આશ્રય ગૃહો જેવી વિવિધ સંસ્થાઓની આપત્તિની સજ્જતા અને સલામતી માટે ખાસ વ્યવસ્થા કરવી. • DRR માટે સમુદાયની પહેલ સાથે વૃદ્ધોના કલ્યાણ માટે કામ કરતી સંસ્થાઓને જોડવી • પર્યાપ્ત સહાય વિના જીવતા તમામ વૃદ્ધ વ્યક્તિઓની સૂચિ તૈયાર કરવી , સમયાંતરે તેમની પરિસ્થિતિની સમીક્ષા કરવી અને સોશિયલ નેટવર્ક (પડોશીઓ , સંબંધીઓ, મિત્રો) ની સ્થિતિ અને તેમના સમર્થનની અન્ય વ્યવસ્થા તપાસ વી • જોખમની સીઝનમાં અથવા વહેલી ચેતવણી પછી , વૃદ્ધોને જાણ અને સજ્જતાની ખાતરી કરવા માટે પગલાં લેવા • વૃદ્ધો જેટલો ફાળો આપી શકે તેટલો આપત્તિની તૈયારી અને આયોજનમાં તેઓને સામેલ કરવા • દરેક વિસ્તારોમાં વૃદ્ધોની તબીબી અને આરોગ્ય સહાય જરૂરિયાતોનું મૂલ્યાંકન કર વું અને નિર્ણાયક વસ્તુઓનો સ્ટોક જાળવવો • સ્થળાંતર અથવા આપત્તિ પછીની પરિસ્થિતિ પછી વૃદ્ધોની

કેન્દ્રીય / રાજ્ય એજન્સીઓ અને તેમની જવાબદારીઓ					
	DRR માટે પેટા વિષયલક્ષી ક્ષેત્ર	કેન્દ્ર (લીડ સંસ્થાઓ)	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્યની (લીડ સંસ્થાઓ)	રાજ્યની જવાબદારી
					મિલકત અને સંપત્તિના રક્ષણ પર વિશેષ ધ્યાન આપવું
૫	વિકલાંગો	લીડ સંસ્થાઓ: MHFW, MSJE મુખ્ય ભૂમિકાઓ ધરાવતી સંસ્થાઓ: MHA, NDMA, NIDM સહાયક સંસ્થાઓ: DRR સાથે પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે	• વિકલાંગોની વૈશ્વિક શ્રેષ્ઠ પ્રથાઓ માટે DRR જરૂરિયાતોને પહોંચી વળવા માર્ગદર્શન અને સમર્થન • વિકલાંગો માટે DRR પડકારોની જાગૃતિને પ્રોત્સાહન આપવું • DRR કુશળતા વિકસાવવા માટે વિકલાંગોના કલ્યાણ માટે કામ કરતા સંગઠનો અને સંસ્થાઓને પ્રોત્સાહન આપવું • વિકલાંગોની સુખાકારી માટે કામ કરતી રાષ્ટ્રીય અને આંતરરાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓ તરફથી આપત્તિ-પ્રભાવિત વિસ્તારોમાં વિકલાંગો માટે સહાય એકત્રિત કરવી • DRR માં વિકલાંગોના લાભ માટે	લીડ સંસ્થાઓ: DSJE મુખ્ય ભૂમિકાઓ ધરાવતી સંસ્થાઓ: SDMA, DMD$ HFWD સહાયક સંસ્થાઓ: DRR સાથે પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે સંકળાયેલી તમામ સંસ્થાઓ	• સમુદાયમાં રહેતા વિકલાંગો અને ખાસ કરીને આપત્તિઓ દરમિયાન તેમની વિશેષ જરૂરિયાતો વિશે સ્થાનિક સમુદાયોને સંવેદનશીલ બનાવવું • વિકલાંગોને મદદ માટે પડોશી જૂથો ને પ્રોત્સાહિત કરવા અથવા દરેક વિકલાંગ માટે ઓછામાં ઓછા ત્રણ વ્યક્તિઓવાળા વ્યક્તિગત વિશ્વસનીય સમર્થન નેટવર્કની ખાતરી કરવી • વિકલાંગો માટે અંધ માટે શાળા , વિકલાંગ માટે છાત્રાલય અને વિકલાંગને સમર્પિત કોઈપણ સુવિધાઓ જેવી વિવિધ સંસ્થાઓની આપત્તિની સજ્જતા અને સલામતી માટે ખાસ વ્યવસ્થા કરવી • વિકલાંગના કલ્યાણ માટે કામ કરતી સંસ્થાઓને DRR માટે સમુદાયની પહેલ સાથે જોડવી • તમામ વિકલાંગોની યાદીઓ તૈયાર કરવી , સમયાંતરે તેમની સ્થિતિની સમીક્ષા કરવી અને સોશિયલ નેટવર્ક (પડોશીઓ, સંબંધીઓ, મિત્રો) ની સ્થિતિ અને તેમના ટેકા

કેન્દ્રીય / રાજ્ય એજન્સીઓ અને તેમની જવાબદારીઓ					
	DRR માટે પેટા વિષયલક્ષી ક્ષેત્ર	કેન્દ્ર (લીડ સંસ્થાઓ)	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્યની (લીડ સંસ્થાઓ)	રાજ્યની જવાબદારી
		સંકળાયેલી તમામ સંસ્થાઓ	તકનીકી સહાય અને નવીનતાઓને પ્રોત્સાહિત કરવું		માટે અન્ય વ્યવસ્થાની તપાસ કરવી • સંકટની અપેક્ષામાં અથવા વહેલી ચેતવણી પછી , તમામ વિકલાંગોને યોગ્ય રીતે જાણ અને સજ્જ કરવામાં આવે તેની ખાતરી કરવા માટે પગલાં લેવા. • સમાન સહભાગીઓ તરીકે આપત્તિ સજ્જતા અને આયોજનમાં વિકલાંગોને સામેલ કરવા • સ્થળાંતર અથવા આપત્તિ પછીની પરિસ્થિતિઓ પછી વિકલાંગોની સંપત્તિ અને મિલકતના રક્ષણ પર વિશેષ ધ્યાન આપવું

(*) માત્ર આશ્રયસ્થાનો સંબંધિત હોય એવા કિસ્સામાં લાગુ પડે છે. ($) DMD — આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગ: રાજ્ય સરકારનો વિભાગ. આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મધ્યસ્થ વિભાગ તરીકે કામ કરે છે, જે દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં એકસમાન નથી.

૫ આપત્તિ જોખમ ઘટાડાને મુખ્યધારામાં લાવવું

૫.૧ પૃષ્ઠભૂમિ

આપત્તિ તેના પ્રભાવના આધારે અસરગ્રસ્ત પ્રદેશનો વિકાસની પ્રવૃત્તિને અવરોધે છે અને તેના અનુપાતના સમય પછી આગળ વધે છે. તે અચાનક દાયકાઓ અથવા વધુ સમય પુનરાવર્તી વિકાસલક્ષી લાભો પલટાવી શકે છે. જો અસરગ્રસ્ત સમુદાય વિકાસમાં પર્યાપ્ત જોખમ ઘટાડવાના પગલાં લીધા હોય, તો અસરને નોંધપાત્ર રીતે ઓછી અથવા ઘટાડી શકાય છે. આપત્તિ -પ્રભાવિત પ્રદેશના અનેક ક્ષેત્રોને થયેલા નુકસાનથી અર્થતંત્રના લગભગ દરેક ક્ષેત્રમાં અને લોકોના જીવનની ગુણવત્તામાં વિક્ષેપ પડે છે જે આપત્તિ પહેલા નિર્ધારિત વિકાસ લક્ષ્યોને હાંસલ કરવાનું મુશ્કેલ બનાવે છે કારણ કે માનવીય સહાયતા અને પુર્વવત્ત સ્થિતિ માટે નોંધપાત્ર ખર્ચ કરવો પડે છે. આપત્તિઓ સામે અસ્કયામતો, મિલકતોના રક્ષણ, વિકાસની તકો અને પરિણામો માટે રોકાણ જરૂરી છે. UNDP દસ્તાવેજ મુજબ DRR માં રોકાણ કરાયેલ દરેક ડોલર આપત્તિ બાદ સાત ડોલર બચાવી શકે છે (યુએનડીપી ૨૦૧૨). હાલના અથવા નવા બનાવીને વિકાસની પ્રક્રિયા, અને પસંદ કરેલ વિકાસનો પ્રકાર આપત્તિના જોખમોને વધારી શકે છે.

આપત્તિ વ્યવસ્થાપન અધિનિયમની જોગવાઈઓ અનુસાર , તમામ મંત્રાલયો, રાજ્યો, કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશો, વિભાગો અને સંસ્થાઓ પાસે તેમની પોતાની આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજના હોવી જોઈએ. આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજનાના અન્ય ઘટકોથી વિપરીત , મુખ્ય પ્રવાહના આપત્તિ જોખમ ઘટાડાને આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજનાના પેટા-ઘટક તરીકે નહીં પણ એકંદર યોજનાઓ , નીતિઓ અને કાર્યક્રમોમાં સમાવેશ કરવો જોઇએ. આપત્તિ જોખમ ઘટાડો એ દરેક વિકાસ યોજનાનો અભિન્ન ભાગ બનવો જોઈએ અને આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજના એ આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજનામાં કેવી રીતે હાંસલ કરશે તેના સંકેતો આપવાના રહેશે. હાલમાં , કદાચ, આ અંગે સ્પષ્ટતાનો થોડો અભાવ છે અને આ પ્રકરણ મુખ્ય પ્રવાહની પ્રથાને કેવી રીતે પરિપ્રેક્ષ્ય અને સારાંશ બંને આપે છે. મુખ્ય પ્રવાહ , તેના ચોક્કસ ખ્યાલ દ્વારા , તે આપત્તિ-વિશિષ્ટ યોજનાનો પેટા-ઘટક નથી , પરંતુ આપત્તિઓના જોખમો ઘટાડવા માટે તમામ વિકાસલક્ષી યોજનાઓમાં વણી લેવાનો એક અભિગમ હોવો જોઈએ.

આપત્તિ જોખમ ઘટાડાનો પર્યાપ્ત સમાવેશ કર્યા વિના વિકાસ હાલના જોખમોને વધુ ખરાબ કરી શકે છે અને સંભવિત આપત્તિઓની નકારાત્મક અસરને વધારીને નવા જોખમો રજૂ કરવાની સંભાવના ધરાવે છે. વિકાસમાં DRR નું વ્યાપક અને સાદુ સંકલન આપત્તિ સ્થિતિસ્થાપકતાને વધારી શકે છે , નુકસાન ઘટાડી શકે છે અને વિકાસ લક્ષ્યો તરફ પ્રગતિને ઝડપી બનાવી શકે છે. વિકાસમાં આપત્તિ જોખમ ઘટાડાનું સર્વગ્રાહી અને મજબૂત સંકલન આપત્તિ પ્રતિકાર ક્ષમતા વધારી શકે છે , નુકસાન

ઘટાડી શકે છે અને વિકાસ લક્ષ્યો તરફ પ્રગતિને ઝડપી બનાવી શકે છે. આમ , ઇચ્છનીય છે કે વિકાસની પહેલ અને DRR ને એક સાથે તમામ સંબંધિત નીતિઓ , આયોજન અને અમલીકરણમાં એકીકૃત રીતે વ્યવહાર કરવામાં આવે. આબોહવા પરિવર્તનની અસરો લગભગ દરેક જળ-હવામાન સંકટ સાથે સંકળાયેલી અનિશ્ચિતતાઓને વધતા જોખમના ગુણાકાર તરીકે કાર્ય કરે છે. તેથી , તમામ વિકાસ પહેલને વધુ જોખમોની સંભાવના અને આબોહવા પરિવર્તન-પ્રેરિત સંવેદનશીલતામાં વધારો થવો જોઈએ. આ માટે જોખમ વ્યવસ્થાપન અને આબોહવા અનુકૂલનને તમામ વિકાસલક્ષી લાક્ષણિકતાઓના આંતરિક લક્ષણ તરીકે ખાસ કરીને એવા વિસ્તારોમાં જ્યાં જોખમો વધારે હોવાનું જાણવા મળે ત્યાં સામેલ કરવાની જરૂર છે , આવો અભિગમ, જે વિકાસમાં DRR ને નજીકથી સંકલિત રીતે આંતરિક બનાવે તેને મુખ્ય પ્રવાહ DRR કહેવાય છે. તેનો અર્થ એ છે કે DRR ને ધરમૂળથી વિસ્તૃત અને વધારવો જેથી તે એક સામાન્ય પ્રથા , દરેક સંસ્થાના નિયમિત આયોજન અને કાર્યક્રમોમાં આપત્તિ પ્રતિભાવ માટેની સજ્જતા ઉપરાંત સંપૂર્ણ સંસ્થાગત બની જાય.

બે દાયકાઓથી, વિકાસમાં 'મુખ્ય પ્રવાહ' આપત્તિ જોખમ ઘટાડવાની જરૂરિયાત પર વધતું ધ્યાન રહ્યું છે. આનાથી ઘણા રાષ્ટ્રો વિવિધ રીતે અને વિવિધ સ્તરે તેમના વિકાસ માળખામાં કુદરતી સંકટથી જોખમોને ઉકેલ કરે છે - કાયદાકીય , સંસ્થાકીય, ક્ષેત્રીય વ્યૂહરચનાઓ અને નાણાંકીય આયોજન (Benson and Twigg બેન્સન અને ટ્વિગ , ૨૦૦૭). જરૂરી નથી કે વિકાસ આપત્તિનું જોખમ ઘટાડે. તે અજાણતા નવા જોખમો સર્જી શકે છે અથવા હાલના જોખમોને વધારે તીવ્ર બનાવી શકે છે , આપત્તિઓમાં વિકાસનું કારણ અને નિર્માણ બંને હોઈ શકે છે. વિશ્વભરના અનુભવોએ DRR માં સામાજિક સમાવેશના નિર્ણાયક મહત્વ પર પ્રકાશ પાડ્યો છે. સામાજિક બહિષ્કાર વિકાસ અને આપત્તિઓનો સામનો કરવાની ક્ષમતા એમ બંને પર પ્રતિકૂળ અસર કરે છે. DRR ને સામાજિક રીતે સર્વસમાવેશક બનાવવા પર વિશેષ ભાર આપવા ઉપરાંત , DRR ના મુખ્ય પ્રવાહમાં સામાજિક સમાવેશને પણ આંતરિક સુવિધાઓમાંની એક બનાવવી જોઈએ.

ઓસ્લો પોલિસી ફોરમે (૨૦૦૮) તારણ કાઢ્યું છે કે આપત્તિ જોખમ ઘટાડવાને બદલે , ઘણા કિસ્સાઓમાં વિકાસ પ્રક્રિયાઓ ગરીબી ઘટાડવા અને વિકાસને રોકતા સંવેદનશીલતાના નવા સ્વરૂપોને જન્મ આપે છે. ટકાઉ વિકાસ , ગરીબી ઘટાડવા અને જોખમ પ્રતિકાર ક્ષમતા મજબૂત કરવા માટે બંને તરફથી લાભકારક ('વિન -વિન') સોલ્યુશન્સ એટલા માટે સ્પષ્ટ અને સક્રિય રીતે ખાસ કરીને આબોહવા પરિવર્તન આત્યંતિક હવામાન ઘટનાઓમાં વધારો કરે તેવી શક્યતા તરીકે શોધવાની જરૂર છે (Benson and Twigg બેન્સન અને ટ્વિગ , ૨૦૦૭). આ પ્રક્રિયાએ ભવિષ્યમાં જળ-હવામાન ઘટનાઓની તીવ્રતા અને આવર્તન , તેમજ ઐતિહાસિક સંકટ રેકોર્ડ પર આબોહવા પરિવર્તનની અસરને ધ્યાનમાં લેવી જોઈએ. વિકાસ , આપત્તિ જોખમ ઘટાડવા અને વૈશ્વિક આબોહવા પરિવર્તન વચ્ચે ગાઢ જોડાણની

માન્યતાએ તમામ મુખ્ય વૈશ્વિક માળખામાં પ્રતિકાર ક્ષમતા વધારવામાં સહિયારો ફાળો આપવામાં પરિણમ્યો છે. રાષ્ટ્રીય ધ્યેયો અને મુખ્ય વૈશ્વિક માળખાઓને હાંસલ કરવા માટે વિવિધ પહેલોની સુસંગતતા અને પરસ્પર મજબૂતીકરણનો ખ્યાલ પણ ઉભરી આવ્યો છે. આ પડકારોની એક કરતા વધાર ક્ષેત્રોની ઉચ્ચ પ્રકૃતિને જોતાં , તે સ્પષ્ટ છે કે તેઓ કુદરતી રીતે અવિભાજ્ય છે અને મુખ્ય પ્રવાહથી લગભગ અલગ પાડી શકાતું નથી.

૫.૨ આપત્તિ જોખમ ઘટાડાના ગૌણ વિષયલક્ષી વિસ્તારોને મુખ્યધારામાં લાવવા

મુખ્ય પ્રવાહનો વ્યૂહાત્મક ઉદ્દેશ ચાલુ વિકાસની પહેલોમાં DRR ને ગરીબી ઘટાડવાના પ્રયાસો અને સંસ્થાકીય, કાયદાકીય, ન્યાયિક અને વિકાસ નીતિઓને આવરી લઈને ટકાઉ સામાજિક -આર્થિક વિકાસમાં DRR ના એકીકરણ તરફ દોરવાનું સુનિશ્ચિત કરવાનો છે. DRR ને મુખ્ય પ્રવાહમાં લાવવા અને વૈશ્વિક ચર્ચાઓમાંથી ઉભરતા તેના માટે સક્ષમ વાતાવરણ બનાવવા માટેના મુખ્ય પેટા- વિષયક ક્ષેત્રો છે:

1. આપત્તિ જોખમની જાગૃતિ અને સમજણમાં સુધારો લાવવો
2. ઉન્નત કાનૂની સહાય અને વધુ સારૂં આપત્તિ તંત્ર
3. અસરકારક આપત્તિ જોખમનું સ્થાનાંતર અને જોખમ વ્યવસ્થાપન
4. આપત્તિ જોખમ વ્યવસ્થાપનમાં સામાજિક સમાવેશકતાની ખાતરી કરવી
5. આપત્તિ પ્રતિકાર ક્ષમતા વધારવા માટે અજોર વૈશ્વિક માળખા હેઠળ પહેલોની સુસંગતતા અને પરસ્પર મજબૂતીકરણને સક્ષમ કરવું
6. DRR માટે સંસ્થાકીય વ્યવસ્થાઓ અને ક્ષમતા વિકાસ (સંસ્થાકીય , માનવીય, સમુદાય, ટેકનોલોજી, વગેરે)
7. આંતર-સરકારી એકમાં જ અને બીજામાં એકીકરણ
8. વિકાસ કાર્યક્રમોમાં DRR બાબતને એકીકૃત કરવા માટે બજેટ ફાળવણી
9. પ્રોજેક્ટ મૂલ્યાંકનમાં ફેરફાર , વિકાસ યોજનાઓની ચકાસણી , જમીન-ઉપયોગના વધુ સારા નિયમો, બહુવિધ જોખમી પ્રતિકાર ક્ષમતા માળખા પર ઝોક
10. લક્ષ્યો, સમયમર્યાદા, સૂચકાંકો અને મોનિટરિંગ વ્યવસ્થા ગોઠવવી

આ સર્વગ્રાહી વિષયલક્ષીને તેમની સામાન્ય યોજનાઓના તમામ સ્તરે સરકારી સંસ્થાઓની નીતિઓ, યોજનાઓ અને કાર્યક્રમોમાં અભિન્ન અંગ તરીકે સમાવવાની જરૂર છે , જ્યારે તેમની આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજનાઓ તે કેવી રીતે કર શે તેની રૂપરેખા અથવા વ્યાપક સંકેત આપશે. આ એવા વિચારો અને ખ્યાલો છે જેને સંચાલન દ્રષ્ટિએ વધુ વિકસાવવાની જરૂર છે અને તમામ સંસ્થાઓએ

તેમના નિયમિત આયોજન અને કાર્યક્રમોની રચનામાં DRR ને મુખ્ય પ્રવાહમાં સામેલ કરવાની રીતો શોધવી જોઈએ.

૫.૩ જોખમ પ્રત્યે જાગૃતિ અને સમજણ વધારવી

આપત્તિના જોખમની જાગૃતિ વધારવી , તેને ઘટાડવાની તેમજ તેને સંભાળવાની રીતો DRR ને મુખ્ય પ્રવાહમાં લાવવાનું મહત્વનું તત્વ છે. આ સંદર્ભમાં ધ્યાનમાં લેવું જોઇએ કે સેન્ડાઇ માળખું જોખમની સમજણ અને જાગૃતિ સુધારવાની ભૂમિકા પર ભાર મૂકે છે. DRR નીતિઓ અને પદ્ધતિઓ તેના તમામ પરિમાણોમાં આપત્તિ જોખમની સુધારેલી સમજ ણ પર આધારિત હોવી જોઈએ અને સમુદાયોને આપત્તિના જોખમના વિવિધ પાસાઓથી વાકેફ કરવામાં આવે જેથી તેઓ સક્રિય રીતે નિવારક પગલાં લઈ શકે. આવી જાગૃતિની ઉચ્ચ જોખમ ધરાવતા વિસ્તારોમાં મુખ્ય ધારાની સંસ્થાઓ, સ્થાનિક સત્તાવાળાઓ અને સમુદાયોના પક્ષે સૌથી વધુ જરૂરી છે. આપત્તિ જોખમ એક ક્ષેત્રમાં નાનકડી પ્રકૃતિ ધરાવે છે જે બીજા ક્ષેત્રમાં સંભવિતપણે આપત્તિના જોખમને બદલી શકે છે. તેથી, વિવિધ ક્ષેત્રો અને સરકારના સ્તરો તેમજ ખાનગી ક્ષેત્ર અને નાગરિક સમાજના નિર્ણય લેનારાઓએ પણ તમામ પ્રોજેક્ટ, કાર્યક્રમો અને પહેલોના આંતરિક ભાગ તરીકે આપત્તિના જોખમને ધ્યાનમાં લેવાના મહત્વને ઓળખવું જોઈએ.

૫.૪ કાયદાકીય સમર્થન અને આપત્તિ તંત્ર

આપત્તિ જોખમ વ્યવસ્થાપન માટે વિકાસમાં DRR ના મુખ્ય પ્રવાહનો સમાવેશ સક્ષમ વાતાવરણનું મુખ્ય ઘટક બનાવવા સહિત પર્યાપ્ત અને યોગ્ય કાયદાકીય વ્યવસ્થાઓ છે. જમીન-ઉપયોગના નિયમો અને બાંધકામ આચારસંહિતા ના સુધારા અને ન્યાયિક અને અન્ય પગલાંને લાગુ પાડવાની ખાતરી જરૂરી રહેશે. સતત પ્રયાસોથી, DRR પર અસર કરતા વિવિધ કાયદાઓને સુધારવા અને મજબૂત કરવા જરૂરી છે. સરકારની તમામ શાખાઓની ફરજોમાં DRR જવાબદારીઓનો સ્પષ્ટપણે સમાવેશ કરવો જોઈએ. સરકારના વિવિધ સ્તરે , વિવિધ સંલગ્ન સંસ્થાઓ અને સ્થાનિક પડોશી સંસ્થાઓ વચ્ચે DRR યોજનાઓના એકમાં જ અને બીજામાં સંકલનને મજબૂત કરવાની જરૂર છે. આનો મતલબ એ છે કે આપત્તિ માટે વિકાસ ને લગતા તમામ ધોરણો , નિયમો, મંજૂરી અને દેખરેખમાં આવી આપત્તિ વિશિષ્ટ ઉપરાંત સમયાંતરે સમીક્ષાઓ અને સુધારાઓ દ્વારા DRR નું સંકલન કરવું.

૫.૫ આપત્તિ જોખમને બદલવું

એક સર્વગ્રાહી આપત્તિ જોખમ વ્યવસ્થાપન વ્યૂહરચના , સરકારના તમામ સ્તરો તેમજ ખાનગી ક્ષેત્ર, સ્થાનિક સમુદાયો અને નાગરિક સમાજના સક્રિયપણે સહભાગીઓ ને જોડવા માટે કાયદાકીય માળખાને અમલમાં મૂકવા ની અને સંકલન અને દેખરેખ પદ્ધતિઓ અને વ્યવસ્થાઓ પૂરી પાડવા માટે

જરૂરી છે. વ્યક્તિગત આપત્તિ જોખમ ઘટાડવાના પગલાં અને કાર્યક્રમોને અલગ , વ્યક્તિગત પગલાં તરીકે ગણવાને બદલે આ વ્યૂહરચનાની અંદર મૂકવાની જરૂર છે. તદુપરાંત, વ્યૂહરચનાએ સર્વગ્રાહી વિકાસ કાર્યસૂચિ અને વ્યક્તિગત વિકાસ પહેલોની રચના અને અમલીકરણ બંનેમાં આપત્તિ જોખમ ઘટાડવાની બાબતોને મુખ્ય પ્રવાહમાં લાવવા માટે ચોક્કસ પ્રવેશ બિંદુઓ અને પદ્ધતિઓ સૂચવવાની જરૂર છે.

હવે આ ભાર અને કટોકટી વ્યવસ્થાપન ના જોખમ સંચાલન કરતા કંઇક વધારે છે, જે મુખ્યત્વે જોખમને બદલે આપત્તિ ઘટનાઓના સંચાલન સાથે જોડવાનું વલણ ધરાવે છે. જોખમ સંચાલન પ્રક્રિયાઓ સર્વગ્રાહી વિકાસ માળખામાં સતત જડાયેલું છે. આપત્તિ જોખમ વ્યવસ્થાપન ને ધિરાણ આપવા માટે વિવિધ વિકલ્પો એટલે કે , આપત્તિ જોખમ ધિરાણ દસ્તાવેજો (DFRI) છે. DRFI ને સામાન્ય રીતે કાર્યોત્તર મંજૂરી (દા.ત., બજેટની પુનઃફાળવણી , લોન વાર્તાલાપ, ઉધાર) અથવા ભવિષ્યની મંજૂરી (પુનરાવર્તી અનામત, સાવચેતી બચત, આકસ્મિક ધિરાણ, જોખમ તબદીલી/વીમો) તરીકે વર્ગીકૃત કરવામાં આવે છે. વીમો એ એક પ્રકારનું કાર્યોત્તર ધિરાણ છે, જેમાં જોખમ ધરાવનાર પક્ષ પ્રીમિયમની ચુકવણીના બદલામાં તેના તમામ અથવા કેટલાક જોખમના જતા કરીને તૃતીય પક્ષને આપે છે. જો કે, આમાંથી કોઈ પણ DRR માટે સ્વતંત્ર અથવા સાર્વત્રિક ઉકેલો નથી. ઉદાહરણ તરીકે , સામાજિક સ્તરે અસરકારક આપત્તિ જોખમ વ્યવસ્થાપન અને આપત્તિ જોખમ ઘટાડવા માટે વીમો પૂરતો દસ્તાવેજ નથી. નુકસાન પામેલ પક્ષકારો, કાં તો વ્યક્તિઓ, વ્યવસાયો અથવા સરકારોએ કે વીમો ક્યારે વાજબી છે અને જ્યારે અન્ય સાધનો ન હોય ત્યારે તેનો ઉપયોગ કરવો તે નક્કી કરવું જોઈએ. અહીં નોંધવું જરૂરી કે તમામ જોખમો સામે વીમો કરી શકાતો નથી. વિવિધ જોખમ ધિરાણ દસ્તાવેજોને એકંદર DRR વ્યૂહરચનામાં સંકલિત હોવા જોઈએ, નીતિઓ અધિકાર આપતા હોવા જોઇએ અને કાનૂની માળખાનું સમર્થન હોવું જોઇએ.

જોખમ સ્થાનાંતરણને સરળ બનાવવા અને પ્રોત્સાહન આપવાની પ્રક્રિયાઓમાં પાસાઓની ઓળખમાં એવા (ક) આપત્તિ જોખમના વિવિધ સ્તરો, (ખ) જે દરેક સ્તરનું જોખમ કોણ ધરાવે છે અને (ગ) દરેક સ્તર માટે ઉપલબ્ધ જોખમ સ્થાનાંતરણ દસ્તાવેજો ઉપલબ્ધ છે (Le Quesne અને અન્યો ૨૦૧૭). જોખમ સ્તરના ભાગરૂપે , આપત્તિઓની આવર્તન અને તીવ્રતાના આધારે ધિરાણ દસ્તાવેજો પસંદ કરવા જોઇએ. વધુ આવર્તન અને ઓછી તીવ્રતા (દા.ત. પૂર) ના જોખમો વીમાધારકે (સરકાર અથવા અસરગ્રસ્ત વસ્તી) સ્વ-ધિરાણ કરી શકાય છે. આપત્તિ અનામત ભંડોળ અથવા બજેટ ફાળવણી આ કિસ્સામાં યોગ્ય દસ્તાવેજ હશે. બીજી બાજુ, ઓછી આવર્તન અને ભારે તીવ્રતાવાળા જોખમોને કારણે વ્યાપક નુકસાન થવાની સંભાવના છે અને તેને વધુ સારી રીતે તૃતીય પક્ષોને હસ્તાંતરણ કરવી

જોઈએ. આપત્તિ જોખમ જાણકારી વિકાસમાં જોખમ સ્થાનાંતરણ તંત્રનું સંકલન નીતિ-નિર્માણ અને આયોજન માટે પડકારરૂપ છે.

૫.૬ આપત્તિ જોખમ વ્યવસ્થાપનમાં સામાજિક સમાવેશની ખાતરી કરવી

DRR માટે સામાજિક સમાવેશના મહત્વની અગાઉ નોંધપાત્ર વિગતવાર ચર્ચા કરવામાં આવી હતી. સમાવેશી DRR એ સામાજિક પૃષ્ઠભૂમિ, સમુદાય, વય, લિંગ અથવા અપંગતાને ધ્યાનમાં લીધા વિના વ્યક્તિના અધિકારોની સમાનતા, સમાન તકો અને ગૌરવ વિશે છે. સામાજિક સમાવેશ પણ એક અલગ વિષય છે જે મુખ્ય પ્રવાહના પ્રયાસનો અભિન્ન ભાગ હોવો જરૂરી છે. DRR અને જવાબદારીના માળખા માટે પેટા વિષય વિસ્તારોની વિગતવાર ચાદી સામાજિક સમાવેશના પ્રકરણમાં આપવામાં આવી છે. DRR માં મુખ્ય સામાજિક પ્રવાહનો સમાવેશ ત્યાં વિગતવાર ચર્ચા કરેલ અભિગમ પર આધારિત હોવો જોઈએ અને તેને અહીં પુનરાવર્તન કરવું જરૂરી નથી.

૫.૭ <u>આપત્તિ પ્રતિકારકતા</u> વધારવા માટે મુખ્ય વૈશ્વિક ફ્રેમવર્ક હેઠળ પહેલોની સુસંગતતા અને પરસ્પર મજબૂતીકરણને સક્ષમ કરવું

૨૦૩૦ ના વૈશ્વિક એજન્ડામાં અલગ પરંતુ કરારોમાં એકસાથે જોડવા કરતા યોજનાઓ, લક્ષ્યો, પગલાં અને સૂચકાંકોને સંરેખિત કરવાથી ઘણું પ્રાપ્ત કરવાની વ્યાખ્યા પ્રક્રિયાએ અનિવાર્યપણે દર્શાવ્યું છે. તે સ્પષ્ટ હતું કે ધિરાણ પદ્ધતિઓ, નીતિઓ અને કાર્યક્રમોની રચના કરવાની નોંધપાત્ર સંભાવના છે જે લક્ષ્યો અથવા માળખાના એકથી વધુ સેટ આપી શકે છે. સુસંગતતા અને પરસ્પર મજબૂતીકરણનો સારો વિચાર અનેક મંત્રાલયો અને ક્ષેત્રોમાં એકીકૃત અને પરસ્પર સહાયક પ્રયાસોને સૂચિત કરે છે. વિવિધ મુખ્ય વૈશ્વિક માળખા માં રાષ્ટ્રીય ધ્યેયો હાંસલ કરવા ના પ્રયાસો એકબીજાને પરસ્પર મજબુત બનાવવા માટે કરી શકાય છે , જે ખર્ચ અસરકારક , ઝડપી અને કાર્યક્ષમ અમલીકરણ માં પરિણમે છે. ઉભરી આવેલા વિચારો જોતાં, સુસંગતતા અને પરસ્પર મજબૂતીકરણ સામાન્ય લક્ષ્યો હાંસલ કરવા માટે સામાન્ય ઔપચારિક આંતર-સંસ્થા સંકલનથી વિશેષ છે. તેના બદલે, તે એક નવો અભિગમ રજૂ કરે છે જેમાં એક માળખા હેઠળ લેવામાં આવેલા પગલાં ત્રણેય માળખામાં લક્ષ્યોને મજબૂત બનાવે છે. ત્રણ વૈશ્વિક માળખા અને સુસંગતતા અને પરસ્પર મજબૂતીકરણનું મહત્વ એક અલગ પ્રકરણમાં વિસ્તૃત વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. તે સુસંગતતા અને પરસ્પર મજબૂતીકરણના સ્વભાવથી સ્પષ્ટ થાય છે કે તેને મુખ્ય પ્રવાહમાં અભિન્ન બનાવીને જ અમલમાં મૂકી શકાય છે. જો કે, તેને સાકાર કરવા માટે , પરંપરાગત સંકલન અને સ્થાનિક તંત્રનો સમાવેશ કરવાની જરૂર છે. DRR ના પરિપ્રેક્ષ્યમાં, કેટલાક શરૂઆત કરી શકાય તેવા સૂચક ક્ષેત્રો છે:

- આપત્તિના જોખમની સમજણમાં સુધારો તેના તમામ પરિમાણોમાં કુદરતી અને વિકાસલક્ષી પગલાં દ્વારા દાખલ કરાયેલ અથવા વધારવામાં આવેલ એમ બંનેમાં એક પ્રયાસ છે જે

વ્યાપક અર્થમાં જોખમોને સમજીને એટલે કે જોખમો અને નવા સર્જાતા જોખમોમાં તમામ વિકાસ પહેલનો અભિન્ન ભાગ હોવો જોઈએ.

- એક ક્ષેત્રના નિર્ણયો બીજા આપત્તિના જોખમના પ્રપાતને કેવી રીતે બદલે તે જોખમના પ્રપાતના પ્રકારને સમજો.
- પ્રપાતના જોખમોની માત્ર સંવેદનશીલતાને સમજો નહીં , પણ પ્રતિકાર , શોષણ અને જોખમોને સમાવવા માટેની ક્ષમતાઓનું વધુ સારી રીતે મૂલ્યાંકન કરો.
- આપત્તિના જોખમને તમામ પ્રોજેક્ટ , કાર્યક્રમો અને પહેલના આંતરિક ભાગ તરીકે ઓળખો (તમામ નિર્ણય લેનારાઓ સરકાર, ખાનગી ક્ષેત્ર અને નાગરિક સમાજ અને તમામ સ્તરે)
- જોખમ સંચાલન અભિગમોને સંરેખિત કરો.
- નિર્ણય લેવાનાં સાધનો અને માહિતી ટેકનોલોજીનો ઉપયોગ કરીને સરકારમાં DRR માટે એવું જ અને બીજાના એકીકરણમાં સુધારો.
- આપત્તિ પ્રતિકાર ક્ષમતા વધારવા માટે લક્ષ્યો , સમયમર્યાદા, સૂચકાંકો અને દેખરેખ તંત્રને સુયોજિત કરવું

૫.૮ આપત્તિ જોખમ વ્યવસ્થાપન માટે સંસ્થાકીય વ્યવસ્થાઓ અને ક્ષમતા વિકાસ

DRR એક જ મધ્યસ્થ વિભાગ અથવા તેના માટે નિયુક્ત સંસ્થાને બદલે તમામ સરકારી સંસ્થાઓની 'માલિકીની' જરૂરી હોવાની એક અલગ જવાબદારી છે. સંસ્થાઓ DRR જરૂરિયાતોને સારી રીતે ઓળખે અને ઉત્તરદાયિત્વ અને જવાબદારી ને લગતી ચિંતાઓ દૂર કરવા માટે જરૂરી પર્યાપ્ત સંસ્થાકીય વ્યવસ્થાઓના અમલીકરણ પર ધ્યાન આપે તે જરૂરી છે. રાષ્ટ્રીય અને રાજ્ય સ્તરે મધ્યસ્થ સંસ્થાઓએ નેતૃત્વ પૂરું પાડવું જોઈએ , વ્યાપક આપત્તિ જોખમ વ્યવસ્થાપન નીતિઓ નક્કી કરવી જોઈએ , અમલીકરણની દેખરેખ રાખવી જોઈએ અને વ્યાપક વિકાસમાં આપત્તિ જોખમ ઘટાડવાની બાબતોનો સમાવેશ કરવાની હિમાયત કરવી જોઈએ. ક્ષમતા વિકાસ સંસ્થાકીય, માનવીય, સમુદાય અને તકનીકી કાર્યક્રમો જેવા તમામ પાસાઓને આવરી લેશે.

૫.૯ આંતર-સરકારી સંકલન અને એકીકરણ

રાષ્ટ્રીય અને રાજ્ય સ્તરે વિકાસની પહેલમાં સામેલ અનેક લાઇન સંસ્થાઓ, ક્ષેત્રો અને વહીવટના આંતર - સંસ્થાકીય સંકલન અને એકીકરણ સ્તરો હોવાથી , ઉચ્ચ -સ્તરની યોજનાઓ અને વ્યૂહરચનાઓમાં સ્થાનિક રીતે ઓળખાતી જરૂરિયાતો પ્રતિબિંબિત થાય તે સુનિશ્ચિત કરવા માટેની પદ્ધતિઓ મજબૂત થવી જોઈએ. DRR ની પ્રકૃતિ અલગ હોવાથી આંતર-વિભાગીય અને આંતર-મંત્રી સંકલન અથવા સમાંતર સંકલન અને એક સંસ્થાના નિર્ણયોની બીજી સંસ્થા માટે સંભવિત અસરોને જોતા મહત્વનું છે.

૫.૧૦ બજેટ ફાળવણી

સરકારી બજેટમાં આપત્તિના જોખમને લગતા સંકલનને જોખમ ઘટાડવા માટે જાહેર ખર્ચનું સ્તર અને શેષ જોખમનું સંચાલન કરવા માટે પૂરતી નાણાંકીય વ્યવસ્થા હોવાની ખાતરી કરીને બે દૃષ્ટિકોણથી ઉકેલવું જોઈએ. શેષ જોખમનો હોવાનો અર્થ, સલામતી માળખુ અને જોખમ સ્થાનાંતર તંત્ર જેવી સામાજિક આર્થિક નીતિઓ સાથે , એક સાકલ્યવાદી અભિગમના ભાગ રૂપે આપત્તકાલીન સેવાઓ, સજ્જતા, પ્રતિભાવ અને પૂર્વવત્ત સ્થિતિ માટે અસરકારક ક્ષમતાઓ વિકસાવવાની અને ટેકો આપવાની સતત જરૂરિયાત છે. રાહતની જરૂરિયાતો (દા.ત. , રાષ્ટ્રીય આપત્તિ પ્રતિભાવ ભંડોળ , રાજ્ય આપત્તિ પ્રતિભાવ ભંડોળ) ને આંશિક રીતે ઉકેલવા માટે ચોક્કસ અંદાજપત્રીય ફાળવણીઓ કરતી વખતે DRR ના મુખ્ય પ્રવાહના દરેક મંત્રાલય, વિભાગ અને રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશને DRR માટે પૂરતી જોગવાઈ કરવા મુખ્ય બજેટ એ નિશ્ચિત કરવું કે તમામ મુખ્ય પ્રવૃત્તિઓમાં DRR નો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે.

૫.૧૧ પ્રોજેક્ટ મૂલ્યાંકનમાં ફેરફાર

DRR વિચારણા વિકાસ લાભો ટકાઉ રહે અને DRR ઘટકો અને પરિયોજનાના વિકાસ ઘટકો પરસ્પર મજબુત બને તે નિશ્ચિત કરીને વિવિધ વિકાસ પરિયોજનાના મૂલ્યાંકન પ્રક્રિયાઓનો ભાગ બનવી જોઈએ. જોખમોને યોગ્ય રીતે ઓળખીને અને તેને ઓછી ધારણા વિના વિકાસ પરિયોજના કેવી રીતે અમલમાં મૂકવામાં આવે કે જેનાથી નવા જોખમોનું સર્જન ટાળી શકાય તેના કેટલાક ઉદાહરણો છે (દા.ત., ધરતીકંપમાં પૂરતા પ્રમાણમાં સક્રિયતા, સંભાવનાઓનો યોગ્ય અંદાજ, પૂરની શક્યતાની યોગ્ય આગાહી, ઔદ્યોગિક જોખમ સંભવિત વિસ્તારોમાં શહેરી ફેલાવા સામેના નિયંત્રણોની ખાતરી , સંકટના જોખમને પૂરતા પ્રમાણમાં સમાવીને જમીન-ઉપયોગના નિયમોને મજબૂત બનાવવું). અમલીકરણ માટે વિગતવાર પરિયોજના અહેવાલ વિચારણાના તબક્કાથી વિવિધ તબક્કામાં પરિયોજના મૂલ્યાંકન શક્ય તેટલી વહેલી જોખમની શક્યતાઓ ની જાણકારી આપવાની જરૂર છે. પરિયોજના મૂલ્યાંકન અને પર્યાવરણ અસર મૂલ્યાંકન માં સામાન્ય રીતે વિશ્વના ઘણા ભાગોમાં હાલમાં કરવામાં આવે છે તેના કરતા વધુ વ્યવસ્થિત રીતે DRR અને આબોહવા પરિવર્તનની બાબતોનો સમાવેશ કરવો જોઈએ. DRR મૂલ્યાંકનને ફરજિયાત બનાવવા માટે નાણા ખર્ચ સમિતિ અને સ્થાયી નાણા ખર્ચ દ્વારા કાર્યરત બજેટ મંજૂરી અને નાણાકીય મંજૂરી પ્રક્રિયાઓમાં ફેરફારો સામેલ હોવા જોઇએ.

૫.૧૨ લક્ષ્યો, સમયમર્યાદા અને સૂચકોની ગોઠવણ કરવી

આપત્તિ જોખમ ઘટાડવાની પહેલનું નિરીક્ષણ અને મૂલ્યાંકન કરવાની ક્ષમતા , સંબંધિત સાધનો, નીપજ, પરિણામો અને અસરો પર મજબૂત પુરાવા મેળવવા, અને ભવિષ્ય માટે પાઠ શીખવા એ મુખ્ય પ્રવાહ માટે સક્ષમ પર્યાવરણનો આવશ્યક ઘટક છે. મુખ્યપ્રવાહ સતત અને વ્યાપક હોવા છતાં, વાજબી સમયમર્યાદા, જવાબદારી માળખા અને નિર્ધારણ કરી શકાય એવા સૂચકો સાથે DRR પરિણામો

મેળવવા માટે લક્ષ્યો નક્કી કરવા જરૂરી છે. ફરીથી, આ બધા મુખ્ય પ્રવાહ તરીકે વિકાસ અને શાસનના તમામ પાસાઓ અને ક્ષેત્રોને લાગુ પડે છે કારણ કે એક ચાલુ અને સતત ચાલતી પ્રક્રિયા હશે જે તમામ વિકાસલક્ષી પહેલોમાં વધુને વધુ સારી રીતે વણાયેલી હોય તે સ્વીકારવું જોઈએ. તેમ છતાં, DRR મુખ્ય પ્રવાહની શરૂઆત ખૂબ જ ધીમી હતી તે જોતાં, પ્રારંભિક તબક્કામાં તેને એકંદર યોજનાઓમાં કેવી રીતે સમાવી શકાય તેના પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરીને તબક્કાવાર રીતે આગળ વધવું જરૂરી છે , ત્યારબાદ મધ્યમ અને લાંબા ગાળાના લક્ષ્યો નક્કી કરવા. મૂળભૂત રીતે, તબક્કાવાર ટૂંકા, મધ્યમ અને લાંબા ગાળાના લક્ષ્યોની દ્રષ્ટિએ NDMP માં નિર્ધારિત પ્રાથમિકતાઓ સાથે સુસંગત હોવું જોઈએ. કેન્દ્ર, રાજ્ય અને કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશો એ શું કરવાની જરૂર છે તેનું વર્ણન આપત્તિ પ્રતીકાર ક્ષમતા નિર્માણના જવાબદારી માળખાના પ્રકરણમાં વિસ્તૃત રીતે કરવામાં આવ્યું છે.

૫.૧૩ અમલીકરણ

મુખ્ય પ્રવાહ એ જોખમ જાગૃતિનું આંતરિકીકરણ અને સરકારની અંદર અને બહારની મુખ્ય અથવા એકંદર નીતિઓ અને કાર્યક્રમોમાં જોખમ ઘટાડવાના પગલાંનો સમાવેશ થાય છે. NDMP માત્ર મુખ્ય પ્રવાહના DRR ને વ્યાપક પરિપ્રેક્ષ્ય આપી શકે છે. દરેક મંત્રાલય, વિભાગ, રાજ્ય અને સંસ્થાઓએ DRR માં ચાલુ કાર્યક્રમોની શક્ય તેટલી અસરકારક રીતે તેમના મુખ્ય બજેટમાં સમાવી શકાય અને NDMP માં પૂરા પાડવામાં આવેલ દ્રષ્ટિકોણના આધારે તમામ નવી પહેલ (નીતિઓ , યોજનાઓ, કાર્યક્રમો, વગેરે) નું વ્યાપક મૂલ્યાંકન સુનિશ્ચિત કરવા સમીક્ષા કરવી જોઈએ . ૨૦૧૫ પછીના વૈશ્વિક માળખામાં DRR એક સામાન્ય વિષય છે અને NDMP આ માળખા સાથે સંકળાયેલા તમામ રાષ્ટ્રીય માળખામાં સુસંગતતા અને પરસ્પર મજબૂતીકરણના ફાયદા પર ભાર મૂકે છે , જેમાં અપેક્ષા કરતા વધારે વિશાળ વિકાસના ક્ષેત્રો ના પ્રયાસો માં NDMP ના ઘણા તત્વો સામેલ છે. મુખ્ય પ્રવાહનું અમલીકરણ કેવી રીતે આ વિચારણાઓ મુખ્ય પ્રવૃત્તિઓમાં તેમના માટે અભિન્ન તરીકે વણાયેલી અને દરેક આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજનામાં અલગ ઘટકો તરીકે નહીં તેના પર આધાર રાખે છે . તેથી, એ નોંધવું જરૂરી છે કે NDMP એક સ્વતંત્ર દસ્તાવેજ તરીકે અલગ અલગ કેન્દ્રીય મંત્રાલયો અને રાજ્ય સરકારો DRR ને મુખ્ય પ્રવાહમાં કેવી રીતે લાવશે તે સંબંધિત મુખ્ય યોજનાઓમાં DRR ના ચુસ્ત સંકલન દ્વારા થશે તેની વિગતો આપી શકતી નથી . NDMP વિવિધ વિભાગો અને પેટા વિભાગો , વિષયોનું ક્ષેત્ર અને પેટા વિષયોના વિસ્તારોમાં DRR ના મુખ્ય પ્રવાહને અનુરૂપ પ્રદાન કરે છે.

૬ આપત્તિ સ્થિતિસ્થાપકતા નિર્માણ કરવી- જવાબદારી માળખું-:

ભાગ-ક, પ્રસ્તાવના

૬.૧ પરિચય

આ પ્રકરણ અનિવાર્યપણે DRR ને સાકાર કરવા અને આગામી પ્રકરણમાં પ્રસ્તુત પ્રતિકાર ક્ષમતાની વિગતવાર જવાબદારી માળખાની પ્રસ્તાવના છે. આમાં પૂર્વ –આપત્તિ જોખમ વ્યવસ્થાપનના લગભગ તમામ પાસાઓનો સમાવેશ થાય છે. કાર્યોની જટિલ અને વ્યાપક પ્ર કાર આ પ્રકરણમાં અને આગામી પ્રકરણમાં વર્ણવેલ વિગતવાર જવાબદારી માળખામાં સારાંશ છે. જવાબદારી માળખું કાર્યોનું સંક્ષિપ્ત વર્ણન, કેન્દ્ર અને રાજ્ય તરફથી જવાબદાર મુખ્ય સંસ્થાઓની યાદી અને સંબંધિત સમય માળખુ આપે કરે છે. મોટા ભાગના કેસોમાં એક સાથે ચાલતી સમય માળખાની ચાર શ્રેણીઓ છે:

1. પુનરાવર્તિત/ નિયમિત (દૈનિક)
2. ટૂંકા ગાળા (T1, ૨૦૨૨ ના અંતે)
3. મધ્યમ અવધિ (T2, ૨૦૨૭ ના અંતે)
4. લાંબા ગાળાના (T3, ૨૦૩૦ ના અંતે)

તે હંમેશા સમજવું જોઈએ કે સમય માળખા T 1, T2 અને T3 મોટા ભાગના કિસ્સાઓમાં એક સાથે ચાલે છે અને અનુક્રમ જરૂરી નથી. અલબત્ત, કેટલાક કાર્યો હશે જે જ્યારે અમુક પૂર્વ-જરૂરિયાતો સંતોષાય અથવા તબક્કાવાર રીતે અમલમાં મૂકી શકાય, ત્યારે જ શરૂ થઈ શકે છે જ્યારે કેટલાક એવા છે જે સમયમર્યાદામાં પૂર્ણ કરવા માટે વહેલી તકે શરૂ કરવા જોઈએ. ઘણી કાર્યો ચાલુ છે અને કેટલીક NDMP ના પાછલા સંસ્કરણમાં ચાલુ છે. ૨૦૩૦ સુધીમાં શક્ય તેટલા અમલ કરવાનું લક્ષ્ય છે. પ્રારંભિક વર્ષનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો નથી કારણ કે ઘણા કાર્યો ચાલુ છે અને ઘણા NDMP ના પાછલા સંસ્કરણમાં જણાવવામાં આવ્યા હતા.

DRR અને સજ્જતા પર આધારિત ધરમૂળથી જુદી જુદી રીતે રાહત અને પ્રતિભાવ પર ભારે મહત્વ ધરાવતી આપત્તિઓને પહોંચી વળવા માટેના અભિગમમાંથી પરિવર્તન પછી , આપત્તિ પ્રતિકાર ક્ષમતા નિર્માણમાં, આંશિક રીતે વૃદ્ધિ અને અંશતઃ નાટકીય રીતે બી જું મોટું પરિવર્તન આવ્યું છે. આ વૈશ્વિક પરિવર્તન આપત્તિ વ્યવસ્થાપનને બદલે આપત્તિ ખતરા વ્યવસ્થાપન પર કેન્દ્રિત છે. આ વલણની મુખ્ય લાક્ષણિકતાઓ ખતરો ઘટાડવા, વધુ સારી સજ્જતા, જોખમોની વ્યવસ્થિત સમજણ, વિકાસના ભાગરૂપે નવા ખતરાના સર્જનને ઘટાડવું, DRR માં નોંધપાત્ર રોકાણ કરવું, શાસન સુધારવું અને DRR ને મુખ્ય પ્રવાહમાં લાવવાનું છે.

આપત્તિ વ્યવસ્થાપન અધિનિયમ, ૨૦૦૫ અને રાષ્ટ્રીય નીતિ, ૨૦૦૯ એ લાંબા ગાળાના DRR પર ભાર મૂકીને સક્રિય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન તરફ મૂળભૂત પરિવર્તન લાવેલ છે. વૈશ્વિક માળખા-હ્યોગો (૨૦૦૫-૧૫) અને સેન્ડાઇ (૨૦૧૫-૩૦)- DRR ના આંતરિકીકરણ તરફ પ્રમાણિત પરિવર્તન દર્શાવે છે અને તેને વિકાસની પહેલનો અભિન્ન ભાગ બનાવે છે. આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજના સ્પષ્ટ અને પરોક્ષ રીતે ૨૦૧૫ પછીની મુખ્ય વૈશ્વિક પહેલ , અનુરૂપ રાષ્ટ્રીય માળખા , સરકારની નવી પહેલ , સામાજિક સમાવેશ અને DRR ના મુખ્ય પ્રવાહ પર ભાર , એટલે કે DRR ને વિકાસનું અભિન્ન લક્ષણ બનાવવા વચ્ચે સુસંગતતાનો સમાવેશ કરે છે. પ્રકરણ -૧ માં જણાવ્યા મુજબ , આ બધા NDMP ના પાંચ મુખ્ય સ્તંભો છે (સાતત્ય માટે અહીં પુનરાવર્તિત કરેલ છે):

1. રાષ્ટ્રીય કાયદાકીય આદેશો અનુસાર - આપત્તિ વ્યવસ્થાપન અધિનિયમ, ૨૦૦૫ અને રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન નીતિ, ૨૦૦૯.
2. ભારતે હસ્તાક્ષર કર્યા છે તે મુજબ - DRR, SDGs અને COP21 (પેરિસ કરાર) માટે સેન્ડાઇ માળખુ - આ માળખાના પરસ્પર મજબૂતીકરણ અને સુસંગતતા પ્રાપ્ત કરવા માટે આંતરરાષ્ટ્રીય સર્વસંમતિ સાથે સુસંગત વૈશ્વિક લક્ષ્યોને સાકાર કરવા માટે સક્રિય રીતે ભાગ લેવો.
3. સમકાલીન રાષ્ટ્રીય અગ્રતાઓને સ્પષ્ટ કરવા DRR માટે પ્રધાનમંત્રીનો દસ સૂત્રીય કાર્યક્રમ, સર્વવ્યાપક અને અલગ સિદ્ધાંત
4. સર્વવ્યાપક અને અલગ સિદ્ધાંત તરીકે સામાજિક સમાવેશ
5. DRR ને એક અભિન્ન લક્ષણ તરીકે મુખ્ય પ્રવાહમાં લાવવું

આ પ્રકરણમાં DRR ના વિવિધ વિષયોના ક્ષેત્રો (TA), સંબંધિત પેટા-વિષય વિસ્તારો (પેટા TA) અને અમલીકરણ ની કલ્પના કરેલ જવાબદારી માળખાનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. DRR નું મુખ્ય ઘટક, નિઃશંકપણે, વિવિધ પ્રકારના શમન ના પગલાં છે. આપત્તિ વ્યવસ્થાપન અધિનિયમ, ૨૦૦૫ એ "શમન" ની કરેલી વ્યાખ્યા જે આપત્તિના ખતરાને, અસરને અથવા પ્રભાવને અથવા ભયાનક આપત્તિની પરિસ્થિતિને ઘટાડવા ના હેતુસર પગલાં છે. શમનનું ધ્યેય બહુવિધ જોખમોથી ખતરાને ઘટાડવાનો છે અને વ્યક્તિગત જોખમો ના ભયને હંમેશા અલગતામાં રહેવાની જરૂર નથી. અમુક સમયે, જોખમી ઘટના ગૌણ ઘટનાઓને સક્રિય કરી શકે છે. ઉદાહરણ તરીકે , ભૂકંપ સુનામી ઉત્પન્ન કરી શકે છે અથવા વાવાઝોડું અથવા ભૂસ્ખલન સર્જી શકે છે. એ જ રીતે, ચક્રવાત ઘણી વખત મુખ્ય ઘટના કરતાં વિશાળ વિસ્તારમાં ફેલાયેલી અને અન્ય વિવિધ નાનકડી ઘટનાઓ તરફ દોરી જાય છે. આ ઉપરાંત, વસ્તી વિષયક , માનવ વસાહતો ના પ્ર કાર અને વૈશ્વિક આબોહવા પરિવર્તનની અસરો ખતરામાં

સપડાયેલા સમુદાયોની અસુરક્ષાને વધારી શકે છે. આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજના બહુવિધ જોખમો , તેમના સંભવિત પ્રવાહિત પ્રભાવો માટે શમન ક્ષમતાઓને વધારવા પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરે છે.

૬.૨ આપત્તિ જોખમ ઘટાડા માટે વિષયલક્ષી ક્ષેત્રો

યોજનામાં આપત્તિ વ્યવસ્થાપન અધિનિયામ , રાષ્ટ્રીય નીતિ , ૨૦૧૫ પછીના ત્રણ મુખ્ય વૈશ્વિક માળખા, વડાપ્રધાનનો દસ દસ સૂત્રીય કાર્યક્રમ , સામાજિક સમાવેશ પર વિશેષ ધ્યાન અને મુખ્ય પ્રવાહ પર ભાર મૂકવામાં આવેલા મુખ્ય સિદ્ધાંતોનો સમાવેશ કરે છે. સેન્ડાઇ માળખાના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો જણાવે છે કે આપત્તિ ખતરો ઘટાડવા માટે સરકારો અને વિવિધ સંસ્થાઓના વિવિધ વિભાગો દ્વારા જવાબદારીઓ વહેંચવાની જરૂર છે. આપત્તિ ખતરો ઘટાડવાની અસરકારકતા તમામ ક્ષેત્રોમાં અને સમગ્ર સ્તરે અને સંબંધિત હિસ્સેદારો ના સંકલન પ્રણાલી પર આધારિત રહેશે. દરેક ખતરા માટે, આ રાષ્ટ્રીય યોજનામાં ઉપયોગમાં લેવાતો અભિગમ આયોજન માળખામાં સેન્ડાઇ માળખામાં દર્શાવેલ મહત્વના વિષયો અને અગાઉ વર્ણવેલ DRR ના વિસ્તૃત અભિગમના આધારે છે. આ DRR માટે નીચેના છ વિષયોના ક્ષેત્રો હેઠળ શ્રેણીજૂથબદ્ધ કરેલ છે:

1. ખતરાને સમજવો
2. આંતર-સંસ્થા સંકલન
3. DRR માં રોકાણ - માળખાકીય પગલાં
4. DRR માં રોકાણ-બિન-માળખાકીય પગલાં
5. ક્ષમતા વિકાસ
6. આબોહવા પરિવર્તન ખતરાનું વ્યવસ્થાપન

અલગ-અલગ પ્રકરણો (૩, ૪, અને ૫) ત્રણ અલગ અલગ વિષયલક્ષી વિસ્તારોની ચર્ચા માટે (ક) ૨૦૧૫ પછીના વૈશ્વિક માળખાના DRR માટે સુસંગતતા અને પરસ્પર મજબૂતીકરણ , (ખ) સામાજિક સમાવેશ અને (ગ) DRR ને મુખ્ય પ્રવાહ વાળવા માટે સમર્પિત કરવામાં આવ્યા છે.

૬.૨.૧ આપત્તિના જોખમને સમજવું

આ વિષયલક્ષી ક્ષેત્ર આપત્તિ ખતરાને ઓળખવા, સેન્ડાઇ માળખામાં પ્રાથમિકતા -૧ અને આપત્તિ પ્રતિકાર ક્ષમતાને મજબૂત કરવા માટે જરૂરી અસંખ્ય કાર્યોના સંકલન પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરે છે. પેટા વિષયક ક્ષેત્રો - (ક) અવલોકન નેટવર્ક્સ , માહિતી પ્રણાલીઓ , સંશોધન, આગાહી, (ખ) પ્રાદેશિક વિભાગો/ નકશાકરણ, (ગ) દેખરેખ અને ચેતવણી પ્રણાલીઓ , (ઘ) જોખમ ખતરો, અસુરક્ષા અને ક્ષમતા આકારણી (HRVCA), અને (ચ) ચેતવણીઓનો પ્રસાર, આંકડા અને માહિતી છે . ચેતવણીઓ આપવા, માહિતીનો પ્રસાર કરવા અને જોખમોનું અર્થપૂર્ણ નિરીક્ષણ કરવા માટે પૂરતી વ્યવસ્થાઓ હોવી

એ આપત્તિ ખતરાને ઘટાડવા અને પ્રતિકાર ક્ષમતા વધારવા માટે નિર્ણાયક છે. તેઓ ખતરાની સમજણમાં સુધારો લાવવાનો એક અભિન્ન ભાગ પણ છે.

૬.૨.૨ આંતર સંસ્થાકીય સંકલન

સેન્ડાઇ માળખાની પ્રાથમિકતા-૨ આપત્તિ ખતરા શાસનને મજબૂત કરવા માટે આંતર- સંસ્થાકીય સંકલન મુખ્ય ઘટક છે. DRR માટે પેટા વિષયલક્ષી વિસ્તારો - (ક) એકંદર આપત્તિ શાસન (૨) પ્રતિભાવ (ગ) ચેતવણીઓ, માહિતી અને આંકડા પૂરા પાડવા અને (ઘ) બિન-માળખાકીય પગલાં છે. ઉપર ઉલ્લેખિત કેન્દ્રીય મંત્રાલયો અને સંસ્થાઓ એ છે કે જેઓ ભારત સરકાર દ્વારા સંકટ-વિશિષ્ટ જવાબદારીઓ સંભાળે છે અથવા જવાબદારીના માળખામાં આપવામાં આવેલા વિષયોના ક્ષેત્રોમાં મુખ્ય ભૂમિકા ભજવે તેવી અપેક્ષા છે.

૬.૨.૩ આપત્તિ જોખમ ઘટાડામાં રોકાણ કરવું

જરૂરી માળખાકીય પગલાં હાથ ધરવા એ DRR અને પ્રતિકાર ક્ષમતા વધારવાના વિષયોનું ક્ષેત્ર છે. આમાં સમાજોને વિવિધ ભૌતિક માળખાગત અને આપત્તિઓનો સામનો કરવામાં મદદ કરવા માટે જરૂરી સુવિધાઓનો સમાવેશ થાય છે. આ પગલાંનો અમલ કરવા સેન્ડાઇ માળખાની પ્રાથમિકતા-૪ નો ઘટક આપત્તિ સજ્જતા વધારવા માટે જરૂરી છે. તે પ્રતિકાર ક્ષમતા માટે આપત્તિ ખતરાને ઘટાડવામાં રોકાણનું એક મહત્વનું ઘટક પણ છે, જે સેન્ડાઇ માળખાની પ્રાથમિકતા-૩ છે.

૬.૨.૪ આપત્તિ જોખમ ઘટાડામાં રોકાણ- બિન-માળખાકીય પગલાં

આપત્તિ ખતરા સંચાલન માટે આપત્તિ ખતરા શાસનને મજબૂત કરવા માટે યોગ્ય કાયદાઓ , પદ્ધતિઓ અને તકનીકી-કાનૂની શાસનોના સંપૂટ નિર્ણાયક ઘટકો છે, જે સેન્ડાઇ માળખાની પ્રાથમિકતા-૨ છે. કાયદા, ધોરણો, નિયમો, માર્ગદર્શિકાઓ અને તકનીકી-કાનૂની પદ્ધતિ (દા.ત., મકાન નિયમો) નો સમાવેશ કરીને આ બિન-માળખાકીય પગલાંઓ વિકાસ પ્રવૃત્તિઓમાં આપત્તિના ખતરાને ઘટાડવાની અનુકૂળતા કરી કાયદાકીય શાસન આપે છે. તે અધિકારીઓને આપત્તિ પ્રતિકાર ક્ષમતા વધારવા માટે સશક્ત બનાવે છે. કેન્દ્ર અને રાજ્ય સરકારોએ અમલીકરણ , દેખરેખ અને પાલન માટે જરૂરી સંસ્થાકીય આધાર ઊભો કરવો પડશે.

૬.૨.૫ ક્ષમતા વિકાસ

ક્ષમતા વિકાસ એ તમામ DRR પ્રયાસોમાં પુનરાવર્તિત વિષય છે. સેન્ડાઇ પ્રાથમિકતા-૨ (આપત્તિ ખતરાને સંચાલિત કરવા માટે DRR શાસનને મજબુત બનાવવું) અને પ્રાથમિકતા-૩ (પ્રતિકાર ક્ષમતા માટે DRR માં રોકાણ) ક્ષમતા વિકાસ માટે કેન્દ્ર સ્થાને છે. ક્ષમતા વિકાસમાં તાલીમ કાર્યક્રમો ,

અભ્યાસક્રમ વિકાસ, મોટા પાયે જાગરૂકતા સર્જન, અને નિયમિત નકલી નિદર્શનો અને આપત્તિ પ્રતિભાવ પ્રયાસોનો સમાવેશ થાય છે. વિવિધ આપત્તિ નિવારણ પગલાં અમલમાં મૂકવા , લાગુ કરવા અને દેખરેખ કરવાની ક્ષમતા સ્થાનિકથી ઉચ્ચ સ્તરે શાસનનાં તમામ સ્તરે સુધારવી જોઈએ. તે ખતરાને વધુ સારી રીતે વ્યવસ્થાપન કરવા અને શાસન પ્રણાલીઓને વધુ પ્રભાવ શાળી બનાવવા માટે તમામ સ્તરે DRR શાસન મજબૂત કરી રહ્યું છે.

૬.૨.૬ આબોહવા પરિવર્તન જોખમનું વ્યવસ્થાપન

આબોહવા પરિવર્તન એ ભૌગોલિક અને જળવાયુ પરિવર્તન પ્રસાર , આવર્તન અને આત્યંતિક ઘટનાઓની તીવ્રતામાં નોંધપાત્ર ફેરફાર કરે છે. તે તેમની અસરને પણ વધારી શકે છે. DRR માં રોકાણ સમુદાયોને આબોહવા પરિવર્તનને અનુકૂળ બનાવવા માટે મહત્વની ભૂમિકા ભજવી શકે છે. જેમ જેમ આબોહવા પરિવર્તનની અસરો વધુને વધુ અનુભવાય છે તેમ , સંવેદનશીલ લોકોને નકારાત્મક અસરોને અનુરૂપ થવા માટે વધુ નાણાકીય અને તકનીકી સંસાધનોની જરૂર પડશે. DRR નું આયોજન સંભવિત આબોહવા પરિવર્તનની અસરો અને લાક્ષણિકતાઓ દ્વારા જાણ કરવી જોઈએ. વિવિધ જળ-વિજ્ઞાન જોખમો પર આબોહવા પરિવર્તનની અસરો , પ્રભાવની લાક્ષણિકતાઓ અને તેના પ્રભાવોને લગતા મુખ્ય જ્ઞાન અને માહિતીનો અભાવ છે , જે DRR ના આ વિષયોના ક્ષેત્ર હેઠળ યાદીકૃત સમયમર્યાદા અને કાર્યોની ચકાસણી કરતી વખતે ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે.

૭ આપત્તિ પ્રતિકાર ક્ષમતા નિર્માણ કરવી- જવાબદારી માળખું-:

ભાગ-ખ

આપત્તિ પ્રતિકાર ક્ષમતા નિર્માણની જટિલ અને વ્યાપક પ્રકૃતિ જરૂરી વિગતવાર જવાબદારી માળખા સાથે આ પ્રકરણમાં સંક્ષિપ્ત સ્વરૂપમાં રજૂ કરવામાં આવી છે. અગાઉના પ્રકરણમાં આ પ્રકરણની પ્રસ્તાવના આપવામાં આવી છે , જે આ પ્રકરણના વિષયને લગતા વ્યાપક પાસાઓ પર સંક્ષિપ્ત ચર્ચા માટે સંદર્ભ લઇ શકાય છે. આપત્તિના ખતરાનું વ્યવસ્થાપન અને પ્રતિકાર ક્ષમતા નિર્માણ માટે સ્થાનિક વહીવટી સંસ્થાઓ અને સમુદાયોથી લઈને કેન્દ્રીય મંત્રાલયો , વિભાગો અને એજન્સીઓમાં વિવિધ સ્તરે બહુવિધ સંસ્થાઓની સામેલગીરી જરૂરી છે. જુદી જુદી સંસ્થાઓએ માત્ર પોતાની જવાબદારીઓ નિભાવવી જ નહીં પણ અન્ય ઘણા લોકો સાથે સારી રીતે સંકલિત રીતે કામ કરવું જોઈએ. આપત્તિ ખતરા વ્યવસ્થાપન યોજનાઓ સફળ થવા માટે , વિવિધ હિસ્સેદારો/ સંસ્થાઓની ઓળખ કરવી અને તેમની ભૂમિકાઓ અને જવાબદારીઓ સ્પષ્ટપણે સ્પષ્ટ કરવી જરૂરી છે. સ્થાનિકથી કેન્દ્ર સુધી એમ તમામ સ્તરે સંબંધિત અધિકારીઓએ મંત્રાલય/વિભાગ સ્તરે કાર્યક્રમો અને પ્રવૃત્તિઓને સંસ્થાકીય બનાવવી જોઈએ અને આંતર -મંત્રા લય અને આંતર - સંસ્થાકીય સંકલન અને નેટવર્કિંગ વધારવું જોઈએ. તેઓ તાર્કિક હોવા જોઇએ અને હાલના નિયમનકારી માળખા અને આંતર માળખા વધારવા જોઈએ.

આ પ્રકરણ નીચે યાદીકૃત જોખમો અને આપત્તિ પરિસ્થિતિઓને આવરી લે છે:

1. ચક્રવાત અને પવન
2. પૂર
3. શહેરી પૂર
4. ભૂકંપકીય/ ભૂકંપ
5. સુનામી
6. ભૂસ્ખલન અને બરફ હિમપ્રપાત
7. દુકાળ
8. શીત લહેર અને હિમ
9. ગાજવીજ સાથે વાવાઝોડું, વીજળી, ધૂળ, આંધી અને ભારે પવન
10. વાદળ ફાટવું અને કરા પડવા
11. હિમસરોવર ફાટવાનું પૂર

12. ગરમીનું જોમું

13. રાસાયણિક (ઔદ્યોગિક) કટોકટી

14. પરમાણુ અને વિકિરણ કટોકટી

15. જૈવિક અને જાહેર આરોગ્ય કટોકટી (BPHE)

16. આગ

17. જંગલમાં આગ

મોટાભાગની આપત્તિઓ અને કટોકટીઓમાં કેન્દ્રીય સંસ્થાઓની પ્રાથમિક ભૂમિકા આપત્તિગ્રસ્ત રાજ્ય અથવા કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશને સામાન્ય રીતે સહાયની વિનંતીઓના જવાબમાં વિવિધ પ્રકારની સહાય પૂરી પાડવાની હોય છે. જો કે, અમુક આફતોમાં અથવા જ્યારે પરિસ્થિતિ જરૂરી હોય ત્યારે કેન્દ્રીય સંસ્થાઓ સક્રિય ભૂમિકા ભજવશે. આપત્તિ વ્યવસ્થાપન આયોજન , સજ્જતા અને ક્ષમતા નિર્માણના ક્ષેત્રોમાં , કેન્દ્રીય સંસ્થાઓ વૈશ્વિક પ્રવાહો અનુસાર આપત્તિ વ્યવસ્થાપન પ્રણાલીઓ અને પ્રથાઓને અદ્યતન કરવા માટે સતત કામ કરશે. દરેક ખતરા માટે પેટા-વિભાગોમાં અનુસરવાના, DRR અને સંબંધિત પેટા-વિષયોના ક્ષેત્રો માટે દરેક છ વિષયલક્ષી ક્ષેત્રો (TA) માટે જવાબદારી માળખામાં અલગથી રજૂ કરવામાં આવ્યા છે.

૭.૧ વાવાઝોડું અને પવન

૭.૧.૧ આપત્તિના જોખમને સમજવું

ચક્રવાત અને પવન					ખતરાને ઓળખવો
	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય/ રાજ્ય સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૧	નિરીક્ષણ નેટવર્ક્સ , માહિતી પ્રણાલીઓ , દેખરેખ, સંશોધન, આગાહી અને પૂર્વ ચેતવણી	MOES*, DOS, MOST, MOJS, MEITY, NLRTI, MOEFCC	**પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)** • સંશોધકો અને સંસ્થાઓને સંશોધન અનુદાન આપીને- આંતરિક અને વધારાની ભીંતચિત્ર- સંશોધન અને અભ્યાસોને પ્રોત્સાહન આપવું • પારિસ્થિતિક અને કિનારાના ફેરફારો પર અભ્યાસ • ચક્રવાત ડેટાબેઝ અને આગાહી ને સાર્વજનિક ઉપલબ્ધતાને પ્રોત્સાહન આપવું **ટૂંકો ગાળો (T1)** • નિરીક્ષણ નેટવર્ક સ્થળો (ONS) નું ઉન્નતીકરણ • આયોજિત ઓટોમેટિક હવામાન સ્ટેશનો (AWS) અને વરસાદ માપન નેટવર્ક (RGN) ની સ્થાપના કરવી • દરિયાકાંઠાના વિસ્તારોમાં ડોપ્લર હવામાન રડાર નેટવર્કનું વિસ્તરણ કરવું • તમામ ONS નું એક જ પ્લેટફોર્મમાં AWS અને RGN સાથે એકીકરણ	DMD$, SDMA, RD, SLRTI, DDMA, PRIs, ULBs	**પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)** • આધાર અને સંકલન • પ્રાયોજક અભ્યાસ , સંશોધન અને દસ્તાવેજીકરણ • ચક્રવાત અને પવનના જોખમોની સામાજિક-આર્થિક અસરો પર અભ્યાસોને પ્રોત્સાહન આપવું **ટૂંકો ગાળો (T1)** જરૂરિયાત મુજબ રાજ્ય કક્ષાની તટવર્તી સલાહકાર સમિતિઓની રચના કરવી **મધ્યમ ગાળો (T2)** ક્ષમતા અને અસરો પર સામનો કરવા સામાજિક-આર્થિક પર

ચક્રવાત અને પવન					ખતરાને ઓળખવો
	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય/ રાજ્ય સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
			<u>મધ્યમ ગાળો</u> (T2) • નિરીક્ષણ નેટવર્ક , સાધનો, પ્રણાલીઓ, ટેકનોલોજીનું આધુનિકીકરણ • ચક્રવાત માટે સંવેદનશીલ દરેક દરિયાકાંઠાના જિલ્લા માટે ઓછામાં ઓછા એક હાઇ વિન્ડ સ્પીડ રેકોર્ડર અને એક સર્જ રેકોર્ડરની સ્થાપના કરવી • ચક્રવાતની એરક્રાફ્ટ તપાસ **<u>લાંબો ગાળો</u>** (T3) • જમીન અને મહાસાગર આધારિત નિરીક્ષણ પ્રણાલીઓ • આગાહી સુધારવા માટે સંશોધન અને અભ્યાસ • ઉચ્ચ-વિશ્લેષણ સ્થંભ સાઉન્ડિંગ્સ અને DWR નેટવર્કનું વિસ્તરણ • એરબોર્ન ડોપ્લર વેધર રડાર (ADWR) • એરબોર્ન લેસર ટેરેન મેપિંગ (ALTM) • મલ્ટિ-પ્લેટફોર્મ સેટેલાઇટ અને એરક્રાફ્ટ-આધારિત પ્રોફાઇલર દ્વારા પૂરક વાતાવરણીય નિરીક્ષણ નેટવર્કની સ્થાપના કરવી		અભ્યાસ

ચક્રવાત અને પવન					ખતરાને ઓળખવો
	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય/ રાજ્ય સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
			• અવલોકનો		
૨	ક્ષેત્રીકરણ/ નકશાકરણ	MOES*, DOS, MOEFCC, MOST, NLRTI	**પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)** શ્રેષ્ઠ સાધનો , ક્ષેત્રીય અભ્યાસ અને સેટેલાઇટ ડેટાનો ઉપયોગ કરીને દરિયાકાંઠાના જૈવિક-કવચ માટે દરિયાકાંઠાની ભીની ભૂમિઓ, મેન્ગ્રોવ્સ અને આશ્રય-પટ્ટાઓનું વર્ણન કરતા વિગતવાર નકશાની તૈયાર કરવા ટેકો આપવો.	SDMA, SLRTI, DDMA	**પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)** નકશાકરણ સંબંધિત અભ્યાસ હાથ ધરવો
3	જોખમ ખતરો, અસુરક્ષિતતા નબળાઈ અને (HRVCA)	MOES*, MOST, MOEFCC, MSJE, NLRTI, NDMA, NIDM	**પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)** • અભ્યાસ, દસ્તાવેજીકરણ અને સંશોધનને પ્રોત્સાહન આપવું • સામાજિક, ભૌતિક, આર્થિક, પારિસ્થિતિક, લિંગ, સામાજિક સમાવેશ અને સમાનતા પાસાઓને આવરી લેતી સંવેદનશીલતા અને ક્ષમતાઓ પર અભ્યાસ કરવો • વ્યાપક HRVCA માટે તકનીકી સહાય અને માર્ગદર્શન પૂરું પાડવું	SDMA, DDMA, DMD$, SLRTI, RD, DSJE, PRIs, ULBs	**પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)** આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજનાઓની તૈયારી અને સમયાંતરે પુનરાવર્તન, અને વિકાસ આયોજન માટે HRVCA હાથ ધરવું ટૂંકો ગાળો **(T1)** નિષ્ણાતો અને હિસ્સેદારો સાથે પરામર્શ માટે તંત્રની રચના/ મજબૂતીકરણ કરવું
૪	ચેતવણીઓ, ડેટા અને માહિતીનો પ્રસાર	MOES* MOIB, MEITY MOST, MCOM	**પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)** • કેન્દ્ર અને રાજ્ય સંસ્થાઓ વચ્ચે ઝડપી, સ્પષ્ટ, અસરકારક પ્રસાર • સંચાર સાધનોની ગોઠવવા	DMD$, SDMA, DDMA, RD, DDMA,	**પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)** • બધાને (માછીમારો સહિત), છેલ્લા સ્થળ સુધી ચેતવણીનો પ્રસાર -

ચક્રવાત અને પવન					ખતરાને ઓળખવો
	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય/ રાજ્ય સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
			• તમામ પ્રકારના વિકલ્પો , તકનીકો, અને મીડિયાનો ઉપયોગ કરીને ચેતવણીઓ આપવી • હવામાનની માહિતી ઓનલાઈન અને મોબાઈલ નેટવર્ક સેવા સાથે ઈન્ટરફેસ પૂરી પાડવી • રેડિયો, ટીવી અને સેલ ફોન પર ચેતવણીઓ આપવી **<u>મધ્યમ ગાળો (T2)</u>** છેલ્લા સ્થળ સુધી જોડાણની અને આપત્તિ જોખમ માહિતી મેળવવાની સુવિધા	PRIs, ULBs, IPRD	દૂરસ્થ, ગ્રામીણ અથવા શહેરી ; જોખમ ધરાવતા વિસ્તારોના લોકો માટે નિયમિત અદ્યતન કરવું • તમામ પ્રકારના વિકલ્પો , તકનીકો, અને મીડિયાનો ઉપયોગ કરીને ચેતવણીઓ આપવી • વિવિધ નેટવર્ક સંચાલકો અને સેવા પ્રદાતાઓ દ્વારા અનુપાલનનું નિરીક્ષણ **<u>ટૂંકો ગાળો (T1)</u>** કેન્દ્ર અને રાજ્ય વચ્ચે સીમલેસ ઇન્ટરફેસ નેટવર્કની સ્થાપના **<u>મધ્યમ ગાળો (T2)</u>** • ખતરાગ્રસ્ત સમુદાયોને પૂરતી માહિતી મેળવવા અમલીકરણ માટે અને માળખાકીય સુવિધાઓની ખાતરી કરવી • સંચાર સાધનોની ગોઠવવા

ચક્રવાત અને પવન					ખતરાને ઓળખવો
	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય/ રાજ્ય સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૫	આપત્તિ માહિતી મેળવવી અને સંચાલન	MHA*, MOSPI, તમામ મંત્રાલયો અને વિભાગો	**પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)** આપત્તિના નુકસાન અને નુકસાનીના મૂલ્યાંકન અંગેના આંકડાનું વ્યવસ્થિત આંકડા સંચાલન **ટૂંકો ગાળો (T1)** ૨૦૦૫-૨૦૧૫ ના આધાર રેખા પર આપત્તિ નુકસાન અને નુકસાન	DMD$, SDMA, તમામ વિભાગો	**પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)** આપત્તિના નુકસાન અને નુકસાનીના મૂલ્યાંકન અંગેના આંકડાનું વ્યવસ્થિત આંકડા સંચાલન **ટૂંકો ગાળો (T1)** ૨૦૦૫-૨૦૧૫ ના આધાર રેખા પર આપત્તિ નુકસાન અને નુકસાન

નોંધો: (#) **સરકારના દરેક મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સરકારી સંસ્થા - કેન્દ્ર અને રાજ્યનો ખાસ ઉલ્લેખ કરેલ ન હોય તો પણ આપત્તિ, સ્થાન અને સંદર્ભને આધારે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સહાયક ભૂમિકા એમ બંને રહેશે.** (*)આ પ્રતીક ધરાવતા મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સંસ્થા પાસે મધ્યસ્થ અથવા મુખ્ય ભૂમિકા છે અથવા માનવામાં આવે છે , જ્યારે ઉલ્લેખિત અન્યની સીધી અથવા સ્પષ્ટ સહાયક ભૂમિકા છે. ($)આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગ: આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મધ્યસ્થ વિભાગ તરીકે કાર્યરત રાજ્ય સરકારનો વિભાગ, દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં એકસમાન નથી.

૩.૧.૨ આંતર સંસ્થાકીય સંકલન

ચક્રવાત અને પવન					આંતર સંસ્થાકીય સંકલન
	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય/ રાજ્ય સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૧	એકન્દર આપત્તિ સંચાલન	MOES*	**પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)** સંકલન, તકનીકી સાધનો અને ટેકો પૂરો પાડવો	DMD$, SDMA, RD, DDMA, PRIs, ULBs	**પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)** • ડીએમ યોજનાઓની તૈયારી અને અમલીકરણ અને ડીએમ કાર્યો સાથે સંસ્થાઓની કામગીરી સુનિશ્ચિત કરવી • આપત્તિ જોખમ વ્યવસ્થાપન અને DRR ને મુખ્ય પ્રવાહમાં લાવવાના તમામ પાસાઓ • DRR, CCA અને વિકાસની સુસંગતતા અને પરસ્પર મજબૂતીકરણની ખાતરી કરવી
૨	પ્રતિભાવ	MHA	**પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)** કેન્દ્રીય સહાયનું આયોજન અને સંકલન	DMD$, SDMA, RD, DDMA, PRIs, ULBs	**પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)** • તાત્કાલિક પ્રતિભાવનું આયોજન અને સંકલન • કેન્દ્રીય સંસ્થાઓ સાથે સંકલન કરવું
3	ચેતવણી, માહિતી, આંકડા	MOS*, MEITY, NDMA	**પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)** ચેતવણીઓ, માહિતી અને ડેટાના ઝડપી , સ્પષ્ટ, અસરકારક પ્રસારને સુનિશ્ચિત કરવા માટે કેન્દ્ર અને રાજ્ય એજન્સીઓ વચ્ચે અસરકારક સંકલન અને	DMD$, SDMA, RD, DDMA, PRIs, ULBs	**પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)** છેલ્લા સ્થળ સુધી બધાને ચેતવણીઓના પ્રસારનું સંકલન, દૂરસ્થ, ગ્રામીણ અથવા શહેરી; જોખમગ્રસત વિસ્તારો ના લોકો માટે નિયમિત અદ્યતન કરવું

ચક્રવાત અને પવન					આંતર સંસ્થાકીય સંકલન
	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય/ રાજ્ય સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
			એકીકૃત સંદેશાવ્યવહાર		
४	બિન માળખાકીય પગલાં	MHA, NDMA, BIS	**પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)** (ક) સુધારેલા/ અપડેટ કરેલા નિયમો, ધોરણો માટે કેન્દ્ર અને રાજ્ય ની સંસ્થાઓ વચ્ચે સંકલન (ખ) નવા/ અદ્યતન ધોરણો અપનાવવા, (ગ) કાયદાઓ, નિયમોનું ઘડતર/ સુધારણા અને (ઘ) નીતિઓ અપનાવવી/ સમીક્ષા કરવી	DMD$, SDMA, RD, DDMA, PRIs, ULBs	**પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)** અદ્યતન કરેલા ધોરણો/ નિયકો અને તેમની ખાતરી કરવા માટે રાજ્ય સંસ્થાઓ વચ્ચે સંકલન, અમલીકરણ, અમલ અને દેખરેખ

નોંધોઃ (#) સરકારના દરેક મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સરકારી સંસ્થા - કેન્દ્ર અને રાજ્યનો ખાસ ઉલ્લેખ કરેલ ન હોય તો પણ આપત્તિ, સ્થાન અને સંદર્ભને આધારે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સહાયક ભૂમિકા એમ બંને રહેશે. (*)આ પ્રતીક ધરાવતા મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સંસ્થા પાસે મધ્યસ્થ અથવા મુખ્ય ભૂમિકા છે અથવા માનવામાં આવે છે , જ્યારે ઉલ્લેખિત અન્યની સીધી અથવા સ્પષ્ટ સહાયક ભૂમિકા છે. ($) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગ: આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મધ્યસ્થ વિભાગ તરીકે કાર્યરત રાજ્ય સરકારનો વિભાગ, દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં એકસમાન નથી.

૭.૧.૩ આપત્તિ જોખમ ઘટાડામાં રોકાણ- માળખાકીય પગલાં

ચક્રવાત અને પવન					માળખાકીય પગલાં
	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૧	ઇમરજન્સી ઓપરેશન કેન્દ્રોની સ્થાપના/ મજબૂતીકરણ	સંબંધિત કેન્દ્રીય મંત્રાલયો,MHA	**પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)** પૂરના તોફાન સામે માનવશક્તિ/ સંસાધનો સાથે પૂર મોસમમાં ઇઓસીની ચોવીસ કલાક કામગીરીની ખાતરી કરવી	DMD$, SDMA, ULBs, PRIs	**પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)** પૂરના તોફાન સામે માનવશક્તિ/ સંસાધનો સાથે શહેરી પૂર મોસમમાં ઇઓસીની ચોવીસ કલાક કામગીરીની ખાતરી કરવી
૨	બહુહેતુક ચક્રવાત આશ્રયસ્થાનો	NDMA, MHUA, MOST	**પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)** તાંત્રીક સહાય	DMD$, SDMA, RD, DDMA, PRIs,ULBs	**ટૂંકા ગાળાની (T1)** જોખમી સ્થળોએથી સ્થળાંતર કરાયેલા લોકો અને પશુધન માટે કામચલાઉ આશ્રયસ્થાનો તરીકે કામ આવે એવા સલામત ઇમારતો અને સ્થળોની ઓળખ **મધ્યમ ગાળાની (T2)** વારંવાર ચક્રવાત થવાની સંભાવના ધરાવતા દરિયાકાંઠાના ગામો/વસવાટોમાં બહુહેતુક

ચક્રવાત અને પવન					માળખાકીય પગલાં
	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
					આશ્રયસ્થાનોનું નિર્માણ **<u>લાંબા ગાળાની (T3)</u>** લાગુ પડતા મકાન નિયમોનું પાલન સુનિશ્ચિત કરવું
3	સામાજિક આવાસ યોજનાઓ	MORD, MHUA	**<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u>** તમામ સામાજિક આવાસ યોજનાઓમાં ચક્રવાત-પ્રતિરોધક સુવિધાઓ સહિત યોગ્ય બહુવિધ જોખમોના સલામતી ધોરણો સામેલ હોવાની ખાતરી કરવા માટે તમામ આવાસ યોજનાઓની સમીક્ષા કરવી. **<u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u>** ચક્રવાત-પ્રતિરોધક સુવિધાઓ સામાજિક આવાસ યોજનાઓના આયોજન અને અમલીકરણમાં સામેલ હોવાની ખાતરી કરવી **લાંબા ગાળાની (T3)**	DMD$, SDMA, DDMA, PRIs, ULBs, DRD, UDD, PRD	**<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u>** તમામ સામાજિક આવાસ યોજનાઓમાં ચક્રવાત-પ્રતિરોધક સુવિધાઓ સહિત યોગ્ય બહુવિધ જોખમોના સલામતી ધોરણો સામેલ હોવાની ખાતરી કરવા માટે તમામ આવાસ યોજનાઓની સમીક્ષા કરવી. **<u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u>** • લાગુ પડતા મકાન નિયમોનું પાલન સુનિશ્ચિત કરવું **લાંબા ગાળાની (T3)**

ચક્રવાત અને પવન					માળખાકીય પગલાં
	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
			બહુલક્ષી-સંકટ વિના ખાસ કરીને તમામ સામાજિક આવાસોનું ચક્રવાત-પ્રતિરોધક સુવિધાઓ નું પુનઃરૂપાંતરણ કરવું		બહુલક્ષી-સંકટ વિના ખાસ કરીને તમામ સામાજિક આવાસોનું ચક્રવાત-પ્રતિરોધક સુવિધાઓ નું પુનઃરૂપાંતરણ કરવું
૪	તમામ જીવાદોરી માળખા અને જટિલ આંતરમાળખાનું જોખમ પ્રતિરોધક બાંધકામ , મજબૂતીકરણ અને પુનઃસંયોજન	NDMA, MHUA, MOST	**પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)** માર્ગદર્શન અને અમલીકરણ	DMD$, SDMA, DDMA, PRIs, ULBs	**પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)** તકનીકી સંસ્થાઓ સાથે સહયોગ અને અમલીકરણ

નોંધોઃ (#) સરકારના દરેક મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સરકારી સંસ્થા - કેન્દ્ર અને રાજ્યનો ખાસ ઉલ્લેખ કરેલ ન હોય તો પણ આપત્તિ, સ્થાન અને સંદર્ભને આધારે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સહાયક ભૂમિકા એમ બંને રહેશે. (*)આ પ્રતીક ધરાવતા મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સંસ્થા પાસે મધ્યસ્થ અથવા મુખ્ય ભૂમિકા છે અથવા માનવામાં આવે છે , જ્યારે ઉલ્લેખિત અન્યની સીધી અથવા સ્પષ્ટ સહાયક ભૂમિકા છે. ($) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગઃ આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મધ્યસ્થ વિભાગ તરીકે કાર્યરત રાજ્ય સરકારનો વિભાગ, દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં એકસમાન નથી.

૭.૧.૪ આપત્તિ જોખમ ઘટાડામાં રોકાણ- બિન-માળખાકીય પગલાં

ચક્રવાત અને પવન					બિનમાળખાકીય પગલાં-
	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૧	• કાયદા • વિનિયમો • અમલીકરણ તંત્ર • ટેકનો લીગલ કાર્યપ્રણાલી • સંસ્થાકીય વ્યવસ્થા • આપત્તિ જોખમ ઘટાડવાની સંહિતા • દેખરેખ રાખવી	MOES, MOEFCC, DOS, BIS, MFIN	**પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)** • માર્ગદર્શન અને સહાય • દરિયાકાંઠાના વિસ્તારોના કાયદાનું પાલન અને દેખરેખ **ટૂંકા ગાળાની (T1)** લાગુ પડતી સંહિતાની સમીક્ષા અને અદ્યતન કરવા	DMD$, SDMA, RD, પર્યાવરણ/ વન વિભાગ DFIN	**પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)** પારિસ્થિતિક તંત્ર મજબૂત જમીન વપરાશ પ્રદેશ વર્ગીકરણ જળ-કૃષિ અને ભૂગર્ભજળ ઉલેચવા નિયમન જમીન ઉપયોગના આયોજનને મજબૂત બનાવવું
				DMD$, CADA, CZMA,	**પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)** દરિયાકાંઠાના ધોવાણ, માળખા જોખમ, કુદરતી અવરોધોની જાળવણી પર ધ્યાન આપતા દરિયાકિનારાના ફેરફારોનું નિરીક્ષણ કર વું
				DMD$, Forest Dept., UDD, DRD, CZMA, DDMA, PRIs, ULBs	**ટૂંકા ગાળાની (T1)** CRZ માર્ગદર્શિકાઓ અને નગર અને દેશ આયોજન નિયમોના ટેકનો-કાનૂની માળખા અનુસાર વિવિધ હેતુઓ માટે દરિયાકાંઠાના વિસ્તારોના જાહેરનામાનો; અમલ અને દેખરેખ

ચક્રવાત અને પવન					બિનમાળખાકીય પગલાં-
	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
		MOES, MORD, MOEFCC	**પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)** રાષ્ટ્રીય વનીકરણ કાર્યક્ર હેઠળ દરિયાઇ રક્ષિત પટ્ટીને ફરજિયાત ઘટક તરીકે આગળ વધારવો	DMD$, SDMA, RD, DDMA, PRIs, ULBs, Environment / Forest Dept.	**પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)** દરિયાકાંઠાના તમામ રાજ્યો અને કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશો જૈવિક કવચના ફેલાવા , જાળવણી અને પુનઃસ્થાપન/ પુનર્જીવન હાથ ધરશે
		CWC, તમામ મંત્રાલયો અને વિભાગો	**પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)** • ચક્રવાત સંભવિત કિનારાના વિસ્તારોમાં પૂર મેદાની પ્રદેશ વર્ગીકરણ અને પૂર જળપ્રલય વ્યવસ્થાપન માટે નિયમનકારી માળખું ઘડવા માટે માર્ગદર્શન અને સહાય • ખતરા વીમાને પ્રોત્સાહન આપવું	DMD$, SDMA, RD, DDMA, IRD, PRIs, ULBs	**પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)** ખતરા વીમાને પ્રોત્સાહન આપવું **ટૂંકા ગાળાની (T1)** પ્રદેશ વર્ગીકરણ માર્ગદર્શિકા અનુસાર જમીન-ઉપયોગ નિયમન અમલમાં મૂકવા માટે કેન્દ્રીય સંસ્થાઓ સાથે સંયુક્ત રીતે કાર્ય ટીમોની રચના કરવી
૨	જાહેર ખાનગી ભાગીદારી	MOES, NDMA, MCA*, MCF, MOCI, MPFI, MHIPE, MFIN	**પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)** માર્ગદર્શન	DMD$, SDMA, RD, DDMA	**પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)** ખાનગી ભાગીદારીને પ્રોત્સાહન આપવું
3	ખતરાનું સ્થાનાંતરણ	MFIN*, NDMA	**પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)** જીવન અને સંપત્તિ માટે બહુ જોખમી વીમા	DFIN*, DMD$,	**પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)** જીવન અને સંપત્તિ માટે બહુ જોખમી વીમા

ચક્રવાત અને પવન					બિનમાળખાકીય પગલાં-
	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
		, MHA, MAFW	સહિત જોખમ સ્થાનાંતરણ વ્યવસ્થાનો અમલ **<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u>** નીતિ માળખું	SDMA, DAG	સહિત જોખમ સ્થાનાંતરણ વ્યવસ્થાનો અમલ **<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u>** નીતિ માળખું

નોંધોઃ (#) સરકારના દરેક મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સરકારી સંસ્થા - કેન્દ્ર અને રાજ્યનો ખાસ ઉલ્લેખ કરેલ ન હોય તો પણ આપત્તિ, સ્થાન અને સંદર્ભને આધારે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સહાયક ભૂમિકા એમ બંને રહેશે. (*)આ પ્રતીક ધરાવતા મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સંસ્થા પાસે મધ્યસ્થ અથવા મુખ્ય ભૂમિકા છે અથવા માનવામાં આવે છે , જ્યારે ઉલ્લેખિત અન્યની સીધી અથવા સ્પષ્ટ સહાયક ભૂમિકા છે. ($) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગ: આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મધ્યસ્થ વિભાગ તરીકે કાર્યરત રાજ્ય સરકારનો વિભાગ, દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં એકસમાન નથી.

૭.૧.૫ ક્ષમતા નિર્માણ

ચક્રવાત અને પવન					ક્ષમતા વિકાસ
	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૧	તાલીમ	NIDM, NDMA, NLRTI, NDRF	**પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)** કેન્દ્ર સરકારના કર્મચારીઓ, SDRF, CDEF, સમુદાય, સ્વયંસેવકો અને અન્ય સીધા હિસ્સેદારો માટે તાલીમ અને ઓપવર્ગ કાર્યક્રમો	DMD$, SDMA, DDMA, RD, SIDM, ATI, તકનીકી તાલીમ સંસ્થાઓ, SIRD, પોલીસ તાલીમ એકેડમી, AHD	**પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)** રાજ્ય સરકારના કર્મચારીઓ, અને અન્ય સીધા હિસ્સેદારો જેમ કે: નાગરિક, મીડિયા-વ્યક્તિઓ, ચૂંટાયેલા પ્રતિનિધિઓ, પશુ ચિકિત્સક વ્યાવસાયિકોને તાલીમ અને ઓપવર્ગ કાર્યક્રમો. અને આપત્તિથી અસર કરનારા પ્રાણીઓની સંભાળ અને મદદ કરવી
		NDMA, NIDM, NDRF, MYAS, MOD	**પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)** NCC, NYKS, સ્કાઉટ્સ અને ગાઇડ્સ અને NSS જેવા યુવાનોના તાલીમ કાર્યક્રમોમાં આપત્તિ પ્રતિભાવ, શોધ અને બચાવનો સમાવેશ કરવો	DMD$, SDMA, DDMA, RD, SIDM, ATI	**પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)** ગામના સ્વયંસેવકો, જેવા કે યુવાનોના તાલીમ કાર્યક્રમોમાં આપત્તિ પ્રતિભાવ, શોધ અને આપત્તિ-અસરગ્રસ્ત પ્રાણીઓનું રક્ષણ અને બચાવનો સમાવેશ કરવો
૨	અભ્યાસક્રમ વિકાસ	MHRD, UGC, NIDM, NLRTI	**મધ્યમ ગાળાના (T2)** ચક્રવાત જોખમ વ્યવસ્થાપન માટે સંબંધિત વિષયોનો સમાવેશ કરવા અંડરગ્રેજ્યુએટ ઇજનેરી અભ્યાસક્રમો અદ્યતન કરવા	EDD, વ્યવસાયિક સંસ્થાઓ અને રાજ્ય પરિષદો	**મધ્યમ ગાળાના (T2)** ચક્રવાત જોખમ વ્યવસ્થાપન માટે સંબંધિત વિષયોનો સમાવેશ કરવા અંડરગ્રેજ્યુએટ ઇજનેરી અભ્યાસક્રમો અદ્યતન કરવા

ચક્રવાત અને પવન					ક્ષમતા વિકાસ
	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
		MHFW, NLRTI	**<u>મધ્યમ ગાળાના</u>** (T2) આરોગ્ય વ્યવસાયિકો માટે ડિપ્લોમા/યુજી/પીજી સ્તરે કટોકટી વ્યવસ્થાપન, કટોકટીની તબીબી પ્રતિક્રિયા/પુનઃપ્રાપ્તિ અને આઘાત વ્યવસ્થાપન દાખલ કરવા	HFWD, EDD	**<u>મધ્યમ ગાળાના</u>** (T2) આરોગ્ય વ્યવસાયિકો માટે ડિપ્લોમા/યુજી/પીજી સ્તરે કટોકટી વ્યવસ્થાપન, કટોકટીની તબીબી પ્રતિક્રિયા/પુનઃપ્રાપ્તિ અને આઘાત વ્યવસ્થાપન દાખલ કરવા
		CBSE	**<u>મધ્યમ ગાળાના</u>** (T2) અભ્યાસક્રમમાં મૂળભૂત DM ખ્યાલો દાખલ કરવા	રાજ્ય શિક્ષણ બોર્ડ	**<u>મધ્યમ ગાળાના</u>** (T2) અભ્યાસક્રમમાં મૂળભૂત DM ખ્યાલો દાખલ કરવા
3	જાગૃતિ નિર્માણ	NDMA, NDRF, CAPF, NIDM, MOES	• માસ મીડિયા ઝૂંબેશ હાથ ધરવી • જાગૃતિ અભિયાન/ IEC માં વલણ અને વર્તનમાં ફેરફારને પ્રોત્સાહન આપવું **<u>લાંબા ગાળાના</u>** (T3) • આપત્તિ જોખમ નિવારણ , શમન અને વધુ સારા જોખમ સંચાલનની સંસ્કૃતિને પ્રોત્સાહન આપવું • વીમા/ જોખમ સ્થાનાંતરણના ઉપયોગને પ્રોત્સાહન આપવું	DMD$, SDMA, RD, DDMA, SDRF, F&ES, CDEF, Police	**<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત</u>** **<u>(RR)</u>** • માસ મીડિયા ઝૂંબેશ હાથ ધરવી • જાગૃતિ અભિયાન/ IEC માં વલણ અને વર્તનમાં ફેરફારને પ્રોત્સાહન આપવું **<u>લાંબા ગાળાના</u>** (T3) • આપત્તિ જોખમ નિવારણ, શમન અને વધુ સારા જોખમ સંચાલનની સંસ્કૃતિને પ્રોત્સાહન આપવું • વીમા/ જોખમ સ્થાનાંતરણના ઉપયોગને પ્રોત્સાહન આપવું • સામુદાયિક રેડિયોને પ્રોત્સાહન આપવું

ચક્રવાત અને પવન					ક્ષમતા વિકાસ
	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
			• સામુદાયિક રેડિયોને પ્રોત્સાહન આપવું • DRR અને DM વિશે જાગૃતિ પેદા કરવા માટે સિવિલ સોસાયટી સંસ્થાઓના નેટવર્કને મજબૂત બનાવવું		• DRR અને DM વિશે જાગૃતિ પેદા કરવા માટે સિવિલ સોસાયટી સંસ્થાઓના નેટવર્કને મજબૂત બનાવવું • આપત્તિગ્રસ્ત પ્રાણીઓની સંભાળ અને રક્ષણ અંગેની માહિતી
૪	નકલી નિદર્શનો/ મનોયત્ન	NDMA, NDRF, MOD, CAPF	**પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)** તમામ મંત્રાલયો અને તમામ રાજ્યો/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશો દ્વારા ઇમરજન્સી મનોયત્ન આયોજન અને અમલને પ્રોત્સાહન આપવું		**પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)** કટોકટી કવાયતનું સંયુક્ત આયોજન અને અમલ
૫	વ્યાવસાયિક તાલીમ/ કૌશલ્ય વિકાસ	NDMA, NIDM, MSDE, NSDA, NSDC, IIE, NIESBUD, MMSME, NLSDA	**પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)** વિવિધ પ્રકારના આવાસ અને માળખાકીય સુવિધાઓ માટે ચક્રવાત-પ્રભાવિત વિસ્તારોમાં બહુ-જોખમ પ્રતિરોધક બાંધકામ	DMD$, SDMA, DDMA,RD, SLSDA	**પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)** • તાલીમ કાર્યક્રમો હાથ ધરવા • ચક્રવાત-પ્રતિરોધક બાંધકામ ને લગતી વિવિધ વેપાર માટે પ્રશિક્ષક ટીમો બનાવવી

ચક્રવાત અને પવન					ક્ષમતા વિકાસ
	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
			માટે કૌશલ્ય વિકાસને પ્રોત્સાહન આપવું		
૬	મહિલાઓ, સીમાંત સમુદાયો અને અપંગો માં સશક્તિકરણ	MSJE, MWCD, NDMA, NIDM	**પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)** આપત્તિ વ્યવસ્થાપનના તમામ પાસાઓને આવરી લેતા ક્ષમતા વિકાસમાં લિંગ સંવેદનશીલ અને ન્યાયી અભિગમોનો સમાવેશ કરવો	DMD$, SDMA, DSJE, RD, SIDM, ATI, DDMA, PRIs, ULBs	**પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)** રાજ્ય, જિલ્લા અને સ્થાનિક સ્તરે આપત્તિ વ્યવસ્થાપનના તમામ પાસાઓને આવરી લેતા ક્ષમતા વિકાસમાં લિંગ સંવેદનશીલ અને ન્યાયી અભિગમોનો સમાવેશ કરવો
૭	સમુદાય આધારિત આપત્તિ વ્યવસ્થાપન	NDMA, NIDM, NDRF, MOD, CAPF, MORD, MHUA	**પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)** પ્રોત્સાહન, માર્ગદર્શન અને સહાય	DMD$, SDMA, RD, DDMA, SIDM, ATI, PRIs,ULBs	**પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)** PRI, SHG, NCC, NSS, યુવાનો, સ્થાનિક સમુદાય સંસ્થાઓ માટે તાલીમ **ટૂંકા ગાળાના (T1)** બહુ-જોખમી અભિગમ પર આધારિત આપત્તિઓનું સંચાલન અને સામનો કરવાની સમુદાયોની ક્ષમતાને મજબૂત બનાવવી

નોંધોઃ (#) સરકારના દરેક મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સરકારી સંસ્થા - કેન્દ્ર અને રાજ્યનો ખાસ ઉલ્લેખ કરેલ ન હોય તો પણ આપત્તિ, સ્થાન અને સંદર્ભને આધારે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સહાયક ભૂમિકા એમ બંને રહેશે. (*) આ પ્રતીક ધરાવતા મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સંસ્થા પાસે મધ્યસ્થ અથવા મુખ્ય ભૂમિકા છે અથવા માનવામાં આવે છે, જ્યારે ઉલ્લેખિત અન્યની સીધી અથવા સ્પષ્ટ સહાયક ભૂમિકા છે. ($) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગઃ આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મધ્યસ્થ વિભાગ તરીકે કાર્યરત રાજ્ય સરકારનો વિભાગ, દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં એકસમાન નથી.

૭.૧.૬ આબોહવા પરિવર્તન જોખમનું વ્યવસ્થાપન

ચક્રવાત અને પવન					આબોહવા પરિવર્તન જોખમ વ્યવસ્થાપન
	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૧	સંશોધન, આગાહી, ડેટા વ્યવસ્થાપન, પ્રદેશ વર્ગીકરણ, નકશાકરણ	MOES*, DOS, MOST, MOEFCC, MAFW, NDMA, NLRTI	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત</u> (RR) આબોહવા પરિવર્તન સંબંધિત જોખમો અને અનુકૂલન વિકલ્પો પર અભ્યાસ અને સંશોધનને પ્રોત્સાહન આપવું <u>ટૂંકા ગાળાના</u> (T1) • ચક્રવાતી પ્રવૃત્તિ અને દરિયાઇ ઉછાળાને અસર કરતા GACC અસરની લાક્ષણિકતા વિકસાવવી • GACC સંચાલિત પારિસ્થિતિક તંત્ર અને કિનારાના ફેરફારો પર અભ્યાસ • વિવિધ GACC અસર લાક્ષણિકતા હેઠળ ઉન્નત જોખમો (આર્થિક , સામાજિક, વગેરે) નું મૂલ્યાંકન કરવું • વિવિધ સમુદ્રી સ્તરના ઉદય અને દરિયાકાંઠાના પરિવર્તનના લાક્ષણિકતા ધ્યાનમાં રાખીને આબોહવા પરિવર્તન અસરોનું જોખમ ઝોન/મેપિંગ હાથ ધરવું • પરસ્પર સુસંગતતા અને GACC ના પરસ્પર મજબૂતીકરણ અને	DMD$, SDMA, RD, AGD., AHD, FIHD, WRD, EFD, SLRTI	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત</u> **(RR)** • GACC ને લગતા પ્રયાસો કરવા • કેન્દ્રીય એજન્સીઓ સાથે સંકલન • GACC શમન અને અનુકૂલન માટે રાજ્ય-વિશિષ્ટ પ્રયાસો અને સ્થાનિક પ્રયાસોને પ્રાયોજિત અને પ્રોત્સાહન આપવું <u>મધ્યમ ગાળાની</u> (T2) રાજ્ય-વિશિષ્ટ જીએસીસી અસર અને સામના માટેની પદ્ધતિઓ દસ્તાવેજ તૈયાર કરવો <u>લાંબાં ગાળાની</u> (T3) • વિવિધ GACC અસર

ચક્રવાત અને પવન					આબોહવા પરિવર્તન જોખમ વ્યવસ્થાપન
	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
			કિનારે જોખમ સંચાલન પર સંશોધન અભ્યાસ <u>લાંબા ગાળાની</u> (T3) • GACC ની અસરો માટે ડેટા બેઝ વ્યવસ્થાપન પ્રણાલી તૈયાર કરવી • GACC જીએસીસીના જોખમો અને તેની સંભવિત અસરો માટે આગાહી મોડેલ તૈયાર કરવું		રૂપરેખા હેઠળ વધેલા જોખમો (આર્થિક, સામાજિક, વગેરે) પર રાજ્ય-વિશિષ્ટ અભ્યાસોને પ્રોત્સાહન આપવું • GACC પર રાજ્ય વિશિષ્ટ સંદર્ભો અને જોખમોમાં પરિણામી ફેરફારો સાથે સંશોધન અભ્યાસોને પ્રોત્સાહન આપવું
૨	જોખમના ખતરાની સંવેદનશીલતા અને ક્ષમતા નું મૂલ્યાંકન (HRVCA)	MOES*, NIDM, MOEFCC, NLRTI	<u>લાંબા ગાળાની</u> (T3) • GACC અસર રૂપરેખા હેઠળ જોખમ , સંવેદનશીલતા અને ક્ષમતાઓમાં ફેરફારોનું મૂલ્યાંકન કરવું • અસુરક્ષિત અને સીમાંત વર્ગોના GACC જોખમોનું મૂલ્યાંકન કરવું • GACC અસરોને ધ્યાનમાં લેતા વ્યાપક HRVCA માટે તકનીકી	DMD$, SDMA, RD, EFD, AGD, FIHD, WRD DDMA, PRIs, ULBs, SLRTI	<u>લાંબા ગાળાની</u> (T3) • અસુરક્ષિત અને સીમાંત વર્ગોના GACC જોખમોનું મૂલ્યાંકન કરવું • GACC અસરોને ધ્યાનમાં લેતા

	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
			સહાય અને માર્ગદર્શન આપવું		વ્યાપક HRVCA માટે તકનીકી સહાય અને માર્ગદર્શન આપવું
3	આબોહવા પરિવર્તન અનુકૂલન (CCA)	MOES*, MOST, DOS, MOJS, MAFW, MOEFCC	<u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> • CCA જરૂરિયાતને સમજવી • GACC નો સામનો કરવાની પદ્ધતિઓનો અભ્યાસ કરવો • CCA તંત્ર તૈયાર કરવું <u>લાંબા ગાળાની (T3)</u> • લીલા અને વાદળી માળખાગત અભિગમના યોગ્ય સંયોજનોને પ્રોત્સાહન આપવું • GACC અનુકૂલન કાર્યક્રમોના અમલીકરણમાં ટેકો આપવો • નબળા જૂથો માટે સામાજિક સુરક્ષા કાર્યક્રમોમાં અનુકૂલનશીલ પગલાંનો પ્રચાર કરવો	DMD$, SDMA, EFD*, RD, Agriculture Dept., WRD DDMA, PRIs,ULBs	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • સંવેદના અને જાગૃતિ સર્જન • રાષ્ટ્રીય CCA પ્રયાસને સમર્થન આપવું • કેન્દ્રીય એજન્સીઓ સાથે સંકલન • GACC શમન અને અનુકૂલન માટે રાજ્ય-વિશિષ્ટ પ્રયાસો અને સ્થાનિક પ્રયાસ પ્રાયોજક અને પ્રોત્સાહન આપવું <u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> સ્થાનિક અનુકૂલન વ્યૂહરચના અને નમૂનારૂપ યોજનાઓ તૈયાર કરવી <u>લાંબા ગાળાની (T3)</u> • રાજ્ય-વિશિષ્ટ પ્રયાસો અને સ્થાનિક પ્રયાસોને પ્રાયોજક કરો અને પ્રોત્સાહન આપો

	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
					• લીલા અને વાદળી માળખાગત અભિગમના યોગ્ય સંયોજનોને પ્રોત્સાહન આપવું • GACC અનુકૂલન કાર્યક્રમોના અમલીકરણમાં ટેકો આપવો નબળા જૂથો માટે સામાજિક સુરક્ષા કાર્યક્રમોમાં અનુકૂલનશીલ પગલાંનો પ્રચાર કરવો

નોંધોઃ (#) સરકારના દરેક મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સરકારી સંસ્થા - કેન્દ્ર અને રાજ્યનો ખાસ ઉલ્લેખ કરેલ ન હોય તો પણ આપત્તિ, સ્થાન અને સંદર્ભને આધારે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સહાયક ભૂમિકા એમ બંને રહેશે. (*) આ પ્રતીક ધરાવતા મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સંસ્થા પાસે મધ્યસ્થ અથવા મુખ્ય ભૂમિકા છે અથવા માનવામાં આવે છે, જ્યારે ઉલ્લેખિત અન્યની સીધી અથવા સ્પષ્ટ સહાયક ભૂમિકા છે. ($) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગ: આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મધ્યસ્થ વિભાગ તરીકે કાર્યરત રાજ્ય સરકારનો વિભાગ, દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં એકસમાન નથી.

૭.૨ પૂર

૭.૨.૧ આપત્તિના જોખમને સમજવું

પૂર					આપત્તિ ખતરાને સમજવો
	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૧	અવલોકન નેટવર્ક્સ , માહિતી પ્રણાલીઓ , દેખરેખ, સંશોધન, આગાહી અને પૂર્વ ચેતવણી	MOES*, MOJS/CWC*, MAFW, DOS, MEITY, NLRTI	**<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત</u> <u>(RR)</u>** મૂલ્યાંકન, દેખરેખ અને વૈજ્ઞાનિક અભ્યાસ <u>ટૂંકા ગાળાની</u> (T1) •બંધ સમોચ્ચ અને પ્રવાહની સંવેદનહીલતાના નકશાઓની તૈયારી કરવી •નદીના મૂખ ધોરણે પૂરની આગાહી અને ચેતવણી પ્રણાલીઓનું આધુનિકીકરણ કરવું •રાજ્યો/કેન્દ્ર શાસિત પ્રદેશોને પૂર અગ્રતા અને પ્રવાહિતા સુધારણા કાર્યોની ઓળખમાં સહાય કરવી •પૂરની સજ્જતા , નદીના તટ અને જળાશય વ્યવસ્થાપન યોજનાઓનું નિરીક્ષણ કરવું <u>મધ્યમ ગાળાની</u> (T2) •પડોસી દેશોમાં આવતી નદીઓનો અભ્યાસ અને દેખરેખ રાખવી •આગાહીઓ અને સરહદના મુદ્દાની યોજનાઓનું અમલીકરણ કરવું •નેપાળ, ભૂતાન અને ચીનમાંથી આવતી નદીઓ સહિત મહત્વની નદીઓના જળ-ભૂમિગત આંકડા સમયસર મેળવવાને લગતી	DMD$, IRD., WRD, SDMA, DDMA, SLRTI, PRIs, ULBs	**<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત</u> <u>(RR)</u>** • કેન્દ્રીય સંસ્થાઓ સાથે સહકાર અને સમર્થન કરવું • રાજ્ય-વિશિષ્ટ પ્રયાસો પ્રાયોજક; પૂર વ્યવસ્થાપનમાટે સ્થાનિક પ્રયાસોને સમર્થન આપવું • સ્થાનિક માહિતી પ્રણાલીઓને સમર્થન આપવું અને વધુ સારા પ્રબંધન માટે ડેટા અદ્યતન કરવા <u>ટૂંકા ગાળાની</u> (T1) • પૂર સજ્જતા અમલીકરણ અને દેખરેખ, સરોવરોમાંથી આવતા પાણી પ્રણાલીને સુધારવા વળાંકને અદ્યતન કરવા સહિત નદી મૂખ અને સરોવર વ્યવસ્થાપન • પૂર સંરક્ષણ અને પ્રવાહ સુધારણાની અગ્રતાને ઓળખવી

પૂર					આપત્તિ ખતરાને સમજવો
	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
			યોજનાઓનું અમલીકરણ કરવું •વાદળ ફાટવા સહિત જુદા જુદા પ્રકારાન પૂર અને પૂરના કારણો જાણવા માટે વિશેષ પ્રયાસો કરવા **<u>લાંબા ગાળાના</u>** <u>(T3)</u> •ડેમમાં આવતા અને છોડવામાં આવતા પાણીના જથ્થાના વિકાસ/સુધારા/ અને આગાહીની પ્રણાલીઓનું અદ્યતનીકરણ કરવું		**<u>મધ્યમ ગાળાની</u>** <u>(T2)</u> નદી મૂખ અને સરોવરના સાવ ક્ષેત્રોમાં પૂર વ્યવસ્થાપનને લગતા જમીન વપરાશ અને જળ-ભૂમિ ફેરફારોનો અભ્યાસ કરવો **<u>લાંબા ગાળાના</u>** <u>(T3)</u> પૂર સંરક્ષણ અને પ્રવાહ સુધારણા યોજનાઓનો અમલ કરવો
૨	પ્રાદેશિક વર્ગીકરણ, નકશાકરણ અને પૂર સંભવિત વિસ્તારોનું વર્ગીકરણ કરવું	MOJS*, DOS, NLRTI	**<u>ટૂંકા ગાળાની</u>** <u>(T1)</u> વધારે સંવેદનશીલ વિસ્તારોને ઓળખીને પૂર પ્રભાવિત વિસ્તારોના મોટા પ્રમાણમાં જોખમી નકશાઓ તૈયાર કરવા	DMD$, IRD, SLRTI, WRD, SDMA, DDMA, PRIs, ULBs	**<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત</u>** **<u>(RR)</u>** • રાજ્ય વિશેષ પ્રયાસોને પ્રાયોજિત કરવા અને સ્થાનિક પ્રયાસોને સમર્થન આપવું

પૂર					આપત્તિ ખતરાને સમજવો
	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
3	સંશોધન અને વિકાસ	MOJS, DOS, MOST, NLRTI, બ્રહ્મપુત્રા બોર્ડ, ગંગા પૂર નિયંત્રણ આયોગ	**<u>ટૂંકા ગાળાની</u>** (T1) • પૂર પ્રભાવિત વિસ્તારોમાં રહેતા લોકોના સમર્થન પ્રણાલીનો અભ્યાસ કરવો • પૂર પ્રભાવિત વિસ્તારોમાં આશ્રયસ્થાનોનીયોજનાઓને લગતી ડિઝાઈન • પૂરની સામાજિક આર્થિક અસરો **<u>મધ્યમ ગાળાની</u>** (T2) • નદી મૂખ અભ્યાસ • નદીના પૂરથી માટી ધોવાણ, કાંપ વહન, નદી પ્રવાહમાં ફેરફાર અને જહાજોનો યોગ્ય ઉપયોગને લગતા પૂરના મુદ્દાઓનો અભ્યાસ • સંશોધકો અને સંસ્થાઓને સંશોધન અનુદાન આપીને અંદર અને બહારના ભિંતચિત્રોના સંશોધન અને અભ્યાસને પ્રોત્સાહન આપવું **<u>Long Term (T3)</u>** • મોટા પૂર નિયંત્રણ અને સંરક્ષણ પગલાં લેતાં પહેલાં જળ વિજ્ઞાન અને રૂપાત્મક અભ્યાસો • ડેમોમાં આવતા અને સંગ્રહિત જથ્થા માટે અદ્યતન કરેલ આગાહી પદ્ધતિ અને નમૂના તૈયાર કરવા	DMD$, IRD, WRD, SDMA, DDMA, SLRTI	**<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત</u>** **<u>(RR)</u>** • કેન્દ્રીય સંસ્થાઓને સમર્થન અને સહકાર આપવો • આ તમામ ક્ષેત્રોમાં રાજ્ય વિશેષ પ્રયાસોને પ્રાયોજિત કરવા અને સ્થાનિક પ્રયાસોને સમર્થન આપવું

પૂર					આપત્તિ ખતરાને સમજવો
	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૪	જોખમના ખતરાની સંવેદનશીલતા અને ક્ષમતા નું મૂલ્યાંકન (HRVCA)	NDMA, NIDM, MOJS, MOST, MSJE, NLRTI	**<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત</u> <u>(RR)</u>** • અભ્યાસો, દસ્તાવેજીકરણ અને સંશોધનને પ્રત્સાહિત કરવું • સંવેદનશીલતા અને સામાજિક, ભૌતિક, પર્યાવરણીય, જાતિ, સામાજિક સમાવેશ અને સમાનાના પાસાઓને આવરી લેતો અભ્યાસ • સર્વગ્રાહી HRVCA માટે ટેકનિકલ સમર્થન અને માર્ગદર્શન	DMD$^{\$}$, SDMA, DDMA, RD, IRD, DSJE	**<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત</u> <u>(RR)</u>** આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજનાઓના તૈયાર કરવા અને સામયિક સુધારણાના ભાગ રૂપે HRVCA હાથ ધરવી **<u>ટૂંકા ગાળાની</u>** (T1) તજજ્ઞો અને હિસ્સેદારો સાથે પરામર્શમાં તંત્રની રચના અને મજબૂતીકરણ કરવું
૫	ચેતવણી, આંકડા અને માહિતીનો પ્રસાર કરવો	MOES, MOJS MEITY, MCOM, MOIB, MEA NDMA, DOS	**<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત</u> <u>(RR)</u>** • કેન્દ્ર અને રાજ્ય સંસ્થાઓ વચ્ચે ઝડપી, સ્પષ્ટ અને કાર્યક્ષમ પ્રસાર કરવો **<u>ટૂંકા ગાળાની</u>** (T1) • આપત્તિના ખતરાની માહિતી આપવા અને તે મેળવવા જરૂરી સંચારના ઉપકરણોનું વિતરણ કરવું, છેવાડા સુધી જોડાણ આપવું • પડોશી દેશોમાંથી આવતી નદીઓની ચેતવણી આપ-લે વિશે આંતરરાષ્ટ્રીય સહકાર મેળવવો • કેન્દ્ર અને રાજ્ય સંસ્થાઓ વચ્ચે આંકડા અને માહિતી આપ-લે વિશ્વાસપાત્ર નેટવર્ક પ્રણાલીને પ્રોત્સાહન આપવું • ભૂસ્ખલન અને નદી અવરોધની દેખરેખ રાખવી	DMD$^{\$}$, SDMA, RD, IRD, WRD, IPRD, DDMA, PRIs, ULBs	**<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત</u> <u>(RR)</u>** • લાગુ કરી શકાય ત્યાં આંતર-રાજ્ય આંકડા અને માહિતીની આપ-લે કરવી • કેન્દ્રીય સંસ્થાઓને સમર્થન અને સહકાર આપવો • સંકટગ્રસ્ત સમુદાયોને અમલીકરણ માટે પૂરતી સુવિધા અને આંતરમાળખાની ખાતરી કરવી • તમામ નગરો- અંતરિયાળ છેવાડાના ગ્રામણી અથવા શહેરી અસરગ્રસ્ત લોકોને અદ્યતન ચેતવણીનો ફેલાવો

પૂર					આપત્તિ ખતરાને સમજવો
	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
			• ચેતવણી પદ્ધતિઓ • તમામ શક્ય રીતે અને તમામ માધ્યમોનો ઉપયોગ કરીને માહિતી પહોંચાડવી • ચેતવણી માટે મોબાઇલ સેવા પ્રદાતા સાથે વાર્તાલાપ કરવો		કરવો • તમામ પ્રકારના વિકલ્પો, તમામ પ્રકારની ટેકનોલોજી અને માધ્યમોનો ઉપયોગ કરીને ચેતવણી આપવી • વિવિધ નોટવર્ક સંચાલકો અને સેવા પ્રદાતા દ્વારા દેખરેખનું પાલન કરવું
૬	આપત્તિ આંકડા મેળવવા અને વ્યવસ્થાપન	MHA*, MOSPI, all ministries/ depts.	**પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)** આપત્તિથી નુકસાન અને નુકસાન મૂલ્યાંકનના આંકડાઓનું વ્યવસ્થિત આંકડા સંચાલન કરવું **ટૂંકા ગાળાની** (T1) વર્ષ ૨૦૦૫-૨૦૧૫ ની આધાર રેખાએ આપત્તિ નુકસાન	DMD$, SDMA, તમામ વિભાગો	**પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)** આપત્તિથી નુકસાન અને નુકસાન મૂલ્યાંકનના આંકડાઓનું વ્યવસ્થિત આંકડા સંચાલન કરવું **ટૂંકા ગાળાની** (T1) વર્ષ ૨૦૦૫-૨૦૧૫ ની આધાર રેખાએ આપત્તિ નુકસાન

નોંધોઃ (#) **સરકારના દરેક મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સરકારી સંસ્થા - કેન્દ્ર અને રાજ્યનો ખાસ ઉલ્લેખ કરેલ ન હોય તો પણ આપત્તિ, સ્થાન અને સંદર્ભને આધારે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સહાયક ભૂમિકા એમ બંને રહેશે.** (*) આ પ્રતીક ધરાવતા મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સંસ્થા પાસે મધ્યસ્થ અથવા મુખ્ય ભૂમિકા છે અથવા માનવામાં આવે છે, જ્યારે ઉલ્લેખિત અન્યની સીધી અથવા સ્પષ્ટ સહાયક ભૂમિકા છે. ($) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગ: આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મધ્યસ્થ વિભાગ તરીકે કાર્યરત રાજ્ય સરકારનો વિભાગ, દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં એકસમાન નથી.

૭.૨.૨ આંતર સંસ્થાકીય સંકલન

પૂર					આંતર સંસ્થાકીય સંકલન
	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૧	એકન્દર આપત્તિ સંચાલન	MOJS	**પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)** સંકલન, ટેકનિકલ સાધનો અને સહાય આપવી	DMD$, SDMA, RD, IRD, DDMA, PRIs, ULBs	**પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)** • આપત્તિ વ્યવસ્થાન યોજનાનો અમલ કરવો અને સંસ્થાઓ આપત્તિ વ્યવસ્થાનના કાર્યોની કામગીરી કરે તેની ખાતરી કરવી • DRR ના આપત્તિ ખતરા વ્યવસ્થાપનના તમામ પાસાઓ અને મુખ્ય પ્રવાહમાં વાળવો • DRR, CCA અને વિકાસના સુસંગતતા અને પરસ્પર મજબૂતીકરણ કરવું
૨	પ્રતિભાવ	MHA	**પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)** કેન્દ્રીય સહાયનું આયોજન અને સંકલન કરવું	DMD$, SDMA, RD, IRD, DDMA, PRIs, ULBs	**પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)** • તત્કાલ પ્રતિભાવ તંત્ર ગોઠવવું અને સંકલન કરવું • કેન્દ્રીય સંસ્થાઓ સાથે સંકલા કરવું
3	ચેતવણી, આંકડાકીય માહિતી	MOJS, IMD, DOS, MEITY, NDMA	**પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)** ચેતવણીઓ, માહિતી અને આંકડાનો તત્કાલ , સ્પષ્ટ, અસરકારક પ્રસારની ખાતરી કરવા માટે કેન્દ્રીય અને રાજ્ય સંસ્થાઓ વચ્ચે સંકલન અને અતૂટ સંવાદ સાધવો	DMD$, SDMA, RD, DDMA, PRIs, ULBs	**પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)** નીચેથી છેલ્લે સુધી- અંતરિયાળ ગ્રામીણ અથવા શહેરી તમામને ચેતવણીઓના પ્રસારનું સંકલન કરવું;આપત્તિગ્રસ્ત લોકોને નિયમિત તાજી જાણકારી આપવી

પૂર					આંતર સંસ્થાકીય સંકલન
	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
४	બિન માળખાકીય પગલાં	MHA, BIS, NDMA	**પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)** (ક) સુધારેલા, અદ્યતન કરેલા નિયમો અને ધોરણો (ખ) નવા સુધારેલા, અદ્યતન કરેલા માનદંડો (ગ) કાયદા, વિનિયમો ઘડવા/સુધારવા અને (ઘ) નીતિઓ અપનાવવી/ સમીક્ષા કરવા કેન્દ્રીય અને રાજ્યની સંસ્થાઓ સાથે સંકલન કરવું	DMD$, SDMA, RD, DDMA, PRIs, ULBs	**પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)** સુધારેલા ધોરણો/ સંહિતા, તેનો અમલ, લાગુ પાડફા અને દેખરેખની ખાતરી કરવા રાજ્યની સંસ્થાઓ વચ્ચે સંકલન કરવું

નોંધોઃ (#) સરકારના દરેક મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સરકારી સંસ્થા - કેન્દ્ર અને રાજ્યનો ખાસ ઉલ્લેખ કરેલ ન હોય તો પણ આપત્તિ, સ્થાન અને સંદર્ભને આધારે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સહાયક ભૂમિકા એમ બંને રહેશે. (*) આ પ્રતીક ધરાવતા મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સંસ્થા પાસે મધ્યસ્થ અથવા મુખ્ય ભૂમિકા છે અથવા માનવામાં આવે છે , જ્યારે ઉલ્લેખિત અન્યની સીધી અથવા સ્પષ્ટ સહાયક ભૂમિકા છે. ($) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગ: આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મધ્યસ્થ વિભાગ તરીકે કાર્યરત રાજ્ય સરકારનો વિભાગ, દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં એકસમાન નથી.

૭.૨.૩ આપત્તિ જોખમ ઘટાડામાં રોકાણ- માળખાકીય પગલાં

પૂર					માળખાકીય પગલાં
	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
	તત્કાલ સંચાલન કેન્દ્રો (EOCs) સ્થાપવા અને મજબૂત કરવા	સંબંધિત કેન્દ્રીય મંત્રાલયો, MHA	**પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)** પૂરતા કર્મચારીઓ/સંસાધનો સાથે પૂરની ઋતુમાં EOCs ચોવીસ કલાક કામ કરે તેની ખાતરી કરવી	DMD$, SDMA, ULBs, PRIs	**પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)** શહેરી પૂરનો પ્રતિભાવ આપવા પૂરતા કર્મચારીઓ/સંસાધનો સાથે પૂરની ઋતુમાં EOCs ચોવીસ કલાક કામ કરે તેની ખાતરી કરવી
૧	બંધ-પાળા અને સમતલો બાંધકામ જેવા પૂર નિયંત્રણ પગલાં લેવાં	MOJS, NWDA, CWPRS, CBRI, SERC, IE(I)	**પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)** ટેકનીકલ સહયોગ અને અભ્યાસો	DMD$, SDMA, RD, DDMA, PRIs, ULBs	**ટૂંકા ગાળાના (T1)** ખતરાગ્રસ્ત વિસ્તારોમાંથી સ્થળાંતર કરાયેલા લોકો અને પશુઓ માટે કામચલાઉ આશ્રય માટે અનુકૂળ સ્થળોને ઓળખવા **મધ્યમ ગાળાના (T2)** • પૂર સંભાવિત ગામો/વસાહતોમાં બહુલક્ષી હેતુ માટે આશ્રયો બાંધવા • નદી બંધ-પાળાની નિયમિત દેખરેખ રાખવી અને જાળવણી કરવી
૨	સામુદાયિક ગૃહ નિર્માણ યોજના	કેન્દ્ર સરકારના સંબંધિત	**પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)** પૂર પ્રતિરોધક પાસાઓને આયોજન અને સામુદાયિક ગૃહનિર્માણ	DMD$, SDMA, RD, DRD, UDD, PRD, DDMA, PRIs, ULBs	**મધ્યમ ગાળાના (T2)** પૂર પ્રતિરોધક પાસાઓને આયોજન અને પૂર સંભવિત વિસ્તારોમાં સામુદાયિક ગૃહનિર્માણ

પૂર					માળખાકીય પગલાં
	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
		મંત્રાલયો MORD, MHUA	યોજનામાં સમાવેશ થાય તેની ખાતરી કરવી		યોજનામાં સમાવેશ થાય તેની ખાતરી કરવી
૩	બહુલક્ષી પૂર આશ્રય સ્થાનો	NDMA, MOJS, NBCC, BMTPC, CBRI, SERC, IE(I)	**પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)** સલાહકારી	DMD$, SDMA, RD, DDMA, PRIs, ULBs	**મધ્યમ ગાળાના (T2)** આશ્રયની ઉપલબ્ધિની ખાતરી કરવી, યોગ્ય જાળવણી આથ ધરવી, અને કામચલાઉ આશ્રયસ્થાનોમાં ખસેડાયેલા લોકોની મદદ માટે વ્યવસ્થાઓ કરવી
૪	જળમાર્ગો અને ગટર પ્રણાલીઓ, રસ્તા, રાજમાર્ગો, ધૃતગતિ માર્ગો	MRTH, MOD, NHAI, BRO	**પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)** યોગ્ય સુરેખ અને ડિઝાઇન	DMD$, SDMA, RD, SPWD, DDMA, PRIs, ULBs	**પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)** કેન્દ્રીય સંસ્થાઓ સાથે સંકલન અને સહકાર અને રાજ્યની તમામ પરિયોજનામાં સુરેખ અને ડિઝાઇનની ખાતરી કરવી
૫	બંધો અને સરોવરોની સલામતી વધારવી	MOJS	**પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)** સલાહ અને માર્ગદર્શન આપવું	DMD$, SDMA, DDMA, RD, IRD, WRD	**પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)** • પૂરથી સુરક્ષા વધારવી, ખતરો ઓછો કરવો • બંધો અને સરોવરોનું ચોમાસા પૂર્વે ચકાસણી હાથ ધરવી • ધારાધોરણો અનુસાર સુરક્ષા વધારવા

પૂર					માળખાકીય પગલાં
	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
					અમલવારીની દેખરેખ રાખવી
૬	નદીના પ્રવાહને વધારવા કાંપ કાઢવો/ ડ્રેજર ચલાવવું; ગટર સુધારણા; હ્યાત અથવા નવી નહેરો મારફત પાણીના પ્રવાહને અન્યત્ર વાળવો	MOJS	**પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)** સલાહ અને માર્ગદર્શન આપવું	IRD, WRD, SDMA, DDMA, PRIs, ULBs	**પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)** ધારાધોરણો અનુસાર અમલ કરવો
૭	જોખમ પ્રતિરોધક બાંધકામ, મજબૂતીકરણ અને તમામ જીવાદોરી માળખા અને જટિલ આંતરમાળખાનું અનુરૂપાંતરણ કરવું	NDMA, NBCC, BMTPC, CBRI, SERC, IE(I), સંબધિત તમામ મંત્રાલયો અને વિભાગો	**પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)** માર્ગદર્શન આપવું અને અમલ	DMD$, SDMA, RD, DDMA, PRIs, ULBs	**પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)** ટેકનિકલ સંસ્થાઓ સાથે સહયોગ કરવો અને અમલ કરવો

નોંધોઃ (#) સરકારના દરેક મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સરકારી સંસ્થા - કેન્દ્ર અને રાજ્યનો ખાસ ઉલ્લેખ કરેલ ન હોય તો પણ આપત્તિ, સ્થાન અને સંદર્ભને આધારે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સહાયક ભૂમિકા એમ બંને રહેશે. (*) આ પ્રતીક ધરાવતા મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સંસ્થા પાસે મધ્યસ્થ અથવા મુખ્ય ભૂમિકા છે અથવા માનવામાં આવે છે, જ્યારે ઉલ્લેખિત અન્યની સીધી અથવા સ્પષ્ટ સહાયક ભૂમિકા છે. ($) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગ: આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મધ્યસ્થ વિભાગ તરીકે કાર્યરત રાજ્ય સરકારનો વિભાગ, દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં એકસમાન નથી.

૭.૨.૪ આપત્તિ જોખમ ઘટાડામાં રોકાણ- બિન-માળખાકીય પગલાં

પૂર					બિન માળખાકીય પગલાં
	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૧	• સરોવર વ્યવસ્થાપન, સંકલિત જળ સંસાધન વ્યવસ્થાપન સહિત કાયદાઓ, ધોરણો, માર્ગદર્શિકા, વિનિયમો લાગુ પાડવા	IMD, DOS, MOJS, NWDA, DOS, MFIN	<u>પુનરાવર્તી/નિયમિત (RR)</u> • માર્ગદર્શન અને સમર્થન • કિનારાના પ્રદેશોના નિયમોના પાલન પર નજર રાખવી અને દેખરેખ રાખવી • આગાહીઓ, ચેતવણીઓ, આંકડા અને માહિતી આપ-લે માટે સંસ્થાકીય તંત્રને પ્રોત્સાહન આપવું <u>**ટૂંકા ગાળાની (T1)**</u> • સુધારેલી સરોવર સંચાલન સંહિતા અપનાવવી • પૂર મેદાનના પ્રદેશ વર્ગીકરણ માટે નિયમનકારી માળખું અને પ્રચંડ પૂર વ્યવસ્થાપન <u>**મધ્યમ ગાળાની** (T2)</u> • પૂરના મેદાનના પ્રદેશનું વર્ગીકરણ વિનિયમોનો અમલ કરવા રાજ્યોને પ્રોત્સાહિત કરવા કેન્દ્રીય સહાયના	DMD$, IRD, WRD, SDMA, DDMA, RD, DFIN	<u>પુનરાવર્તી/નિયમિત (RR)</u> • પૂર નિયંત્રણના ધોરણે નીચાણવાળા વિસ્તારોના જમીન ઉપયોગ વિનિયમોનો અમલ કરવો • નદીઓ, નાળા અને ગટરોની સાથે નીચાણવાળા વિસ્તારોના વસવાટોને નિયમિત કરવા • પૂર વ્યવસ્થાપન કાર્યયોજનાનો અમલ કરવો • કેન્દ્રીય સંસ્થાઓને ટેકો અને સહકાર આપવો, રાજ્ય વિશેષ પ્રયાસોને પ્રાયોજિત કરવી; સ્થાનિક પ્રયાસોને ટેકો આપવો અને કેન્દ્રના પ્રયાસોમાં સહકાર કરવો <u>**ટૂંકા ગાળાની (T1)**</u> • મકાન સંહિતા અને વિનિયમો લાગુ કરવા • તમામ મુખ્ય બંધો અને સરોવરોના સંચાલન સંહિતાની સમીક્ષા અને સુધારો કરવો • જળમાર્ગો અને કુદરતી વહેણ પદ્ધતિમાં દબાણો અટકાવવા અને દૂર કરવા <u>**મધ્યમ ગાળાની** (T2)</u> • પૂરના મેદાની પ્રદેશોનું વર્ગીકરણ અને પ્રચંડ પૂર

પૂર					બિન માળખાકીય પગલાં
	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
			સંદર્ભમાં પ્રોત્સાહક અને બિન પ્રોત્સાહક યોજના પૂર સંભવિત વિસ્તારોના મકાનો માટે લાગુ પડતા ધોરણો અને વિનિયમો <u>લાંબા ગાળાની</u> (T3) • મુખ્ય નદી મૂખ અને તેની પેટા નદી મૂખમાં IWRM ના અમલને સરળ બનાવવો		નિયમનકારી માળખાનો અમલ કરવો • પૂરના મેદાની પ્રદેશોનું વર્ગીકરણ વિનિયમોનો અમલ કરવો <u>લાંબા ગાળાની</u> (T3) દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોમાં મુખ્ય નદી તટમાં IWRM નો અમલ કરવો
૨	પૂર પ્રતિરોધક મકાનો અને માળખાને પ્રોત્સાહન આપવા વિનિયમો	NDMA, MOJS, MHUA, BIS	<u>પુનરાવર્તી/નિયમિત</u> (RR) માર્ગદર્શન અને ટેકો	DMD$, SDMA, DDMA, RD, સ્થાનિક સંસ્થાઓ	<u>મધ્યમ ગાળાની</u> (T2) પૂર સંભવિત વિસ્તારોમાં લાગુ પડતા નિયમો સુધારવા અને અમલ કરવો
3	• ભેજવાળી જમીન સંરક્ષણ અને સુધારણા • સાવ ક્ષેત્ર સુધારણા અને વનીકરણ	MOEFCC	<u>પુનરાવર્તી/નિયમિત</u> (RR) માર્ગદર્શન અને ટેકો	SDMA, DDMA, DMD$, RD, EFD, સ્થાનિક સંસ્થાઓ	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> ભીની જમીનો, કુદરતી દબાણોનું પુરાણ કરવા હતોત્સાહ કરવું <u>મધ્યમ ગાળાની</u> (T2) પૂરને મર્યાદિત કરતી ભીની જમીનો અને કુદરતી વહેણ પ્રણાલીની કાર્યયોજનાને સંભાળવી

પૂર					બિન માળખાકીય પગલાં
	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
					<u>લાંબા ગાળાની</u> (T3) સ્રાવ વિસ્તાર માવજત અને વનીકરણ કાર્યક્રમનું અમલીકરણ
૪	જાહેર ખાનગી ભાગીદારી	NDMA, MOJS,MCA*, MCF, MOCI, MPFI, MHIPE, MFIN	<u>પુનરાવર્તી/નિયમિત</u> (RR) માર્ગદર્શન	DMD$, SDMA, DDMA, RD, DDMA	<u>પુનરાવર્તી/નિયમિત</u> (RR) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સુવિધામાં ખાનગી ભાગીદારીને પ્રોત્સાહન આપવું
૫	ખતરાનું સ્થાનાંતરણ	MFIN*, NDMA, MHA, MAFW	<u>પુનરાવર્તી/નિયમિત</u> (RR) જીવન અને મિલકત બહુલક્ષી જોખમ વીમા સહિત ખતરાનું સ્થાનાંતરણનો અમલ <u>**ટૂંકા ગાળાની (T1))**</u> નીતિગત માળખુ	DFIN*, DMD$, SDMA, DAG	<u>પુનરાવર્તી/નિયમિત</u> (RR) જીવન અને મિલકત બહુલક્ષી જોખમ વીમા સહિત ખતરાનું સ્થાનાંતરણનો અમલ <u>**ટૂંકા ગાળાની (T1))**</u> નીતિગત માળખુ

નોંધોઃ (#) **સરકારના દરેક મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સરકારી સંસ્થા - કેન્દ્ર અને રાજ્યનો ખાસ ઉલ્લેખ કરેલ ન હોય તો પણ આપત્તિ, સ્થાન અને સંદર્ભને આધારે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સહાયક ભૂમિકા એમ બંને રહેશે.** (*) આ પ્રતીક ધરાવતા મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સંસ્થા પાસે મધ્યસ્થ અથવા મુખ્ય ભૂમિકા છે અથવા માનવામાં આવે છે , જ્યારે ઉલ્લેખિત અન્યની સીધી અથવા સ્પષ્ટ સહાયક ભૂમિકા છે. ($) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગ: આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મધ્યસ્થ વિભાગ તરીકે કાર્યરત રાજ્ય સરકારનો વિભાગ, દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં એકસમાન નથી.

૩.૨.૫ ક્ષમતા નિર્માણ

પૂર					ક્ષમતા વિકાસ
	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૧	તાલીમ	NIDM, LBSNAA, NIRM, NDMA, NDRF, NISA, અને અન્ય ભારતીય મુલકી સેવા તાલીમ સંસ્થાઓ	<u>પુનરાવર્તી/નિયમિત (RR)</u> કેન્દ્ર સરકારના કર્મચારીઓ, SDRF, તાલીમ અને ઓપવર્ગો	DMD$, SDMA, DDMA, SDRF, ATIs, ઇજનેરી તાલીમ સંસ્થાઓ, SIRD, પોલીસ તાલીમ અકાદમી	<u>પુનરાવર્તી/નિયમિત (RR)</u> • આપત્તિગ્રસ્ત પશુઓની ચિકિત્સા સંભાળ અને મદદ માટે રાજ્ય સરકારના કર્મચારીઓ, વ્યાવસાયિકોને તાલીમ અને ઓપવર્ગો ચલાવવા • CDEF, સમુદાય અને સ્વયંસેવકોને તાલીમ આપવી
		NDRF, CAPF, MYAS,MOD	<u>પુનરાવર્તી/નિયમિત (RR)</u> NCC, NYKS, સ્કાઉટો અને ગાઇડો, NSS, SDRF, CDEF, સમુદાય,સ્વયંસેવકો જેવા યુવાનોને તાલીમ કાર્યક્રમમાં આપત્તિ પ્રતિભાવ, શોધખોળ અને બચાવને તાલીમમાં સામેલ કરવા	DMD$, SDMA, SIDM, ATI DDMA, PRIs, ULBs	<u>પુનરાવર્તી/નિયમિત (RR)</u> • ગ્રામ સ્વયંસેવકો જેવા યુવાનોને તાલીમ કાર્યક્રમમાં આપત્તિ પ્રતિભાવ, શોધખોળ અને બચાવને અને આપત્તિગ્રસ્ત પશુઓ સંરક્ષણને તાલીમમાં સામેલ કરવા • CDEF, સમુદાય અને સ્વયંસેવકોને તાલીમ આપવી
		MHRD, AICTE, IITs, UGC, NIDM, વ્યાવસાયિક સંસ્થા/ પરિષદો	<u>પુનરાવર્તી/નિયમિત (RR)</u> પૂરથી નુકસાન ઘટાડવાને મજબૂત કરવું, પૂર સહિષ્ણુતા રૂપરેખા/ પાક અને બાંધકામ તકનીકી	વ્યાવસાયિક સંસ્થા/ પરિષદો	<u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> પૂરના ખતરા વ્યવસ્થાપનને લગતા મુદ્દાઓને અન્ડર ગ્રેજ્યુએટ ઇજનેરી પાઠ્યક્રમના અભ્યાસક્રમને અદ્યતન કરવો

<table>
<tr><td colspan="2">પૂર</td><td colspan="4">ક્ષમતા વિકાસ</td></tr>
<tr><td rowspan="3">૨</td><td rowspan="3">DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર અભ્યાસ ક્રમ વિકાસ</td><td colspan="4">કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ</td></tr>
<tr><td>કેન્દ્ર#</td><td>કેન્દ્રની જવાબદારી</td><td>રાજ્ય#</td><td>રાજ્યની જવાબદારી</td></tr>
<tr><td>MHFW</td><td><u>પુનરાવર્તી/નિયમિત</u> (RR)
સામુદાયિક આરોગ્ય અને મહામારી સંચાલન તબીબી અભ્યાસક્રમ સુધારવો</td><td>આરોગ્ય વિભાગ</td><td><u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u>
તબીબી વ્યાવસાયિકો માટે ડિપ્લોમા/ UG/ PG કક્ષાએ સંકટ વ્યવસ્થાપન, તત્કાલ તબીબી પ્રતિભાવ/ સાજા કરવા અને માનસિક આઘાત અભ્યાસક્રમ દાખલ કરવો,</td></tr>
<tr><td></td><td>CBSE</td><td><u>પુનરાવર્તી/નિયમિત</u> (RR)
અભ્યાસક્રમની સમીક્ષા કરતી વખતે શાળા અને કોલેજોમાં પૂર અને પૂર વ્યવસ્થાપનના જાગૃતિ વિશે કેટલાક પાસાઓ સામેલ કરવા</td><td>શૈક્ષણિક બોર્ડ</td><td><u>પુનરાવર્તી/નિયમિત</u> (RR)
ની તકનીકોનો ઉપયોગ કરીને સમયાંતરે અભ્યાસક્રમને સુધારવો</td></tr>
<tr><td>3</td><td>જાગૃતિ નિર્મા ણ</td><td>NDMA, NDRF, CAPF, NIDM, MOJS</td><td><u>પુનરાવર્તી/નિયમિત</u> (RR)
• સામુહિક માધ્યમ ઝૂંબેશ ચલાવવી
• આપત્તિ ખતરો રોકવા, ઘટાડવા અને સારી રીતે ખતરાનું વ્યવસ્થાપનની સંસ્કૃતિને પ્રોત્સાહન આપવું
• જાગૃતિ ઝૂંબેશ/ IEC માં અભિગમ અને વ્યવહારને પ્રોત્સાહન આપવું
• DRR અને DM વિશે જાગૃતિ સર્જન માટે નાગરિક સંગઠનોના માળખાને મજબૂત</td><td>DMD$, SDMA, RD, WRD, IRD, SDRF, F&ES, CDEF, Police,</td><td><u>પુનરાવર્તી/નિયમિત</u> (RR)
• સામુહિક માધ્યમ ઝૂંબેશ ચલાવવી
• આપત્તિ ખતરો રોકવા, ઘટાડવા અને સારી રીતે ખતરાનું વ્યવસ્થાપનની સંસ્કૃતિને પ્રોત્સાહન આપવું
• જાગૃતિ ઝૂંબેશ/ IEC માં અભિગમ અને વ્યવહારને પ્રોત્સાહન આપવું
• DRR અને DM વિશે જાગૃતિ સર્જન માટે નાગરિક સંગઠનોના માળખાને મજબૂત કરવું
• આપત્તિગ્રસ્ત પશુઓની સંભાળ અને રક્ષણની માહિતી
<u>મધ્યમ ગાળાની</u> (T2)</td></tr>
</table>

પૂર					ક્ષમતા વિકાસ
	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
			કરવું <u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> • વીમા/સંકટ સ્થાનાંતરણના ઉપયોગને પ્રોત્સાહન આપવું • સામુદાયિક રેડિયાને પ્રોત્સાહન આપવું	DDMA, PRIs, ULBs	• વીમા/સંકટ સ્થાનાંતરણના ઉપયોગને પ્રોત્સાહન આપવું • સામુદાયિક રેડિયાને પ્રોત્સાહન આપવું
૪	કૃત્રિમ નિદર્શનો/ અભ્યાસ	NDMA, NIDM, MOJS, સૂત્ર મંત્રાલયો, સરકારી સંસ્થાઓ, NDRF, લશ્કરી દળ, CAPF	<u>પુનરાવર્તી/નિયમિત (RR)</u> આયોજનને પ્રોત્સાહન આપવું અને તમામ મંત્રલયોમાં અને બધા રાજ્યો/ કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોમાં આપત્તકાલીન કવાયતોનો અમલ કરવો		<u>પુનરાવર્તી/નિયમિત (RR)</u> આપત્તકાલીન કવાયતોનું સંયુક્ત આયોજન અને અમલ
૫	વ્યાવસાયિક તાલીમ/ કૌશલ્ય વિકાસ	NDMA, NIDM, MSDE, NSDA, NSDC, IIE, NIESBUD, MMSME, NLSDA	<u>પુનરાવર્તી/નિયમિત (RR)</u> પૂર પ્રભાવિત વિસ્તારોમાં જુદા જુદા પ્રકારના આવાસો અને માળખા માટે બહુલક્ષી જોખમ પ્રતિરોધક બાંધકામમાં કૌશલ્ય વિકાસને પ્રોત્સાહન આપવું	DMD$, SDMA, DDMA, RD, SLSDA	<u>પુનરાવર્તી/નિયમિત (RR)</u> • તાલીમ કાર્યક્રમો ચલાવવા • પૂર પ્રતિરોધક બાંધકામને સંબંધિત જુદા જુદા વલણો માટે પ્રશિક્ષકો માટે પ્રશિક્ષકોની ટીમ તૈયાર કરવી

પૂર					ક્ષમતા વિકાસ
	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૬	મહિલાઓ, સીમાંતો અને વિકલાંગોનું સશક્તિકરણ	MSJE, MWCD, NDMA,NIDM	<u>પુનરાવર્તી/નિયમિત</u> (RR) આપત્તિ વ્યવસ્થાપનના તમામ પાસાઓને આવરી લઇને ક્ષમતા વિકાસમાં જાતિ સંવેદન અને ન્યાય સંગત અભિગમો દાખલ કરવા	DMD$, SDMA, RD, SIDM, ATI, અને રાજ્ય કક્ષાની અન્ય સંસ્થાઓ , DDMA, PRIs, ULBs	<u>પુનરાવર્તી/નિયમિત</u> (RR) આપત્તિ વ્યવસ્થાપનના તમામ પાસાઓને રાજ્ય, જિલ્લા અને તાલુકા કક્ષાએ આવરી લઇને ક્ષમતા વિકાસમાં જાતિ સંવેદન અને ન્યાય સંગત અભિગમો દાખલ કરવા
૭	સમુદાય આધારિત આપત્તિ વ્યવસ્થાપન	NDMA, NIDM, MORD,MHUA	<u>પુનરાવર્તી/નિયમિત</u> (RR) પ્રોત્સાહન, માર્ગદર્શન અને ટેકો	DMD$, SDMA, RD,DDMA, PRIs, ULBs	<u>પુનરાવર્તી/નિયમિત</u> (RR) • બહુલક્ષી જોખમ અભિગમ આધારિત આપત્તિને સંભાળવા અને સામનો કરવા સમુદાયોની ક્ષમતાને મજબૂત કરવી • PRI, SHG, NCC, NSS, યુવાનો, સ્થાનિક સમુદાય સંગઠનોને તાલીમ આપવી

નોંધોઃ (#) સરકારના દરેક મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સરકારી સંસ્થા - કેન્દ્ર અને રાજ્યનો ખાસ ઉલ્લેખ કરેલ ન હોય તો પણ આપત્તિ, સ્થાન અને સંદર્ભને આધારે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સહાયક ભૂમિકા એમ બંને રહેશે. (*) આ પ્રતીક ધરાવતા મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સંસ્થા પાસે મધ્યસ્થ અથવા મુખ્ય ભૂમિકા છે અથવા માનવામાં આવે છે , જ્યારે ઉલ્લેખિત અન્યની સીધી અથવા સ્પષ્ટ સહાયક ભૂમિકા છે. ($) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગ: આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મધ્યસ્થ વિભાગ તરીકે કાર્યરત રાજ્ય સરકારનો વિભાગ, દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં એકસમાન નથી.

૭.૨.૬ આબોહવા પરિવર્તન જોખમનું વ્યવસ્થાપન

પૂર					આબોહવા પરિવર્તન ખતરાનું વ્યવસ્થાપન
	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૧	સંશોધન, આગાહી/ પૂર્વ આગાહી, આંકડા વ્યવસ્થાપન, પ્રદેશ વર્ગીકરણ, નકશાકરણ	MOES, MOJS*, MAFW, MOEFCC, DOS	<u>પુનરાવર્તી/નિયમિત</u> (RR) મૂલ્યાંકન, દેખરેખ અને વૈજ્ઞાનિક અભ્યાસ <u>ટૂંકા ગાળાના</u> **(T1)** • GACC રૂપરેખા હેઠળ પૂર સંવેદનશીલતા નકશાઓ • છેલ્લા દસકાના વલણો સહિત સ્રાવ ક્ષેત્ર અને નદી મૂખનું GACC મૂલ્યાંકન • GACC રૂપરેખા હેઠળ સુધારેલ આર્થિક અને સામાજિક જોખમ મૂલ્યાંકન <u>મધ્યમ ગાળાની</u> (T2) • સીમા પારથી આવતી નદીઓના ફેરફારને લગતા GACC અભ્યાસ • પૂરની આબોહવા પરિવર્તનની અસરને લગતા ડેટાબેજ વ્યવસ્થાપન પ્રણાલી તૈયાર કરવી • તમામ નદી પ્રણાલીના GACC રૂપરેખા નકશા • GACC માંથી વધેલો ખતરો અને ફેરફારનો સ્વીકાર	DMD$, EFD, IRD, WSD*, SDMA, AGD, FIHD, DDMA, PRIs, ULBs	<u>પુનરાવર્તી/નિયમિત</u> (RR) • GACC ને લગતા રાષ્ટ્રીય ખતરો ઘટાડવાના પ્રયાસોને ટેકો આપવો • કેન્દ્રીય સંસ્થાઓ સાથે સંકલન • GACC ઘટાડવા અને અપનાવવા રાજ્ય વિશેષ પ્રયાસો અને સ્થાનિક પ્રયાસોને પ્રાયોજક અને પ્રોત્સાહન આપવું <u>મધ્યમ ગાળાની</u> (T2) GACC અસરો અને સામનો કરવાના તંત્રનું દસ્તાવેજીકરણ કરવું <u>લાંબા ગાળાની</u> (T3) • જુદા જુદા GACC અસરોની રૂપરેખા હેઠળ વધેલા જોખમો (આર્થિક, સામાજિક વગેરે) પર રાજ્ય વિશેષ અભ્યાસને પ્રોત્સાહન આપવું • GACC અને ખતરામાં અનુવર્તી

<table>
<tr><td colspan="2">પૂર</td><td colspan="4">આબોહવા પરિવર્તન ખતરાનું વ્યવસ્થાપન</td></tr>
<tr><td rowspan="2"></td><td rowspan="2">DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર</td><td colspan="4">કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ</td></tr>
<tr><td>કેન્દ્ર#</td><td>કેન્દ્રની જવાબદારી</td><td>રાજ્ય#</td><td>રાજ્યની જવાબદારી</td></tr>
<tr><td></td><td></td><td></td><td><u>લાંબા ગાળાની (T3)</u>
• પૂર પ્રભાવિત વિસ્તારોની સંભવિત GACC ની અસરોને સુસંગત પૂર ચેતવણી ક્ષમતાઓ સુધારવી
• પડોસી દેશોની મુખ્ય નદીઓને સંબંધિત અને આવતી નદીઓ પર GACC અસરોને સમજવી અને દેખરેખ માટે પડોસી દેશો સાથે સંકલન</td><td></td><td>ફેરફારોના સંદર્ભમાં રાજ્ય વિશેષ સંશોધન અભ્યાસોને પ્રોત્સાહન આપવું</td></tr>
<tr><td>૨</td><td>જોખમના ખતરાની સંવેદનશીલતા અને ક્ષમતા મૂલ્યાંકન (HRVCA)</td><td>NIDM, MOJS*, MOST, MOST, CSIR, DOS DST</td><td><u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u>
• પ્રચંડ જળ-આબોહવાયી ઘટનામાં પૂર સંભવિત વિસ્તારોમાં સમુદાયોની વધેલી સંવેદનશીલતાની સમજણમાં સુધારો લાવવો
• નબળા અને સીમાંત વર્ગોના GACC ની સમજણમાં સુધારો લાવવો
• GACC અસરોને ધ્યાનમાં લઇને સર્વગ્રાહી HRVCA તકનીકી મદદ અને માર્ગદર્શન આપવું
<u>લાંબા ગાળાની (T3))</u>
દરિયા કિનારાના GACC રૂપરેખાની સંવેદનશીલતા અને ખતરા પર વિસ્તૃત અભ્યાસ હાથ ધરવો</td><td>રાજ્ય/ કેન્દ્ર શાસિત પ્રદેશ , SDMA, DMD$, RD, સિંચાઇ વિભાગ. / WRD</td><td><u>પુનરાવર્તી/નિયમિત (RR)</u>
• આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજનાઓ તૈયાર કરવા અને સમયાંતરે સુધારણાના ભાગરૂપે HRVCA હાથ ધરવું
• HRVCA ના આધારે માળખાગત અને બિન માળખાગત વ્યૂહરચના તૈયાર કરવી.
<u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u>
નબળા અને સીમાંત વર્ગોના GACC જોખમોનું મૂલ્યાંકન કરવું</td></tr>
</table>

<table>
<tr><td colspan="2">પૂર</td><td colspan="4">આબોહવા પરિવર્તન ખતરાનું વ્યવસ્થાપન</td></tr>
<tr><td rowspan="2"></td><td rowspan="2">DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર</td><td colspan="4">કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ</td></tr>
<tr><td>કેન્દ્ર#</td><td>કેન્દ્રની જવાબદારી</td><td>રાજ્ય#</td><td>રાજ્યની જવાબદારી</td></tr>
<tr><td>3</td><td>આબોહવા પરિવર્તન અનુકૂલન (CCA)</td><td>MOES*, MOEFCC*, MOST, DOS, MOJS, MSJE DST (es)</td><td><u>ટૂંકા ગાળાના</u> (T1)
• અનુકૂલનની જરૂરિયાતોને સમજવી
• સામનો કરવાના તંત્રનો અભ્યાસ કરવો
• GACC અનુકૂલન તંત્ર વિકસાવવું
<u>મધ્યમ અને લાંબા ગાળાના (T2, T3)</u>
• GACC અનુકૂલન કાર્યક્રમનો અમલ કરવો
• લીલા અને વાદળી માળખા અભિગમનું યોગ્ય સંયોજનને પ્રોત્સાહન આપવું
• નબળા જૂથોના સામાજિક સુરક્ષા અનુકૂળ પગલાંને પ્રોત્સાહન આપવું</td><td>SDMA, IRD/WRD*, EFD, DRD, DSJE, DDMA, PRIs, ULBs</td><td><u>પુનરાવર્તી/નિયમિત</u> (RR)
• સંતોષ અને જાગૃતિ નિર્માણ
• રાષ્ટ્રીય CCA પ્રયાસોને ટેકો આપવો
• કેન્દ્રીય સંસ્થાઓ સાથે સંકલન
• GACC ઘટાડા અને અનુકૂલનના રાજ્ય વિશેષ પ્રયાસો અને સ્થાનિક પ્રયાસોને પ્રાયોજિત અને પ્રોત્સાહન આપવું
<u>મધ્યમ ગાળાની</u> (T2)
સ્થાનિક અનુકૂલન વ્યૂહરચના વિકસાવવી
<u>લાંબા ગાળાના (T3)</u>
• રાજ્ય વિશેષ પ્રયાસો અને સ્થાનિક પ્રયાસોને પ્રાયોજિત અને પ્રોત્સાહન આપવું
• GACC અનુકૂલન કાર્યક્રમોનો અમલ
• લીલા અને વાદળી માળખા અભિગમનું યોગ્ય સંયોજનને પ્રોત્સાહન આપવું
• નબળા જૂથોના સામાજિક સુરક્ષા કાર્યક્રમમાં અનુકૂળ પગલાંને સંકલિત કરવા</td></tr>
</table>

નોંધોઃ (#) સરકારના દરેક મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સરકારી સંસ્થા - કેન્દ્ર અને રાજ્યનો ખાસ ઉલ્લેખ કરેલ ન હોય તો પણ આપત્તિ, સ્થાન અને સંદર્ભને આધારે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સહાયક ભૂમિકા એમ બંને રહેશે. (*) આ પ્રતીક ધરાવતા મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સંસ્થા પાસે મધ્યસ્થ અથવા મુખ્ય ભૂમિકા છે અથવા માનવામાં આવે છે , જ્યારે ઉલ્લેખિત અન્યની સીધી અથવા સ્પષ્ટ સહાયક ભૂમિકા છે. ($) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગઃ આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મધ્યસ્થ વિભાગ તરીકે કાર્યરત રાજ્ય સરકારનો વિભાગ, દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં એકસમાન નથી.

૭.૩ શહેરી જળપ્રલય

૭.૩.૧ આપત્તિના જોખમને સમજવું

શહેરી જળપ્રલય					આપત્તિના ખતરાની સમજણ
	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૧	નકશાકરણ, પ્રદેશ વર્ગીકરણ, ઉચ્ચતમ ભરાવાની શક્યતાનો અંદાજ કાઢવો, દેખરેખ નેટવર્ક	MHUA*, MOES, MOJS,DOS	<u>પુનરાવર્તી/નિયમિત (RR)</u> ટેકનિકલ મદદ <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> • સંભવિત અથવા વાસ્તવિક થનાર નુકસાનના મૂલ્યાંકન માટે અલગ અલગ માર્ગદર્શિકા તૈયાર કરવી • રાજ્ય સરકારના પરામર્શમાં રહીને MOES (IMD) માટે કર્મચારીઓની અગ્રતા નક્કી કરવી • સેટેલાઇટ સાથે સ્વયં સંચાલિત વરસાદ માપક કેન્દ્ર સ્થાપવું, ૨૪ કલાક અને દરરોજ સ્વયં સંચાલિત હવામાન દેખરેખ રાખવી <u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> • તમામ શહેરી કેન્દ્રોને આવરી લેતી જળ-ઋતુ સંબંધી વાસ્તવિક સમય વધારવો • તમામ શહેરી કેન્દ્રોને આવરી લેવા દેશભરમાં DWR નેટવર્ક વિસ્તરણ વ્યૂહરચનાત્મક MOES (IMD) અને MHUA ઘડી કાઢવું	DMD$, SDMA, RD, SRSAC, DDMA, PRIs (peri-urban), ULBs	<u>પુનરાવર્તી/નિયમિત (RR)</u> • બહુલક્ષી સંકટ આપત્તિ ખતરાના આધારે જમીન વપરાશ આયોજન વિકસાવવું • જમીન વપરાશ આયોજનના નકશાઓ જાહેરમાં મૂકવા • જળપ્રલયને રોકવા જમીન વપરશ સંકડાશને ધ્યાનમાં રાખીને પૂરતા અભ્યાસો, મૂલ્યાંકનો અને આયોજનો હાથ ધરવા • કેન્દ્રીય સંસ્થાઓ સાથે સંકલન કરવું અને ભલામણોનો અમલ કરવો • HRVCA ના ભાગરૂપે આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજનાઓની તૈયારી અને સમયાંતરે સુધારણા કરવી • વોર્ડ સ્તરે મૂલ્યાંકન કરવું

	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
			<u>લાંબા ગાળાની (T3)</u> ઉચ્ચ વિશ્લેષણ સેટેલાઇટ ફોટો/એરીયલ ફોટોનો ઉપયોગ કરીને યોગ્ય સમુદાય સ્તરે કુદરતી સંસાધનો અને માળખાકીય સુવિધાને સંકલિત આર્થિક સામાજિક આંકડાને આવરી લઇને વોર્ડ કક્ષાની માહિતી પ્રણાલી વિકસાવવી		• નિષ્ણાતો અને હિસ્સેદારોના પરામર્શમાં તંત્ર રચના કરવી અને મજબૂત કરવી
૨	માહિતી પદ્ધતિઓ, દેખરેખ, આગાહી, પૂર્વ ચેતવણી	MOES, MOJS	<u>પુનરાવર્તી/નિયમિત (RR)</u> નિયમિત નિરીક્ષણ કરવું <u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> શહેરી પૂર આગાહી અને ચેતવણી માટે ટેકનીકલ છત્ર ની સ્થાપના કરવી		<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> રાજ્ય શહેરી પૂર આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માહિતી પ્રણાલી <u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> ARG નેટવર્કને જોડતી ULBs દ્વારા EOCs સ્થાપવા <u>લાંબા ગાળાની (T3)</u> પ્રમાણાત્મક આગાહીઓ કરવા ક્ષમતાઓ વિકસાવવી અને વિવિધ સંભિવત ઘટનાઓના સ્તરે પ્રચંડ પૂરનું અનુકરણ કરવું
3	જોખમના ખતરાની સંવેદનશીલતા અને ક્ષમતા મૂલ્યાંકન (HRVCA)	NDMA, NIDM, MSJE	<u>પુનરાવર્તી/નિયમિત (RR)</u> • અભ્યાસો, દસ્તાવેજીકરણ અને સંશોધનને પ્રોત્સાહન આપવું • સામાજિક, ભૌતિક, આર્થિક, પ્રર્યાવરણશાસ્ત્ર, જાતિ, સામાજિક સામેલગીરી અને તર્કસંગત પાસાઓને આવરી લઇને સંવેદનશીલતા અને ક્ષમતાઓનો અભ્યાસ કરવો • સર્વગ્રાહી HRVCA માટે ટેકનિકલ મદદ અને માર્ગદર્શન		

શહેરી જળપ્રલય					આપત્તિના ખતરાની સમજણ
	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
४	આપત્તિ માહિતી મેળવવી અને સંચાલન કરવું	MHA*, MOSPI, તમામ મંત્રાલયો અને વિભાગો	**પુનરાવર્તી/નિયમિત** (RR) આપત્તિથી નુકસાન અને ક્ષતિ મૂલ્યાંકન આંકડાનું પદ્ધતિસર આંકડા વ્યવસ્થાપન કરવું **ટૂંકા ગાળાની** (T1) ૨૦૦૫-૨૦૧૫ ના આધારે નુકસાન અને ક્ષતિ	DMD$, SDMA, તમામ વિભાગો	**પુનરાવર્તી/નિયમિત** (RR) આપત્તિથી નુકસાન અને ક્ષતિ મૂલ્યાંકન આંકડાનું પદ્ધતિસર આંકડા વ્યવસ્થાપન કરવું **ટૂંકા ગાળાની** (T1) ૨૦૦૫-૨૦૧૫ ના આધારે નુકસાન અને ક્ષતિ

નોંધોઃ (#) **સરકારના દરેક મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સરકારી સંસ્થા - કેન્દ્ર અને રાજ્યનો ખાસ ઉલ્લેખ કરેલ ન હોય તો પણ આપત્તિ, સ્થાન અને સંદર્ભને આધારે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સહાયક ભૂમિકા એમ બંને રહેશે.** (*) આ પ્રતીક ધરાવતા મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સંસ્થા પાસે મધ્યસ્થ અથવા મુખ્ય ભૂમિકા છે અથવા માનવામાં આવે છે , જ્યારે ઉલ્લેખિત અન્યની સીધી અથવા સ્પષ્ટ સહાયક ભૂમિકા છે. ($) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગઃ આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મધ્યસ્થ વિભાગ તરીકે કાર્યરત રાજ્ય સરકારનો વિભાગ, દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં એકસમાન નથી.

૭.૩.૨ આંતર સંસ્થાકીય સંકલન

શહેરી જળપ્રલય					આંતર સંસ્થાકીય સંકલન
	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૧	એકન્દર આપત્તિ તંત્ર	MHUA	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> સંકલન, તકનિકી સાધનો અને મદદ પૂરી પાડવી	DMD$, SDMA, RD, DDMA, ULBs, PRIs (peri-urban)	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજના તૈયાર કરવી અને અમલ કરવો અને આપત્તિ વ્યવસ્થાપન બાબતો સાથે કામ કરતી સંસ્થાઓ સુનિશ્ચિત કરવી • આપત્તિ ખતરાના તમામ પાસાઓનું વ્યવસ્થાપન અને DRR મુખ્ય પ્રવાહમાં લાવવું
૨	પ્રતિભાવ	MHUA	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> કેન્દ્રીય સહાયની ગોઠવણ અને સંકલન કરવું	DMD$, SDMA, RD, DDMA, ULBs, PRIs (peri-urban)	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • તત્કાલ પ્રતિભાવ ગોઠવણ અને સંકલન • કેન્દ્રીય સંસ્થાઓ સાથે સંકલન કરવું
૩	ચેતવણીઓ, માહિતી, આંકડા	MOES* (IMD), MOJS, MOES, NDMA, MEITY	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> ઝડપી, સ્પષ્ટ, અસરકારક ચેતવણીનો પ્રસાર, માહિતી અને આંકડાનું કેન્દ્રીય અને રાજ્ય સંસ્થાઓ વચ્ચે અસરકારક અને અતૂટ સંવાદની ખાતરી કરવી	DMD$, SDMA, RD, DDMA, ULBs, PRIs (peri-urban)	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> નીચેથી છેલ્લે સુધી અંતરિયાળ, ગ્રામીણ અથવા શહેરી તમામને ચેતવણીનો પ્રસારમાં સંકલન સાધવું; ખતરાગ્રસ્ત લોકોને નિયમિત તાજી જાણકારી આપવી
૪	બિન માળખાકીય	MHUA, BIS, NDMA	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> (ક) નિયમો, ધોરણો સુધારવા, અદ્યતન કરવા (ખ) નવા/સુધારેલા ધોરણો અપનાવવા (ગ) કાયદાઓ,	DMD$, SDMA, RD, DDMA, ULBs, PRIs	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> અદ્યતન ધોરણો/સંહિતા અને તેના અમલ, લાગુ કરવા અને દેખરેખ રાખવા રાજ્યની સંસ્થાઓ સાથે સંકલન

	પગલાં		વિનિયમો ઘડવા અને (૩) નીતિઓ અપનાવવી અને સમીક્ષા કરવા કેન્દ્રીય રાજ્ય સંસ્થાઓ સાથે સંકલન કરવું	(peri-urban)	કરવું

નોંધોઃ (#) સરકારના દરેક મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સરકારી સંસ્થા - કેન્દ્ર અને રાજ્યનો ખાસ ઉલ્લેખ કરેલ ન હોય તો પણ આપત્તિ, સ્થાન અને સંદર્ભને આધારે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સહાયક ભૂમિકા એમ બંને રહેશે. (*) આ પ્રતીક ધરાવતા મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સંસ્થા પાસે મધ્યસ્થ અથવા મુખ્ય ભૂમિકા છે અથવા માનવામાં આવે છે , જ્યારે ઉલ્લેખિત અન્યની સીધી અથવા સ્પષ્ટ સહાયક ભૂમિકા છે. ($) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગ: આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મધ્યસ્થ વિભાગ તરીકે કાર્યરત રાજ્ય સરકારનો વિભાગ, દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં એકસમાન નથી.

૭.૩.૩ આપત્તિ જોખમ ઘટાડામાં રોકાણ- માળખાકીય પગલાં

શહેરી જળપ્રલય					માળખાકીય પગલાં
	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૧	વહીવટી કામો	MHUA*, MCVA, NBCC, BMTPC, CBRI, SERC, IE(I), CRRI	• શહેરી પુલોની વિચારણા • શહેરી માર્ગોના સ્તરની ડિઝાઇન • તકનિકી મદદ	DMD$, UDD, ULBs, PRIs (peri-urban)	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> તમામ માર્ગોનું પુનઃસમતલીકરણ કામો અથવા મજબૂતીકરણ/ આચ્છાદન કામોનું માર્ગોનુના હાલની સપાટીને ઘસીને હાથ ધરવું જેથી, માર્ગોની સપાટી વધે નહીં. <u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> • હાલની ગટરો અને વરસવાદી પાણીની પ્રણાલીને સુધારવી • ગટર વ્યવસ્થાને સંભાળવી • તળાવોને સુરક્ષા • તળાવોની સુરક્ષા અને તેના પુનઃનિર્માણ/ સજીવનની ખાતરી કરવી

	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
					<u>લાંબા ગાળાની (T3)</u> • વધારે વરસાદની તીવ્રતા સામે કાર્યક્ષમ ગટરવ્યવસ્થા મારફત બસ, મેટ્રો, રેલવે સ્ટેશનોને પૂર પ્રતિરોધક બનાવવા • શહેરના તમામ ભાવિ માર્ગો અને રેલવે પુલોની ડિઝાઇન પાણીના વહેણને પાછળ ધક્કો મારી રોકે તેવી ન હોવી જોઇએ. • દબાણો દૂર કરવા અને નિયમાનુસાર દબાણકર્તા સામે કડક પગલાં લેવાં
૨	આપત્તકાલીન સંચાલન કેન્દ્રોનો વહીવટ / મજબૂતીકરણ	સંબંધિત કેન્દ્રીય મંત્રાલયો, MHA	<u>પુનરાવર્તી/નિયમિત (RR)</u> પૂરતા કર્મચારીઓ/ સંસાધનો સાથે પૂર દરમિયાન EOCs ચોવીસ કલાક ચાલુ રહે તેની ખાતરી કરવી	DMD$^{\delta}$, SDMA, ULBs, PRIs (peri-urban)	<u>પુનરાવર્તી/નિયમિત (RR)</u> પૂરતા કર્મચારીઓ/ સંસાધનો સાથે પૂર દરમિયાન EOCs ચોવીસ કલાક ચાલુ રહે તેની ખાતરી કરવી
૩	તમામ જીવાદોરી બાંધકામો અને માળખાનું જોખમ	NDMA, NBCC, BMTPC, CBRI, SERC, IE(I)	માર્ગદર્શન અને અમલીકરણ	SDMA, DDMA, ULBs, PRIs (peri-urban)	<u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> ટેકનિકલ સંસ્થાઓ સાથે સંકલન અને

શહેરી જળપ્રલય					માળખાકીય પગલાં
	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
	પ્રતિરોધક બાંધકામ, મજબૂતીકરણ અને અનુરૂપાંતરણ				અમલવારી

નોંધોઃ (#) સરકારના દરેક મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સરકારી સંસ્થા - કેન્દ્ર અને રાજ્યનો ખાસ ઉલ્લેખ કરેલ ન હોય તો પણ આપત્તિ, સ્થાન અને સંદર્ભને આધારે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સહાયક ભૂમિકા એમ બંને રહેશે. (*) આ પ્રતીક ધરાવતા મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સંસ્થા પાસે મધ્યસ્થ અથવા મુખ્ય ભૂમિકા છે અથવા માનવામાં આવે છે , જ્યારે ઉલ્લેખિત અન્યની સીધી અથવા સ્પષ્ટ સહાયક ભૂમિકા છે. ($) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગ: આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મધ્યસ્થ વિભાગ તરીકે કાર્યરત રાજ્ય સરકારનો વિભાગ, દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં એકસમાન નથી.

૭.૩.૪ આપત્તિ જોખમ ઘટાડામાં રોકાણ- બિન-માળખાકીય પગલાં

શહેરી જળપ્રલય					બિન માળખાકીય પગલાં
	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૧	સર્વગ્રાહી શહેરી વરસાદી પાણી ગટર ડીઝાઇન નિયમસંગ્રહ તેયાર કરવો (USDDM)	MHUA	<u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> MHUA હાલની આંતરરાષ્ટ્રીય પ્રથાઓ, શહેરની સ્થાન વિશેષ અને ભવિષ્યની જરૂરિયાતો અને વરસાદની પદ્ધતિને USDDM તૈયાર કરતી વખતે ધ્યાનમાં લેશે	DMD$, SDMA, DDMA, UDD	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> કેન્દ્રીય સંસ્થાઓ સાથે શરૂઆત કરવી અને જોડાણ કરવું

શહેરી જળપ્રલય					બિન માળખાકીય પગલાં
	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૨	શહેરી વરસાદી પાણી ગટર પ્રણાલીની યાદી કરવી	MHUA	<u>લાંબા ગાળાની (T3)</u> MHUA, રાજ્યો/ કેન્દ્ર શાસિત પ્રદેશો અને ULBs ના પરામર્શમાં અવકાશી અને બિન અવકાશી આંકડાને ઉપલબ્ધ શ્રેષ્ઠ ટેકનોલોજીઓના આધારે વરસાદી ગટર પાણી માહિતી પ્રણાલીને પ્રોત્સાહન આપશે	DMD$, SDMA, ULBs, PRIs (peri-urban)	<u>લાંબા ગાળાની (T3)</u> ULBs મારફત યાદી તૈયાર કરવા MHUA સાથે સંકલન કરવું
૩	ગટર પ્રણાલીનું સંચાલન અને નિભાવણી	MHUA	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> માર્ગદર્શન આપવું અને નિરીક્ષણ કરવું	DMD$, SDMA, ULBs, PRIs (peri-urban)	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> ગટર વ્યવસ્થા માટે સમયાંતર ધોરણે સંચાલન અને નિભાવણી માટે માણસ, માલસામાન, સાધનો અને યંત્રોની સંભાળ લેવા પૂરતું બજેટ આપવું
૪	પર્યાવરણીય અસરોનું મૂલ્યાંકન	MOEFCC*, MHUA	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> તમામ EIA ધોરણોના ભાગરૂપે વરસાદી પાણીની ગટર બનાવવા તમામ રાજ્યો/ કેન્દ્ર શાસિત પ્રદેશોને માર્ગદર્શિકા બહાર પાડશે	DMD$, SDMA, ULBs, EFD, PRIs (peri-urban)	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> મજબૂત વરસાદી પાણી વ્યવસ્થાપનને અનુરૂપ માર્ગદર્શિકા અને જમીન વપરાશનું કડક પાલનની ખાતરી કરવી <u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> પર્યાવરણીય મહત્વના વિસ્તારો અને કુદરતી ભીની જમીનની ક્ષતિ ઓછી કરવી

શહેરી જળપ્રલય					બિન માળખાકીય પગલાં
	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૫	• ટેકનો-કાયદાકીય તંત્ર • જમીન વપરાશ આયોજન • શહેર/નગર આયોજન	MHUA, MFIN	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • ટેકનો-કાયદાકીય તંત્રના પાલન માટે રાજ્યોના પ્રયાસોનું તેમના સંબંધિત રાજ્યોમાં તમામ ULBs દ્વારા સંકલન કરવું • જમીન વપરાશ આયોજનમાં તકનિકી માર્ગદર્શન આપવું	DMD$, SDMA, ULBs, PRIs (peri-urban)	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> • ULBs મારફત ખાસ કરીને જમીન વપરાશને ટેકનો-કાયદાકીય તંત્રના કડક પાલનને સુનિશ્ચિત કરવું • જમીન વપરાશ આયોજનને મજબૂત કરવું <u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> • જળ સંવેદનશીલ શહેરી ડિઝાઇનને જમીન • પર્વતીય, દરિયા કિનારા વગેરે જેવા ભૂ-ભાગ અને પ્રાકૃતિક ભૂ-ભાગને જમીન વપરાશ આયોજનમાં વરસાદી પાણીના કુદરતી ઊંચી સપાટીએથી મુક્ત પ્રવાહને વહેવાનું સામેલ કરવું
૬	UFDM સંકલન માટે શહેરી જળપ્રલય એકમની રચના	MHUA	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> રાષ્ટ્રીય કક્ષાએ તકનિકી છત્રની સ્થાપનામાં અગ્રણી ભૂમિકા ભજવવી	DMD$, SDMA, UDD	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> રાજ્ય કક્ષાએ શહેરી પૂર એકમનો મધ્યસ્થ વિભાગ ઊભો કરવો અને આપત્તિ વ્યવસ્થાપન એકમ ULB કક્ષાએ સ્થાનિક રીતે શહેરી પૂરપ્રલયનું વ્યવસ્થાપન કરવા ઊભો કરવો
૭	જાહેર ખાનગી ભાગીદારી	NDMA, MHUA, MCA*, MCF, MOCI, MPFI, MHIPE, MFIN	<u>લાંબા ગાળાની (T3)</u> માર્ગદર્શન અને આદર્શ વિનિયમો	UDD, SDMA, DDMA	<u>લાંબા ગાળાની (T3)</u> આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સુવિધામાં ખાનગી ભાગીદારીને પ્રોત્સાહન આપવું

શહેરી જળપ્રલય					બિન માળખાકીય પગલાં
	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૮	ખતરાનું સ્થાનાંતરણ	MFIN*, ND MA, MHA, MAFW	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> જીવન અને મિલકત વિવિધલક્ષી વીમા સહિત ખતરાના સ્થાનાંતરણનું અમલીકરણ કરવું <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> નીતિગત માળખુ	DFIN*, DMD$, SDMA, DAG	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> જીવન અને મિલકત વિવિધલક્ષી વીમા સહિત ખતરાના સ્થાનાંતરણનું અમલીકરણ કરવું <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> નીતિગત માળખુ

નોંધોઃ (#) સરકારના દરેક મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સરકારી સંસ્થા - કેન્દ્ર અને રાજ્યનો ખાસ ઉલ્લેખ કરેલ ન હોય તો પણ આપત્તિ, સ્થાન અને સંદર્ભને આધારે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સહાયક ભૂમિકા એમ બંને રહેશે. (*) આ પ્રતીક ધરાવતા મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સંસ્થા પાસે મધ્યસ્થ અથવા મુખ્ય ભૂમિકા છે અથવા માનવામાં આવે છે , જ્યારે ઉલ્લેખિત અન્યની સીધી અથવા સ્પષ્ટ સહાયક ભૂમિકા છે. ($) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગઃ આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મધ્યસ્થ વિભાગ તરીકે કાર્યરત રાજ્ય સરકારનો વિભાગ, દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં એકસમાન નથી.

૭.૩.૫ ક્ષમતા નિર્માણ

શહેરી પૂર પ્રલય					ક્ષમતા વિકાસ
	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૧	શિક્ષણ અને તાલીમ	MHUA*, MHRD, MHFW, NDRF, NIDM, CBSE, MYAS	<u>મધ્યમ ગાળાની T2)</u> CBSE મારફત શાળાકીય અભ્યાસક્રમમાં UFDM દાખલ કરવું SDRF, CDEF, સમુદાય અને સ્વયંસેવકોને તાલીમ સમર્થન	ULB, PRIs (peri- urban), SDRF	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત **(RR)**</u> CDEF સમુદાય, સ્વયંસેવકો અને બીજાઓને શહેરી પૂર બચાવ અને વ્યસ્થાપનની તાલીમ આપવી <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> • UFDM માટે F&ES ના સમધનો અને કૌશલ્યને ઉન્નત કરવું • પશુ સારવાર સંભાળ અને આપત્તિગ્રસ્ત પશુઓને મદદ મા; વ્યાવસાયિકોની યાદી બનાવવી <u>મધ્યમ ગાળાની T2)</u> રાજ્ય સરકારો તેમના શાળા મંડળના અભ્યસક્રમમાં આવા સંદર્ભોને પ્રોત્સાહન આપશે.

શહેરી પૂર પ્રલય					ક્ષમતા વિકાસ
	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૨	જાગૃતિ સર્જન	MHUA*, NDMA, NDRF, CAPF, NIDM	**પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)** • સમૂહ માધ્યમ ઝૂંબેશ ચલાવવી • આપત્તિ ખતરાને અટકાવ,ઘટાડવો અને સારી રીતે ખતરાનું સંચાલન કરવાની સંસ્કૃતિને પ્રોત્સાહન આપવું **મધ્યમ ગાળાની T2)** • જાગૃતિ અભિયાન/ IEC માં અભિગમ અને વર્તણૂંક પરિવર્તનને પ્રોત્સાહન આપવું • વીમા/ ખતરાનું સ્થાનાંતરણને પ્રોત્સાહન આપવું • સામુદાયિક રેડિયાને પ્રોત્સાહન આપવું • DRR અને DM વિશે જાગૃતિ સર્જન માટે નાગરિક સોસાયટી સંગઠનના નેટવર્કને મજબૂત કરવું	DMD$, SDMA, RD, DDMA, SDRF, F&ES, CDEF, Police, ULB, PRIs (peri-urban)	**પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)** • સમૂહ માધ્યમ ઝૂંબેશ ચલાવવી • આપત્તિ ખતરાને અટકાવ,ઘટાડવો અને સારી રીતે ખતરાનું સંચાલન કરવાની સંસ્કૃતિને પ્રોત્સાહન આપવું **મધ્યમ ગાળાની T2)** • જાગૃતિ અભિયાન/ IEC માં અભિગમ અને વર્તણૂંક પરિવર્તનને પ્રોત્સાહન આપવું • વીમા/ ખતરાનું સ્થાનાંતરણને પ્રોત્સાહન આપવું • સામુદાયિક રેડિયાને પ્રોત્સાહન આપવું • DRR અને DM વિશે જાગૃતિ સર્જન માટે નાગરિક સોસાયટી સંગઠનના નેટવર્કને મજબૂત કરવું • આપત્તિગ્રસ્ત પશુઓની સંભાળ અને સંરક્ષણની માહિતી આપવી

શહેરી પૂર પ્રલય					ક્ષમતા વિકાસ
	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
3	દસ્તાવેજીકરણ	NIDM	**<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u>** ભવિષ્યના સંશોધન અને ખતરાનું વ્યવસ્થાપન આયોજન માટે આપત્તિના તમામ પાસાઓનું ચોક્કસ દસ્તાવેજીકરણને સુનિશ્ચિત કરવું	DMD$, SDMA, RD, DDMA, ULB, રાજ્ય ATI	**<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u>** ભવિષ્યના સંશોધન અને ખતરાનું વ્યવસ્થાપન આયોજન માટે આપત્તિના તમામ પાસાઓનું ચોક્કસ દસ્તાવેજીકરણને સુનિશ્ચિત કરવું
૪	મહિલા, સીમાંત અને વિકલાંગોનું સશક્તિકરણ	MWCD*, MSJE, NDMA, NIDM	**<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u>** આપત્તિના વ્યવસ્થાપનના તમામ પાસાઓને આવરી લઇને ક્ષમતા વિકાસમાં જાતિ સંવેદનશીલતા અને તર્કસંગત અભિગમને અપનાવવો	DMD$, SDMA, DDMA, RD, SIDM, ATI, અને રાજ્ય કક્ષાની બીજી સંસ્થાઓ	**<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u>** રાજ્ય, જિલ્લા અને તાલુકા કક્ષાએ આપત્તિના વ્યવસ્થાપનના તમામ પાસાઓને આવરી લઇને ક્ષમતા વિકાસમાં જાતિ સંવેદનશીલતા અને તર્કસંગત અભિગમને અપનાવવો
૫	સમુદાય આધારિત આપત્તિ વ્યવસ્થાપન	MHUA*, MORD*, NDMA, NIDM	**<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u>** CDEF, સમુદાય, સ્વયંસેવકોને પ્રોત્સાહન, માર્ગદર્શન, તાલીમ આપવી	DMD$, SDMA, SDRF, RD, DDMA, ULB, SIDM	**<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u>** CDEF, સમુદાય, સ્વયંસેવકોને પ્રોત્સાહન, માર્ગદર્શન, તાલીમ આપવી **<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u>** બહુલક્ષી જોખમ અભિગમ આધારિત વ્યવસ્થાપન અને સામનો કરવા સમુદાયોની ક્ષમતાને મજબૂત કરવી **<u>મધ્યમ ગાળાની T2)</u>**

શહેરી પૂર પ્રલય					ક્ષમતા વિકાસ
	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
					RWA, SHG, NCC, NSS, યુવાનો, વોર્ડ સમિતિ, સ્થાનિક સમુદાયોની તાલીમ આપવી
૬	કૃત્રિમ નિદર્શન/ અભ્યાસ	MHUA, NDMA, તમામ સરકારી મંત્રાલયો/ સંસ્થાઓ, NDRF, લશ્કરી દળ, CAPF	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત **(RR)**</u> તમામ મંત્રાલયો અને તમામ રાજ્યો/ કેન્દ્ર શાસિત પ્રદેશો દ્વારા આપત્તકાલીન અભ્યાસના આયોજન અને અમલને પ્રોત્સાહન આપવું	DMD$, SDMA, RD, DDMA, ULB, SDRF, F&ES, CDEF,પોલીસ	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત **(RR)**</u> આપત્તકાલીન અભ્યાસનું સંયુક્ત આયોજન અને અમલ

નોંધોઃ (#) સરકારના દરેક મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સરકારી સંસ્થા - કેન્દ્ર અને રાજ્યનો ખાસ ઉલ્લેખ કરેલ ન હોય તો પણ આપત્તિ, સ્થાન અને સંદર્ભને આધારે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સહાયક ભૂમિકા એમ બંને રહેશે. (*) આ પ્રતીક ધરાવતા મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સંસ્થા પાસે મધ્યસ્થ અથવા મુખ્ય ભૂમિકા છે અથવા માનવામાં આવે છે , જ્યારે ઉલ્લેખિત અન્યની સીધી અથવા સ્પષ્ટ સહાયક ભૂમિકા છે. ($) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગ: આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મધ્યસ્થ વિભાગ તરીકે કાર્યરત રાજ્ય સરકારનો વિભાગ, દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં એકસમાન નથી.

૭.૩.૬ આબોહવા પરિવર્તન જોખમનું વ્યવસ્થાપન

શહેરી જળપ્રલય					આબોહવા પરિવર્તન જોખમ વ્યવસ્થાપન
	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
	સંશોધન, આગાહી/ પૂર્વ	MOES, MOJS*, MAFW, MOEFCC,	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> મૂલ્યાંકન, નિરીક્ષણ અને વૈજ્ઞાનિક અભ્યાસ	DMD$, IRD, WSD*, EFD,	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • GACC ને લગતા રાષ્ટ્રીય ખતરો ઘટાડવાના પ્રયાસોને ટેકો આપવો

શહેરી જળપ્રલય					આબોહવા પરિવર્તન જોખમ વ્યવસ્થાપન
	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૧	ચેતવણી, આંકડા વ્યવસ્થાપન, પ્રદેશ વર્ગીકરણ, નકશાકરણ	DOS,NLRTI	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> • GACC રૂપરેખા હેઠળ પૂર સંવેદનશીલ નકશા • છેલ્લા દસકાના વલણો સહિત સ્રાવ ક્ષેત્ર અને નદી મૂખનું GACC મૂલ્યાંકન • GACC રૂપરેખા હેઠળ સુધારેલ આર્થિક અને સામાજિક જોખમનું મૂલ્યાંકન <u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> • સીમા પારથી આવતી નદીઓના ફેરફારને લગતા GACC અભ્યાસ • પૂરની આબોહવા પરિવર્તનની અસરને લગતા ડેટાબેજ વ્યવસ્થાપન પ્રણાલી તૈયાર કરવી • તમામ નદી પ્રણાલીના GACC રૂપરેખા નકશા GACC માંથી વધેલો ખતરો અને ફેરફારનો સ્વીકાર <u>લાંબા ગાળાની (T3)</u> • પૂર પ્રભાવિત વિસ્તારોની સંભવિત GACC ની અસરોને સુસંગત પૂર ચેતવણી ક્ષમતાઓ સુધારવી પડોસી દેશોની મુખ્ય નદીઓને સંબંધિત અને આવતી નદીઓ પર GACC અસરોને સમજવી અને દેખરેખ માટે	SDMA, AGD, FIHD, DDMA, ULBs, PRIs (peri-urban)	• કેન્દ્રીય સંસ્થાઓ સાથે સંકલન • GACC ઘટાડવા અને અપનાવવા રાજ્ય વિશેષ પ્રયાસો અને સ્થાનિક પ્રયાસોને પ્રાયોજક અને પ્રોત્સાહન આપવું <u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> GACC અસરો અને સામનો કરવાના તંત્રનું દસ્તાવેજીકરણ કરવું <u>લાંબા ગાળાની (T3)</u> • જુદા જુદા GACC અસરોની રૂપરેખા હેઠળ વધેલા જોખમો (આર્થિક, સામાજિક વગેરે) પર રાજ્ય વિશેષ અભ્યાસને પ્રોત્સાહન આપવું • GACC અને ખતરામાં અનુવર્તી ફેરફારોના સંદર્ભમાં રાજ્ય વિશેષ સંશોધન અભ્યાસોને પ્રોત્સાહન આપવું

શહેરી જળપ્રલય					આબોહવા પરિવર્તન જોખમ વ્યવસ્થાપન
	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
			પડોસી દેશો સાથે સંકલન		
૨	જોખમના ખતરાની સંવેદનશીલતા અને ક્ષમતા મૂલ્યાંકન (HRVCA)	NIDM, MOJS*, MOST, MOST, CSIR, DOS, NLRTI	**<u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u>** • પ્રચંડ જળ-આબોહવાયી ઘટનામાં પૂર સંભવિત વિસ્તારોમાં સમુદાયોની વધેલી સંવેદનશીલતાની સમજણમાં સુધારો લાવવો • GACC અસરોને ધ્યાનમાં લઇને સર્વગ્રાહી HRVCA તકનીકી મદદ અને માર્ગદર્શન આપવું • નબળા અને સીમાંત વર્ગોના GACC ની સમજણમાં સુધારો લાવવો **<u>લાંબા ગાળાની (T3))</u>** દરિયા કિનારાના GACC રૂપરેખાની સંવેદનશીલતા અને ખતરા પર વિસ્તૃત અભ્યાસ હાથ ધરવો	DMD$, SDMA, RD, IRD, WRD, SLRTI	**<u>પુનરાવર્તી/નિયમિત (RR)</u>** • આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજનાઓ તૈયાર કરવા અને સમયાંતરે સુધારણાના ભાગરૂપે HRVCA હાથ ધરવું • HRVCA ના આધારે માળખાગત અને બિન માળખાગત વ્યૂહરચના તૈયાર કરવી. **<u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u>** નબળા અને સીમાંત વર્ગોના GACC જોખમોનું મૂલ્યાંકન કરવું
			<u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> • અનુકૂલનની જરૂરિયાતોને સમજવી • સામનો કરવાના તંત્રનો અભ્યાસ કરવો	DMD$, SDMA, IRD,	**<u>પુનરાવર્તી/નિયમિત (RR)</u>** • સંતોષ અને જાગૃતિ નિર્માણ • રાષ્ટ્રીય CCA પ્રયાસોને ટેકો આપવો • કેન્દ્રીય સંસ્થાઓ સાથે સંકલન • GACC ઘટાડા અને અનુકૂલનના રાજ્ય વિશેષ પ્રયાસો અને સ્થાનિક પ્રયાસોને

શહેરી જળપ્રલય					આબોહવા પરિવર્તન જોખમ વ્યવસ્થાપન
	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
3	આબોહવા પરિવર્તન અનુકૂલન (CCA)	MOES*, MOST, DOS, MOJS, MOEFCC*	• GACC અનુકૂલન તંત્ર વિકસાવવું <u>લાંબા ગાળાના (T3)</u> • GACC અનુકૂલન કાર્યક્રમનો અમલ કરવો • લીલા અને વાદળી માળખા અભિગમનું યોગ્ય સંયોજનને પ્રોત્સાહન આપવું • નબળા જૂથોના સામાજિક સુરક્ષા કાર્યક્રમને પ્રોત્સાહન આપવું	WSD*, EFD, DRD, DDMA, ULBs, PRIs (peri-urban)	પ્રાયોજિત અને પ્રોત્સાહન આપવું <u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> સ્થાનિક અનુકૂલન વ્યૂહરચના વિકસાવવી <u>**લાંબા ગાળાના (T3)**</u> • રાજ્ય વિશેષ પ્રયાસો અને સ્થાનિક પ્રયાસોને પ્રાયોજિત અને પ્રોત્સાહન આપવું • GACC અનુકૂલન કાર્યક્રમોનો અમલ • લીલા અને વાદળી માળખા અભિગમનું યોગ્ય સંયોજનને પ્રોત્સાહન આપવું • નબળા જૂથોના સામાજિક સુરક્ષા કાર્યક્રમમાં અનુકૂળ પગલાંને સંકલિત કરવા

નોંધોઃ (#) સરકારના દરેક મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સરકારી સંસ્થા - કેન્દ્ર અને રાજ્યનો ખાસ ઉલ્લેખ કરેલ ન હોય તો પણ આપત્તિ, સ્થાન અને સંદર્ભને આધારે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સહાયક ભૂમિકા એમ બંને રહેશે. (*) આ પ્રતીક ધરાવતા મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સંસ્થા પાસે મધ્યસ્થ અથવા મુખ્ય ભૂમિકા છે અથવા માનવામાં આવે છે , જ્યારે ઉલ્લેખિત અન્યની સીધી અથવા સ્પષ્ટ સહાયક ભૂમિકા છે. ($) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગઃ આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મધ્યસ્થ વિભાગ તરીકે કાર્યરત રાજ્ય સરકારનો વિભાગ, દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં એકસમાન નથી.

૭.૪ ભૂકંપીય/ભૂકંપ

૭.૪.૧ આપત્તિના જોખમને સમજવું

ભૂકંપકીય					આપત્તિના ખતરાને ઓળખવું
	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૧	• ભૂકંપ દેખરેખ સેવા • રાષ્ટ્રીય ભૂકંપીયશાસ્ત્ર નેટવર્ક • વાસ્તવિક સમય ભૂકંપકીય દખરેખ નેટવર્ક (RTSMN) • ભકંપ જોખમ અને ખતરાનું મૂલ્યાંકન (EHRA)	MOES, MEITY, NLRTI	<u>પુનરાવર્તી/નિયમિત</u> (RR) • તપાસ બાદ ઝડપથી ભૂકંપના પરિમાણોનો અંદાજ મેળવવો • માહિતીનો પ્રસાર કરવો • ભારતીય દરિયાકાંઠાના પ્રદેશોમાં સુનામી પેદા કરવા માટે સક્ષમ ભૂગર્ભ ભૂકંપ સંબંધિત માહિતીને INCOIS સાથે સુનામી સંબંધિત સંદેશા અને ચેતવણીઓ આપવા માટે આપ-લે કરવી • રાષ્ટ્રીય અને આંતરરાષ્ટ્રીય વૈ જ્ઞાનિક, શૈક્ષણિક અને સંશોધન અને વિકાસ સંસ્થાઓ સાથે ભૂકંપ પ્રવૃત્તિ ડેટાની આપ-લે કરવી <u>મધ્યમ ગાળાની</u> (T2) • ભૂકંપકીય સંકટનું મૂલ્યાંકન • ભૂકંપકીય પ્રદેશોનું વર્ગીકરણ • ભૂકંપકીય પ્રદેશોનું સૂક્ષ્મ વર્ગીકરણ	DMD$, SDMA, DDMA, RD	<u>પુનરાવર્તી/નિયમિત</u> (RR) માહિતીને વ્યાપકપણે ફેલાવો કરવો

	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૨	વૈજ્ઞાનિક ભૂકંપકીય વર્ગીકરણ	MOES*, EREC, BIS, GSI, NLRTI, MOST	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> માર્ગદર્શિકા પ્રકાશિત કરવા માટે આંતર- સંસ્થાકીય સંકલન અને સહયોગ કરવો	DMD$, SDMA, RD, UDD, SPWD, ULB, DDMA	<u>પુનરાવર્તી/નિયમિત (RR)</u> અમલીકરણ, લાગુ પાડવું , પાલન અને દેખરેખની ખાતરી કરવી; જાગૃતિ સર્જન
3	વૈજ્ઞાનિક સૂક્ષ્મ ભૂકંપકીય વર્ગીકરણ	EREC, NLRTI	<u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> સૂક્ષ્મ વર્ગીકરણ અભ્યાસ માટેની પદ્ધતિઓ પર વ્યાવસાયિકો વચ્ચે સર્વસંમતિના આધારે વાસ્તવલક્ષી નિબંધ તૈયાર કરવો	DMD$, SDMA, RD, DDMA, SLRTI	<u>લાંબા ગાળાની (T3)</u> છેવાડાના વપરાશકર્તાઓ પાસેથી જરૂરિયાતનું મૂલ્યાંકન કર વું, પ્રદેશોનું સૂક્ષ્મ વર્ગીકરણનો અભ્યાસ કર વો, પ્રદેશોનું સૂક્ષ્મ વર્ગીકરણ માટે મહત્વપૂર્ણ શહેરી વિસ્તારોને પ્રાથમિકતા આપ વી, દત્તક લેતા પહેલા વ્યાવસાયિક સમીક્ષા કરવી
૪	જોખમના ખતરાની સંવેદનશીલતા અને ક્ષમતા મૂલ્યાંકન (HRVCA)	NDMA, NIDM, MOST, MSJE, NLRTI	<u>પુનરાવર્તી/નિયમિત (RR)</u> • અભ્યાસ, દસ્તાવેજીકરણ અને સંશોધનને પ્રોત્સાહન આપવું • સામાજિક, ભૌતિક, આર્થિક, પારિસ્થિતિકી, લિંગ, સામાજિક સમાવેશ અને તર્કસંગત પાસાઓને આવરી લેતી સંવેદનશીલતા અને ક્ષમતા પર અભ્યાસ • વ્યાપક HRVCA માટે તકનીકી સહાય અને માર્ગદર્શન આપવું	DMD$, SDMA, RD, DSJE, PRIs, ULBs, DDMA	<u>પુનરાવર્તી/નિયમિત (RR)</u> આપત્તિ વ્યવસ્થાપનની યોજનાઓની તૈયારી અને સમયાંતરે સુધારણના ભાગરૂપે HRVCA હાથ ધરવી <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> નિષ્ણાતો અને હિસ્સેદારો સાથે પરામર્શ માટે તંત્રની રચના/ મજબૂતીકરણ કરવું

	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૫	આપત્તિ આંકડા મેળવવા અને વ્યવસ્થાપન	MHA*, MOSPI, તમામ મંત્રાલયો અને વિભાગો	<u>પુનરાવર્તી/નિયમિત</u> (RR) આપત્તિના નુકસાન અને નુકસાનીના મૂલ્યાંકન અંગેના ડેટાનું વ્યવસ્થિત ડેટા સંચાલન કરવું <u>ટૂંકા ગાળાની</u> (T1) ૨૦૦૫-૨૦૦૧૫ ના પાયા રેખાએ આપત્તિ નુકસાન અને નુકસાન	DMD$, SDMA, all depts.	<u>પુનરાવર્તી/નિયમિત</u> (RR) આપત્તિના નુકસાન અને નુકસાનીના મૂલ્યાંકન અંગેના ડેટાનું વ્યવસ્થિત ડેટા સંચાલન <u>ટૂંકા ગાળાની</u> (T1) ૨૦૦૫-૨૦૦૧૫ ના પાયા રેખાએ આપત્તિ નુકસાન અને નુકસાન

નોંધોઃ (#) **સરકારના દરેક મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સરકારી સંસ્થા - કેન્દ્ર અને રાજ્યનો ખાસ ઉલ્લેખ કરેલ ન હોય તો પણ આપત્તિ, સ્થાન અને સંદર્ભને આધારે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સહાયક ભૂમિકા એમ બંને રહેશે.** (*) આ પ્રતીક ધરાવતા મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સંસ્થા પાસે મધ્યસ્થ અથવા મુખ્ય ભૂમિકા છે અથવા માનવામાં આવે છે , જ્યારે ઉલ્લેખિત અન્યની સીધી અથવા સ્પષ્ટ સહાયક ભૂમિકા છે. ($) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગ: આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મધ્યસ્થ વિભાગ તરીકે કાર્યરત રાજ્ય સરકારનો વિભાગ, દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં એકસમાન નથી

૭.૪.૨ આંતર સંસ્થાકીય સંકલન

ભૂકંપકીય		આંતર સંસ્થાકીય સંકલન			
	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૧	એકંદરે આપત્તિ શાસન	MOES	<u>પુનરાવર્તી/નિયમિત (RR)</u> સંકલન, તકનીકી સાધનો અને મદદ પૂરી પાડવી	DMD$, SDMA, RD, DDMA, PRIs, ULBs	<u>પુનરાવર્તી/નિયમિત (RR)</u> • ડીએમ યોજનાઓની તૈયારી અને અમલીકરણ અને ડીએમ કાર્યો સાથે સંસ્થાઓની કામગીરી સુનિશ્ચિત કરવી • આપત્તિ જોખમ વ્યવસ્થાપન અને DRR ને મુખ્ય પ્રવાહમાં લાવવાના તમામ પાસાઓ • DRR, CCA અને વિકાસની સુસંગતતા અને પરસ્પર મજબૂતીકરણની ખાતરી કરવી
૨	પ્રતિભાવ	MHA	<u>પુનરાવર્તી/નિયમિત (RR)</u> કેન્દ્રીય સહાયનું આયોજન અને સંકલન	DMD$, SDMA, RD, DDMA, PRIs, ULBs	<u>પુનરાવર્તી/નિયમિત (RR)</u> • તાત્કાલિક પ્રતિભાવનું આયોજન અને સંકલન • કેન્દ્રીય સંસ્થાઓ સાથે સંકલન
3	બિન માળખાકીય પગલાં	MOES*, MHA,BIS, NDMA	<u>પુનરાવર્તી/નિયમિત (RR)</u> (ક) સુધારેલા/ અદ્યતન કરેલા નિયમો, ધોરણો માટે કેન્દ્ર અને રાજ્ય એજન્સીઓ વચ્ચે સંકલન (ખ) નવા/ અદ્યતન ધોરણો અપનાવવા , (ગ) કાયદાઓ, નિયમો ઘડવા/ સુધારણા અને (ઘ) નીતિઓ અપનાવવી/ સમીક્ષા કરવી	DMD$, SDMA, RD, DDMA, PRIs, ULBs	<u>પુનરાવર્તી/નિયમિત (RR)</u> અદ્યતન ધોરણો/ નિયમ સંહિતા અને તેમના અમલીકરણ , લાગુ કરવા અને દેખરેખની ખાતરી કરવા માટે રાજ્ય એજન્સીઓ વચ્ચે સંકલન

નોંધોઃ (#) સરકારના દરેક મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સરકારી સંસ્થા - કેન્દ્ર અને રાજ્યનો ખાસ ઉલ્લેખ કરેલ ન હોય તો પણ આપત્તિ, સ્થાન અને સંદર્ભને આધારે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સહાયક ભૂમિકા એમ બંને રહેશે. (*) આ પ્રતીક ધરાવતા મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સંસ્થા પાસે મધ્યસ્થ અથવા મુખ્ય ભૂમિકા છે અથવા માનવામાં આવે છે, જ્યારે ઉલ્લેખિત અન્યની સીધી અથવા સ્પષ્ટ સહાયક ભૂમિકા છે.($) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગઃ આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મધ્યસ્થ વિભાગ તરીકે કાર્યરત રાજ્ય સરકારનો વિભાગ, દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં એકસમાન નથી

૭.૪.૩ આપત્તિ જોખમ ઘટાડામાં રોકાણ- માળખાકીય પગલાં

ભૂકંપકીય					માળખાકીય પગલાં
	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૧	સામાજિક આવાસ યોજનાઓ	કેન્દ્ર સરકારના સંબંધિત મંત્રાલયો, MORD,MHUA	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> સામાજિક આવાસ યોજનાઓના આયોજન અને અમલમાં બહુ-જોખમી પ્રતિરોધક સુવિધાઓ સામેલ હોવાની (ભૂકંપ પર વિશેષ ધ્યાન કેન્દ્રિત કરીને) ખાતરી કરવી	DMD$, SDMA, RD, DDMA, PRIs, ULBs, DRD, UDD, PRD	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • સામાજિક આવાસ યોજનાઓના આયોજન અને અમલમાં ભૂકંપ પ્રતિરોધક સુવિધાઓ સામેલ હોવાની ખાતરી કરવી • સંબંધિત મકાન નિયમસંહિતા પાલન સુનિશ્ચિત કરવું
૨	અગ્રતાવાળી જીવનરેખા માળખા અને ઇમારતોને મજબૂત અને ભૂકંપકીય અનુરૂપાંતરણ	કેન્દ્ર સરકારના સંબંધિત મંત્રાલયો	<u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> સલામતી ઓડિટની ભલામણો અનુસાર અમલીકરણ મજબૂતીકરણ અને ભૂકંપકીય અનુરૂપાંતરણ	DMD$, SDMA, SPWD, RD, DDMA, PRIs, ULBs	<u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> સરકારના તમામ વિભાગો, સંસ્થાઓ, જાહેર ઉપયોગિતાઓ, શાળાઓ, કોલેજો, સમુદાય સભાગૃહ, વગેરેમાં સલામતી ઓડિટની ભલામણો અનુસાર અમલીકરણ મજબૂતીકરણ અને ભૂકંપકીય અનુરૂપાંતરણ.

3	તમામ જીવનરેખા માળખા અને મહત્વના માળખાનું જોખમ પ્રતિરોધક બાંધકામ , મજબૂતીકરણ અને અનુરૂપાંતરણ	NDMA, NBCC, BMTPC, CBRI, SERC, IE(I), સંબંધિત મંત્રાલયો/ વિભાગો	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> માર્ગદર્શન અને અમલીકરણ	DMD$, SDMA, RD, DDMA, PRIs, ULBs, SPWD	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> તકનીકી સંસ્થાઓ સાથે સહયોગ અને અમલીકરણ

નોંધોઃ (#) સરકારના દરેક મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સરકારી સંસ્થા - કેન્દ્ર અને રાજ્યનો ખાસ ઉલ્લેખ કરેલ ન હોય તો પણ આપત્તિ, સ્થાન અને સંદર્ભને આધારે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સહાયક ભૂમિકા એમ બંને રહેશે. (*) આ પ્રતીક ધરાવતા મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સંસ્થા પાસે મધ્યસ્થ અથવા મુખ્ય ભૂમિકા છે અથવા માનવામાં આવે છે , જ્યારે ઉલ્લેખિત અન્યની સીધી અથવા સ્પષ્ટ સહાયક ભૂમિકા છે. ($) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગ: આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મધ્યસ્થ વિભાગ તરીકે કાર્યરત રાજ્ય સરકારનો વિભાગ, દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં એકસમાન નથી

૭.૪.૪ આપત્તિ જોખમ ઘટાડામાં રોકાણ- બિન-માળખાકીય પગલાં

ભૂકંપકીય					બિન માળખાકીય પગલાં
	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૧	નગર આયોજન , સિવિલ કામો અને જાહેર માળખા માટે વિનિયમો અને આદર્શ નિયમ સંગ્રહ	IRC, MRTH, RDSO, MOR, AERB, DAE, BIS, MORD, MHUA	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • નિયમ સંગ્રહ, નિયમો, નિયમોનું સમયાંતરે અદ્યતનીકરણ • નિયમોમાં ફેરફાર/ જરૂરી નવા નિયમો તૈયાર કરીને તકનીકી-કાનૂની શાસનને	DMD$, SDMA, RD, UDD, DRD, SPWD, DDMA,PRIs, ULBs	<u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> • ગ્રામીણ અને શહેરી વિસ્તારો માટે યોગ્ય પેટા નિયમો અપના વવા, આદર્શ નિયમ સંગ્રહ (દા.ત. , એનબીસી ૨૦૧૬) ને અમલમાં મૂકવો અને યોગ્ય પાલન સુનિશ્ચિત કરવું

ભૂકંપકીય					બિન માળખાકીય પગલાં
	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
			લાગુ કરવા માટે તમામ કેન્દ્રીય મંત્રાલયો, સંસ્થાઓ અને રાજ્ય સરકારો સાથે કામ કરવું		• ધરતીકંપનું જોખમ ઘટાડવા માટે સૂક્ષ્મ પ્રદેશ વર્ગીકરણ <u>લાંબા ગાળાના (T3)</u> સંબંધિત વિભાગો અને સંસ્થાઓ દ્વારા નિયમ સંગ્રહનું અમલીકરણનું કડક પાલન કરવાની ખાતરી કરવી
૨	• જીવનરેખા માળખાઓ અને ઇમારતોનું માળખાકીય સલામતી ઓડિટ • મજબૂતીકરણ અને ભૂકંપકીય અનુરૂપાંતરણ માટે જીવનરેખા માળખાઓ અને ઇમારતોને પ્રાથમિકતા	MOES*, NDMA, IE(I), CIDC, CFI, NAC, સંબંધિત મંત્રાલયો/ વિભાગો	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> સમયાંતરે સંબંધિત રાષ્ટ્રીય ધોરણોને અનુરૂપ સ્પષ્ટતા કરવી <u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> પ્રમાણભૂત પ્રક્રિયાઓ અને માર્ગદર્શિકાઓ ઘડવી	DMD$, SDMA, RD, UDD, SPWD, DDMA, PRIs, ULBs	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> જીવનરેખા ઇમારતો અને મહત્વના માળખાનું સલામતી ઓડિટ કરવું <u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> જાહેર, ખાનગી અને વ્યક્તિઓ દ્વારા રાજ્યમાં અમલીકરણ, દેખરેખ, અમલ અને યોગ્ય પાલન સુનિશ્ચિત કરવું

ભૂકંપકીય					બિન માળખાકીય પગલાં
	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૩	વ્યાવસાયિકોને પરવાના અને પ્રમાણપત્ર	MHRD, NDMA, સંબંધિત કેન્દ્રીય મંત્રાલયો/ વિભાગો , સ્થપતિઓ અને ઇજનેરોની વ્યાવસાયિક સંસ્થાઓ	<u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> ઇજનેરોના પ્રમાણપત્ર માટે અધિનિયમ દ્વારા સ્થાપિત વ્યાવસાયિક સિવિલ ઇજનેરી પરિષદની સ્થાપના કર વી અને ઇજનેરોના પ્રમાણપત્ર માટેની પ્રક્રિયા વિકસાવવી	સંબંધિત વિભાગો	<u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> યોગ્ય કાનૂની માળખું અને સંસ્થાકીય પદ્ધતિ દ્વારા ઇજનેરોને પરવાના લાગુ કરવા
૪	જાહેર ખાનગી ભાગીદારી	NDMA, MOES, MCA*, MCF, MOCI, MPFI, MHIPE, MFIN	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> માર્ગદર્શન આપવું	DMD$, SDMA, RD, DDMA	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સુવિધાઓમાં ખાનગી ભાગીદારીને પ્રોત્સાહન આપવું
૫	ખતરાનું સ્થાનાંતરણ	MFIN*, NDMA, MHA, MAFW	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> જીવન અને સંપત્તિ માટે બહુ જોખમી વીમા સહિત જોખમ સ્થાનાંતરણ વ્યવસ્થાનો અમલ <u>ટૂંકા ગાળાના (T1)</u> નીતિગત માળખુ	DFIN*, DMD$, SDMA, DAG	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> જીવન અને સંપત્તિ માટે બહુ જોખમી વીમા સહિત જોખમ સ્થાનાંતરણ વ્યવસ્થાનો અમલ <u>ટૂંકા ગાળાના (T1)</u> નીતિગત માળખુ

નોંધોઃ (#) સરકારના દરેક મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સરકારી સંસ્થા - કેન્દ્ર અને રાજ્યનો ખાસ ઉલ્લેખ કરેલ ન હોય તો પણ આપત્તિ, સ્થાન અને સંદર્ભને આધારે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સહાયક ભૂમિકા એમ બંને રહેશે. (*) આ પ્રતીક ધરાવતા મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સંસ્થા પાસે મધ્યસ્થ અથવા મુખ્ય ભૂમિકા છે અથવા માનવામાં આવે છે , જ્યારે ઉલ્લેખિત અન્યની

સીધી અથવા સ્પષ્ટ સહાયક ભૂમિકા છે. ($) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગ: આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મધ્યસ્થ વિભાગ તરીકે કાર્યરત રાજ્ય સરકારનો વિભાગ, દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં એકસમાન નથી

૭.૪.૫ ક્ષમતા વિકાસ

ભૂકંપકીય					ક્ષમતા વિકાસ
	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૧	તાલીમ	MOES*, NIDM, MHRD, NDMA, MYAS, NDRF, અન્યો**	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • નિયમિત તાલીમ કાર્યક્રમોને ટેકો આપવો • SDRF, CDEF, સમુદાય, સ્વયંસેવકો માટે તાલીમને સમર્થન આપવું <u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> ભારતમાં ધરતીકંપ સુરક્ષા સંભાળવા માટે જરૂરી તાલીમબદ્ધ કર્મચારીઓની સંખ્યા વધારવા માટે રાષ્ટ્રીય પ્રયાસોને પ્રોત્સાહન આપવું	DMD$, SDMA, SDRF, RD, EDD, ATI, SIRD, DDMA	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • SDRF, CDEF, સમુદાય, સ્વયંસેવકોને નિયમિત તાલીમ આપવી <u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> • ભારતમાં ધરતીકંપ સુરક્ષા સંભાળવા માટે જરૂરી તાલીમબદ્ધ કર્મચારીઓની સંખ્યા વધારવા માટે રાષ્ટ્રીય પ્રયાસોને પ્રોત્સાહન આપવું

ભૂકંપકીય					ક્ષમતા વિકાસ
	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૨	અભ્યાસક્રમ વિકાસ	MOES, MOCI, MHRD, UGC, AICTE, IITs, NIDM અને અન્ય સંબંધિત સંસ્થાઓ	<u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> અંડરગ્રેજ્યુએટ અને વ્યસાયલક્ષી અભ્યાસમાં આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સંબંધિત વિષયો દાખલ કરવાની સુવિધા કરવી	DMD$, SDMA, RD, HD, EDD, DDMA	<u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> અંડરગ્રેજ્યુએટ અને વ્યસાયલક્ષી અભ્યાસમાં આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સંબંધિત વિષયો દાખલ કરવા
૩	જાગૃતિ સર્જન	NDMA, NDRF, CAPF, NIDM	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • સમૂહ માધ્યમ મીડિયા ઝુંબેશ હાથ ધરવી • આપત્તિ જોખમ નિવારણ , શમન અને વધુ સારા જોખમ સંચાલનની સંસ્કૃતિને પ્રોત્સાહન આપવું • જાગૃતિ અભિયાન/ IEC માં વલણ અને વર્તનમાં ફેરફારને પ્રોત્સાહન આપવું <u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> • વીમા/ જોખમ સ્થાનાંતરણ ના ઉપયોગને પ્રોત્સાહન આપવું • સમૂહ રેડિયોને પ્રોત્સાહન આપવું • DRR અને DM વિશે જાગૃતિ પેદા કરવા નાગરિક સમાજ સંગઠનોનું નેટવર્ક મજબૂત	DMD$, SDMA, IPRD, RD, SIDM, ATIs, SDRF, F&ES, CDEF, Police, DDMA, PRIs, ULBs	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • સમૂહ માધ્યમ મીડિયા ઝુંબેશ હાથ ધરવી • આપત્તિ જોખમ નિવારણ , શમન અને વધુ સારા જોખમ સંચાલનની સંસ્કૃતિને પ્રોત્સાહન આપવું • જાગૃતિ અભિયાન/ IEC માં વલણ અને વર્તનમાં ફેરફારને પ્રોત્સાહન આપવું <u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> • વીમા/ જોખમ સ્થાનાંતરણ ના ઉપયોગને પ્રોત્સાહન આપવું • સમૂહ રેડિયોને પ્રોત્સાહન આપવું • DRR અને DM વિશે જાગૃતિ પેદા કરવા નાગરિક સમાજ સંગઠનોનું નેટવર્ક મજબૂત કરવું

ભૂકંપકીય					ક્ષમતા વિકાસ
	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
			કરવું		• આપત્તિ-અસરગ્રસ્ત પ્રાણીઓની સંભાળ અને રક્ષણ અંગેની માહિતી
४	નકલી નિદર્શન/ કવાયતો	NDMA, તમામ સરકારી મંત્રાલયો અને સંસ્થાઓ, NDRF, લશ્કરી દળ,CAPF	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> મંત્રાલયો/ વિભાગોની કટોકટીની તૈયારીનું નિરીક્ષણ કરવું <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> તમામ મંત્રાલયો અને તમામ રાજ્યો/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશો દ્વારા આપત્તકાલીન પ્રયાસ આયોજન અને અમલને પ્રોત્સાહન		<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> મંત્રાલયો/ વિભાગોની કટોકટીની તૈયારીનું નિરીક્ષણ કરવું <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> સંયુક્ત આયોજન અને આપત્તકાલીન પ્રયાસનો અમલ કરવો

ભૂકંપકીય					ક્ષમતા વિકાસ
	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
			આપવું		
૫	દસ્તાવેજીકરણ અને પ્રસાર	MOES, NIDM	**<u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u>** મોટા ધરતીકંપોનું દસ્તાવેજીકરણ અને વ્યાપક પ્રસારની ખાતરી કરવી	DMD$, SDMA, RD, DDMA, PRIs, ULBs, ATI	**<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u>** સ્થાનિક ભાષાઓમાં દસ્તાવેજીકરણનું લોકપ્રિય કરવી અને વિતરણ કરવું
૬	મહિલા, સીમાંત અને વિકલાંગોનું સશક્તિકરણ	MWCD, MSJE, NDMA,NIDM	**<u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u>** આપત્તિ વ્યવસ્થાપનના તમામ પાસાઓને આવરી લઇને ક્ષમતા વિકાસમાં લિંગ સંવેદનશીલ અને તર્કસંગત અભિગમોનો સમાવેશ કરવો	DMD$, SDMA, RD, SIDM, ATI, SLRTI, DDMA, PRIs, ULBs	**<u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u>** આપત્તિ વ્યવસ્થાપનના તમામ પાસાઓને આવરી લઇને ક્ષમતા વિકાસમાં લિંગ સંવેદનશીલ અને તર્કસંગત અભિગમોનો સમાવેશ કરવો
૭	સમુદાય આધારિત આપત્તિ વ્યવસ્થાપન	NDMA, NIDM, MORD,MHUA	**<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u>** પ્રોત્સાહન, માર્ગદર્શન અને સમર્થન	DMD$, SDMA, RD, DDMA, PRIs, ULBs	**<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u>** PRI, SHG, NCC, NSS, યુવાનો, સ્થાનિક સમુદાય સંસ્થાઓ માટે તાલીમ આપવી **<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u>** બહુ-જોખમી અભિગમ પર આધારિત આપત્તિઓનું સંચાલન અને સામનો કરવાની સમુદાયોની ક્ષમતાને મજબૂત બનાવવી

નોંધોઃ (#) સરકારના દરેક મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સરકારી સંસ્થા - કેન્દ્ર અને રાજ્યનો ખાસ ઉલ્લેખ કરેલ ન હોય તો પણ આપત્તિ, સ્થાન અને સંદર્ભને આધારે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સહાયક ભૂમિકા એમ બંને રહેશે. (*) આ પ્રતીક ધરાવતા મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સંસ્થા પાસે મધ્યસ્થ અથવા મુખ્ય ભૂમિકા છે અથવા માનવામાં આવે છે , જ્યારે ઉલ્લેખિત અન્યની સીધી અથવા સ્પષ્ટ સહાયક ભૂમિકા છે. ($) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગઃ આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મધ્યસ્થ વિભાગ તરીકે કાર્યરત રાજ્ય સરકારનો વિભાગ, દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં એકસમાન નથી

૭.૫ સુનામી

૭.૫.૧ આપત્તિના જોખમને સમજવું

સુનામી					આપત્તિના ખતરાને ઓળખવો
	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૧	સંશોધન અને વિકાસ પ્રયાસો	MOES*, MOST, NLRTI	<u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> • સુનામી જોખમ મૂલ્યાંકન અને લાક્ષણિકતા વિકાસ માટે માન્ય પદ્ધતિઓના વિકાસને પ્રોત્સાહિત કર વું, આંકડા મેળવવા અને જ્ઞાનનું સંકલન કરવા ના અભ્યાસને સમર્થન આપવું • ભૂતકાળની સુનામી ઘટનાઓ પર સુનામીના ખતરાના આધારને દર્શાવતા યોગ્ય મોટા પાયે ડિજિટલ નકશા તૈયાર કરવા	DMD$, SDMA, RD, DDMA	<u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> આપત્તિ વ્યવસ્થાપન પ્રવૃત્તિઓના આયોજન અને સંકલન માટે દરિયાકિનારે સંવેદનશીલ વિસ્તારોના વિગતવાર કોમ્પ્યુટરાઇઝ્ડ નકશા અને ડેટાબેઝ તૈયાર કરવા
૨	પ્રદેશ વર્ગીકરણ અને નકશાકરણ	MOES*, MOST, NLRTI	<u>લાંબા ગાળાની (T3)</u> તોફાનમાં વધારો, મોટી ભરતી, સ્થાનિક દરિયાના પાણીની ઊંડાઇ વગેરેના પ્રવાહોની માહિતી સાથે દરિયાકાંઠાના વિસ્તારોમાં સુનામી જોખમ અને સંવેદનશીલતાનો ડેટાબેઝ તૈયાર કરવો	DMD$, SDMA, RD, DDMA, PRIs, ULBs	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> કેન્દ્ર સરકારની સંસ્થાઓને અને તેમના સ્તરે હાથ ધરવામાં આવતા પ્રદેશ વર્ગીકરણ/ નકશાકરણ સમર્થનની ખાતરી કરવી
3	અવલોકન નેટવ ર્ક, માહિતી પ્રણાલીઓ ,	MOES*, NLRTI	<u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> સુનામીનો સામનો કરવા માટે દરિયાકાંઠાના વિસ્તારોમાં ગોઠવેલી મહત્વની વસ્તુઓની સ્થિતિનું મૂલ્યાંકન કરવું	DMD$, SDMA, RD, DDMA,	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u>

	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
	દેખરેખ, સંશોધન, આગાહી અને પૂર્વ ચેતવણી	DOS, IAF, Indian Navy, ICG	<u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> આ મહત્વના સાધનો અને તેમની સુરક્ષાને ખોટકા સામે સુરક્ષિત કામગીરી સુનિશ્ચિત કરવી	SLRTI	માહિતી મેળવવા અને અદ્યતન કરવા સમર્થન અને સહકાર આપવો
૪	ચેતવણીઓ, આંકડા અને માહિતીનો પ્રસાર	MOES*, MHA	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> ધરતીકંપ ગતિવિધિ પર દેખરેખ રાખવી , ભૂકંપકીય નમૂનાના આધારે ચેતવણીઓ આપવી અને સમયાંતરે પત્રિકાઓ બહાર પાડવી	DMD$, SDMA, RD, DDMA, PRIs, ULBs	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> ગ્રામીણ અથવા શહેરી થી લઇને છેવાડાના જોખમ ધરાવતા અંતરિયાળ વિસ્તારોના બધા લોકોમાં ચેતવણીઓનો પ્રસાર, નિયમિત અદ્યતન કરવી
૫	જોખમના ખતરાની સંવેદનશીલતા અને ક્ષમતા આકારણી (HRVCA)	MOES*, NDMA, NIDM, MOST, MSJE	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • અભ્યાસ, દસ્તાવેજીકરણ અને સંશોધનને પ્રોત્સાહન આપવું • સામાજિક, ભૌતિક, આર્થિક, પારિસ્થિતિક, લિંગ, સામાજિક સમાવેશ અને તર્કસંગત પાસાઓને આવરી લેતી સંવેદનશીલતા અને ક્ષમતા પર અભ્યાસ • સર્વગ્રાહી HRVCA માટે તકનીકી સહાય અને માર્ગદર્શન આપવું	DMD$, SDMA, RD, DSJE, PRIs, ULBs, DDMA	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજનાઓની તૈયારી કરવી અને સમયાંતરે સંશોધનના ભાગરૂપે HRVCA હાથ ધરવી <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> નિષ્ણાતો અને હિસ્સેદારો સાથે પરામર્શી તંત્રની રચના કરવી/ મજબૂતીકરણ કરવું

સુનામી					આપત્તિના ખતરાને ઓળખવો
	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૬	આપત્તિના આંકડા મેળવવા અને વ્યવસ્થાપન	MHA*, MOSPI, તમામ મંત્રાલયો/ વિભાગો	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> આપત્તિના નુકસાન અને નુકસાનીના મૂલ્યાંકન અંગેના ડેટાનું વ્યવસ્થિત ડેટા વ્યવસ્થાપન કરવું <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> ૨૦૦૫-૨૦૧૫ ના આધાર પાયા પર આપત્તિ નુકસાન અને નુકસાન	DMD$, SDMA, all depts.	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> આપત્તિના નુકસાન અને નુકસાનીના મૂલ્યાંકન અંગેના ડેટાનું વ્યવસ્થિત ડેટા વ્યવસ્થાપન કરવું <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> ૨૦૦૫-૨૦૧૫ ના આધાર પાયા પર આપત્તિ નુકસાન અને નુકસાન

નોંધોઃ (#) **સરકારના દરેક મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સરકારી સંસ્થા - કેન્દ્ર અને રાજ્યનો ખાસ ઉલ્લેખ કરેલ ન હોય તો પણ આપત્તિ, સ્થાન અને સંદર્ભને આધારે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સહાયક ભૂમિકા એમ બંને રહેશે.** (*) આ પ્રતીક ધરાવતા મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સંસ્થા પાસે મધ્યસ્થ અથવા મુખ્ય ભૂમિકા છે અથવા માનવામાં આવે છે , જ્યારે ઉલ્લેખિત અન્યની સીધી અથવા સ્પષ્ટ સહાયક ભૂમિકા છે. ($) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગ: આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મધ્યસ્થ વિભાગ તરીકે કાર્યરત રાજ્ય સરકારનો વિભાગ, દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં એકસમાન નથી

૭.૫.૨ આંતર સંસ્થાકીય સંકલન

સુનામી					આંતર સંસ્થાકીય સંકલન
	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૧	એકંદર આપત્તિ શાસન	MOES*	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> સંકલન, તકનીકી સાધનો અને સમર્થન આપવું	DMD$, SDMA, RD, DDMA, PRIs, ULBs	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR))</u> • આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજનાઓની તૈયારી અને અમલીકરણ અને આપત્તિ વ્યવસ્થાપન કાર્યો સાથે એજન્સીઓની કામગીરી સુનિશ્ચિત કરવી • આપત્તિ જોખમ વ્યવસ્થાપન અને DRR ને મુખ્ય પ્રવાહમાં લાવવાના તમામ પાસાઓ • દરિયાકાંઠાના વિસ્તારોમાં DRR, CCA અને વિકાસની સુસંગતતા અને પરસ્પર મજબૂતીકરણની ખાતરી કરવી
૨	પ્રતિભાવ	MHA*	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> કેન્દ્રીય સહાયનું આયોજન અને સંકલન કરવું	DMD$, SDMA, DDMA, PRIs, ULBs	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • તાત્કાલિક પ્રતિભાવનું આયોજન અને સંકલન • કેન્દ્રીય સંસ્થાઓ સાથે સંકલન
૩	ચેતવણીઓ, માહિતી, આંકડાઓ	MOES*, NDMA	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> ચેતવણીઓ, માહિતી અને ડેટાના ઝડપી , સ્પષ્ટ, અસરકારક પ્રસારને સુનિશ્ચિત કરવા માટે કેન્દ્ર અને રાજ્ય સંસ્થાઓ વચ્ચે અસરકારક સંકલન અને એકીકૃત સંદેશાવ્યવહાર ffective	DMD$, SDMA, RD, DDMA, PRIs, ULBs	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> ગ્રામીણ અથવા શહેરી થી લઇને છેવાડાના જોખમ ધરાવતા અંતરિયાળ વિસ્તારોના બધા લોકો માં ચેતવણીઓનો પ્રસાર, નિયમિત અદ્યતન કરવી

સુનામી					આંતર સંસ્થાકીય સંકલન
	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
४	બિન-માળખાકીય પગલાં	MOES*, MHA, BIS, NDMA	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> (ક) સુધારેલા/ અદ્યતન કરેલા નિયમો , ધોરણો માટે કેન્દ્ર અને રાજ્ય સંસ્થાઓ વચ્ચે સંકલન (ખ) નવા/ અદ્યતન ધોરણો અપનાવવા , (ગ) કાયદાઓ, નિયમો ઘડવા/ સુધારવા અને (ઘ) નીતિઓ અપનાવવી/ સમીક્ષા કરવી	DMD$, SDMA, RD, DDMA, PRIs, ULBs	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> અદ્યતન ધોરણો/ નિયમ સંગ્રહ અને તેમના અમલીકરણ, લાગુ કરવા અને દેખરેખની ખાતરી કરવા માટે રાજ્ય સંસ્થાઓ વચ્ચે સંકલન

નોંધોઃ (#) સરકારના દરેક મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સરકારી સંસ્થા - કેન્દ્ર અને રાજ્યનો ખાસ ઉલ્લેખ કરેલ ન હોય તો પણ આપત્તિ, સ્થાન અને સંદર્ભને આધારે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સહાયક ભૂમિકા એમ બંને રહેશે. (*) આ પ્રતીક ધરાવતા મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સંસ્થા પાસે મધ્યસ્થ અથવા મુખ્ય ભૂમિકા છે અથવા માનવામાં આવે છે , જ્યારે ઉલ્લેખિત અન્યની સીધી અથવા સ્પષ્ટ સહાયક ભૂમિકા છે. ($) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગઃ આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મધ્યસ્થ વિભાગ તરીકે કાર્યરત રાજ્ય સરકારનો વિભાગ, દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં એકસમાન નથી

૭.૫.૩ આપત્તિ જોખમ ઘટાડામાં રોકાણ- માળખાકીય પગલાં

સુનામી					માળખાગત પગલાં
	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૧	જીવનોપયોગી માળખા અને ઉચ્ચ અગ્રતા ધરાવતી ઇમારતોને મજબૂત બનાવવી	કેન્દ્ર સરકારના સંબંધિત મંત્રાલયો	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> જ્યાં લાગુ પડે ત્યાં સલામતી ઓડિટની ભલામણો અનુસાર અમલ કરવો	DMD$, SDMA, RD, SPWD, DDMA, PRIs, ULBs	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> જ્યાં લાગુ પડે ત્યાં સલામતી ઓડિટની ભલામણો અનુસાર અમલ કરવો

સુનામી					માળખાગત પગલાં
	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૨	• વાવાઝોડા અને સુનામીમાં આશ્રયસ્થાનો • મોટા પાયે ડૂબેલા રેતીના અવરોધોનું નિર્માણ • સુનામી દરમિયાન પ્રવાહને શોષી લેવા માટે દરિયાની સાંકડી ખાડી અને સંલગ્ન સરોવરોનું સમયાંતરે કાંપ-કાદવ હટાવવા • ડૂબી ગયેલા માટીના પાળા (દરિયા કિનારે એક અથવા બે હરોળ) નું નિર્માણ કરવું જેથી આવનારી સુનામી અને અંદરના માટીના પાળાને કારણે પ્રભાવને ઘટાડી શકાય જેથી મહત્વ ના સ્થાપનોને સુરક્ષિત કરી શકાય.	MOES*, NDMA, NLRTI**	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> અમલીકરણ સંસ્થાઓને માર્ગદર્શન આપવું	DMD$, SPWD, DDMA, PRIs, ULBs	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> સંબંધિત મકાન નિયમ સંહિતા / ધોરણો/ તકનીકી માર્ગદર્શન સાથે પાલનમાં અમલીકરણ
૩	તમામ જીવનોપયોગી માળખા અને મહત્વના માળખા જોખમ પ્રતિરોધક બાંધકામ , મજબૂતીકરણ અને અનુરૂપાંતરણ	BIS, NDMA, NLRTI**	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> માર્ગદર્શન અને અમલીકરણ	DMD$, SDMA, RD, SPWD, DDMA, PRIs, ULBs	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> તકનીકી સંસ્થાઓ સાથે સહયોગ અને અમલીકરણ

નોંધોઃ (#) **સરકારના દરેક મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સરકારી સંસ્થા - કેન્દ્ર અને રાજ્યનો ખાસ ઉલ્લેખ કરેલ ન હોય તો પણ આપત્તિ, સ્થાન અને સંદર્ભને આધારે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સહાયક ભૂમિકા એમ બંને રહેશે.** (*) આ પ્રતીક ધરાવતા મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સંસ્થા પાસે મધ્યસ્થ અથવા મુખ્ય ભૂમિકા છે અથવા માનવામાં આવે છે , જ્યારે ઉલ્લેખિત અન્યની સીધી અથવા સ્પષ્ટ સહાયક ભૂમિકા છે. ($) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગ: આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મધ્યસ્થ વિભાગ તરીકે કાર્યરત રાજ્ય સરકારનો વિભાગ, દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં એકસમાન નથી

૭.૫.૪ આપત્તિ જોખમ ઘટાડામાં રોકાણ- બિન-માળખાકીય પગલાં

સુનામી					બિન માળખાકીય પગલાં
	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૧	આપત્તિ વ્યવસ્થાપનને વિકાસ આયોજનના મુખ્ય પ્રવાહમાં લાવવું	MFIN, NDMA, Niti Ayog	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> ધોરણો અનુસાર વિવિધ મંત્રાલયો દ્વારા આયોજન અને આયોજન બહાર દરખાસ્તોમાં આપત્તિ વ્યવસ્થાપનની બાબતોનો સમાવેશ કરવો	DMD$, SDMA, RD, નાણાં વિભાગ , DDMA, PRIs, ULBs	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> ધોરણો અનુસાર વિવિધ મંત્રાલયો દ્વારા તમામ યોજના અને દરખાસ્તોમાં આપત્તિ વ્યવસ્થાપનની બાબતોનો સમાવેશ કરવો
૨	સંબંધિત કાયદાઓનું નિયમન અને લાગુ કરવા	MOES; DOS	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • માર્ગદર્શન અને સમર્થન • CRZ કાયદાઓનું પાલન કર વું, નજર અને દેખરેખ રાખવી	DMD$, SDMA, RD, EFD, DDMA, PRIs, ULBs	<u>ટૂંકા ગાળાની **(T1)**</u> • CRZ જેવા દરિયાકાંઠાના પર્યાવરણ સંરક્ષણ કાયદા અને નિયમોનું પાલન સુનિશ્ચિત કરવું • જળચર ઉછેર, અને ભૂગર્ભજળના ઉદવહનનું નિયમન કરવું <u>**મધ્યમ ગાળાની** (T2)</u> • પર્યાવરણીય મજબૂત જમીન વપરાશનું પ્રદેશ વર્ગીકરણ • દરિયાકાંઠાના વિસ્તારોના અયોગ્ય/ જોખમ કારક ઉપયોગ બંધ કરવો

સુનામી					બિન માળખાકીય પગલાં
	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
3	ટેક્નો-કાનૂની શાસન	BIS	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • સંબંધિત ભારતીય ધોરણોનું અમલીકરણ અને લોકપ્રિય કરવા • ગ્રામીણ વિસ્તારો (બંને વ્યવસ્થિત અને અવ્યવસ્થિત ઇમારતો માટે) માટે પેટા કાયદા ઘડવામાં રાજ્ય સરકારને ટેકો આપવો	DMD$, SDMA, RD, DDMA, PRIs, ULBs	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> તમામ વિભાગો/ સંસ્થાઓ દ્વારા ધોરણોના અમલીકરણની ખાતરી કરવી <u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> સ્થાનિક પરિસ્થિતિઓને ધ્યાનમાં રાખીને ગ્રામીણ વિસ્તારો (વ્યવસ્થિત અને અવ્યવસ્થિત ઇમારતો બંને) માટે યોગ્ય પેટા કાયદા ઘડવા
४	બિન-માળખાકીય કિનારા મજબૂતીકરણના પગલાં અને વનસ્પતિ આવરણ	NDMA, MOEFCC, MOES	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> માર્ગદર્શન અને સમર્થન આપવું	DMD$, SDMA, RD,EFD, DDMA	<u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> • રેતીના ટેકરાઓના સ્થિરતા માટે દરિયાકિનારે દરિયાઇ નીંદણ અથવા ઝાડીઓ અથવા કાસુરીના વૃક્ષો સાથે રેતીના ટેકરાઓ બનાવવા • કુદરતી બીચ રેતી સાથે સપાટીનું (નક્કી કરેલ પાણીના સ્તરથી ઉપર) વધારવું <u>લાંબા ગાળાની (T3)</u> • દરિયાકિનારે આશરે ૫૦૦ મીટર પહોળાઈને આવરી લેવા માટે દરિયાકિનારે કાસુરીના અથવા નાળિયેરનાં વૃક્ષો વાવીને તટીય જંગલ (હરિયાળો પટ્ટો) નો વિકાસ કરવો • નદીઓના કિનારે વસતા સમુદાયો માટે વનસ્પતિ વાવેતર (દા.ત., કુદરતી સંરક્ષણ તરીકે મેન્ગ્રોવનું વાવેતર)

સુનામી					બિન માળખાકીય પગલાં
	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૫	તમામ જીવનોપયોગી અને મહત્વ ની સુવિધાઓનું સલામતી ઓડિટ અને મૂલ્યાંકન કરવું	NDMA, NBCC, BMTPC, CBRI, SERC, IE(I), તમામ મંત્રાલયો અને વિભાગો	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> માર્ગદર્શન અને સમર્થન આપવું	DMD$, SDMA, RD, DDMA, PRIs, ULBs	<u>લાંબા ગાળાની (T3)</u> • માળખા અને પાયા ને સુનામીના ખતરાનું વિગતવાર મૂલ્યાંકન અને મજબૂતીકરણના ફાયદા • તમામ જીવનોપયોગી માળખા અને મહત્વની સુવિધાઓની માળખાકીય સલામતીનું ઓડિટ કરવું
૬	જાહેર ખાનગી ભાગીદારી	NDMA, MOES, MCA*, MCF, MOCI, MPFI, MHIPE, MFIN	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> માર્ગદર્શન	DMD$, SDMA, RD,DDMA	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સુવિધાઓમાં ખાનગી ભાગીદારીને પ્રોત્સાહન આપવું
૭	જોખમનું સ્થાનાંતરણ	MFIN*, NDMA, MHA, MAFW	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> જીવન અને સંપત્તિ માટે બહુ જોખમી વીમા સહિત જોખમ સ્થાનાંતરણ વ્યવસ્થાનો અમલ કરવો <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> નીતિ માળખું	DFIN*, DMD$, SDMA, DAG	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> જીવન અને સંપત્તિ માટે બહુ જોખમી વીમા સહિત જોખમ સ્થાનાંતરણ વ્યવસ્થાનો અમલ કરવો <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> નીતિ માળખું

નોંધોઃ (#) સરકારના દરેક મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સરકારી સંસ્થા - કેન્દ્ર અને રાજ્યનો ખાસ ઉલ્લેખ કરેલ ન હોય તો પણ આપત્તિ, સ્થાન અને સંદર્ભને આધારે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સહાયક ભૂમિકા એમ બંને રહેશે. (*) આ પ્રતીક ધરાવતા મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સંસ્થા પાસે મધ્યસ્થ અથવા મુખ્ય ભૂમિકા છે અથવા માનવામાં આવે છે , જ્યારે ઉલ્લેખિત અન્યની

સીધી અથવા સ્પષ્ટ સહાયક ભૂમિકા છે. ($) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગ: આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મધ્યસ્થ વિભાગ તરીકે કાર્યરત રાજ્ય સરકારનો વિભાગ, દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં એકસમાન નથી

૭.૫.૫ ક્ષમતા વિકાસ

સુનામી					ક્ષમતા વિકાસ
	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૧	વ્યાવસાયિકોની તાલીમ અને ક્ષમતા વિકાસ	MOES*, NIDM, MYAS, NDRF	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • સલામતી ઓડિટમાં તકનીકી ક્ષમતાઓ • રાજ્ય, SDRF, અને સ્થાનિક વહીવટી કર્મચારીઓ માટે આગ અને બચાવ અને આપત્તિ વ્યવસ્થાપનમાં પોલીસ સહિત તાલીમ કાર્યક્રમોનું આયોજન કરવું • SDRF, CDEF, સમુદાય અને સ્વયંસેવકોની સહાયક તાલીમ આપવી	DMD$, SDMA, SDRF, RD, ATI, SIRD, DDMA	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> રાજ્ય સરકાર ના કર્મચારીઓ/ કટોકટી પ્રતિભાવ અધિકારીઓ, CDEF, સમુદાય અને અન્ય સ્વયંસેવક જૂથો ને તાલીમ અને ઓપવર્ગ કાર્યક્રમો ચલાવવા
		MOES*, NIDM, MYAS	<u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> વિવિધલક્ષી જૂથો ને તાલીમ મોડ્યુલોના રૂપમાં સુનામી વ્યવસ્થાપન સંબંધિત વ્યાપક અભ્યાસક્રમ પ્રસ્તુત કરવા માટે કાર્ય યોજના વિકસાવવી	ATI, SLRTI	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> વિવિધલક્ષી જૂથોને સુનામી નિવારણ પગલાં સંબંધિત જાણકારી આપવા માટે પ્રશિક્ષકોને તાલીમ આપવી

સુનામી					ક્ષમતા વિકાસ
	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૨	અભ્યાસક્રમ વિકાસ	MHRD, UGC, AICTE, ICAR, etc.	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> સુનામી સંકટ સહિત શૈક્ષણિક અભ્યાસક્રમમાં આપત્તિ વ્યવસ્થાપનનો સમાવેશ કરવો	DMD$, SDMA, RD, EDD, DDMA	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> શૈક્ષણિક અભ્યાસક્રમમાં આપત્તિ વ્યવસ્થાપનનો સમાવેશ કરવો અને સુનામી સહિત આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સંબંધિત વિવિધ વિષયો પર પર્યાપ્ત તકનીકી કુશળતા વિકસાવવી
3	જાગૃતિ નિર્માણ	NDMA, NDRF, CAPF, NIDM	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • સમૂહ માધ્યમ ઝુંબેશ હાથ ધરવી • આપત્તિ જોખમ નિવારણ , શમન અને વધુ સારા જોખમ સંચાલનની સંસ્કૃતિને પ્રોત્સાહન આપવું • જાગૃતિ અભિયાન/ IEC માં વલણ અને વર્તનમાં ફેરફારને પ્રોત્સાહન આપવું • વીમા/ જોખમ સ્થાનાંતરણ ના ઉપયોગને પ્રોત્સાહન આપવું • સમૂહ રેડિયોને પ્રોત્સાહન આપવું • DRR અને DM વિશે જાગૃતિ પેદા કરવા માટે સિવિલ સોસાયટી સંસ્થાઓના નેટવર્કને મજબૂત બનાવવું	DMD$, SDMA, RD, DDMA, SDRF, F&ES, CDEF, પોલીસ	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • સમૂહ માધ્યમ ઝુંબેશ હાથ ધરવી • આપત્તિ જોખમ નિવારણ , શમન અને વધુ સારા જોખમ સંચાલનની સંસ્કૃતિને પ્રોત્સાહન આપવું • જાગૃતિ અભિયાન/ IEC માં વલણ અને વર્તનમાં ફેરફારને પ્રોત્સાહન આપવું • વીમા/ જોખમ સ્થાનાંતરણ ના ઉપયોગને પ્રોત્સાહન આપવું • સમૂહ રેડિયોને પ્રોત્સાહન આપવું • DRR અને DM વિશે જાગૃતિ પેદા કરવા માટે સિવિલ સોસાયટી સંસ્થાઓના નેટવર્કને મજબૂત બનાવવું • આપત્તિ-અસરગ્રસ્ત પ્રાણીઓની સંભાળ અને રક્ષણ વિશે લોકોને જાણકારી આપવી

સુનામી					ક્ષમતા વિકાસ
	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૪	નકલી નિદર્શન/ કવાયત	NDMA, તમામ સરકારી મંત્રાલયો/ સંસ્તાઓ, NDRF, લશ્કરી દળ , CAPF	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> આપત્તકાલીન અભ્યાસનું સંયુક્ત આયોજન અને અમલ (કેન્દ્ર અને રાજ્ય)	DMD$, SDMA, RD, DDMA, SDRF, F&ES, CDEF, પોલીસ	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> આપત્તકાલીન અભ્યાસનું સંયુક્ત આયોજન અને અમલ (કેન્દ્ર, રાજ્ય અને સ્થાનિક સમુદાય)
૫	દસ્તાવેજીકરણ	NIDM, MOES, તેની મધ્યસ્થ સંસ્થાઓ દ્વારા	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> • SDMAs/ સંબંધિત મંત્રાલયો અને વિભાગો મારફતે જનતા માટે માર્ગદર્શિકાઓ અને સુનામી સંકટ વિસ્તાર વર્ગીકરણ નકશા તૈયાર કરવા અને વહેંચવા • શીખેલા પાઠ , શ્રેષ્ઠ પ્રયાસો ની સાફલ્ય ગાથાનું દસ્તાવેજીકરણ	DMD$, SDMA, RD, DDMA, PRIs, ULBs	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • તટવર્તી સમુદાયોમાં સંકટ વિસ્તાર વર્ગીકરણ નકશાનું વિતરણ કરીને સુનામીના જોખમ અને સંવેદનશીલતા અંગે જાગૃતિ કેળવવી • શીખેલા પાઠ , શ્રેષ્ઠ પ્રયાસો ની સાફલ્ય ગાથાનું દસ્તાવેજીકરણ
૬	મહિલા, સીમાંત અને વિકલાંગનું સશક્તિકરણ	MSJE*, MWCD, NDMA, NIDM	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> આપત્તિ વ્યવસ્થાપનના તમામ પાસાઓને આવરી લઇને ક્ષમતા વિકાસમાં લિંગ સંવેદનશીલ અને તર્કસંગત અભિગમોનો સમાવેશ કરવો	DMD$, SDMA, RD, SIDM, ATI, SLRTI, DDMA, PRIs, ULBs	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> રાજ્ય, જિલ્લા અને તાલુકા કક્ષાએ આપત્તિ વ્યવસ્થાપનના તમામ પાસાઓને આવરી લઇને ક્ષમતા વિકાસમાં લિંગ સંવેદનશીલ અને તર્કસંગત અભિગમોનો સમાવેશ કરવો

સુનામી					ક્ષમતા વિકાસ
	DRR માટે પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૭	સમુદાય આધારિત આપત્તિ વ્યવસ્થાપન	NDMA, NIDM	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> CDEF અને સમુદાય , સ્વયંસેવકોને પ્રોત્સાહન, માર્ગદર્શન અને સમર્થન આપવું	DMD$, SDMA, RD, DDMA, PRIs, ULBs	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • બહુલક્ષી-જોખમ અભિગમ આધારિત આફતોનું સંચાલન અને સામનો કરવાની સમુદાયોની ક્ષમતાને મજબૂત બનાવવી • PRI, SHG, NCC, NSS, યુવાનો, CDEF, સ્થાનિક સમુદાય સંસ્થાઓ, સ્વયંસેવકોને તાલીમ

નોંધોઃ (#) સરકારના દરેક મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સરકારી સંસ્થા - કેન્દ્ર અને રાજ્યનો ખાસ ઉલ્લેખ કરેલ ન હોય તો પણ આપત્તિ, સ્થાન અને સંદર્ભને આધારે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સહાયક ભૂમિકા એમ બંને રહેશે. (*) આ પ્રતીક ધરાવતા મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સંસ્થા પાસે મધ્યસ્થ અથવા મુખ્ય ભૂમિકા છે અથવા માનવામાં આવે છે , જ્યારે ઉલ્લેખિત અન્યની સીધી અથવા સ્પષ્ટ સહાયક ભૂમિકા છે. ($) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગઃ આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મધ્યસ્થ વિભાગ તરીકે કાર્યરત રાજ્ય સરકારનો વિભાગ, દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં એકસમાન નથી

૭.૫.૬ આબોહવા પરિવર્તન જોખમનું વ્યવસ્થાપન

ધરતીકંપ આબોહવા પરિવર્તનને કારણે થતા નથી. જો કે, દરિયાની સપાટી વધવાને કારણે વાવાઝોડા પદ્ધતિના ફેરફારને કારણે સુનામી આવે છે તેમ મનાય છે.

સૂનામી					આબોહવા પરિવર્તનના ખતરાનું વ્યવસ્થાપન
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૧	સંશોધન, આગાહી, પૂર્વ ચેતવણી, માહિતી પ્રણાલીઓ, ,	MOES*, DOS, MOST, MOEFCC, MAFW, NDMA, NLRTI	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> આબોહવા પરિવર્તન સંબંધિત જોખમો અને અનુકૂલન વિકલ્પો પર અભ્યાસ અને સંશોધનને પ્રોત્સાહન આપવું <u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> • GACC સંચાલિત પારિસ્થિતિક અને કિનારાના ફેરફારો પર અભ્યાસ કરવો • વિવિધ સમુદ્રી સ્તરના ઉદય અને દરિયાકિનારે પરિવર્તનની લાક્ષણિકતાને ધ્યાનમાં રાખીને આબોહવા પરિવર્તન અસરોનું જોખમ વિસ્તાર વર્ગીકરણ, નકશાકરણ હાથ ધરવું <u>લાંબા ગાળાની (T2)</u> • GACC અસરો માટે ડેટાબેઝ વ્યવસ્થાપન પ્રણાલી વિકસાવવી • GACC ના જોખમો અને તેની સંભવિત અસરો માટે આગાહી નમૂના વિકસાવવા	DMD$, SDMA, RD, AGD., AHD, FIHD, WRD, EFD, SLRTI	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • GACC ને લગતા રાષ્ટ્રીય જોખમો ઘટાડવાની કામગીરીને ટેકો આપવો • કેન્દ્રીય સંસ્થાઓ સાથે સંકલન • GACC શમન અને અનુકૂલન માટે રાજ્ય-વિશિષ્ટ પ્રયાસો અને સ્થાનિક પ્રયાસોને પ્રાયોજિત કરવા અને પ્રોત્સાહન આપવું <u>મધ્યમ (T2)</u> • વિવિધ GACC અસર લાક્ષણિકતા હેઠળ ઉન્નત જોખમો (આર્થિક, સામાજિક, વગેરે) પર રાજ્ય-વિશિષ્ટ અભ્યાસોને પ્રોત્સાહન આપવું • GACC અને જોખમોમાં પરિણામી ફેરફારો પર રાજ્ય વિશિષ્ટ સંદર્ભો સાથે સંશોધન અભ્યાસોને પ્રોત્સાહન આપવું

	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૨	જોખમના ખતરાની સંવેદશનશીલતા અને ક્ષમતા મૂલ્યાંકન (HRVCA)	NIDM, MOEFCC ,MOES*, NLRTI	**<u>મધ્યમ અને લાંબા ગાળાની (T2, T3)</u>** • GACC અસર લાક્ષણિકતા હેઠળ જોખમ , સંવેદનશીલતા અને ક્ષમતાઓમાં ફેરફારોનું મૂલ્યાંકન કરવું • નબળા અને સીમાંત વર્ગોનું GACC જોખમોનું મૂલ્યાંકન કરવું • GACC અસરોને ધ્યાનમાં લઇને વ્યાપક HRVCA માટે તકનીકી સહાય અને માર્ગદર્શન આપવું	DMD$, SDMA, RD, EFD, Ag.D, FIHD, WRD DDMA, PRIs, ULBs, SLRTI	**<u>મધ્યમ અને લાંબા ગાળાની (T2, T3)</u>** • GACC અસર લાક્ષણિકતા હેઠળ નબળાઈઓ , ક્ષમતા અને જોખમો પર રાજ્ય-વિશિષ્ટ અભ્યાસોને પ્રોત્સાહન આપવું • નબળા અને સીમાંત વર્ગોના GACC જોખમોનું મૂલ્યાંકન કરવું
3	આબોહવા પરિવર્તન અનુકૂલન (CCA)	MOES*, MOST, DOS, MOJS, MAFW, MOEFCC	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> • CCA ની જરૂરિયાતોને સમજવી • GACC નો સામનો કરવાની પદ્ધતિઓનો અભ્યાસ કરવો • CCA પદ્ધતિ વિકસાવવી **<u>મધ્યમ અને લાંબા ગાળાની (T2, T3)</u>** • GACC અનુકૂલન કાર્યક્રમોના અમલીકરણ ટેકો આપવો • નબળા જૂથો માટે સામાજિક સુરક્ષા	DMD$, SDMA, EFD*, FIHD, RD, AGD, WRD, DDMA, PRIs, ULBs	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • સંવેદના અને જાગૃતિ સર્જન • રાષ્ટ્રીય CCA પ્રયાસોને સમર્થન આપવું • કેન્દ્રીય સંસ્થાઓ સાથે સંકલન કરવું • GACC શમન અને અનુકૂલન માટે રાજ્ય-વિશિષ્ટ પ્રયાસો અને સ્થાનિક પ્રયાસોને પ્રાયોજક કરવા અને પ્રોત્સાહન આપવું <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> સ્થાનિક અનુકૂલન વ્યૂહરચના અને પ્રયોગાત્મક પરિયોજના

સૂનામી					આબોહવા પરિવર્તનના ખતરાનું વ્યવસ્થાપન
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
			કાર્યક્રમોમાં અનુકૂલનશીલ પગલાંનો પ્રચાર કરવો		વિકસાવવી **<u>મધ્યમ અને લાંબા ગાળાની (T2, T3)</u>** • રાજ્ય-વિશિષ્ટ પ્રયાસો અને સ્થાનિક પ્રયાસોને પ્રાયોજિત કરવા અને પ્રોત્સાહન આપવું • લીલા અને વાદળી માળખાગત અભિગમના યોગ્ય સંયોજનોને પ્રોત્સાહન આપવું • GACC અનુકૂલન કાર્યક્રમોનો અમલ કરવો • નબળા જૂથો માટે સામાજિક સુરક્ષા કાર્યક્રમોમાં અનુકૂલનશીલ પગલાં સંકલિત કરવા

નોંધોઃ (#) સરકારના દરેક મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સરકારી સંસ્થા - કેન્દ્ર અને રાજ્યનો ખાસ ઉલ્લેખ કરેલ ન હોય તો પણ આપત્તિ, સ્થાન અને સંદર્ભને આધારે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સહાયક ભૂમિકા એમ બંને રહેશે. (*) આ પ્રતીક ધરાવતા મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સંસ્થા પાસે મધ્યસ્થ અથવા મુખ્ય ભૂમિકા છે અથવા માનવામાં આવે છે , જ્યારે ઉલ્લેખિત અન્યની સીધી અથવા સ્પષ્ટ સહાયક ભૂમિકા છે. ($) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગ: આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મધ્યસ્થ વિભાગ તરીકે કાર્યરત રાજ્ય સરકારનો વિભાગ, દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં એકસમાન નથી

૭.૬ ભૂસ્ખલન અને હિમ વર્ષા

ભૂસ્ખલન અને હિમ વર્ષા					જોખમના ખતરાને સમજવો
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૧	ભૂસ્ખલન અને હિમપ્રપાતના જોખમી વિસ્તારોમાં ખતરા વિસ્તારનું વર્ગીકરણ, નકશાકરણ, ભૂસ્તરીય અને ભૂ-તકનીકી તપાસ કરવી	MOM*, MOD*, WIHG, NIDM, DOS, BRO, NLRTI**	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> ભૂસ્ખલન અને હિમપ્રપાતગ્રસ્ત વિસ્તારોની મૈત્રીપૂર્ણ ઉપભોક્તા યાદી અને વ્યાપકપણે સ્વીકૃત ધોરણો અનુસાર અદ્યતન કરવી <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> ઉચ્ચ વિશ્લેષણ / મોટા પાયે ભૂસ્ખલન અને હિમપ્રપાત નકશા તૈયાર કરવા <u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> • ઉપગ્રહોનો ઉપયોગ કરીને સ્થળ પર જોખમગ્રસ્ત વિસ્તારોનો અભ્યાસ અને દેખરેખ રાખવી • જોખમની સંભાવના મુજબ સંવેદનશીલ વિસ્તારોનું વર્ગીકરણ કરવા માટેનો અભ્યાસ	DMD$, SDMA, RD, State DGM, SRSAC, DDMA	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> કેન્દ્રીય સંસ્થાઓને ટેકો અને સહકાર આપવો
૨	સંશોધન અને વિકાસ	MOM, MOD, MOST, NLRTI**	<u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> ભૂસ્ખલનની શક્યતાની આગાહી માટે વૈ જ્ઞાનિક મૂલ્યાંકન , અને પ્રેરક દળોની સારી સમજ આપવી <u>લાંબા ગાળાની **(T3)**</u> જોખમ ઘટાડવા માટેની પદ્ધતિઓ અને ભૂસ્ખલનને	DMD$, SDMA, RD, DGM, SRSAC, DDMA	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> કેન્દ્રીય સંસ્થાઓને ટેકો અને સહકાર આપવો

ભૂસ્ખલન અને હિમ વર્ષા					જોખમના ખતરાને સમજવો
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
			ચલાવતા પરિબળો માટે સંશોધન અને વિકાસ		
3	જોખમના ખતરાની સંવેદનશીલતા અને ક્ષમતા નું મૂલ્યાંકન (HRVCA)	MOM*, MOD*, NDMA, NIDM, MOST, MSJE	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • અભ્યાસ, દસ્તાવેજીકરણ અને સંશોધનને પ્રોત્સાહન આપવું • સામાજિક, ભૌતિક, આર્થિક, પારિસ્થિતિક, લિંગ, સામાજિક સમાવેશ અને તર્કસંગત પાસાઓને આવરી લેતી સંવેદનશીલતા અને ક્ષમતાઓ પર અભ્યાસ • વ્યાપક HRVCA માટે તકનીકી સહાય અને માર્ગદર્શન આપવું	DMD$, SDMA, RD, DSJE, PRIs,ULBs	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજનાઓની તૈયારી અને સમયાંતરે સુધારણાના ભાગરૂપે HRVCA હાથ ધરવી <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> નિષ્ણાતો અને હિસ્સેદારો સાથે પરામર્શ તંત્રની રચના/ મજબૂતીકરણ કરવું
૪	ચેતવણીનો પ્રસાર કરવો	MOM*, MOD*, MOJS, DOS, MOES, BRO	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> કેન્દ્ર અને રાજ્ય સંસ્થાઓ વચ્ચે ઝડપી , સ્પષ્ટ, અસરકારક પ્રસાર કરવો	DMD$, RD, SDMA, SPWD, DDMA, PRIs, ULBs	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • જોખમગ્રસ્ત સમુદાયોને પૂરતી માળખાકીય સુવિધાઓ આપવાના અમલીકરણની ખાતરી કરવી • ગ્રામીણ અથવા શહેરી દૂરસ્થ છેવાડા સુધી બધાને ચેતવણીઓનો નિયમિત તાજો પ્રસાર

ભૂસ્ખલન અને હિમ વર્ષા					જોખમના ખતરાને સમજવો
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૫	દેખરેખ, ચેતવણી પ્રણાલીઓ અને પ્રસાર	MOM*, MOD*, MOJS, DOS, MOES, BRO	<u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> વિશ્વસનીય દેખરેખ અને ચેતવણી પ્રણાલીઓ ગોઠવવી	DMD$, SDMA, RD, DDMA, PRIs, ULBs	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> અમલીકરણમાં સહયોગ અને સમર્તન આપવું
૬	આપત્તિના આંકડા મેળવવા અને સંચાલન	MHA*, MOSPI, તમામ મંત્રાલયો/ વિભાગો.	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> આપત્તિના નુકસાન અને નુકસાનીના મૂલ્યાંકન અંગેના ડેટાનું વ્યવસ્થિત ડેટા સંચાલન કરવું <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> ૨૦૦૫-૨૦૧૫ ની આધાર રેખાએ આપત્તિ નુકસાન અને નુકસાન	DMD$, SDMA, તમામ વિભાગો	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> આપત્તિના નુકસાન અને નુકસાનીના મૂલ્યાંકન અંગેના ડેટાનું વ્યવસ્થિત ડેટા સંચાલન કરવું <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> ૨૦૦૫-૨૦૧૫ ની આધાર રેખાએ આપત્તિ નુકસાન અને નુકસાન

નોંધોઃ (#) સરકારના દરેક મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સરકારી સંસ્થા - કેન્દ્ર અને રાજ્યનો ખાસ ઉલ્લેખ કરેલ ન હોય તો પણ આપત્તિ, સ્થાન અને સંદર્ભને આધારે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સહાયક ભૂમિકા એમ બંને રહેશે. (*) આ પ્રતીક ધરાવતા મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સંસ્થા પાસે મધ્યસ્થ અથવા મુખ્ય ભૂમિકા છે અથવા માનવામાં આવે છે , જ્યારે ઉલ્લેખિત અન્યની સીધી અથવા સ્પષ્ટ સહાયક ભૂમિકા છે. ($) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગ: આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મધ્યસ્થ વિભાગ તરીકે કાર્યરત રાજ્ય સરકારનો વિભાગ, દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં એકસમાન નથી

૭.૬.૧ આપત્તિના જોખમને સમજવું

ભૂસ્ખલન અને હિમ વર્ષા					આંતર સંસ્થાકીય સંકલન
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૧	એકંદરે આપત્તિ શાસન	MOM, MOD	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> સંકલન, તકનીકી સાધનો અને સમર્થન આપવું	DMD$, SDMA, RD, DDMA, ULBs,PRIs	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજનાઓની તૈયારી અને અમલીકરણ અને DM કાર્યો સાથે સંસ્થાઓની કામગીરી સુનિશ્ચિત કરવી • આપત્તિ જોખમ વ્યવસ્થાપન અને DRR ને મુખ્ય પ્રવાહમાં લાવવાના તમામ પાસાઓ • DRR, CCA અને વિકાસની સુસંગતતા અને પરસ્પર મજબૂતીકરણની ખાતરી કરવી
૨	પ્રતિભાવ	MHA	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> કેન્દ્રીય સહાયનું આયોજન અને સંકલન કરવું	DMD$, SDMA, RD, DDMA, ULBs,PRIs	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • તાત્કાલિક પ્રતિભાવનું આયોજન અને સંકલન • કેન્દ્રીય સંસ્થાઓ સાથે સંકલન કરવું
3	ચેતવણી અને માહિતી	GSI, SASE, MOES (IMD), MOM, BRO, NDMA	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> ચેતવણીઓ, માહિતી અને ડેટાના ઝડપી , સ્પષ્ટ, અસરકારક પ્રસારને સુનિશ્ચિત કરવા માટે કેન્દ્ર અને રાજ્ય સંસ્થાઓ વચ્ચે સંકલન કરવું	DMD$, SDMA, RD, DDMA, ULBs,PRIs	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> ઉપરથી નીચે સુધી દૂરસ્થ, ગ્રામીણ અથવા શહેરી છેવાડાના બધાને ચેતવણીઓના પ્રસારનું સંકલન ; જોખમગ્રસ્ત વિસ્તારો ના લોકો ને નિયમિત તાજી જાણકારી આપવી

ભૂસ્ખલન અને હિમ વર્ષા					આંતર સંસ્થાકીય સંકલન
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
४	બિન-માળખાકીય પગલાં	GSI, MHA, BIS, MOD, BRO, NDMA	પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR) (ક) નિયમો, ધોરણો સુધારવા/ અદ્યતન કરવા કેન્દ્ર અને રાજ્ય સંસ્થાઓ વચ્ચે સંકલન (ખ) નવા/ અદ્યતન ધોરણો અપનાવવા, (ગ) કાયદાઓ, નિયમો ઘડવા/ સુધાર વા અને (ઘ) નીતિઓ અપનાવવી/ સમીક્ષા કરવી	DMD$, SDMA, RD, DDMA, ULBs,PRIs	પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR) અદ્યતન ધોરણો/ નિયમ સંગ્રહ અને તેમના અમલીકરણ, લાગુ પાડવા અને દેખરેખની ખાતરી કરવા માટે રાજ્ય સંસ્થાઓ વચ્ચે સંકલન

નોંધોઃ (#) સરકારના દરેક મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સરકારી સંસ્થા - કેન્દ્ર અને રાજ્યનો ખાસ ઉલ્લેખ કરેલ ન હોય તો પણ આપત્તિ, સ્થાન અને સંદર્ભને આધારે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સહાયક ભૂમિકા એમ બંને રહેશે. (*) આ પ્રતીક ધરાવતા મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સંસ્થા પાસે મધ્યસ્થ અથવા મુખ્ય ભૂમિકા છે અથવા માનવામાં આવે છે , જ્યારે ઉલ્લેખિત અન્યની સીધી અથવા સ્પષ્ટ સહાયક ભૂમિકા છે. ($) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગ: આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મધ્યસ્થ વિભાગ તરીકે કાર્યરત રાજ્ય સરકારનો વિભાગ, દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં એકસમાન નથી

૭.૬.૨ આંતર સંસ્થાકીય સંકલન

ભૂસ્ખલન અને હિમવર્ષા					માળખાકીય પગલા
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૧	માનવ વસાહતો અને અન્ય માળખાકીય સુવિધાઓનું સંરક્ષણ	MOM, MOD, BRO	પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR) તકનિકી સાધનો અને માર્ગદર્શન	DMD$, State DGM, SPWD	પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR) માળખાકીય, રસ્તાઓ અને જમીન સમતળના કામમાં સુધારણા

ભૂસ્ખલન અને હિમવર્ષા					માળખાકીય પગલા
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૨	ધરોહર માળખાનું રક્ષણ	ASI	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> ભૂસ્ખલન/ઢોળાવ સ્થિરતા સમસ્યાઓના કારણે જોખમી માળખાં/ સ્થળોની યાદી તૈયાર કરવી અને ખતરો ઘટાડવા માટે તેમને પ્રાથમિકતા આપવી	DMD$, SDMA, State DGM, SRSAC, DDMA, PRIs, ULBs	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> સમર્થન અને સહકાર
3	બહુલક્ષી જોખમ સામે આશ્રયસ્થાનો	NDMA, NIDM	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> તકનિકી સમર્થન	DMD$, SDMA,DDMA, PRIs, ULBs	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> જોખમી સ્થળોએથી સ્થળાંતર કરાયેલા લોકો અને પશુધન માટે કામચલાઉ આશ્રયસ્થાનો તરીકે કામ આપે એવી સલામત ઇમારતો અને સ્થળોની ઓળખ કરવી <u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> • જોખમ સંભાવના સ્થળોથી દૂર સલામત સ્થળોએ ઉચ્ચ જોખમવાળા વિસ્તારોમાં બહુહેતુક આશ્રયસ્થાનોનું નિર્માણ • જોખમી વિસ્તારોમાં રસ્તાઓની યોગ્ય જાળવણી

નોંધોઃ (#) સરકારના દરેક મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સરકારી સંસ્થા - કેન્દ્ર અને રાજ્યનો ખાસ ઉલ્લેખ કરેલ ન હોય તો પણ આપત્તિ, સ્થાન અને સંદર્ભને આધારે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સહાયક ભૂમિકા એમ બંને રહેશે. (*) આ પ્રતીક ધરાવતા મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સંસ્થા પાસે મધ્યસ્થ અથવા મુખ્ય ભૂમિકા છે અથવા માનવામાં આવે છે , જ્યારે ઉલ્લેખિત અન્યની સીધી અથવા સ્પષ્ટ સહાયક ભૂમિકા છે. ($) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગ: આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મધ્યસ્થ વિભાગ તરીકે કાર્યરત રાજ્ય સરકારનો વિભાગ, દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં એકસમાન નથી

૭.૬.૩ આપત્તિ જોખમ ઘટાડામાં રોકાણ- માળખાકીય પગલાં

ભૂસ્ખલન અને હિમવર્ષા					બિન માળખાકીય પગલા
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૧	ભૂસ્ખલન અને હિમપ્રપાત વિસ્તારોમાં માનવ વસાહતો માટે સ્થળ પસંદગી	MOM, MOD	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> માનવ વસાહતો , સુવિધાઓ અને અન્ય માળખાકીય સુવિધાઓ માટે યોગ્ય સ્થળ પસંદગી માટે માર્ગદર્શિકા	DMD$, SDMA, રાજ્ય DGM, DDMA, સ્થાનિક સત્તામંડળ	<u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> • લાગુ પડતા ભૂસ્ખલન અને બરફના હિમપ્રપાતનાં જોખમોનો સમાવેશ કરતો વિગતવાર જમીન-ઉપયોગ વિસ્તાર • ગ્રામીણ અને શહેરી વિસ્તારો માટે યોગ્ય પેટા કાયદા અપનાવવા • આદર્શ નિયમ સંહિતાઓ (દા.ત., NBC ૨૦૧૬ 2016 અને અદ્યતન કરેલા ધોરણો) ને વ્યવહારમાં લાગુ કરવા/ પ્રોત્સાહિત કરવા • યોગ્ય પાલનની ખાતરી કરવી
૨	વિનિયમો અને મકાન નિયમ સંહિતા કોડ	MOM*, MOD*, BIS, NIDM	<u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> સાથીદારો, **BIS** દ્વારા પ્રકાશિત ભૂસ્ખલનને લગતા નિયમ સંગ્રહ અને માર્ગદર્શિકાઓ વિવેચનાત્મક રીતે તપાસશે અને સમીક્ષા સમીક્ષા કરશે . જો જરૂરી હોય તો **BIS** દર પાંચ વર્ષે અથવા અગાઉ	DMD$, SDMA, UDD, DDMA, સ્થાનિક સત્તામંડળ	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> નિયમ સંગ્રહ અને માર્ગદર્શિકાના અમલ અને પાલનને સુનિશ્ચિત કરવું <u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> • જમીન ઉપયોગ વિસ્તાર વર્ગીકરણ અને ભૂસ્ખલન /હિમપ્રપાત સલામતીના મુદ્દાઓનું પાલન સુનિશ્ચિત કરવા માટે ટેક્નો-કાનૂની માળખું અપનાવવું. • જમીન વપરાશ વિસ્તાર વર્ગીકરણ , મકાન પેટા

ભૂસ્ખલન અને હિમવર્ષા					બિન માળખાકીય પગલા
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
			સુધારો/પુન: માન્ય કરશે		કાયદા અને આદર્શ નિયમ સંગ્રહ (દા.ત., NBC ૨૦૧૬) કાયદાને યોગ્ય ફેરફાર સાથે જોખમ ઘટાડવા માટે અપનાવવા.
3	વ્યાવસાયિકોને પરવાના અને પ્રમાણપત્ર	MOM*, NDMA, MHRD, સંબંધિત કેન્દ્રીય મંત્રાલયો/વિભાગો, AICTE, IITs, COA, IIA, શહેરી આયોજકો, સ્થપતિઓ અને ઇજનેરોની વ્યાવસાયિક સંસ્થાઓ	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> • વ્યાવસાયિકોના ફરજિયાત પરવાના માટે યોગ્ય ટેકનો-કાનૂની માળખું વિકસિત કરવું • ઇજનેરોને પ્રમાણપત્ર માટે અધિનિયમ દ્વારા સ્થાપિત વ્યાવસાયિક સિવિલ ઇજનેરી પરિષદની સ્થાપના કરવી અને ઇજનેરોના પ્રમાણપત્ર માટેની કાર્યપદ્ધતિ વિકસાવવી • COA અને IIA સ્થપતિ અને નગર આયોજકોના કિસ્સામાં ભૂસ્ખલન સલામતી અને બાંધકામમાં સ્થપતિ અને નગર આયોજકોની કુશળતાની નોંધણી, તાલીમ અને સુધારા માટે જવાબદાર રહેશે.	DMD$ અને બધા સંબંધિત વિભાગો	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> યોગ્ય કાનૂની માળખું અને સંસ્થાકીય પદ્ધતિ દ્વારા ઇજનેરોને પરવાના પદ્ધતિ લાગુ કરવી
૪	જાહેર ખાનગી ભાગીદારી	MOM, MOD, NDMA, MCA*, MCF, MOCI, MPFI, MHIPE, MFIN	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> માર્ગદર્શન	DMD$, SDMA, DDMA	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સુવિધામાં ખાનગી ભાગીદારીને પ્રોત્સાહન આપવું

ભૂસ્ખલન અને હિમવર્ષા					બિન માળખાકીય પગલા
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૫	ખતરાનું સ્થાનાંતર	MFIN*, NDMA, MHA, MAFW	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> જીવન અને સંપત્તિ માટે બહુ જોખમી વીમા સહિત જોખમ સ્થાનાંતરણ વ્યવસ્થાનો અમલ <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> નીતિ માળખુ	DFIN*, DMD$, SDMA, DAG	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> જીવન અને સંપત્તિ માટે બહુ જોખમી વીમા સહિત જોખમ સ્થાનાંતરણ વ્યવસ્થાનો અમલ <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> નીતિ માળખુ

નોંધોઃ (#) સરકારના દરેક મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સરકારી સંસ્થા - કેન્દ્ર અને રાજ્યનો ખાસ ઉલ્લેખ કરેલ ન હોય તો પણ આપત્તિ, સ્થાન અને સંદર્ભને આધારે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સહાયક ભૂમિકા એમ બંને રહેશે. (*) આ પ્રતીક ધરાવતા મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સંસ્થા પાસે મધ્યસ્થ અથવા મુખ્ય ભૂમિકા છે અથવા માનવામાં આવે છે , જ્યારે ઉલ્લેખિત અન્યની સીધી અથવા સ્પષ્ટ સહાયક ભૂમિકા છે. ($) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગ: આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મધ્યસ્થ વિભાગ તરીકે કાર્યરત રાજ્ય સરકારનો વિભાગ, દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં એકસમાન નથી

૭.૬.૪ આપત્તિ જોખમ ઘટાડામાં રોકાણ કરવું- બિન-માળખાકીય પગલાં

ભૂસ્ખલન અને હિમવર્ષા					ક્ષમતા વિકાસ
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૧	તાલીમ	NIDM, MOM, MOD, CDMM, COA, MYAS, NDRF	• આકસ્મિક યોજનાઓના વિકાસ પર તાલીમ સાથે ડિઝાઇન અને બાંધકામની નિરીક્ષણ પદ્ધતિને પ્રોત્સાહન આપીને ઢોળાવની નિષ્ફળતા અને તેના ઉપાય અને ભૂસ્ખલન કટોકટીને કેવી રીતે સંભાળવી તે અંગે વ્યાવસાયિકોને તાલીમ આપવી • SDRF, CDEF, સમુદાય અને સ્વયંસેવકોને સમર્થન આપવું	DMD$, State DGM, SRSAC, SDRF, ATIs, SIRD, SIDM, SLRTI	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • રાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓને સમર્થન અને સહયોગ • CDEF, સમુદાય અને સ્વયંસેવકો માં શોધખોળ અને બચાવ માટે તાલીમ અને કુશળતા સુધારવી • દુર્ઘટનાગ્રસ્ત પ્રાણીઓની સંભાળ અને રક્ષણ સહિત વ્યાવસાયિકો માટે નિયમિત તાલીમ કાર્યક્રમોનું આયોજન કરવું
૨	અભ્યાસક્રમ વિકાસ	MOM, GSI, MHRD, UGC, AICTE, COA, NIDM	<u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> અભ્યાસક્રમની સમીક્ષા અને સુધારણા	DMD$, SDMA,EDD	<u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> અભ્યાસક્રમમાં ભૂસ્ખલન અને બરફ હિમપ્રપાત અંગેની માહિતીનો સમાવેશ કરવો
૩	જાગૃતિ સર્જન	GSI, NIDM, NDMA, NDRF, CAPF, MOIB	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • સમૂહ માધ્યમ ઝુંબેશ હાથ ધરવી • આપત્તિ જોખમ નિવારણ , શમન અને વધુ સારા જોખમ સંચાલનની સંસ્કૃતિને પ્રોત્સાહન આપવું • જાગૃતિ અભિયાન/ IEC માં વલણ અને	DMD$, SDMA, SDRF, F&ES, IPRD, DDMA, PRIs, ULBs, CDEF, Police	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • સમૂહ માધ્યમ ઝુંબેશ હાથ ધરવી • આપત્તિ જોખમ નિવારણ , શમન અને વધુ સારા જોખમ સંચાલનની સંસ્કૃતિને પ્રોત્સાહન આપવું • જાગૃતિ અભિયાન/ IEC માં વલણ અને વર્તનમાં ફેરફારને પ્રોત્સાહન આપવું

ભૂસ્ખલન અને હિમવર્ષા					ક્ષમતા વિકાસ
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
			વર્તનમાં ફેરફારને પ્રોત્સાહન આપવું • વીમા/ જોખમ સ્થાનાંતરણના ઉપયોગને પ્રોત્સાહન આપવું • સમુદાય રેડિયોને પ્રોત્સાહન આપવું		• વીમા/ જોખમ સ્થાનાંતરણના ઉપયોગને પ્રોત્સાહન આપવું • સમુદાય રેડિયોને પ્રોત્સાહન આપવું • આપત્તિ-અસરગ્રસ્ત પ્રાણીઓની સંભાળ અને સુરક્ષા વિશે લોકોને જાણકારી આપવી
૪	નકલી નિદર્શન/પ્રયોગ	NDMA, તમામ સંબંધિત સરકારી મંત્રાલયો/ સંસ્થાઓ, NDRF, લશ્કરી દળ,CAPF	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> તમામ મંત્રાલયો અને તમામ રાજ્યો/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશો એ આપત્તકાલીન નિદર્શનના આયોજન અને અમલને પ્રોત્સાહન આપવું	DMD$, SDMA, SDRF, F&ES, CDEF, પોલીસ, DDMA, PRIs, ULBs	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> આપત્તકાલીન નિદર્શનનું સંયુક્ત આયોજન અને અમલ
૫	દસ્તાવેજીકરણ	મધ્યસ્થ સંસ્થા : NIDM; CBRI; CRRI; MOST; BRO; IITs, યુનિવર્સિટી અને બીજી શૈક્ષણિક સંસ્થાઓના સહયોગમાં MOM- GSI	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> ભારતમાં ભૂસ્ખલન અભ્યાસ અને અન્ય સંબંધિત પ્રવૃત્તિઓના ઇતિહાસનું દસ્તાવેજીકરણ	DMD$, SDMA, SIDM, ATI, SLRTI, DDMA, PRIs, ULBs	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> ભૂસ્ખલન પછીના વિસ્તારની તપાસ હાથ ધરવા, અનુભવોનું દસ્તાવેજીકરણ અને પ્રસાર માટે બહુ-સંસ્થાકીય અને વિદ્યાશાખાની ટીમોની રચના કરવી

ભૂસ્ખલન અને હિમવર્ષા					ક્ષમતા વિકાસ
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૬	મહિલા, સીમાંત અને વિકલાંગોનું સશક્તિકરણ	MSJE*, MWCD, NDMA, NIDM	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> આપત્તિ વ્યવસ્થાપનના તમામ પાસાઓને આવરી લઇને ક્ષમતા વિકાસમાં લિંગ સંવેદનશીલ અને તર્કસંગત અભિગમોનો સમાવેશ કરવો	DMD$, SDMA SIDM, ATI, SLRTI, DDMA, PRIs, ULBs	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> રાજ્ય, જિલ્લા અને તાલુકા કક્ષાએ આપત્તિ વ્યવસ્થાપનના તમામ પાસાઓને આવરી લઇને ક્ષમતા વિકાસમાં લિંગ સંવેદનશીલ અને તર્કસંગત અભિગમોનો સમાવેશ કરવો
૭	સમુદાય આધારિત આપત્તિ વ્યવસ્થાપન	NDMA, NIDM, MORD, MHUA	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> પ્રોત્સાહન, માર્ગદર્શન અને સમર્થન	DMD$, SDMA DDMA, PRIs, ULBs	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • બહુલક્ષી-જોખમ અભિગમ આધારિત ખતરાનું સંચાલન અને સામનો કરવાની સમુદાયોની ક્ષમતાને મજબૂત બનાવવી • PRI, SHG, NCC, NSS, યુવાનો, સ્થાનિક સમુદાય સંસ્થાઓને તાલીમ આપવી

નોંધોઃ (#) સરકારના દરેક મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સરકારી સંસ્થા - કેન્દ્ર અને રાજ્યનો ખાસ ઉલ્લેખ કરેલ ન હોય તો પણ આપત્તિ, સ્થાન અને સંદર્ભને આધારે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સહાયક ભૂમિકા એમ બંને રહેશે. (*) આ પ્રતીક ધરાવતા મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સંસ્થા પાસે મધ્યસ્થ અથવા મુખ્ય ભૂમિકા છે અથવા માનવામાં આવે છે , જ્યારે ઉલ્લેખિત અન્યની સીધી અથવા સ્પષ્ટ સહાયક ભૂમિકા છે. ($) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગઃ આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મધ્યસ્થ વિભાગ તરીકે કાર્યરત રાજ્ય સરકારનો વિભાગ, દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં એકસમાન નથી.

૩.૬.૫ ક્ષમતા વિકાસ

ભૂસ્ખલન અને હિમવર્ષા					ક્ષમતા વિકાસ
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૧	તાલીમ	NIDM, MOM, MOD, CDMM, COA, MYAS,NDRF	• આકસ્મિક યોજનાઓના વિકાસ પર તાલીમ સાથે ડિઝાઇન અને બાંધકામની નિરીક્ષણ પદ્ધતિને પ્રોત્સાહન આપીને ઢોળાવની નિષ્ફળતા અને તેના ઉપાય અને ભૂસ્ખલન કટોકટીને કેવી રીતે સંભાળવી તે અંગે વ્યાવસાયિકોને તાલીમ આપવી • SDRF, CDEF, સમુદાય અને સ્વયંસેવકોને સમર્થન આપવું	DMD$, State DGM, SRSAC, SDRF, ATIs, SIRD, SIDM, SLRTI	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • રાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓને સમર્થન અને સહયોગ • CDEF, સમુદાય અને સ્વયંસેવકો માં શોધખોળ અને બચાવ માટે તાલીમ અને કુશળતા સુધારવી • દુર્ઘટનાગ્રસ્ત પ્રાણીઓની સંભાળ અને રક્ષણ સહિત વ્યાવસાયિકો માટે નિયમિત તાલીમ કાર્યક્રમોનું આયોજન કરવું
૨	અભ્યાસક્રમ વિકાસ	MOM, GSI, MHRD, UGC, AICTE, COA, NIDM	<u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> અભ્યાસક્રમની સમીક્ષા અને સુધારણા	DMD$, SDMA,EDD	<u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> અભ્યાસક્રમમાં ભૂસ્ખલન અને બરફ હિમપ્રપાત અંગેની માહિતીનો સમાવેશ કરવો
૩	જાગૃતિ સર્જન	GSI, NIDM, NDMA, NDRF,	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • સમૂહ માધ્યમ ઝુંબેશ હાથ ધરવી • આપત્તિ જોખમ નિવારણ, શમન અને વધુ સારા જોખમ સંચાલનની સંસ્કૃતિને પ્રોત્સાહન આપવું	DMD$, SDMA, SDRF, F&ES, IPRD,	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • સમૂહ માધ્યમ ઝુંબેશ હાથ ધરવી • આપત્તિ જોખમ નિવારણ, શમન અને વધુ સારા જોખમ સંચાલનની સંસ્કૃતિને પ્રોત્સાહન આપવું • જાગૃતિ અભિયાન/ IEC માં વલણ અને

ભૂસ્ખલન અને હિમવર્ષા					ક્ષમતા વિકાસ
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
		CAPF, MOIB	• જાગૃતિ અભિયાન/ IEC માં વલણ અને વર્તનમાં ફેરફારને પ્રોત્સાહન આપવું • વીમા/ જોખમ સ્થાનાંતરણના ઉપયોગને પ્રોત્સાહન આપવું • સમુદાય રેડિયોને પ્રોત્સાહન આપવું	DDMA, PRIs, ULBs, CDEF, Police	વર્તનમાં ફેરફારને પ્રોત્સાહન આપવું • વીમા/ જોખમ સ્થાનાંતરણના ઉપયોગને પ્રોત્સાહન આપવું • સમુદાય રેડિયોને પ્રોત્સાહન આપવું • આપત્તિ-અસરગ્રસ્ત પ્રાણીઓની સંભાળ અને સુરક્ષા વિશે લોકોને જાણકારી આપવી
૪	નકલી નિદર્શન/પ્રયોગ	NDMA, તમામ સંબંધિત સરકારી મંત્રાલયો/ સંસ્થાઓ, NDRF, લશ્કરી દળ,CAPF	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> તમામ મંત્રાલયો અને તમામ રાજ્યો/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોએ આપત્તકાલીન નિદર્શનના આયોજન અને અમલને પ્રોત્સાહન આપવું	DMD$, SDMA, SDRF, F&ES, CDEF, પોલીસ, DDMA, PRIs, ULBs	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> આપત્તકાલીન નિદર્શનનું સંયુક્ત આયોજન અને અમલ
૫	દસ્તાવેજીકરણ	મધ્યસ્થ સંસ્થા : NIDM; CBRI; CRRI; MOST; BRO; IITs, યુનિવર્સિટી અને બીજી શૈક્ષણિક સંસ્થાઓના સહયોગમાં MOM- GSI	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> ભારતમાં ભૂસ્ખલન અભ્યાસ અને અન્ય સંબંધિત પ્રવૃત્તિઓના ઇતિહાસનું દસ્તાવેજીકરણ	DMD$, SDMA, SIDM, ATI, SLRTI, DDMA, PRIs, ULBs	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> ભૂસ્ખલન પછીના વિસ્તારની તપાસ હાથ ધરવા, અનુભવોનું દસ્તાવેજીકરણ અને પ્રસાર માટે બહુ-સંસ્થાકીય અને વિદ્યાશાખાની ટીમોની રચના કરવી

ભૂસ્ખલન અને હિમવર્ષા					ક્ષમતા વિકાસ
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૬	મહિલા, સીમાંત અને વિકલાંગોનું સશક્તિકરણ	MSJE*, MWCD, NDMA,NIDM	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> આપત્તિ વ્યવસ્થાપનના તમામ પાસાઓને આવરી લઇને ક્ષમતા વિકાસમાં લિંગ સંવેદનશીલ અને તર્કસંગત અભિગમોનો સમાવેશ કરવો	DMD$, SDMA SIDM, ATI, SLRTI, DDMA, PRIs, ULBs	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> રાજ્ય, જિલ્લા અને તાલુકા કક્ષાએ આપત્તિ વ્યવસ્થાપનના તમામ પાસાઓને આવરી લઇને ક્ષમતા વિકાસમાં લિંગ સંવેદનશીલ અને તર્કસંગત અભિગમોનો સમાવેશ કરવો
૭	સમુદાય આધારિત આપત્તિ વ્યવસ્થાપન	NDMA, NIDM, MORD,MHUA	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> પ્રોત્સાહન, માર્ગદર્શન અને સમર્થન	DMD$, SDMA DDMA, PRIs, ULBs	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • બહુલક્ષી-જોખમ અભિગમ આધારિત ખતરાનું સંચાલન અને સામનો કરવાની સમુદાયોની ક્ષમતાને મજબૂત બનાવવી • PRI, SHG, NCC, NSS, યુવાનો, સ્થાનિક સમુદાય સંસ્થાઓને તાલીમ આપવી

નોંધોઃ (#) સરકારના દરેક મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સરકારી સંસ્થા - કેન્દ્ર અને રાજ્યનો ખાસ ઉલ્લેખ કરેલ ન હોય તો પણ આપત્તિ, સ્થાન અને સંદર્ભને આધારે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સહાયક ભૂમિકા એમ બંને રહેશે. (*) આ પ્રતીક ધરાવતા મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સંસ્થા પાસે મધ્યસ્થ અથવા મુખ્ય ભૂમિકા છે અથવા માનવામાં આવે છે , જ્યારે ઉલ્લેખિત અન્યની સીધી અથવા સ્પષ્ટ સહાયક ભૂમિકા છે. ($) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગઃ આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મધ્યસ્થ વિભાગ તરીકે કાર્યરત રાજ્ય સરકારનો વિભાગ, દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં એકસમાન નથી.

૭.૬.૬ આબોહવા પરિવર્તન જોખમનું વ્યવસ્થાપન

ભૂસ્ખલન અને હિમવર્ષા					આબોહવા પરિવર્તન જોખમનું વ્યવસ્થાપન
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૧	સંશોધન, આગાહી/પૂર્વ ચેતવણી, ડેટા વ્યવસ્થાપન, વિસ્તાર વર્ગીકરણ, નકશાકરણ ,	MOM*, MOD*, MOES*,	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> LSA પર GACC ની અસરોનું મૂલ્યાંકન, દેખરેખ અને વૈજ્ઞાનિક અભ્યાસ <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> GACC લાક્ષણિકતા હેઠળ LSA સંવેદનશીલ નકશા બનાવવા <u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> • LSA પર GACC- સંબંધિત ફેરફારોનો અભ્યાસ કરવો • GACC માંથી પ્રભાવિત થવાની શક્યતા ધરાવતા LSA -સંવેદનશીલ વિસ્તારોના વિગતવાર લાક્ષણિકતા નકશા તૈયાર કરવા • GACC માંથી ઉદ્ભવતા LSA જોખમોનું મૂલ્યાંકન કરવું • LSA, GACC અને લક્ષિત ઘટનાઓ સંબંધિત ડેટાબેઝ વ્યવસ્થાપન પ્રણાલી વિકસાવવી <u>લાંબા ગાળાની (T3)</u>	DMD$, IRD, WRD, SDMA, DDMA, PRIs, ULBs	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • GACC ને લગતા રાષ્ટ્રીય જોખમો ઘટાડવાના પ્રયાસોને ટેકો આપવો • કેન્દ્રીય સંસ્થાઓ સાથે સંકલન કરવું <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> • GACC શમન અને અનુકૂલન માટે રાજ્ય-વિશિષ્ટ પ્રયાસો અને સ્થાનિક પ્રયાસોને પ્રાયોજિત કરવા અને પ્રોત્સાહન આપવું <u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> • રાજ્ય વિશિષ્ટ GACC અસર અને સામનો કરવાની પદ્ધતિઓનું દસ્તાવેજીકરણ કરવું • સ્થાનિક હવામાન આધારિત વીમા પદ્ધતિઓ અને કૃષિ પદ્ધતિઓને પ્રોત્સાહન આપવું <u>લાંબા ગાળાની (T3)</u> • વિવિધ GACC અસર લાક્ષણિકતા હેઠળ ઉદ્ભવતા જોખમો (આર્થિક , સામાજિક, વગેરે) પર રાજ્ય-વિશિષ્ટ અભ્યાસોને પ્રોત્સાહન આપવું • GACC પર રાજ્ય-વિશિષ્ટ સંદર્ભો અને જોખમોમાં પરિણામી ફેરફારો ના

ભૂસ્ખલન અને હિમવર્ષા					આબોહવા પરિવર્તન જોખમનું વ્યવસ્થાપન
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
			અસરગ્રસ્ત વિસ્તારો ની અપેક્ષિત GACC અસરોને સુસંગત LSA આગાહી ક્ષમતાઓમાં સુધારો કરવો		**સંશોધન અભ્યાસોને પ્રોત્સાહન આપવું**
૨	જોખમના ખતરાની સંવેદનશીલતા અને ક્ષમતા નું મૂલ્યાંકન (HRVCA)	MOM*, MOD*, NDMA, NIDM, MOJS, MOST, MSJE, NLRTI	<u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> • LSA- સંવેદનશીલ સમુદાયોની વધેલી સંવેદનશીલતાની સમજ ણમાં સુધારો લાવવો • **નબળા અને સીમાંત વર્ગોના GACC જોખમોનું મૂલ્યાંકન કરવું** • **GACC અસરોને ધ્યાનમાં લઇને વ્યાપક HRVCA માટે તકનીકી સહાય અને માર્ગદર્શન આપવું** <u>લાંબા ગાળાની (T3)</u> LSA -સંભવિત પ્રદેશો માટે GACC લાક્ષણિકતા હેઠળ સંવેદનશીલતા અને જોખમ પર વિગતવાર અભ્યાસ કરવો	DMD$, SDMA, RD, IRD, DSJE, SLRTI	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજનાઓની તૈયારી કરવી અને સમયાંતરે સુધારણાના ભાગરૂપે HRVCA હાથ ધરવું <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> ભૂસ્ખલન સંબંધિત ડેટા મેળવવા <u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> • રાજ્યની વિશિષ્ટ વ્યૂહરચના વિકસાવવી • નબળા અને સીમાંતા વર્ગોના GACC જોખમોનું મૂલ્યાંકન કરવું

ભૂસ્ખલન અને હિમવર્ષા					આબોહવા પરિવર્તન જોખમનું વ્યવસ્થાપન
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
3	આબોહવા પરિવર્તન અનુકૂલન (CCA)	MOM*, MOD*, MOES*, MOST, DOS, MOJS, MOEFCC	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> અનુકૂલનની જરૂરિયાતોને સમજવી <u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> • સામનો કરવાની પદ્ધતિનો અભ્યાસ કરવો • અનુકૂલન પદ્ધતિઓ વિકસાવવી <u>લાંબા ગાળાની (T3)</u> • અનુકૂલન કાર્યક્રમો અને પરિયોજનાઓ અમલમાં મૂકવી • લીલા અને વાદળી માળખાગત અભિગમના યોગ્ય સંયોજનોને પ્રોત્સાહન આપવું • નબળા જૂથો માટે સામાજિક સુરક્ષા કાર્યક્રમોમાં અનુકૂલનશીલ પગલાંનો પ્રચાર કરવો	DMD$, EFD, SDMA, DDMA, PRIs, ULBs	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • સંવેદના અને જાગૃતિ સર્જન • રાષ્ટ્રીય CCA પ્રયાસોને સમર્થન આપવું • કેન્દ્રીય સંસ્થાઓ સાથે સંકલન કરવું • GACC શમન અને અનુકૂલન માટે રાજ્ય-વિશિષ્ટ પ્રયાસો અને સ્થાનિક પ્રયાસોને પ્રાયોજન કરવું અને પ્રોત્સાહન આપવું <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> સ્થાનિક અનુકૂલન વ્યૂહરચના અને પ્રયોગાત્મક પરિયોજનાઓ વિકસાવવી <u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> રાજ્ય-વિશિષ્ટ પ્રયાસો અને સ્થાનિક પ્રયાસોને પ્રાયોજક અને પ્રોત્સાહન આપવું <u>લાંબા ગાળાની (T3)</u> • GACC અનુકૂલન કાર્યક્રમોનો અમલ કરવો • લીલા અને વાદળી માળખાકીય અભિગમના યોગ્ય સંયોજનોને પ્રોત્સાહન આપવું • નબળા જૂથો માટે સામાજિક સુરક્ષા કાર્યક્રમોમાં અનુકૂલનશીલ પગલાં સંકલિત કરવા

નોંધોઃ (#) સરકારના દરેક મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સરકારી સંસ્થા - કેન્દ્ર અને રાજ્યનો ખાસ ઉલ્લેખ કરેલ ન હોય તો પણ આપત્તિ, સ્થાન અને સંદર્ભને આધારે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સહાયક ભૂમિકા એમ બંને રહેશે. (*) આ પ્રતીક ધરાવતા મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સંસ્થા પાસે મધ્યસ્થ અથવા મુખ્ય ભૂમિકા છે અથવા માનવામાં આવે છે , જ્યારે ઉલ્લેખિત અન્યની સીધી અથવા સ્પષ્ટ સહાયક ભૂમિકા છે. ($) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગ: આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મધ્યસ્થ વિભાગ તરીકે કાર્યરત રાજ્ય સરકારનો વિભાગ, દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં એકસમાન નથી.

૭.૭ અનાવૃષ્ટિ

આ વિભાગ NDMA એ પ્રકાશિત કરેલ અનાવૃષ્ટિ વ્યવસ્થાપન માર્ગદર્શિકાના પરિશિષ્ટ-૧ માં યાદીકૃત કરેલ અને MAFW (૨૦૧૬)[54] એ તૈયાર કરેલ પુસ્તિકા પર આધારિત છે.

૭.૭.૧ આપત્તિના જોખમને સમજવું

અનાવૃષ્ટિ					ખતરાને સમજવો
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૧	સંવેદનશીલ નકશા	MNCFC, MAFW, DOS, MOES, MOJS,MOST	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • દક્ષિણ-પશ્ચિમ અને ઉત્તર-પૂર્વ ચોમાસા માટે ચોમાસાના નિર્ણાયક તબક્કે સંબંધિત વિસ્તારોમાં તાલુકાવાર વરસાદની ખાધના અલગથી નકશા (દા.ત., શરૂઆત, મધ્ય અને અંત)[55] • દક્ષિણ-પશ્ચિમ અને ઉત્તર-પૂર્વ ચોમાસાના અંતમાં સૂકી ખેતી , વરસાદ આધારિત અને અનાવૃષ્ટિગ્રસ્ત વિસ્તારોમાં દર વર્ષે પાણીની અછતનું વ્યાપક મૂલ્યાંકન કરવું (ઝરણા પ્રવાહ, સપાટી અને ભૂગર્ભજળ)	કેન્દ્રીય સંસ્થાઓના સહયોગમાં DMD$, SDMA, RD, SDMC, DDMA, SAUs	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • વાર્ષિક ધોરણે, દક્ષિણ-પશ્ચિમ ચોમાસાના અંત પછી, રાજ્યના તાલુકા અને ખાસ કરીને ગામોને સીમાંકિત કરવા તમામ સૂકી ખેતી/અનાવૃષ્ટિગ્રસ્ત વિસ્તારોમાં પીવા અને સિંચાઈ માટે પાણીની ઉપલબ્ધતાનું વ્યાપક મૂલ્યાંકન કરવું • આગામી ચોમાસાની શરૂઆત પહેલા પાણીની અછતનો સામનો કરી શકે તેવા વિસ્તારોના નકશા

[54] અનાવૃષ્ટિ વ્યવસ્થાપન પુસ્તિકા MAFW (૨૦૧૬)

[55] મોટાભાગના ભારતમાં દક્ષિણ-પશ્ચિમ ચોમાસુ વરસાદ પડે છે , જ્યારે તમિલનાડુ, પોંડિચેરી અને દરિયાકાંઠાના આંધ્રપ્રદેશમાં ચોમાસુ (અથવા ઉત્તર-પૂર્વ- ચોમાસુ) મોટા ભાગનો વરસાદ પડે છે. તમિલનાડુ માટે, ઉત્તર-પૂર્વ ચોમાસુ મુખ્ય વરસાદની મોસમ છે.

અનાવૃષ્ટિ					ખતરાને સમજવો
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
			• દક્ષિણ-પશ્ચિમ અને ઉત્તર-પૂર્વ ચોમાસાના અંતમાં સંબંધિત પ્રદેશો માટે અલગથી કૃષિ-આબોહવા પ્રદેશ મુજબ પાણીની અછત આકારણી અહેવાલો કરવા • સંવેદનશીલ નકશા તૈયાર કરવા માટે રાજ્ય સરકાર/ SDMC ને તકનીકી સહાય પૂરી પાડશે • ઉપગ્રહ છબીઓનું વિશ્લેષણ , યોગ્ય સૂચકાંકોનો ઉપયોગ (વનસ્પતિ, NDVI, SAVI, જમીનની ભેજ, MAI, વગેરે) કરવો		તૈયાર કર વા (તાલુકા અને ખાસ કરીને ગામોને સીમાંકિત કરવા) • સંવેદનશીલ તાલુકામાં પાણીના સંગ્રહનું ગામવાર મૂલ્યાંકન કરવું
	મૂલ્યાંકન,	MAFW,	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> • શુષ્ક/અર્ધ-શુષ્ક, અનાવૃષ્ટિગ્રસ્ત અને સૂકી ખેતીવાળા વિસ્તારોમાં અનાવૃષ્ટિની આગાહી અને પાણીની અછતનું મૂલ્યાંકન (જરૂરિયાત અને ઉપલબ્ધતા અંદાજો વચ્ચે સંભવિત અસમાનતા) સુધારો કરવો • અનાવૃષ્ટિ અને પાણીની અછતને આધારે તીવ્ર પાણીની અછતનો સામનો કરે તેવી શક્યતાવાળા દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશના	SDMC, DMD$, SDMA, RD,	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • પ્રદેશની આગાહીની ચોકસાઈને સુધારવા અને તમામ અનાવૃષ્ટિ, પાણીની અછત અને પાક સંબંધિત ડેટાના વિશ્લેષણ માટે કેન્દ્રીય સંસ્થાઓ સાથે સંકલન કરવું • જો અનાવૃષ્ટિ ની સંભાવના વધારે હોય તો પછી , દુષ્કાળગ્રસ્ત તાલુકામાં પાણીની ઉપલબ્ધતા પર સતત દેખરેખ રાખવા જરૂરી સુવિધાઓ અને કર્મચારીઓ સાથે DMC ની કામગીરીની ખાતરી

	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૨	દેખરેખ, આગાહી, વહેલી ચેતવણી	MOES, DOS, MOJS, MOST	નિષ્ણાતો સાથે પરામર્શ કરીને જળ સંરક્ષણ અને પાક વ્યવસ્થાપન પગલાં અંગે વિગતવાર સલાહ તૈયાર કરવી • અનાવૃષ્ટિ વ્યવસ્થાપન માટે નવીનતમ રાષ્ટ્રીય માર્ગદર્શિકા મુજબ રાષ્ટ્રીય અને રાજ્ય સ્તરે મુખ્ય અનાવૃષ્ટિ સૂચકાંકોનું નિરીક્ષણ કરવું • દરેક કૃષિ-આબોહવા ક્ષેત્રને સંબંધિત વિવિધ અનાવૃષ્ટિ સૂચકોની સંયુક્ત અનુક્રમણિકા વિકસાવવી • કૃષિ-આબોહવા વિસ્તારોને ધ્યાનમાં રાખીને અનાવૃષ્ટિની આગાહી માટે પ્રમાણિત માળખા તરીકે વિવિધ સૂચકાંકો (વનસ્પતિ , જમીન, પાણીની ઉપલબ્ધતા , વગેરે) પર આધારિત બહુઆયામી-માપદંડ પદ્ધતિ વિકસાવવી	AGD, IRD, પાણી પુરવઠા વિભાગ , SAUs કેન્દ્રીય સંસ્થાઓ, DDMA ના સહયોગથી	કરવી. • દક્ષિણ-પશ્ચિમ અને ઉત્તર-પૂર્વ ચોમાસાના અંતમાં, વરસાદ, જળાશય/ તળાવના પાણીના સ્તર , સપાટીના પાણી/ ભૂગર્ભ જળ , જમીનનો ભેજ , વાવણી/ પાકની સ્થિતિ અને સામાજિક-આર્થિક પરિબળો પર લાગુ પડે તે રીતે , અલગથી સૂક્ષ્મ સ્તરની વિગતોનો મજબૂત ડેટાબેઝ તૈયાર કરવો અને અદ્યતન કરવો • દક્ષિણ-પશ્ચિમ અને ઉત્તર-પૂર્વ ચોમાસાના અંતે , પાણીની અછતનો સામનો કરી શકે તેવા તાલુકા માટે અલગથી પાકની સલાહ તૈયાર કરવી • દક્ષિણ-પશ્ચિમ અને ઉત્તર-પૂર્વ ચોમાસાના અંતે , રાજ્યમાં પાણીની અછત અનુભવે તેવી શક્યતાવાળા વિસ્તારો માટે અલગથી વ્યાપક જળ સંરક્ષણ, પુન-વિતરણ અને વ્યવસ્થાપન યોજના તૈયાર કરવી
			<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> • અનાવૃષ્ટિની સ્થિતિના મૂલ્યાંકન ના માપદંડો અને પદ્ધતિઓ ; અને અનાવૃષ્ટિની સ્થિતિની		<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u>

અનાવૃષ્ટિ					ખતરાને સમજવો
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
3	અનાવૃષ્ટિની જાહેરાત	MAFW, MOES, DOS, NITI Aayog	જાહેરાતના મુખ્ય સૂચકાંકો માટે યોગ્ય સંસ્થાઓની નવીનતમ ભલામણો અનુસાર (છેલ્લે સુધારેલ) લાગુ કરવી • અનાવૃષ્ટિની દેખરેખ/ જાહેરાત માટે રાજ્ય સરકાર અને તેની એજન્સીઓ સાથે સહયોગ કરવો • અલગથી, દક્ષિણ-પશ્ચિમ અને ઉત્તર-પૂર્વ ચોમાસાના અંત પછી, જો લાગુ પડે તો, દક્ષિણ-પશ્ચિમ ચોમાસા માટે આવરી લીધેલા વિસ્તારોને ઓક્ટોબરના અંત સુધીમાં અને ઉત્તર-પૂર્વ ચોમાસાના સંબંધિત વિસ્તારો માટે માર્ચના અંત સુધીમાં રાજ્યોને અનાવૃષ્ટિની સલાહ આપવા માટે પરામર્શ શરૂ કરવો.	DMD$, SDMA, RD, SDMC, SAU, AGD, IRD, WRD, DDMA	• સંબંધિત કેન્દ્રીય/ રાજ્ય સંસ્થાઓ/ વિભાગના સહયોગથી અનાવૃષ્ટિ જાહેર કરવા માટેના મુખ્ય સૂચકાંકોનું નિરીક્ષણ કરવું. • રાજ્ય સરકાર અનાવૃષ્ટિગ્રસ્ત વિસ્તારોની ઔપચારિક ઘોષણા કરવી , જેના પછી કલેક્ટર જિલ્લા અને તાલુકાઓને અસરગ્રસ્ત જાહેર કરશે અને અનાવૃષ્ટિ પ્રતિભાવ પગલાં લેવાનું શરૂ કરશે. • ૩૦ મી ઓક્ટોબર સુધીમાં ખરીફ ; ૩૧ મી માર્ચ સુધીમાં રવિ મોસમની અનાવૃષ્ટિની જાહેરાત કરવી • ભલામણના માપદંડ મુજબ ઓગસ્ટમાં પ્રારંભિક અનાવૃષ્ટિ જાહેર કરવી
૪	જોખમના ખતરાની સંવેદનશીલતા અને ક્ષમતા	MAFW, MOJS, MOES, MOST,	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • અભ્યાસ, દસ્તાવેજીકરણ અને સંશોધનને પ્રોત્સાહન આપવું • સામાજિક, ભૌતિક, આર્થિક, પારિસ્થિક, લિંગ, સામાજિક સમાવેશ અને તર્કસંગત પાસાઓને	DMD$, SDMA, DSJE, SAU, AGD, PRIs, ULBs,	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • DMP ની તૈયારી/ સંશોધનના ભાગરૂપે HRVCA હાથ ધરવું • વરસાદની અનિશ્ચિતતા માટે પાકની સંવેદનશીલતાનો અંદાજ કાઢવો <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u>

અનાવૃષ્ટિ					ખતરાને સમજવો
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
	મૂલ્યાંકન (HRVCA)	MSJE, DOS	આવરી લઇને સંવેદનશીલતા અને ક્ષમતા પર અભ્યાસ કરવો • સર્વગ્રાહી HRVCA માટે તકનીકી સહાય અને માર્ગદર્શન આપવું	DDMA	નિષ્ણાતો અને હિસ્સેદારો ના પરામર્શ માં તંત્રની રચના/ મજબૂતીકરણ કરવું
૫	સંશોધન	MAFW, MOES (IMD), DOS, MOJS, NRAA, CRIDA, NIDM, MOST, MOST, CSIR, અને સંશોધન સંબંધિત અન્ય સંસ્થાઓ	<u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> • કૃષિ સંશોધન અનાવૃષ્ટિગ્રસ્ત વિસ્તારો , શુષ્ક/અર્ધ શુષ્ક પ્રદેશો અને સૂકી ખેતી વિસ્તારો પર કેન્દ્રિત છે • જળ સંરક્ષણ અને વ્યવસ્થાપન સંબંધિત સંશોધન કરવું	CRIDA, NRAA ના સહયોગથી DMD$, SDMA, SAUs	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> પાણીની અછતનો સામનો કરવા , ઓછા પાણી થી પાકનું સંચાલન કરવા , જળ સંરક્ષણ કાર્યક્રમો સુધારવા, સૂકી / વરસાદ આધારિત ખેતીની ઉત્પાદકતા વધારવા માટે યુનિવર્સિટી પ્રણાલી દ્વારા સંશોધન કરવું.
૬	આપત્તિ માહિતી મેળવવી અને વ્યવસ્થાપન કરવું	MHA*, MOSPI, બધા કેન્દ્રીય મંત્રાલયો/ વિભાગો	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> આપત્તિના નુકસાન અને નુકસાનીના મૂલ્યાંકન અંગેના ડેટાનું વ્યવસ્થિત ડેટા વ્યવસ્થાપન કરવું <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> ૨૦૦૫-૨૦૧૫ ની આધાર રેખા પર આપત્તિ નુકસાન અને હાનિ	DMD$, SDMA, બધા વિભાગો	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> આપત્તિના નુકસાન અને નુકસાનીના મૂલ્યાંકન અંગેના ડેટાનું વ્યવસ્થિત ડેટા વ્યવસ્થાપન કરવું <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> ૨૦૦૫-૨૦૧૫ ની આધાર રેખા પર આપત્તિ નુકસાન અને હાનિ

નોંધોઃ (#) સરકારના દરેક મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સરકારી સંસ્થા - કેન્દ્ર અને રાજ્યનો ખાસ ઉલ્લેખ કરેલ ન હોય તો પણ આપત્તિ, સ્થાન અને સંદર્ભને આધારે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સહાયક ભૂમિકા એમ બંને રહેશે. (*) આ પ્રતીક ધરાવતા મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સંસ્થા પાસે મધ્યસ્થ અથવા મુખ્ય ભૂમિકા છે અથવા માનવામાં આવે છે , જ્યારે ઉલ્લેખિત અન્યની સીધી અથવા સ્પષ્ટ સહાયક ભૂમિકા છે. ($) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગઃ આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મધ્યસ્થ વિભાગ તરીકે કાર્યરત રાજ્ય સરકારનો વિભાગ, દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં એકસમાન નથી.

૭.૭.૨ આંતર સંસ્થાકીય સંકલન

અનાવૃષ્ટિ					આંતર સંસ્થાકીય સંકલન
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૧	એકંદરે આપત્તિ શાસન	MAFW	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> સંકલન, તકનીકી સાધનો અને સમર્થન આપવું	DMD$, SDMA, RD, AGD, DRD, PRD, DDMA, PRIs, ULBs	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજનાઓની તૈયારી અને અમલીકરણ અને આપત્તિ વ્યવસ્થાપન કાર્યો સાથે સંસ્થાઓની કામગીરી સુનિશ્ચિત કરવી • આપત્તિ જોખમ વ્યવસ્થાપન અને DRR ને મુખ્ય પ્રવાહમાં લાવવાના તમામ પાસાઓ • DRR, CCA અને વિકાસની સુસંગતતા અને પરસ્પર મજબૂતીકરણની ખાતરી કરવી
૨	પ્રતિભાવ	MAFW	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> કેન્દ્રીય સહાયનું આયોજન અને સંકલન કરવું	DMD$, SDMA, RD, DDMA, PRIs, ULBs	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • તાત્કાલિક પ્રતિ ભાવનું આયોજન અને સંકલન

અનાવૃષ્ટિ					આંતર સંસ્થાકીય સંકલન
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
					• કેન્દ્રીય સંસ્થાઓ સાથે સંકલન કરવું
3	ચેતવણીઓ, માહિતી, આંકડા	MAFW, MOES, MOJS, DOS, MOST, MEITY,NDMA	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> ચેતવણીઓ, માહિતી અને ડેટાના ઝડપી , સ્પષ્ટ, અસરકારક પ્રસારને સુનિશ્ચિત કરવા માટે કેન્દ્ર અને રાજ્ય સંસ્થાઓ વચ્ચે અસરકારક સંકલન અને એકીકૃત સંદેશાવ્યવહાર કરવો	SDMC, DMD$, SDMA, RD, AGD, IRD, WRD, DDMA, PRIs, ULBs	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> દૂરસ્થ, ગ્રામીણ અથવા શહેરી ; જોખમ ધરાવતા વિસ્તારો ના બધા લોકો માં ચેતવણીઓના પ્રસારનું સંકલન ; નિયમિત તાજી જાણકારી આપવી
૪	બિન માળખાકીય પગલા	MAFW, MOJS, MOES, MHA, BIS, NDMA	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> (ક) સુધારેલા/ અદ્યતન કરેલા નિયમો , ધોરણો માટે કેન્દ્ર અને રાજ્ય સંસ્થાઓ વચ્ચે સંકલન (ખ) નવા/ અદ્યતન ધોરણો અપનાવવા , (ગ) કાયદાઓ, નિયમો ઘડવા/ સુધાર વા અને (ઘ) નીતિઓ અપનાવવી/ સમીક્ષા કરવી	DMD$, SDMA, RD, DDMA, PRIs, ULBs	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> અદ્યતન ધોરણો/ નિયમ સંગ્રહ અને તેમના અમલીકરણ, લાગુ કરવા અને દેખરેખની ખાતરી કરવા માટે રાજ્ય સંસ્થાઓ વચ્ચે સંકલન કરવું

નોંધોઃ (#) **સરકારના દરેક મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સરકારી સંસ્થા - કેન્દ્ર અને રાજ્યનો ખાસ ઉલ્લેખ કરેલ ન હોય તો પણ આપત્તિ, સ્થાન અને સંદર્ભને આધારે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સહાયક ભૂમિકા એમ બંને રહેશે.** (*) આ પ્રતીક ધરાવતા મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સંસ્થા પાસે મધ્યસ્થ અથવા મુખ્ય ભૂમિકા છે અથવા માનવામાં આવે છે , જ્યારે ઉલ્લેખિત અન્યની સીધી અથવા સ્પષ્ટ સહાયક ભૂમિકા છે. ($) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગઃ આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મધ્યસ્થ વિભાગ તરીકે કાર્યરત રાજ્ય સરકારનો વિભાગ, દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં એકસમાન નથી.

૭.૭.૩ આપત્તિ જોખમ ઘટાડામાં રોકાણ કરવું- માળખાકીય પગલાં

અનાવૃષ્ટિ					માળખાકીય પગલાં
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૧	સંગ્રહ સુવિધા	MAFW, MOJS, MORD	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> જળ સંરક્ષણ માળખાઓ, સંકલિત જળ સંસાધનો વ્યવસ્થાપન માળખાગત જરૂરિયાતો (સપાટી અને ભૂગર્ભ જળ) માટે તકનીકી સહાય <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> • પરિયોજનાઓ/ અનુદાન • સામનો કરવાની વ્યવસ્થાઓના વિવિધ સ્વરૂપો અંગે માર્ગદર્શિકા	DMD$, SDMA, RD, DDMA, વન વિભાગ, પાણી પુરવઠા વિભાગ., PRIs, ULBs, WRD, DRD,PRD, RD	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • પીવાના પાણીનો સંગ્રહ અને વિતરણ સુવિધાઓ • ઘાસચારાનો જથ્થો જાળવવા માટે ઘાસચારો સંગ્રહ કરવાની સુવિધાઓ • વરસાદી પાણી સંગ્રહ પદ્ધતિઓ - વ્યક્તિગત અને સમુદાય
૨	જળ સંરક્ષણ માળખા	MAFW, MOJS, MORD	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • ટેકનીકલ સમર્થન • માર્ગદર્શિકા • પરિયોજનાઓ/ અનુદાન	DMD$, SDMA, RD, DDMA, PRIs, ULBs, WRD, DRD, PRD, AHD, RD, IRD	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • પાણી સંગ્રહ અને સંગ્રહ માળખા • વધારે ક્ષમતાવાળા ચેકડેમ , જળાશયો • ભૂગર્ભજળ રિચાર્જ વધારવાની પ્રણાલીઓ

અનાવૃષ્ટિ					માળખાકીય પગલાં
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
3	સામાજિક આવાસ યોજનાઓ	MORD, MHUA, સંબંધિત કેન્દ્ર સરકારના મંત્રાલયો	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> અનાવૃષ્ટિગ્રસ્ત વિસ્તારોમાં સામાજિક આવાસ યોજનાઓમાં વરસાદી પાણીની ઉપલબ્ધિ અને સંગ્રહની ખાતરી કરવી	DMD$, SDMA, RD, DDMA, PRIs, ULBs, WRD, DRD, PRD, AHD, RD, IRD	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> ખાસ કરીને અનાવૃષ્ટિ ગ્રસ્ત વિસ્તારોમાં સામાજિક આવાસ યોજનાઓમાં વરસાદી પાણીની ઉપલબ્ધિ અને સંગ્રહની ખાતરી કરવી

નોંધોઃ (#) સરકારના દરેક મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સરકારી સંસ્થા - કેન્દ્ર અને રાજ્યનો ખાસ ઉલ્લેખ કરેલ ન હોય તો પણ આપત્તિ, સ્થાન અને સંદર્ભને આધારે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સહાયક ભૂમિકા એમ બંને રહેશે. (*) આ પ્રતીક ધરાવતા મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સંસ્થા પાસે મધ્યસ્થ અથવા મુખ્ય ભૂમિકા છે અથવા માનવામાં આવે છે , જ્યારે ઉલ્લેખિત અન્યની સીધી અથવા સ્પષ્ટ સહાયક ભૂમિકા છે. ($) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગ: આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મધ્યસ્થ વિભાગ તરીકે કાર્યરત રાજ્ય સરકારનો વિભાગ, દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં એકસમાન નથી.

૭.૭.૪ આપત્તિ જોખમ ઘટાડામાં રોકાણ- બિન-માળખાકીય પગલાં

અનાવૃષ્ટિ					બિન માળખાકીય પગલાં
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૧	ઘટાડવાના પગલાં	MOES, MAFW, MOJS	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> • લાંબા ગાળાના શમન પગલાં સૂચવવા માટે અનાવૃષ્ટિગ્રસ્ત વિસ્તારોમાં પ્રયોગાત્મક	DMD$, SDMA, RD, DDMA, PRIs, ULBs, WRD, DRD, PRD, AHD,	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> શમન પગલાંના અમલીકરણમાં કેન્દ્રીય સંસ્થાઓના પ્રભાવનું સંકલન કરવું

અનાવૃષ્ટિ					બિન માળખાકીય પગલાં
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
			અભ્યાસ હાથ ધરવો • વોટરશેડ વિકાસ પરિયોજનાને પ્રોત્સાહન આપવું <u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> • વિવિધ સંશોધન સંસ્થાઓ દ્વારા હાથ ધરવામાં આવેલા અભ્યાસોમાંથી અનુભવમાં રૂપાંતરણ • વધુ સારા પાક વ્યવસ્થાપન પર તકનીકી માહિતી (ખાસ કરીને સૂકી /વરસાદ આધારિત ખેતી માટે) • જાહેર ખાનગી ભાગીદારી	RD, IRD, SAU, EFD	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> • આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સુવિધાઓમાં ખાનગી ભાગીદારીને પ્રોત્સાહન આપવું • વોટરશેડ વિકાસ કાર્યક્રમોના અમલીકરણમાં સુધારો લાવવો <u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> • કૃષિ વિસ્તરણ દ્વારા સૂકી / વરસાદ આધારિત ખેડૂતો માટે જોખમ વ્યવસ્થાપન , અને ચોમાસાના અંતે આકારણીઓ આધારિત નાણાકીય સંસ્થાઓ (દક્ષિણ-પશ્ચિમ અથવા ઉત્તર-પૂર્વ જે લાગુ તે) • અનાવૃષ્ટિ પ્રતિરોધક
૨	જળ સંરક્ષણ , સંગ્રહ, કાર્યક્ષમ સિંચાઈ,	MAFW, ICAR, કુષિ સંશોધન	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • તાલીમ કાર્યક્રમને ટેકો આપવો • IEC પ્રયાસો કરવા • સપાટી અને ભૂગર્ભજળનો વિવેકપૂર્ણ ઉપયોગ	DMD$, SDMA, RD, DDMA, PRIs, ULBs, WRD, DRD, PRD, AHD, RD,	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • પાણી કાર્યક્ષમ સિંચાઈ પ્રણાલીઓને પ્રોત્સાહન આપ વું (ફૂવારા, ટપક, વગેરે) • સૂક્ષ્મ સિંચાઈ પદ્ધતિઓ દ્વારા રક્ષણાત્મક સિંચાઈને પ્રોત્સાહન આપવું • ખેડૂતોને અનાવૃષ્ટિનો સામનો કરવા, અનાવૃષ્ટિની સ્થિતિમાં

	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
	વનીકરણને પ્રોત્સાહન આપવું	સંસ્થાઓ, DOS,NIDM	• ટેકનિકલ અને તાલીમ સાધનો • સંશોધન, માર્ગદર્શન અને દસ્તાવેજીકરાને ટેકો આપવો	IRD, SAU,EFD	પાકનું સંચાલન અને કાર્યક્ષમ પાણી વ્યવસ્થાપન માટે સલાહ આપવી • પાણી અને જમીનના ભેજ સંરક્ષણની તાલીમ • કુદરતી સંસાધન માટે ગ્રામ્ય સ્તરની માહિતી પ્રણાલીને પ્રોત્સાહન આપવું • સંચાલન • આર્થિક રીતે ઉપયોગી વનસ્પતિનો ઉપયોગ કરીને વનીકરણ અને અન્ય વિકલ્પો
3	કૃષિ ધિરાણ , કૃષિ ઓજારો, નાણાં, બજાર અને પાક વીમો	MAFW, IRDA, NABARD, બંકો,ICAR	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • અનાવૃષ્ટિગ્રસ્ત વિસ્તારો ને સંબંધિત શાખ અને ઉપજ ધિરાણ આપવું • કૃષિ વીમા કાર્યક્રમોને પ્રોત્સાહન આપ વું અને સુનિશ્ચિત કરો કે ખેડૂતોને પાક વીમાની ઉપલબ્ધતા વિશે માહિતગાર કરવામાં આવે • સૂકી / ખૂબ વધારે વરસાદની અનિશ્ચિતતાનો સામનો કરતા વરસાદ આધારિત ખેડૂતો અને ખેત મજૂરો માટે જોખમ આવરી લેવાની ખાતરી કરવી	DMC, AGD, રાજ્ય ગ્રામીણ સહકારી બેંકો , NABARD, SLBC, DDMA	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • જરૂરિયાત આધારિત ધિરાણ • નાણાકીય સમાવેશને પ્રોત્સાહન આપવું • અનાવૃષ્ટિગ્રસ્ત વિસ્તારોમાં ખેડૂતોને બેંકો અને અન્ય નાણાકીય સંસ્થાઓ તરફથી ધિરાણ અને અન્ય નાણાકીય સહાયની ઉપલબ્ધતાનું નિરીક્ષણ કરવું • વીમા કાર્યક્રમો લક્ષ્ય ગ્રાહકો (ખાસ કરીને સૂકી જમીન/ વરસાદ આધારિત ખેડૂતો) અને ખેત મજૂરો સુધી પહોંચે તેની ખાતરી કરવી • બજારનો ટેકો

અનાવૃષ્ટિ					બિન માળખાકીય પગલાં
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
					• ગુણવત્તાયુક્ત કૃષિ ઓજારોની ઉપલબ્ધતા સુનિશ્ચિત કરવી
૪	જોખમ સ્થાનાંતરણ	MFIN*, NDMA, MHA, MAFW	પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR) જીવન અને સંપત્તિ માટે બહુ લક્ષી જોખમ વીમા સહિત જોખમ સ્થાનાંતરણ વ્યવસ્થાનો અમલ ટૂંકા ગાળાની (T1) નીતિ માળખુ	DFIN*, DMD$, SDMA, DAG	પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR) જીવન અને સંપત્તિ માટે બહુ લક્ષી જોખમ વીમા સહિત જોખમ સ્થાનાંતરણ વ્યવસ્થાનો અમલ ટૂંકા ગાળાની (T1) નીતિ માળખુ

નોંધોઃ (#) સરકારના દરેક મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સરકારી સંસ્થા - કેન્દ્ર અને રાજ્યનો ખાસ ઉલ્લેખ કરેલ ન હોય તો પણ આપત્તિ, સ્થાન અને સંદર્ભને આધારે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સહાયક ભૂમિકા એમ બંને રહેશે. (*) આ પ્રતીક ધરાવતા મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સંસ્થા પાસે મધ્યસ્થ અથવા મુખ્ય ભૂમિકા છે અથવા માનવામાં આવે છે , જ્યારે ઉલ્લેખિત અન્યની સીધી અથવા સ્પષ્ટ સહાયક ભૂમિકા છે. ($) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગ: આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મધ્યસ્થ વિભાગ તરીકે કાર્યરત રાજ્ય સરકારનો વિભાગ, દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં એકસમાન નથી.

૭.૭.૫ ક્ષમતા નિર્માણ

અનાવૃષ્ટિ					બિન માળખાકીય પગલાં
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૧	તાલીમ અને ક્ષમતા નિર્માણ	MAFW, NIDM, NDRF, MANAGE, NIRD, DMC, MYAS, NDRF	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> • વધુ સારા જળ સંરક્ષણ , સંકલિત જળ વ્યવસ્થાપન (સપાટી અને ભૂગર્ભ જળ), અને પાક પદ્ધતિઓ દ્વારા અનાવૃષ્ટિ વ્યવસ્થાપન માટે રાષ્ટ્રીય તાલીમ અને ક્ષમતા નિર્માણ કાર્યક્રમ ઘડવો અને અમલમાં મૂકવો. • અનાવૃષ્ટિ નિવારણ અને વ્યવસ્થાપન તકનીકો સાથે સંકળાયેલા લાયક અને અનુભવી પ્રશિક્ષકોની ઉપલબ્ધતા સુનિશ્ચિત કરવી • SDRF, CDEF, સમુદાય અને સ્વયંસેવકોની ટેકારૂપ તાલીમ આપવી	SDMA, ATI, SIDM, SIRD, SLRTI, SDMC, SDRF, DDMA, PRIs, ULBs	<u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> • ખાસ કરીને વધુ સારા જળ સંરક્ષણ , સંકલિત જળ વ્યવસ્થાપન (સપાટી અને ભૂગર્ભ જળ) , અને પાક પદ્ધતિઓ દ્વારા અનાવૃષ્ટિ વ્યવસ્થાપન માટે રાષ્ટ્રીય તાલીમ અને ક્ષમતા નિર્માણ કાર્યક્રમ અને સામનો કરવાની પદ્ધતિ ઘડવી અને અમલમાં મૂકવી. • વિવિધ સ્તરે અધિકારીઓ , ચૂંટાયેલા પ્રતિનિધિઓ , સમુદાયના નેતાઓ, CDEF, નાગરિક સમાજ સંસ્થાઓ, પશુ કલ્યાણ સંસ્થાઓ માટે વિવિધ તાલીમ કાર્યક્રમો અમલમાં મૂકવા <u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> • અનાવૃષ્ટિ નિવારણ અને વ્યવસ્થાપન તકનીકો (પાક, પશુ સંભાળ, સંકલિત જળ સંસાધનો - સપાટી અને ભૂગર્ભ જળ) સાથે સંકળાયેલા લાયક અને અનુભવી પ્રશિક્ષકોની ઉપલબ્ધતા સુનિશ્ચિત કરવી • અનાવૃષ્ટિગ્રસ્ત પ્રાણીઓને પશુચિકિત્સા સંભાળ અને સહાય માટે વ્યવસાયિકો નિમવા

અનાવૃષ્ટિ					બિન માળખાકીય પગલાં
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૨	અભ્યાસક્રમ વિકાસ	MAFW, કૃષિ યુનિવર્સિટીઓ MHRD, MHRD, NCERT, CBSE	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • કેન્દ્રીય સંસ્થાઓ દ્વારા સંચાલિત કૃષિ સ્નાતક અને અનુસ્નાતક અભ્યાસક્રમોમાં અનાવૃષ્ટિ સહિત આપત્તિ વ્યવસ્થાપનના મૂળ પાસાઓ સામેલ કરવા • માધ્યમિક અને ઉચ્ચતર માધ્યમિક શાળાના અભ્યાસક્રમમાં અનાવૃષ્ટિ નિવારણનો સમાવેશ કરવો	DMD§, SAU, EDD, SBSE	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • કેન્દ્રીય સંસ્થાઓ અને પશુ ચિકિત્સા દ્વારા સંચાલિત કૃષિ સ્નાતક અને અનુસ્નાતક અભ્યાસક્રમોમાં અનાવૃષ્ટિ સહિત આપત્તિ વ્યવસ્થાપનના મૂળ પાસાઓ સામેલ કરવા • માધ્યમિક અને ઉચ્ચતર માધ્યમિક શાળાના અભ્યાસક્રમમાં અનાવૃષ્ટિ નિવારણનો સમાવેશ કરવો
૩	જાગૃતિ સર્જન	NDMA, NDRF, NIDM	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • સમૂહ માધ્યમ ઝુંબેશ હાથ ધરવી • આપત્તિ જોખમ નિવારણ , શમન અને વધુ જોખમના ખતરાના સંચાલનની સંસ્કૃતિને વધારે પ્રોત્સાહન આપવું • જાગૃતિ અભિયાન/ IEC માં વલણ અને વર્તનમાં ફેરફારને પ્રોત્સાહન આપવું • વીમા/ ખતરા સ્થાનાંતરણના ઉપયોગને પ્રોત્સાહન આપવું	DMD§, SDMA, IPRD, RD, DDMA, PRIs, ULBs, SAU	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • સમૂહ માધ્યમ ઝુંબેશ હાથ ધરવી • આપત્તિ જોખમ નિવારણ , શમન અને પાક અને જળ વ્યવસ્થાપન (સપાટી અને ભૂગર્ભ જળના સંરક્ષણ સહિત) ને આવરી લઇને વધુ સારા જોખમ સંચાલનની સંસ્કૃતિને પ્રોત્સાહન આપવું. • જાગૃતિ અભિયાન/ IEC માં વલણ અને વર્તનમાં ફેરફારને પ્રોત્સાહન આપવું • વીમા/ ખતરા સ્થાનાંતરણના ઉપયોગને પ્રોત્સાહન આપવું

અનાવૃષ્ટિ					બિન માળખાકીય પગલાં
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
			• સામુહિક રેડિયોને પ્રોત્સાહન આપવું		• સામુહિક રેડિયોને પ્રોત્સાહન આપવું • આપત્તિ-અસરગ્રસ્ત પ્રાણીઓની સંભાળ અને રક્ષણ વિશે લોકોને જાણકારી આપવી
૪	મહિલાઓ, સીમાંત સમુદાયો અને વિકલાંગોનું સશક્તિકરણ	MWCD, MSJE, NDMA, NIDM	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> આપત્તિ વ્યવસ્થાપનના તમામ પાસાઓને આવરી લઇને ક્ષમતા વિકાસમાં લિંગ સંવેદનશીલ અને તર્કસંગત અભિગમોનો સમાવેશ કરવો	DMD$, SDMA, RD, DDMA, PRIs, ULBs, AGD, AHD, WRD, DRD, PRD, IRD, SAU, EFD, DSJE	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> રાજ્ય, જિલ્લા અને તાલુકા કક્ષાએ આપત્તિ વ્યવસ્થાપનના તમામ પાસાઓને આવરી લઇને ક્ષમતા વિકાસમાં લિંગ સંવેદનશીલ અને તર્કસંગત અભિગમોનો સમાવેશ કરવો
૫	અનાવૃષ્ટિ વ્યવસ્થાપન યોજનાઓ	MAFW	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> • કૃષિ-આબોહવા વિસ્તારોને ધ્યાનમાં લઇને અનાવૃષ્ટિગ્રસ્ત વિસ્તારોમાં પાણીની અછતના વિગતવાર અંદાજોના આધારે અનાવૃષ્ટિ વ્યવસ્થાપન યોજનાઓની તૈયારીને ટેકો આપવો. • અનાવૃષ્ટિ / તીવ્ર પાણીની અછતનો સામનો કરી શકે તેવા મોટા વિસ્તારો ધરાવતા રાજ્યોને સલાહ આપવો	DMD$, SDMA, RD, DDMA, PRIs, ULBs, AGD, AHD, WRD, DRD, PRD, IRD, SAU, EFD	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> રાજ્ય, જિલ્લા, તાલુકા અને ગામ અનાવૃષ્ટિ વ્યવસ્થાપન યોજનાઓના વિકાસની ખાતરી કરવી
	વિકાસલક્ષી	રાજ્ય સરકારોના		DMD$, SDMA, RD, DDMA,	

અનાવૃષ્ટિ					બિન માળખાકીય પગલાં
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૬	યોજનાઓમાં અનાવૃષ્ટિ વ્યવસ્થાપનનો મુખ્ય પ્રવાહ	સહયોગથી સંબંધિત કેન્દ્રીય મંત્રાલયો	પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR) તમામ મંત્રાલયો/ વિભાગો તેમની વિકાસલક્ષી યોજનાઓમાં આપત્તિ વ્યવસ્થાપનને મુખ્ય પ્રવાહમાં લાવવાના પ્રયાસો કરશે	PRIs, ULBs, AGD, AHD, WRD, DRD, PRD, IRD	પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR) તમામ મંત્રાલયો/ વિભાગો તેમની વિકાસલક્ષી યોજનાઓમાં આપત્તિ વ્યવસ્થાપનને મુખ્ય પ્રવાહમાં લાવવાના પ્રયાસો કરશે

નોંધોઃ (#) સરકારના દરેક મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સરકારી સંસ્થા - કેન્દ્ર અને રાજ્યનો ખાસ ઉલ્લેખ કરેલ ન હોય તો પણ આપત્તિ, સ્થાન અને સંદર્ભને આધારે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સહાયક ભૂમિકા એમ બંને રહેશે. (*) આ પ્રતીક ધરાવતા મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સંસ્થા પાસે મધ્યસ્થ અથવા મુખ્ય ભૂમિકા છે અથવા માનવામાં આવે છે , જ્યારે ઉલ્લેખિત અન્યની સીધી અથવા સ્પષ્ટ સહાયક ભૂમિકા છે. ($) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગ: આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મધ્યસ્થ વિભાગ તરીકે કાર્યરત રાજ્ય સરકારનો વિભાગ, દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં એકસમાન નથી.

૭.૭.૬ આબોહવા પરિવર્તન જોખમનું વ્યવસ્થાપન

અનાવૃષ્ટિ					આબોહવા ખતરાનું વ્યવૃથાપન
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
	સંશોધન,		પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR) •તીવ્રતા, હવામાનની ઘટનાઓનું આવર્તન અને વરસાદ/પાણીની અછત , વરસાદ આધારિત ખેતી, શુષ્ક/અર્ધ-શુષ્ક વિસ્તારોમાં	DMD$, IRD, AGD, WRD, SDMA, DDMA, PRIs, ULBs, SLRTI, EFD	પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR) • GACC ને લગતી રાષ્ટ્રીય જોખમો ઘટાડવાની કામગીરીને ટેકો આપવો • કેન્દ્રીય સંસ્થાઓ સાથે સંકલન કરવું

અનાવૃષ્ટિ					આબોહવા ખતરાનું વ્યવૃથાપન
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૧	આગાહી, ડેટા વ્યવસ્થાપન, વિસ્તાર વર્ગીકરણ, નકશાકરણ	MAFW*, MOEFCC, MOES, DOS, MOJS, NLRTI	આકારણી અને દેખરેખમાં સુધારો લાવવો <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> • અનાવૃષ્ટિ સંભાવનાવાળા વિસ્તારોમાં GACC ના પરિણામોનું મૂલ્યાંકન કરવું • GACC લાક્ષણિકતા હેઠળ ઉન્નત આર્થિક અને સામાજિક જોખમોનું મૂલ્યાંકન કરવું <u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> • તમામ અનાવૃષ્ટિ સંભાવનાવાળા વિસ્તારો માટે GACC લાક્ષણિકતા નકશા તૈયાર કરવા • GACC માંથી વધેલા અનાવૃષ્ટિના જોખમો અને પરિવર્તન અનુકૂલન પર મૂલ્યાંકન કરવું • આબોહવા પરિવર્તન અને અનાવૃષ્ટિના જોખમ સંબંધિત ડેટાબેઝ વ્યવસ્થાપન પ્રણાલી વિકસાવવી <u>લાંબા ગાળાની (T3)</u> • અનાવૃષ્ટિની સ્થિતિમાં અપેક્ષિત ફેરફારો સાથે સુસંગત GACC અસર આધારિત પ્રક્ષેપણ		• GACC શમન અને અનુકૂલન માટે રાજ્ય-વિશિષ્ટ પ્રયાસો અને સ્થાનિક પ્રયાસોને પ્રાયોજક અને પ્રોત્સાહન આપવું <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> • દસ્તાવેજ રાજ્ય-વિશિષ્ટ GACC અસર અને સામનો કરવાની પદ્ધતિઓનું દસ્તાવેજીકરણ કરવું • અનાવૃષ્ટિનો સામનો કરતા પાકને પ્રોત્સાહન આપવા માટે પહેલ કરવી • સ્થાનિક હવામાન આધારિત વીમા પદ્ધતિઓ અને કૃષિ ઉપજોને પ્રોત્સાહન આપવું <u>મધ્યમ અને લાંબા ગાળાની (T2, **T3**)</u> • વિવિધ GACC અસર લાક્ષણિકતા હેઠળ ઉન્નત જોખમો (આર્થિક, સામાજિક, વગેરે) પર રાજ્ય-વિશિષ્ટ અભ્યાસોને પ્રોત્સાહન આપવું • GACC પર રાજ્ય વિશિષ્ટ સંદર્ભો અને જોખમોમાં પરિણામી ફેરફારો સાથે સંશોધન અભ્યાસોને પ્રોત્સાહન આપવું.

	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
			અને આકારણી ક્ષમતાઓમાં સુધારો કરવો • હવામાન વીમા પદ્ધતિઓ અને કૃષિ પદ્ધતિઓનો વિસ્તાર કરવો. • અનાવૃષ્ટિનો સામનો કરે એવા આબોહવા પ્રતિકાર પાક પર સંશોધન કરવું.		
૨	જોખમના ખતરાની સંવેદનશીલતા અને ક્ષમતા મૂલ્યાંકન (HRVCA)	MAFW*, NDMA, NIDM, MOJS, MOST, MSJE, NLRTI	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> GACC લાક્ષણિકતા હેઠળ પાણીની અછત અને પાકની સંવેદનશીલતા પર નકશાકરણ <u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> • આત્યંતિક જળ-આબોહવાની ઘટનાઓ માટે સમુદાયોની વધેલી સંવેદનશીલતાની સમજણમાં સુધારો લાવવો. • ડેટા બેંક સ્થાપવી અને જોખમના ખતરાના અને સંવેદનશીલતાના નકશા તૈયાર કરવા. • અસર મૂલ્યાંકન , સમયાંતરે સમીક્ષા અને આકારણી કરવી • નબળા અને સીમાંત વર્ગોના GACC જોખમોનું મૂલ્યાંકન કરવું	DMD$, SDMA, RD, IRD, AGD, DSJE, SLRTI	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજનાઓની તૈયારી કરવી અને સમયાંતરે સુધારણાના ભાગરૂપે HRVCA હાથ ધરવી <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> • GACC હેઠળ આર્થિક અને સામાજિક જોખમો ના અસર નું મૂલ્યાંકન અને અહેવાલ કરવો • નબળા અને સીમાંત વર્ગોના GACC જોખમોનું મૂલ્યાંકન કરવું <u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> સ્થાનિક કક્ષાએ ડેટા બેંક સ્થાપવી અને જોખમના ખતરાના અને સંવેદનશીલતાના નકશા તૈયાર કરવા.

	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
			• GACC અસરોને ધ્યાનમાં લઇને વ્યાપક HRVCA માટે તકનીકી સહાય અને માર્ગદર્શન આપવું <u>લાંબા ગાળાની (T3)</u> જમીનના અધઃપતન / રણકરણને કારણે સંવેદનશીલતા અને જોખમ પર વિગતવાર અભ્યાસ કરવો.		
3	આબોહવા પરિવર્તન અનુકૂલન (CCA)	MAFW*, MOES*, MOST, DOS, MOJS, MOEFCC	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • આબોહવા પ્રતિકારક્ષમ પાકને પ્રોત્સાહન આપવું • ક્ષમતા નિર્માણ અને નિયમિત દેખરેખ રાખવી <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> • અનુકૂલન જરૂરિયાતોને સમજવી • સામનો કરવાની પદ્ધતિનો અભ્યાસ કરવો • અનુકૂલન પદ્ધતિઓ વિકસાવવી <u>મધ્યમ અને લાંબા ગાળાની (T2, **T3**)</u> • CCA કાર્યક્રમો અમલમાં મૂકવા	DMD$, SDMA, DDMA, PRIs, ULBs,AGD	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • સંવેદનશીલતા અને જાહેર જાગૃતિ • પર્યાવરણ પ્રણાલી નિર્માણ કરવા ક્ષમતા નિર્માણ અને પરંપરાગત જ્ઞાનનો ઉપયોગ કરવો. <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> સ્થાનિક અનુકૂલન વ્યૂહરચના વિકસાવવી <u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> • અપેક્ષિત GACC અસરોને સુસંગત વિવિધ જળ અને ભૂમિ સંરક્ષણ કાર્યક્રમો અમલમાં મૂકવા • ખાદ્ય સુરક્ષા સુનિશ્ચિત કરવા માટે આપત્તિ વ્યવસ્થાપન

અનાવૃષ્ટિ					આબોહવા ખતરાનું વ્યવસ્થાપન
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
			• અનાવૃષ્ટિ સંભવવાળા વિસ્તારોમાં CCA ના ભાગરૂપે કાર્યક્ષમ જળ વ્યવસ્થાપન અને દેખરેખ પ્રણાલીનો અમલ કરવો • GACC ને ધ્યાનમાં રાખીને અનાવૃષ્ટિ સંભવવાળા વિસ્તારોમાં કાનૂની અને નિયમનકારી માળખું ઘડવું • લીલા અને વાદળી માળખાગત અભિગમના યોગ્ય સંયોજનોને પ્રોત્સાહન આપવું • નબળા જૂથો માટે સામાજિક સુરક્ષા કાર્યક્રમોમાં અનુકૂલનશીલ પગલાંનો પ્રચાર કરવો		યોજના હેઠળ અનુકૂલન અને શમન વ્યૂહરચના અપનાવવી <u>લાંબા ગાળાની (T3)</u> • રાજ્ય-વિશિષ્ટ પ્રયાસો; સ્થાનિક પ્રયાસોને પ્રાયોજિત કરવા • આબોહવા પ્રતિકાર ક્ષમતા માળખાનો વિકાસ કરવો. • અનાવૃષ્ટિ સંભવવાળા વિસ્તારોમાં CCA ના ભાગરૂપે કાર્યક્ષમ જળ વ્યવસ્થાપન અને દેખરેખ પ્રણાલીઓ લાગુ કરવી • લીલા અને વાદળી માળખાગત અભિગમના યોગ્ય સંયોજનોને પ્રોત્સાહન આપવું • નબળા જૂથો માટે સામાજિક સુરક્ષા કાર્યક્રમોમાં અનુકૂલનશીલ પગલાંને સંકલિત કરવા

નોંધોઃ (#) સરકારના દરેક મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સરકારી સંસ્થા - કેન્દ્ર અને રાજ્યનો ખાસ ઉલ્લેખ કરેલ ન હોય તો પણ આપત્તિ, સ્થાન અને સંદર્ભને આધારે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સહાયક ભૂમિકા એમ બંને રહેશે. (*) આ પ્રતીક ધરાવતા મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સંસ્થા પાસે મધ્યસ્થ અથવા મુખ્ય ભૂમિકા છે અથવા માનવામાં આવે છે, જ્યારે ઉલ્લેખિત અન્યની સીધી અથવા સ્પષ્ટ સહાયક ભૂમિકા છે. ($) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગ: આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મધ્યસ્થ વિભાગ તરીકે કાર્યરત રાજ્ય સરકારનો વિભાગ, દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં એકસમાન નથી.

૭.૮ શીત લહેર અને કરા પડવા

શીત લહેર /હિમ એક સ્થાનિક ઘટના હોવાથી , સંબંધિત રાજ્ય સરકારોએ સંબંધિત જિલ્લા આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તામંડળ અને સ્થાનિક સત્તાવાળાઓ (પંચાયતી રાજ સંસ્થા અને શહેરી સ્થાનિક સંસ્થા) ને સાંકળીને સ્થાન વિશિષ્ટ શમન યોજનાઓ તૈયાર કરવી જોઈએ. જીવન અને સંપત્તિ માટે બહુ લક્ષી જોખમ વીમા સહિત ખતરા સ્થાનાંતરણ વ્યવસ્થા અમલમાં મૂકવી જોઈએ. કેન્દ્ર અને રાજ્ય સરકારે સંબંધિત નીતિગત માળખા વિકસાવવા જોઈએ.

૭.૮.૧ લોકો માટે શમનકારી પગલાં

રાજ્ય સરકારોએ ભારતીય હવામાન વિભાગ (MOES (IMD)) સાથે ગાઢ સંકલન જાળવવું જોઈએ અને ઠંડીના મોજાની સ્થિતિ પર નજીકથી નજર રાખવી જોઈએ. ચેતવણીઓ નિયમિત ધોરણે યોગ્ય મંચ (સ્થાનિક અખબારો અને રેડિયો સ્ટેશનો સહિત) દ્વારા જાહેર જનતા સુધી પ્રસારિત કરવી જોઈએ. અનુસરવાના કેટલાક શમન પગલાં નીચે મુજબ છે:

- શક્ય હોય ત્યાં સુધી ઘરમાં રહો;
- હવામાનની તાજી જાણકારી માટે સ્થાનિક રેડિયો સ્ટેશનો સાંભળો;
- શરીરને ગરમી આપવા માટે પોષ્ટિક ખોરાક લ વો અને નિર્જલીકરણ ટાળવા માટે બિન-આલ્કોહોલિક પીણાં પીવા;
- જાડા કપડાં વધારે પહેરવાને બદલે હળવા અને ગરમ કપડાં વધારે પહેરવા;. ઉપરના વસ્ત્રો ઘટ્ટ રીતે વણાયેલા અને પાણી-રોધક હોવા જોઈએ.
- કપડા સુકા રાખવા. શરીરની ગરમીને ઓછી થતી રોકવા માટે વારંવાર ભીના કપડા બદલવા.
- ઝેરી ધુમાડાને રોકવા માટે કેરોસીન , હીટર અથવા કોલસાના ઓવનનો ઉપયોગ કરતી વખતે યોગ્ય જાળિયા મૂકવા.
- ગરમીની વ્યવસ્થા ઉપલબ્ધ ન હોવાના કિસ્સામાં, જ્યાં વહીવટી તંત્રે ગરમીની વ્યવસ્થા કરી હોય, એવા જાહેર સ્થળોએ જવું.
- શરીરની મોટાભાગની ગરમી માથાના ઉપરના ભાગમાંથી નીકળી જતી હોવાથી તમારા માથાને ઢાંકી રાખવું અને તમારા ફેફસાંના રક્ષણ માટે તમારા મોઢાને ઢાંકી રાખો.
- વધારે કામ કરવાનું ટાળવું. વધારે મહેનત કરવાથી હૃદય હુમલો આવી શકે છે.
- ઠંડી લાગવાથી ચામડીના સોજાના ચિહ્નો માટે જુઓ: આંગળીઓ, અંગૂઠા, કાનની બૂટ અને નાકની ટોચ પર સંવેદના અને સફેદ અથવા નિસ્તેજ દેખાવું.
- નીચા તાપમાન (શરીરનું અસામાન્ય તાપમાન) ના ચિહ્નો માટે જુઓ: અનિયંત્રિત ધ્રુજારી , યાદશક્તિમાં ઘટાડો, દિશાભ્રમ, અસંગતતા, અસ્પષ્ટ બોલવું, સુસ્તી અને સ્પષ્ટ થાક. તબીબી સારવાર માટે તાત્કાલિક નજીકની હોસ્પિટલમાં દોડી જાઓ.

- શીત લહેર પહેલા ખોરાક, પાણી અને અન્ય જરૂરિયાતોનો સંગ્રહ કરી રાખવો.
- પશુધન માટે શીત લહેર પહેલા યોગ્ય ઘાસચારો સંગ્રહ કરી રાખવો
- ઠંડી લાગવાથી ચામડીના સોજાવાળા દરદીઓને દાખલ કરવા માટે હોસ્પિટલોને સજ્જતાની સ્થિતિમાં રાખવી

૭.૮.૨ પાક અને પશુઓ માટે શમન પગલાં

પૃથ્વી વિજ્ઞાન મંત્રાલય (ભારતીય હવામાન વિભાગ) અને રાજ્ય સરકારો સાથે પરામર્શ કરીને કૃષિ કલ્યાણ મંત્રાલય શીત લહેરની સ્થિતિની નજીકથી દેખરેખ રાખે છે. શીત લહેર/હિમની સ્થિતિના કિસ્સામાં, રાજ્યોએ જિલ્લા પાક આકસ્મિક યોજનાઓમાં દર્શાવ્યા મુજબ અને સંબંધિત રાજ્ય કૃષિ વિશ્વવિદ્યાલયો સાથે પરામર્શ કરીને તેની અસર ઘટાડવા માટે સ્થાન વિશિષ્ટ પગલાં લેવાની જરૂર છે. ખેડૂતોએ જરૂરિયાત મુજબ હલકી સિંચાઈ કરવી, ડાળીઓ અથવા નમેલી ડાળીઓના ક્ષતિગ્રસ્ત અંકુરને તાત્કાલિક કાપી નાખવા, ધુમાડો કરવા માટે બગીચામાં પાંદડા/કચરો બાળવો અને નકામી વસ્તુઓ દૂર કરીને ક્ષતિગ્રસ્ત પાકનું નવજીવન કરવું, ફોલિયર છંટકાવ દ્વારા ખાતરનો વધારાનો ડોઝ આપવો. નબળા પાકને પાણીનો છંટકાવ કરવો જે છોડને ઠંડો કરીને અને આસપાસની હવા ની ઠંડી શોષીને વિરોધાભાસી રીતે રક્ષણ કરશે. પશુની સંભાળમાં અનુભવ ધરાવતી સંસ્થઓએ પશુઓની સંભાળ અને રક્ષણ માટે જરૂરી સલાહ અને સહાય આપવી જોઈએ. શીત લહેરના કિસ્સામાં, પ્રાણીઓ અને પશુધન માલિકોએ પ્રાણીઓના મૃત્યુને રોકવા માટે યોગ્ય ઘાસચારો પૂરતા પ્રમાણમાં ખવડાવવો જોઈએ. તેઓએ પશુધનને ખવડાવવા માટે તીવ્ર શીત સહેર પહેલાં યોગ્ય ઘાસચારો અથવા નીરણનો સંગ્રહ કરવો જોઈએ. વનસ્પતિના જુદા જુદા તબક્કાઓ દરમિયાન પાક સંરક્ષણ પગલાં કોષ્ટક ૭-૧ માં આપવામાં આવ્યા છે.

કોષ્ટક ૭-૧: બરફ અને હિમ - વર્ણનાત્મક પાક સંરક્ષણ પગલાં

	છોડની વૃદ્ધિના તબક્કા	ખેડૂતોએ લેવાના પગલાં
૧	નાના છોડ/ છોડ ઉછેર કેન્દ્ર તબક્કે	ખાસ કરીને રાતના સમયે ખેતરની આસપાસ ધૂ માડો કરીને સૂક્ષ્મ આબોહવામાં ફેરફાર કરવો
૨	વૃદ્ધિ/ પ્રજનન તબક્કે	ખેતરમાં પાણી આપવું, રાત્રે ખેતરમાં ધૂમાડો કરવો
3	કાપણીના સમયે	પૂર્ણ પરિપક્વતાના તબક્કે પાકની કાપણી કરવી

પાક: સોયાબીન, મકાઈ, જુવાર, અડદ, કપાસ, ચણા અને ગરમીનો સ્રોત: શીતલહેર માટે સલામતીના ઉપાયો www.nidm.gov.in પર ઉપલબ્ધ છે

૭.૮.૩ આબોહવા પરિવર્તન ખતરાનું વ્યવસ્થાપન

નોંધઃ અન્ય પેટા વિભાગોથી વિપરીત, અહીં આપેલ જવાબદારી માળખું સરળ માળખું આપેલ છે.

કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
MOES, MAFW*, MOEFCC, NLRTI	<u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> • અપેક્ષિત GACC અસરોને સુસંગત સંશોધન , દેખરેખ અને માહિતી પ્રણાલીને પ્રોત્સાહન આપવું • આબોહવા પરિવર્તન અને શીત લેહેરને લગતા ડેટાબેઝ વ્યવસ્થાપન પ્રણાલી વિકસાવવી	DMD$, SDMA, DDMA, DRD, UDD, AGD, PRIs, ULBs, SLRTI	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • કેન્દ્રીય સંસ્થાઓને ટેકો અને સહકાર આપવો • રાજ્ય વિશિષ્ટ પ્રયાસોને સંસ્થાઓને ટેકો અને સહકાર આપવો
MOEFCC*, MORD, MoHUA, NDMA, MSJE	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> • અનુકૂલનની જરૂરિયાતોને સમજવી • સામનો કરવાની સ્થિતિનો અભ્યાસ કરવો <u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> અનુકૂલન પદ્ધતિઓ વિકસાવવી <u>લાંબા ગાળાની (T3)</u> • અનુકૂલન કાર્યક્રમનો અમલ કરવો • નબળા વર્ગો માટે સામાજિક સુરક્ષા કાર્યક્રમોમાં અનુકૂલનશીલ પગલાંનો પ્રચાર કરવો	DMD$, SDMA, DRD, UDD, DDMA, PRIs, ULBs, DSJE	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • સંવેદના અને જાગૃતિ સર્જન • રાષ્ટ્રીય CCA પ્રયાસોને ટેકો આપવો • કેન્દ્રીય સંસ્થાઓ સાથે સંકલન કરવું • GACC શમન અને અનુકૂલન માટે રાજ્ય-વિશિષ્ટ પ્રયાસો અને સ્થાનિક પ્રયાસોને પ્રાયોજક અને પ્રોત્સાહન આપવું <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> સ્થાનિક અનુકૂલન વ્યૂહરચના અને પ્રયોગાત્મક પરિયોજનાઓ વિકસાવવી <u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> રાજ્ય-વિશિષ્ટ પ્રયાસો અને સ્થાનિક પ્રયાસોને પ્રાયોજક અને પ્રોત્સાહન આપવું <u>લાંબા ગાળાની (T3)</u> • GACCઅનુકૂલન કાર્યક્રમોનો અમલ કરવો • નબળા જૂથો માટે સામાજિક સુરક્ષા કાર્યક્રમોમાં અનુકૂલનશીલ પગલાં ને સંકલિત કરવા

નોંધોઃ (#) સરકારના દરેક મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સરકારી સંસ્થા - કેન્દ્ર અને રાજ્ય નો ખાસ ઉલ્લેખ કરેલ ન હોય તો પણ આપત્તિ, સ્થાન અને સંદર્ભને આધારે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સહાયક ભૂમિકા એમ બંને રહેશે. (*) આ પ્રતીક ધરાવતા મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સંસ્થા પાસે મધ્યસ્થ અથવા મુખ્ય ભૂમિકા છે અથવા માનવામાં આવે છે , જ્યારે ઉલ્લેખિત અન્યની સીધી અથવા સ્પષ્ટ સહાયક ભૂમિકા છે. ($) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગ: આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મધ્યસ્થ વિભાગ તરીકે કાર્યરત રાજ્ય સરકારનો વિભાગ, દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં એકસમાન નથી.

૭.૯ વાવાઝોડું, વીજળી પડવી, આંધી, ઝંઝાવાત અને ભારે પવન ફૂંકાવો

નોંધ: અન્ય પેટા-વિભાગોથી વિપરીત, અહીં જવાબદારી માળખાનો સરળ નમૂનો આપેલ છે.

વાવાઝોડું, વીજળી પડવી, ધૂળ ઉડવી, ઝંઝાવાત અને ભારે પવન ફૂંકાવો				
DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
	કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૭.૯.૧ ખતરાને ઓળખવો	MOES	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> તકનીકી સહાય, ડેટા મેળવવા <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> ૨૦૦૫-૨૦૧૫ ના પાયાના આધારે ડેટાનું સંકલન કરવું <u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> માર્ગદર્શિકા અને કાર્ય યોજના	SDMA*, DMD$	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • રાજ્ય કાર્ય યોજના અને તેના અમલીકરણની તૈયારી કરવી • સંબંધિત વિભાગ દ્વારા વિગતવાર વિભાગીય માન્ય સંચાલન પદ્ધતિ તૈયાર કરવી • માહિતી મેળવવી <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> ૨૦૦૫-૨૦૧૫ ના પાયાના આધારે ડેટાનું સંકલન કરવું
૭.૯.૨ આંતર સંસ્થાકીય સંકલન	MOES*, MIB, DOT, MPWR, MHA, MAFW MHA, NEC, NDMA	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • પ્રારંભિક ચેતવણી અને સંદેશાવ્યવહાર • ચેતવણીઓ અને હવામાન આગાહીઓ • આગાહી/ આત્યંતિક/ ગંભીર પ્ર કારની ચેતવણીના કિસ્સામાં: સંબંધિત ભૌગોલિક વિસ્તારમાં અખબાર/ ઇલેક્ટ્રોનિક અને સોશિયલ મીડિયા , SMS, વગેરે દ્વારા	DMD$*, SDMA, DDMA, IPRD, PED*, AGD*	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • ભારતીય હમામાન વિભાગ તરફથી મળેલી માહિતીને મોટા પાયે લોકો સુધી પહોંચાડવી • આકાશી વીજળી રોકનાર અને ડોપ્લર રડારના સ્થાપનોને પ્રોત્સાહન આપવું • સમુદાય આધારિત પ્રારંભિક ચેતવણી પ્રણાલીઓનું નેટવર્ક તૈયાર કરવું

વાવાઝોડું, વીજળી પડવી, ધૂળ ઉડવી, ઝંઝાવાત અને ભારે પવન ફૂંકાવો				
DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
	કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
		ચોક્કસ સંદેશ અને માહિતી નો મોટા પાયે લોકો સુધી ફેલાવો કરવો • સંબંધિત વીજળી મથકો, સંચારણ, વિતરણ કચેરીઓને ચોક્કસ સંદેશ આપવો • જરૂરિયાત મુજબ NDRF ની સતર્કતા અને ગોઠવણી • માર્ગદર્શિકાઓનું નિરીક્ષણ અને સમીક્ષા કરવી • તકનીકી સમર્થન • સમયાંતરે સમીક્ષા/ અદ્યતન કરવી		• સ્થાનિક કક્ષાએ અખબાર/ ઇલેક્ટ્રોનિક અને સોશિયલ મીડિયા અને અન્ય સમૂહ માધ્યમો દ્વારા ચોક્કસ સંદેશ અને માહિતી મોટા પ્રમાણમાં લોકો સુધી પ્રસારની ખાતરી કરવી • તમામ દૂરસંચાર સેવા સંચાલકો દ્વારા તમામ સક્રિય મોબાઇલ જોડાણો માટે પુશ SMS ની ખાતરી કરવી • તમામ સંબંધિત દૂરસંચાર કચેરી/અધિકારીઓને સક્રિય કરવા • વીજળી કાપ[56] અને વીજ પુરવઠો પુનઃસ્થાપિત કરવા અને મહત્વની સુવિધાઓને આપત્તકાલીન વીજ પુરવઠો પૂરો પાડવાની ખાતરી કરવી • ચોક્કસ ચેતવણી મળતાં જ જિલ્લા વહીવટીતંત્રને સૂત્ર વિભાગો સાથે સક્રિય કરવા. • કેન્દ્ર/રાજ્ય સરકારની સૂચનાઓનું પાલન અને ઝડપથી અમલ કરવો. • આપત્તકાલીન પ્રતિભાવ માટે મધ્યસ્થ અધિકારીની નિમણૂંક કરવી • સ્પષ્ટ ભૂમિકા અને જવાબદારી સાથે સંસ્થાગત વિવિધલક્ષી સંસ્થાઓનું સંકલન કરવું

[56] વાવાઝોડા સમયે વીજ પુરવઠો વીજળીના આંચકાના વધારાના જોખમો ઊભો કરી શકે છે. સંબંધિત સત્તાવાળાઓ ઓ હવામાનની આગાહી મુજબ સમયસર વીજ કાપ અને પુનઃસ્થાપન સુનિશ્ચિત કરવાની જરૂર છે.

વાવાઝોડું, વીજળી પડવી, ધૂળ ઉડવી, ઝંઝાવાત અને ભારે પવન ફૂંકાવો				
DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
	કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
				• વહીવટી તંત્ર , NGOs અને સ્વયંસેવકો ના સંકલનમાં બચાવ અને સ્થળાંતર કામગીરી કરવી. • આપત્તકાલીન તબીબી પ્રતિભાવ • અન્ય જરૂરી સંબંધિત પગલાંઓ લેવા • મધ્યસ્થ અધિકારી દરેક વિભાગ /સંસ્થા માટે સંપર્ક વ્યક્તિ તરીકે કાર્ય કરશે • રાજ્ય/જિલ્લા કક્ષાની યોજનાનું નિરીક્ષણ કરશે • સુધારેલ ડેટા / માહિતી મેળવવી અને સમીક્ષા / અદ્યતન કરવાની યોજના બનાવવી
૭.૯.૩ DRR માં રોકાણ - માળખાકીય પગલાં	MHUA*, MOPR, MEITY, MPWR, MRTH MOPR, MEITY, MPWR,	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • માળખાકીય પગલાં માટે તકનીકી માર્ગદર્શન આપવું • આંતર-સંસ્થાકીય સંકલન , સમીક્ષા અને તાજા સાવચેતીનાં પગલાં અને પ્રક્રિયાઓનું પાલન કરવું • મકાનના પેટા કાયદા ઓનું પાલન કર વું, તમામ બે માળ અને ઉપરની ઇમારતો	DMD$, SDMA, DDMA, ULBs, PRIs	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • આંતર-સંસ્થાકીય સંકલન, સમીક્ષા અને તાજા સાવચેતીનાં પગલાં અને પ્રક્રિયાઓનું પાલન કરવું • મકાનના પેટા કાયદાઓનું પાલન કરવું, તમામ બે માળ અને ઉપરની ઇમારતો માટે આકાશી વીજળી કંડક્ટર /અવરોધ સાધનો ગોઠવવાનું ફરજિયાત કરવું • શાળાઓ, કારખાના અને સરકારી અને ખાનગી ઇમારતોમાં આકાશી વીજળી કંડક્ટર /અવરોધ સાધનો ગોઠવવા પ્રોત્સાહન આપવું • હોર્ડિંગ્સ અને એવા જૂના માળખાઓની માળખાકીય તાકાત ચકાસવા

વાવાઝોડું, વીજળી પડવી, ધૂળ ઉડવી, ઝંઝાવાત અને ભારે પવન ફૂંકાવો				
DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
	કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
	MRTH	માટે આકાશી વીજળી કંડક્ટર / અવરોધ સાધનો ગોઠવવાનું ફરજિયાત કરવું • આકાશી વીજળી અવરોધ સાધનો ગાઠવવા પ્રોત્સાહન આપવું • હોર્ડિંગ્સ અને એવા જૂના માળખાઓની માળખાકીય તાકાત ચકાસવા માટે અભિયાન ચલાવવું • તબીબી અને હોસ્પિટલ સાધનો ચાલુ સ્થિતિમાં હોવાનું ચકાસવા માટે અભિયાન ચલાવવું		માટે અભિયાન ચલાવવું
૭.૯.૪ DRR માં રોકાણ – બિન માળખાકીય પગલાં	NDMA*, MOCI, MORD, MHUA, DOT, MPWR, MRTH, MHFW, MAFW, MOEFCC, MHA	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • માળખાકીય શમનનાં પગલાં અંગેની માહિતી લોકો સુધી પહોંચાડવી • વૃક્ષો, જૂના માળખાઓની માળખાકીય તાકાત ચકાસવા માટે ઝૂંબેશની ખાતરી કરો • વૈકલ્પિક અથવા આપત્તકાલીન સંચાર પ્રણાલીઓ ગોઠવવી	DMD$*, SDMA, UDD, DRD, IPRD, PED, SPWD, HFWD, AGD*, AHD EFD	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • આંતર-સંસ્થાકીય સંકલન અને અમલીકરણ • મૂલ્યાંકન, સજ્જતા અને શમન પગલાંનો અહેવાલ રિપોર્ટ તૈયાર કરવો અને તેનો અમલ કરવો • સાવચેતીનાં પગલાં અને પ્રક્રિયાઓની સમીક્ષા કરવી અને અદ્યતન કરવા • પ્રારંભિક ચેતવણી પ્રતિભાવ માટે જાહેર જાગૃતિ અને શિક્ષણ આપવું • સંવેદનશીલ સ્થળો ઓળખવા

વાવાઝોડું, વીજળી પડવી, ધૂળ ઉડવી, ઝંઝાવાત અને ભારે પવન ફૂંકાવો				
DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
	કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
		• વીજ કાપ અને આપત્તકાલીન વીજ પુરવઠાની કામગીરી કરવી • જૂના વીજળી સાધનો/ તારને તપાસવા અને જાળવવા/બદલવા માટે ઝૂંબેશ ચલાવવી • માર્ગ જોડાણ અને સંવેદનશીલ વિસ્તારોમાં પ્રવેશ સુનિશ્ચિત કરવો • આપત્તકાલીન સમયે તબીબી કર્મચારીની જગ્યાઓ ઊભી કરવી • માનવ સંસાધનોની તાલીમ સહિત હોસ્પિટલની સજ્જતા • પાક સલામતીના નિયમોનું ધોરણોનું પાલન કરવાની ખાતરી કરવી • ખેડૂતો માટે સલામત પાક સંગ્રહ ગોદામો બાંધવા • જાગૃતિ કાર્યક્રમો યોજવા • માહિતી અને દસ્તાવેજોનું સંકલન કરવું • ડેટા બેઝનું આયોજન અને જાળવણી		• સતર્કતા/ચેતવણીની સલાહને અનુસરવું • સામાન્ય લોકો માટે શું કરવું અને શું ન કરવું તેનો પ્રસાર કરવો અને સલામત સ્થળોના ઉપયોગને સક્ષમ કરવા. • મિલકત/આંતરમાળખા અને પર્યાવરણને આગના નુકસાનથી સુરક્ષિત કરવું • આગ સલામતીના નિયમોનું કડક પાલન કરવાની ખાતરી કરવી • સંવેદનશીલ સ્થળોએ આવશ્યક સેવાઓ અને સુવિધાઓ સુનિશ્ચિત કરવી • વૈકલ્પિક અથવા આપત્તકાલીન સંચાર પ્રણાલીઓ ગોઠવવી • કટોકટી સમયે આવશ્યક સેવાઓ માટે વીજ પુરવઠો વહેલો પુનઃસ્થાપિત કરવો અને વહેલી તકે વીજ પુરવઠો પુનઃસ્થાપિત કરવો • તમામ વિદ્યુત સાધનોની કાર્યાત્મક સ્થિતિ સુનિશ્ચિત કરવી અને સેવાને જાળવવા અથવા સમયાંતરે સાધનો બદલવા • માર્ગ જોડાણ અને સંવેદનશીલ વિસ્તારોમાં પ્રવેશની ખાતરી કર વી • ઘટના સ્થળે યોગ્ય તબીબી કર્મચારીઓ અને સુવિધાઓની ખાતરી કરવી • તબીબી સહાયક વ્યવસાયિકો ના નેટવર્ક સાથે આરોગ્ય કેન્દ્રોને મજબૂત બનાવવા

વાવાઝોડું, વીજળી પડવી, ધૂળ ઉડવી, ઝંઝાવાત અને ભારે પવન ફૂંકાવો				
DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
	કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
		• જીવન અને મિલકત માટે બહુ લક્ષી વીમા જોખમ સહિત જોખમ સ્થાનાંતરણની વ્યવસ્થાનો અમલ કરવો <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> • સજ્જતા માટે ટેકનિકલ માર્ગદર્શન આપવું • આંતર-સંસ્થાકીય સંકલન માટેના ધોરણો વિકસાવવા • ભારતીય માનક બ્યુરોના નિયમ સંગ્રહ મુજબ આશ્રયસ્થાનો/ શેડ , બસ સ્ટેન્ડ બનાવવા • જોખમ સ્થાનાંતરણ વ્યવસ્થા – નીતિગત માળખું		• સંવેદનશીલ વિસ્તારોમાં જીવનરક્ષક દવાઓ , ઝેરનાશક દવાઓ, એનેસ્થેસિયા, હેલોજન ગોળીઓની ઉપલબ્ધતાની ખાતરી કરવી • હવામાનથી નુકસાનનું મૂલ્યાંકન કરવું • વિસ્તારમાંથી આપત્તિ પછીની માહિતી મેળવવી અને તેની રાજ્ય/રાષ્ટ્રીય સ્તરે જાણ કરવી • જીવન અને મિલકત માટે બહુ લક્ષી વીમા જોખમ સહિત જોખમ સ્થાનાંતરણની વ્યવસ્થાનો અમલ કરવો <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> • જાહેર માહિતી / સુવિધાઓ ઊભી કરવી. • ખેડૂતો માટે વાવાઝોડાથી સલામત પાક સંગ્રહ ગોદામો બાંધવા • આગ સલામતીના નિયમોનું પાલન કરવાની ખાતરી કરવી • મિલકત/આંતરમાળખા અને પર્યાવરણનું આગના નુકસાનથી રક્ષણ • જોખમ પરિવહન વ્યવસ્થા - પાક અને પશુ વીમા સહિત અમલીકરણ • પાક સલામતી અને પશુ સુરક્ષા ના નિયમોના ધોરણોનું પાલન કરવાની ખાતરી કરવી
				<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • તમામ સંબંધિત વિભાગના અધિકારીઓ/ સ્વયંસેવકો , CDEF,

વાવાઝોડું, વીજળી પડવી, ધૂળ ઉડવી, ઝંઝાવાત અને ભારે પવન ફૂંકાવો				
DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
	કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૭.૯.૫ ક્ષમતા વિકાસ	NIDM*, MIB, NDRF, અન્ય મંત્રાલયો	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • તમામ સંબંધિત કાર્યકરો , SDRF, CDEF, સમુદાય અને સ્વયંસેવકો માટે તાલીમ કાર્યક્રમ • અખબારો, ઈલેક્ટ્રોનિક અને સામુહિક માધ્યમો દ્વારા જાગૃતિ લાવવા માટે IEC નું વ્યાપક અભિયાન ચલાવવું • વિવિધ સંચાર સેવા સંચાલકો દ્વારા તમામ સક્રિય મોબાઇલ પર SMS મોકલવા	DMD$, SDMA, SDRF, SIRD, SLRTI, IPRD	સમુદાય અને સ્વયંસેવકો માટે તાલીમ કાર્યક્રમ યોજવો • વિવિધ અગ્નિ સંરક્ષણ સાધનો અને નિવારક પ્રણાલીઓના ઉપયોગ અંગે તાલીમ કાર્યક્રમો અને કાર્યક્રમો હાથ ધરવવા • જનજાગૃતિનું સર્જન કરવું • અખબારો, ઈલેક્ટ્રોનિક અને સામુહિક માધ્યમો દ્વારા જાગૃતિ લાવવા માટે IEC નું વ્યાપક અભિયાન ચલાવવું • વિવિધ સંચાર સેવા સંચાલકો દ્વારા તમામ સક્રિય મોબાઇલ પર SMS મોકલવા
૭.૯.૬ આબોહવા પરિવર્તન જોખમ સ્થાનાંતરણ	MOES*, MAFW*, MOEFCC, NLRTI	<u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> • અપેક્ષિત GACC અસરો સાથે સુસંગત સંશોધન, દેખરેખ અને માહિતી પ્રણાલીને • આબોહવા પરિવર્તન સંબંધિત ડેટાબેઝ વ્યવસ્થાપન પ્રણાલી વિકસાવવી	DMD$, SDMA, EFD, AGD, AHD, DRD, UDD, SLRTI, PRI, ULB, SPWD, SLRTI	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • કેન્દ્રીય સંસ્થાઓને ટેકો અને સહકાર આપવો • રાજ્ય-વિશિષ્ટ પ્રયાસો; સ્થાનિક પ્રયાસોને પ્રાયોજક ટેકો આપવો
	MOES*, MAFW*, MOEFCC	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> • GACC અનુકૂલન જરૂરિયાતોને સમજવી	DMD$, SDMA, DDMA,	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • સંવેદના અને જાગૃતિ સર્જન

વાવાઝોડું, વીજળી પડવી, ધૂળ ઉડવી, ઝંઝાવાત અને ભારે પવન ફૂંકાવો				
DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
	કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
		• GACC નો સામનો કરવાની પદ્ધતિઓનો અભ્યાસ કરવો • GACC અનુકૂલન તંત્ર વિકસિત કરવું **<u>મધ્યમ અને લાંબા ગાળાની (T2, T3)</u>** • GACC અનુકૂલન કાર્યક્રમો શરૂ કરવા • નબળા વર્ગો માટે સામાજિક સુરક્ષા કાર્યક્રમોમાં અનુકૂલનશીલ પગલાંનો પ્રચાર કરવો	PRIs, ULBs	• રાષ્ટ્રીય CCA પ્રયાસોને સમર્થન આપવું • કેન્દ્રીય સંસ્થાઓ સાથે સંકલન કરવું • GACC શમન અને અનુકૂલન માટે રાજ્ય-વિશિષ્ટ પ્રયાસો; સ્થાનિક પ્રયાસોને પ્રાયોજક ટેકો આપવો **<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u>** સ્થાનિક અનુકૂલન વ્યૂહરચના અને પ્રયોગાત્મક પરિયોજનાઓ વિકસાવવી **<u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u>** • રાજ્ય-વિશિષ્ટ પ્રયાસો; સ્થાનિક પ્રયાસોને પ્રાયોજક અને પ્રોત્સાહન આપવું • GACC અનુકૂલન કાર્યક્રમોનો અમલ કરવો • નબળા જૂથો માટે સામાજિક સુરક્ષા કાર્યક્રમોમાં અનુકૂલનશીલ પગલાંને સંકલિત કરવા

નોંધોઃ (#) સરકારના દરેક મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સરકારી સંસ્થા - કેન્દ્ર અને રાજ્યનો ખાસ ઉલ્લેખ કરેલ ન હોય તો પણ આપત્તિ, સ્થાન અને સંદર્ભને આધારે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સહાયક ભૂમિકા એમ બંને રહેશે. (*) આ પ્રતીક ધરાવતા મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સંસ્થા પાસે મધ્યસ્થ અથવા મુખ્ય ભૂમિકા છે અથવા માનવામાં આવે છે , જ્યારે ઉલ્લેખિત અન્યની સીધી અથવા સ્પષ્ટ સહાયક ભૂમિકા છે. ($) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગ: આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મધ્યસ્થ વિભાગ તરીકે કાર્યરત રાજ્ય સરકારનો વિભાગ, દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં એકસમાન નથી.

૭.૧૦ વાદળ ફાટવું અને મુશળધાર વરસાદ પડવો

નોંધ: અન્ય પેટા-વિભાગોથી વિપરીત, અહીં જવાબદારી માળખાનો સરળ નમૂનો આપેલ છે.

વાદળ ફાટવું અને મુશળધાર વરસાદ				
DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
	કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૭.૧૦.૧ ખતરાને ઓળખવો	MOES, MAFW, MOEFCC, MOST, DOS, NLRTI**	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • HRVCA અને ખતરાના મૂલ્યાંકન માટે તકનીકી સહાય • માહિતી મેળવવી <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> ૨૦૦૫-૨૦૧૫ ની આધાર રેખાએ ડેટાનું સંકલન કરવું <u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> • સ્વચાલિત હવામાન સ્ટેશનો (AWS) સ્થાપિત કરવા • ડોપ્લર હવામાન રડાર ગોઠવવા	DMD$, SDMA, EFD, AGD, AHD, DRD, UDD, SLRTI, PRI, ULB, SPWD, DDMA	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • વાદળ ફાટવા અને કરા પડવા જેવી ઘટનાઓની માહિતીનું સંકલન કરવું અને જાળવવું - સ્થાન, ઘટનાની માહિતી, અસર વગેરે. <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> • ભૂસ્ખલન/ અસ્થિર ઢોળાવની સંભાવનાવાળી જગ્યાએ આવેલ વસાહતોને ઓળખવી. • ખૂબ ઊંચા જોખમનો સામનો કરી રહેલી વસાહતો અને ઘરોની યાદી તૈયાર કરવી • ભૂસ્ખલનગ્રસ્ત વિસ્તારોનું નકશાકરણ અને માનવ વસાહતો માટે અસુરક્ષિત સ્થળોની ઓળખ કરવી • ૨૦૦૫-૨૦૧૫ ની આધાર રેખાએ ડેટાનું સંકલન કરવું <u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> • નકશાકરણની ચોકસાઈમાં મોટા પ્રમાણમાં સુધારો કરતા વિવિધ પ્રકારના અવકાશી ડેટા (અવકાશી ફોટોગ્રાફ્સ , સેટેલાઇટ ચિત્રો) નો ઉપયોગ કરીને અંતરિયાળ સેન્સિંગમાં

વાદળ ફાટવું અને મુશળધાર વરસાદ				
DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
	કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
				ટેકનોલોજીકલ સુધારાઓનો ઉપયોગ કરી ભૂસ્ખલન જોખમ વિસ્તાર વર્ગીકરણ (LHZ) કરવું. • ભૂસ્ખલનગ્રસ્ત વિસ્તારોના સ્થાનિક/સ્વદેશી જ્ઞાનનું એકત્રીકરણ કરવું • એવા વિસ્તારોની સૂચિ કે જેમાં કરાના વારંવાર અને સંબંધિત ખાસ કરીને પાક નુકસાન નુકસાનનો અનુભવ થવો
૭.૧૦.૨ આંતર સંસ્થાકીય સંકલન	MOES, MAFW, MOEFCC	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • સંકલન, તકનીકી સાધનો અને ટેકો આપવો પૂરો પાડવો • કેન્દ્રીય સહાયનું આયોજન અને સંકલન • ચેતવણીઓ, માહિતી અને ડેટાના ઝડપી , સ્પષ્ટ, અસરકારક પ્રસારને સુનિશ્ચિત કરવા માટે કેન્દ્ર અને રાજ્ય સંસ્થાઓ વચ્ચે અસરકારક સંકલન અને એકીકૃત સંદેશાવ્યવહાર • કેન્દ્ર અને રાજ્ય એજન્સીઓ વચ્ચે (ક)	DMD$, SDMA, DDMA	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજનાઓની તૈયારી અને અમલીકરણ કરવું અને આપત્તિ વ્યવસ્થાપન કાર્યો સાથે સંસ્થાઓની કામગીરી સુનિશ્ચિત કરવી • આપત્તિ જોખમ વ્યવસ્થાપન અને DRR ને મુખ્ય પ્રવાહમાં લાવવાના તમામ પાસાઓ • DRR, CCA અને વિકાસની સુસંગતતા અને પરસ્પર મજબૂતીકરણની ખાતરી કરવી • તાત્કાલિક પ્રતિભાવનું આયોજન અને સંકલન કરવું • કેન્દ્રીય સંસ્થાઓ સાથે સંકલન કરવું • દૂરસ્થ, ગ્રામીણ અથવા શહેરી બધાને ચેતવણીઓના

વાદળ ફાટવું અને મુશળધાર વરસાદ				
DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
	કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
		સુધારેલા/ અદ્યતન કરેલા નિયમો , ધોરણોનું સંકલન (ખ) નવા/ અદ્યતન ધોરણો અપનાવવા, (ગ) કાયદાઓ, નિયમો ઘડવા/ સુધારવા અને (ઘ) નીતિઓ અપનાવવી/ સમીક્ષા કરવી		પ્રસારનું સંકલન , અંતરિયાળ સુધી જોખમ ધરાવતા વિસ્તારોમાં લોકો માટે નિયમિત તાજી જાણકારી આપવી • અદ્યતન ધોરણો/ નિયમ સંગ્રહ અને તેમના અમલીકરણ , લાગુ પાડવા અને દેખરેખની ખાતરી કરવા માટે રાજ્ય સંસ્થાઓ વચ્ચે સંકલન કરવું
૭.૧૦.૩ **DRR** માં રોકાણ - માળખાકીય પગલાં	MHUA, MORD	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> ઢોળાવ મજબૂતીકરણ અને ભૂ-ઇજનેરી માટે તકનીકી સહાય આપવી	DMD$, SDMA, DRD, UDD, SLRTI, PRI, ULB, SPWD, DDMA	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> નિયમિત રીતે ઢોળાવ મજબૂતીકરણકરણના પગલાં લેવા <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> જૈવ-ઇજનેરી (છોડ , વૃક્ષો) ને સાંકળીને ઢોળાવ મજબૂતીકરણ માટે સંકલિત અભિગમ અને યાંત્રિક માળખાનું સંકલન કરવું <u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> • વરસાદી પાણીના ઝડપી અને સલામત નિકાલ માટે વધારાની ગટરો મૂકવી • વરસાદી પાણીના અવિરત પ્રવાહને સુનિશ્ચિત કરવા માટે કુદરતી ગટર વ્યવસ્થા , નદીઓ વગેરેની દુરસ્તી અને જાળવણી કરવી

વાદળ ફાટવું અને મુશળધાર વરસાદ				
DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
	કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૭.૧૦.૪ **DRR-** માં રોકાણ ક રવું બિન-માળખાકીય પગલાં	MHA, MOES, MOEFCC, MOST	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • ટેકો આપવો • જીવન અને સંપત્તિ માટે બહુ લક્ષી જોખમ વીમા સહિત જોખમ સ્થાનાંતરણ વ્યવસ્થાનો અમલ કરવો <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> • આદર્શ નિયમો, કાયદા, માર્ગદર્શિકાઓ ઘડવી • જોખમ સ્થાનાંતરણ નીતિ માળખુ ઘડવું	તમામ વિભાગો , ULBs, PRIs	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • જીવન અને સંપત્તિ માટે બહુ લક્ષી જોખમ વીમા સહિત જોખમ સ્થાનાંતરણ વ્યવસ્થાનો અમલ કરવો <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> • વધુ સલામત મકાન અનુસાર હાલના નિયમોની સમીક્ષા અને તેમાં સુધારો કરવો • જોખમો ઘટાડવા માટે નગર અને શહેરની યોજનાઓમાં સુધારો કરવો • જોખમ સ્થાનાંતરણ નીતિ માળખુ ઘડવું <u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> • વસાહતો અને નગરો/શહેરોના વિસ્તરણ માટે બહુ-સ્તરની સલામતીની કલ્પના લાગુ કર વી -નિવારણ, અવકાશી આયોજન, સંગઠન અને આપત્તકાલીન વ્યવસ્થાપન
૭.૧૦.૫ ક્ષમતા વિકાસ	MAFW, MOES, MOEFCC, DOS, MSJE, MWCD, NIDM, NDRF	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • જાગૃતિ વધારવી • કૃષિમાં અતિવૃષ્ટિ પછીના વ્યવસ્થાપન માટે તકનીકી સહાય • SDRF, CDEF, સમુદાય અને સ્વયંસેવકોને	DMD$, SDMA, SDRF, EFD, AGD, AHD, DRD, UDD, SIRD, SLRTI, PRI, ULB,	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • વાદળ ફાટવા અને કરા પડવા જેવી ઘટનાઓ સામે સજ્જ થવા અને તેનો સામનો કરવા માટે શહેરી સ્થાનિક સંસ્થા/પંચાયતી રાજ સંસ્થાની ક્ષમતાઓ વધારવી • CDEF, સમુદાય અને સ્વયંસેવકો ને કરાનો સામનો કરવા

વાદળ ફાટવું અને મુશળધાર વરસાદ				
DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
	કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
		માર્ગદર્શન અને તકનીકી સહાય આપવી • ભૂસ્ખલનનું સંચાલન, અને શોધ અને બચાવ જેવા વિવિધ કાર્યક્રમો પ્રાયોજક પ્રશિક્ષકોને તાલીમ આપવી • SDRF, CDEF, સમુદાય અને સ્વયંસેવકો માટે તાલીમ સહાય	SPWD, DDMA	માટેની પાયાની તાલીમ આપવી • વાદળ ફાટવું, કરાનો સામનો કરવા શોધ અને બચાવ જેવી વિવિધ પાસાઓ પર તાલીમ આપવી • કૃષિમાં કરા પછીના વ્યવસ્થાપન અંગે તાલીમ આપવી • વાદળ ફાટવા અને કરા નો સામનો કરવા માટેની પાયાની તાલીમ આપવી • વાદળ ફાટવું, કરાનો સામનો કરવા શોધ અને બચાવ ના વિવિધ પાસાઓ પર તાલીમ આપવી • જાગૃતિ, સતર્કતા અને સજ્જતાની સંસ્કૃતિને પ્રોત્સાહન આપવું • જાહેર, ઉપયોગિતાઓ, શહેરી સ્થાનિક સંસ્થા, પંચાયતી રાજ સંસ્થા અને ઉદ્યોગો માટે જાગૃતિ નિર્માણ કાર્યક્રમો • તમામ માધ્યમો દ્વારા IEC બાબતો અને સામાન્ય લોકો સુધી વ્યાપક પ્રસાર સુનિશ્ચિત કરવો • આપત્તિગ્રસ્ત પ્રાણીઓની સલામતી , સંભાળ અને રક્ષણ અંગેની માહિતી મેળવવી • વીમા/ જોખમના સ્થાનાંતરણના ઉપયોગને પ્રોત્સાહન આપવું

વાદળ ફાટવું અને મુશળધાર વરસાદ				
DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
	કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૭.૧૦.૬ આબોહવા પરિવર્તન જોખમ વ્યવસ્થાપન	MOES*, MAFW*, MOEFCC, NLRTI	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> • GACC અનૂકૂલનતાની જરૂરિયાતોને સમજવી • GACC નો સામનો કરવાની પદ્ધતિઓનો અભ્યાસ કરવો • GACC અનુકૂલન તંત્ર વિકસિત કરવું <u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> • અપેક્ષિત GACC અસરો સાથે સુસંગત સંશોધન, દેખરેખ અને માહિતી પ્રણાલીને પ્રોત્સાહન આપવું • કરા, વાદળ ફાટવાને લગતા ડેટાબેઝ વ્યવસ્થાપન પ્રણાલી વિકસાવવી <u>લાંબા ગાળાની (T3)</u> • GACC અનૂકૂલન કાર્યક્રમો અપનાવવા • નબળા જૂથો માટે સામાજિક સુરક્ષા કાર્યક્રમોમાં અનુકૂલનશીલ પગલાં સંકલિત કરવા	DMD$, SDMA, DDMA, EFD, AGD, AHD, DRD, UDD, SLRTI, PRI, ULB, SPWD, SLRTI	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • કેન્દ્રીય સંસ્થાઓને ટેકો અને સહકાર આપવો • રાજ્ય પ્રાયોજક ટેકો આપવો • સંવેદના અને જાગૃતિ સર્જન • રાષ્ટ્રીય CCA પ્રયાસોને ટેકો આપવો • કેન્દ્રીય સંસ્થાઓ સાથે સંકલન કરવું • GACC શમન અને અનુકૂલન માટે <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> સ્થાનિક અનુકૂલન વ્યૂહરચના અને પ્રયોગાત્મક પરિયોજના તૈયાર કરવી <u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> • રાજ્ય -વિશિષ્ટ પ્રયાસો અને સ્થાનિક પ્રયાસોને પ્રાયોજક અને પ્રોત્સાહન આપવો • GACC અનૂકૂલન કાર્યક્રમો અપનાવવા • નબળા જૂથો માટે સામાજિક સુરક્ષા કાર્યક્રમોમાં અનુકૂલનશીલ પગલાં સંકલિત કરવા

નોંધોઃ (#) સરકારના દરેક મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સરકારી સંસ્થા - કેન્દ્ર અને રાજ્ય નો ખાસ ઉલ્લેખ કરેલ ન હોય તો પણ આપત્તિ, સ્થાન અને સંદર્ભને આધારે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સહાયક ભૂમિકા એમ બંને રહેશે. (*) આ પ્રતીક ધરાવતા મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સંસ્થા પાસે મધ્યસ્થ અથવા મુખ્ય ભૂમિકા છે અથવા માનવામાં આવે છે , જ્યારે ઉલ્લેખિત અન્યની સીધી અથવા સ્પષ્ટ સહાયક ભૂમિકા છે. ($) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગ: આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મધ્યસ્થ વિભાગ તરીકે કાર્યરત રાજ્ય સરકારનો વિભાગ, દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં એકસમાન નથી.

૭.૧૧ હિમ સરોવર ફાટવાથી પૂર આવવું

નોંધ: અહીં અન્ય પેટા-વિભાગોથી વિપરીત , આપેલ જવાબદારી માળખા નો સરળ નમૂનો છે. GLOF માત્ર હિમાલયન પ્રદેશને લાગુ પડે છે (જુઓ ૨.૨.૨.૧૧).

વાદળ ફાટવું અને મુશળધાર વરસાદ				
DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
	કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
	MOJS*, MOES,MOST,	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • તકનિકી સમર્થન • તમામ હિમસરોવરોનું નિયમિત નિરીક્ષણ • માહિતી મેળવવી <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> • હિમ ઓગળવો અને હિમનદી સરોવરની રચના પર સંશોધન કરવું • ભારતીય હિમાલય ક્ષેત્ર માં તમામ	SDMA*, DMD$, DRD, UDD, SLRTI, PRI, ULB, SPWD	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • હિમ સરોવરો અને જળાશયોના ઉચ્ચ જોખમ - કિનારાની પરિસ્થિતિઓ, સ્પષ્ટ ભૂપ્રદેશ ફેરફારો વગેરેની દેખરેખમાં સ્થાનિક સમુદાયોને સામેલ કરવા. • માહિતી મેળવવી <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> • યોગ્ય ચેતવણી પ્રણાલી સ્થાપવી અને કાર્યરત કરવી • દરેક માનવીય વસાહતો માટે સંભવિત GLOF (એટલે કે,

વાદળ ફાટવું અને મુશળધાર વરસાદ				
DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
	કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૭.૧૧.૧ ખતરાને સમજવો	DOS, MOEFCC, NLRTI**	હિમ સરોવરો , હિમનદીઓને સંબંધિત સરવરોનું નકશાકરણ તેમજ સંભવિત GLOF જોખમોના આધારે વર્ગીકરણ કરવું • સંભવિત GLOF સક્રિય પરિબળોની સમજમાં સુધારો લાવવો • HRVCA માટે તકનીકી સહાય આપવી • ૨૦૦૫-૨૦૧૫ ની આધાર રેખાએ સંકલન <u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> • GLOF જોખમ અનુસાર હિમનદી તળાવો/ જળસ્ત્રોતોને પ્રાથમિકતા આપવી • ભૂસ્ખલનને કારણે અચાનક ભંગને ટાળવા અથવા હિમનદી તળાવોના પાણીને કારણે હિમનદી સરોવરમાંથી પાણીના નિયંત્રિત		હિમનદી તળાવ અને જળસ્ત્રોત મુજબ) અસુરક્ષિત વિસ્તારોનું નકશાકરણ અને ઓળખ કરવી. • ભૂસ્ખલન/ અસ્થિર ઢાળ, મોટા ભાગે નીચેના તરફ (આર્થિક, સામાજિક, વગેરે) માટે સ્થળો પર આવેલી વસાહતોને ઓળખવી • ૨૦૦૫-૨૦૧૫ ની આધાર રેખાએ સંકલન <u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> • હિમનદી સરોવર/ જળસ્ત્રોતોની દેખરેખ માટે ભૂપ્રદેશના સ્થાનિક/ સ્વદેશી જાણકારીનું સંયોજન અને તકનીકી કુશળતા • નકશાકરણની ચોકસાઈમાં મોટા પ્રમાણમાં સુધારો કરે એવા દૂરસ્થ સેન્સિંગમાં ટેકનોલોજીકલ સુધારાઓનો ઉપયોગ કરીને વિવિધ પ્રકારના અવકાશી ડેટા દાખલ કરીને ભૂસ્ખલન જોખમ વિસ્તારનું વર્ગીકરણ (LHZ) કરવું

વાદળ ફાટવું અને મુશળધાર વરસાદ				
DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
	કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
		વહેણનું સંકલન અને વિશ્લેષણ કરવું • નીચાણમાં રહેતા લોકો અને સંપત્તિના સંબંધમાં GLOF જોખમ સમજવું • ડેમ-તુટવાના નમૂના અને નીચાણવાળા વિસ્તારોની સંવેદનશીલતાનું મૂલ્યાંકન <u>લાંબા ગાળાની (T3)</u> • GLOF ખતરાના કોમ્પ્યુટર નકલ નમૂનાને વિશુદ્ધ/ સુધારવા • આંતરરાષ્ટ્રીય તકનીકી સહયોગ અને કુશળતાની આપલે સુવિધા		
	MOEFCC*,M	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • સંકલન, તકનીકી સાધનો અને ટેકો આપીને • કેન્દ્રીય સહાયનું આયોજન અને સંકલન	DMD$, SDMA,	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજનાઓની તૈયારી કરવી અને અમલીકરણ અને આપત્તિ વ્યવસ્થાપન કાર્યો સાથે સંસ્થાઓની કામગીરી સુનિશ્ચિત કરવી • આપત્તિ જોખમ વ્યવસ્થાપન અને DRR ને મુખ્ય પ્રવાહમાં

વાદળ ફાટવું અને મુશળધાર વરસાદ				
DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
	કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૭.૧૧.૨ આંતર સંસ્થાકીય સંકલન	OES, MAFW, MOJS, MOM, DOS	• ચેતવણીઓ, માહિતી અને ડેટાના ઝડપી, સ્પષ્ટ, અસરકારક પ્રસારને સુનિશ્ચિત કરવા માટે કેન્દ્ર અને રાજ્ય સંસ્થાઓ વચ્ચે અસરકારક સંકલન અને એકીકૃત સંદેશાવ્યવહાર • (ક) સુધારેલા/ અદ્યતન કરેલા નિયમો, ધોરણો (ખ) નવા/ અદ્યતન ધોરણો અપનાવવા , (ગ) કાયદાઓ, નિયમો ઘડત વા, સુધાર વા અને (ઘ) નીતિઓ અપનાવવી/ સમીક્ષા કરવા માટે કેન્દ્ર અને રાજ્ય સંસ્થાઓ વચ્ચે સંકલન	DDMA	લાવવાના તમામ પાસાઓ • DRR, CCA અને વિકાસની સુસંગતતા અને પરસ્પર મજબૂતીકરણની ખાતરી કરવી • તાત્કાલિક પ્રતિભાવનું આયોજન અને સંકલન કરવું • કેન્દ્રીય સંસ્થાઓ સાથે સંકલન કરવું • દૂરસ્થ, ગ્રામીણ અથવા શહેરી ; જોખમ ધરાવતા વિસ્તારોના છેવાડાના બધા લોકો ને ચેતવણીઓના પ્રસારનું સંકલન અને નિયમિત અદ્યતન • રાજ્ય સંસ્થાઓ વચ્ચે અદ્યતન ધોરણો/ નિયમ સંગ્રહ અને તેમના અમલીકરણ , લનગુ કરવા અને દેખરેખની ખાતરી કરવા માટે સંકલન કરવું
૭.૧૧.૩ DRR માં રોકાણ કરવું	MOJS*, NLRTI*	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u>	DMD$, SDMA, DRD, UDD, SLRTI, PRI, ULB, SPWD, DDMA	<u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> ખડકના ડેમના તૂટવાને નિયંત્રિત કરવો; નિકાલ નિયંત્રણ માળખુંનું નિર્માણ કરવું; તળાવમાંથી પાણીને ઉલેચવું અથવા નહેર વાટે કાઢવું; અને ખડક અવરોધ દ્વારા અથવા હિમ બંધ હેઠળ નહેર ગાળીને તળાવ ના પાણીનું પ્રમાણ ઘટાડવું, આમ તૂટવાના સમયે સંભવિત મોટા પ્રવાહની

વાદળ ફાટવું અને મુશળધાર વરસાદ				
DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
	કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
– માળખાકીય પગલાં		તકનિકી સહયોગ આપવો		તીવ્રતા ઘટાડવી. શિખર પ્રવાહથી નીચાણના આંતરમાળખાનું રક્ષણ કરવું <u>લાંબા ગાળાની (T3)</u> • નીચાણના આંતરમાળખા (માર્ગ પરિવર્તન આડબંધ, સમાવેશ શક્તિ, પુલ અથવા નદી કિનારે વસાહતો) યોગ્ય બાંધકામ દ્વારા સંભવિત ઉછાળા સામે સુરક્ષિત કરી શકાય છે જે પાણીના પ્રવાહ માટે પૂરતી જગ્યા આપે છે અને અવરોધને ટાળે છે • **સંભવિત અથવા જૂના ભૂસ્ખલન અને વસાહતોની નજીક ભયાનક ઢોળાવ સાથે નદી કિનારે સ્થિર થવો જોઈએ**
૭.૧૧.૪ DRR માં રોકાણ કરવું – બિન માળખાકીય	MOES, MOEFCC, MOST, MOJS, NDMA and NRSC	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • તકનિકી સહયોગ આપવો • જોખમ સ્થાનાંતરણ વ્યવસ્થાનો અમલ <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> જોખમ સ્થાનાંતરણ નીતિ માળખુ <u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u>	DMD$, SDMA, DRD, UDD, SLRTI, PRI, ULB, SPWD, DDMA	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> જોખમ સ્થાનાંતરણ વ્યવસ્થાનો અમલ કરવો <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> • સલામત મકાન અનુસાર હાલના નિયમોની સમીક્ષા અને તેમાં સુધારો કરવો • GLOF જોખમી પ્રદેશમાં નીચા નદીના સપાટ ભૂ-ભાગ પર અથવા તેની નજીકની વસાહતોને રોકવી/ મંજૂરી ન આપવી

વાદળ ફાટવું અને મુશળધાર વરસાદ				
DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
	કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
પગલાં		આદર્શ નિયમો, કાયદાઓ, માર્ગદર્શિકા ઘડવા		• જોખમ સ્થાનાંતરણ નીતિ માળખુ <u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> • આંતરમાળખા વિકાસર્તા , ખાસ કરીને ખાનગી જળ-વિદ્યુત વિકાસકર્તાને GLOF ની વહેલી ચેતવણી અને જોખમ ઘટાડવાની પ્રવૃત્તિઓમાં જોડાવા માટે કાયદાકીય જોગવાઈઓ કરવી • જોખમી પ્રદેશના વિકાસને અટકાવવા માટે જમીનના ઉપયોગનું વર્ગીકરણ કરવું <u>લાંબા ગાળાની (T3)</u> • જોખમો ઘટાડવા માટે નગર અને શહેરની યોજનાઓમાં સુધારો કરવો • વસાહતો અને નગરો/શહેરોના વિસ્તરણ માટે બહુ-સ્તરીય સલામતીની કલ્પના લાગુ કર વી -નિવારણ, અવકાશી આયોજન , સંગઠન અને આપત્તકાલીન વ્યવસ્થાપન
		<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • SDRF, CDEF, સમુદાય અને		<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • SDRF, CDEF, સમુદાય અને સ્વયંસેવકોને તાલીમ

વાદળ ફાટવું અને મુશળધાર વરસાદ				
DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
	કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૭.૧૧.૫ ક્ષમતા વિકાસ	MOES*, MOST, DOS, MOJS, MOEFCC, MSJE, MWCD, NIDM, NDRF	સ્વયંસેવકોમાં GLOF અને GACC વિશે જાગૃતિ વધારવા માટે આધાર આપવો • SDRF, CDEF, સમુદાય અને સ્વયંસેવકોને તાલીમ સહયોગ કરવો ટૂંકા ગાળાની (T1) • GLOF નો સામનો કરવા માટેની પાયાની તાલીમ આપવી • GLOF ના વિવિધ પાસાઓ , ભૂસ્ખલનનું વ્યવસ્થાપન અને શોધ અને બચાવ પર પ્રશિક્ષકોને તાલીમ કાર્યક્રમો યોજવા મધ્યમ ગાળાની (T2) • વિશિષ્ટ સંસ્થાઓ અને સંશોધન સંસ્થાઓ તરફથી વૈ જ્ઞાનિક અને તકનીકી ક્ષમતાઓને મજબૂત કરવા માટે રાષ્ટ્રીય અને આંતરરાષ્ટ્રીય તકનીકી સહાય • આંતરરાષ્ટ્રીય સહયોગ સાથે મુખ્ય સંસ્થાઓ દ્વારા સંકલિત સંશોધન • જ્યાં સંબંધિત હોય ત્યાં ડેટા અને	DMD$, SDMA, SDRF, DRD, UDD, SLRTI, PRI, ULB, SPWD, DDMA	• જાગૃતિ, સતર્કતા અને સજ્જતાની સંસ્કૃતિને પ્રોત્સાહન • IEC સામગ્રી; તમામ માધ્યમો દ્વારા સામાન્ય જનતા માટે વ્યાપક પ્રસાર સુનિશ્ચિત કરવો • જોખમમાં રહેલા વ્યક્તિઓ અને સમુદાયોને GLOF જોખમ માહિતીનો પ્રસાર અને વહેલી ચેતવણીઓ અને સંચાર કરવો • CDEF, સમુદાય અને સ્વયંસેવકોને તાલીમ સહયોગ મધ્યમ ગાળાની (T2) • GLOF ઘટના દરમિયાન અને પછી કેવી રીતે પ્રતિભાવ આપવો તેની તાલીમ આપવી • આપત્તિગ્રસ્ત પ્રાણીઓની સલામતી , સંભાળ અને રક્ષણ અંગેની માહિતી • સંભવિત GLOF (હિમનદી તળાવની નજીક અને GLOF પછી પ્રવાહના સંભવિત માર્ગ સાથે) ની દેખરેખ અને તૈયારી માટે જોખમમાં પંચાયતી રાજ સંસ્થા અને સ્થાનિક સમુદાયોની ક્ષમતાઓમાં વધારો કરવો. • ઉપલબ્ધ શ્રેષ્ઠ માહિતીનો ઉપયોગ કરીને અતિશયોક્તિ વિના GLOF ના વિવિધ પાસાઓ પર તાલીમ આપવી

વાદળ ફાટવું અને મુશળધાર વરસાદ				
DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
	કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
		માહિતીની આપ-લેમાં આંતર-સરકારી સહયોગ માટેની પદ્ધતિઓ		• પ્રારંભિક સંકેતો , હિમનદી તળાવની લાક્ષણિકતાઓ , જોખમોના સ્તરને ઓળખવું • GLOF ઘટના દરમિયાન અને પછી કેવી રીતે પ્રતિ ભાવ આપવો <u>લાંબા ગાળાની (T3)</u> • સમુદાયો અને સ્થાનિક અધિકારીઓને જોખમ વ્યવસ્થાપન પ્રવૃત્તિઓનું વિકેન્દ્રીકરણ કરવું • વીમા/ જોખમ સ્થાનાંતરણના ઉપયોગને પ્રોત્સાહન

નોંધોઃ (#) સરકારના દરેક મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સરકારી સંસ્થા - કેન્દ્ર અને રાજ્ય નો ખાસ ઉલ્લેખ કરેલ ન હોય તો પણ આપત્તિ, સ્થાન અને સંદર્ભને આધારે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સહાયક ભૂમિકા એમ બંને રહેશે. (*) આ પ્રતીક ધરાવતા મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સંસ્થા પાસે મધ્યસ્થ અથવા મુખ્ય ભૂમિકા છે અથવા માનવામાં આવે છે , જ્યારે ઉલ્લેખિત અન્યની સીધી અથવા સ્પષ્ટ સહાયક ભૂમિકા છે. ($) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગઃ આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મધ્યસ્થ વિભાગ તરીકે કાર્યરત રાજ્ય સરકારનો વિભાગ, દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં એકસમાન નથી.

૭.૧૧.૬ આબોહવા પરિવર્તન જોખમનું વ્યવસ્થાપન

હિમ સરોવરોના ફાટવાથી આવતા પૂર **(GLOF)**					આબોહવા પરિવર્તન જોખમ વ્યવસ્થાપન
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી

હિમ સરોવરોના ફાટવાથી આવતા પૂર **(GLOF)**					આબોહવા પરિવર્તન જોખમ વ્યવસ્થાપન
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૧	સંશોધન, , આગાહી, વહેલી ચેતવણી, માહિતી પ્રણાલી, પ્રાદેશીકરણ, નકશાકરણ	MOES*, MOD*, MOJS*, MOST, DOS, MOEFCC, NLRTI	**<u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u>** • GACC પ્રભાવ હેઠળ અપેક્ષિત સંભવિત GLOF જોખમોના આધારે ભારતીય હિમાલય ક્ષેત્ર માં તમામ હિમ સરોવરો , હિમનદીઓ અને સંબંધિત સરોવરોનું નકશાકરણ • હિમનદી પ્રણાલીના GACC સંબંધિત પાસાઓનું નિરીક્ષણ • GLOF અને આબોહવા પરિવર્તન અને સક્રિય ઘટનાઓ સંબંધિત ડેટાબેઝ વ્યવસ્થાપન પ્રણાલી વિકસાવવી **<u>લાંબા ગાળાની (T3)</u>** હિમનદી પર આબોહવા પરિવર્તનની અસર , હાલની હિમનદી સરોવરનું વિસ્તરણ , નવા હિમનદી સરોવર બનવા વગેરે પર સંશોધન.	DMD$, SDMA, SPWD, WRD, SLRTI	**<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u>** કેન્દ્રીય સંસ્થાઓને ટેકો અને સહકાર **<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u>** રાજ્ય-વિશિષ્ટ અને સ્થાનિક પ્રયાસોને પ્રાયોજક અને સમર્થન આપવું
	જોખમના	MOJS*,	**<u>મધ્યમ અને લાંબા ગાળાની (T2, T3)</u>** • આબોહવા પરિવર્તનને કારણે GLOF અને તેના દૂરગામો પ્રભાવની વધેલી સંવેદનશીલતા વિશેની સમજમાં સુધારો	DMD$,	**<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u>** DM યોજનાઓ / માન્ય સંચાલન કાર્યવાહી ની તૈયારી કરવી અને સમયાંતરે પુનરાવર્તનના ભાગરૂપે HRVCA

	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૨	ખતરાની સંવેદનશીલતા અને ક્ષમતા મૂલ્યાંકન. (HRVCA)	MOES*, MOEFCC*, MSJE,NLRTI	કરવો • GLOF સંવેદનશીલ વિસ્તારો માટે આબોહવા પરિવર્તન હેઠળ સંવેદનશીલતા અને જોખમ પર વિગતવાર અભ્યાસ હાથ ધરવો • નબળા અને સીમાંત વર્ગોના GACC જોખમોનું મૂલ્યાંકન કરવું • GACC ને ધ્યાનમાં રાખીને વ્યાપક HRVCA માટે તકનીકી સહાય અને માર્ગદર્શન આપવું	SDMA, SPWD, WRD, DSJE, SLRTI	હાથ ધરવી. **<u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u>** • રાજ્યની ચોક્કસ વ્યૂહરચના વિકસાવવી • નબળા અને સીમાંત વર્ગોના GACC જોખમોનું મૂલ્યાંકન કરવું
3	આબોહવા પરિવર્તન અનુકૂલન	MOJS*, MOES*, MOEFCC*	**<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u>** • અનુકૂલનની જરૂરિયાતોને સમજવી • સામનો કરવાની તકનિકનો અભ્યાસ કરવો • અનુકૂલન તંત્ર વિકસાવવું **<u>મધ્યમ અને લાંબા ગાળાની (T2, T3)</u>** • અનુકૂલન કાર્યક્રમોનો અમલ કરવો • નબળા જૂથો માટે સામાજિક સુરક્ષા કાર્યક્રમોમાં અનુકૂલનશીલ પગલાંનો પ્રચાર	DMD$, SDMA, DDMA, PRIs, ULBs	**<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u>** • સંવેદના અને જાગૃતિ સર્જન • રાષ્ટ્રીય CCA પ્રયાસોને સમર્થન આપવું • કેન્દ્રીય સંસ્થાઓને ટેકો અને સહકાર • GACC શમન અને અનુકૂલન માટે રાજ્ય-વિશિષ્ટ પ્રયાસો અને સ્થાનિક પ્રયાસોને પ્રાયોજક અને પ્રોત્સાહન આપવું **<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u>** સ્થાનિક અનુકૂલન વ્યૂહરચના અને પ્રયોગાત્મક પરિયોજના વિકસાવવી

હિમ સરોવરોના ફાટવાથી આવતા પૂર **(GLOF)**					આબોહવા પરિવર્તન જોખમ વ્યવસ્થાપન
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
			કરવો		**<u>મધ્યમ અને</u> લાંબા <u>ગાળાની</u> (T2, T3)** • રાજ્ય-વિશિષ્ટ પ્રયાસો અને સ્થાનિક પ્રયાસોને પ્રાયોજક અને પ્રોત્સાહન આપવું • GACCઅનુકૂલન કાર્યક્રમોનો અમલ કરવો • નબળા જૂથો માટે સામાજિક સુરક્ષા કાર્યક્રમોમાં અનુકૂલનશીલ પગલાંનું સંકલન કરવું

નોંધોઃ (#) સરકારના દરેક મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સરકારી સંસ્થા - કેન્દ્ર અને રાજ્ય નો ખાસ ઉલ્લેખ કરેલ ન હોય તો પણ આપત્તિ, સ્થાન અને સંદર્ભને આધારે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સહાયક ભૂમિકા એમ બંને રહેશે. (*) આ પ્રતીક ધરાવતા મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સંસ્થા પાસે મધ્યસ્થ અથવા મુખ્ય ભૂમિકા છે અથવા માનવામાં આવે છે , જ્યારે ઉલ્લેખિત અન્યની સીધી અથવા સ્પષ્ટ સહાયક ભૂમિકા છે. ($) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગઃ આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મધ્યસ્થ વિભાગ તરીકે કાર્યરત રાજ્ય સરકારનો વિભાગ, દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં એકસમાન નથી.

૭.૧૨ ગરમીની લહેર

આ વિભાગ ગરમીની લહેર કાર્ય યોજના (HAP) ને પરિશિષ્ટ -૧ માં યાદી કરવા માટે NDMA માર્ગદર્શિકા[57] પર આધારિત છે.

૭.૧૨.૧ જોખમને સમજવું

ગરમીની લહેર					ખતરાને સમજવો
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૧	નિરીક્ષણ નેટવર્ક્સ, માહિતી પ્રણાલીઓ, દેખરેખ, સંશોધન, આગાહી, પૂર્વ ચેતવણી અને પ્રાદેશીકીકરણ / નકશાકરણ	MOES*, MOEFCC, MEITY, NDMA, MHFW	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • તાલીમના આયોજન માટે સહયોગ • તકનિકી સહયોગ વધારવો	DMD$, SDMA, RD, DRD, UDD, DWSD, EDD, PD, EFD, AHD, HD, WCD, PRI/ULB, DDMA, SLRTI	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> ધારાધોરણો અનુસાર નિવારક પગલાં લેવા <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> • સંવેદનશીલતા મૂલ્યાંકન અને ગરમી-આરોગ્ય પ્રારંભિક તાપમાનની સ્થાપના • ગરમીની લહેર સતર્કતાની શરૂઆત માટે જરૂરી તાપમાન, ભેજ વગેરે માટે નિરીક્ષણ અને ડેટા માપન પ્રણાલીને મજબૂત કરવી અને જાળવી રાખવી. <u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> ચેતવણીઓની આપ-લે માટે સમુદાય આધારિત નેટવર્કની સ્થાપના અને જાળવણી <u>લાંબા ગાળાની (T3)</u>

[57] NDMA કાર્યયોજના તૈયાર કરવા માટે માર્ગદર્શિકા –ગરમીની લહેરનું નિવારણ અને સંચાલન, ૨૦૧૭

	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
					રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ માટે યોગ્ય શરૂઆત અનુસાર ચેતવણીઓમાં ફેરફાર કરવો અથવા પ્રથા અનુસાર કરો
૨	જોખમના ખતરાની સંવેદનશીલતા અને ક્ષમતા મૂલ્યાંકન (HRVCA)	MOES, MOEFCC, NDMA, MHFW, MSJE	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • અભ્યાસો, દસ્તાવેજીકરણ અને સંશોધનને પ્રોત્સાહન આપવું • તાલીમ અને તકનીકી ટેકો આપવો • સામાજિક, ભૌતિક, આર્થિક, પારિસ્થિતિક, લિંગ, સામાજિક સમાવેશ અને તર્કસંગત પાસાઓને આવરી લેતી સંવેદનશીલતા અને ક્ષમતાઓ પર અભ્યાસ <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> • માર્ગદર્શિકાઓ તૈયાર કરવી	DMD$, SDMA, EFD, DSJE, PRI/ ULB, DDMA, SLRTI	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • HRVCA અદ્યતન કરવું • સંવેદનશીલ વસ્તી/ સમુદાયો/ વસાહતોની ઓળખ અને ઓળખાયેલાની યાદી બનાવવી • વિશેષ ધ્યાન આપવાપાત્ર જૂથોની ઓળખ કરવી <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> • પરામર્શ કરવા માટે નિષ્ણાતો અને હિસ્સેદારો ના તંત્રની રચના/ મજબૂતીકરણ કરવું • સાધનો અને માનવ સંસાધન જરૂરિયાતોનું ઓડિટ કરવું
૩	ચેતવણીઓ, ડેટા અને	IMD, MOEFCC, NDMA,	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • તાલીમના આયોજન માટે સહયોગ	DMD$, SDMA, EFD, SLRTI, PRIs/ ULBs,	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> • જાગૃતિ નિવારક પગલાં લેવા • અખબારો, ઈલેક્ટ્રોનિક અને સોશિયલ મીડિયા દ્વારા જાગૃતિ લાવવા માટે IEC નું વ્યાપક અભિયાન

ગરમીની લહેર					ખતરાને સમજવો
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
	માહિતીનો પ્રસાર	MHFW	• તકનિકી સહયોગ વધારવો	DDMA	<u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> વૃદ્ધો, નાના બાળકો, ખુલ્લામાં કામ કરતા શ્રમિકો અને ઝૂંપડપટ્ટીમાં રહેતા ઇલકલ જેવા અત્યંત સંવેદનશીલ જૂથો માટે વિશિષ્ટ સંદેશાઓ
૪	આપત્તિના આંકડા મેળવવા અને વ્યવસ્થાપન કરવું	MHA*, MOSPI, all ministries/ depts.	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> આપત્તિના નુકસાન અને નુકસાનીના મૂલ્યાંકન અંગેના આંકડાના વ્યવસ્થિત આંકડા મૂલ્યાંકન <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> ૨૦૦૫-૨૦૧૫ ની આધાર રેખાએ આપત્તિ નુકસાન અને હાનિ	DMD$, SDMA, all depts.	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> આપત્તિના નુકસાન અને નુકસાનીના મૂલ્યાંકન અંગેના આંકડાના વ્યવસ્થિત આંકડા મૂલ્યાંકન <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> ૨૦૦૫-૨૦૧૫ ની આધાર રેખાએ આપત્તિ નુકસાન અને હાનિ

નોંધોઃ (#) સરકારના દરેક મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સરકારી સંસ્થા - કેન્દ્ર અને રાજ્ય નો ખાસ ઉલ્લેખ કરેલ ન હોય તો પણ આપત્તિ, સ્થાન અને સંદર્ભને આધારે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સહાયક ભૂમિકા એમ બંને રહેશે. (*) આ પ્રતીક ધરાવતા મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સંસ્થા પાસે મધ્યસ્થ અથવા મુખ્ય ભૂમિકા છે અથવા માનવામાં આવે છે , જ્યારે ઉલ્લેખિત અન્યની સીધી અથવા સ્પષ્ટ સહાયક ભૂમિકા છે. ($) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગ: આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મધ્યસ્થ વિભાગ તરીકે કાર્યરત રાજ્ય સરકારનો વિભાગ, દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં એકસમાન નથી.

૭.૧૨.૨ આંતર સંસ્થાકીય સંકલન

ગરમીની લહેર					આંતર સંસ્થાકીય સંકલન
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૧	એકન્દર આપત્તિ શાસન	MHFW, NDMA, MHUA, MRD	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • વિવિધ સ્તરે મધ્યસ્થ સંસ્થા અને મધ્યસ્થ અધિકારીઓને સોંપવા સહિત સંસ્થાકીય માળખું બનાવવું/ મજબૂત કરવું • રાજ્ય/પ્રદેશ-વિશિષ્ટ ગરમી કાર્યયોજનાની તૈયારી કરવી • ટીમ બનાવવી અને સંકલન પદ્ધતિઓનું સરળીકરણ કરવું • વિવિધ સ્થાનોના અનુભવના આધારે અમલીકરણ માટે તકનીકી માહિતી • NGOs/CSOs સાથે સહયોગ કરવો	DMD$, SDMA, RD, DRD, UDD, DWSD, EDD, PD, EFD, AHD, HD, WCD, PRIs, ULB,DDMA	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • કેન્દ્ર અને રાજ્ય ની વિવિધ સંસ્થાઓ અને આરોગ્ય અધિકારીઓ પાસેથી ગરમીની લહેરને લગતી તમામ માહિતી સ્થાનિક વહીવટી તંત્ર (શહેર/જિલ્લો) સમજી અને અર્થપૂર્ણ રીતે ઉપયોગ કરે તેની ખાતરી કરવી • ટીમ બનાવવી અને સંકલન કરવું- અધિકારીઓ અને સંસ્થાઓ ગરમીની લહેરની ઋતુમાં સારી રીતે તૈયાર કરવા • અનાવૃષ્ટિની તીવ્રતાના આધારે આગાહી , પૂર્વ ચેતવણી અને સતર્કતા પ્રણાલી અંગે ભારતીય હવામાન વિભાગ સાથે સંકલન કરવું <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> • રાજ્ય મધ્યસ્થ સંસ્થા અને અધિકારીની નિમણૂક કરવી • ગરમીની લહેર કાર્યયોજના તૈયાર કરવી/અપનાવવી • રાજ્યમાં ચોક્કસ પરિસ્થિતિ મુજબ અમલ કરવો <u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> સ્પષ્ટ રીતે વ્યાખ્યા કરેલ આંતર સંસ્થાકીય આપત્તકાલીન પ્રતિભાવ યોજના સ્પષ્ટ રીતે ચિહ્નિત કરેલ ભૂમિકાઓ અને

	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
					માહિતી સાથે તૈયાર કરવી <u>લાંબા ગાળાની (T3)</u> • DRR, CCA અને વિકાસની સુસંગતતા અને પરસ્પર મજબૂતીકરણની ખાતરી કરવી • રાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓ / નિષ્ણાતો સાથે સ્થાનિક સંસ્થાઓની ભાગીદારી • અન્ય દેશો/શહેરોમાં અમલીકરણનું નિરીક્ષણ અને મૂલ્યાંકન અને મૃત્યુદર અને રોગચાળા પર અસર કરતી વિકસિત HAPs ને અપનાવવી
૨	સજ્જતા અને પ્રતિભાવ	MHUA, MORD, MOJS, MRTH, MHRD, MOPR, MLBE,	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> આશ્રયસ્થાનો પર નિર્દેશો/ સલાહ , જાગૃતિ ઊભી કરવી , સંસાધનોનું સંચાલન કરવું , તબીબી સહાયનું આયોજન કરવું , હોસ્પિટલની સજ્જતા મજબૂત કરવી	DMD$, SDMA, RD, DRD, UDD, DWSD, EDD, PD, EFD, AHD, HD, WCD, PRD, ULB, PRIs, DDMA	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • તાત્કાલિક પ્રતિભાવનું આયોજન અને સંકલન કરવું • કેન્દ્રીય સંસ્થાઓ સાથે સંકલન કરવું • ગરમી કાર્યયોજનાનો અમલ કરવો • મુખ્ય સ્થળોએ પ્રાથમિક સારવાર/ તબીબી સહાય સુવિધાઓ ઊભી કરવી • સંવેદનશીલ સ્થળોને ઓળખ વા અને તે સ્થળો અને કામના સ્થળો પર પીવાના પાણીના કેન્દ્રો, ORS પણ આપવા; • મેદાની રમતો/રમતગમત પ્રવૃત્તિઓ ટાળવી

	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
		MPWR, MHFW			• ગરમ હવામાન દરમિયાન -પશુધન સજ્જતા પશુધન ગરમ દિવસોમાં પૂરતા છાયડા અને પાણીની ખાતરી કરવી <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> • હોસ્પિટલોમાં ગરમીમાં સારવાર વિભાગ • મેળવડાના સ્થળોએ તબીબી સહાય સુવિધાઓ ઊભી કરવી <u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> • શાળાઓ અને કચેરીઓ માટે વહેલી સવારની પાળીઓ શરૂ કરવા અને ગરમીની લહેરની ઋતુમાં શાળા અને ઓફિસનું સમય ફરથી ગોઠવવા માટે ગરમીની ચેતવણીની પ્રણાલી અમલમાં મૂકવી • ગરમીની લહેરથી રક્ષણ આપે એવા ઠંડી આશ્રયસ્થાનો, બસ સ્ટેન્ડ વગેરે બનાવવા
3	ચેતવણીઓ, માહિતી,	MOES*, MHFW	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • ટૂંકા / મધ્યમ / લાંબા અંતરે ગરમીની લહેરની ચેતવણીઓ અને હવામાનની આગાહીઓ કરવી • જાહેર જાગૃતિ અને સમુદાય સુધી	DMD$, SDMA, RD, DRD, UDD, DWSD, EDD, PD, EFD, AHD, HD, WCD, PRD, ULB,	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • દૂરસ્થ, ગ્રામીણ અથવા શહેરી; જોખમ ધરાવતા વિસ્તારોમાં બધા લોકો ને ચેતવણીઓના પ્રસારનું સંકલન , નિયમિત જાણકારી આપવી • સતર્ક તા/ચેતવણીઓનું પાલન કરવું • ગરમીની લહેરમાં "શું કરવું અને શું ન કરવું" તે સ્થાનિક

ગરમીની લહેર					આંતર સંસ્થાકીય સંકલન
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
	આંકડા		પહોંચાડવી ટૂંકા ગાળાની (T1) • દસ્તાવેજીકરણ કરવું • રાજ્યો પાસેથી માહિતી મેળવવી • રાષ્ટ્રીય કક્ષાનો ડેટાબેજ નિભાવવો	PRIs, DDMA	ભાષાઓમાં ઉપલબ્ધ હોવું જોઈએ અને મીડિયા દ્વારા પ્રસારિત થવું જોઈએ. ટૂંકા ગાળાની (T1) યોજનાની સમીક્ષા/ અદ્યતન કરવા માટે જરૂરી ડેટા/માહિતી એકત્રિત કરવી

નોંધોઃ (#) સરકારના દરેક મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સરકારી સંસ્થા - કેન્દ્ર અને રાજ્ય નો ખાસ ઉલ્લેખ કરેલ ન હોય તો પણ આપત્તિ, સ્થાન અને સંદર્ભને આધારે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સહાયક ભૂમિકા એમ બંને રહેશે. (*) આ પ્રતીક ધરાવતા મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સંસ્થા પાસે મધ્યસ્થ અથવા મુખ્ય ભૂમિકા છે અથવા માનવામાં આવે છે , જ્યારે ઉલ્લેખિત અન્યની સીધી અથવા સ્પષ્ટ સહાયક ભૂમિકા છે. ($) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગ: આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મધ્યસ્થ વિભાગ તરીકે કાર્યરત રાજ્ય સરકારનો વિભાગ, દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં એકસમાન નથી.

૭.૧૨.૩ આપત્તિ જોખમ ઘટાડામાં રોકાણ- માળખાકીય પગલાં

ગરમીની લહેર					માળખાકીય પગલાં
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૧	ગરમીની લહેર આશ્રયસ્થાનો અને અન્ય પગલાં	MHUA, MORD, MOJS,	ટૂંકા ગાળાની (T1) ઠંડી છત અને ગરમી ઘટાડવા	DMD$,SDMA, Forest Dept., PRIs, ULBs,	ટૂંકા ગાળાની (T1) • નેટવર્ક તબીબી સહાય સુવિધાઓને મજબૂત કરવી /મુખ્ય પ્રવાહમાં લાવવી • તાપમાનની આગાહી અને ગરમીની ચેતવણીઓ મોબાઇલ ફોન , સ્થાનિક ઇલેક્ટ્રોનિક મીડિયા પર

ગરમીની લહેર					માળખાકીય પગલાં
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
		MRTH, MOPR	સંકલિત વિકાસને પ્રોત્સાહન આપવાનો નિર્દેશ આપવો	DDMA	જથ્થાબંધ સંદેશા તરીકે મોકલવી • વ્યસ્ત ટ્રાફિક ચાર રસ્તા અને બજાર સ્થળો પર ઇલેક્ટ્રોનિક સ્ક્રીન મુકવા • અસરકારક પરિવહન • ઠંડી છત અને ગરમી ઘટાડવા સંકલિત વિકાસને પ્રોત્સાહન આપવું
૨	સામાજિક આવાસ યોજના	MHUA, MORD, MOPR	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> વિવિધલક્ષી જોખમ પ્રતિરોધક આવાસ યોજનામાં ગરમીની લહેર સામે રક્ષણ સામેલ કરવા માટે માર્ગદર્શિકા અને ટેકનિકલ સહયોગ	DMD$, SDMA, EFD, PRIs, ULBs, DRDA, DDMA	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> ગરમીની લહેર સંવેદનશીલ વિસ્તારોમાં સામાજિક આવાસ યોજનાઓના આયોજન અને અમલમાં બહુ-જોખમ પ્રતિરોધક સુવિધાઓમાં ગરમીની લહેર સામે રક્ષણ સામેલ કરવાની ખાતરી કરવી
3	તમામ જોવનોપયોગી માળખા અને મહત્વના આંતરમાળખા જોખમ પ્રતિરોધક બાંધકામ , મજબૂતીકરણ અને અનુરૂપાંતરણ	MHUA, MORD, MOPR	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> માર્ગદર્શિકા અને અમલીકરણ	DMD$, SDMA, EFD, PRIs, ULBs, DDMA	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> તકનીકી સંસ્થાઓ સાથે સહયોગ અને અમલીકરણ

નોંધોઃ (#) સરકારના દરેક મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સરકારી સંસ્થા - કેન્દ્ર અને રાજ્ય નો ખાસ ઉલ્લેખ કરેલ ન હોય તો પણ આપત્તિ, સ્થાન અને સંદર્ભને આધારે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સહાયક ભૂમિકા એમ બંને રહેશે. (*) આ પ્રતીક ધરાવતા મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સંસ્થા પાસે મધ્યસ્થ અથવા મુખ્ય ભૂમિકા છે અથવા માનવામાં આવે છે, જ્યારે ઉલ્લેખિત અન્યની સીધી અથવા સ્પષ્ટ સહાયક ભૂમિકા છે. ($) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગ: આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મધ્યસ્થ વિભાગ તરીકે કાર્યરત રાજ્ય સરકારનો વિભાગ, દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં એકસમાન નથી.

૭.૧૨.૪ આપત્તિ જોખમ ઘટાડામાં રોકાણ- બિન-માળખાકીય પગલાં

ગરમીની લહેર					બિન માળખાકીય પગલાં
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૧	ટેકનો-કાનૂની શાસન	MHUA, MORD, MOJS, MRTH, MHRD, MOPR, MLBE, MPWR, MHFW	• કાયદા અને વિનિયમો • માર્ગદર્શિકા અને સહયોગ • વન આચ્છાદન અને હરિયાળા વિસ્તારમાં સુધારો	EFD, PRIs, ULBs, UDD, DRD, DDMA, PRIs, ULBs	• કાયદા અને વિનિયમો • સંસ્થાકીય વ્યવસ્થા • વન આચ્છાદન અને હરિયાળા વિસ્તારમાં સુધારો • ગરમીથી રક્ષણ આપે એવી બાંધકામ સામગ્રીના ઉપયોગને પ્રોત્સાહન આપવું • શહેરી વિસ્તારોમાં ગરમીના ટાપુ પ્રભાવને ઘટાડ તી ડિઝાઇનને પ્રોત્સાહન આપવું • ગરમીની લહેરનો વધુ સારી રીતે સામનો કરી શકે એવી એકીકૃત વિકાસ યોજનાઓની સુવિધા કરવી
૨	જોખમ	MFIN*, NDMA, MHA,	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> જીવન અને સંપત્તિ માટે	DFIN*, DMD$, SDMA,	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> જીવન અને સંપત્તિ માટે બહુ જોખમ વીમા સહિત જોખમ સ્થાનાંતરણ વ્યવસ્થાનો અમલ કરવો

	સ્થાનાંતરણ	MAFW	બહુ જોખમ વીમા સહિત જોખમ સ્થાનાંતરણ વ્યવસ્થાનો અમલ કરવો **<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u>** નીતિગત માળખુ	DAG	**<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u>** નીતિગત માળખુ

નોંધોઃ (#) સરકારના દરેક મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સરકારી સંસ્થા - કેન્દ્ર અને રાજ્ય નો ખાસ ઉલ્લેખ કરેલ ન હોય તો પણ આપત્તિ, સ્થાન અને સંદર્ભને આધારે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સહાયક ભૂમિકા એમ બંને રહેશે. (*) આ પ્રતીક ધરાવતા મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સંસ્થા પાસે મધ્યસ્થ અથવા મુખ્ય ભૂમિકા છે અથવા માનવામાં આવે છે , જ્યારે ઉલ્લેખિત અન્યની સીધી અથવા સ્પષ્ટ સહાયક ભૂમિકા છે. ($) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગ: આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મધ્યસ્થ વિભાગ તરીકે કાર્યરત રાજ્ય સરકારનો વિભાગ, દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં એકસમાન નથી.

૭.૧૨.૫ ક્ષમતા વિકાસ

ગરમીની લહેર					ક્ષમતા વિકાસ
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૧	તાલીમ	MHUA, MORD, NDRF, MHFW, NIDM, MYAS	**<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u>** • કેન્દ્ર સરકાર ના કર્મચારીઓ અને અન્ય સીધા હિસ્સેદારોને તાલીમ અને ઓપવર્ગો કાર્યક્રમો • NCC, NYKS, સ્કાઉટ્સ અને ગાઈડ્સ અને	DMD$, SDMA, SDRF, RD, DRD, UDD, DWSD, EDD, PD, EFD, SIRD, SLRTI, AHD,	**<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u>** • ગરમીની લહેરની ઋતુ પહેલા, તે દરમિયાન અને પછી પ્રવૃત્તિઓ સંબંધિત મુખ્ય અધિકારીઓને તાલીમ આપવી • CDEF, સમુદાય અને સ્વયંસેવકોને તાલીમ આપવી • ઝડપી તબીબી પ્રતિભાવ ટીમોની ગોઠવણી માટે તાલીમ આપવી • નબળા જૂથો માટે ગરમીની લહેરની વિશિષ્ટ આરોગ્ય સંભાળ ની

ગરમીની લહેર					ક્ષમતા વિકાસ
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
			NSS, SDRF, CDEF, સમુદાય અને સ્વયંસેવકો દ્વારા યુવાનો માટે તાલીમ સહયોગ	HD, WCD, PRI/ ULB, DDMA	તાલીમ આપવી
૨	અભ્યાસક્રમ વિકાસ	MHFW, NLRTI	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> વિવિધ અભ્યાસક્રમમાં ગરમીની લહેરની અને એવા મુદ્દાઓનો સમાવેશ કરવો	DMD$, SDMA, SDMI, EDD, SLRTI, DDMA	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> વિવિધ અભ્યાસક્રમમાં ગરમીની લહેરની અને એવા મુદ્દાઓનો સમાવેશ કરવો
૩	જાગૃતિ નિર્માણ	NDMA, MOIB	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • જાગૃતિ અભિયાન/ IEC ને ટેકો આપવો • ગરમીની લહેરનો સામનો કરવા માટે જાગૃતિ નિર્માણ કરવા નાગરિક સમાજ સંસ્થાઓનું સહયોગ નેટવર્ક	DMD$, SDMA, UDD, RD, HD, DDMA	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • જાગૃતિ, સતર્કતા અને સજ્જતાને પ્રોત્સાહન આપવું • જનતા, પંચાયતી રાજ/ શહેરી સ્થાનિક સંસ્થા માટે તાલીમ કાર્યક્રમો • ગરમીની લહેર પ્રભાવિત વિસ્તારોમાં માસ મીડિયા ઝુંબેશ ચલાવવી • ગરમીની લહેર અને HAP નો સામનો કરવા માટે જાગૃતિ કેળવવી
૪	કૃત્રિમ	MHUA, MOPR	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u>	DMD$, SDMA, UDD,	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • ભાગીદાર વિભાગો, ભાગીદારો અને જાહેર જનતા વચ્ચેના સંચાર અંતરને ઓળખવું અને ઉકેલવું • સંબંધિત વિસ્તારોમાં ગરમીની લહેર કટોકટીને પહોંચી વળવા માટે

ગરમીની લહેર					ક્ષમતા વિકાસ
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
	નિદર્શન/ અભ્યાસ		આપત્તકાલીન પ્રયોગનું આયોજન અને અમલને પ્રોત્સાહન આપવું	RD, SDRF, F&ES, CDEF, Police, DDMA	સ્થાનિક સંસ્થાઓ સાથે આપત્તકાલીન પ્રયોગનું સંયુક્ત કામગીરી કરવી
૫	વ્યાવસાયિક તાલીમ/ કૌશલ્ય વિકાસ	MHUA, MOPR, NDMA, NLSDA, MSDE	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> વિવિધ પ્રકારના આવાસ અને આંતરમાળખામાં ગરમી ની લહેર ગ્રસ્ત વિસ્તારોમાં ગરમી સામે રક્ષણ પર ભાર સાથે આપવા જોખમ પ્રતિરોધક બાંધકામ માટે કૌશલ્ય વિકાસને પ્રોત્સાહન આપવું	DMD$, SDMA, RD, SLSDA, DDMA	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> તાલીમ કાર્યક્રમો હાથ ધરવા <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> વિવિધ પ્રકારના આવાસ અને માળખાકીય સુવિધાઓના નિર્માણમાં ગરમીની લહેર રક્ષણ સાથે સંબંધિત વિવિધ વ્યવસાય માટે પ્રશિક્ષકોની તાલીમ ટીમો બનાવવી
૬	મહિલા, સીમાંત વર્ગો, SC/ST અને વિકલાંગોને સશક્તિકરણ	MSJE	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • સંબંધિત વિસ્તારોમાં ગરમીની લહેર કટોકટીને ઉકેલવા માર્ગદર્શન આપવું • જાગૃતિ વૃદ્ધિ માટે લિંગ સંવેદનશીલ અને તર્કસંગત અભિગમોને પ્રોત્સાહન આપવું	DMD$, SDMA, SIDM, DSJE, PRIs, ULBs, DDMA	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> ગરમીની લહેર કટોકટીનો સામનો કરવા માટે ક્ષમતા વિકાસમાં લિંગ સંવેદકરવોનશીલ અને તર્કસંગત અભિગમોનો સમાવેશ

નોંધોઃ (#) સરકારના દરેક મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સરકારી સંસ્થા - કેન્દ્ર અને રાજ્ય નો ખાસ ઉલ્લેખ કરેલ ન હોય તો પણ આપત્તિ, સ્થાન અને સંદર્ભને આધારે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સહાયક ભૂમિકા એમ બંને રહેશે. (*) આ પ્રતીક ધરાવતા મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સંસ્થા પાસે મધ્યસ્થ અથવા મુખ્ય ભૂમિકા છે અથવા માનવામાં આવે છે ,

જ્યારે ઉલ્લેખિત અન્યની સીધી અથવા સ્પષ્ટ સહાયક ભૂમિકા છે. ($) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગ: આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મધ્યસ્થ વિભાગ તરીકે કાર્યરત રાજ્ય સરકારનો વિભાગ, દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં એકસમાન નથી.

૭.૧૨.૬ આબોહવા પરિવર્તન જોખમનું વ્યવસ્થાપન

ગરમીની લહેર					આબોહવા પરિવર્તન જોખમ વ્યવસ્થાપન
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૧	સંશોધન, આગાહી, પૂર્વ ચેતવણી, ડેટા વ્યવસ્થાપન, પ્રાદેશિક વર્ગીકરણ, નકશાકરણ	MOES*, MOEFCC, NDMA, MHFW, NLRTI	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> • ગરમીની લહેર ની ઘટના ને સંબંધિત GACC લાક્ષણિકતા અસર વિકસાવવી • તીવ્રતા અને આગાહી નુ, મૂલ્યાંકન, ભારે હવામાન ઘટનાઓની તીવ્રતા સુધારો લાવવો • તીવ્રતાના મૂલ્યાંકન અને દેખરેખમાં સુધારો, આત્યંતિક હવામાન ઘટનાઓની તીવ્રતા અને આગાહી કરવી <u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> ગરમીની લહેર અને આબોહવા પરિવર્તન સંબંધિત ડેટાબેઝ વ્યવસ્થાપન પ્રણાલી વિકસાવવી	DMD$*, SDMA, UDD, DRD, HD, SLRTI	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • સમર્થન અને સંકલન કરવું • **સ્થાનિક પ્રારંભ અને આબોહવા પરિવર્તન અનુકૂલન પર સંશોધન કરવું**
					<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u>

ગરમીની લહેર					આબોહવા પરિવર્તન જોખમ વ્યવસ્થાપન
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૨	જોખમના ખતરાની સંવેદનશીલતા અને ક્ષમતા મૂલ્યાંકન (HRVCA)	MOES*, MOEFCC, NDMA, MHFW, MSJE, NLRTI	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> અસર મૂલ્યાંકન , સમયાંતરે સમીક્ષા અને મૂલ્યાંકન કરવું <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> ડેટા બેંકની રચના કરવીઅને જોખમોના ખતરા અને સંવેદનશીલ નકશાકરણ કરવું <u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> • GACC લાક્ષણિકતા હેઠળ ગરમીની લહેર જોખમના વલણોનું મૂલ્યાંકન કરવું • નબળા અને સીમાંત વર્ગોના GACC જોખમોનું મૂલ્યાંકન કરવું • GACC અસરોને ધ્યાનમાં લઇને વ્યાપક HRVCA માટે તકનીકી સહાય અને માર્ગદર્શન આપવું	DMD$*, SDMA, UDD, DRD, HD, DSJE, SLRTI	આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજનાઓ તૈયાર કરતી વખતે અથવા સમયાંતરે સુધારણા કરતી વખતે HRVCA માં GACC પર અદ્યતન કરેલી માહિતી સામેલ કરવી <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> • GACC ને કારણે ગરમીની લહેર જોખમ અને સંવેદનશીલતાનું મૂલ્યાંકન કરવું • અપેક્ષિત GACC અસરો પર આધારિત ગરમીની લહેરની સંવેદનશીલતાના નકશા અદ્યતન કરવા <u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> • નબળા અને સીમાંત વર્ગોનું GACC જોખમોનું મૂલ્યાંકન કરવું
			<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> • CCA જરૂરિયાતોને સમજવી • GACC નો સામનો કરવાની પદ્ધતિઓનો		<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • સંવેદના અને જાગૃતિ નિર્માણ

ગરમીની લહેર					આબોહવા પરિવર્તન જોખમ વ્યવસ્થાપન
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
3	આબોહવા પરિવર્તન અનુકૂલન (CCA)	MOES*, MOST, DOS,	અભ્યાસ કરવો • CCA તંત્ર વ્યવસ્થા વિકસાવવી **<u>મધ્યમ અને લાંબા ગાળાની (T2,T3)</u>** • ઠંડી છત, હરિત ઊર્જા, CO2 નું ઉત્સર્જન ઘટાડવા GACC અંતર્ગત વ્યૂહરચના ઘડવી • દરેક ઘરમાં છતની ટોચ પર સૌર ઊર્જાને પ્રોત્સાહન આપ વું અથવા અનુરૂપાંતરણ કરવું • અનુકૂલન કાર્યક્રમો લાગુ કરવા • લીલા અને વાદળી માળખાગત અભિગમના યોગ્ય સંયોજનોને પ્રોત્સાહન આપવું • નબળા વર્ગો માટે સામાજિક સુરક્ષા કાર્યક્રમોમાં અનુકૂલનશીલ પગલાંનો પ્રચાર કરવો	DMD$, SDMA, HFWD, DDMA, PRIs, ULBs	• રાષ્ટ્રીય CCA પ્રયાસોને સમર્થન આપવું • કેન્દ્રીય સંસ્થાઓ સાથે સંકલન કરવું • GACC શમન અને અનુકૂલન માટે રાજ્ય-વિશિષ્ટ પ્રયાસો અને સ્થાનિક પ્રયાસોને પ્રાયોજક અને પ્રોત્સાહન આપવું **<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u>** સ્થાનિક અનુકૂલન વ્યૂહરચના અને પ્રયોગાત્મક પરિયોજનાઓ વિકસાવવી **<u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u>** રાજ્ય-વિશિષ્ટ પ્રયાસો અને સ્થાનિક પ્રયાસોને પ્રાયોજક અને પ્રોત્સાહન આપવું **<u>લાંબા ગાળાની (T3)</u>** • GACC અનુકૂલન કાર્યક્રમોનો અમલ કરવો • લીલા અને વાદળી માળખાગત અભિગમના યોગ્ય સંયોજનોને પ્રોત્સાહન આપવું • નબળા વર્ગો માટે સામાજિક સુરક્ષા કાર્યક્રમોમાં અનુકૂલનશીલ પગલાંનું સંકલન કરવું

નોંધોઃ (#) સરકારના દરેક મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સરકારી સંસ્થા - કેન્દ્ર અને રાજ્ય નો ખાસ ઉલ્લેખ કરેલ ન હોય તો પણ આપત્તિ, સ્થાન અને સંદર્ભને આધારે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સહાયક ભૂમિકા એમ બંને રહેશે. (*) આ પ્રતીક ધરાવતા મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સંસ્થા પાસે મધ્યસ્થ અથવા મુખ્ય ભૂમિકા છે અથવા માનવામાં આવે છે , જ્યારે ઉલ્લેખિત અન્યની સીધી અથવા સ્પષ્ટ સહાયક ભૂમિકા છે. ($) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગ: આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મધ્યસ્થ વિભાગ તરીકે કાર્યરત રાજ્ય સરકારનો વિભાગ, દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં એકસમાન નથી.

૭.૧૩ રાસાયણિક (ઔદ્યોગિક) આપત્તિઓ

૭.૧૩.૧ જોખમને સમજવું

રાસાયણિક આપત્તિઓ (ઔદ્યોગિક)					જોખમને ઓળખવું
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૧	માહિતી પ્રણાલી, નિરીક્ષણ,	MOEFCC*, MLBE, MCF, MCOAL, MCA, MPFI, MHIPE, MLBE, MMSME, MOM, MNRE,	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> • આંતરરાષ્ટ્રીય ધોરણોને અનુરૂપ HAZCHEM પર ઓનલાઇન માહિતી પ્રણાલી • રાસાયણિક અકસ્માત માહિતી અહેવાલ પ્રણાલી • HAZCHEM સાથે વ્યવહાર કરવાની માહિતી <u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> • HAZCHEM ના અસરકારક સંચાલન પર સંશોધન કરવું	DMD$, SDMA, INDD, SPCB, DISH, DDMA	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> સમર્થન અને સંકલન

રાસાયણિક આપત્તિઓ (ઔદ્યોગિક)					જોખમને ઓળખવું
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
	સંશોધન	MPNG, MOP, MOR, MSTL, MTEX	• રાષ્ટ્રીય જોખમી કચરો માહિતી પ્રણાલી (NHWIS) <u>લાંબા ગાળાની (T3)</u> • સંશોધકો અને સંસ્થાઓને સંશોધન અનુદાન આપીને આંતરિક અને બાહ્ય એમ બંને ભીંતચિત્ર સંશોધન અને અભ્યાસોને પ્રોત્સાહન આપવું • ગુણવત્તાયુક્ત વ્યક્તિગત સુરક્ષા સાધનોના સ્વદેશી ઉત્પાદન માટે સંશોધન અને વિકાસને પ્રોત્સાહન આપવું, જેમાંથી મોટાભાગના વ્યવસાયિક સલામતી સુધારવા પર અભ્યાસ કરે છે		
૨	પ્રાદેશિક વર્ગીકરણ, નકશાકરણ	MOEFCC*, MCF, MCOAL, MOCI, MPFI, MHIPE, MLBE, MMSME, MOM, MNRE, MPNG, MOP,	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u>	DMD$, SDMA, INDD, SPCB,	<u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> • MAH એકમો માટે સૌથી ખરાબ પરિસ્થિતિઓ માં જોખમ સંભવિત અને અસરકારક આપત્તિ વ્યવસ્થાપનના આધારે ઔદ્યોગિક વિભાગ કરવા • MAH એકમો ગોઠવવા માટે અલગ વિભાગ કરવા

રાસાયણિક આપત્તિઓ (ઔદ્યોગિક)					જોખમને ઓળખવું
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
		MSTL, MTEX, MLBE, DOS	માર્ગદર્શન અન ડેટા વ્યવસ્થાપન	DISH, DDMA	• કેન્દ્રીય સંસ્થાઓ/ તકનીકી સંસ્થાઓના સહયોગથી નકશાકરણ અને સંબંધિત અભ્યાસ હાથ ધરવો
3	નિરીક્ષણ	MOEFCC*, MCF, MCOAL, MOCI, MPFI, MHIPE, MLBE, MMSME, MLBE, MOM, MNRE, MPNG, MOP, MSTL, MTEX	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> HAZCHEM માટે સલામતીના ધોરણોનું પાલન અને જોખમી કચરાના યોગ્ય નિકાલનું નિરીક્ષણ કરવું	DMD$, SDMA, INDD, SPCB, DISH, DDMA	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> HAZCHEM માટે સલામતીના ધોરણોનું પાલન અને જોખમી કચરાના યોગ્ય નિકાલનું નિરીક્ષણ કરવું
૪	જોખમના ખતરાની સંવેદનશીલતા અને ક્ષમતા મૂલ્યાંકન (HRVCA)	MOEFCC*, MLBE, NDMA, NIDM, MOST, MCF, MCOAL, MOCI, MPFI, MHIPE, MLBE, MMSME, MOM, MNRE, MPNG, MOP, MSTL, MTEX, MSJE	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • અભ્યાસો, દસ્તાવેજીકરણ અને સંશોધનને પ્રોત્સાહન આપવું • સામાજિક, ભૌતિક, આર્થિક, પારિસ્થિતિક, લિંગ, સામાજિક સમાવેશ અને તર્કસંગત પાસાઓને આવરી લઇને સંવેદનશીલતા અને ક્ષમતાઓ પર અભ્યાસો કરવા • વ્યાપક HRVCA માટે તકનીકી સહાય અને માર્ગદર્શન આપવું	DMD$, SDMA, DSJE, DISH, PRIs, ULBs, DDMA	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> આપત્તિ વ્યવવસ્થાપન યોજનાઓની તૈયારી કરવી અને સમયાંતરે આપત્તિ વ્યવવસ્થાપન સુધારણાના ભાગરૂપે HRVCA હાથ ધરવું <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> નિષ્ણાતો અને હિસ્સેદારો સાથે પરામર્શ તંત્રની રચના/ મજબૂતીકરણ કરવું

રાસાયણિક આપત્તિઓ (ઔદ્યોગિક)					જોખમને ઓળખવું
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૫	આપત્તિ ડેટા મેળવવા અને વ્યવસ્થાપન	MHA*, MOSPI, તમામ મંત્રાલયો/ વિભાગો	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> આપત્તિના નુકસાન અને નુકસાનીના મૂલ્યાંકન અંગેના ડેટાનું વ્યવસ્થિત ડેટા વ્યવસ્થાપન કરવું <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> ૨૦૦૫-૨૦૧૫ ની આધાર રેખાએ આપત્તિ નુકસાન અને હાનિ	DMD$, SDMA, તમામ વિભાગો	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> આપત્તિના નુકસાન અને નુકસાનીના મૂલ્યાંકન અંગેના ડેટાનું વ્યવસ્થિત ડેટા વ્યવસ્થાપન કરવું <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> ૨૦૦૫-૨૦૧૫ ની આધાર રેખાએ આપત્તિ નુકસાન અને હાનિ

નોંધોઃ (#) સરકારના દરેક મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સરકારી સંસ્થા - કેન્દ્ર અને રાજ્ય નો ખાસ ઉલ્લેખ કરેલ ન હોય તો પણ આપત્તિ, સ્થાન અને સંદર્ભને આધારે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સહાયક ભૂમિકા એમ બંને રહેશે. (*) આ પ્રતીક ધરાવતા મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સંસ્થા પાસે મધ્યસ્થ અથવા મુખ્ય ભૂમિકા છે અથવા માનવામાં આવે છે , જ્યારે ઉલ્લેખિત અન્યની સીધી અથવા સ્પષ્ટ સહાયક ભૂમિકા છે. ($) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગ: આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મધ્યસ્થ વિભાગ તરીકે કાર્યરત રાજ્ય સરકારનો વિભાગ, દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં એકસમાન નથી.

૭.૧૩.૨ આંતર સંસ્થાકીય સંકલન

રાસાયણિક આપત્તિઓ (ઔદ્યોગિક)					આંતર સંસ્થાકીય સંકલન
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
				DMD$, SDMA, RD,	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજનાઓની તૈયારી કરવી અને અમલીકરણ અને આપત્તિ વ્યવસ્થાપન કાર્યો સાથે

રાસાયણિક આપત્તિઓ (ઔદ્યોગિક)					આંતર સંસ્થાકીય સંકલન
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૧	એકંદરે આપત્તિ શાસન	MOEFCC*, MCA	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> સંકલન, તકનીકી સાધનો અને સમર્થન આપવું	INDD, SPCB, DISH, DDMA, PRIs, ULBs, IBTA	સંસ્થાઓની કામગીરી સુનિશ્ચિત કરવી • આપત્તિ જોખમ વ્યવસ્થાપન અને DRR ને મુખ્ય પ્રવાહમાં લાવવાના તમામ પાસાઓ કરવા
૨	પ્રતિભાવ	MOEFCC*, MCF, MCOAL, MOCI, MCA, MPFI, MHIPE, MLBE, MMSME, MOM, MNRE, MPNG, MOP, MOR, MSTL, MTEX	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> કેન્દ્રીય સહાયનું આયોજન અને સંકલન કરવું	DMD$, SDMA, RD, INDD, SPCB, DISH, DDMA, PRIs, ULBs, IBTA	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • તાત્કાલિક પ્રતિભાવનું આયોજન અને સંકલન કરવું • કેન્દ્રીય સંસ્થાઓ સાથે સ;કલન કરવું
૩	ચેતવણીઅો, માહિતી, ડેટાનો પ્રસાર	MOEFCC*, NDMA, MCA	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> ચેતવણીઓ, માહિતી અને ડેટાના ઝડપી, સ્પષ્ટ, અસરકારક પ્રસારને સુનિશ્ચિત કરવા માટે કેન્દ્ર અને રાજ્ય સંસ્થાઓ વચ્ચે અસરકારક સંકલન અને એકીકૃત સંદેશાવ્યવહાર કરવો	DMD$, SDMA, RD, INDD, SPCB, DISH, DDMA, PRIs, ULBs, IBTA	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> જોખમ ધરાવતા વિસ્તારોમાં માટે દૂરસ્થ , ગ્રામીણ અથવા શહેરી બધા છેવાડાના લોકોને ચેતવણીઓના પ્રસારનું સંકલન અને નિયમિત અદ્યતન કરવું
૪	બિન	MOEFCC*, MHA, BIS, NDMA, MCF, MCOAL, MOCI, MCA, MPFI, MHIPE,	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> (ક) સુધારેલા/ અદ્યતન કરેલા	DMD$, SDMA, RD,	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> અદ્યતન ધોરણો/ નિયમ સંહિતા અને તેમના

રાસાયણિક આપત્તિઓ (ઔદ્યોગિક)					આંતર સંસ્થાકીય સંકલન
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
	માળખાકીય measures	MLBE, MMSME, MOM, MNRE, MPNG, MOP, MOR, MSTL, MTEX	નિયમો, ધોરણો (ખ) નવા/ અદ્યતન ધોરણો અપનાવવા, (ગ) કાયદાઓ, નિયમો ઘડવા/ સુધારવા અને (ઘ) નીતિઓ અપનાવવા/ સમીક્ષા કરવા માટે કેન્દ્ર અને રાજ્ય સંસ્થાઓ વચ્ચે સંકલન કરવું	SPCB, DISH, DDMA, PRIs, ULBs, IBTA	અમલીકરણ, લાગુ કરવા અને દેખરેખની ખાતરી કરવા માટે રાજ્ય એજન્સીઓ વચ્ચે સંકલન કરવું

નોંધોઃ (#) સરકારના દરેક મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સરકારી સંસ્થા - કેન્દ્ર અને રાજ્ય નો ખાસ ઉલ્લેખ કરેલ ન હોય તો પણ આપત્તિ, સ્થાન અને સંદર્ભને આધારે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સહાયક ભૂમિકા એમ બંને રહેશે. (*) આ પ્રતીક ધરાવતા મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સંસ્થા પાસે મધ્યસ્થ અથવા મુખ્ય ભૂમિકા છે અથવા માનવામાં આવે છે , જ્યારે ઉલ્લેખિત અન્યની સીધી અથવા સ્પષ્ટ સહાયક ભૂમિકા છે. ($) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગ: આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મધ્યસ્થ વિભાગ તરીકે કાર્યરત રાજ્ય સરકારનો વિભાગ, દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં એકસમાન નથી.

૭.૧૩.૩ આપત્તિ જોખમ ઘટાડામાં રોકાણ- માળખાકીય પગલાં

રાસાયણિક આપત્તિઓ (ઔદ્યોગિક)					માળખાકીય પગલા
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
	• આશ્રયસ્થાનો,			DMD$,	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> • પીવાના પાણી અને રાસાયણિક સંપર્ક માટે પ્રાથમિક સારવાર

રાસાયણિક આપત્તિઓ (ઔદ્યોગિક)					માળખાકીય પગલા
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૧	સ્થળાંતર અને સહાય સુવિધાઓ • આવવા અને જવા માટે વિશ્વસનીય બહુવિધ માર્ગો • શુદ્ધીકરણ સુવિધાઓ	MOEFCC*, NDMA, NLRTI**	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત</u> <u>(RR)</u> તકનીકી સમર્થન	SDMA, INDD, SPCB, DISH, DDMA, PRIs, ULBs, IBTA	જેવી પ્રાથમિક સુવિધાઓ સાથે આશ્રયસ્થાનોની ઓળખ કરવી • દુર્ઘટના નિયંત્રણ અને અગ્નિશામક કામગીરી માટે પાણીના સંગ્રહની સુવિધાઓ અને પાણીના સ્ત્રોતોની ખાતરી કરવી <u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> • ઔદ્યોગિક વિસ્તારમાં વિશાળ રસ્તાઓ અને બહુવિધ માર્ગો માટે પ્રથમ પ્રતિભાવ આપનારાઓ દ્વારા ઝડપી આવવા જવાના રસ્તાઓ સુનિશ્ચિત કરવા • MAH એકમોની બહાર કટોકટી માટે શુદ્ધીકરણ સુવિધાઓ સ્થાપિત કરવી

નોંધોઃ (#) સરકારના દરેક મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સરકારી સંસ્થા - કેન્દ્ર અને રાજ્ય નો ખાસ ઉલ્લેખ કરેલ ન હોય તો પણ આપત્તિ, સ્થાન અને સંદર્ભને આધારે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સહાયક ભૂમિકા એમ બંને રહેશે. (*) આ પ્રતીક ધરાવતા મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સંસ્થા પાસે મધ્યસ્થ અથવા મુખ્ય ભૂમિકા છે અથવા માનવામાં આવે છે , જ્યારે ઉલ્લેખિત અન્યની સીધી અથવા સ્પષ્ટ સહાયક ભૂમિકા છે. ($) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગ: આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મધ્યસ્થ વિભાગ તરીકે કાર્યરત રાજ્ય સરકારનો વિભાગ, દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં એકસમાન નથી.

૭.૧૩.૪ આપત્તિ જોખમ ઘટાડામાં રોકાણ- બિન-માળખાકીય પગલાં

રાસાયણિક આપત્તિઓ (ઔદ્યોગિક)					બિન માળખાકીય પગલા
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૧	• કાયદાના નિયમો, ટેક્નો-કાનૂની શાસન • લાગુ કરવું , પાલન અને દેખરેખ • સંસ્થાકીય વ્યવસ્થાઓ	MOEFCC*, MLBE, MCF, MCOAL, MOCI, MCA, MPFI, MHIPE, MLBE, MMSME, MOM, MNRE, MPNG, MOP, MOR, MSTL, MTEX	<u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> હાલના નિયમો , વિનિયમો, ખાસ કરીને જમીન વપરાશ અને જોખમી ઉદ્યોગોના કાયદાઓની સમીક્ષા કરવી	DMD$, SDMA, DDMA, SPCB, DISH, EFD, INDD, PRIs, ULBs, IBTA	<u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> • જોખમી ઉદ્યોગોમાં વધુ સલામતી સુનિશ્ચિત કરવા અને આપત્તિઓની સંભાવના ઘટાડવા માટે કારખાના નિયમો જેવા સુસંગત નિયમો, ધોરણો અને કાયદા ઘડવા/ મજબૂત કરવા • જોખમી ઉદ્યોગો ગોઠવવા માટે જમીન વપરાશના નિયમોની સમીક્ષા કરવા • MSIHC નિયમોનું પાલન ન માલિકો સામે કાનૂની કાર્યવાહી કરવા માટે કારખાના નિરીક્ષકોને સશક્ત બનાવવા • રાસાયણિક અકસ્માત પીડિતોને વળતર આપવા પીડિતોની તરફેણમાં સુધારો કરવા નિયમોની સમીક્ષા કરવી • વધુ સલામતી સુનિશ્ચિત કરવા અને જોખમી ઉદ્યોગોની નજીકમાં માનવ વસાહતો વિના તટસ્થ વિસ્તાર સુનિશ્ચિત કરવા જમીન વપરાશ ધોરણોમાં સુધારો કરવો • સલામતી ઓડિટ અને આપત્તિ નિવારણના નિયમોના અમલીકરણને મજબૂત બનાવવું
					<u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> • સ્થળ બહાર આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સુવિધાઓમાં ખાનગી

રાસાયણિક આપત્તિઓ (ઔદ્યોગિક)					બિન માળખાકીય પગલા
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૨	જાહેર ખાનગી ભાગીદારી	MCA*, MOEFCC, NDMA, MCF, MOCI, MPFI, MHIPE, MFIN, Private sector**	પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR) માર્ગદર્શન આપવું	DMD$, SDMA, DDMA, IBTA	ભાગીદારીને પ્રોત્સાહન આપવું • ઘટકોમાં ઉદ્યોગો વચ્ચે પરસ્પર સહાયતા જૂથો માટે કાનૂની સહાય પૂરી પાડવી • સ્થળ બહાર આપત્તિ પ્રતિભાવ અને ખતરા વ્યવસ્થાપન વધારવામાં ખાનગી ભાગીદારીને પ્રોત્સાહિત કરવી
3	જોખમ સ્થાનાંતરણ	MFIN*, NDMA, MHA, MAFW	પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR) જીવન અને સંપત્તિ માટે બહુ જોખમી વીમા સહિત જોખમ સ્થાનાંતરણ વસ્થાનો અમલ ટૂંકા ગાળાની (T1) નીતિ માળખુ	DFIN*, DMD$, SDMA, DAG	પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR) જીવન અને સંપત્તિ માટે બહુ જોખમી વીમા સહિત જોખમ સ્થાનાંતરણ વસ્થાનો અમલ ટૂંકા ગાળાની (T1) નીતિ માળખુ

નોંધોઃ (#) સરકારના દરેક મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સરકારી સંસ્થા - કેન્દ્ર અને રાજ્ય નો ખાસ ઉલ્લેખ કરેલ ન હોય તો પણ આપત્તિ, સ્થાન અને સંદર્ભને આધારે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સહાયક ભૂમિકા એમ બંને રહેશે. (*) આ પ્રતીક ધરાવતા મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સંસ્થા પાસે મધ્યસ્થ અથવા મુખ્ય ભૂમિકા છે અથવા માનવામાં આવે છે , જ્યારે ઉલ્લેખિત અન્યની સીધી અથવા સ્પષ્ટ સહાયક ભૂમિકા છે. ($) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગ: આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મધ્યસ્થ વિભાગ તરીકે કાર્યરત રાજ્ય સરકારનો વિભાગ, દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં એકસમાન નથી.

૭.૧૩.૫ ક્ષમતા વિકાસ

રાસાયણિક (ઔદ્યોગિક) આપત્તિઓ					ક્ષમતા વિકાસ
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૧	તાલીમ	MOEFCC*, NIDM, MLBE, MCF, MCOAL, MOCI, MCA, MPFI, MHIPE, MLBE, MMSME, MOM, MNRE, MPNG, MOP, MOR, MSTL, MTEX, MYAS	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • HAZCHEM ના સંચાલન અને નિકાલ અંગે તાલીમ અને ઓપવર્ગ કાર્યક્રમો • SDRF, CDEF, સમુદાય અને સ્વયંસેવકો માટે તાલીમ સહયોગ	DMD$, SDMA, SDRF, ATI, SIRD, SPCB, INDD, DDMA, PRIs, ULBs, IBTA, SLRTI	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> રાજ્ય સરકાર ના કર્મચારીઓ, **CDEF,** સમુદાય અને સ્વયંસેવકો જેવા અન્ય હિસ્સેદારો માટે તાલીમ અને ઓપવર્ગ કાર્યક્રમો.
		NIDM, NDRF, CAPF, MYAS,MOD	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> NSS, NYS, સ્કાઉટ્સ અને ગાઇડ જેવા યુવાનોના તાલીમ કાર્યક્રમોમાં આપત્તિ પ્રતિભાવ, શોધ અને બચાવનો સમાવેશ કરવો	DMD$, SDMA, SIDM, ATI DDMA, PRIs, ULBs, IBTA	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> DRR માં NSS, NYS, સ્કાઉટ્સ અને ગાઇડ જેવા યુવાનોના તાલીમ કાર્યક્રમો <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> ગામના સ્વયંસેવકો, નાગરિકો, ગામ/વોર્ડ સ્તરના નેતાઓ જેવા યુવાનોના તાલીમ કાર્યક્રમોમાં આપત્તિ પ્રતિભાવ, શોધ અને બચાવનો સમાવેશ કરવો

રાસાયણિક (ઔદ્યોગિક) આપત્તિઓ					ક્ષમતા વિકાસ
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૨	અભ્યાસક્રમ વિકાસ	MHRD, AICTE, IITs, UGC,NIDM	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> **HAZCHEM** અને રાસાયણિક આપત્તિ વ્યવસ્થાપન પર વધુ વિશેષતા અને પસંદગીના સમાવેશને પ્રોત્સાહન આપવું	રાજ્યો, IBTA માં વ્યવસાયિક સંસ્થાઓ અને પરિષદો	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> HAZCHEM અને રાસાયણિક આપત્તિ વ્યવસ્થાપન પર વધુ વિશેષતા અને વૈકલ્પિક બાબતો દાખલ કરવી
		MHFW, NLRTI	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> • તાત્કાલિક તબીબી પ્રતિભાવના સંદર્ભમાં વિવિધ સ્તરે તબીબી શિક્ષણમાં ખામીની સમીક્ષા કરવી અને તેને દૂર કરવી • રાસાયણિક દુર્ઘટનાના પીડિતો સાથે વ્યવહાર કરવાના ક્ષેત્રમાં વિશેષતા જરૂરિયાતોની સમીક્ષા કરવી • રાસાયણિક આફતોના ભોગ બનેલાઓની સારવાર માટે જરૂરી સુવિધાઓની સમીક્ષા કરવી અને સુધારો કરવો	HD, DDMA	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં તમામ શૈક્ષણિક સંસ્થાઓમાં સમીક્ષાઓની અમલીકરણની ભલામણો
		કેન્દ્રીય શિક્ષણ બોર્ડ	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> AZCHEM ને લગતા મૂળભૂત DM ખ્યાલો અને સાવચેતીઓનો પરિચય	રાજ્ય શિક્ષણ બોર્ડ	AZCHEM ને લગતા મૂળભૂત DM ખ્યાલો અને સાવચેતીઓનો પરિચય

રાસાયણિક (ઔદ્યોગિક) આપત્તિઓ					ક્ષમતા વિકાસ
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
3	જાગૃતિ નિર્માણ	MOEFCC, NDMA, NDRF, CAPF, NIDM, MLBE, MCF, MCOAL, MOCI, MCA, MPFI, MHIPE, MLBE, MMSME, MOM, MNRE, MPNG, MOP, MOR, MSTL, MTEX	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> • માસ મીડિયા ઝુંબેશ હાથ ધરવી • આપત્તિ જોખમ નિવારણ , શમન અને વધુ સારા જોખમ વ્યવસ્થાપનની સંસ્કૃતિને પ્રોત્સાહન આપવું • જાગૃતિ અભિયાન/ IEC માં વલણ અને વર્તનમાં ફેરફારને પ્રોત્સાહન આપવું <u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> • વીમા/ જોખમ સ્થાનાંતરણના ઉપયોગને પ્રોત્સાહન આપવું • સમૂહ રેડિયોને પ્રોત્સાહન આપવું • DRR અને DM વિશે જાગૃતિ પેદા કરવા માટે નાગરિક સોસાયટી સંસ્થાઓના નેટવર્કને મજબૂત બનાવવું • શ્રમિકોના કાર્યસ્થળે સલામતી અને SOP ના પાલન પર ધ્યાન આપવું	DMD$, SDMA, IPRD, SDRF, F&ES, CDEF, Police, DDMA, PRIs, ULBs, IBTA	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> • માસ મીડિયા ઝુંબેશ હાથ ધરવી • આપત્તિ જોખમ નિવારણ , શમન અને વધુ સારા જોખમ વ્યવસ્થાપનની સંસ્કૃતિને પ્રોત્સાહન આપવું <u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> • જાગૃતિ અભિયાન/ IEC માં વલણ અને વર્તનમાં ફેરફારને પ્રોત્સાહન આપવું • વીમા/ જોખમ સ્થાનાંતરણના ઉપયોગને પ્રોત્સાહન આપવું • DRR અને DM વિશે જાગૃતિ પેદા કરવા માટે નાગરિક સોસાયટી સંસ્થાઓના નેટવર્કને મજબૂત બનાવવું • શ્રમિકોના કાર્યસ્થળે સલામતી અને SOP ના પાલન પર ધ્યાન આપવું • આપત્તિગ્રસ્ત પશુઓની સલામતી , સંભાળ અને રક્ષણ અંગેની માહિતી આપવી
૪	કૃત્રિમ	MOEFCC*, NDMA, NDRF,	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u>	DMD$,	

રાસાયણિક (ઔદ્યોગિક) આપત્તિઓ					ક્ષમતા વિકાસ
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
	નિદર્શન/ અભ્યાસ	લશ્કરી દળ , CAPF, MCF, MCOAL, MOCI, MCA, MPFI, MHIPE, MLBE, MMSME, MOM, MNRE, MPNG, MOP, MOR, MSTL, MTEX	તમામ મંત્રાલયો અને તમામ રાજ્યો/ **UTS** માં આપત્તકાલીન કાર્યક્રમોનું આયોજન અને અમલને પ્રોત્સાહન આપવું	SDMA, INDD, SDRF, F&ES, CivDef, પોલીસ, DDMA, PRIs, ULBs, IBTA	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> સંયુક્ત આયોજન અને આપત્તકાલીન કાર્યક્રમોનો અમલ
૫	મહિલા, સીમાંત અને વિકલાંગોનું સશક્તિકરણ	MSJE*, NDMA, NIDM	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> આપત્તિ વ્યવસ્થાપનના તમામ પાસાઓને આવરી લઇને ક્ષમતા વિકાસમાં લિંગ સંવેદનશીલ અને તર્કસંગત અભિગમોનો સમાવેશ કરવો	DMD$, SDMA, SIDM, ATI, SLRTI, DDMA, PRIs, ULBs, IBTA	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> રાજ્ય, જિલ્લા અને તાલુકા કક્ષાએ આપત્તિ વ્યવસ્થાપનના તમામ પાસાઓને આવરી લઇને ક્ષમતા વિકાસમાં લિંગ સંવેદનશીલ અને તર્કસંગત અભિગમોનો સમાવેશ કરવો
૬	સમુદાય આધારિત આપત્તિ વ્યવસ્થાપન	MOEFCC*, NDMA, NIDM, MORD, MHUA	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> પ્રોત્સાહન, માર્ગદર્શન, સહયોગ	DMD$, SDMA, DDMA, PRIs, ULBs,IBTA	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • બહુ-જોખમી અભિગમ પર આધારિત આપત્તિ વ્યવસ્થાપન અને સામનો કરવાની સમુદાયોની ક્ષમતાને મજબૂત બનાવવી • PRI, SHG, NCC, NSS, યુવાનો, સ્થાનિક સમુદાય સંસ્થાઓને તાલીમ આપવી

નોંધોઃ (#) સરકારના દરેક મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સરકારી સંસ્થા - કેન્દ્ર અને રાજ્ય નો ખાસ ઉલ્લેખ કરેલ ન હોય તો પણ આપત્તિ, સ્થાન અને સંદર્ભને આધારે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સહાયક ભૂમિકા એમ બંને રહેશે. (*) આ પ્રતીક ધરાવતા મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સંસ્થા પાસે મધ્યસ્થ અથવા મુખ્ય ભૂમિકા છે અથવા માનવામાં આવે છે , જ્યારે ઉલ્લેખિત અન્યની સીધી અથવા સ્પષ્ટ સહાયક ભૂમિકા છે. ($) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગ: આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મધ્યસ્થ વિભાગ તરીકે કાર્યરત રાજ્ય સરકારનો વિભાગ, દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં એકસમાન નથી.

૭.૧૪ પરમાણુ અને વિકિરણ ચિકિત્સા સંકટો

૭.૧૪.૧ જોખમને સમજવું

પરમાણુ અને વિકિરણ ચિકિત્સા					જોખમને ઓળખવું
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૧	નિરીક્ષણ અને ચેતવણી નેટવર્ક વિકિરણ દેખરેખને મજબૂત બનાવવું	DAE*, MHA, MOD	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> IERMON પ્રણાલી નેટવર્ક સહિત નિરીક્ષણ, ચેતવણી માટે માળખુ ઊભું કરવું <u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> જાહેરમાં વિકિરણ દેખરેખ અને શોધવાની પ્રણાલીને મજબૂત બનાવવી	DMD$, SDMA, DDMA	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> સલામતી અને નિયમનકારી જરૂરિયાતોને અનુસરવું અને ટેકો આપવો
૨	વિશ્વસનીય અને સમર્પિત સંદેશાવ્યવહાર નેટવર્ક ઊભું કરવું	NDMA	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> છેવાડાના વિસ્તારો સુધી રાષ્ટ્રીય કક્ષાએ વિશ્વસનીય અને સમર્પિત સંદેશાવ્યવહાર નેટવર્ક ઊભું કરવું	DMD$	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> સંચાલન પ્રણાલી વધારવી
3	રેડિયો આઇસોટોપની ગેરકાયદેસર હિલચાલને	DAE*, MHA, MOD, બંદર સત્તામંડળ	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u>	DMD$	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> કેન્દ્રીય સંસ્થાઓ સાથે સંકલન કરવું અને ટેકો

પરમાણુ અને વિકિરણ ચિકિત્સા					જોખમને ઓળખવું
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
	રોકવા માટે નિરીક્ષણ તંત્ર ઊભું કરવું		ઓળખી કાઢેલ તમામ સરહદી ચોકીઓ અને બંદરોએ વિકિરણ શોધક ગોઠવવા		આપવો
४	આપત્તિના ડેટા મેળવવા અને વ્યવસ્થાપન કરવું	MHA*, MOSPI, તમામ મંત્રાલયો અને વિભાગો	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> આપત્તિના નુકસાન અને નુકસાનીના મૂલ્યાંકન અંગેના ડેટાનું વ્યવસ્થિત ડેટા વ્યવસ્થાપન <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> ૨૦૦૫-૨૦૧૫ ની આધાર રેખાએ આપત્તિ નુકસાન અને નુકસાન	DMD$, SDMA, તમામ વિભાગો	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> આપત્તિના નુકસાન અને નુકસાનીના મૂલ્યાંકન અંગેના ડેટાનું વ્યવસ્થિત ડેટા વ્યવસ્થાપન <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> ૨૦૦૫-૨૦૧૫ ની આધાર રેખાએ આપત્તિ નુકસાન અને નુકસાન

નોંધોઃ (#) સરકારના દરેક મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સરકારી સંસ્થા - કેન્દ્ર અને રાજ્ય નો ખાસ ઉલ્લેખ કરેલ ન હોય તો પણ આપત્તિ, સ્થાન અને સંદર્ભને આધારે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સહાયક ભૂમિકા એમ બંને રહેશે. (*) આ પ્રતીક ધરાવતા મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સંસ્થા પાસે મધ્યસ્થ અથવા મુખ્ય ભૂમિકા છે અથવા માનવામાં આવે છે , જ્યારે ઉલ્લેખિત અન્યની સીધી અથવા સ્પષ્ટ સહાયક ભૂમિકા છે. ($) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગ: આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મધ્યસ્થ વિભાગ તરીકે કાર્યરત રાજ્ય સરકારનો વિભાગ, દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં એકસમાન નથી.

૭.૧૪.૨ આંતર સંસ્થાકીય સંકલન

પરમાણુ અને વિકિરણ ચિકિત્સા					આંતર સંસ્થાકીય સંકલન
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૧	એકન્દરે આપત્તિ શાસન	DAE*	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> સંકલન, તકનીકી સાધનો અને સહયોગ આપવો	DMD$, SDMA, RD, HFWD, DDMA, PRIs, ULBs	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • DM યોજનાઓની તૈયારી કરવવી અને અમલીકરણ અને DM કાર્યો સાથે સંસ્થાઓની કામગીરી સુનિશ્ચિત કરવી • આપત્તિ જોખમ વ્યવસ્થાપન અને DRR ને મુખ્ય પ્રવાહમાં લાવવાના તમામ પાસાઓ
૨	પ્રતિભાવ	DAE*, MHA	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> કેન્દ્રીય સહાય માટે મધ્યસ્થ મંત્રાલય	DMD$, SDMA, RD, DDMA, PRIs, ULBs	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> તાત્કાલિક પ્રતિ ભાવનું આયોજન કરવું અને કેન્દ્રીય સંસ્થાઓની મદદ લેવી
૩	ચેતવણીઓ, માહિતી, આંકડા	DAE*, MHA, NEC, NDMA	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> કેન્દ્ર અને રાજ્ય સંસ્થાઓ વચ્ચે ઝડપી , સ્પષ્ટ, અસરકારક પ્રસાર	DMD$, SDMA, RD, DDMA, PRIs, ULBs	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> દૂરસ્થ, ગ્રામીણ અથવા શહેરી માં જોખમ ધરાવતા વિસ્તારોમાં છેવાડાના બધા લોકોને ચેતવણીઓનો પ્રસાર અને નિયમિત અદ્યતન કરવો
૪	બિન માળખાકીય પગલાં	AERB*, BIS	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> • સુધારેલા/ અદ્યતન કરેલા નિયમો, ધોરણો અને નિયમ સંગ્રહો • નવા/અદ્યતન ધોરણો • કાયદા, નિયમો અને નીતિની સમીક્ષા અને સુધારા	DMD$, SDMA, RD, DDMA, PRIs, ULBs	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> રાજ્યની જરૂરિયાત મુજબ ધોરણો/ નિયમ સંગ્રહો અપનાવવા, લાગુ કરવા અને અમલ કરવો

`નોંધોઃ (#) સરકારના દરેક મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સરકારી સંસ્થા - કેન્દ્ર અને રાજ્ય નો ખાસ ઉલ્લેખ કરેલ ન હોય તો પણ આપત્તિ, સ્થાન અને સંદર્ભને આધારે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સહાયક ભૂમિકા એમ બંને રહેશે. (*) આ પ્રતીક ધરાવતા મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સંસ્થા પાસે મધ્યસ્થ અથવા મુખ્ય ભૂમિકા છે અથવા માનવામાં આવે છે , જ્યારે ઉલ્લેખિત અન્યની સીધી અથવા સ્પષ્ટ સહાયક ભૂમિકા છે. ($) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગ: આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મધ્યસ્થ વિભાગ તરીકે કાર્યરત રાજ્ય સરકારનો વિભાગ, દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં એકસમાન નથી.

૭.૧૪.૩ આપત્તિ જોખમ ઘટાડામાં રોકાણ- માળખાકીય પગલાં

પરમાણુ અને વિકિરણ ચિકિત્સા					માળખાકીય પગલાં
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૧	આશ્રયસ્થાનો	NDMA, NBCC, BMTPC, CBRI, SERC, IE(I)	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> તકનીકી સહયોગ	DMD$, SDMA, DDMA, PRIs, ULBs	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> • પરમાણુ સ્થાનોની નજીક કામચલાઉ આશ્રયસ્થાનો તરીકે કામ આપે એવી સલામત ઇમારતો અને સ્થળોની ઓળખ • પરમાણુ સ્થાનો પાસે બહુહેતુક આશ્રયસ્થાનોનું નિર્માણ • લાગુ પડતા બાંધકામ નિયમોનું પાલન સુનિશ્ચિત કરવું
૨	• જીવાણુ મુક્ત કેન્દ્રો • પરમાણુ સુવિધા સુરક્ષા વ્યવસ્થાને મજબૂત બનાવવી	DAE*	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> કિરણોત્સર્ગ સ્ત્રોતોની યોગ્ય યાદી અને નિયંત્રણ પ્રક્રિયાઓ સાથે ભૌતિક સુરક્ષા પ્રણાલીઓને મજબૂત બનાવવી	DMD$, SDMA, DDMA, PRIs, ULBs	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> કેન્દ્રીય સંસ્થાઓ સાથે સંકલન કરવું અને ટેકો આપવો

નોંધોઃ (#) સરકારના દરેક મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સરકારી સંસ્થા - કેન્દ્ર અને રાજ્ય નો ખાસ ઉલ્લેખ કરેલ ન હોય તો પણ આપત્તિ, સ્થાન અને સંદર્ભને આધારે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સહાયક ભૂમિકા એમ બંને રહેશે. (*) આ પ્રતીક ધરાવતા મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સંસ્થા પાસે મધ્યસ્થ અથવા મુખ્ય ભૂમિકા છે અથવા માનવામાં આવે છે ,

જ્યારે ઉલ્લેખિત અન્યની સીધી અથવા સ્પષ્ટ સહાયક ભૂમિકા છે. ($) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગ: આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મધ્યસ્થ વિભાગ તરીકે કાર્યરત રાજ્ય સરકારનો વિભાગ, દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં એકસમાન નથી.

૭.૧૪.૪ આપત્તિ જોખમ ઘટાડામાં રોકાણ- બિન-માળખાકીય પગલાં

પરમાણુ અને વિકિરણ ચિકિત્સા					બિન માળખાકીય પગલાં
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૧	સલામતી ધોરણો અને અન્ય સલામતી અને નિયમનકારી કાનૂની દસ્તાવેજોની ગોઠવણી	AERB*,DAE	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> તમામ પરમાણુ/ વિકિરણ પ્રયોગો, પરિવહન, સલામત કબજો, કચરાની ફેરાફેરી, અંગત સુરક્ષા તબીબી પાસાઓ વગેરે માટે સલામતી અને નિયમનકારી કાનૂની દસ્તાવેજો તૈયાર કરવા	DMD$	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> જરૂરિયાતોને અનુસરવું
૨	નિયમનકારી આવરણમાં સુધારો	AERB*	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> સલામતી અને નિયમનકારી પાસાઓના વધુ સારા આવરણ માટે પ્રાદેશિક નિયમન કેન્દ્રો ઊભા કરવા	DMD$	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> પાલન લાગુ કરવું
૩	જાહેર ખાનગી ભાગીદારી	NDMA, DAE*, MCA*, MCF, MOCI, MPFI, MHIPE, MFIN	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> માર્ગદર્શન આપવું	DMD$, SDMA, DDMA	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સુવિધામાં જાહેર ખાનગી ભાગીદારીને પ્રોત્સાહન આપવું
			<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u>		<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u>

પરમાણુ અને વિકિરણ ચિકિત્સા					બિન માળખાકીય પગલાં
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૪	જોખમ સ્થાનાંતરણ	MFIN*, NDMA, MHA, MAFW	જીવન અને સંપત્તિ માટે બહુ જોખમી વીમા સહિત જોખમ સ્થાનાંતરણ વ્યવસ્થાનો અમલ કરવો ટૂંકા ગાળાની (T1) નીતિ માળખુ	DFIN*, DMD$, SDMA,DAG	જીવન અને સંપત્તિ માટે બહુ જોખમી વીમા સહિત જોખમ સ્થાનાંતરણ વ્યવસ્થાનો અમલ કરવો ટૂંકા ગાળાની (T1) નીતિ માળખુ

નોંધોઃ (#) સરકારના દરેક મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સરકારી સંસ્થા - કેન્દ્ર અને રાજ્ય નો ખાસ ઉલ્લેખ કરેલ ન હોય તો પણ આપત્તિ, સ્થાન અને સંદર્ભને આધારે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સહાયક ભૂમિકા એમ બંને રહેશે. (*) આ પ્રતીક ધરાવતા મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સંસ્થા પાસે મધ્યસ્થ અથવા મુખ્ય ભૂમિકા છે અથવા માનવામાં આવે છે , જ્યારે ઉલ્લેખિત અન્યની સીધી અથવા સ્પષ્ટ સહાયક ભૂમિકા છે. ($) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગઃ આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મધ્યસ્થ વિભાગ તરીકે કાર્યરત રાજ્ય સરકારનો વિભાગ, દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં એકસમાન નથી.

૭.૧૪.૫ ક્ષમતા વિકાસ

પરમાણુ અને વિકિરણ ચિકિત્સા					ક્ષમતા વિકાસ
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
		MHA, DAE*, NDRF, CAPF, MYAS, અન્યો**	પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR) • પરમાણુ/વિકિરણ પ્રયોગો, સલામતી અંગે જનજાગૃતિ વધારવી. પ્રથમ પ્રતિભાવ આપનારા , કર્મચારીને તાલીમ આપવી	DMD$, SDMA, SDRF, DDMA, CDEF,	પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR) રાજ્ય પોલીસ, CDEF, સમુદાય અને સ્વયંસેવકોની તાલીમ

પરમાણુ અને વિકિરણ ચિકિત્સા					ક્ષમતા વિકાસ
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૧	તાલીમ		• SDRF, CDEF, સમુદાય અને સ્વયંસેવકો ને તાલીમ સહયોગ	PRIs, ULBs,	
		MHA, DAE*, MHFW, NDMA, MYAS	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> વિકિરણીય ઘટનાના તબીબી સંચાલનના વિવિધ પાસાઓ પર તબીબી અને તબીબી સહાયકને તાલીમ આપવી	DMD$, DDMA, PRIs, ULBs,	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> પાલન કરવું અને અનુસરવું
૨	અભ્યાસક્રમ વિકાસ	MHRD*, DAE	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> સમગ્ર દેશમાં શાળા/કોલેજના અભ્યાસક્રમમાં સંબંધિત વિષયોનો સમાવેશ થવો જોઈએ	DMD$, SDMA, EDD	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> એ જ અનુસરવા માટે
૩	જાગૃતિ નિર્માણ	DAE*, NDMA, NDRF, CAPF, NIDM	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • માસ મીડિયા ઝુંબેશ હાથ ધરવી • આપત્તિ જોખમ નિવારણ , શમન અને વધુ સારા જોખમ સંચાલનની સંસ્કૃતિને પ્રોત્સાહન આપવું • જાગૃતિ અભિયાન/ IEC માં વલણ અને વર્તનમાં ફેરફારને પ્રોત્સાહન આપવું • વીમા/ જોખમ સ્થાનાંતરણના ઉપયોગને પ્રોત્સાહન આપવું	DMD$, SDMA, SDRF, F&ES,	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • માસ મીડિયા ઝુંબેશ હાથ ધરવી • આપત્તિ જોખમ નિવારણ , શમન અને વધુ સારા જોખમ સંચાલનની સંસ્કૃતિને પ્રોત્સાહન આપવું • જાગૃતિ અભિયાન/ IEC માં વલણ અને વર્તનમાં ફેરફારને પ્રોત્સાહન આપવું • વીમા/ જોખમ સ્થાનાંતરણના ઉપયોગને પ્રોત્સાહન આપવું

પરમાણુ અને વિકિરણ ચિકિત્સા					ક્ષમતા વિકાસ
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
			• સમૂહ રેડિયોને પ્રોત્સાહન આપવું • DRR અને DM વિશે જાગૃતિ પેદા કરવા માટે સિવિલ સોસાયટી સંસ્થાઓના નેટવર્કને મજબૂત બનાવવું	CDEF, પોલીસ, DDMA, PRIs,ULBs	• સમૂહ રેડિયોને પ્રોત્સાહન આપવું DRR અને DM વિશે જાગૃતિ પેદા કરવા માટે સિવિલ સોસાયટી સંસ્થાઓના નેટવર્કને મજબૂત બનાવવું • આપત્તિગ્રસ્ત પશુઓની સલામતી , સંભાળ અને રક્ષણ અંગેની માહિતી આપવી
૪	નકલી નિદર્શન/ પ્રયોગો	DAE*, NDMA, NDRF, તમામ સરકારી મંત્રાલયો/ સંસ્થાઓ, સશસ્ત્ર દળો, CAPF	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> તમામ મંત્રાલયો અને તમામ રાજ્યો/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશો દ્વારા આપત્તકાલીન કાર્યક્રમો ના આયોજન અને અમલને પ્રોત્સાહન આપવું		<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> આપત્તકાલીન કાર્યક્રમો નું સંયુક્ત આયોજન અને અમલ કરવો
૫	પ્રતિભાવ માટે ક્ષમતા વિકસાવવી	MHA*, NCMC, DAE, MOD, AERB	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> પરમાણુ અને વિકિરણીય કટોકટી માટે રાષ્ટ્રીય યોજના તૈયાર કરવી	DMD$, SDMA	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> રાજ્ય અને જિલ્લા યોજનાઓ તૈયાર કરવી
		MHA*, MOD, DAE	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> • મહાનગરો અને અન્ય મહત્વના શહેરો ની પરમાણુ/વિકિરણીય કટોકટી વ્યવસ્થાપન યોજના તૈયાર કરવી	DMD$, SDMA, DDMA, PRIs,	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> MHA, DAE માર્ગદર્શિકાનું પાલન કર વું તપાસ ક્ષમતા કેળવવી

પરમાણુ અને વિકિરણ ચિકિત્સા					ક્ષમતા વિકાસ
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
			• સંવેદનશીલ સ્થળો પર નિરીક્ષણ અને વહેલી શોધ ક્ષમતા	ULBs, રાજ્ય પોલીસ	
		મંત્રાલયો અને વિભાગો	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> રાષ્ટ્રીય યોજનાને અનુરૂપ પોતાની યોજનાઓ તૈયાર કરવી	DMD$, SDMA	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> રાષ્ટ્રીય યોજનાને અનુરૂપ પોતાની યોજનાઓ તૈયાર કરવી
૬	તબીબી વ્યવસ્થાપન પર વ્યાપક યોજના તૈયાર કરવી	MOH&FW*, DAE, MOD	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> સ્થળે, બહાર અને સાર્વજનિક પ્રસંગોએ પરમાણુ/ વિકીરણીય કટોકટી યોજના તૈયાર કરવી	DMD$, SDMA, DDMA, PRIs, ULBs	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> અનુસરવા અને ખાતરી કરવા માટે
		MoH&FW*, DAE	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> માર્ગદર્શન	DMD$, SDMA, DDMA, PRIs, ULBs	<u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> •કિરણોત્સર્ગની ઇજાઓની સારવાર માટે તૃતીય સંભાળ હોસ્પિટલો ઊભી કરવી •પસંદગીના શહેરોમાં પૂરતી ક્ષમતાની પ્રાથમિક અને ગૌણ સંભાળ હોસ્પિટલો ઊભી કરવી.
૭	સજ્જતા	DAE*, NDRF, CAPF, MoH&FW	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> વિકિરણ શોધ નિરીક્ષણ ઉપકરણો, સલામતી સરસામાન, પ્રાથમિક સારવાર દવાઓનો પૂરતો સ્ટોક	DMD$, SDMA, DDMA, Police	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> આરોગ્ય અને પોલીસ વિભાગને યોગ્ય રીતે સજ્જ કરવા

પરમાણુ અને વિકિરણ ચિકિત્સા					ક્ષમતા વિકાસ
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
			રાખવો		
		DAE*, NDRF	<u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> સમયસર કોઈપણ બનાવને આવરી લેવા માટે દેશભરમાં પૂરતી સંખ્યામાં ERC ની સ્થાપના કરવી જોઈએ	DMD$, SDMA, DDMA, Police	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> આરોગ્ય અને પોલીસ વિભાગને યોગ્ય રીતે સજ્જ કરવા
		MHUA	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> કટોકટી આશ્રયસ્થાનો તરીકે સમુદાય ઇમારતો/શાળાઓ/હોસ્પિટલો જેવા ઉપયોગી સ્થાનો/ઇમારતોની ઓળખ કરવી	DMD$, SDMA, DDMA	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> સ્થાનોને ઓળખવામાં મદદ કરવી અને ખાલી કરાવવાની યોજનાઓની ખાતરી કરવી
		MAFW, MoH&FW*	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> અસરગ્રસ્ત લોકો માટે આશ્રયસ્થાનોમાં ખોરાક , પાણી, દવાઓ અને અન્ય રાહત સામગ્રીની જોગવાઈ કરવી જોઈએ	DDMA, PRIs, ULBs	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> અસરગ્રસ્ત લોકો માટે આશ્રયસ્થાનોમાં ખોરાક , પાણી, દવાઓ અને અન્ય રાહત સામગ્રીની જોગવાઈ કરવી જોઈએ
		MoH&FW*, DAE, DRDO	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> દરેક જિલ્લામાં ઓછામાં ઓછા એક અને દરેક મહાનગરમાં ઓછામાં ઓછા બે ફરતા વિકિરણીય	DDMA, PRIs, ULBs	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> ફરતી વિકિરણીય પ્રયોગશાળા ઊભી કરવા ટેકો આપવો

પરમાણુ અને વિકિરણ ચિકિત્સા					ક્ષમતા વિકાસ
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
			પ્રયોગશાળા એકમ ઊભા કરવા		
		MoH&FW, AERB*, MHA, NDMA	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> વિકિરણીય સલામતી અધિકારીઓ , તાલીમ પામેલા તબીબી કર્મચારીઓ , પ્રથમ પ્રતિભાવ આપનારાઓ , તાલીમી સ્વયંસેવકો વગેરેની નિમણૂક કરવી અને વિસ્તારવાર વિગતો જાળવણી.	DMD$, SDMA, DDMA, PRIs, ULBs	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> જિલ્લાવાર ડેટા જાળવવા

નોંધોઃ (#) સરકારના દરેક મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સરકારી સંસ્થા - કેન્દ્ર અને રાજ્ય નો ખાસ ઉલ્લેખ કરેલ ન હોય તો પણ આપત્તિ, સ્થાન અને સંદર્ભને આધારે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સહાયક ભૂમિકા એમ બંને રહેશે. (*) આ પ્રતીક ધરાવતા મંત્રાલય , વિભાગ અથવા સંસ્થા પાસે મધ્યસ્થ અથવા મુખ્ય ભૂમિકા છે અથવા માનવામાં આવે છે , જ્યારે ઉલ્લેખિત અન્યની સીધી અથવા સ્પષ્ટ સહાયક ભૂમિકા છે. ($) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગ: આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મધ્યસ્થ વિભાગ તરીકે કાર્યરત રાજ્ય સરકારનો વિભાગ, દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં એકસમાન નથી.

૭.૧૫ જૈવિક અને જાહેર આરોગ્ય કટોકટી (BPHE)

૭.૧૫.૧ જોખમને સમજવું

જૈવિક અને જાહેર આરોગ્ય કટોકટી (BPHE)					જોખમને સમજવું
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૧	અવલોકન નેટવર્ક્સ, માહિતી પ્રણાલીઓ , દેખરેખ, સંશોધન, આગાહી, પૂર્વ ચેતવણી અને પ્રાદેશિકતા/ નકશાકરણ	MHFW*(NCDC) , MAFW, MHA, MOD, MOES, MOEFCC, MOR, MLBE, MEITY, NDMA	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • તાલીમને સમર્થન આપવું • તકનિકી સમર્થનનો વિસ્તાર કરવો <u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> • પૂર્વ ચેતવણી પ્રણાલી ઊભી કરવી • પ્રાદેશિક સ્તરે IDSP અને પૂર્વ ચેતવણી પ્રણાલીને મજબૂત બનાવવી • રોગચાળાના રોગનું નકશાકરણ • આરોગ્ય સુવિધાઓનું નકશાકરણ	HFWD*, DMD$, SDMA, RD, DRD, UDD, DWSD, EDD, PD, EFD, AHD, WCD, PRI/ULB, SLRTI, DDMA	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> ધારાધોરણો અનુસાર નિવારક પગલાં લેવા <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> સંકલિત આરોગ્ય તકેદારી પ્રણાલીને મજબૂત બનાવવી <u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> • ચેતવણીઓની આપ-લે માટે સમુદાય આધારિત નેટવર્કની સ્થાપના અને જાળવણી • IDSP ને મજબૂત બનાવવું <u>લાંબા ગાળાની (T3)</u> રાજ્યોએ દરેક રાજ્યમાં લાગુ પડતી શરૂઆત અનુસાર IMD ની ચેતવણી પ્રણાલીમાં ફેરફાર કરવો જોઈએ અથવા તેને અપનાવવો જોઈએ
૨	જોખમના ખતરાની	MHFW*,	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • અભ્યાસો, દસ્તાવેજીકરણ અને સંશોધનને પ્રોત્સાહન આપવું	HFWD, DMD$,	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR))</u> • HRVCA અદ્યતન કરવું • સંવેદનશીલ વસ્તી/ સમુદાયો/ વસાહતોની ઓળખ કરવી

જૈવિક અને જાહેર આરોગ્ય કટોકટી (BPHE)					જોખમને સમજવું
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
	સંવેદનશીલતા અને ક્ષમતા મૂલ્યાંકન (HRVCA)	MAFW*, MHA, MOD, MOES, MOEFCC, MSJE, NDMA	• તાલીમ અને તકનીકી સહાય આપવી • સામાજિક, ભૌતિક, આર્થિક, પારિસ્થિતિક, લિંગ, સામાજિક સમાવેશ અને તર્કસંગત પાસાઓને આવરી લેતી સંવેદનશીલતા અને ક્ષમતા પર અભ્યાસો **<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u>** • માર્ગદર્શિકાઓ તૈયાર કરવી	SDMA, DRD, UDD, DWSD, EFD, AHD, WCD, DSJE, PRI, ULB, SLRTI, DDMA	• ખાસ ધ્યાન રાખવાપાત્ર વર્ગોની ઓળખ કરવી • સાધનો અને માનવ સંસાધન જરૂરિયાતોનું ઓડિટ કરવું **<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u>** નિષ્ણાતો અને હિસ્સેદારો સાથે પરામર્શ કરવા તંત્રની રચના કરવી / મજબૂતીકરણ કરવું
3	ચેતવણીઓ, ડેટા અને માહિતીનો પ્રસાર	MHFW, MHA, MOD, MOES, MAFW, MOEFCC, NDMA	**<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u>** • તાલીમને સમર્થન આપવું • તકનિકી સમર્થનનો વિસ્તાર કરવો	HFWD*, DMD$, SDMA, DRD, UDD, DWSD, EDD, PD, EFD, AHD, WCD, PRI, ULB, SLRTI, DDMA	**<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u>** • જાગૃતિ નિવારક પગલાં લેવા • અખબારો, ઈલેક્ટ્રોનિક અને સોશિયલ મીડિયા દ્વારા જાગૃતિ નિર્માણ માટે IEC નું વ્યાપક અભિયાન કરવું **<u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u>** • વૃદ્ધો, નાના બાળકો, ખુલ્લામાં કામ કરતા શ્રમિકો કામદારો ઝૂંપડપટ્ટીવાસીઓ જેવા અત્યંત સંવેદનશીલ વર્ગો માટે વિશિષ્ટ સંદેશાઓ

જૈવિક અને જાહેર આરોગ્ય કટોકટી (BPHE)					જોખમને સમજવું
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૪	આપત્તિ ડેટા મેળવવા અને વ્યવસ્થાપન	MHA*, MOSPI, તમામ મંત્રાલયો અને વિભાગો	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> આપત્તિ નુકસાનના અને નુકસાનીના મૂલયાંકન અંગેના ડેટાનું વ્યવસ્થિત ડેટા વ્યવસ્થાપન કરવું <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> ૨૦૦૫-૨૦૧૫ ની આભાર રેખાએ આપત્તિ નુકસાન અને હાનિ	DMD$, SDMA, all depts.	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> આપત્તિ નુકસાનના અને નુકસાનીના મૂલયાંકન અંગેના ડેટાનું વ્યવસ્થિત ડેટા વ્યવસ્થાપન કરવું <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> ૨૦૦૫-૨૦૧૫ ની આભાર રેખાએ આપત્તિ નુકસાન અને હાનિ

નોંધોઃ (#) સરકારના દરેક મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સરકારી સંસ્થા - કેન્દ્ર અને રાજ્ય નો ખાસ ઉલ્લેખ કરેલ ન હોય તો પણ આપત્તિ, સ્થાન અને સંદર્ભને આધારે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સહાયક ભૂમિકા એમ બંને રહેશે. (*) આ પ્રતીક ધરાવતા મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સંસ્થા પાસે મધ્યસ્થ અથવા મુખ્ય ભૂમિકા છે અથવા માનવામાં આવે છે , જ્યારે ઉલ્લેખિત અન્યની સીધી અથવા સ્પષ્ટ સહાયક ભૂમિકા છે. ($) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગઃ આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મધ્યસ્થ વિભાગ તરીકે કાર્યરત રાજ્ય સરકારનો વિભાગ, દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં એકસમાન નથી.

૭.૧૫.૨ આંતર સંસ્થાકીય સંકલન

જૈવિક અને જાહેર આરોગ્ય કટોકટી (BPHE)					આંતર સંસ્થાકીય સંકલન
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૧	એકન્દરે આપત્તિ શાસન	MHFW, MHA, MOD, MOES, MAFW, MOEFCC, MOR, MLBE, NDMA	પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR) • માર્ગદર્શિકા તૈયાર કરવી • આરોગ્ય સંભાળમાં DRR ના મુખ્ય પ્રવાહને પ્રોત્સાહન આપવું • વિવિધ સ્થાનોના અનુભવના આધારે અમલીકરણ માટે તકનીકી માહિતી • NGOs/CSOs સાથે સહયોગ કરવો	HFWD, DMD$, SDMA, RD, DRD, UDD, DWSD, EDD, PD, EFD, AHD, WCD, PRI, ULB, DDMA	ટૂંકા ગાળાની (T1) • રાજ્યમાં વિશિષ્ટ પરિસ્થિતિ મુજબ અમલ કરવો • અધિકારીઓ અને સંસ્થાઓ સાથે ટીમ એકત્રીકરણ અને સંકલન કરવું • સ્થાનિક વહીવટી તંત્રને સામેલ કરવું મધ્યમ ગાળાની (T2) • વિવિધ શરૂઆતને અનુરૂપ રંગ સંજ્ઞાના આધારે આગાહીઓ, પૂર્વ ચેતવણી અને ચેતવણી પ્રણાલી અંગે રાજ્ય MOES (IMD) કચેરી સાથે સંકલન • ભૂમિકાઓ અને માહિતી સાથે સ્પષ્ટ રીતે ચિહ્નિત થયેલ સ્પષ્ટ વ્યાખ્યા મુજબ આંતર સંસ્થા આપત્તકાલીન પ્રતિભાવ યોજના તૈયાર કરવી લાંબા ગાળાની (T3) • રાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓ / નિષ્ણાતો સાથે સ્થાનિક સંસ્થાઓની ભાગીદારી કરવી • અન્ય દેશો/શહેરોમાં વિકસિત HAPs ને

	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
					અપનાવીને મૃત્યુદર અને રોગચાળા પર અસર નું નિરીક્ષણ અને મૂલ્યાંકન અમલીકરણ
૨	સજ્જતા અને પ્રતિભાવ	MHFW*, MHA, MOD,MAFW, MOEFCC, MLBE	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> • રોગચાળાના સર્વેક્ષણના આધારે સંકલિત તકેદારી પ્રણાલીને મજબૂત બનાવવી; કોઈપણ રોગ ફાટી નીકળવાની શોધ અને તપાસ કરવી • HEOC નો વિકાસ અને કેન્દ્રિત EOC સાથે તેનું એકીકરણ કરવું • જૈવિક કટોકટી માટે વિશિષ્ટ પ્રતિભાવ ક્ષમતાઓ વિકસાવવી • પ્રાણીઓ અને કૃષિ પાકો , ખાસ કરીને ખાદ્ય પાકો સંબંધિત જૈવિક સલામતીના મુદ્દાઓ માટે સજ્જતા વિકસાવવી	HFWD*, DMD$, SDMA, RD, DRD, UDD, DWSD, EDD, PD, EFD, AHD, WCD, PRI, ULB, DDMA	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> • ઝડપી આરોગ્ય મૂલ્યાંકન અને પ્રયોગશાળા સહાયની જોગવાઈ કરવી • જૈવિક કટોકટીના પરિણામે ગૌણ કટોકટીનો સામનો કરવા માટે જાહેર આરોગ્ય પગલાંની સંસ્થા
3			<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u>		<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u>

જૈવિક અને જાહેર આરોગ્ય કટોકટી (BPHE)					આંતર સંસ્થાકીય સંકલન
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
	ચેતવણીઓ, માહિતી, ડેટા	MHFW*, MHA, MOD, MOES, MAFW, MOEFCC, MOR, MLBE, NDMA	• જાહેર જાગૃતિ અને સમુદાયને પહોંચાડવી • દસ્તાવેજીકરણ કરવું • રાજ્યો પાસેથી માહિતી મેળવવી **<u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u>** • યોજનાની સમીક્ષા/ અદ્યતન માટે જરૂરી ડેટા/ માહિતી એકત્રિત કરવી • રાષ્ટ્રીય સ્તરના ડેટાબેઝની જાળવવા	HFWD*, DMD$, SDMA, RD, DRD, UDD, DWSD, EDD, PD, EFD, AHD, WCD, PRI/ULB, SLRTI, DDMA	• સતર્કતા/ચેતવણીઓનું પાલન કરવું • "શું કરવું અને શું ન કરવું" તે સ્થાનિક ભાષાઓમાં ઉપલબ્ધ હોવું જોઈએ અને વ્યાપકપણે પ્રસારિત થવું જોઈએ • દૂરસ્થ, ગ્રામીણ અથવા શહેરી બધાને ચેતવણીઓનો પ્રસાર, છેલ્લે સુધી કરવો • જોખમ ધરાવતા વિસ્તારો ના લોકો માટે નિયમિત અદ્યતન કરવું **<u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u>** યોજનાની સમીક્ષા/ અદ્યતન માટે જરૂરી ડેટા/ માહિતી એકત્રિત કરવી

નોંધોઃ (#) સરકારના દરેક મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સરકારી સંસ્થા - કેન્દ્ર અને રાજ્ય નો ખાસ ઉલ્લેખ કરેલ ન હોય તો પણ આપત્તિ, સ્થાન અને સંદર્ભને આધારે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સહાયક ભૂમિકા એમ બંને રહેશે. (*) આ પ્રતીક ધરાવતા મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સંસ્થા પાસે મધ્યસ્થ અથવા મુખ્ય ભૂમિકા છે અથવા માનવામાં આવે છે , જ્યારે ઉલ્લેખિત અન્યની સીધી અથવા સ્પષ્ટ સહાયક ભૂમિકા છે. ($) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગ: આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મધ્યસ્થ વિભાગ તરીકે કાર્યરત રાજ્ય સરકારનો વિભાગ, દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં એકસમાન નથી.

૭.૧૫.૩ આપત્તિ જોખમ ઘટાડામાં રોકાણ- માળખાકીય પગલાં

જૈવિક અને જાહેર આરોગ્ય કટોકટી (BPHE)					માળખાકીય પગલાં
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૧	પ્રતિભાવ મજબૂત બનાવવો	MHFW*, MHA, MOD, MOES, MAFW, MOEFCC, NDMA	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> • હોસ્પિટલ પહેલાની સંભાળ અને તાત્કાલિક તબીબી સંભાળ (EMC) નેટવર્કને મજબૂત બનાવવું • શમન યોજનાઓ ઘડવા માટે માળખાકીય જરૂરિયાતોને ઓળખવી • પાણી, ખોરાક, આશ્રય, તબીબી સંભાળ, સ્વચ્છતા અને આરોગ્ય માટે લઘુતમ ધોરણો ઠરાવવા • EMT પ્રતિભાવ મિકેનિઝમને રાષ્ટ્રીય અને આંતરરાષ્ટ્રીય સ્તરે અને IHR માળખાને મજબૂત બનાવવું	HFWD*, DMD$, SDMA, RD, DRD, UDD, DWSD, EDD, PD, EFD, AHD, WCD, PRI/ULB, SLRTI,DDMA	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> • પૂરતી શુદ્ધિકરણ પ્રણાલીઓ, સઘન સંભાળ કેન્દ્ર (ICUs) અને દાબ નિયંત્રક અને જંતુમુક્ત હવા સાથે અલગ વોર્ડ બનાવવો • જૈવિક કટોકટીના પ્રતિભાવ સાથે સંકળાયેલા તમામ આરોગ્ય કર્મચારીઓ માટે પૂરતા અંગત સુરક્ષા સાધનો (PPE) <u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> • નેટવર્ક તબીબી સહાય સુવિધાઓને મજબૂત કરવી/મુખ્ય પ્રવાહમાં લાવવી • પ્રથમ તબીબી પ્રભિભાવ આપનારાઓ (MFRs)/ ઝડપી પ્રતિભાવ તબીબી ટીમો (QRMTs) ને તમામ સામગ્રી પરિવહન અને સહાયતાથી સજ્જ કરવું <u>લાંબા ગાળાની (T3)</u> • રાસાયણિક, જૈવિક, કિરણોત્સર્ગી અને પરમાણુ (CBRN) કટોકટીનો સામનો કરવા માટે નિર્ધારિત હોસ્પિટલોનો દરજ્જો ઊંચો લાવવો • રાજ્યની એમ્બ્યુલન્સ/પરિવહન સેવાઓ , રાજ્ય

જૈવિક અને જાહેર આરોગ્ય કટોકટી (BPHE)					માળખાકીય પગલાં
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
					પોલીસ વિભાગો અને અન્ય કટોકટી સેવાઓ સાથે યોગ્ય આંતરિક-હોસ્પિટલ અને આંતર-જોડાણ સાથે સંચાર અને નેટવર્કિંગ પ્રણાલી • ફરતી ટેલી-આરોગ્ય સેવાઓ અને ફરતી હોસ્પિટલો
૨	તબીબી સુવિધા વધારવી	MHFW*, MHA, MOD	**મધ્યમ ગાળાની (T2)** • માર્ગદર્શિકા અને તકનીકી સહાય • વિશિષ્ટ આરોગ્ય સંભાળ અને પ્રયોગશાળા સુવિધાઓ **લાંબા ગાળાની (T3)** • દરેક જિલ્લામાં ઓછામાં ઓછી એક એવી પ્રયોગશાળા સાથે જાહેર આરોગ્ય પ્રયોગશાળાઓની સાંકળ બનાવવી • રસીઓ અને એન્ટિબાયોટિક્સ વગેરે જેવી આવશ્યક તબીબી પુરવઠો • સંસર્ગનિષેધ સુવિધાઓ ઊભી કરવા અને મજબૂત કરવા માટે માર્ગદર્શન	HFWD*, DMD$, SDMA, DRD, UDD, WCD, PRI, ULB, DDMA	**મધ્યમ ગાળાની (T2)** • જૈવિક કટોકટી/ ઘટનાઓને ઉકેલવા માટે વિશેષ આરોગ્ય સંભાળ અને પ્રયોગશાળા સુવિધાઓ **લાંબા ગાળાની (T3)** • સંસર્ગનિષેધ સુવિધાઓ ઊભી કરવા અને મજબૂત કરવા • દરેક જિલ્લામાં ઓછામાં ઓછી એક પ્રયોગશાળા ઊભી કરવી

નોંધોઃ (#) સરકારના દરેક મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સરકારી સંસ્થા - કેન્દ્ર અને રાજ્ય નો ખાસ ઉલ્લેખ કરેલ ન હોય તો પણ આપત્તિ, સ્થાન અને સંદર્ભને આધારે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સહાયક ભૂમિકા એમ બંને રહેશે. (*) આ પ્રતીક ધરાવતા મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સંસ્થા પાસે મધ્યસ્થ અથવા મુખ્ય ભૂમિકા છે અથવા માનવામાં આવે છે ,

જ્યારે ઉલ્લેખિત અન્યની સીધી અથવા સ્પષ્ટ સહાયક ભૂમિકા છે. ($) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગ: આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મધ્યસ્થ વિભાગ તરીકે કાર્યરત રાજ્ય સરકારનો વિભાગ, દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં એકસમાન નથી.

૭.૧૫.૪ આપત્તિ જોખમ ઘટાડામાં રોકાણ- બિન-માળખાકીય પગલાં

જૈવિક અને જાહેર આરોગ્ય કટોકટી (BPHE)					બિન માળખાકીય પગલાં
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૧	ટેકનો-કાનૂની શાસન	MHFW*, MHA, MOD, MAFW, NDMA	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> માર્ગદર્શન અને સમર્થન આપવું <u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> • આપત્તિ વ્યવસ્થાપન અધિનિયમ, ૨૦૦૫ સાથે BPHE ને લગતા બંધબેસતા ધોરણો અને નિયમો BPHE કાર્યક્રમોના વધુ સારી રીતે અમલીકરણ માટે જો જરૂરી હોય તો કોઈપણ અધિનિયમ , નિયમ અથવા વિનિયમ ઘડવા/સુધારવા	HD, DMD$, SDMA, RD, DRD, UDD, DWSD, EDD, PD, EFD, AHD, WCD, PRI, ULB, DDMA	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> સંસ્થાકીય વ્યવસ્થાઓને મજબૂત બનાવવી <u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> BPHE કાર્યક્રમોના વધુ સારી રીતે અમલીકરણ માટે જો જરૂરી હોય તો કોઈપણ અધિનિયમ , નિયમ અથવા વિનિયમ ઘડવા/સુધારવા
૨	જૈવ સુરક્ષા અને જૈવ સલામતી	MHFW*, MHA, MOD, MOES, MAFW,	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • જૈવ સલામતી અને જૈવિક સુરક્ષા જોગવાઈઓનું ચુસ્ત પાલન કરવું • રોગચાળો અટકાવવા માટે પર્યાવરણીય દેખરેખ રાખવી • સંવર્ધન સ્થાનોને દૂર કરવા માટે સંકલિત રોગવાહક વ્યવસ્થાપન	HD, DMD$, SDMA, AHD, PRI,	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • જૈવ સલામતી અને જૈવિક સુરક્ષા જોગવાઈઓનું ચુસ્ત પાલન કરવું

જૈવિક અને જાહેર આરોગ્ય કટોકટી (BPHE)					બિન માળખાકીય પગલાં
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
	પગલાં અને પર્યાવરણીય વ્યવસ્થાપન	MOEFCC	• રોગવાહક નિયંત્રણ માટે જૈવિક અને રાસાયણિક હસ્તક્ષેપ • રોગચાળો પેદા કરે તેવા જૈવિક વાહકોના વિક્ષેપને રોકવા માટે પાણી પુરવઠા અને ગટર વ્યવસ્થાનું નિરીક્ષણ કરવું	ULB, SLRTI,DDMA	• રોગચાળો અટકાવવા માટે પર્યાવરણીય દેખરેખ રાખવી
3	જોખમ સ્થાનાંતરણ	MFIN*, NDMA, MHA, MAFW	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> જીવન અને સંપત્તિ માટે બહુ જોખમી વીમા સહિત જોખમ સ્થાનાંતરણ વ્યવસ્થાનો અમલ કરવો <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> નીતિ માળખુ	DFIN*, DMD$, SDMA,DAG	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> જીવન અને સંપત્તિ માટે બહુ જોખમી વીમા સહિત જોખમ સ્થાનાંતરણ વ્યવસ્થાનો અમલ કરવો <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> નીતિ માળખુ

નોંધોઃ (#) સરકારના દરેક મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સરકારી સંસ્થા - કેન્દ્ર અને રાજ્ય નો ખાસ ઉલ્લેખ કરેલ ન હોય તો પણ આપત્તિ, સ્થાન અને સંદર્ભને આધારે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સહાયક ભૂમિકા એમ બંને રહેશે. (*) આ પ્રતીક ધરાવતા મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સંસ્થા પાસે મધ્યસ્થ અથવા મુખ્ય ભૂમિકા છે અથવા માનવામાં આવે છે , જ્યારે ઉલ્લેખિત અન્યની સીધી અથવા સ્પષ્ટ સહાયક ભૂમિકા છે. ($) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગઃ આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મધ્યસ્થ વિભાગ તરીકે કાર્યરત રાજ્ય સરકારનો વિભાગ, દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં એકસમાન નથી.

૭.૧૫.૫ ક્ષમતા વિકાસ

જૈવિક અને જાહેર આરોગ્ય કટોકટી (BPHE)					ક્ષમતા વિકાસ
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૧	માનવ સંસાધન વિકાસ અને તાલીમ	MHFW*, MHA, NDRF, MOD, AYUSH, MOES, MAFW, MOEFCC, NIDM, MYAS	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> SDRF, CDEF, સમુદાય અને સ્વયંસેવકો ની તાલીમને સહયોગ આપવો <u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> રાષ્ટ્રીય આપત્તિ પ્રતિભાવ દળ (NDRF), પ્રથમ તબીબી પ્રતિભાવ આપનારા, તબીબી વ્યવસાયિકો , તબીબી સહાયકો અને અન્ય આપત્તકાલીન પ્રતિભાવ આપનારાને સશક્ત બનાવવા <u>લાંબા ગાળાની (T3)</u> • માનસિક સ્વાસ્થ્ય અને મનોવૈ જ્ઞાનિક સારવારના ક્ષેત્રોમાં BPHE ના વિલંબિત પ્રભાવોની દેખરેખ અને સંચાલન માટે માનવ સંસાધનોનો વિકાસ કરવો • હોસ્પિટલ વહીવટકર્તા, નિષ્ણાતો, તબીબી અધિકારીઓ, નર્સો અને અન્ય આરોગ્ય સંભાળ કર્મચારીઓ માટે કટોકટીની દવા અને જૈવિક કટોકટી વ્યવસ્થાપન ક્ષેત્રોમાં	HFWD*, DMD$, SDMA, SDRF, RD, DRD, UDD, DWSD, EDD, PD, EFD, AHD, WCD, PRI, ULB, SIRD, SLRTI, DDMA	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> CDEF, સમુદાય અને સ્વયંસેવકો ની તાલીમને સહયોગ આપવો <u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> • ચાંપતી દેખરેખ માટે તાલીમ • ઝડપી તબીબી પ્રતિભાવ ટીમો ગોઠવવાની તાલીમ • તમામ આરોગ્ય અને સંલગ્ન આરોગ્ય સેવા વ્યવસાયો, આયુષ ડોકટરો અને વ્યવસાયીઓ , સમુદાય આરોગ્ય કાર્યકરો, આશા, MPWS, ANM અને આંગણવાડી કાર્યકરો માટે તાલીમ. <u>લાંબા ગાળાની (T3)</u> પ્રાથમિક સારવાર અને સામાન્ય સારવાર માટે સમુદાય જાગૃતિ કાર્યક્રમોનું આયોજન

જૈવિક અને જાહેર આરોગ્ય કટોકટી (BPHE)					ક્ષમતા વિકાસ
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
			તાલીમ કાર્યક્રમો • NCC, NYKS, સ્કાઉટ્સ અને ગાઇડ્સ અને NSS દ્વારા યુવાનો માટે તાલીમ		
૨	જ્ઞાન વ્યવસ્થાપન અને અભ્યાસક્રમ વિકાસ	MHFW*, MOD, MOES, MAFW, MOEFCC, MHRD,NIDM	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • શૈક્ષણિક અભ્યાસક્રમ દ્વારા BPHE વ્યવસ્થાપનનું પાયાનું જ્ઞાન સામેલ કરવું • આરોગ્ય કટોકટી કર્મચારીઓ ને યોગ્ય શિક્ષણ અને તાલીમ માટે સહાયોગ • નિયમિત અંતરાલો એ સતત તબીબી શિક્ષણ કાર્યક્રમો અને શિબિરોને પ્રોત્સાહન આપવું • જાહેર, ખાનગી અને કોર્પોરેટ ક્ષેત્રની તેમની સક્રિય ભાગીદારી અને તેમની સંવેદનશીલતા માટે ભૂમિકા નક્કી કરવી	HFWD*, DMD$, DRD, UDD, EDD, EFD, AHD, SLRTI, PRI, ULB,DDMA	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • શૈક્ષણિક અભ્યાસક્રમ દ્વારા BPHE વ્યવસ્થાપનનું પાયાનું જ્ઞાન સામેલ કરવું • અધિકારીઓને યોગ્ય શિક્ષણ અને તાલીમ • નિયમિત અંતરાલો એ સતત તબીબી શિક્ષણ કાર્યક્રમો અને શિબિરોને પ્રોત્સાહન આપવું • જાહેર, ખાનગી અને કોર્પોરેટ ક્ષેત્રની તેમની સક્રિય ભાગીદારી અને તેમની સંવેદનશીલતા માટે ભૂમિકા નક્કી કરવી
3					<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • જાગૃતિ, સતર્કતા અને સજ્જતાને પ્રોત્સાહન આપવું • જનતા, પંચાયતી રાજ / શહેરી સ્થાનિક સંસ્થાઓ માટે તાલીમ કાર્યક્રમો

જૈવિક અને જાહેર આરોગ્ય કટોકટી (BPHE)					ક્ષમતા વિકાસ
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
	જાગૃતિ સર્જન	MHFW*, MOES, MAFW, MOEFCC, MLBE, NDMA, MOIB, NIDM	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • જાગૃતિ અભિયાન/ IEC ને ટેકો આપવો • જૈવિક જંતુઓ દ્વારા થતી કટોકટીઓ વિશે જાગૃતિ પેદા કરવા માટે સમાજ સંસ્થાઓનું સહયોગ નેટવર્ક	HFWD*, DMD$, SDMA, IPRD, DRD, UDD, DWSD, EDD, PD, EFD, AHD, WCD, PRI/ULB, SLRTI, SIHFW, DDMA	• પ્રાથમિક સારવાર માટે સમુદાય જાગૃતિ કાર્યક્રમ • જૈવિક જંતુઓ દ્વારા થતી તબીબી કટોકટીની અસરોને ઘટાડવા માટે શું કરવું અને શું ન કરવું • અંગત સ્વચ્છતાના મહત્વ વિશે જાગૃતિ • સામાજિક, વંશીય અને ધાર્મિક મુદ્દાઓ પર યોગ્ય વિચારણા કરવી • સમાવિષ્ટ સામાજિક, વંશીય અને ધાર્મિક મુદ્દાઓ ની યોગ્ય વિચારણા સાથે, મૃતદેહોના નિકાલમાં અત્યંત કાળજી રાખવામાં આવશે.
૪	નકલી નિદર્શન/ અભ્યાસ/ CBDM	MHA*, MHFW, MOD, MAFW, MOEFCC, MOR, NDMA, NRDF	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • કટોકટી અભ્યાસના આયોજન અને અમલને પ્રોત્સાહન આપવું • સહભાગી વિભાગો, ભાગીદારો અને જાહેર જનતા વચ્ચે સંચાર ખાઇને ઓળખવા અને ઉકેલવા માટે તકનીકી સહાય	HFWD*, DMD$, SDMA, EFD, RD, DDMA, SDRF, F&ES, CDEF, પોલીસ, PRI,ULB	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • આપત્તિ વ્યવસ્થાપનના ભાગરૂપે સમુદાયની ભૂમિકાને નક્કી કરવી • ઔપચારિક ચર્ચા બેઠક અને નકલી નિદર્શન દ્વારા હોસ્પિટલની કટોકટી સજ્જતાના વિવિધ ઘટકોનું પરીક્ષણ કરવું • સહભાગી વિભાગો , ભાગીદારો અને જાહેર જનતા વચ્ચેના સંચારની ખાઇને ઓળખવી અને ઉકેલવી • સ્થાનિક સંસ્થાઓ સાથે કટોકટીના અભ્યાસનો સંયુક્ત અમલ કરવો
૫			<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u>	HFWD*, DMD$,	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u>

જૈવિક અને જાહેર આરોગ્ય કટોકટી (BPHE)					ક્ષમતા વિકાસ
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
	હોસ્પિટલની સજ્જતા	MHFW*, MHA, MOD, MLBE	સુરક્ષા, તપાસ અને તબીબી વ્યવસ્થાપન માટે રસીઓ અને અન્ય પ્રક્રિયકો સહિત દવાઓ, સાધનો અને વપરાશી વસ્તુઓની ઓળખ, સંગ્રહ, પુરવઠા સાંકળ અને યાદી **<u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u>** • અદ્યતન આપત્તકાલીન તબીબી પ્રતિભાવ પ્રણાલી (EMRS) નું સંસ્થાકીયકરણ • હાલની જૈવ સુરક્ષા પ્રયોગશાળાને ઉન્નત કરવી અને નવી સ્થાપના કરવી	SDMA, DRD, UDD, DWSD, WCD, DDMA	ખાનગી ક્ષેત્રની હોસ્પિટલો સહિત તમામ હોસ્પિટલો દ્વારા **DMP** તૈયાર કરવી **<u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u>** જૈવિક કટોકટી પછી કોઈપણ સામૂહિક જાનહાનિનો પ્રતિભાવ આપવા માટે વધારાની ક્ષમતા વધારવા માટે એક તંત્ર વિકસાવવું **<u>લાંબા ગાળાની (T3)</u>** વિશિષ્ટ આરોગ્ય સંભાળ અને પ્રયોગશાળા સુવિધાઓ
૬	વ્યાવહારિક સંશોધન	MHFW*, MOD, MOES, MAFW, MOEFCC, MOST	**<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u>** આપત્તિ પછીના તબક્કાની તબીબી દસ્તાવેજીકરણ પ્રક્રિયાઓ અને રોગચાળાના સર્વેક્ષણો **<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u>** પ્રયોગાત્મક અભ્યાસો દ્વારા પ્રારંભિક સંશોધન અને વિકાસમાં પ્રવૃત્તિઓ અપનાવીને નિયમિત સુધારવું	HFWD*, DMD$, SDMA, DRD, UDD, DWSD, EDD, PD, EFD, AHD, WCD, PRI/ULB, SLRTI	**<u>લાંબા ગાળાની (T3)</u>** જ્ઞાન વ્યવસ્થાપન માટે વૈ જ્ઞાનિક અને તકનીકી સંસ્થાઓને મજબૂત બનાવવી અને CBRN કટોકટીના સંચાલનમાં વ્યાવહારિક સંશોધન અને તાલીમ લાગુ

જૈવિક અને જાહેર આરોગ્ય કટોકટી (BPHE)					ક્ષમતા વિકાસ
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
			મધ્યમ ગાળાની (T2) આપત્તિ પછીની તબીબી દસ્તાવેજીકરણ પ્રક્રિયાઓ અને રોગચાળાના સર્વેક્ષણોનો વિકાસ **લાંબા ગાળાની (T3)** જ્ઞાન વ્યવસ્થાપન માટે વૈ જ્ઞાનિક અને તકનીકી સંસ્થાઓને મજબૂત બનાવવી અને CBRN કટોકટીના સંચાલનમાં વ્યાવહારિક સંશોધન અને તાલીમ લાગુ કરવી		કરવી
૭	મહિલા, સીમાંત વર્ગો, SC/ST અને વિકલાંગોનું સશક્તિકરણ	MHFW*, MHA, NIDM, NDMA	**પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)** • માર્ગદર્શન આપવું • લિંગ સંવેદનશીલ અને તર્કસંગત અભિગમોને પ્રોત્સાહન આપવું	WCD*, HFWD, DMD$, SDMA, DRD, UDD, PRI, ULB, DDMA	**પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)** BPHE નો સામનો કરવા માટે ક્ષમતા વિકાસમાં લિંગ સંવેદનશીલ અને તર્કસંગત અભિગમોનો સમાવેશ કરવો

નોંધોઃ (#) સરકારના દરેક મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સરકારી સંસ્થા - કેન્દ્ર અને રાજ્ય નો ખાસ ઉલ્લેખ કરેલ ન હોય તો પણ આપત્તિ, સ્થાન અને સંદર્ભને આધારે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સહાયક ભૂમિકા એમ બંને રહેશે. (*) આ પ્રતીક ધરાવતા મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સંસ્થા પાસે મધ્યસ્થ અથવા મુખ્ય ભૂમિકા છે અથવા માનવામાં આવે છે , જ્યારે ઉલ્લેખિત અન્યની સીધી અથવા સ્પષ્ટ સહાયક ભૂમિકા છે. ($) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગ: આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મધ્યસ્થ વિભાગ તરીકે કાર્યરત રાજ્ય સરકારનો વિભાગ, દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં એકસમાન નથી.

૭.૧૫.૬ આબોહવા પરિવર્તન જોખમનું વ્યવસ્થાપન

જૈવિક અને જાહેર આરોગ્ય કટોકટી (BPHE)					આબોહવા પરિવર્તન જોખમ વ્યવસ્થાપન
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૧	સંશોધન, આગાહી, પૂર્વ ચેતવણી, ડેટા વ્યવસ્થાપન, પ્રાદેશિકીકરણ, નકશાકરણ	MHFW*, MOES, MOEFCC, MOES, NDMA, NLRTI	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> માહિતી અને જાણકારીની આપ-લે કરવી <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> GACC પરિપ્રેક્ષ્યના આધારે સંકલિત આરોગ્ય સૂક્ષ્મ નિરીક્ષણ પરદ્ધતિને મજબૂત બનાવવી <u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> • GACC અસર પરિપ્રેક્ષ્ય હેઠળ જૈવિક અને આબોહવા પરિવર્તનના ખતરાનું વિગતવાર મૂલ્યાંકન અને દેખરેખ કરવી • જૈવિક આપત્તિઓ ને લગતા ડેટાબેઝ વ્યવસ્થાપન પ્રણાલી વિકસાવવી <u>લાંબા ગાળાની (T3)</u> અપેક્ષિત ફેરફારો ને સુસંગત આગાહી અને મૂલ્યાંકન ક્ષમતાઓમાં સુધારો કરવો	HFWD*, DMD$, SDMA, DRD, UDD, AGD, DWSD, EDD, PD, EFD, AHD, SLRTI	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • કેન્દ્રીય સંસ્થાઓને ટેકો અને સહકાર આપવો • રાજ્ય-વિશિષ્ટ અને સ્થાનિક પ્રયાસોને પ્રાયોજક અને સહયોગ કરવો
૨	જોખમના ખતરાની	MHFW*, MOES,	<u>મધ્યમ અને લાંબા ગાળાની (T2, T3)</u> • GACC પરિપ્રેક્ષ્ય હેઠળ સંવેદનશીલતા અને જોખમ પર વિગતવાર અભ્યાસો હાથ ધરવા • નબળા અને સીમાંત વર્ગોના GACC જોખમોનું	HFWD*,	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજનાઓની તૈયારી

	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
	સંવેદનશીલતા અને ક્ષમતા મૂલ્યાંકન (HRVCA)	MAFW*, MOEFCC, NDMA, MSJE, NLRTI	મૂલ્યાંકન કરવું • GACC અસરને ધ્યાનમાં રાખીને વ્યાપક HRVCA માટે તકનીકી સહાય અને માર્ગદર્શન આપવું	DMD$, SDMA, AGD, RD, WRD, DSJE, SLRTI	કરવી અને સમયાંતરે સુધારણાના ભાગરૂપે HRVCA હાથ ધરવી <u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> • નબળા અને સીમાંત વર્ગોના GACC જોખમોનું મૂલ્યાંકન કરવું
3	આબોહવા પરિવર્તન અનુકૂલન (CCA)	MHFW*, MOES, MOJS, MOEFCC, MAFW	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> • અનુકૂલન જરૂરિયાતોને સમજવી • સામનો કરવાની પ્રદ્ધતિનો અભ્યાસ કરવો • અનુકૂલન પદ્ધતિઓ વિકસાવવી <u>મધ્યમ અને લાંબા ગાળાની **(T2, T3)**</u> • GACC ના જોખમો ઘટાડવા માટે પર્યાવરણીય દેખરેખ રાખવી • CCA કાર્યક્રમોના અમલીકરણને ટેકો આપવો • લીલા અને વાદળી માળખાગત અભિગમના યોગ્ય સંયોજનોને પ્રોત્સાહન આપવું • નબળા વર્ગો માટે સામાજિક સુરક્ષા કાર્યક્રમોમાં અનુકૂલનશીલ પગલાંનો પ્રચાર કરવો	HFWD*, DMD$, SDMA, DDMA, PRIs, ULBs	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • સંવેદના અને જાગૃતિ સર્જન • રાષ્ટ્રીય CCA પ્રયાસોમાં સહયોગ કરવો • કેન્દ્રીય સંસ્થાઓ સાથે સંકલન કરવું • GACC શમન અને અનુકૂલન માટે રાજ્ય-વિશિષ્ટ પ્રયાસો અને સ્થાનિક પ્રયાસોને પ્રાયોજક અને પ્રોત્સાહન આપવું <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> સ્થાનિક અનુકૂલન વ્યૂહરચના અને પ્રયોગાત્મક પરિયોજનાઓ વિકસાવવી <u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> રાજ્ય-વિશિષ્ટ પ્રયાસો અને સ્થાનિક

જૈવિક અને જાહેર આરોગ્ય કટોકટી (BPHE)					આબોહવા પરિવર્તન જોખમ વ્યવસ્થાપન
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
					પ્રયાસોને પ્રાયોજક અને પ્રોત્સાહન આપવું લાંબા ગાળાની (T3) • જીએસીસી અનુકૂલન કાર્યક્રમોનો અમલ કરવો • લીલા અને વાદળી માળખાગત અભિગમના યોગ્ય સંયોજનોને પ્રોત્સાહન આપવું • નબળા વર્ગો માટે સામાજિક સુરક્ષા કાર્યક્રમોમાં અનુકૂલનશીલ પગલાં સંકલિત કરવા

નોંધોઃ (#) સરકારના દરેક મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સરકારી સંસ્થા - કેન્દ્ર અને રાજ્ય નો ખાસ ઉલ્લેખ કરેલ ન હોય તો પણ આપત્તિ, સ્થાન અને સંદર્ભને આધારે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સહાયક ભૂમિકા એમ બંને રહેશે. (*) આ પ્રતીક ધરાવતા મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સંસ્થા પાસે મધ્યસ્થ અથવા મુખ્ય ભૂમિકા છે અથવા માનવામાં આવે છે , જ્યારે ઉલ્લેખિત અન્યની સીધી અથવા સ્પષ્ટ સહાયક ભૂમિકા છે. ($) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગઃ આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મધ્યસ્થ વિભાગ તરીકે કાર્યરત રાજ્ય સરકારનો વિભાગ, દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં એકસમાન નથી.

૭.૧૬ આગનું જોખમ

નોંધ: અન્ય પેટા-વિભાગોથી વિપરીત , આગ જોખમ ઘટાડવા માટેની જવાબદારી માળખુ આગ અને આપત્તકાલીન સેવાઓ પર છે અને તેથી , તે એક અલગ નમૂનામાં આપેલ છે.

આગનું જોખમ				
DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
	કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૭.૧૬.૧ જોખમને સમજવું	MHA*, MHUA, MOEFCC, અન્ય સંબંધિત મંત્રાલયો અને વિભાગો	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • તકનિકી સહયોગ • આપત્તિના નુકસાન અને નુકસાનીના મૂલ્યાંકન અંગેના ડેટાનું વ્યવસ્થિત ડેટા વ્યવસ્થાપન <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> ૨૦૦૫-૨૦૧૫ ની આધાર રેખાએ આપત્તિ નુકસાન અને હાનિ	DMD$, SDMA, F&ES, SDRF, INDD, SPCB, DISH, ULBs, PRIs, DDMA, SLRTI, Other Depts.	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> આપત્તિના નુકસાન અને નુકસાનીના મૂલ્યાંકન અંગેના ડેટાનું વ્યવસ્થિત ડેટા વ્યવસ્થાપન <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> • આગ સેવાઓ માટે ગ્રામીણ અને શહેરી વિસ્તારોમાં જોખમી ઉદ્યોગો માટે SFAC એ ઠરાવેલા ધારાધોરણોના આધારે વર્ગીકરણ પદ્ધતિ લાગુ કરવી • આગનું ઊંચું જોખમ સંભવિત ગીચ વસ્તીના ઘટકોની સંવેદનશીલતાનું વિશ્લેષણ • ૨૦૦૫-૨૦૧૫ ની આધાર રેખાએ આપત્તિ નુકસાન અને હાનિ <u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> • આગ અને વિસ્ફોટનું જોખમ સંભાવનાવાળા સ્થળોના નકશા બનાવવા • સાધનો અને માનવબળની જરૂરિયાતનું મૂલ્યાંકન

આગનું જોખમ				
DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
	કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
				કરવું અને નિશ્ચિત કરવું • જંગલોમાં આગ લાગવાની સંભાવનાવાળા વિસ્તારોની ઓળખ કરવી અને નિવારક પગલાં લેવા
૭.૧૬.૨ આંતર સંસ્થાકીય સંકલન	MHA, MHUA, NDRF	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> માર્ગદર્શન, તકનીકી સાધનો અને સહયોગ આપવો	DMD$, SDMA, F&ES, SDRF, INDD, SPCB, DISH, ULBs, PRIs, DDMA, અન્ય વિભાગો	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • તમામ બંધિયાર વાતાવરણમાં આગ સલામતી અને નિવારણ યોજનાઓ તૈયાર કરવી અને અમલ કરવો • આગ સલામતીના નિયમોનું યોગ્ય પાલન સુનિશ્ચિત કરવા સંસ્થાઓની કામગીરી ચકાસવી
૭.૧૬.૩ DRR માં રોકાણ- માળખાકીય પગલાં	MHA, MHUA,	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> તકનિકી સહયોગ	DMD$, SDMA, F&ES, SDRF, INDD, SPCB,	<u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> • હાલની ક્ષમતાઓ - સાધનો અને આંતરમાળખામાં ખામીઓને ઓળખવી • આંતરમાળખા અને સાધનોની જરૂરિયાતો , અંગત સુરક્ષાના સાધનો સહિતના સાધનોને સુધારવા • આધુનિકીકરણ અને ભવિષ્યની જરૂરિયાતોને પહોંચી વળવા માટે કાર્યયોજના બનાવવી • પ્રતિભાવ તંત્રને મજબૂત અને ધોરણસરનું બનાવવું <u>લાંબા ગાળાની (T3)</u>

આગનું જોખમ				
DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
	કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
	NLRTI		DISH, ULBs, PRIs, DDMA, SLRTI, Other Depts.	• જરૂરિયાત મુજબ અગ્નિશમન , શહેરી શોધ ખોળ અને બચાવ માટે સાધનોની પ્રાપ્તિ કરવી • તાલુકા કક્ષા સુધી પેટા વિભાગીય કક્ષાએ અગ્નિ સ્ટેશન/ જગાઓ ઊભી કરવી • સ્થાનિક જોખમો અને સંવેદનશીલતાને ધ્યાનમાં રાખીને બહુ-જોખમી પ્રતિભાવ ક્ષમતાઓમાં વધારો કરવો
૭.૧૬.૪ DRR માં રોકાણ- બિન માળખાકીય પગલાં	MHA, MHUA, અન્ય સંબંધિત મંત્રાલયો અને	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • આગ્નિ સુરક્ષા નિયમો અને વિનિયમો લાગુ કરવા • સમર્થન આપવું • આદર્શ નિયમો , કાયદા, માર્ગદર્શિકા ઘડવી	DMD$, SDMA, F&ES, SDRF, INDD, SPCB,	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • આગ સલામતીના નિયમોનો ચુસ્ત અમલ અને મજબૂતીથી કરવો • મકાન વપરાશની પરવાનગીઓ આપતા પહેલા આગ્નિ સુરક્ષા પ્રમાણપત્ર આપવાની કડક પ્રક્રિયાઓનું પાલન કરવું જોઈએ • જાહેર ઉપયોગિતાઓમાં આગ્નિ સુરક્ષા પ્રણાલીઅને સાધનો માટે વારંવાર નિરીક્ષણની ખાતરી કરવી • જીવન અને સંપત્તિ માટે બહુ જોખમી વીમા સહિત જોખમ સ્થાનાંતરણ વ્યવસ્થાનો અમલ કરવો <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> • SFAC અને અન્ય સત્તા મંડળની ભલામણો અનુસાર અગ્નિ અધિનિયમ અને અન્ય કાનૂની

આગનું જોખમ				
DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
	કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
	વિભાગો	• જીવન અને સંપત્તિ માટે બહુ જોખમી વીમા સહિત જોખમ સ્થાનાંતરણ વ્યવસ્થાનો અમલ કરવો <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> જોખમ સ્થાનાંતરણ નીતિ માળખું	DISH, ULBs, PRIs, DDMA, SLRTI, Other Depts.	પગલાં લાગું કરવા • NBC ૨૦૧૬ મુજબ ખાસ કરીને આગ અને જીવન સલામતી અને અન્ય સંબંધિત વિભાગોને લગતી બાબતોમાં મકાન નિયમ સંગ્રહનો પ્રચાર કરવો • સંગઠનાત્મક વ્યવસ્થામાં સંસ્થાકીય સુધારા અને મોટા ફેરફારો કરવા • વિવિધ પ્રકારની ઇમારતો , વસાહતો, ઉદ્યોગો અને અન્ય સ્થાપનો માં F અને ES પાસેથી ફરજિયાત અગ્નિ પરવાનગી માટે કાનૂની વ્યવસ્થા કરવી • જોખમ સ્થાનાંતરણ નીતિ માળખું
૭.૧૬.૫ ક્ષમતા વિકાસ	MHA, NDMA,	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • SDRF, CDEF, સમુદાય અને સ્વયંસેવકોને	DMD$, SDMA,	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માં CDEF, સમુદાય અને સ્વયંસેવકોને અદ્યતન તાલીમ આપવી • જાગૃતિ, સતર્કતા અને સજ્જતાની સંસ્કૃતિને પ્રોત્સાહન આપવું • જાહેર, ઉપયોગિતાઓ, શહેરી સ્થાનિક સંસ્થા, પંચાયતી રાજ સંસ્થા અને ઉદ્યોગો માટે જાગૃતિ નિર્માણ કાર્યક્રમો • IEC સાહિત્ય અને તમામ માધ્યમો દ્વારા સામાન્ય

આગનું જોખમ				
DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
	કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
	NIDM, NDRF, અન્ય સંબંધિત મંત્રાલયો અને વિભાગો	માર્ગદર્શન અને સહયોગ આપવો • પ્રશિક્ષકોની તાલીમના કાર્યક્રમોમાં અગ્નિશામક, ધ્વસ્ત માળખાનું સંચાલન, અને શોધ ખોળ અને બચાવ વિવિધ પાસાઓ	SDRF, SIDM, ATI, F&ES, SDRF, CDEF, ULBs, PRIs, DDMA, SIRD, SLRTI	લોકો સુધી વ્યાપક પ્રસાર સુનિશ્ચિત કરવો • આપત્તિ-અસરગ્રસ્ત પ્રાણીઓની સલામતી , સંભાળ અને રક્ષણ અંગેની માહિતી • પ્રશિક્ષકોની તાલીમના કાર્યક્રમોમાં અગ્નિશામક, ધ્વસ્ત માળખાનું સંચાલન, અને શોધખોળ અને બચાવ વિવિધ પાસાઓ મધ્યમ ગાળાની (T2) • માનવ અને સંસ્થાકીય ક્ષમતાની ખામીઓને દૂર કરવી • પ્રતિભાવ તંત્રને મજબૂત અને ધોરણસરનું બનાવવું

નોંધોઃ (#) સરકારના દરેક મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સરકારી સંસ્થા - કેન્દ્ર અને રાજ્ય નો ખાસ ઉલ્લેખ કરેલ ન હોય તો પણ આપત્તિ, સ્થાન અને સંદર્ભને આધારે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સહાયક ભૂમિકા એમ બંને રહેશે. (*) આ પ્રતીક ધરાવતા મંત્રાલય , વિભાગ અથવા સંસ્થા પાસે મધ્યસ્થ અથવા મુખ્ય ભૂમિકા છે અથવા માનવામાં આવે છે , જ્યારે ઉલ્લેખિત અન્યની સીધી અથવા સ્પષ્ટ સહાયક ભૂમિકા છે. ($) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગ: આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મધ્યસ્થ વિભાગ તરીકે કાર્યરત રાજ્ય સરકારનો વિભાગ, દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં એકસમાન નથી.

૭.૧૭ જંગલ દવ ખતરો

૭.૧૭.૧ જોખમને સમજવું

જંગલની આગ					જોખમને સમજવું
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૧	નિરીક્ષણ નેટવર્ક્સ, માહિતી પ્રણાલીઓ, દેખરેખ, સંશોધન, આગાહી, પૂર્વ ચેતવણી અને પ્રાદેશિકતા/ નકશા કરવા	MOEFCC*, MOES, DOS, MHA, MOD, MEITY	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> તાલીમના આયોજન માટે સહયોગ; તકનીકી સહયોગને વિસ્તારવો <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> • ઉપગ્રહોનો વપરાતી શ્રેષ્ઠ ઉપલબ્ધ પદ્ધતિઓ પર આધારિત આગ જોખમના વર્ગીકરણની પ્રણાલીનો ઉપયોગ કરવો • ઉપગ્રહોનો ઉપયોગ કરીને જંગલની આગની સંવેદનશીલ વિસ્તારોના નકશા બનાવવા તકનીકી સહાય • પ્રસંગોપાત જંગલની આગ નિરીક્ષણ અને મૂલ્યાંકન • MOD અને MOEFCC વચ્ચે સંકલન મજબૂત કરવું <u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> • વહેલી ભાળ અને ચેતવણીને મજબૂત કરવી • નીચે ઉડતા એરક્રાફ્ટ , માનવરહિત હવાઈ વાહનો (UAV) અને ડ્રોન જેવી ઉપલબ્ધ શ્રેષ્ઠ તકનીકોનો ઉપયોગ કરીને જંગલની આગની વાસ્તવિક સમય માં	EFD*, DMD$, SDMA, RD, SLRTI, PRIs/ ULBs, DDMA	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> ધારાધોરણો અનુસાર નિવારક પગલાં લેવા <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> • આગની સંભાવનાવાળા જંગલ વિસ્તારોમાં માનવ વસાહતો ના નકશા બનાવવા • આગ સંભાવનાવાળા જંગલ વિસ્તારોનું નિરીક્ષણ • જંગલોમાં આગ સંભાવનાવાળા વિસ્તારોને ઓળખ વા અને સામાન્ય રીતે આગ લાગે તેવા મહિનાઓમાં તેમની નજીકથી દેખરેખ રાખવી <u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> • નજીકના સત્તાવાળાઓને વહેલી ભાળ અને જાણ કરવા માટે સમુદાય આધારિત નેટવર્ક ગોઠવવું અને નિભાવવું

જંગલની આગ					જોખમને સમજવું
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
			દેખરેખની પ્રણાલીને કાર્યરત કરવી <u>લાંબા ગાળાની (T3)</u> • જંગલની આગની વાસ્તવિક સમયની દેખરેખ • જંગલોની આગ સંભવિત વિસ્તારો, પારિસ્થિતિક પાસાઓ, વન્યજીવોની ચિંતાઓના અભ્યાસો/ મૂલ્યાંકન • જંગલની આગની આવર્તન , વિભાજન અને તીવ્રતા નક્કી કરવા માટે આગનો વિગતવાર ઇતિહાસ હાથ ધરવો		• સમુદાય આધારિત વન નિરીક્ષણ પ્રણાલીને પ્રોત્સાહન આપવું <u>લાંબા ગાળાની (T3)</u> • જંગલોમાં અને નજીક રહેતા લોકો સાથે અસરકારક રીતે વાતચીત કરવા માટે વ્યવસ્થા ઊભી કરવી અને નિભાવવી • સંસાધનોની વહેંચણી/ સહિયારા માટે નજીકની અગ્નિ સેવા અને જંગલ ખાતાની કચેરીઓ વચ્ચે પરસ્પર મદદની વ્યવસ્થા ગોઠવવી કરવી અને નિભાવવી
૨	જોખમના ખતરાની સંવેદનશીલતા અને ક્ષમતા	MOEFCC*, MOES, MSJE, NDMA, NIDM	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • અભ્યાસો, દસ્તાવેજીકરણ અને સંશોધનને પ્રોત્સાહન આપવું • તાલીમ અને તકનીકી સહાય આપવી • સામાજિક, ભૌતિક, આર્થિક, પારિસ્થિતિક, લિંગ, સામાજિક સમાવેશ અને તર્કસંગત પાસાઓને આવરી લેતી સંવેદનશીલતા અને ક્ષમતાઓ પર અભ્યાસ	EFD*, DMD$, SDMA, DSJE, PRIs, ULBs,	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • HRVCA ની અદ્યતન કરવું • જંગલ આગના જોખમ સંભવિત માનવ વસતિ ઘટકો ની ઓળખ કરવી અને યાદી બનાવવી • જંગલોમાં માનવ વસતિ ઘટકો ની ઓળખ માટે તાત્કાલિક ધ્યાન આપવું જરૂરી છે • સાધનો અને માનવબળ જરૂરિયાતોનું

જંગલની આગ					જોખમને સમજવું
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
	મૂલ્યાંકન (HRVCA)		<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> માર્ગદર્શિકા તૈયાર કરવી	DDMA	ઓડિટ કરવું <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> નિષ્ણાતો અને હિસ્સેદારો સાથે પરામર્શ માટે તંત્રની રચના કરવું / મજબૂતબનાવવું
3	ચેતવણીઓ, ડેટા અને માહિતીનો ફેલાવો	MOEFCC*, MOES, NDMA, NIDM	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> તાલીમના આયોજન માટે તકનિકી સમર્થન વધારવા સહયોગ કરવો	EFD*, DMD$, SDMA, SLRTI, PRIs/ ULBs, DDMA	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> મોટાભાગની આગ મનુષ્યો દ્વારા , ઇરાદાપૂર્વક અથવા અજાણતાથી થતી હોવાથી જંગલની આગ અટકાવવા માટે જાગૃતિ કેળવવી <u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> સમુદાયો અને પ્રતિભાવ આપનારાઓને આગની સ્થિતિ અંગેની સાચી માહિતી આપવા માટે વિશ્વસનીય વ્યવસ્થા ગોઠવવી
૪	આપત્તિના ડેટા	MHA*, MOSPI,	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> આપત્તિના નુકસાન અને નુકસાનીના મૂલ્યાંકન અંગેના	DMD$,	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> આપત્તિના નુકસાન અને નુકસાનીના

જંગલની આગ					જોખમને સમજવું
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
	મેળવવા અને વ્યવસ્થાપન કરવું	તમામ મંત્રાલયો અને વિભાગો	ડેટાનું વ્યવસ્થિત ડેટા વ્યવસ્થાપન ટૂંકા ગાળાની (T1) ૨૦૦૫-૨૦૧૫ ના આધાર રેખાએ આપત્તિ નુકસાન અને નુકસાન	SDMA, તમામ વિભાગો	મૂલ્યાંકન અંગેના ડેટાનું વ્યવસ્થિત ડેટા વ્યવસ્થાપન ટૂંકા ગાળાની (T1) ૨૦૦૫-૨૦૧૫ ના આધાર રેખાએ આપત્તિ નુકસાન અને નુકસાન

નોંધોઃ (#) સરકારના દરેક મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સરકારી સંસ્થા - કેન્દ્ર અને રાજ્ય નો ખાસ ઉલ્લેખ કરેલ ન હોય તો પણ આપત્તિ, સ્થાન અને સંદર્ભને આધારે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સહાયક ભૂમિકા એમ બંને રહેશે. (*) આ પ્રતીક ધરાવતા મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સંસ્થા પાસે મધ્યસ્થ અથવા મુખ્ય ભૂમિકા છે અથવા માનવામાં આવે છે , જ્યારે ઉલ્લેખિત અન્યની સીધી અથવા સ્પષ્ટ સહાયક ભૂમિકા છે. ($) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગ: આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મધ્યસ્થ વિભાગ તરીકે કાર્યરત રાજ્ય સરકારનો વિભાગ, દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં એકસમાન નથી.

૭.૧૭.૨ આંતર સંસ્થાકીય સંકલન

જંગલની આગ					આંતર સંસ્થાકીય સંકલન
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૧	એકંદરે આપત્તિ શાસન (જંગલો	MOEFCC*, MHA, NDMA, MOES, MOD,	પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR) • સંકલન, તકનીકી સાધનો અને સહયોગ આપવો	EFD*, DMD$, SDMA, RD, PRIs, ULBs, DDMA	પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR) • આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજનાઓની તૈયાર કરવી અને અમલ કરવો અને આપત્તિ વ્યવસ્થાપન કાર્યો સાથે સંકળાયેલ સંસ્થાઓની કામગીરી

	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
	સહવર્તી યાદીમાં છે)	DOS, MORD, MHUA	• વન, IMD, FSI જેવી બહુવિધ એજન્સીઓ વચ્ચે સંકલન		સુનિશ્ચિત કરવી • આપત્તિ જોખમ વ્યવસ્થાપન અને DRR ને મુખ્ય પ્રવાહમાં લાવવાના તમામ પાસાઓ • DRR, CCA અને વિકાસની સુસંગતતા અને પરસ્પર મજબૂતીકરણની ખાતરી કરવી
૨	પ્રતિભાવ	MOEFCC*, MHA, MOD, NDMA	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • કેન્દ્રીય સહાયનું આયોજન અને સંકલન • બહુવિધ એજન્સીઓ ને સાંકળીને ઘટના નિયંત્રણ વ્યવસ્થાને મજબૂત બનાવવી	EFD*, DMD$, SDMA, RD, PRIs, ULBs, DDMA	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • તાત્કાલિક પ્રતિ ભાવનું આયોજન અને સંકલન • કેન્દ્રીય સંસ્થાઓ સાથે સંકલન કરવું
૩	ચેતવણી, માહિતી, ડેટા	MOEFCC*, MOES, DOS, NDMA, NIDM, MORD, MHUA	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> ચેતવણીઓ, માહિતી અને ડેટાના ઝડપી, સ્પષ્ટ, અસરકારક ફેલાવાને સુનિશ્ચિત કરવા માટે કેન્દ્ર અને રાજ્ય સંસ્થાઓ વચ્ચે અસરકારક સંકલન અને એકીકૃત સંદેશાવ્યવહાર	EFD*, DMD$, SDMA, RD, PRIs/ ULBs, DDMA	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> દૂરસ્થ, ગ્રામીણ અથવા શહેરી ; જોખમ ધરાવતા વિસ્તારોના છેવાડાના બધા લોકોને ચેતવણીઓના ફેલાવાનું સંકલન

નોંધોઃ (#) સરકારના દરેક મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સરકારી સંસ્થા - કેન્દ્ર અને રાજ્ય નો ખાસ ઉલ્લેખ કરેલ ન હોય તો પણ આપત્તિ, સ્થાન અને સંદર્ભને આધારે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સહાયક ભૂમિકા એમ બંને રહેશે. (*) આ પ્રતીક ધરાવતા મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સંસ્થા પાસે મધ્યસ્થ અથવા મુખ્ય ભૂમિકા છે અથવા માનવામાં આવે છે , જ્યારે ઉલ્લેખિત અન્યની સીધી અથવા સ્પષ્ટ સહાયક ભૂમિકા છે. ($) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગઃ આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મધ્યસ્થ વિભાગ તરીકે કાર્યરત રાજ્ય સરકારનો વિભાગ, દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં એકસમાન નથી.

૩.૧૭.૩ આપત્તિ જોખમ ઘટાડામાં રોકાણ- માળખાકીય પગલાં

જંગલની આગ					માળખાકીય પગલાં
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૧	વન-અગ્નિશામક પ્રણાલીઓને મજબૂત બનાવવી	MOEFCC*, MORD, MHUA	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> એરક્રાફ્ટ, હેલીકોપ્ટર, UAV, ડ્રોન અને સાધનોનો ઉપયોગ કરવો અને ગોઠવવા	EFD*, DMD$, SDMA, PRIs, ULBs, DDMA	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • જંગલમાં આગ અટકાવવાના વિવિધ પગલાં મજબૂત કરવા • વાયરલેસ પ્રણાલી સંચાર નેટવર્ક • અસરકારક પરિવહન • જંગલની આગ સામે લડવા માટે વિશિષ્ટ સાધનો • સુધારેલ આગ-પ્રતિરોધક કપડાં • નિરીક્ષણ ટાવર્સના નેટવર્કને મજબૂત બનાવવું • આગ શોધવાની પ્રણાલીને વિસ્તૃત કરવી
૨	સામાજિક આવાસ યોજનાઓ	MORD, MHUA, MOEFCC, NDMA	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> સામાજિક આવાસ યોજનાઓના આયોજન અને અમલીકરણમાં આગ	EFD*, DMD$, SDMA, PRIs, ULBs, DRDA, DDMA	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> જંગલોની અંદર અને અડીને આવેલી વસાહતોમાં સામાજિક આવાસ યોજનાઓના આયોજન અને

જંગલની આગ					માળખાકીય પગલાં
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
			અને બહુ-જોખમી પ્રતિરોધક સુવિધાઓના સમાવેશ માટે માર્ગદર્શિકા અને તકનીકી સહાય		અમલમાં આગ અને બહુ-જોખમી પ્રતિરોધક સુવિધાઓનો સમાવેશ કરવાની ખાતરી કર વી.
3	તમામ ધરોહર માળખા અને જંગલ નજીક ના મહત્વના આંતરમાળખાનું અનુરૂપાંતરણ અને જંગલના ગામોમાં જોખમ પ્રતિરોધક બાંધકામ , મજબૂતીકરણ,	MOEFCC*, MORD, MHUA, NDMA	પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR) માર્ગદર્શન અને અમલીકરણ	EFD*, DMD$, SDMA, PRIs, ULBs, DDMA	પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR) તકનીકી સંસ્થાઓ સાથે સહયોગ અને અમલીકરણ

નોંધોઃ (#) સરકારના દરેક મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સરકારી સંસ્થા - કેન્દ્ર અને રાજ્ય નો ખાસ ઉલ્લેખ કરેલ ન હોય તો પણ આપત્તિ, સ્થાન અને સંદર્ભને આધારે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સહાયક ભૂમિકા એમ બંને રહેશે. (*) આ પ્રતીક ધરાવતા મંત્રાલય , વિભાગ અથવા સંસ્થા પાસે મધ્યસ્થ અથવા મુખ્ય ભૂમિકા છે અથવા માનવામાં આવે છે , જ્યારે ઉલ્લેખિત અન્યની સીધી અથવા સ્પષ્ટ સહાયક ભૂમિકા છે. ($) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગ: આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મધ્યસ્થ વિભાગ તરીકે કાર્યરત રાજ્ય સરકારનો વિભાગ, દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં એકસમાન નથી.

૩.૧૩.૪ આપત્તિ જોખમ ઘટાડામાં રોકાણ- બિન-માળખાકીય પગલાં

જંગલની આગ					બિન માળખાકીય પગલાં
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૧	ટેકનો-કાનૂની શાસન	MOEFCC*, MORD, MHUA	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • માર્ગદર્શન અને સહયોગ • સંસ્થાકીય વ્યવસ્થાઓ • વીમા/ જોખમ સ્થાનાંતરણના ઉપયોગને પ્રોત્સાહન આપવું <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> • જંગલની આગ અટકાવવા અને વ્યવસ્થાપન માર્ગદર્શિકા તૈયાર કરવી • વનીકરણ યોજનાઓમાં જંગલ આગ વ્યવસ્થાપનને પ્રાધાન્ય આપવું • વન વ્યવસ્થાપન પ્રણાલીઓ અને કાયદા અને વિનિયમોની સમીક્ષા કરવી	EFD*, DMD$, SDMA, UDD, DRD, DDMA, PRIs, ULBs	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • જંગલોની આગ અટકાવવા અને નિયંત્રણ માટેના કાયદા અને નિયમોને મજબૂત બનાવવા • જંગલ આગ અટકાવવા અને નિયંત્રણ માટે સંસ્થાકીય વ્યવસ્થામાં સુધારો કરવો • વીમા/ જોખમ સ્થાનાંતરણના ઉપયોગને પ્રોત્સાહન આપવું
૨	જોખમ સ્થાનાંતરણ	MFIN*, NDMA, MHA, MAFW	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> જીવન અને સંપત્તિ માટે બહુ જોખમી વીમા સહિત જોખમ સ્થાનાંતરણ વ્યવસ્થાનો અમલ કરવો <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> નીતિ માળખુ	DFIN*, DMD$, SDMA, DAG	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> જીવન અને સંપત્તિ માટે બહુ જોખમી વીમા સહિત જોખમ સ્થાનાંતરણ વ્યવસ્થાનો અમલ કરવો <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> નીતિ માળખુ

નોંધોઃ (#) સરકારના દરેક મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સરકારી સંસ્થા - કેન્દ્ર અને રાજ્ય નો ખાસ ઉલ્લેખ કરેલ ન હોય તો પણ આપત્તિ, સ્થાન અને સંદર્ભને આધારે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સહાયક ભૂમિકા એમ બંને રહેશે. (*) આ પ્રતીક ધરાવતા મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સંસ્થા પાસે મધ્યસ્થ અથવા મુખ્ય ભૂમિકા છે અથવા માનવામાં આવે છે , જ્યારે ઉલ્લેખિત અન્યની સીધી અથવા સ્પષ્ટ સહાયક ભૂમિકા છે. ($) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગ: આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મધ્યસ્થ વિભાગ તરીકે કાર્યરત રાજ્ય સરકારનો વિભાગ, દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં એકસમાન નથી.

૩.૧૩.૫ ક્ષમતા વિકાસ

જંગલની આગ					ક્ષમતા વિકાસ
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૧	તાલીમ	MOEFCC*, MHA, NDRF, NDMA, MOES, MOD, DOS, MORD, MHUA, NIDM, MYAS	પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR) કેન્દ્ર સરકાર ના કર્મચારીઓ, SDRF, CDEF, સમુદાય, સ્વયંસેવકો અને અન્ય સીધા હિસ્સેદારોને તાલીમ અને ઓપવર્ગ કાર્યક્રમો ટૂંકા ગાળાની (T1) NCC, NYKS, સ્કાઉટ્સ અને ગાઇડ્સ અને NSS જેવા યુવાનોના તાલીમ કાર્યક્રમોમાં જંગલની આગ રોકવા અને વ્યવસ્થાપન સામેલ કરવું	EFD*, DMD$, SDMA, SDMI, SIRD, SDRF, DDMA	પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR) કેન્દ્ર સરકાર ના કર્મચારીઓ, SDRF, CDEF, સમુદાય, સ્વયંસેવકો અને અન્ય સીધા હિસ્સેદારો ને તાલીમ અને ઓપવર્ગ કાર્યક્રમો ટૂંકા ગાળાની (T1) ગામના સ્વયંસેવકોના તાલીમ કાર્યક્રમોમાં જંગલો ની આગ રોકવા અને વ્યવસ્થાપનનો સમાવેશ કરવો
૨	અભ્યાસક્રમ	MOEFCC* , MHRD,	ટૂંકા ગાળાની (T1) વન આગ રોકવા અને નિયંત્રણને લગતા	EFD*, EDD, SDMI, SLRTI	ટૂંકા ગાળાની (T1) વન આગ રોકવા અને નિયંત્રણને લગતા વિષયોને

જંગલની આગ					ક્ષમતા વિકાસ
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
	વિકાસ	NIDM, NLRTI**	વિષયોને સમાવવા માટે વનીકરણ વ્યવસ્થાપન અભ્યાસક્રમો અને તાલીમ કાર્યક્રમો સંબંધિત અભ્યાસક્રમ અદ્યતન કરવા		સમાવવા માટે વનીકરણ વ્યવસ્થાપન અભ્યાસક્રમો અને તાલીમ કાર્યક્રમો સંબંધિત અભ્યાસક્રમ અદ્યતન કરવા
3	જાગૃતિ નિર્માણ	MOEFCC*, NDMA, NDRF, CAPF, NIDM	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • જાગૃતિ અભિયાન/ IEC ને ટેકો આપવો • જંગલ આગ રોકવા અને નિયંત્રણ વિશે જાગૃતિ પેદા કરવા માટે નાગરિક સમાજ સંસ્થાઓના નેટવર્કને સહયોગ આપવો	EFD*, DMD$, SDMA, IPRD, RD, DDMA	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • જાગૃતિ, સતર્કતા અને સજ્જતાને પ્રોત્સાહન આપવું • જનતા, પંચાયતી રાજ / શહેરી સ્થાનિક સંસ્થા માટે તાલીમ કાર્યક્રમો યોજના • જંગલ આગ સંભવિત વિસ્તારોમાં માસ મીડિયા ઝુંબેશ ચલાવવી • વન આગ રોકવા અને નિયંત્રણ માટે જાગૃતિ કેળવવી • જંગલની આગની જાણ, રોકવા અને નિયંત્રણમાં સહાયતા કરવા સમુદાયની સામેલગીરી નેટવર્કને મજબૂત બનાવવું
४	નકલી નિદર્શન/ પ્રયોગ	MOEFCC*, NDRF, CAPF, NDMA	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> આપત્તકાલીન પ્રયોગોના આયોજન અને અમલને પ્રોત્સાહન આપવું	EFD*, DMD$, SDMA, RD, DDMA, SDRF, F&ES, CDEF, Police	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • વન સમુદાયો/ વન ગામ સમિતિઓ , JFM સમિતિઓ સામેલ કરવી • જંગલ આગ સંભવિત વિસ્તારોમાં શહેરી અને ગ્રામીણ સ્થાનિક સંસ્થાઓ સાથે આપત્તકાલીન પ્રયોગોનો સંયુક્ત અમલ કરવો

જંગલની આગ					ક્ષમતા વિકાસ
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૫	વ્યાવસાયિક તાલીમ/ કૌશલ્ય વિકાસ	MOEFCC, MSDE, MMSME, NDMA,NIDM	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> વિવિધ પ્રકારના આવાસ અને માળખાકીય સુવિધાઓ માટે જંગલ આગ સંભવિત વિસ્તારોમાં આગ સલામતી પર ભાર મુકીને બહુ-જોખમી પ્રતિરોધક બાંધકામ માટે કૌશલ્ય વિકાસને પ્રોત્સાહન આપવું	DMD$, SDMA, RD., SLSDA, DDMA	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • તાલીમ કાર્યક્રમો હાથ ધરવા • વિવિધ પ્રકારના આવાસ અને માળખાકીય સુવિધાઓ માટે જંગલ આગ સંભવિત વિસ્તારોમાં આગ-પ્રતિરોધક બાંધકામ સંબંધિત વિવિધ ક્ષેત્રો માટે પ્રશિક્ષકોની તાલીમ ટીમો બનાવવી
૬	મહિલા, સીમાંત, સમુદાય અને વિકલાંગોનું સશક્તિકરણ	MWCD*, MOEFCC, NDMA, NIDM	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • જંગલ આગ સંભવિત વિસ્તારોમાં સીમાંત સમુદાયો, SC/ST ના મુદ્દાઓને ઉકેલવા માર્ગદર્શન આપવું • જંગલ આગ સંભવિત વિસ્તારોમાં સંબંધિત લિંગ સંવેદનશીલ અને તર્કસંગત અભિગમોને પ્રોત્સાહન આપવું	DSJE*, EFD, SDMA, SIDM, DDMA, PRIs, ULBs	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> રાજ્ય, જિલ્લા અને સ્થાનિક સ્તરે આપત્તિ વ્યવસ્થાપનના તમામ પાસાઓને આવરી લઇને ક્ષમતા વિકાસમાં લિંગ સંવેદનશીલ અને તર્કસંગત અભિગમોનો સમાવેશ કરવો

નોંધોઃ (#) સરકારના દરેક મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સરકારી સંસ્થા - કેન્દ્ર અને રાજ્ય નો ખાસ ઉલ્લેખ કરેલ ન હોય તો પણ આપત્તિ, સ્થાન અને સંદર્ભને આધારે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સહાયક ભૂમિકા એમ બંને રહેશે. (*) આ પ્રતીક ધરાવતા મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સંસ્થા પાસે મધ્યસ્થ અથવા મુખ્ય ભૂમિકા છે અથવા માનવામાં આવે છે, જ્યારે ઉલ્લેખિત અન્યની સીધી અથવા સ્પષ્ટ સહાયક ભૂમિકા છે. ($) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગ: આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મધ્યસ્થ વિભાગ તરીકે કાર્યરત રાજ્ય સરકારનો વિભાગ, દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં એકસમાન નથી.

૩.૧૩.૬ આબોહવા પરિવર્તન જોખમનું વ્યવસ્થાપન

જંગલની આગ					આબોહવા પરિવર્તન જોખમ વ્યવસ્થાપન
	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૧	સંશોધન, આગાહી, પૂર્વ ચેતવણી, ડેટા વ્યવસ્થાપન, પ્રાદેશિકા, નકશા બનાવવા	MOEFCC*, FSI, MOES, DOS, MHA, MOD, NLRTI	<u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> જૈવિક આપત્તિઓ અને આબોહવા પરિવર્તન સંબંધિત ડેટાબેઝ વ્યવસ્થાપન પ્રણાલી વિકસાવવી <u>લાંબા ગાળાની (T3)</u> • જંગલોની આગ , પારિસ્થિતિક પાસાઓ , વન્યજીવોની ચિંતાઓ ધરાવતા વિસ્તારોના અભ્યાસો/ મૂલ્યાંકન • જંગલની આગની આવર્તન , વિભાજન અને તીવ્રતા નક્કી કરવા માટે આગનો વિગતવાર ઇતિહાસ લખવો	EFD*, DMD$, SDMA, SLRTI	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • કેન્દ્રીય સંસ્થાઓ સાથે ટેકો અને સહકાર કરવો • રાજ્ય વિશિષ્ટ પ્રયાસો અને સ્થાનિક પ્રયાસોને પ્રાયોજક કરવું
૨	જોખમના ખતરાની સંવેદનશીલતા અને ક્ષમતા	MOEFCC*, MOES, MHA, MOD, MAFW, NDMA, MSJE, MHFW,NLRTI	<u>**મધ્યમ અને લાંબા ગાળાની (T2, T3)**</u> • GACC પરિપ્રેક્ષ્ય હેઠળ સંવેદનશીલતા અને જોખમ પર વિગતવાર અભ્યાસ હાથ ધરવો • નબળા અને સીમાંત વર્ગોના GACC જોખમોનું મૂલ્યાંકન કરવું • GACC અસરોને ધ્યાનમાં લઇને વ્યાપક HRVCA માટે તકનીકી સહાય અને	EFD*, DMD$, SDMA, RD, WRD, DSJE, SLRTI	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજનાઓ/ સમીક્ષાઓમાં GACC માહિતી સામેલ કરવી <u>મધ્યમ ગાળાની (T2)</u> નબળા અને સીમાંત વર્ગોના GACC જોખમોનું

	DRR ના પેટા વિષયક ક્ષેત્ર	કેન્દ્રીય રાજ્ય /સંસ્થાઓ અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
	મૂલ્યાંકન (HRVCA)		માર્ગદર્શન આપવું		મૂલ્યાંકન કરવું
3	આબોહવા પરિવર્તન અનુકૂલન (CCA)	MOEFCC*, MOES, MHFW, MOJS	<u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> • અનુકૂલન જરૂરિયાતોને સમજ વી અને મૂલ્યાંકન કરવું • સામનો કરવાની પદ્ધતિઓનો અભ્યાસ કરવો <u>**મધ્યમ અને લાંબા ગાળાની (T2, T3)**</u> • અનુકૂલન પદ્ધતિઓ વિકસાવવી • CCA કાર્યક્રમોના અમલીકરણને ટેકો આપવો • નબળા જૂથો માટે સામાજિક સુરક્ષા કાર્યક્રમોમાં અનુકૂલનશીલ પગલાંનો પ્રચાર કરવો	EFD*, DMD$, SDMA, DDMA, PRIs, ULBs	<u>પુનરાવર્તી/ નિયમિત (RR)</u> • સંવેદના અને જાગૃતિ સર્જન • રાષ્ટ્રીય CCA પ્રયાસોનું સમરથન કરવું • કેન્દ્રીય સંસ્થાઓ સાથે સંકલન કરવું • GACC શમન અને અનુકૂલન માટે રાજ્ય-વિશિષ્ટ પ્રયાસો અને સ્થાનિક પ્રયાસોને પ્રાયોજક અને પ્રોત્સાહન આપવું <u>ટૂંકા ગાળાની (T1)</u> • GACC નના જોખમોની સમજણ વધારવા માટે જંગલોનું પારિસ્થિતિકી નીરીક્ષણ મજબૂત કરવું • સ્થાનિક અનુકૂલન વ્યૂહરચના અને પ્રયોગિક પરિયોજનાઓ વિકસાવવી <u>**મધ્યમ અને લાંબા ગાળાની (T2, T3)**</u> • રાજ્ય વિશિષ્ટ પ્રયાસો અને સ્થાનિક પ્રયાસોને પ્રાયોજક અને પ્રોત્સાહન આપવું • GACCઅનુકૂલન કાર્યક્રમોનો અમલ કરવો • નબળા જૂથો માટે સામાજિક સુરક્ષા કાર્યક્રમોમાં અનુકૂલનશીલ પગલાં સંકલિત કરવા

નોંધોઃ (#) સરકારના દરેક મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સરકારી સંસ્થા - કેન્દ્ર અને રાજ્ય નો ખાસ ઉલ્લેખ કરેલ ન હોય તો પણ આપત્તિ, સ્થાન અને સંદર્ભને આધારે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સહાયક ભૂમિકા એમ બંને રહેશે. (*) આ પ્રતીક ધરાવતા મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સંસ્થા પાસે મધ્યસ્થ અથવા મુખ્ય ભૂમિકા છે અથવા માનવામાં આવે છે , જ્યારે ઉલ્લેખિત અન્યની સીધી અથવા સ્પષ્ટ સહાયક ભૂમિકા છે. ($) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગઃ આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મધ્યસ્થ વિભાગ તરીકે કાર્યરત રાજ્ય સરકારનો વિભાગ, દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં એકસમાન નથી.

૮ સજ્જતા અને પ્રતિભાવ

૮.૧ પૃષ્ઠભૂમિ

પ્રતિભાવ પગલાં એટલે લાગતા વળગતા સત્તાવાળા પાસેથી વહેલી ચેતવણી મળ્યા પછી અથવા તોળાઈ રહેલી દુર્ઘટનાની અપેક્ષાએ , અથવા કોઈ ચેતવણી વિના બનેલી ઘટના પછી તરત જ લેવામાં આવે છે. આપત્તિના પ્રતિભાવનું પ્રાથમિક લક્ષ્ય જીવન બચાવવું , સંપત્તિ, પર્યાવરણનું રક્ષણ કરવું અને આપત્તિ પછી માનવ અને અન્ય જીવંત પ્રાણીઓની મૂળભૂત જરૂરિયાતો પૂરી કરવાનું છે. આપત્તિથી પ્રભાવિત થયેલા અને આપત્તિથી પ્રભાવિત થવાની સંભાવના હોય એવા અસરગ્રસ્તોને બચાવવા પર ધ્યાન આપે છે. UNISDR (૨૦૧૬) પ્રતિભાવની નીચે મુજબ વ્યાખ્યા કરી છે:

> **જીવ બચાવવા, સ્વાસ્થ્ય પર વિપરિત અસર ઘટાડવા , જાહેર સલામતી સુનિશ્ચિત કરવા અને અસરગ્રસ્ત લોકોની મૂળભૂત જરૂરિયાતોને પહોંચી વળવા માટે આપત્તિ પહેલાં , તે દરમિયાન અથવા તરત જ લેવામાં આવેલા પગલાંઓ.**

આપત્તિ પ્રતિભાવની સૌથી વધુ ચિંતામાં તાત્કાલિક આપત્તિ રાહત સહિત તાત્કાલિક અને ટૂંકા ગાળાની જરૂરિયાતોનો સમાવેશ થાય છે. આપત્તિ જોખમનો વ્યક્તિઓ , સમુદાયો, સંગઠનો, દેશો અને આંતરરાષ્ટ્રીય સમુદાયની પ્રતિભાવ ક્ષમતાઓની ગતિવિધિ સહિત અસરકારક , કાર્યક્ષમ અને સમયસર પ્રતિભાવ જાણકારી સજ્જતા પગલાં પર આધાર રાખે છે. સંસ્થાકીય પ્રતિભાવમાં ઘણીવાર આપત્તકાલીન સેવાઓ અને જાહેર સહાયની જોગવાઈ દ્વારા જાહેર અને ખાનગી ક્ષેત્રો અને સમુદાય ક્ષેત્રો તેમજ સમુદાય અને સ્વયંસેવકોની ભાગીદારીનો સમાવેશ થાય છે. " આપત્તકાલીન સેવાઓ" એ આપત્તકાલીન અને આપત્તિની પરિસ્થિતિઓમાં લોકો અને મિલકતની સેવા અને રક્ષણ માટે ચોક્કસ જવાબદારી ધરાવતી વિશિષ્ટ સંસ્થાઓનો મહત્વનો સમૂહ છે. તેમાં મુલકી સુરક્ષા અધિકારીઓ અને પોલીસ અને અગ્નિ સેવાઓ સાથે અન્ય ઘણા લોકોનો સમાવેશ થાય છે. પ્રતિભાવ તબક્કે અને પછીના પૂર્વવત્ત સ્થિતિ વચ્ચે સ્પષ્ટ ભેદ નથી. કેટલાક કામચલાઉ આવાસ અને પાણી પુરવઠો , પૂર્વવત્ત સ્થિતિના તબક્કા જેવા પ્રતિભાવ પગલાં સારી રીતે વિસ્તૃત થઈ શકે છે.

UNISDR (૨૦૧૬) દ્વારા વ્યાખ્યા કર્યા મુજબ સજ્જતામાં , સંભવિત નિકટવર્તી અથવા વર્તમાન આફતોની અસરમાંથી અને પૂર્વવત્ત સ્થિતિને અસરકારક રીતે અપેક્ષિત પ્રતિભાવ આપવા સરકારો, સંગઠનો, સમુદાયો અને વ્યક્તિઓએ વિકસિત કરેલી જાણકારી અને ક્ષમતાઓનો સમાવેશ થાય છે. આપત્તિ જોખમ વ્યવસ્થાપનના સંદર્ભમાં સજ્જતાની કાર્યવાહી હાથ ધરવામાં આવે છે અને તમામ પ્રકારની કટોકટીઓને

અસરકારક રીતે હાથ ધરવા જરૂરી ક્ષમતા નિર્માણ કરવા અને સતત પૂર્વવત્ત સ્થિતિના પ્રતિભાવથી વ્યવસ્થિત સંક્રમણો હાંસલ કરવાનું લક્ષ્ય છે.

સજ્જતા આપત્તિના જોખમોના યોગ્ય વિશ્લેષણ અને પૂર્વ ચેતવણી પ્રણાલીઓ સાથે સારી રીતે સંકળાયેલ પર આધારિત છે, અને જેમાં આકસ્મિક આયોજન , સાધનો અને પુરવઠાનો સંગ્રહ , સંકલન, સ્થળાંતર, અને જાહેર માહિતી માટે વ્યવસ્થાઓની ગતિવિધિ , અને સંકળાયેલ તાલીમ અને ક્ષેત્રીય પ્રયોજન જેવી પ્રવૃત્તિઓનો સમાવેશ થાય છે. આ ઔપચારિક સંસ્થાકીય , કાનૂની અને અંદાજપત્રીય ક્ષમતાઓ દ્વારા સમર્થિત હોવા જોઈએ. " તત્પરતા" ને લગતો શબ્દ જરૂર પડે ત્યારે ઝડપથી અને યોગ્ય રીતે પ્રતિભાવ આપવાની ક્ષમતાનું વર્ણન કરે છે.

આપત્તિઓ માટે સ્થાનિક કક્ષાના લોકોની સજ્જતા આપત્તિઓની અસરોને ઓછી કરવામાં અને વધુ સારો પ્રતિભાવ આપવા માટે મદદ કરી શકે છે. પંચાયતી રાજ સંસ્થા દ્વારા સ્થાનિક સ્તરે આપત્તિઓનો સામનો કરવા લોકોને તૈયાર કરવામાં સમુદાયની ભાગીદારી ખૂબ આગળ વધી શકે છે. આપત્તિઓના કિસ્સામાં , પંચાયતી રાજ સંસ્થા લોકો અને સ્થાનિક સંસાધનોને એકત્રિત કરવામાં નિર્ણાયક ભૂમિકા ભજવી શકે છે.

સજ્જતાના આધારે , વિનાશકારી ઘટના નજીકમાં છે અને જ્યાં સુધી સંબંધિત અધિકારીઓ તેને પૂરી થયેલી જાહેર ન કરે ત્યાં સુધી ચાલે તે સ્પષ્ટ થાય કે તરત જ પ્રતિભાવ પ્રક્રિયા શરૂ થાય છે. મર્યાદિત માહિતી અને સંસધાનો સાથે અત્યંત વિવશ સમયની પરિસ્થિતિઓમાં ભારે તણાવના સમયગાળામાં પ્રતિભાવ હાથ ધરવામાં આવે છે. આપત્તિ વ્યવસ્થાપનના વિવિધ તબક્કાઓમાં તેને સૌથી વધુ ધ્યાનમાં આવે એવું માનવામાં આવે છે. પ્રતિભાવમાં માત્ર શોધખોળ અને બચાવ , પ્રાથમિક સારવાર અને કામચલાઉ આશ્રયસ્થાનો જેવી તાત્કાલિક જરૂરિયાતોને સીધી રીતે ધ્યાન આપવા જેવી પ્રવૃત્તિઓ સામેલ નથી, પણ પ્રયાસોને સંકલન અને આધાર આપવા માટે જરૂરી વિવિધ પ્રણાલીઓની ઝડપી ગતિશીલતાનો પણ સમાવેશ થાય છે. અસરકારક પ્રતિભાવ માટે , તમામ હિસ્સેદારો જોખમો, તેના પરિણામો, કાર્યવાહી યોજનાઓ અંગે સ્પષ્ટતા અને તેમની ભૂમિકાઓ અને જવાબદારીઓથી સારી રીતે વાકેફ હોવા જોઈએ.

કોઈપણ કટોકટીને જીવન બચાવવા, નુકસાનને નિયંત્રિત કરવા અને કોઈપણ ગૌણ આફતોને રોકવા માટે ઝડપી પ્રતિક્રિયાની જરૂર છે. મોટાભાગના કિસ્સાઓમાં , જિલ્લા, તાલુકા, અથવા અન્ય સંસ્થાઓ (તબીબી આગ, પોલીસ, નાગરિક પુરવઠા, નગરપલિકાઓ) ના ઘટના પ્રતિભાવ ટીમ (IRT) ના સભ્યો જેવા પ્રથમ પ્રતિભાવ આપનારાઓ સ્થાનિક સ્તરે કટોકટીનું તાત્કાલિક વ્યવસ્થાપન કરે છે. જો કટોકટી તેમની ક્ષમતા કરતાં વધી જાય, તો સ્થાનિક વહીવટીતંત્રે જિલ્લા વહીવટીતંત્ર અથવા રાજ્ય સરકારની મદદ લેવી જોઈએ. જો રાજ્ય સરકાર તેને જરૂરી માને તો તે કેન્દ્રની મદદ લઈ શકે છે.

મંત્રીમંડળ સુરક્ષા સમિતિ દેશના સંરક્ષણ, કાયદો અને વ્યવસ્થા અને આંતરિક સુરક્ષા, વિદેશી બાબતોની આંતરિક અથવા બાહ્ય સુરક્ષાની અસરો ધરાવતી નીતિ વિષયક બાબતો અને રાષ્ટ્રીય સુરક્ષા પર અસર કરતા આર્થિક અને રાજકીય મુદ્દાઓ સાથે સંબંધિત છે. જો આપત્તિમાં ગંભીર સુરક્ષા અસરો હોય તો મંત્રીમંડળ સુરક્ષા સમિતિ નિર્ણય લેવામાં સામેલ થશે. રાષ્ટ્રીય કારોબારી સમિતિ કોઈ પણ ભયજનક આપત્તિની પરિસ્થિતિ અથવા આપત્તિમાં જ્યાં કેન્દ્રીય સહાયની જરૂર હોય ત્યાં પ્રતિભાવનું સંકલન કરશે. રાષ્ટ્રીય કારોબારી સમિતિ રાજ્યની કોઈ ચોક્કસ ભયાનક આપત્તિની પરિસ્થિતિમાં અથવા આપત્તિના પ્રતિભાવમાં તેમના દ્વારા લેવામાં આવનારા પગલાંના સંબંધમાં ભારત સરકારના સંબંધિત મંત્રાલયો/વિભાગો, રાજ્ય સરકારો અને રાજ્ય સત્તાધિકારીઓને જરૂરિયાતો અનુસાર નિર્દેશ આપી શકે છે.

રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તામંડળ તમામ પ્રકારની આપત્તિઓના પ્રતિભાવ સહિતની આપત્તિ વ્યવસ્થાપન ચક્રના તમામ તબક્કામાં આપત્તિ જોખમ વ્યવસ્થાપનમાં સુવિધાજનક ભૂમિકા ભજવે છે. રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તામંડળ દ્વારા રાષ્ટ્રીય આપત્તિ પ્રતિભાવ બળ (NDRF) ને સામાન્ય દેખરેખ, નિર્દેશો અને નિયંત્રણ સત્તા સોંપશે અને તેનો ઉપયોગ કરશે. રાષ્ટ્રીય કટોકટી વ્યવસ્થાપન સમિતિ ગંભીર અથવા રાષ્ટ્રીય અસર ધરાવતી મોટી કટોકટીઓ પર વિચાર કરશે. આમાં સુરક્ષા માટે સુરક્ષા દળો અને/ અથવા ગુપ્તચર એજન્સીઓ સાથે ખૂબ નજીકથી સંકળાયેલ એવી આતંકવાદ (આતંકવાદ વિરોધી), કાયદો અને વ્યવસ્થાની પરિસ્થિતિઓ, શ્રેણીબદ્ધ બોમ્બ વિસ્ફોટો, અપહરણ, હવાઈ અકસ્માતો, પરમાણુ/ કિર્ણોત્સસર્ગ આતંકવાદની ધમકીઓ, રસાયણ, જૈવ, કિર્ણોત્સસર્ગ, પરમાણુ કટોકટી, પરંપરાગત હથિયારોનું વિસ્ફોટ, ખાણની આપત્તિઓ, જેવી નજીકની સંડોવણીની જરૂર હોય તેવા બનાવોનો કટોકટી, બંદર અને બારૂની કટોકટીઓ, જંગલ આગ, કુદરતી તેલ ક્ષેત્રની આગ અને તેલ રેલાવાનો સમાવેશ થાય છે.

આપત્તિની સ્થિતિમાં તાત્કાલિક પ્રતિભાવ રાજ્ય સરકાર, કેન્દ્ર સરકાર અને વિશિષ્ટ એજન્સીઓના સહયોગથી સ્થાનિક સત્તાવાળાઓની છે. કેન્દ્ર સરકાર પરિવહન અને નાણાકીય સહાય પૂરી પાડીને, NDRF, સશસ્ત્ર દળો, CAPF અને અન્ય ખાસ એજન્સીઓને ગોઠવીને ચોક્કસ પ્રકારની આપત્તિઓનો પ્રતિભાવ આપવા માટે રાજ્ય સરકારની કામગીરીને પૂરક બનાવે છે. તે રાજ્ય સરકારની વિનંતી મુજબ આયોજન અને તેના અમલીકરણમાં રાજ્ય સરકારને મદદ કરવા નિષ્ણાતોની નિમણૂક કરશે.

૮.૨ સંસ્થાકીય માળખુ

પ્રકરણ -૧ આપત્તિ વ્યવસ્થાપનના તમામ પાસાઓને આવરી લેતી સંસ્થાકીય વ્યવસ્થાઓની ઝાંખી પૂરી પાડે છે. પ્રતિભાવના ક્ષેત્રમાં ચોક્કસ કાર્યો, ભૂમિકાઓ અને જવાબદારીઓ છે, જેનો અગાઉ ઉલ્લેખ કર્યો છે, તે આપત્તિ વ્યવસ્થાપનનું સૌથી જટિલ અને સમય-સંવેદનશીલ પાસું છે. આ વિભાગ માં મંત્રાલયો અને

સંસ્થાઓની કામગીરી અને જવાબદારીઓનો સારાંશ છે જે હાલની માર્ગદર્શિકા અનુસાર આપત્તિ પ્રતિભાવમાં મુખ્ય ભૂમિકા ભજવે છે. મંત્રાલયો અને સંસ્થાઓએ વિચારેલ મુખ્ય ભૂમિકાઓમાં કોઈપણ ફેરફારને અસર આપવા માટે યોજનાને સમયાંતરે અદ્યતન કરવામાં આવશે.

કોઈ એક સંસ્થા કે વિભાગ એકલા હાથે કોઈપણ માત્રાની આપત્તિની પરિસ્થિતિને સંભાળી શકે નહીં. વિવિધ વિભાગોએ તેની અસર ઘટાડવાના ઉદ્દેશ થી આપત્તિનું વ્યવસ્થાપન કરવા માટે સાથે મળીને કામ કરવું જોઈએ. આપત્તિ વ્યવસ્થાપન અધિનિયમ, ૨૦૦૫ ની કલમ ૩૭ (એ) કેન્દ્ર સરકારના વિભાગો/ મંત્રાલયોને શમન, સજ્જતા અને પ્રતિભાવ ના ઘટકોને ધ્યાનમાં રાખીને આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજનાઓ તૈયાર કરવાનો આદેશ આપે છે. આપત્તિ વ્યવસ્થાપન અધિનિયમ, ૨૦૦૫ ની કલમ ૨૨(૨), ૨૪, ૩૦ અને ૩૪ વિવિધ સંસ્થાઓ દ્વારા કરવામાં આવનારી આપત્તિ વ્યવસ્થાપનને લગતી વિવિધ ફરજો સ્પષ્ટ રીતે નિર્ધારિત કરે છે.

પ્રતિભાવ પ્રણાલી માટે સંસ્થાકીય વ્યવસ્થામાં નીચેના ઘટકો આવેલા છે:

(ક) મધ્યસ્થ કેન્દ્રીય મંત્રાલયો તમામ જરૂરી પ્રતિ ભાવ અને સંસાધનોના એકત્રીકરણ માટે રાષ્ટ્રીય સ્તરે સંકલન માટે આપત્તિ-વિશિષ્ટ જવાબદારીઓ ધરાવે છે.

(ખ) કેન્દ્રીય સંસ્થાઓ પૂર્વ ચેતવણી પ્રણાલીઓ અને સતર્કતા માટે આપત્તિ-વિશિષ્ટ જવાબદારી ધરાવે છે.

(ગ) રાષ્ટ્રીય આપત્તિ પ્રતિભાવ બળ (NDRF)

(ઘ) રાજ્ય આપત્તિ પ્રતિભાવ બળ (SDRF)

હાલમાં ગૃહ મંત્રાલય ના આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગમાં રાષ્ટ્રીય આપત્તિ પ્રતિભાવ કેન્દ્ર (NERC) કાર્યરત છે અને ગૃહ મંત્રાલય દ્વારા આપત્તકાલીન પ્રતિભાવ (ICR -ER) માટે સંકલિત નિયંત્રણ કક્ષ ની સ્થાપના કરવામાં આવી છે. તે નીચેના નિયંત્રણ કક્ષો સાથે જોડાયેલ હશે:

- તમામ સંસ્થાઓને કટોકટી-વિશિષ્ટ પૂર્વ ચેતવણીઓ આપવા માટે નિયુક્ત કરવામાં આવી છે
- રાજ્ય કટોકટી સંચાલન કેન્દ્ર (SEOC)
- જિલ્લા કટોકટી સંચાલન કેન્દ્ર (DEOC)
- NDRF
- સંકલિત સુરક્ષા કર્મચારીઓ (IDS)
- MEA
- CAPFs

૮.૩ રાષ્ટ્રીય પૂર્વ ચેતવણી પ્રણાલી

૮.૩.૧ કુદરતી સંકટ-વિશિષ્ટ પૂર્વ ચેતવણીઓ માટે નિયુક્ત કેન્દ્રીય સંસ્થાઓ

કોષ્ટક ૮-૧: કુદરતી આપત્તિ-વિશિષ્ટ પૂર્વ ચેતવણીઓ માટે નિયુક્ત કેન્દ્રીય સંસ્થાઓ

ક્રમ	આપત્તિ	મંત્રાલય	સંસ્થા
૧	હિમપ્રપાત	સંરક્ષણ	બરફ અને હિમપ્રપાત અભ્યાસ સંસ્થાન (SASE)
૨	શીત લહેર	ભૂમિ વિજ્ઞાન	ભારતીય હવામાન વિભાગ (IMD)
૩	વાવાઝોડુ	ભૂમિ વિજ્ઞાન	ભારતીય હવામાન વિભાગ (IMD) પ્રાદેશિક વિશિષ્ટ હવામાન કેન્દ્ર (RSMC) વિવિધ વિસ્તારો માટે ઉષ્ણકટિબંધીય ચક્રવાત ચેતવણી કેન્દ્રો (TCWC)
૪	અનાવૃષ્ટિ	કૃષિ અને ખેડૂત કલ્યાણ	કેન્દ્રીય અનાવૃષ્ટિ રાહત આયુક્ત (CDRC) અને પાક હવામાન નિરીક્ષણ જૂથ (CWWG)
૫	ભૂકંપ	ભૂમિ વિજ્ઞાન	ભારતીય હવામાન વિભાગ (IMD)
૬	રોગચાળો	આરોગ્ય, પરિવાર કલ્યાણ	આરોગ્ય અને પરિવાર કલ્યાણ મંત્રાલય (MHFW)
૭	પૂર	જળ શક્તિ	કેન્દ્રીય જળ આયોગ (CWC)
૮	ગરમી લહેર	ભૂમિ વિજ્ઞાન	ભારતીય હવામાન વિભાગ (IMD)
૯	ભૂસ્ખલન	ખનીજ	ભારતીય ભૌગોલિક સર્વેક્ષણ (GSI)
૧૦	સુનામી	ભૂમિ વિજ્ઞાન	ભારતીય રાષ્ટ્રીય સમુદ્રી માહિતી સેવા કેન્દ્ર (INCOIS)

ભારત સરકારે વિવિધ કુદરતી આફતોની શરૂઆતનું નિરીક્ષણ કરવા, પર્યાપ્ત પૂર્વ ચેતવણી પ્રણાલીઓ (EWS) ની સ્થાપના કરવા અને જ્યાં વહેલી ચેતવણી અને હાલમાં ઉપલબ્ધ તકનીકો અને પદ્ધતિઓ દ્વારા નિરીક્ષણ શક્ય હોય ત્યાં કોઈપણ સંભવિત જોખમને લગતી જરૂરી ચેતવણીઓ/ સતર્કતાનો પ્રસાર કરવા, તમામ જોખમો માટે વિશિષ્ટ સંસ્થાઓની નિયુક્તિ કરી છે (કોષ્ટક ૮-૧). આ એજન્સીઓ ગૃહ મંત્રાલયને માહિતી પૂરી પાડે છે, જે વિવિધ સંચાર ચેનલો દ્વારા ચેતવણીઓ અને સતર્કતાઓ જહેર કરશે. પૂર્વ ચેતવણી પ્રણાલીઓ માટે જવાબદાર સંસ્થાઓ યોગ્ય કાર્ય વાહીના ક્રમમાં સાધનોની જાળવણી કરશે અને તેમની કાર્યક્ષમતા ચકાસવા માટે પ્રયોગાત્મક અભ્યાસ કરશે. તેઓ સંબંધિત રાજ્ય સરકાર અને જિલ્લા વહીવટીતંત્રને સંદેશાવ્યવહારની તમામ સંભવિત પદ્ધતિઓ અને જાહેર ઘોષણાઓ દ્વારા આવા ચેતવણીઓ અને સતર્કતા જાહેર જનતા વચ્ચે પ્રસારિત કરશે.

૮.૨.૩ કેન્દ્રીય સંસ્થાઓ/વિભાગોની ભૂમિકા

રાષ્ટ્રીય આપત્તિ પ્રતિભાવ કેન્દ્ર (NERC) અદ્યતન કરેલ માહિતીની પૂર્વ ચેતવણી સંસ્થાઓ સાથે સતત સંપર્ક જાળવવા માટે સંચાર અને સંકલન કેન્દ્ર તરીકે કાર્ય કરશે. છેવટે તેને આપત્તકાલીન પ્રતિભાવ રિસ્પોન્સ સંકલિત નિયંત્રણ કક્ષ (ICR-ER) તરીકે અદ્યતન કરવામાં આવશે. તે તમામ ઉપલબ્ધ સંચાર ચેનલો અને તૈત્ર દ્વારા રાજ્ય આપત્તકાલીન સંચાલન કેન્દ્ર (SEOC) અને જિલ્લા આપત્તકાલીન સંચાલન કેન્દ્ર (DEOC) ને જાણ કરશે. ગૃહ મંત્રાલયનો નો આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગ નિયુક્ત કરેલ પૂર્વ ચેતવણી સંસ્થાઓ, વિવિધ મધ્યસ્થ મંત્રાલયો અને રાજ્ય સરકારો સાથે વાતચીત અને સંકલન કરશે. તે NDRF, સશસ્ત્ર દળો અને CAPFs તરફથી વધારાની કુમક રવાના કરશે અને સંસાધનોને ખસેડવા માટે પરિવહન યોજનાઓ એકસાથે કરશે. રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તામંડળ, ગૃહ મંત્રાલયની જરૂરિયાતો અનુસાર પ્રતિભાવના સમગ્ર સંકલનને ટેકો આપશે. રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તામંડળ સામાન્ય માર્ગદર્શન આપશે અને NDRF ની ગોઠવણીના નિર્ણયો લેશે. NDRF રાજ્ય સરકારની વિનંતીના આધારે જરૂરિયાત મુજબ ફાળવવામાં કરવામાં આવશે. NDRF હંમેશા ક્રિયાશીલ તૈયારીમાં રહેશે.

૮.૪ રાષ્ટ્રીય સ્તરે પ્રતિભાવનું સંકલન

રાષ્ટ્રીય સ્તરે , કેન્દ્ર સરકારે આપત્તિ-વિશિષ્ટ પ્રતિભાવોના સંકલન કરવા માટે ચોક્કસ મંત્રાલયોને મધ્યસ્થ જવાબદારીઓ સોંપી છે (કોષ્ટક ૧-૩, પ્રકરણ - ૧). પ્રકરણ - ૧ માં વર્ણવ્યા મુજબ , રાષ્ટ્રીય કારોબારી સમિતિ કોઈપણ ભયજનક આપત્તિની પરિસ્થિતિ અથવા આપત્તિના કિસ્સામાં પ્રતિભાવનું સંકલન કરશે. રાજ્ય સરકાર રાજ્ય, જિલ્લા અથવા તાલુકા કક્ષાએ ઘટના પ્રતિભાવ ટીમને (IRT) સક્રિય કરશે અને રાજ્ય આપત્તકાલીન સંચાલન કેન્દ્ર સાથે સંકલન સુનિશ્ચિત કરશે. રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તામંડળ પ્રતિભાવ પ્રણાલીને મજબૂત કરવા માટે જરૂરી તકનીકી સહાય પૂરી પાડશે.

પ્રથમ પ્રતિભાવ આપનારાઓ અને રાહત શક્ય એટલા ઓછા સમયમાં અસરગ્રસ્ત વિસ્તારોમાં પહોંચે તે જરૂરી છે. વારંવાર અપૂરતી પૂર્વ સજ્જતાને કારણે સ્થા ન નક્કી કરવા લાદવામાં આવેલા વાસ્તવિક અવરોધો, દુર્ઘટનાના પ્ર કારને અને સૌથી અનિચ્છનીયતાને કારણે અસામાન્ય વિલંબ થાય છે. ઘણી પરિસ્થિતિઓમાં, છ થી બાર કલાકનો વિલંબ પણ ખૂબ મોડો અથવા અસ્વીકાર્ય સાબિત થશે. બાબતોને વધુ ખરાબ કરવા માટે , રાહત દેખભાળ ખૂબ જ અપૂર્ણ અથવા અસંગઠિત સ્વરૂપે આવે છે જેમાં ઘણી સંસ્થાઓ સંકલિત યોજના વિના, એક સાથે ટાળવા માટે પદ્ધતિઓ વિના અને આશ્રય, કપડાં, ખોરાક અથવા દવા જેવા રાહતના વિવિધ પાસાઓને યોગ્ય પ્રાથમિકતા આપ્યા વિના એકબીજા થી સ્વતંત્ર રીતે કાર્ય કરે છે . સંચાલનકીય પરિપ્રેક્ષ્યમાં, મોટાભાગના જોખમોમાં પડકારો એકસરખા હોય છે. રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તામંડળે આપત્તિઓના અસરકારક , કાર્યક્ષમ અને સર્વગ્રાહી સંચાલન (પરિશિષ્ટ - ૧ માં યાદી આપી છે)

માટે ઈન્સીડન્ટ રિસ્પોન્સ સિસ્ટમ (IRS) માર્ગદર્શિકા તૈયાર કરી છે. રાષ્ટ્રીય સત્તામંડળની IRS માર્ગદર્શિકાના અમલથી રાજ્યોને મોટાભાગની આપત્તિ પ્રતિભાવ પરિસ્થિતિઓમાં સામાન્ય છે એવી કામગીરીના નિશ્ચિત ધોરણ નક્કી કરવામાં મદદ મળશે, વિવિધ વિભાગો અને અન્ય સંસ્થાઓની ભૂમિકાઓમાં સ્પષ્ટતા આવશે.

રાજ્ય અને જિલ્લા વહીવટીતંત્ર IRS માર્ગદર્શિકામાં જણાવ્યા મુજબ પ્રતિભાવ દરમિયાન વિવિધ સુવિધાઓ પૂરી પાડવા માટે ઘટના નિયંત્રક સ્થળ, રાહત શિબિર, આધાર, કામચલાઉ વિસ્તાર, શિબિર અને હેલિપેડ જેવી વિવિધ સેવા સ્થળો નક્કી કરશે. રાજ્ય અને સ્થાનિક વહીવટીતંત્રે સુધારેલ રાજ્ય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજના અને જિલ્લા આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજનાનો વ્યાપક રીતે આ વ્યવસ્થાઓ વિશેની માહિતીનો ફેલાવો અને પ્રચાર કરવો જ જોઇએ. આપત્તિ પ્રતિભાવ કામગીરી બહુપક્ષીય, સમય-સંવેદનશીલ, અત્યંત ઝડપી ગતિશીલ અને મોટે ભાગે અણધારી હોવાથી , તેને ઝડપી મૂલ્યાંકન, કેટલાક વિભાગો વચ્ચે ગાઢ સંકલન, ઝડપી નિર્ણય લેવાની , માનવ સંસાધનો અને મશીનરીની ઝડપી ગોડવણી તેમજ સઘન દેખરેખની જરૂર છે. વિલંબ અટકાવવા અને નિયંત્રણ કડીને લગતી અસ્પષ્ટતા દૂર કરવા માટે , રાજ્ય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજના અને જિલ્લા આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજનામાં IRS મુજબ પ્રતિભાવ સંગઠનને સ્પષ્ટપણે સ્પષ્ટતા કરવી આવશ્યક છે. આ યોજનાઓએ યોગ્ય જવાબદારી અને જવાબદે હી માળખા સાથે વહીવટી તંત્રના વિવિધ સ્તરોએ IRT ની વિવિધ જવાબદારીઓ માટે નિમણૂક પામેલા કર્મચારીઓની સ્પષ્ટ ઓળખ કરવી જ જોઇએ. સૈન્ય, NDRF, CAPF, અને આંતરરાષ્ટ્રીય શોધ ખોળ અને બચાવ સલાહકાર જૂથ (INSARAG) જેવી બહુવિધ સંસ્થાઓની સામેલગીરીના કિસ્સામાં એકીકૃત આદેશના અમલીકરણની જોગવાઈ રાજ્ય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજના માં હોવી જોઈએ. સમયાંતરે કૃત્રિમ પ્રયોગો દ્વારા આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજનાનું પરીક્ષણ અને પૂર્વાભ્યાસ કરવો જ છે.

૮.૫ આગ અને આપત્તકાલીન સેવાઓ (F&ES)

બંધારણીય જોગવાઈઓ (વિભાગ-૭ 7, અનુસૂચિ -૧૨, અનુચ્છેદ ૨૪૩) મુજબ શહેરી સ્થાનિક સંસ્થાઓ (મહાનગરપાલિકાઓ/ નગરપાલિકાઓ) ના આદેશ માં આવે છે. વહીવટી અને સંચાલન માળખાં અને પ્રણાલીઓ એક રાજ્યથી બીજા રાજ્યમાં બદલાય છે. હાલમાં ગૃહ મંત્રાલય સંબંધિત રાજ્યો અને કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોને આગ અને આપત્તકાલીન સેવા નું આયોજન કરવા સુરક્ષા, નિવારણ, સુધારાઓ અને કાયદા અંગે સલાહ આપવામાં આવે છે. આગ અને આપત્તકાલીન સેવાની પ્રાથમિક ભૂમિકા આગની ઘટનાઓને પ્રતિભાવ આપવાની છે. જો કે, અગ્નિશમન ઉપરાંત, મકાન ધરાશાયી, માર્ગ અકસ્માતો, માનવ અને પશુ બચાવ, અને અન્ય કેટલાક આપત્તકાલીન જેવા આગ અને આપત્તકાલીન સેવા અન્ય આપત્તકાલીન સાદને સંભાળે છે. આગ અને આપત્તકાલીન સેવા ની ભૂમિકા બહુ-લક્ષી બની ગઈ છે. આગ અને આપત્તકાલીન સેવાની ભૂમિકા ખાસ કરીને શહેરી વિસ્તારોમાં નિવારણ ક્ષેત્ર સુધી વિસ્તરે છે. આગ અને આપત્તકાલીન સેવા આપત્તિની

પરિસ્થિતિઓને પ્રતિભાવ આપતી સંસ્થાઓના જૂથનો અભિન્ન ભાગ છે. આગ અને આપત્તકાલીન સેવા આપત્તિ પછી પ્રથમ કલાકમાં પ્રથમ પ્રતિભાવ આપનારાઓમાંની એક છે અને જીવન અને સંપત્તિ બચાવવામાં મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે. એટલા માટે, આગ અને આપત્તકાલીન સેવા ની ક્ષમતાઓને પૂરતા પ્રમાણમાં સજ્જ અને વિકસિત કરવી હિતાવહ છે. વધુમાં, અગ્નિશમન કર્મચારીઓને સાધનોના ઉપયોગ અને જાળવણીમાં સતત તાલીમ પણ આપવી જોઈએ.

આગ અને આપત્તકાલીન સેવા આપત્તકાલીન પ્રતિભાવ પ્રણાલીનું મુખ્ય ઘટક છે. તે નગરપાલિકાના કાર્યો સાથે સંકળાયેલા બંધારણના ૧૨ મી અનુસૂચિ હેઠળ આવે છે. હાલમાં, રાજ્યો અને કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશો અને શહેરી સ્થાનિક સંસ્થાઓ આગ અને આપત્તકાલીન સેવા નું સંચાલન કરી રહ્યા છે. ગૃહ મંત્રાલય અને રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તામંડળ, રાજ્યો, કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશો અને કેન્દ્રીય મંત્રાલયોને આગ સંરક્ષણ, નિવારણ અને સંબંધિત કાયદા અંગે તકનીકી સલાહ આપશે. જ્યારે કેટલાક રાજ્યોમાં , આગ અને આપત્તકાલીન સેવા મહાનગરપાલિકાના અધિકારક્ષેત્ર હેઠળ છે, અને બીજામાં તે ગૃહ વિભાગ હેઠળ છે. માત્ર થોડા રાજ્યોએ પોતાનો અગ્નિ અધિનિયમ ઘડ્યો છે.

સાધનસામગ્રી માટે લાગુ પડતા ધોરણો અને કર્મચારીની તાલીમના પ્રકારો, માત્રા અને ધોરણો તકનીકી પ્રગતિ અને ઉભરતી સારી વૈશ્વિક પદ્ધતિઓને આધીન છે. આ ઉપરાંત , વિવિધ વિસ્તારો અને પરિસ્થિતિઓને કારણે પ્રાદેશિક તફાવતો અને સ્થાનિક પડકારો જોતાં , અસરકારક ઉપયોગ અને ગોઠવણ કરવા માટે અમુક અંશે નવીનતા , વૈવિધ્યપણું અને અનુકૂલન જરૂરી છે. સાધનોની સંચાલન કાર્યક્ષમતા જાળવી રાખવા પુનર્ગઠન અને પુનર્રચના એમ બંને જરૂરી છે. દાખલા તરીકે, કેટલાક શહેરોમાં જ્યાં રસ્તા સાંકડા હોય છે અને મોટા સાધનો ઝડપ લઇ જઇ શકતા નથી, તેથી સાધનોને લઇ જવાની પૂરતી ક્ષમતા ધરાવતા નાના વાહનો પર ગોઠવેલ નાના માપના સાધનોનો ઉપયોગ કરવો જરૂરી બની શકે છે . એ જ રીતે, મોટા ભાગના ગ્રામીણ અથવા ઓછા વિકસિત વિસ્તારો કરતા , મોટા શહેરોમાં ગોઠવેલા આવા સાધનોની જાળવણી અને વ્યવસ્થાપન કરવું મુશ્કેલ હોય છે. તેથી, વિશિષ્ટતાઓ અથવા નમૂનારૂપ યાદી આપવાને બદલે, રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજના કડક ગુણવત્તા નિયંત્રણ અને પરીક્ષણને આધીન શ્રેષ્ઠ પદ્ધતિઓ અને સૌથી યોગ્ય તકનીકો અપનાવવા માટે જવાબદાર સંસ્થાઓને આદેશ આપે છે.

દરેક રાજ્યોમાં, આગ અને આપત્તકાલીન સેવા રાજ્યો દ્વારા કરવામાં આવેલી પહેલ અને ભંડોળની ઉપલબ્ધતા અનુસાર વધી છે. ભારત સરકારે આગ સલામતી માટે ટેકનો-કાનૂની શાસનને મજબૂત કરવા માટે ઘણી પહેલ કરી છે. મોટા કાયદાકીય ફેરફારો કરવા ઉપરાંત , સરકાર સુધારા કરવા યોગ્ય ઘણા કાયદાઓની સમીક્ષા પણ કરી રહી છે. ભારત સરકારે સંસ્થાકીય સુધારા અને આગ અને આપત્તકાલીન

સેવાના સંગઠનાત્મક પુનર્ગઠન માટે પણ પગલાં લીધા છે. જો કે, આગ અને આપત્તકાલીન સેવાને વધુ કાર્યક્ષમ બનાવવા માટે આધુનિકીકરણ ના મોટા ફેરફારોને અમલમાં મૂકવાની જવાબદારી રાજ્ય સરકારોની છે.

૮.૬ રાજ્યોની કેન્દ્રીય સહાયની વિનંતીઓનો પ્રતિભાવ આપવો

ભૂકંપ, વાવાઝોડું, ચક્રવાત અને સુનામી જેવી વિનાશક આપત્તિઓ મોટી જાનહાનિમાં પરિણમે છે અને મિલકત અને માળખાકીય સુવિધાઓને ભારે નુકસાન પહોંચાડે છે. ભારત સરકારે ગંભીર આપત્તિથી ભારે પ્રભાવિત રાજ્ય સરકાર અથવા કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશને મદદ કરવા માટે આવશ્યક સેવાઓની ઝડપી અને અસરકારક સેવા પહોંચડવા માટે સુધારક્ષમ પ્રતિભાવ તંત્રની સ્થાપના કરી છે. આપત્તિ વ્યવસ્થાપન એ રાજ્ય સરકારોની જવાબદારી તરીકે ગણવામાં આવે છે , અને તેથી આપત્તિ દરમિયાન બચાવ , રાહત અને પુનર્વસન પગલાં લેવાની પ્રાથમિક જવાબદારી રાજ્ય સરકારોની છે. કેન્દ્ર સરકાર , રાજ્ય સરકારો ની વિનંતીથી ગંભીર આપત્તિમાં પરિવહન અને નાણાકીય સહાય થી તેમની કામગીરી પૂરી પાડે છે. આવી કટોકટીનો પ્રતિભાવ આપવા માટે જિલ્લા અને રાજ્યના વહીવટનાં સંસાધનો માં વધારો થાય છે અને તેમને કેન્દ્રીય મંત્રાલયો/ વિભાગો અને NDRF, સશસ્ત્ર દળો , CAPF અને વિશેષ મંત્રાલયો/ સંસ્થાઓ જેવી સંસ્થાઓની મદદની જરૂર પડી શકે છે.

૮.૭ એક કરતાં વધુ રાજ્યોને અસર કરતી આપત્તિઓનું વ્યવસ્થાપન

અમુક સમયે, એક રાજ્યમાં થતી આપત્તિઓની અસર બીજા રાજ્યોના વિસ્તારોમાં ફેલાય છે. તેવી જ રીતે, પૂર વગેરે જેવી અમુક આપત્તિઓના સંદર્ભમાં નિવારક પગલાં એક રાજ્યમાં લેવાની જરૂર પડી શકે છે, કારણ કે તેની અસર બીજા પર પડી શકે છે. રાષ્ટ્રીય, રાજ્ય અને જિલ્લા કક્ષાની વ્યવસ્થા ધરાવતી ભારતની વહીવટી શ્રેણીબદ્ધતા એક કરતાં વધુ રાજ્યોને અસર કરતી આપત્તિઓના સંદર્ભમાં પડકારો રજૂ કરે છે. આવી પરિસ્થિતિઓ વ્યવસ્થાપનના સંકલિત અભિગમ નું આહવાન કરે છે, જે ઘટના પહેલા, તે દરમિયાન અને પછી પોતાની જાતને સામાન્ય રીતે પ્રસ્તુત કરે તેના તદન જુદા મુદ્દાઓની હારમાળાને પ્રતિભાવ આપી શકે છે. રાષ્ટ્રીય કટોકટી વ્યવસ્થાપન સમિતિ આવી બહુરા જ્ય આપત્તિઓને સંભાળવામાં મુખ્ય ભૂમિકા ભજવશે. રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તામંડળ આવી પરિસ્થિતિઓની ઓળખને પ્રોત્સાહન આપશે અને રાજ્યો અને કેન્દ્રીય મંત્રાલયો , વિભાગો અને અન્ય સંબંધિત સંસ્થાઓ દ્વારા તેમની સાથે વ્યવહાર કરવા માટે સંકલિત વ્યૂહરચના માટે તંત્રરચનાની સ્થાપનાને પ્રોત્સાહન આપશે.

૮.૮ પ્રતિભાવ પ્રણાલી સક્રિય કરવી

રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજના આપત્તિ ચક્રના તમામ તબક્કાઓ એટલે કે શમન , સજ્જતા, પ્રતિભાવ અને પૂર્વવત્ત સ્થિતિ દરમિયાન કાર્યરત રહે છે. જો કે , આપત્તિ ચેતવણી મળ્યેથી અથવા આપત્તિની ઘટના પર આપત્તિ પ્રતિભાવ પ્રણાલી (પરિસ્થિતિના આધારે સક્રિય થયેલ તમામ સહાયક કાર્યો સાથે આંશિક અથવા સંપૂર્ણ રીતે) સક્રિય કરી શકે છે. સંબંધિત નિરીક્ષણ સત્તાવાળાઓએ (રાષ્ટ્રીય અને રાજ્ય બંને) આપત્તિની ઘટના ની જાણ સૌથી ઝડપી માધ્યમથી દ્વારા રાષ્ટ્રીય કારોબારી સમિતિ ને કરવી. રાષ્ટ્રીય કારોબારી સમિતિ આપત્તિની (ગંભીરતા, તાકીદ અને ઘટનાની તીવ્રતા) માત્રાની પરિસ્થિતિની માંગને અનુરૂપ કટોકટી મદદની કામગીરીને સક્રિય કરશે.

આપત્તિના કિસ્સામાં રાષ્ટ્રીય પ્રતિભાવ માટે સક્રિયકરણ ક્રમ નીચે મુજબ છે:

૧. આપત્તિની સ્થિતિમાં સંબંધિત રાજ્ય સરકાર સીધી જવાબદારી ઉપાડશે.

૨. કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોના કિસ્સામાં ગૃહ મંત્રાલય સીધી જવાબદારી ઉપાડશે.

૩. જ્યારે સંબંધિત રાજ્ય સરકાર રાહત સામગ્રીની આંતર -રાજ્ય ફેરવણી, પરિવહન , હવાઇ શોધખોળ, બચાવ અને રાહત કામગીરી સહિત કેન્દ્રીય સહાય , નાણાકીય, પરિવહન અથવા સંસાધનો માટે ચોક્કસ વિનંતી કરે ત્યારે કેન્દ્રીય સંસ્થાઓનો પ્રતિભાવ કાર્યરત થશે.

૪. કેન્દ્રીય સંસ્થાઓની ભારત સરકારના પ્રાથમિક અધિકારક્ષેત્રના કિસ્સામાં આંતરરાષ્ટ્રીય સહાયતા સંગઠન, ઊંચા સમુદ્ર પર પ્રતિભાવ , અને આંતરરાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓની સહાયથી આપત્તિઓની અસર મૂલ્યાંકન, અને રાષ્ટ્રીય આપત્તિ પ્રતિભાવ ભંડોળમાંથી નાણાકીય સહાય સીધી સામેલગીરી લાગુ પડશે.

૮.૯ આપત્તકાલીન કામગીરી અને જવાબદારીઓ: કેન્દ્ર અને રાજ્ય

આપત્તિ પછીના પ્રતિભાવમાં આપત્તિ-વિશિષ્ટ પાસાઓ હોવા છતાં , આપત્તકાલીન કામગીરી તમામ આપત્તિઓ માટે વ્યાપકપણે સામાન્ય છે અને ચોક્કસ મંત્રાલયો, વિભાગો અથવા સંસ્થાઓ તે આપત્તકાલીન પ્રતિભાવ આપી શકે છે. આ ઉપરાંત, ઘણી વખત, અનેક જોખમો અને ગૌણ આપત્તિઓ મોટી આપત્તિ ને નોતરે છે. તેથી, પ્રતિભાવ આંતરિક રીતે બહુ-જોખમી અભિગમને નોતરે છે. તેથી, તમામ પ્રતિભાવ પ્રવૃત્તિઓનો સારાંશ તમામ પ્રકારની આપત્તિઓને લાગુ પડતી એક જવાબદારીના માળખામાં કરવામાં આવ્યો છે. પ્રતિભાવ જવાબદારી માળખું પ્રતિભાવનો મુખ્ય વિષય નક્કી કરે છે . તે પ્રતિભાવના મુખ્ય વિષય માટે જવાબદાર કેન્દ્ર અને રાજ્ય સરકારની સંસ્થાઓ નક્કી કરે છે. પ્રતિભાવ માટે જવાબદાર તમામ સંસ્થાઓએ રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તામંડળની ઘટના પ્રતિભાવ પ્રણાલી માર્ગદર્શિકાનું પાલન કરવું જોઈએ, જે યોગ્ય જવાબદારી અને જવાબદારીઓના વિભાજનને સુનિશ્ચિત કરવામાં મદદ કરશે. જુદા જુદા

મંત્રાલયો અને વિભાગોએ પ્રતિભાવ અસર વિશેષ આપત્તકાલીન સહાય પૂરી પાડવી જોઈએ. કેન્દ્ર સરકારની કેટલીક સંસ્થાઓ મુખ્ય ભૂમિકા ભજવશે, જ્યારે અન્ય સહાયક ભૂમિકામાં હશે.

રાજ્ય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગ એટલે કે આપત્તિ વ્યવસ્થાપન મધ્યસ્થ વિભાગ અને રાજ્ય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તામંડળ પ્રતિભાવના સંકલન માટે રાજ્ય સ્તરે મુખ્ય સંસ્થાઓ છે. જિલ્લા આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તામંડળ જિલ્લા સ્તરે પ્રતિભાવના સંકલન માટે અગ્રણી સંસ્થા છે. વિવિધ કેન્દ્રીય મંત્રાલયો, વિભાગો, સંસ્થાઓ અને રાજ્ય સરકારોએ રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તામંડળની માર્ગદર્શિકાઓ અનુસાર અને રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજનાની સુસંગતતા અનુસાર પોતાની સંકટ ચોક્કસ પ્રતિભાવ યોજનાઓ તૈયાર કરવી જોઈએ. તેઓએ હંમેશા પ્રતિભાવ માટે સજ્જતા સુનિશ્ચિત કરવી જોઈએ અને નિયમિત બનાવટી નિદર્શનો કરવા જોઈએ અને સમયાંતરે તત્પરતાના પરીક્ષણો કરવા જોઈએ , અને મંત્રાલયો/ વિભાગોએ રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તામંડળને સ્થિતિની જાણ કરવી જોઈએ. આપત્તિ પ્રતિભાવ માટે જવાબદાર સંસ્થાઓએ બહુવિધ જોખમોને ધ્યાનમાં લેતા હોય અને ઓછામાં ઓછા ખરાબ થી લઇને વધુ ખરાબ કેસો સુધીના વિવિધ પરિદ્રશ્યોની કલ્પના કરી ને તેમના વ્યક્તિગત પરિદ્રશ્ય-આધારિત યોજનાઓ અને માન્ય સંચાલન યોજના તૈયાર કરવી જોઈએ. પરિદ્રશ્ય-આધારિત આયોજન પ્રવૃત્તિ તમામ સ્તરે પ્રતિભાવ સંસ્થાઓની તૈયારીનો ભાગ હોવો જોઈએ. આપત્તિ પ્રતિભાવના મુખ્ય કાર્યો જવાબદારીના માળખામાં આપવામાં આવ્યા છે અને સરળ સંદર્ભ માટે મૂળાક્ષરો મુજબ યાદી આપી છે:

૧. સંદેશાવ્યવહાર
૨. સાંસ્કૃતિક વિરાસત સ્થળો, તેમના પરિસર અને સંગ્રહાલયો - સંરક્ષણ અને જાળવણી
૩. માહિતી મળવવી અને વ્યવસ્થાપન
૪. પ્રાણીઓના મૃતદેહોનો નિકાલ
૫. પીવાનું પાણી/ પાણી ખેંચવાના પંપ/ સ્વચ્છતા સુવિધાઓ
૬. પ્રારંભિક ચેતવણી, નકશા, ઉપગ્રહ માહિતી, માહિતી પ્રસાર
૭. લોકો અને પ્રાણીઓનું સ્થળાંતર
૮. અછતગ્રસ્ત વિસ્તારોમાં પશુધન માટે ઘાસચારો
૯. ખોરાક અને આવશ્યક પુરવઠો
૧૦. બળતણ
૧૧. આવાસ અને કામચલાઉ આશ્રયસ્થાનો
૧૨. માનવ મૃતદેહોની વ્યવસ્થા
૧૩. માધ્યમોનો સંપર્ક
૧૪. તબીબી સંભાળ

૧૫. વીજળી

૧૬. જાહેર આરોગ્ય

૧૭. પશુધન અને અન્ય પ્રાણીઓનું પુનર્વસન અને સલામતીની ખાતરી, પશુ ચિકિત્સા

૧૮. રાહત કામગીરી

૧૯. રાહત સામગ્રી પરિવહન અને પુરવઠો વ્યવસ્થાપન

૨૦. લોકો અને પ્રાણીઓની શોધ અને બચાવ

૨૧. પરિવહન

૮.૧૦ સજ્જતા અને પ્રતિભાવ માટે જવાબદારી માળખું

સજ્જતા અને પ્રતિભાવ					
	આપત્તકાલીન કામગીરી*	કેન્દ્રીય/રાજ્ય મંત્રાલયો/વિભાગો અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૧	સંદેશાવ્યવહાર	અગ્રણી સંસ્થાઓ: MCOM, DOT સહાયક સંસ્થાઓ: MOR, MOCI, MOD, ટેલીકોમ સેવા પ્રદાતા	• નિયમિત સમયાંતરે સચોટ માહિતી મેળવવા માટે તમામ પૂર્વ ચેતવણી સંસ્થાઓ (જેવી કે IMD, CWC, વગેરે) અને નિયંત્રણ કક્ષ (કેન્દ્ર/ રાજ્ય) ખોટકા સામે સલામત સંદેશાવ્યવહાર માટેની વિગતવાર યોજનાઓ • આપત્તિગ્રસ્ત વિસ્તારોમાં આપત્તકાલીન સંચારની પુનઃસ્થાપના • આપત્તિની ઘટના પછી સંચારને પુનઃસ્થાપિત કરવા માટે વિગતવાર તકનીકી યોજનાઓ સાથે આપત્તકાલીન પ્રતિભાવ ટીમો હાજર રાખવી • આપત્તિ સંચાર માટે સમર્પિત રેડિયો આવર્તન પૂરું પાડવું • V-SAT ટર્મિનલ, VHF રીપીટર્સ, અનામત WT VHF સેટ, ફરતો મોબાઇલ ટાવર વગેરે સાથે મોબાઇલ સંદેશાવ્યવહાર એકમો લગાવવા. • કટોકટીના સમયે સંસાધનોની સરળ ઉપલબ્ધતા માટે -સરકારી અને પુરવઠો પૂરો પાડનારા ખાનગી સાથે આપત્તિ પૂર્વે કરાર સહિત આકસ્મિક યોજનાઓ • રાજ્ય સરકાર સાથે સંયુક્ત રીતે અસરગ્રસ્ત	અગ્રણી સંસ્થાઓ: IPRD સહાયક સંસ્થાઓ: State/UT, SDMA, RD, DMD$^{\$}$, SEOC, DDMA, સંબંધિત બધા વિભાગો	• તમામ પ્રારંભિક ચેતવણી સંસ્થાઓ સાથે સલામત સંચાર યોજના તૈયાર કરવી • રાજ્ય કક્ષાની ઘટના પ્રતિભાવ ટીમનો પરિવહન વિભાગ પ્રતિભાવ માટે ક્ષેત્રીય કક્ષાના ઘટના પ્રતિભાવ ટીમને અસરકારક સંચાર સહાય પૂરી પાડવા માટે કેન્દ્રીય સંસ્થાઓ સાથે સંકલન કરવું • લેન્ડલાઇન પર સહયોગ તરીકે રાજ્ય અને જિલ્લા આપત્તકાલીન સંચાલન કેન્દ્રને સેટેલાઇટ ફોન/ VHF/ HF થી સજ્જ કરવું • નિયમિત પરીક્ષણ દ્વારા તમામ સંચાર સાધનો, ખાસ કરીને સેટેલાઇટ ફોન તમામ દિવસોમાં ચોવી કલાક સારી સ્થિતિમાં રાખવા • ટેલિફોન અને HAM સહિતના સંદેશાવ્યવહાર માટેની યોજનાઓ

સજ્જતા અને પ્રતિભાવ					
	આપત્તકાલીન કામગીરી*	કેન્દ્રીય/રાજ્ય મંત્રાલયો/વિભાગો અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
			વિસ્તારોમાં કામચલાઉ સંચાર સુવિધાઓ સ્થાપવા માટેની સંચાલકીય યોજના • અસરગ્રસ્ત વિસ્તારો અને સંસાધન એકત્રીકરણ વિશે વિશ્વસનીય અને અધિકૃત માહિતીની આપલે માટે કેન્દ્ર, રાજ્ય અને અન્ય નિયંત્રણ કક્ષ વચ્ચે સુરક્ષિત, સલામત સંચાર નેટવર્ક • જ્યારે અન્ય તમામ સંદેશાવ્યવહાર પદ્ધતિઓ નિષ્ફળ જાય, ત્યારે જેમનો સંપર્ક કરી શકાય અને કટોકટીના સ્થળે ગોઠવી કરી શકાય એવા HAM ઓપરેટરોની રાજ્યવાર યાદી તૈયાર કરવી, અદ્યતન કરવી અને સાચવી રાખવી. • મોબાઇલ સેવા આપનારા આંતર-સંચાલનક્ષમતા (જરૂરિયાત મુજબ અને અધિકૃત તરીકે વિવિધ આવર્તન બેન્ડનો ઉપયોગ કરીને અધિકારક્ષેત્રો , શાખાઓ અને સરકારના સ્તરો વચ્ચે વાતચીત કરવાની કટોકટી પ્રતિભાવ આપવાની ક્ષમતા)		ક્ષેત્રીય કક્ષાના ઘટના પ્રતિભાવ ટીમ સાથે સરળ સંકલન માટે તૈયાર રાખવા • કેન્દ્રીય સંસ્થાઓ અને વિવિધ સેવા પ્રદાતાઓ સાથે સંકલન માટે આચરસંહિતા અને જવાબદારીઓ નિર્ધારિત કરવી જેમનો સંપર્ક કરી કટોકટીના સ્થળે ગોઠવી શકાય એવા HAM ઓપરેટરોની જિલ્લાવાર યાદી તૈયાર કરવી, અદ્યતન કરવી અને સાચવી રાખવી. • ક્ષતિગ્રસ્ત સુવિધાઓને પુનઃસ્થાપિત કરવા અને કટોકટીના ધોરણે કામચલાઉ સુવિધાઓ સ્થાપિત કરવા માટે ટેલિકોમ સેવા પ્રદાતાઓ સાથે બંધનકર્તા કરાર કરવા • વિવિધ ટેલિકોમ સેવા પ્રદાતા વચ્ચે આંતર-કાર્યક્ષમતા સુનિશ્ચિત કરવી

સજ્જતા અને પ્રતિભાવ					
	આપત્તકાલીન કામગીરી*	કેન્દ્રીય/રાજ્ય મંત્રાલયો/વિભાગો અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૨	સાંસ્કૃતિક ધરોહર સ્થળો , તેમનો પરિસર[58] અને સંગ્રહાલયો[59] - સંરક્ષણ અને જાળવણી	અગ્રણી સંસ્થાઓ: MOCU સહાયક સંસ્થાઓ: MHUA, MTOU, MOLJ	• સ્થળાંતર, તાત્કાલિક પ્રતિભાવ આચારસંહિતા અને કાર્યવાહી વગેરે સહિત કટોકટીના પ્રતિભાવ માટે સર્વગ્રાહી યોજના તૈયાર કરવાની સુવિધા • વિશિષ્ટ સહાયને એકત્રિત કરવી • નુકસાનની યાદી અને દસ્તાવેજીકરણમાં સહાય કરો	અગ્રણી સંસ્થાઓ: ARHD સહાયક સંસ્થાઓ: SDMA, DMD$, DDMA, SEOC, SDRF, F&ES, ULBs, PRIs, CUD, TOD, SPWD	• સંગ્રહાલયો / સાંસ્કૃતિક ધરોહર સ્થળો અને પરિસર સાથે જોડાયેલા લોકોની સલામતી. • સાઇટ/પરિસર દ્વારા પ્રસ્તુત ચોક્કસ પડકારોને ધ્યાનમાં લઇને સ્થળાંતર, તાત્કાલિક પ્રતિભાવ આચારસંહિતા અને કાર્યવાહી વગેરે સહિતની વ્યાપક યોજના • વ્યવસ્થાપકો, વહીવટકર્તાઓ અને સ્થળો અથવા પરિસર તેમજ સ્થાનિક હિસ્સેદારોના પ્રતિનિધિઓનો સમાવેશ કરી કટોકટી ટીમ બનાવવી • કામચલાઉ આશ્રય વિસ્તારો તરીકે કામ આપે એવા સ્થળાંતર માર્ગો , જગ્યાઓ અને આ માર્ગો ની ઓળખ અને જગ્યાઓને સ્પષ્ટ રીતે પ્રદર્શિત કરવા માટે દિશાસૂચક, નકશા, મુદ્રિત સાહિત્ય, વગેરેનું વ્યાપક વિતરણ

[58] સાંસ્કૃતિક ધરોહર સ્થાળો , અને આસપાસનો વિસ્તાર માટે રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માર્ગદર્શિકાઓ

[59] સંગ્રહાલયો માટે રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માર્ગદર્શિકાઓ

સજ્જતા અને પ્રતિભાવ					
	આપત્તકાલીન કામગીરી*	કેન્દ્રીય/રાજ્ય મંત્રાલયો/વિભાગો અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
					કરવું • વિવિધ પ્રકારનો કટોકટી પુરવઠો અને સાધનોની ઓળખ અને મેળવવાની સરળતા માટે તેમનો સંગ્રહ કરવો જોઈએ
3	માહિતી મેળવવી અને વ્યવસ્થાપન	અગ્રણી સંસ્થાઓ: MHA, NDMA સહાયક સંસ્થાઓ: NIDM, MOIB, MCOM, MOST, MOES, MOJS, MOEFCC, સંકટ-વિશિષ્ટ જવાબદારીઓ સાથે મંત્રાલયો/ વિભાગો	• રાજ્ય સરકારો અને કેન્દ્રીય મંત્રાલયો/ વિભાગો બંને દ્વારા બચાવ , પ્રતિભાવ અને રાહત તબક્કાઓ માટે જરૂરી તમામ આવશ્યક સેવાઓનો યોગ્ય રેકોર્ડ જાળવવો • આપત્તિ પ્રતિભાવ વિશે કેન્દ્ર અને રાજ્ય સરકારોની માહિતીની જરૂરિયાતોને પહોંચી વળવા માટે મજબૂત જાણકારી તંત્રની સ્થાપના કરવી	અગ્રણી સંસ્થાઓ: DMD$ સહાયક સંસ્થાઓ: State/UT, RD, SEOC, SDMA, DDMA, અર્થશાસ્ત્ર અને આંકડાશાસ્ત્ર બ્યુરો , અન્ય તમામ સંબંધિત વિભાગો.	• SDMA ના પ્રતિનિધિ રાજ્ય કક્ષાએ આયોજન વિભાગ સાથે ઘટના કાર્યયોજના બનાવવા અને માહિતીના પ્રસાર માટે કામ કરવું • જિલ્લા સ્તરે એકની રચના (DEOC ના ભાગ રૂપે આવકાર્ય) અને તમામ આવશ્યક સેવાઓ (IRS માર્ગદર્શિકામાં આપેલા નમૂના મુજબ) ની અસરકારક જાણકારી અને સંકલન માટે પ્રતિભાવ તબક્કા દરમિયાન મદદ કરે એવા માહિતી મેળવવા/ અદ્યતન કરવા માટે સમર્પિત સંસાધનો મૂકવા

સજ્જતા અને પ્રતિભાવ					
	આપત્તકાલીન કામગીરી*	કેન્દ્રીય/રાજ્ય મંત્રાલયો/વિભાગો અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૪	પશુઓના મૃતદેહોનો નિકાલ	અગ્રણી સંસ્થાઓ: MAFW, MAHDF સહાયક સંસ્થાઓ: MHA, MHFW	• રાષ્ટ્રીય માર્ગદર્શિકા અને આંતરરાષ્ટ્રીય ધારાધોરણોને અનુસરવામાં જરૂર પડ્યે સ્પષ્ટતા પૂરી પાડવી • ફોરેન્સિક, આનુવંશિક અભ્યાસ વગેરે જેવા પુરાવા નોંધવા અને મૃતકોની માહિતીને સંકલિત કરવા માટે સંબંધિત વિવિધ રાષ્ટ્રીય પ્રયોગશાળાઓ અને સંસ્થાઓ પાસેથી સહાયની સુવિધા આપવી. • જો જરૂરી જણાય તો, રાજ્ય વહીવટીતંત્રની ક્ષમતાઓ બહારના કોઈપણ જાહેર આરોગ્ય પડકારોનો સામનો કરવા માટે રાજ્ય સરકારને સહાય કરવી	અગ્રણી સંસ્થાઓ: AHD સહાયક સંસ્થાઓ: રાજ્ય/UT, SDMA, RD, DMD$, SEOC, DDMA, AGD, પોલીસ, બીજા તમામ સંબંધિત વિભાગો	• SDP અને DDMP માં SOP ને રાષ્ટ્રીય માર્ગદર્શિકા [60] મુજબ અપનાવવી અને તેનો યોગ્ય રીતે અમલ કરવો • રાષ્ટ્રીય માર્ગદર્શિકા મુજબ IRS માં પશુઓના મૃતદેહો વ્યવસ્થાપન જૂથને સક્રિય કરવું • રાજ્ય તેમજ જાહેર જનતા બંને માટે અન્ય કોઈ આરોગ્ય સંકટ ન સર્જાય તે માટે અગાઉથી નક્કી કરેલા સ્થળોએ મૃતદેહો શબને દૂર કરવા/ નિકાલ કરવા માટે કર્મચારીઓને સજ્જ અને તાલીમ આપવાનું સુનિશ્ચિત કરવું. • મૃતદેહના નિકાલ કરવામાં રોકેલા કર્મચારીઓ ચેપગ્રસ્ત ન થાય તે માટે તેઓને ભલામણ કરેલ સલામત કીટ અને અંગત સુરક્ષાનો ઉપયોગ કરવો

[60] રાષ્ટ્રીય માર્ગદર્શિકાઓ - આપત્તિ પછી મૃતકોનું વ્યવસ્થાપન, ૨૦૧૦

સજ્જતા અને પ્રતિભાવ					
	આપત્તકાલીન કામગીરી*	કેન્દ્રીય/રાજ્ય મંત્રાલયો/વિભાગો અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
					• ધોરણો અનુસાર નાણાકીય રાહત વિતરણના પગલાં લેવા.
૫	પીવાનું પાણી/ પાણી ખેંચવાના પંપ/ સ્વચ્છતા સુવિધાઓ	અગ્રણી સંસ્થાઓ: MDWS, MFPI સહાયક સંસ્થાઓ: MOJS, MORD, MHFW, MCAFPD	• આપત્તિ વ્યવસ્થાપન અધિનિયમ, ૨૦૦૫ ની કલમ ૧૨ મુજબ રાહતના ન્યૂનતમ ધોરણો સાથે કડક પાલનને પ્રોત્સાહન આપવું • આપત્તિગ્રસ્ત વિસ્તારોને સ્વચ્છ પીવાનું પાણી પૂરું પાડવા અને પાણીજન્ય રોગોના ફેલાવાને રોકવા સંબંધિત રાજ્ય સરકારને સહાય કરવી. • આપત્તિ પછી રોગચાળા ના અચાનક ફેલાવાને રોકવા અને ઘટાડવા , પાણી અને ખોરાકના દૂષણ તેમજ અન્ય જાહેર આરોગ્ય સંબંધિત સમસ્યાઓના માટે જાહેર આરોગ્યની જરૂરિયાતોને પહોંચી વળવા માટે અસરગ્રસ્ત રાજ્યને સહાય કરવી. • સંકલિત વીજળી સ્રોતની પ્રણાલીવાળા RO ગોઠવેલા અને થેલા સુવિધાવાળી સ્થિતિમાં વાહન ઉત્પાદકોએ આદેશ આપ્યાના સામાન્ય રીતે ૬ કલાકની અંદર વાહનોની વ્યવસ્થા કરવી. • માંગણી મળ્યેથી રાજ્ય સરકારને ક્લોરિનની ગોળીઓની સરળ ઉપલબ્ધતા કરવી • સામાન્ય રીતે વિનંતીના ૧૨ કલાકમાં ઉપલબ્ધ	અગ્રણી સંસ્થાઓ: WSD સહાયક સંસ્થાઓ: રાજ્યો/UT, SDMA, RD, DMD$, SEOC, DDMA, HFWD, **CDEF,** અન્ય સંબંધિત બધા વિભાગો	• આપત્તિ વ્યવસ્થાપન અધિનિયમ, ૨૦૦૫ ની કલમ ૧૨ મુજબ રાહતના ન્યૂનતમ ધોરણો સાથે કડક પાલનને પ્રોત્સાહન આપવું • આપત્તિગ્રસ્ત વિસ્તારોને સ્વચ્છ પીવાનું પાણી પૂરું પાડ વું અને પાણીજન્ય રોગોના ફેલાવાને રોકવો • પીવાલાયક પાણીની અછત હોય ત્યારે કટોકટીના પાણી પુરવઠો પૂરો પાડવો • આપત્તિ પછી રોગચાળા ના અચાનક ફેલાવાને રોકવા અને ઘટાડવા, પાણી અને ખોરાકના દૂષણ તેમજ અન્ય જાહેર આરોગ્ય સંબંધિત સમસ્યાઓના માટે જાહેર આરોગ્યની જરૂરિયાતોનો પ્રતિભાવ આપવો. • જળ સંસાધન અને પીવાના પાણી અને સ્વચ્છતા વિભાગ રાજ્ય કક્ષાના

સજ્જતા અને પ્રતિભાવ					
	આપત્તકાલીન કામગીરી*	કેન્દ્રીય/રાજ્ય મંત્રાલયો/વિભાગો અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
			કરાવવા માટેની શરતો સાથે હેવી ડ્યુટી પાણી ખેંચવાના પંપ ગોઠવેલા વાહન આપવા માટે કંપનીઓ સાથે વ્યવસ્થા કરવી. • આપત્તિ પૂર્વ કરારો/ માલ પૂરો પાડનારા સાથેના કરારો દ્વારા આરોગ્યપ્રદ ફરતા શૌચાલયોની ઝડપી ઉપલબ્ધતાને સરળ બનાવવી • માલ પૂરો પાડનારા સાથે પૂર્વ કરાર દ્વારા પેકેજ્ડ પીવાના પાણીની ઝડપી ઉપલબ્ધતાની સરળતા કરવી. • રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશની વિનંતી મુજબ , જ્યારે પીવાલાયક પાણીની અછત હોય ત્યારે કટોકટીના પાણી પુરવઠાના આયોજનમાં સહાય કરવી		IRT ના લોજિસ્ટિક વિભાગ ક્ષેત્રિય સ્તરની IRT ને અસરકારક સેવાઓ મળી શકે તે માટે કામ કરવું. • પીવાના પાણીને ટેન્કર દ્વારા પહોંચાડવા માટે જરૂરી વ્યવસ્થા કરવી • ક્લોરિનની ગોળીઓ પહોંચાડવા માટે જરૂરી વ્યવસ્થા કરવી • સંકલિત વીજળી સ્રોતની પ્રણાલીવાળા RO ગોઠવેલા અને થેલા સુવિધા વાળી સ્થિતિમાં વાહન ઉત્પાદકોએ આદેશ આપ્યાના સામાન્ય રીતે ૬ કલાકની અંદર વાહનોની વ્યવસ્થા કરવી. • સામાન્ય રીતે વિનંતીના ૧૨ કલાકમાં ઉપલબ્ધ કરાવવા માટેની શરતો સાથે હેવી ડ્યુટી પાણી ખેંચવાના પંપ ગોઠવેલા વાહન આપવા માટે કંપનીઓ સાથે વ્યવસ્થા કરવી. • આપત્તિ પૂર્વ કરારો/ માલ પૂરો

સજ્જતા અને પ્રતિભાવ					
	આપત્તકાલીન કામગીરી*	કેન્દ્રીય/રાજ્ય મંત્રાલયો/વિભાગો અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
					પાડનારા સાથેના કરારો દ્વારા આરોગ્યપ્રદ ફરતા શૌચાલયોની ઝડપી ઉપલબ્ધતાને સરળ બનાવવી
૬	પ્રારંભિક ચેતવણી, નકશા, ઉપગ્રહ ડેટા , માહિતી પ્રસાર	અગ્રણી સંસ્થાઓ: ભારત સરકારે સૂચિત વિવિધ આપત્તિઓ માટે કોષ્ટક ૮-૧ જુઓ સહાયક સંસ્થાઓ: સંબંધિત NDMA માર્ગદર્શિકામાં વર્ણવ્યા મુજબ મંત્રાલયો અને એજન્સીઓ	• આગાહી, ચેતવણીઓ, સતર્કતા જાહેર કરવી • માનવ અને સંપત્તિના નુકશાનને ઘટાડવા માટે વહેલી ચેતવણીઓ (શક્ય હોય ત્યાં) આપવી • તમામ કેન્દ્રીય મંત્રાલયો/ વિભાગો/ સંસ્થાઓ અને રાજ્ય સરકારને ચેતવણીઓ અને માહિતીનો પ્રસાર કરવો • જોખમ મૂલ્યાંકન અને આગાહી માટે ઉપગ્રહ છબીઓ અને અન્ય વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિઓનો ઉપયોગ કરવો	અગ્રણી સંસ્થાઓ: DMD$ સહાયક સંસ્થાઓ : State/UT, SDMA, RD, SEOC, DDMA, તમામ સંબંધિત વિભાગો	• જીવન અને સંપત્તિનું નુકસાન ઘટાડી શકાય t[df8[જિલ્લા વહીવટીતંત્ર , સ્થાનિક સત્તાવાળાઓ અને મોટા ભાગના લોકોને આપત્તિથી અસરગ્રસ્ત થવાની સંભાવના ધરાવનારાને વહેલા ચેતવણી સંકેતોને પ્રસારિત કરવા • છેવાડાના વિસ્તાર સુધી ચેતવણીઓ અને માહિતીનો પ્રસાર કરવો • મળેલી માહિતીના યોગ્ય સંકલન/ વિશ્લેષણની ખાતરી કરવી જોખમ મૂલ્યાંકન અને આગાહી માટે ઉપગ્રહ છબીઓ અને અન્ય વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિઓનો ઉપયોગ કરવો

સજ્જતા અને પ્રતિભાવ					
	આપત્તકાલીન કામગીરી*	કેન્દ્રીય/રાજ્ય મંત્રાલયો/વિભાગો અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૭	લોકો અને પ્રાણીઓનું સ્થળાંતર	અગ્રણી સંસ્થાઓ: MHA સહાયક સંસ્થાઓ: MOD, CAPF, MRTH, MOR, MOCI, મંત્રાલયો/ વિભાગો સંકટ-વિશિષ્ટ જવાબદારીઓ સાથે, NDRF,	રાજ્ય સરકારને તેની વિનંતી પર મોટી આપત્તિ સંભાવનાવાળા વિસ્તારોમાંથી લોકો અને પ્રાણીઓને બહાર કાઢવામાં ટેકો આપવો <u>વિશેષ પરિસ્થિતિ</u> • દૂરના વિસ્તારો અને ટાપુઓમાંથી મોટી સંખ્યામાં લોકોનું સ્થળાંતર કરવું (દા.ત. ચક્રવાતના કિસ્સામાં આંદામાન અને નિકોબાર ટાપુઓ , લક્ષદ્વીપ ટાપુઓ વગેરે) • ખરાબ હવામાન , ભૂસ્ખલન, અચાનક પૂર અને હિમપ્રપાતના કારણે દૂરના હિમાલયના વિસ્તારોમાં ફસાયેલા મુલાકાતીઓ/યાત્રાળુઓને બહાર કાઢવા • ચક્રવાતના કિસ્સામાં ઊંચા સમુદ્રમાંથી માછીમારોનું સ્થળાંતર	અગ્રણી સંસ્થાઓ: DMD$ સહાયક સંસ્થાઓ: State/UT, SDMA, SDRF, RD, SEOC, F&ES, DDMA, CDEF, તમામ સંબંધિત વિભાગો	• ખાલી કરાવવા લાયક લોકો અને પ્રાણીઓની સંખ્યા અને ખાલી કરાવવાની રીત જેવી ખાલી કરાવવાની જરૂરિયાતોનું ઝડપી મૂલ્યાંકન કરવું • વિકલાંગો ને ખાલી કરાવવા માટે ખાસ ધ્યાન • સ્થળાંતર માટે પરિવહન અને સંસાધનોને એકત્રિત કરવા • અસરગ્રસ્ત લોકો અને પ્રાણીઓના કામચલાઉ સ્થળાંતર માટે સ્થળો નક્કી કરવા અને તૈયાર કરવા • અસરગ્રસ્ત રાજ્ય સરકારને પૂરા પાડવામાં આવનાર હેલિકોપ્ટર , એરક્રાફ્ટ, હાઇ સ્પીડ બોટ અને જહાજો જેવા સ્થળાંતર માટે સંસાધનોની જરૂરિયાતોને ઓળખો. • જરૂરી જણાય તો કેન્દ્રીય સંસાધનો માટે વિનંતી કરવી • જરૂરી સંસાધનો મેળવવા માટે કેન્દ્રીય સંસ્થાઓ સાથે સંકલન કરવું

સજ્જતા અને પ્રતિભાવ					
	આપત્તકાલીન કામગીરી*	કેન્દ્રીય/રાજ્ય મંત્રાલયો/વિભાગો અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
		CDEF			• પરિસ્થિતિ પર નજર રાખવી • ઝડપી ગોઠવણી માટે SDRF ના જરૂરી સંસાધનો/ એકમો/ બટાલિયન નક્કી કરવી • લોકો અને પ્રાણીઓના સ્થળાંતર માટે પુસ્તિકા/નિયમ સંગ્રહ અને એસઓપી તૈયાર કરવી • દરેક મોટી ઘટના પછી DMPs અને SOPs ની સમીક્ષા અને સુધારણા કરવી • સ્થાનિક પરિસ્થિતિઓને ધ્યાનમાં રાખીને સ્થળાંતર યોજના તૈયાર કરવી અને સમયાંતરે તેને અદ્યતન કરવી • કૃત્રિમ/નકલી નિદર્શન હાથ ધરવું • વ્યવસ્થાપન યાદી તૈયાર કરવી • સ્થળાંતર કરવામાં મદદ કરી શકે તેવી સંસ્થાઓ/ સંગઠનની યાદી તૈયાર કરવી • વેબ આધારિત સંસાધન યાદી અને તેના નિયમિત અદ્યતનીકરણ

સજ્જતા અને પ્રતિભાવ					
	આપત્તકાલીન કામગીરી*	કેન્દ્રીય/રાજ્ય મંત્રાલયો/વિભાગો અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૮	અછતગ્રસ્ત વિસ્તારોમાં પશુધન માટે ઘાસચારો	અગ્રણી સંસ્થાઓ: MAFW, MAHDF સહાયક સંસ્થાઓ: MRTH, MOR	• જ્યારે જરૂરી હોય ત્યારે , અનાવૃષ્ટિ અથવા અછતની સ્થિતિમાં તંગીને પહોંચી વળવા માટે ઘાસચારો અને પશુ આહાર એકત્રિત કરવો • ગોદામો અથવા દૂરના વિસ્તારોમાંથી અછતગ્રસ્ત વિસ્તારોમાં ઘાસચારાના પરિવહનની સુવિધા આપવી • ઘાસચારો અને અન્ય સહાય આપવા માટે જાહેર સાહસો અને ખાનગી સંસ્થાઓની યાદી કરવી	અગ્રણી સંસ્થાઓ: AHD સહાયક સંસ્થાઓ: રાજ્ય/UT, SDMA, RD, DMD$, SEOC, DDMA, EFD, AGD, પશુ કલ્યાણ સંગઠનો	• અનાવૃષ્ટિ અથવા અછતની સ્થિતિમાં તંગીને પહોંચી વળવા માટે ઘાસચારો અને પશુ આહાર એકત્રિત કરવો • ગોદામો અથવા મેળવવાના કેન્દ્રોમાંથી અછતગ્રસ્ત વિસ્તારોમાં ઘાસચારાના પરિવહનની સુવિધા કરવી • ઘાસચારા સંસાધન અને એકત્રીકરણ કેન્દ્રોનું આયોજન કરવું • ઘાસચારો અને પશુઓના આહાર માટે સંગ્રહ કેન્દ્રો ઊભા કરવા • ઘાસચારો અને અન્ય સહાય આપવા માટે જાહેર સાહસો અને ખાનગી સંસ્થાઓની યાદી કરવી
૯	આહાર અને આવશ્યક પુરવઠો	અગ્રણી સંસ્થાઓ: MCAFPD, MFPI સહાયક	<u>નીચેની સુવિધાઓ કરવી</u> • આપત્તિગ્રસ્ત વિસ્તારોમાં પૂરતા અને યોગ્ય ખોરાક પુરવઠાની ઉપલબ્ધતા • અનાજ • ખાવા માટે તૈયાર/ રાંધેલ ખોરાક/ ભોજન	અગ્રણી સંસ્થાઓ: FCSD સહાયક સંસ્થાઓ: State/UT, SDMA,	• અન્ન અને નાગરિક પુરવઠા વિભાગ પ્રતિભાવ માટે ક્ષેત્રીય સ્તરના IRT ને અસરકારક સેવાઓ પૂરી પાડવા માટે રાજ્ય કક્ષાના IRT ના પરિવહન વિભાગ સાથે કામ કરવું

સજ્જતા અને પ્રતિભાવ					
	આપત્તકાલીન કામગીરી*	કેન્દ્રીય/રાજ્ય મંત્રાલયો/વિભાગો અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
		સંસ્થાઓ: MRTH, MOCI, MOR, MSJE, MHA, FCI	• વ્યૂહાત્મક સ્થાન પર આવશ્યક પુરવઠનું પરિવહન • આવશ્યક ભોજનની વસ્તુઓના ફેમિલી પેક જરૂરી માત્રામાં પૂરા પાડવા માટે વિક્રેતાઓ સાથે સમજૂતી કરાર કરવા • શિશુઓ/ નાના બાળકોની જરૂરિયાતો પૂરી કરવા માટે વસ્તુઓનો પુરવઠો • સ્તનપાન કરાવતી માતાઓ માટે પરામર્શ • આપત્તિ પ્રભાવિત વિસ્તારોની જરૂરિયાત મુજબ જરૂરી અનાજ આપવા માટે FCI સંગ્રહશક્તિ સુવિધાઓ વધારવી	RD, DMD$, SEOC, DDMA, CDEF, તમામ સંબંધિત વિભાગો	• અનાજ, ખાવા માટે તૈયાર/ રાંધેલ ખોરાક/ ભોજન, આવશ્યક ભોજનની વસ્તુઓના ફેમિલી પેક પૂરા પાડવા માટે વિક્રેતાઓ સાથે સમજૂતી કરાર કરવા • અસરગ્રસ્ત વિસ્તારોમાં સામુહિક રસોડા કરવા માટે સંસ્થાઓ, ટ્રસ્ટો અને પેઢીઓ સાથે કરાર/ સમજૂતી કરાર કરવા • જરૂરિયાતને પ્રમાણે, સંબંધિત કેન્દ્રીય મંત્રાલય સાથે સંકલન કરીને પુરવઠો સમયસર સ્થળે પહોંચે તેની ખાતરી કરવી • પુરવઠો મેળવવા, લેખિત નોંધ (હસ્ત લિખિત અથવા કોમ્પ્યુટરાઈઝ્ડ) જાળવવા અને જરૂરી સ્થળોએ વિતરણ કરવા માટે સ્થાનિક સ્તરે સમર્પિત ટીમને ગોઠવવી. • ખાતરી કરો કે અનાજના ગોદામોમાં પૂરતો જથ્થો અને તે પ્રમાણમાં જોખમ મુક્ત સ્થળોએ આવેલ

સજ્જતા અને પ્રતિભાવ					
	આપત્તકાલીન કામગીરી*	કેન્દ્રીય/રાજ્ય મંત્રાલયો/વિભાગો અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
					હોવાની ખાતરી કરવી • શિશુઓ/ નાના બાળકોની જરૂરિયાતો પૂરી કરવા માટે વસ્તુઓનો પુરવઠો • સ્તનપાન કરાવતી માતાઓ માટે પરામર્શ
૧૦	બળતણ	અગ્રણી સંસ્થાઓ: MPNG સહાયક સંસ્થાઓ: MOD, MOR, MRTH,MOCI	• સરકારને રાહત, બચાવ અને સામાન્ય જનતા માટે પૂરતા પ્રમાણમાં પેટ્રોલ, તેલ અને ડીઝલ પેટ્રોલ પંપ પર ઉપલબ્ધ અને કાર્યરત રાખવા • રાજ્ય સરકારના ધનિષ્ઠ સંકલનમાં અસરગ્રસ્ત વિસ્તારોમાં સામાન્ય લોકો તેમજ કટોકટી પ્રતિભાવકર્તા/સાધનો માટે પેટ્રોલ, ડીઝલ, કેરોસીન અને એલપીજી ગેસનો પૂરતો પુરવઠો રાખવો • આવા વિસ્તારોમાં જટિલ પુરવઠા કડીને કારણે થતા વિલંબને ટાળવા માટે ડુંગરાળ વિસ્તારોમાં બળતણનું ઝડપી એકત્રીકરણ કરવું	અગ્રણી સંસ્થાઓ: FCSD સહાયક સંસ્થાઓ: State/UT, SDMA, RD, DMD$^{\$}$, SEOC, DDMA, અન્ય તમામ વિભાગો	• પ્રતિભાવ માટે ક્ષેત્રીય કક્ષાના IRT ને કાર્યક્ષમ સેવાઓ (સ્થળ પર રહેલા) આપવા માટે સંબંધિત વિભાગો/ સંસ્થાઓ સાથે રાજ્ય કક્ષાના IRT નો લોજિસ્ટિક વિભાગે સંકલન કરવું • કેન્દ્રિય મંત્રાલય સાથે બળતણની જરૂરિયાતનું મૂલ્યાંકન કર વું અને સ્પષ્ટ કરો અને સ્થાનિક વ્યવસ્થાઓ દ્વારા બળતણ લેવાનું સંકલન કરવું. • સંબંધિત વિભાગ દ્વારા સ્થાનિક પરિવહન માટે ટેન્કરો/ અન્ય વાહનોની પૂરતી ઉપલબ્ધતા સુનિશ્ચિત કરવી. • સંબંધિત સંસ્થાઓ સાથે વ્યૂહાત્મક સ્થળોએ બળતણનો સંગ્રહ કરવા માટેની પદ્ધતિ ઊભી કરવી

સજ્જતા અને પ્રતિભાવ					
	આપત્તકાલીન કામગીરી*	કેન્દ્રીય/રાજ્ય મંત્રાલયો/વિભાગો અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
૧૧	આવાસ અને કામચલાઉ આશ્રયસ્થાનો	અગ્રણી સંસ્થાઓ: MHUA, MORD સહાયક સંસ્થાઓ: MHA, MRTH, MOR, HUDCO, BMTPC, CBRI	• આપત્તિ વ્યવસ્થાપન અધિનિયમ, ૨૦૦૫ ની કલમ ૧૨ મુજબ રાહતના લઘુતમ ધોરણોનું કડક પાલન સુનિશ્ચિત કરવું • આપત્તિગ્રસ્ત વિસ્તારોમાં લોકોની જરૂરિયાતોને પહોંચી વળવા માટે કામચલાઉ , સલામત, આરોગ્યપ્રદ અને સુરક્ષિત રહેવાની જગ્યાઓ પૂરી પાડવાની કામગીરીમાં સંબંધિત રાજ્ય સરકારને સહાય કરવી. • અસરગ્રસ્ત વસ્તીને આશ્રયસ્થાનો/ તંબુ પૂરા પાડવા • રાહત શિબિરો સ્થાપ વી અને પ્રતિભાવ આપનારાઓની જરૂરિયાતો પૂરી કરવી • સામાન્ય રીતે ઓર્ડર આપ્યાના ૨૪ કલાકની અંદર તૈયાર બનાવેલા આશ્રયસ્થાનો અને તંબુ સ્થળે પહોંચાડવા માટે ઉત્પાદકો/ વિક્રેતા સાથે અગાઉ થી અને લાંબા ગાળાનું જોડાણ કરવું • અસ્થાયી આશ્રયસ્થાનો , તંબુઓ અને અન્ય બિન-ખાદ્ય સંસાધનોનો જથ્થો જાળવવા માટે સંબંધિત NDRF પ્રાદેશિક એકમ સાથે સારી રીતે સંકલિત	અગ્રણી સંસ્થાઓ: UDD સહાયક સંસ્થાઓ: રાજ્ય/UT, SDMA, RD, DMD$, SEOC, DDMA, અન્ય તમામ વિભાગો.	• આપત્તિ વ્યવસ્થાપન અધિનિયમ, ૨૦૦૫ ની કલમ ૧૨ મુજબ રાહતના લઘુતમ ધોરણોનું કડક પાલન સુનિશ્ચિત કરવું • રાજ્ય કક્ષાના IRT ના પરિવહન વિભાગને પ્રતિભાવ માટે ક્ષેત્રીય સ્તરના IRT ને કાર્યક્ષમ સેવાઓ આપવા માટે રેલવે સાથે સંકલન કરવું • IRS માર્ગદર્શિકામાં જણાવ્યા મુજબ રાહત શિબિર, આધાર, શિબિર વગેરે સુવિધાઓ ઊભી કરવા માટેના વૈકલ્પિક સ્થળો અગાઉથી નક્કી કરવાઅને સ્થાનિક આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજનામાં સમાવેશ કરવો • ગ્રામ્ય સ્તર સુધી તંબુ/ આશ્રયસ્થાનોએ પહોંચાડવા માટે આશ્રયસ્થાન વિક્રેતા નક્કી કરવા અને જરૂરિયાત મુજબ ટૂંકી સૂચના (સામાન્ય રીતે ૨૪ કલાકથી ઓછા)

સજ્જતા અને પ્રતિભાવ					
	આપત્તકાલીન કામગીરી*	કેન્દ્રીય/રાજ્ય મંત્રાલયો/વિભાગો અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
			પ્રાદેશિક પરિવહન સુવિધાઓ (દેશના પાંચ મુખ્ય પ્રદેશોને આવરી લેતી) સ્થાપિત કરવી.		પર પહોંચાડવા માટે સમજૂતી કરાર કરવા • પ્રાદેશિક ગોદામો/ ભંડારો/ ERCs ભંડાર, ટેન્ટ , તાડપત્રી અને કામચલાઉ આશ્રય સામગ્રી • જરૂરિયાત મુજબ, તંબુઓ/ આશ્રયસ્થાનો સમયસર સ્થળ પર પહોંચ્યાની સંબંધિત કેન્દ્રીય મંત્રાલય સાથે સંકલન કરીને ખાતરી કરવી • તંબુ/ આશ્રય વસ્તુઓ મેળવવા માટે સ્થાનિક સ્તરે સમર્પિત ટીમને ગોઠવવી • તમામ ભૌતિક હિલચાલના નોંધ (હસ્ત લિખિત અથવા કોમ્પ્યુટરાઈઝ્ડ) અને જરૂરી સ્થળોએ વિતરણની વિગતો નિભાવવી
૧૨			• અનાવૃષ્ટિ સહિતની આપત્તિના કારણે તકલીફવાળા પ્રાણીઓ માટે પશુધન તંબુ/ આશ્રયસ્થાનો ઊભા	અગ્રણી સંસ્થાઓ:	• SDMP માં પ્રાણીઓના સ્થળાંતર , સલામતી અને પુનર્વસનની જોગવાઈઓ સામેલ કરવી • અનાવૃષ્ટિ સહિતની આપત્તિના

સજ્જતા અને પ્રતિભાવ					
	આપત્તકાલીન કામગીરી*	કેન્દ્રીય/રાજ્ય મંત્રાલયો/વિભાગો અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
	પશુધન અને અન્ય પ્રાણીઓ: પશુ ચિકિત્સા , પુનર્વસન અને સલામતીની ખાતરી	અગ્રણી સંસ્થાઓ: MAFW, MAHDF સહાયક સંસ્થાઓ: MRTH, MOR	કરવા સમર્થન આપવું • તંબુ/ આશ્રયસ્થાનોમાં રહેલા પ્રાણીઓની સંભાળને ટેકો આપવો • રાજ્ય/ કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશને પશુધન તંબુ/ આશ્રયસ્થાનો યોગ્ય સંચાલન અને ચલાવવામાં મદદ કરવી • પ્રાણીઓના યોગ્ય પુનર્વસનમાં સહાય કરવી • અનાવૃષ્ટિગ્રસ્ત સહિત દુર્ઘટનાગ્રસ્ત વિસ્તારો ના પશુધનને પશુ ચિકિત્સા પૂરી પાડવા માટે રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશની જરૂરિયાતો પૂરી કરવી	AHD સહાયક સંસ્થાઓ: રાજ્ય/UT, SDMA, RD, DMD$, SEOC, DDMA, EFD, AGD, પ્રાણી કલ્યાણ સંગઠનો	કારણે તકલીફ વાળા પ્રાણીઓ માટે પશુધન તંબુ/ આશ્રયસ્થાનો ઊભા કરવા • તંબુ/ આશ્રયસ્થાનોમાં રહેલા પ્રાણીઓની યોગ્ય કાળજી લેવી • પશુધન તંબુ/ આશ્રયસ્થાનો યોગ્ય સંચાલન અને ચલાવવા ની ખાતરી કરવી • પ્રાણીઓનું યોગ્ય પુનર્વસન • અનાવૃષ્ટિગ્રસ્ત વિસ્તારો સહિત , દુર્ઘટનાગ્રસ્ત પશુધનને પશુ ચિકિત્સા પૂરી પાડવી
૧૩	મૃતદેહોનું વ્યવસ્થાપન	અગ્રણી સંસ્થાઓ: MHA, NDMA, NDRF	• રાજ્ય સરકાર દ્વારા આપત્તિના પ્રકાર અને સામનો કરવામાં આવતા પડકારોના આધારે માર્ગદર્શન અને સહાય આપવી • સંબંધિત NDMA માર્ગદર્શિકા[61] અને IRC જેવા આંતરરાષ્ટ્રીય ધારાધોરણોમાં સૂચવ્યા મુજબ	અગ્રણી સંસ્થાઓ: SDRF સહાયક સંસ્થાઓ :	• NDMA માર્ગદર્શિકા[62] મુજબ SDMP અને DDMP માં SOP અપનાવા અને તેનો યોગ્ય રીતે અમલ કરવો • રાષ્ટ્રીય માર્ગદર્શિકા મુજબ રાજ્ય અને જિલ્લા સ્તરે IRS માં મૃતદેહો

[61] NDMA માર્ગદર્શિકાઓ - આપત્તિ પછી મૃતકોનું વ્યવસ્થાપન, ૨૦૧૦

[62] NDMA માર્ગદર્શિકાઓ , પૂર્વોક્ત

સજ્જતા અને પ્રતિભાવ					
	આપત્તકાલીન કામગીરી*	કેન્દ્રીય/રાજ્ય મંત્રાલયો/વિભાગો અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
		સહાયક સંસ્થાઓ: MOD, CAPF, MHFW, MHA, MRTH, MOR, જોખમો-વિશિષ્ટ જવાબદારીઓવાળા સાથે મંત્રાલયો/ વિભાગો,CDEF	ભલામણ કરેલ આંતરરાષ્ટ્રીય પ્રથાઓનું પાલન કરવાની જરૂર હોય ત્યારે સ્પષ્ટતા કરવી • ફોરેન્સિક, DNA અભ્યાસ, વગેરે જેવા પુરાવા નોંધવા અને મૃતકોની માહિતી સંકલન કરવા સંબંધિત વિવિધ રાષ્ટ્રીય પ્રયોગશાળાઓ અને સંસ્થાઓ તરફથી સહાયની સુવિધા આપવી. • જો જરૂરી હોય તો , રાજ્ય વહીવટીતંત્રની ક્ષમતાઓ બહારના કોઈપણ જાહેર આરોગ્ય પડકારોનો સામનો કરવા માટે રાજ્ય સરકારને સહાય કરવી	રાજ્ય/UT, SDMA, RD, DMD$, SEOC, F&ES, DDMA, CDEF, અન્ય તમામ વિભાગો	વ્યવસ્થાપન જૂથ ઊભા કરવા • ઘટના બાદ શક્ય તેટલી વહેલી તકે બચી ગયેલા અને મૃતકોની શોધખોળ અને સારવાર માટે પ્રશિક્ષિત ટુકડીઓ ગોઠવવી • સારવાર ટીમ મૂળભૂત અંગત રક્ષણાત્મક કીટનો ઉપયોગ કરશે અને પૂરતી સાવચેતીઓનું પાલન કરશે • મૃતકોની ઓળખ , પુરાવા નોંધવા, પરિવહન અને દફન (એટલે કે , ધોરણો અનુસાર નિકાલ) કરવા માટે આચારસંહિતાનું પાલન કરવું • તમામ શક્ય રીતે મૃતકોનું ગૌરવ જાળવવા માટે આચારસંહિતાનું પાલન કરવું • જો જરૂરી હોય તો , જ્યાં શક્ય હોય ત્યાં પૂરતી સુવિધાઓ સાથે કામચલાઉ શબઘર ઊભા કરવા

સજ્જતા અને પ્રતિભાવ					
	આપત્તકાલીન કામગીરી*	કેન્દ્રીય/રાજ્ય મંત્રાલયો/વિભાગો અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
					• ખાસ કિસ્સાઓમાં, બચી ગયેલા અને કટોકટી કર્મચારીઓની સલામતીને ધ્યાનમાં રાખીને ચોક્કસ પ્રકારની આપત્તિમાં પીડિતો માટે યોગ્ય વ્યવસ્થા અને સંબંધિત આચારસંહિતાનું પાલન કરવું. • મૃતકોના વ્યવસ્થાપન માટેની પ્રક્રિયાને વ્યાપક પ્રસિદ્ધિ આપીને પ્રભાવિત સમુદાયને જાણ કરવી • અનુગ્રહ સહાય છૂટી કરવા માટે તાત્કાલિક પગલાં લેવા • ધાર્મિક અને સાંસ્કૃતિક સંવેદનશીલતાના આદર સાથે મૃતકોનું શક્ય તેટલા નૈતિક સંચાલન કરવાની ખાતરી કરવી • મનો-સામાજિક આધાર [63] પર રાષ્ટ્રીય માર્ગદર્શિકા અનુસાર

[63] રાષ્ટ્રીય માર્ગદર્શિકાઓ – આપત્તિઓમાં મનો-સામાજિક સહયોગ અને માનસિક આરોગ્ય સેવાઓ, ૨૦૦૯

સજ્જતા અને પ્રતિભાવ					
	આપત્તકાલીન કામગીરી*	કેન્દ્રીય/રાજ્ય મંત્રાલયો/વિભાગો અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
					મનોવૈજ્ઞાનિક અસરો સાથે વર્તન કરવું • રાષ્ટ્રીય માર્ગદર્શિકામાં આપ્યા મુજબ મૃતકોની યાદી નોંધવી , મૃતદેહની ઓળખ અને તમામ સંબંધિત માહિતી જેવા યોગ્ય દસ્તાવેજોની ખાતરી કરવી
૧૪	માધ્યમો સાથે સંબંધો	અગ્રણી સંસ્થાઓ: MOIB, MHA, NDMA સહાયક સંસ્થાઓ: MCOM, MOST, MOES,	• પ્રતિભાવ અને રાહત કામગીરીને સરળ બનાવવા માટે તમામ હિસ્સેદારોને વાસ્તવિક અથવા સંભવિત આપત્તિ પરિસ્થિતિ વિશે માહિતી મેળવવી, પ્રક્રિયા કરવી અને ફેલાવો કરવો ; આપત્તિ અને આપત્તિ પીડિતો વિશે માહિતી અદ્યતન કરવી; સમૂહ માધ્યમો સાથે સંપર્કો જાળવવા ; આપત્તિની અસર અને અસરગ્રસ્ત લોકોના કલ્યાણ માટે લેવામાં આવેલા પગલાઓ વિશે લોકોને જાણ કરવી • પ્રભાવિત સમુદાયો અને વ્યક્તિઓની ગૌરવ અને ગોપનીયતાનો આદર કરતા સ્વીકૃત વૈશ્વિક ધોરણો મુજબ માધ્યમોએ આપત્તિ કવરેજ માટે નૈતિક	અગ્રણી સંસ્થાઓ: IPRD સહાયક સંસ્થાઓ: રાજ્ય/UT, SDMA, RD, DMD$, SEOC, DDMA	• કાર્યક્ષમ સેવાઓ આપવા માટે માહિતી અને જનસંપર્ક વિભાગ રાજ્ય કક્ષાના IRT ના માહિતી અને મીડિયા અધિકારી તરીકે નિયમન અધિકારી સાથે કામ કરશે • આપત્તિના કવરેજ માટે નૈતિક માર્ગદર્શિકા તૈયાર કરવી અને તમામ માધ્યમ સંસ્થાઓ સાથે આપ-લે

સજ્જતા અને પ્રતિભાવ					
	આપત્તકાલીન કામગીરી*	કેન્દ્રીય/રાજ્ય મંત્રાલયો/વિભાગો અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
		MOJS, MOEFCC, જોખમો-વિશિષ્ટ જવાબદારીઓ સાથે મંત્રાલયો/ વિભાગો	માર્ગદર્શિકા અને સંબંધિત નિયમનકારી સંસ્થાઓ દ્વારા સ્વ-નિયમન તેમજ દેખરેખ દ્વારા માર્ગદર્શિકા અપનાવવા મીડિયા સાથે કામ કરવું • આપત્તિઓ પહેલા , તે દરમિયાન અને પછી (જો લાગુ પડે તો) માધ્યમો અને જાહેર જનતાને શું કરવું અને શું ન કરવું વગેરે ચેતવણીઓ , પ્રસારિત કરવાની પદ્ધતિઓ • જાણકારી આપવા માટે યોગ્ય સમયપત્રક (આપત્તિની તીવ્રતાના આધારે દરરોજ એક વખત/ બે વાર/ ત્રણ વખત) અને સરકાર વતી માધ્યમો સાથે વાતચીત કરવા માટે મધ્યસ્થ અધિકારી નિયુક્ત કરવા.		કરવી • આપત્તિઓ પહેલા , તે દરમિયાન અને પછી (જો લાગુ પડે તો) માધ્યમો અને જાહેર જનતાને શું કરવું અને શું ન કરવું વગેરે ચેતવણીઓ, પ્રસારિત કરવાની યોજનાઓ તૈયાર કરવી
૧૫			• તબીબી કટોકટી જરૂરિયાતોનું મૂલ્યાંકન કર વું (જો કેન્દ્રીય સહાયની જરૂર હોય તો) • અસરગ્રસ્ત રાજ્યને તેની આપત્તિ પછીની કટોકટીની તબીબી સંભાળ માટે વિનંતીના પ્રતિભાવમાં તબીબી સહાય • આપત્તિ વિસ્તારમાં લશ્કરી એકમોની જે વી આપત્તિ-		• પરિસ્થિતિ અનુસાર કેન્દ્રીય સંસ્થાઓના સંકલનમાં તબીબી કટોકટીની જરૂરિયાતોનું મૂલ્યાંકન કરવું • પ્રતિભાવ માટે ક્ષેત્રીય કક્ષાના IRT ને કાર્યક્ષમ સેવાઓ (તબીબી એકમ)

સજ્જતા અને પ્રતિભાવ					
	આપત્તકાલીન કામગીરી*	કેન્દ્રીય/રાજ્ય મંત્રાલયો/વિભાગો અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
	તબીબી સંભાળ	અગ્રણી સંસ્થાઓ: MHFW સહાયક સંસ્થાઓ: MOD, CAPF, MOR	અસરગ્રસ્તો માટે આઘાત-સંભાળ ધરા વતી અને ભાંગી પડેલી સ્થાનિક સામાન્ય તબીબી અને સર્જિકલ સુવિધાઓના કામચલાઉ વિકલ્પ તરીકે કામ આપે એવી ફરતી હોસ્પિટલો • વૈશ્વિક ધોરણોને અનુરૂપ ક્ષેત્રીય હોસ્પિટલમાં ક્રમશ સુધારો લાવવો • ઓપરેશન સુવિધા, વીજ સ્ત્રોતો , કટોકટી સમયે તાત્કાલિક બોલાવી શકાય તેવા સમર્પિત પ્રશિક્ષિત અને સહાયક તબીબી ડોક્ટરો સાથે ફરતા તબીબી સંભાળ એકમો • સામાન્ય રીતે બીપી, ડાયાબિટીસ, હૃદયની સમસ્યાઓ, સામાન્ય બીમારી વગેરે જેવી દવાઓ તેમજ બ્લીચિંગ પાવડર, ક્લોરિનની ટિકડીઓ જેવી જોગવાઈઓ સાથે ફરતા તબીબી સમર્થક એકમ; ધાત્રી માતાઓ, વડીલો અને ૬ વર્ષથી ઓછી ઉંમરના બાળકો જેવા વિશિષ્ટ જૂથોને પૂરક પોષણ. • ક્ષતિગ્રસ્ત હોસ્પિટલો તેમજ આંતરમાળખાને ફરી ઊભા કરવા માટે રાજ્ય સરકારોને સમયસર તકનીકી	અગ્રણી સંસ્થાઓ: HFWD સહાયક સંસ્થાઓ: રાજ્ય/UT, SDMA, RD, DMD$, SEOC, SDRF, F&ES, DDMA, CEDF, અન્ય તમામ વિભાગો	આપવા માટે રાજ્ય કક્ષાના IRT ના પરિવહન વિભાગ સાથે આરોગ્ય અને કુટુંબ કલ્યાણ વિભાગ કામ કરે • હોસ્પિટલોનો જિલ્લાવાર ભંડાર (સરકારી અને ખાનગી બંને) , પથારીની ઉપલબ્ધતા , અન્ય માળખાકીય વિગતો સાથે ડોકટરો , સહાયકો અને અન્ય પ્રશિક્ષિત કર્મચારીઓ ઉપલબ્ધ હોય અને તેને નિયમિત ધોરણે અદ્યતન કરવું • સ્થાનિક સ્તરે આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજનાઓમાં હોસ્પિટલ મુજબ માહિતી સામેલ કરવી • કટોકટીની પરિસ્થિતિઓમાં સામાન્ય દવાઓની સરળ ઉપલબ્ધતા માટે કંપનીઓ સાથે જોડાણ કરવું • ઊભી કરેલી વિવિધ સુવિધાઓમાં તેમજ હોસ્પિટલોમાં રોગોના

સજ્જતા અને પ્રતિભાવ					
	આપત્તકાલીન કામગીરી*	કેન્દ્રીય/રાજ્ય મંત્રાલયો/વિભાગો અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
			સહાય • આપત્તિ વ્યવસ્થાપન અધિનિયમ, ૨૦૦૫ ની કલમ ૧૨ મુજબ રાહતના લઘુતમ ધોરણોનું કડક પાલન સુનિશ્ચિત કરવું • રાસાયણિક, જૈવિક, કિરણોત્સર્ગી અને પરમાણુ કટોકટીઓને સંભાળવા માટે વિશેષ સુવિધાઓ વિકસાવવી • કેન્દ્રીય અધિકાર ક્ષેત્ર હેઠળ તમામ હોસ્પિટલોમાં કટોકટી વિભાગને મજબૂત બનાવવો • માનસિક-સામાજિક આધાર અને માનસિક તબીબી સેવા (PSSMHS) વ્યાવસાયિક, સહાયક- વ્યાવસાયિક અને પ્રશિક્ષિત સમુદાય સ્તરના કાર્યકરોને એકત્રિત કરવા • PSSMHS માટે રાજ્ય સરકારને સહાય કરવી		ફેલાવાને રોકવા માટે હંમેશા આરોગ્યપ્રદ સ્થિતિ હોવી જોઇએ • રાજ્યના આરોગ્ય વિભાગ અને કેન્દ્રીય સંસ્થાઓ વચ્ચે સંકલન માટે મજબૂત આચારસંહિતા ઊભી કરવી • આપત્તિ વ્યવસ્થાપન અધિનિયમ, ૨૦૦૫ ની કલમ ૧૨ મુજબ રાહતના લઘુતમ ધોરણોનું કડક પાલન સુનિશ્ચિત કરવું • રાજ્યની તમામ મોટી હોસ્પિટલોમાં ક્ષમતા વધારવાની યોજના ઘડવી • રાસાયણિક, જૈવિક, કિરણોત્સર્ગી અને પરમાણુ કટોકટીઓને સંભાળવા માટે વિશેષ સુવિધાઓ વિકસાવવી • રાજ્યની તમામ મુખ્ય હોસ્પિટલોના કટોકટી વિભાગને મજબૂત બનાવવો • PSSMHS વ્યાવસાયિકો, સહાયક-વ્યાવસાયિકો અને પ્રશિક્ષિત સમુદાય

સજ્જતા અને પ્રતિભાવ					
	આપત્તકાલીન કામગીરી*	કેન્દ્રીય/રાજ્ય મંત્રાલયો/વિભાગો અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
					સ્તરના કાર્યકરોને ગોઠવવા • તાત્કાલિક PSSMHS જરૂરી હોય તે ઓળખવા અને PSSMHS નું આયોજન કરવું
૧૬	વીજળી	અગ્રણી સંસ્થાઓ: MPWR સહાયક સંસ્થાઓ: MNRE, MPNG, વીજ ઉત્પાદન/ વિતરણ કંપનીઓ	• પાવર માળખાના સમારકામમાં સંબંધિત રાજ્ય સરકારને સહાય કરવી ; આપત્તિગ્રસ્ત વિસ્તારોમાં વીજ પુરવઠો પુનઃસ્થાપિત કર વો; ઝડપથી વીજ પુરવઠો સ્થાપવામાં વીજ કંપનીઓને મદદ કરવી • સામાન્ય વીજ પુરવઠો ફરી શરૂ થાય ત્યાં સુધી જનરેટર સેટ, સોલર ફાનસ, ફરતા ટાવર લાઇટ વગેરે જેવા વીજળીના વૈકલ્પિક સ્ત્રોતોની વ્યવસ્થા • સામાન્ય રીતે ઓર્ડર આપ્યાના ૨૪ કલાકની અંદર કટોકટી પુરવઠા માટે વિક્રેતાઓ સાથે ગોઠવણ કરવી • વીજ પુરવઠો તેમજ માળખાને પુનઃસ્થાપિત કરવા માટે રાજ્ય સરકારની વિનંતી પર તકનીકી સહાય	અગ્રણી સંસ્થાઓ: SEB, DISCOM સહાયક સંસ્થાઓ: રાજ્ય/UT, SDMA, RD, DMD$, SEOC, DDMA	• વીજળી બોર્ડ અને વીજળી વિતરણ કંપનીઓ પ્રતિભાવ માટે ક્ષેત્રીય સ્તરના IRT ને અસરકારક સેવાઓ આપવા માટે રાજ્ય કક્ષાના IRT ના પરિવહન વિભાગ સાથે કામ કરવું • સામાન્ય રીતે આદેશ આપ્યાના ૬ થી ૧૨ કલાકની અંદર મહત્વની સુવિધાઓ માટે વૈકલ્પિક પદ્ધતિઓ સાથે વીજ પુરવઠો ઝડપથી પુનઃસ્થાપિત કરવા માટે આપત્તિ પૂર્વેની વ્યવસ્થા • વીજ પુરવઠો અને માળખાકીય સુવિધાઓના પુનઃસ્થાપનમાં કેન્દ્ર અને પડોશી રાજ્ય સરકારો સાથે

સજ્જતા અને પ્રતિભાવ					
	આપત્તકાલીન કામગીરી*	કેન્દ્રીય/રાજ્ય મંત્રાલયો/વિભાગો અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
					તકનીકી સહાય માટે આપત્તિ પૂર્વે કરાર • વીજ ઉત્પાદન કંપનીઓ સાથે કટોકટી દરમિયાન સ્થળ પર ઝડપી ગોઠવણ માટે ફરતા વીજ પુરવઠા એકમો અથવા અન્ય વ્યવસ્થા કરવી
૧૭	જાહેર આરોગ્ય	અગ્રણી સંસ્થાઓ: MHFW સહાયક સંસ્થાઓ: MOD, CAPF, MOR	• જાહેર આરોગ્યનું મૂલ્યાંકન કર વું (જો કેન્દ્રીય સહાયની જરૂર હોય તો) • જાહેર આરોગ્ય IRS અમલમાં મદદ • જૈવિક કટોકટીનો પ્રતિભાવ આપવો • રોગચાળાના સર્વેક્ષણ પદ્ધતિનું સંચાલન • પ્રયોગશાળા સહાય પૂરી પાડવી • માહિતી પ્રણાલીઓનું સંચાલન • જોખમ સંદેશાવ્યવહાર કરવો • જાહેર આરોગ્ય સંચાલન (દવાઓ અને રસીઓ) , બિન-ઔષધીય હસ્તક્ષેપોને ટેકો આપવો • રોગ પ્રતિકારકતા , જંતુમુક્તિ, રસીકરણ અને રોગ	અગ્રણી સંસ્થાઓ: HFWD સહાયક સંસ્થાઓ: રાજ્ય/UT, SDMA, RD, DMD$, SEOC, SDRF, F&ES, DDMA, CEDF, અન્ય તમામ વિભાગો	• સાર્વજનિક આરોગ્ય IRS ને સક્રિય કરવું • પરિસ્થિતિ અનુસાર કેન્દ્રીય સંસ્થાઓ સાથે સંકલનમાં જાહેર આરોગ્ય જરૂરિયાતોનું મૂલ્યાંકન કરવું • જૈવિક કટોકટીના કિસ્સામાં કેન્દ્રીય સંસ્થાઓ સાથે સંકલન કરવું • રોગચાળાના સર્વે ક્ષણ માટે કેન્દ્રીય સંસ્થાઓ સાથે સંકલન કરવું • જાહેર આરોગ્ય સંચાલન (દવાઓ અને રસીઓ) , બિન-ઔષધીય હસ્તક્ષેપોની વ્યવસ્થા કરવી

સજ્જતા અને પ્રતિભાવ					
	આપત્તકાલીન કામગીરી*	કેન્દ્રીય/રાજ્ય મંત્રાલયો/વિભાગો અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
			નિયંત્રણ પગલાંઓને ટેકો આપવો		રોગ પ્રતિકારકતા , જંતુમુક્તિ, રસીકરણ અને રોગ નિયંત્રણ પગલાંઓ લેવા
૧૮	સ્વ રોજગાર	અગ્રણી સંસ્થાઓ: MORD, MOPR, MHA સહાયક સંસ્થાઓ: MLBE, MOJS, MDWS, MAFW	• રાહતનાં પગલાં તરીકે અનાવૃષ્ટિગ્રસ્ત વિસ્તારોમાં કામ મેળવવા માંગતા લોકોને રોજગારી આપવા માટે પરિયોજનાઓ બનાવવી • આવી યોજનાઓ માટે નાણાકીય સહાય પૂરી પાડવી	અગ્રણી સંસ્થાઓ: COR સહાયક સંસ્થાઓ: State/UT, AGD, DRD, DMD$, SDMA, DDMA	• રાહતનાં પગલાં તરીકે અનાવૃષ્ટિગ્રસ્ત વિસ્તારોમાં કામ મેળવવા માંગતા લોકોને રોજગારી ની તકો આપવી • વેતનની ઝડપી અને ત્વરિત ચુકવણીની ખાતરી કરવી • કામ માંગતા લોકોની આરોગ્ય તપાસણી કરવી • રોજગાર યોજનાઓના અમલીકરણ માટે આપત્તિ પ્રતિભાવ નિધિ સહિત વિવિધ ભંડોળમાંથી ઉપાડ કરવો
૧૯	રાહત સંચાલન અને પુરવઠા સાંકળ વ્યવસ્થાપન	અગ્રણી સંસ્થાઓ: MHA, જોખમો-વિશિષ્ટ	• આપત્તિ-અસરગ્રસ્ત રાજ્ય સરકારને રાહત અને ખોરાક, તબીબી અને બિન-ખાદ્ય સામગ્રીના કટોકટી પુરવઠાની ઉપલબ્ધતા માટે સંચાલનનું આયોજન કરવા માટે જરૂરી ટેકો આપવો.	અગ્રણી સંસ્થાઓ: DMD$ સહાયક સંસ્થાઓ:	• રાજ્યમાં રાહત સામગ્રીની અવરજવર માટે એરપોર્ટ/રેલવે સ્ટેશન પર એક પરિવહન કેન્દ્ર ઊભું કરવું • રાજ્યમાં રાહત સામગ્રી લઇ જવા

સજ્જતા અને પ્રતિભાવ					
	આપત્તકાલીન કામગીરી*	કેન્દ્રીય/રાજ્ય મંત્રાલયો/વિભાગો અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
		જવાબદારીઓ સાથેના મંત્રાલયો સહાયક સંસ્થાઓ: MOD, MOR, MRTH, MOCI, MCAFPD, MFPI, MAFW	• ખોરાકનો આપત્તકાલીન પુરવઠો અને કેટલાક કિસ્સાઓમાં પીવાના પાણી; પ્રાથમિક સારવાર પેટી; કામચલાઉ આશ્રયસ્થાનો, રાહત સામગ્રી માટે ટેકો આપવો • અસરગ્રસ્ત રાજ્ય સરકાર સાથે પરામર્શ કરીને કટોકટી રાહત જરૂરિયાતોનું ઝડપી મૂલ્યાંકન કરવું • રાહત સામગ્રીના વહન માટે એરપોર્ટ/રેલવે સ્ટેશન પર એક ગતિશીલતા કેન્દ્ર ઊભું કરવું • રાહત સામગ્રી લઇ જવા માટે વિશેષ પરિવહન વ્યવસ્થા ગોઠવવી • દેશના જુદા જુદા ભાગોમાંથી સામગ્રીના પરિવહનનું સંકલન કરવું અને પડોશી રાજ્યોમાંથી આવતી રાહત સામગ્રીનું સંકલન અને ટેકો આપવો • અન્ય કેન્દ્રીય મંત્રાલયો/વિભાગો/ સંસ્થાઓ માટે પરિવહન (હવાઇ, રેલ, માર્ગ, જળમાર્ગ) નું સંકલન કરવું • આપત્તિ પ્રતિભાવ અને અસરગ્રસ્ત રાજ્યને સામગ્રી પહોંચાડવા જોડાયેલ કેન્દ્રીય સંસ્થાઓ શોધવી,	State/UT, SDMA, RD, SEOC, DDMA, અન્ય તમામ વિભાગો	માટે વિશેષ પરિવહન વ્યવસ્થા ગોઠવવી • દેશના જુદા જુદા ભાગોમાંથી મળેલી રાહત અને આપત્તકાલીન સામગ્રી સ્વીકારવા અને વિતરણ કરવાની વ્યવસ્થા કરવી • કેન્દ્રીય મંત્રાલયો/ વિભાગો/ સંસ્થાઓ સાથે પરિવહન (હવાઇ, રેલ, માર્ગ, જળમાર્ગ) નું સંકલન કરવું • જો સામાન્ય વાહન ન પહોંચી શકે તો અસરગ્રસ્ત સ્થળોએ રાહત સામગ્રી પહોંચાડવા માટે પરિવહનના વૈકલ્પિક માધ્યમો ગોઠવો

સજ્જતા અને પ્રતિભાવ					
	આપત્તકાલીન કામગીરી*	કેન્દ્રીય/રાજ્ય મંત્રાલયો/વિભાગો અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
			મેળવવી સંસાધનો આપવા • અસરગ્રસ્ત રાજ્ય/જિલ્લામાં રાહત સામગ્રી પહોંચાડવા માટે પરિવહનના વૈકલ્પિક માધ્યમો અપનાવવા		
૨૦	લોકો અને પ્રાણીઓની શોધખોળ અને બચાવ	અગ્રણી સંસ્થાઓ: MHA, NDRF સહાયક સંસ્થાઓ: MOD, CAPF, MHFW, MHA, MRTH, MOCI, MOR, જોખમો-વિશિષ્ટ જવાબદારીઓ સાથે મંત્રાલયો/ વિભાગો, CDEF	• કેન્દ્રની પ્રારંભિક ચેતવણી સંસ્થાઓ અને EOC અને રાજ્ય/ જિલ્લા , કેન્દ્રીય મંત્રાલયો વચ્ચે સલામત સંદેશાવ્યવહાર • ટૂંકી સૂચનાથી NDRF મોકલવાની તત્પરતામાં પૂરતો સહયોગ • ઝડપી પ્રતિભાવ ટીમો ગોઠવવી • ઝડપી તબીબી પ્રતિભાવ ટીમો ગોઠવવી • દવાઓ, રસીઓ, જંતુનાશક પદાર્થો, ધાબળા, તાડપત્રી, તંબુ, બોટ, ઝાંખો પ્રકાશ , ટોર્ચ, દોરડા વગેરે માટે વિક્રેતા સાથે સમજૂતી કરાર એ શરતે કરવો કે તેઓ ટૂંકી સૂચના (સામાન્ય રીતે ૨૪ કલાકની અંદર) પૂરા પાડે. • અન્ય સંલગ્ન રાજ્યોમાંથી બચાવ/ રાહત સામગ્રી તાત્કાલિક અસરગ્રસ્ત રાજ્યમાં મોકલવા માટે	અગ્રણી સંસ્થાઓ: DMD$ સહાયક સંસ્થાઓ: રાજ્ય/UT, SDMA, RD, SEOC, SDRF, F&ES, DDMA, CDEF, અન્ય તમામ વિભાગો	• IRTs (રાજ્ય, જિલ્લા, પેટા વિભાગ અને તાલુકા) ના તાલીમબદ્ધ વિવિધ અધિકારીઓ અને તેમના સંબંધિત વહીવટી અધિકારક્ષેત્રમાં પ્રતિભાવ માટે સક્રિય કરવામાં આવે • તાલીમ પામેલી SDRF ટીમો, અસરગ્રસ્ત વિસ્તારોમાં ટૂંકી સૂચના પર જવા માટે સજ્જ કરવી • સમર્પિત તાલીમબદ્ધ માનવબળ સાથે શોધખોળ, બચાવ અને પ્રતિભાવ માટે અત્યાધુનિક સાધનોનું વ્યૂહાત્મક ગોઠવણી • દવાઓ, રસીઓ, જંતુનાશક પદાર્થો , ધાબળા, તાડપત્રી, તંબુ, બોટ, ઝાંખો

સજ્જતા અને પ્રતિભાવ					
	આપત્તકાલીન કામગીરી*	કેન્દ્રીય/રાજ્ય મંત્રાલયો/વિભાગો અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
			એસઓપી • જરૂરિયાત મુજબ સશસ્ત્ર દળો અને CAPF મોકલવી • QRTs અને QMRTs ની ગોઠવણ માટે રાજ્ય સરકાર અને જિલ્લા વહીવટીતંત્ર સાથે સંકલન • કિનારા અને દરિયાઇ પાણીમાં એસએઆર		પ્રકાશ, ટોર્ચ, દોરડા વગેરે માટે વિક્રેતા સાથે સમજૂતી કરાર એ શરતે કરવો કે તેઓ ટૂંકી સૂચના (સામાન્ય રીતે ૨૪ કલાકની અંદર) પૂરા પાડે. • સંકલન માટે પસંદ કરેલ અધિકારી અધિકારી વધારાની જરૂરિયાતો (અન્ય કેન્દ્રીય મંત્રાલયોની મદદ સહિત) માટે MHA/NDMA સાથે નિયમિત સંપર્કમાં રહે • QRTs ની ગોઠવણ • QMRTs ની ગોઠવણ
૨૧	પરિવહન	અગ્રણી સંસ્થાઓ: MRTH, MOR,	• આપત્તિ પછી પરિવહનની જરૂરિયાતોને યોગ્ય રીતે સંભાળવી જેથી કટોકટીની પ્રતિક્રિયા અને પૂર્વવત્ત સ્થિતિની કામગીરી સમયસર થાય; જાહેર પરિવહન ચાલુ કરવું; આવશ્યક ચીજવસ્તુઓની પરિવહન ફરી શરૂ કરવું • હેવી ડ્યુટી ખોદકામ, ઝાડ કાપવા, દાંતાવાળી ઊંચકવાની મશીનરી અને અન્ય જરૂરી સાધનો ક્યાં	અગ્રણી સંસ્થાઓ: TRAD સહાયક સંસ્થાઓ:	• વાહનવ્યવહાર વિભાગ પ્રતિભાવ માટે ક્ષેત્રીય સ્તર IRT ને કાર્યક્ષમ સેવાઓ (સ્થળ સમર્થક એકમ) આપવા રાજ્ય કક્ષાના IRT ના લોજિસ્ટિક વિભાગ સાથે કામ કરશે • રાહત સામગ્રી , પ્રતિભાવ આપનારનારાના પરિવહન માટે

સજ્જતા અને પ્રતિભાવ					
	આપત્તકાલીન કામગીરી*	કેન્દ્રીય/રાજ્ય મંત્રાલયો/વિભાગો અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
		MOCI સહાયક સંસ્થાઓ: MHA, MOD, NHAI, MOSH, NDRF, MHFW	તો વ્યૂહાત્મક અથવા કેન્દ્રિય સ્થળોએ ભેગી કરવી. • બચાવ અને રાહત ટીમોને તેમની સામગ્રી સાથે અવરજવર માટે રસ્તાઓ અને રાજમાર્ગોનું ઝડપી સમારકામ/ મૂળ સ્થિતમાં લાવવા માટે સંસાધનો અને સાધનોની ઝડપી ગોઠવણ કરવી • સંબંધિત મંત્રાલયો સાથે ઘનિષ્ઠ સંકલનમાં ભારે મશીનરી (જેમ કે પાણી ખેંચવાના પંપ, બોટ, વગેરે) ને રસ્તા પર લઈ જવા માટે ક્રિયાશીલ યોજનાઓ • રેલવે સેવાઓને જલદી ચાલુ કરવા, રાહત સામગ્રી/ બચાવ સાધનો અને કર્મચારીઓની અવરજવર માટે વધારાના રેલવે વેગન , કન્ટેનર અને મુસાફર કોચ પૂરા પાડવા અને અસરગ્રસ્ત લોકોને સુરક્ષિત સ્થળે ખસેડવા/ ફસાયેલા મુસાફરોને રાજ્ય સરકાર સાથે પરામર્શ કરવા માટે ક્રિયાશીલ યોજનાઓ અમલમાં મૂકવી • જ્યાં નિવારક પગલાં તરીકે વીજળી ખોરવાઈ/ બંધ છે તેવા આપત્તિ અસરગ્રસ્ત વિસ્તારોમાં આપત્તિમાં ડીઝલ રેલવે એન્જીન અને ડ્રાઈવરોની ઉપલબ્ધતા-	રાજ્ય/UT, SDMA, RD, DMD$, SEOC, DDMA, EFD, SPWD, અએરપોર્ટ અધિકારી, અન્ય તમામ વિભાગો	વાહનની જરૂરિયાત ની વ્યવસ્થા કરવી • આકસ્મિક કાર્ય યોજના મુજબ IRT ના વિવિધ સક્રિય વિભાગના પરિવહનની જરૂરિયાત પૂરી કરવી • ભારતીય રેલવે અસરકારક સેવાઓ (ગ્રાઉન્ડ સપોર્ટ યુનિટ) માટે રાજ્ય કક્ષાના IRT ના લોજિસ્ટિક વિભાગ સાથે કામ કરશે • રેલવે ટ્રેકની પુ નઃસ્થાપના કરવી અને વહેલી તકે રેલવેની કામગીરી શરૂ કરવી • રાહત સામગ્રીના પરિવહન માટે કેન્દ્ર સરકાર સાથે સંકલન કરવું • એરપોર્ટમાં અને તેની નજીક: AAI રાજ્ય કક્ષાના IRT ના લોજિસ્ટિક વિભાગને (ગ્રાઉન્ડ સપોર્ટ યુનિટ) કાર્યક્ષમ સેવાઓ આપવા અને

સજ્જતા અને પ્રતિભાવ					
	આપત્તકાલીન કામગીરી*	કેન્દ્રીય/રાજ્ય મંત્રાલયો/વિભાગો અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
			આવી આપત્તકાલીન પ્રણાલીનું તત્પરતાની સમયાંતરે સમીક્ષા દ્વારા ખૂબ જ ટૂંકી સૂચના પર એકત્રિત કરી શકાય એવા કામ કરનારાઓની યાદી જાળવી રાખવી • રેલવેમાં આપત્તિની પરિસ્થિતિઓમાં કામ કરવાનો અનુભવ ધરાવતી આપત્તકાલીન સેવા જૂથ ઊભું કરવું • જો જરૂરી હોય તો કામચલાઉ આશ્રયસ્થાનો તરીકે રેલ કોચ હાજર રાખવા માટે આકસ્મિક યોજના • આરોગ્ય મંત્રાલયના પરામર્શમાં ઇજાગ્રસ્ત દર્દીઓને ખસેડવા/ સારવાર માટે રેલવે હોસ્પિટલ/ ફરતી રેલ એમ્બ્યુલન્સનું સક્રિય કરવી • શોધખોળ અને બચાવ માટે રેલવે પાસે ભારે સાધનોની સરળ ઉપલબ્ધતા • એરપોર્ટ રનવેની ઝડપી પુનઃસ્થાપના અને રાહત ટીમો/ પુરવઠા/ સાધનો , ફસાયેલા મુસાફરો વગેરેના પરિવહનની સુવિધા માટે હવાઈ ટ્રાફિક પુનઃસ્થાપિત કરવા માટેની યોજના અમલમાં મૂકવી		રાહત કામગીરીના સંકલન માટે મધ્યસથ અધિકારીને પણ કાર્યક્ષમ સેવાઓ આપશે. • કેન્દ્ર સરકારના વિશિષ્ટ પ્રતિભાવ દળ સાથે વહેલી તકે હવાઈ સેવાનું પુનઃસ્થાપન કરવું • હવાઈ સહાય પૂરી પાડવા માટે રાજ્ય અને જિલ્લા વહીવટીતંત્ર સાથે સંકલન • જો જરૂરી હોય તો અસરગ્રસ્ત લોકોને પરિવહન કરવાની જરૂરિયાતો પૂરી કરવી

સજ્જતા અને પ્રતિભાવ					
	આપત્તકાલીન કામગીરી*	કેન્દ્રીય/રાજ્ય મંત્રાલયો/વિભાગો અને તેમની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર#	કેન્દ્રની જવાબદારી	રાજ્ય#	રાજ્યની જવાબદારી
			• રાજ્ય સરકાર સાથે સક્રિય સંકલનમાં સંસાધનો અને સાધનો મેળવવા અને મોકલવામાં સરળ સંકલન માટે નિયંત્રક કક્ષ સક્રિય કરવો • કટોકટી દરમિયાન રાત્રી ઉતરાણ માટે પ્રશિક્ષિત માનવશક્તિની ઉપલબ્ધતા • આરોગ્ય વિભાગ સાથે ગા ઢ સંકલનમાં પ્રશિક્ષિત માનવશક્તિ અને સાધનો સાથે વ્યૂહાત્મક સ્થળોએ હવાઇ એમ્બ્યુલન્સની ઉપલબ્ધતા.		

નોંધોઃ (#) સરકારના દરેક મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સરકારી સંસ્થા - કેન્દ્ર અને રાજ્ય નો ખાસ ઉલ્લેખ કરેલ ન હોય તો પણ આપત્તિ, સ્થાન અને સંદર્ભને આધારે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સહાયક ભૂમિકા એમ બંને રહેશે. (*) આ પ્રતીક ધરાવતા મંત્રાલય, વિભાગ અથવા સંસ્થા પાસે મધ્યસ્થ અથવા મુખ્ય ભૂમિકા છે અથવા માનવામાં આવે છે , જ્યારે ઉલ્લેખિત અન્યની સીધી અથવા સ્પષ્ટ સહાયક ભૂમિકા છે. ($) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગ: આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે મધ્યસ્થ વિભાગ તરીકે કાર્યરત રાજ્ય સરકારનો વિભાગ, દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં એકસમાન નથી.

૯ પૂર્વવત્ત સ્થિતિ અને સારૂં નિર્માણ

૯.૧ અવકાશ

'ભવિષ્યના આપત્તિના જોખમને ટાળવા અથવા ઓછા કરી આપત્તિગ્રસ્ત સમુદાય અથવા તો સમાજની સાંસ્કૃતિક અને પર્યાવરણીય મિલ્કતો , પધ્ધતિઓ અને આર્થિક , શારીરિક બાબતોને જોડતી પ્રવૃત્તિઓ લાંબા ગાળાના ટકાઉ વિકાસના સિદ્ધાંતો સાથે આજીવિકા અને આરોગ્યના પુન'સ્થાપન કે સુધારણા સુસંગત બને તેવી રીતે ''સારૂં પુર્ન:નિર્માણ કરીએ'' (UNISDR ૨૦૧૬)

કટોકટીનો તબક્કો સમાપ્ત થયા પછી તરત જ પુન:સ્થાપન અને પુનર્નિર્માણનું કાર્ય ફરી શરૂ થાય જે કાર્ય પૂર્વ-અસ્તિત્વમાં રહેલી વ્યૂહરચનાઓ અને નીતિઓ પર આધારિત હોવું જોઈએ કે જે પુન:કામકાજ કરવા માટે લોક ભાગીદારીને સક્ષમ બનાવી સંસ્થાકીય જવાબદારીઓને સગવડરુપ બને . પુનઃપ્રાપ્તિનું લક્ષ્ય આજીવિકા પુનઃસ્થાપિત કરવા નું હોય છે , જે આપત્તિનું જોખમ ઘટાડે એવા ટકાઉ વિકાસના માર્ગ તરફ વળે છે . પુનઃપ્રાપ્તિને રાષ્ટ્રીય, પ્રાદેશિક અને સ્થાનિક.એવા યોગ્ય સ્તરે ચાલુ વિકાસ પ્રક્રિયાના અભિન્ન ભાગ તરીકે સ્વીકારવી જોઈએ: તે જે સંદર્ભમાં થશે તે વર્તમાન સામાજિક અને આર્થિક પરિસ્થિતિઓ અને અસરગ્રસ્ત રાજ્યો અને સમુદાયોની આંતરિક અશક્તિ દ્વારા આકાર લેશે. આપત્તિમાંથી ફરી બેઠા થવા માટે સરકાર અને સમુદાયોની ક્ષમતાને પુર્ન સ્થાપિત કરવા અને આપત્તિઓનો સામનો કરવાની ક્ષમતાઓને મજબૂત કરવા અને ભવિષ્યમાં આપત્તિના જોખમને ઘટાડવાનો આ પુનઃપ્રાપ્તિ પ્રક્રિયાઓનો હેતુ છે. અસરગ્રસ્ત વિસ્તારોમાં વિકાસના અવરોધોને ઘટાડવા માટે પુર્ન નિર્માણની તકનો લાભ લેવા પુર્નઃસ્થાપનથી પૂર્વ-આપત્તિ કરતા વધુ સારી ધારણાઓ 'સામાન્ય' તરફ આગળ વધે છે. પુન સ્થાપન કાર્યક્રમો , આપત્તિ પછી પ્રજામાં વધેલી જાહેર જાગરૂકતા અને અને તેને જોડીને આપત્તિ જોખમ ઘટાડવાનાં પગલાં વિકસાવવા અને અમલમાં મૂકવા અને "સારા પુર્નઃનિર્માણ" સિદ્ધાંતને લાગુ કરવાની મૂલ્યવાન તક છે. આપત્તિ પછીના પુનઃસ્થાપન અને પુનર્વસન પ્રત્યેનો અભિગમ વૈશ્વિક સ્તરે વધુ સારા નિર્માણમાં ફેરવાઈ ગયો છે.

જ્યારે આપત્તિઓથી સામાન્ય જીવનમાં નોંધપાત્ર વિક્ષેપ , ભારે નુકસાન અને જાનમાલના નુકશાનમાં પરિણમે છે ત્યારે વૈશ્વિક તકો પુનઃપ્રાપ્તિ, પુનર્વસન અને પુનર્નિર્માણના તબક્કાને આપત્તિના જોખમ ઘટાડવાને વિકાસના પગલાં અને નિર્માણમાં "બિલ્ડ બેક બેટર"ને એક તક તરીકે માને છે.આપત્તિના જોખમ ઘટાડવાઆ કાર્યક્રમને વિકાસના પગલાંમાં એકીકૃત કરી અને સમુદાયોને આપત્તિઓ માટે સ્થિતિસ્થાપક બનાવવા જોઇએ.

આપત્તિ બાદ હિસ્સેદારો બિલ્ડ બેક બેટર માટે તૈયાર થશે એવી સેન્ડાઇ ફ્રેમવર્ક ને અપેક્ષા છે. કે. હાલની વ્યવસ્થાને અસરકારક ટેકો પૂરો પાડવા અને વધુ સારું અમલીકરણ કરવા માટે મજબૂતીકરણની જરૂર પડી શકે છે. આપત્તિમાંથી ફરી બેઠા થવું ખૂબ જ મુશ્કેલ અને લાંબા સમય માંગી લેનારું હોય છે .

પુનર્નિર્માણ વાસ્તવિક આપત્તિ , સ્થળ,આપત્તિ પૂર્વેની પરિસ્થિતિઓ અને તે સમયે ઉદ્ભવતી સંભવિતતાઓના આધારે બદલાશે. રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન કાર્યક્રમ પુનઃ સ્થાપન માટે સામાન્ય માળખું પૂરું પાડે છે કારણ કે મકાનના પ્રત્યેક સંભવિત ભાગની વધુ સારી અપેક્ષા રાખવી શક્ય નથી.

પુનર્નિર્માણ અને પુનર્વસન માટેની યોજના સૌથી ખરાબ પરિસ્થિતિઓને ધ્યાનમાં રાખીને બનાવવામાં આવી છે જેમાં રાજ્ય અને જિલ્લા વહીવટીતંત્રની ક્ષમતા ઓછી પડશે અને આપત્તિગ્રસ્ત વિસ્તારોમાં સામાન્ય સ્થિતિને ફરીથી સ્થાપિત કરવા માટે કેન્દ્ર સરકારની સહાયની જરૂર પડશે. આપત્તિ બાદ વિવિધ આવશ્યક અને મૂળભૂત સેવાઓને પુનઃસ્થાપિત કરવામાં સરકાર અને તેના વિકાસ ભાગીદારોની ભૂમિકા માટે આ પ્રકરણ સામાન્ય માળખું પૂરું પાડે છે.આ સહયોગમાં મોટા ભાગની એજન્સીઓ-સરકારી અને બિનસરકારી સંસ્થાઓના સંકલિત કાર્યને સામેલ કરશે.તમામ એજન્સીઓએ પ્રવૃત્તિઓના પ્રતિભાવ ઉપર નજીકથી દેખરેખ રાખવી જરૂરી છે. વ્યાપક પુન સ્થાપન યોજના વિકસાવવા માટે ઘટનાની તીવ્રતા અને ઝડપ , અસરગ્રસ્ત ભૌગોલિક વિસ્તાર અને અસરગ્રસ્ત વસ્તીની સંભવિત અનપેક્ષિત જટિલ જરૂરિયાતોને લગતી મહત્વની જાણકારી મેળવવી જરૂરી છે.

૯.૨ અભિગમ

પુનઃનિર્માણ અને પુનઃસ્થાપિત માટેનો અભિગમ નેશનલ પ્રોગ્રામ ફોર ડિઝાસ્ટર મેનેજમેન્ટ ૨૦૦૯ના માર્ગદર્શનથી અપનાવવામાં આવેલ છે. તેની મુખ્ય કલમો/ વિભાગો નીચે આપેલ છે:

નેશનલ પ્રોગ્રામ ફોર ડિઝાસ્ટર મેનેજમેન્ટ (એનપીડીએમ) ના ફકરા ૯.૧.૧માં કહેવાયું છે કે - પ્રતિકૂળતાને તકમાં રૂપાંતરિત કરવા માટે પુર્નઃનિર્માણની પ્રક્રિયાનો અભિગમ વ્યાપક હોવો જોઈએ. આપત્તિ પ્રતિકારક સુવિધાઓનો સમાવેશ 'વધુ સારી રીતે નિર્માણ' કરવા માટેનો માર્ગદર્શક સિદ્ધાંત હશે. વિચારેલી યોજનાઓ અસરગ્રસ્ત વિસ્તારોઅથવા તેમના પડોશમાં સમુદાયોના ભૌતિક , સામાજિક - સાંસ્કૃતિક અથવા આર્થિક વાતાવરણ પર કોઈ આડઅસર ન કરે.તેવી ટેકનોલોજીની યોગ્ય પસંદગી અને પ્રોજેક્ટ ઇમ્પેક્ટ એસેસમેન્ટની સ્થાપના કરવી જરૂરી છે. પુર્નઃનિર્માણ અને પુન સ્થાપનના તબક્કા દરમિયાન અમલીકરણ માટે મનો-સામાજિક સહાય અને આઘાત પરામર્શ કરવા માટેની પધ્ધતિઓ વિકસાવવાની જરૂર છે.

એનપીડીએમના ફકરા ૯.૨.૧ જણાવે છે કે - મકાનોના પુર્નઃનિર્માણની યોજનાઓ અને ડિઝાઇનમાં સરકાર, અસરગ્રસ્ત સમુદાય, બિન સરકારી સંગઠ્ઠનો અને ઔદ્યોગિક ક્ષેત્રની પ્રક્રિયા સહભાગી હોવી જરૂરી છે. આયોજન પ્રક્રિયા પૂર્ણ થયા બાદ માલિક સંચાલિત બાંધકામ એક પસંદગીનો વિકલ્પ છે, સ્વૈચ્છિક સંસ્થાઓ અને ઔદ્યોગિક ક્ષેત્રના યોગદાનને પ્રોત્સાહિત કરવામાં આવશે. પુર્ન નિર્માણ કાર્યક્રમ સરકારે નિર્ધારિત કરેલા ગુણાત્મક સ્પષ્ટીકરણોની મર્યાદામાં રહેશે.

એનડીપીએમ ના ફકરા ૯.૩.૧ મુજબ આવશ્યક સેવાઓ , સામાજિક માળખાગત સુવિધાઓ અને વચગાળાના આશ્રયસ્થાનો/છાવણીઓ શક્ય તેટલા ટુંકા સમયમાં ઉભા કરવામાં આવશે. કાયમી પુર્ન નિર્માણ માટે, આદર્શ રીતે, મકાનોના નિર્માણ સહિતનું કામ બેથી ત્રણ વર્ષમાં પૂર્ણ થવું જોઈએ. સંબંધિત કેન્દ્રીય મંત્રાલયો/વિભાગો અને રાજ્ય સરકારોએ પુર્ન નિર્માણની પ્રક્રિયાને ઝડપી બનાવવા માટે સમર્પિત પ્રોજેક્ટ ટુકડી બનાવવી જોઈએ.

એનપીડીએના ફકરા ૯.૩.૨માં જણાવાયું છે કે અત્યંત આપત્તિગ્રસ્ત વિસ્તારોમાં પુનર્નિર્માણ માટેની યોજનાઓ રાબેતા મુજબના સમયગાળા દરમિયાન તૈયાર કરવી જરૂરી છે , કે જેથી તેમાં વિવિધ હિસ્સેદારો સાથે પરામર્શ કરીને સ્થાપત્ય અને માળખાકીય ડિઝાઇનનો સમાવેશ થઈ શકે છે.

એનપીડીએમ ના પેરા ૯.૫.૧ .માં સૂચવાયુ છે કે આપત્તિઓ દ્વારા અસરગ્રસ્ત લોકોની કાયમી આજીવિકાના પુર્નસ્થાપન કરવા પર ભાર મૂકવો જોઈએ અને ગૃહીણીઓના નેતૃત્વવાળા આવાસો , કારીગરો, ખેડૂતો અને ખૂણામાં ધકેલાયેલા અને નબળા વર્ગના લોકોની જરૂરિયાતો પર રાજ્ય સરકારોએ વિશેષ ધ્યાન આપવું જોઈએ.

૯.૩ પુર્ન પ્રાપ્તિની પ્રક્રિયાઃ

અસરકારક આપત્તિ પછીની પુર્ન પ્રાપ્તિ સામાન્ય રીતે નીચેના ત્રણ વ્યાપક પાસાઓ ધરાવે છે:

અ) પુર્ન પ્રાપ્તિના ભૌતિક પાસાઓ અર્થાત ક્ષતિગ્રસ્ત ખાનગી મકાનો તથા પૂરાતન ઐતિહાસિક ઇમારતો તેમજ કટોકટીરુપ સાર્વજનિક માળખાનું પુર્ન નિર્માણ અને પુર્ન સ્થાપન

બ) પુર્ન પ્રાપ્તિના આર્થિક પાસાઓ એટલે કે આજીવિકા , ઉત્પાદકીય પ્રવૃત્તિઓ અને બજાર સેવાઓ

ક) સામાજિક પુન પ્રાપ્તિ એટલે કે વ્યક્તિગત , કૌટુંબિક અને સમુદાયની કામગીરી અને સુખાકારીના સામાજિક અને મનોવૈજ્ઞાનિક પાસાઓ

પુર્ન પ્રાપ્તિ કાર્યક્રમો હેઠળ ચાવીરુપ હસ્તક્ષેપોને ચાર વિશાળ મથાળા હેઠળ વર્ગીકૃત કરી શકાય છે:

- શારીરિક
- આર્થિક
- સામાજિક
- ક્રોસ કટીંગ ક્ષેત્રો

આપત્તિ બાદ આપત્તિ પછીની જરુરી આકારણી (પીડીએનએ) હાથ ધરવી જ જોઈએ , જે સરકારની દોરવણી હેઠળની ગતિવિધી હશે. આપત્તિના આધારે આ ગતિવિધી રાજ્ય સરકાર અને કેન્દ્ર તથા રાજ્ય

સરકારોના સંયુક્ત પ્રયાસો દ્વારા હાથ ધરવામાં આવી શકે છે.આંતરરાષ્ટ્રીય સમુદાયને પુર્ન સ્થાપન અને પુનર્નિર્માણમાં મદદ કરવા માટે (પીડીએનએ) એક મંચ પણ પ્રદાન કરશે કે જ્યાં આવી સહાયની જરૂર છે. એક વ્યવસ્થિત (પીડીએનએ) પુર્ન સ્થાપન અને પુર્ન નિર્માણના આયોજન માટે વિશ્વસનીય આધાર પૂરો પાડશે જેમાં જોખમ ઘટાડવાના પગલાં સામેલ છે.

સામાન્ય રીતે, પીડીએનએ માં 'નુકશાન અને ખોટની આકારણી (ડેમેજ એન્ડ લોસ એસેસમેન્ટ ') (DALA), 'માનવનાપુર્નવસનની જરુરિયાતની આકારણી હ્યમન રિકવરી નીડ્સ એસેસમેન્ટ (HRNA) અને ' પુર્નર્વસન માળખું' નો સમાવેશ થાય છે. ડાલા વાસ્તવમાં જથ્થાત્મક છે જેનો ઉપયોગ જોખમી ઘટનાથી થતા નુકસાન અને તે પછીના આર્થિક નુકસાનને મૂલવવા માટે થઈ શકે છે .અર્થતંત્રની વૃદ્ધિ, બાહ્ય ક્ષેત્ર અને મહેસૂલી થાપણ પર સંભવિત પરિણામો તેમજ ઘરોમાં અથવા વ્યક્તિઓની આવક અને આજીવિકામાં ઘટાડાને કારણે થતી અસર ઉપર ડાલા પ્રકાશ પાડે છે. એચઆરએનએ આપત્તિઓની સામાજિક અસર પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવા સાથે આફતો કેવી રીતે જીવનની સ્થાનિક ભાત , સામાજિક માળખા અને સંસ્થાઓને અસર કરે છે તેનું વિશ્લેષણ કરે છે.ઘરગથ્થુ અથવા વિશ્લેષણના અન્ય એકમોમાંથી મળેલા પ્રાથમિક ડેટાનું વિશ્લેષણ એચઆરએનએમાં સામેલ છે અને અસરગ્રસ્ત સમુદાયના દૃષ્ટિકોણથી પુર્નર્વસન અને પુનર્નિર્માણની ઉંડી સમજ આપે છે. પુર્નર્વસન માળખું પીડીએનએની મર્યાદામાં ક્ષેત્રીય મૂલ્યાંકનોમાંથી પુર્નર્વસનની ભલામણોનો સારાંશ આપેછે. તે બીબીબીને નાણાં આપવાની યોજનાઓ સહિત પુર્ન વસવાટ માટે ટૂંકી , મધ્યમ અને લાંબા ગાળાની પ્રાથમિકતાઓની રૂપરેખા આપે છે,

સેન્ડાઇ માળખાના ટેકામાં વધુ સારા (યુએનઆઇએસડીઆર ૨૦૧૭) નિર્માણ પરત્વે યુએનઆઇએસડીઆર પરામર્શક દસ્તાવેજમાં નીચે પ્રમાણે જણાવાયું છે:

આપત્તિ વ્યવસ્થાપન કાર્યોમાં સૌથી વધુ જટિલ એ પુર્નર્વસન છે , જેમાં સૌથી મોટી સંખ્યા અને વિવિધ હિસ્સેદારોનો સમાવેશ થતો હોવાથી અને સમુદાયની સામાજિક અને આર્થિક સફળતા પર લાંબા ગાળાની સૌથી મોટી અસર થાય છે. અહીં રહેલા અસંખ્ય સંબંધો બંધાવવા જોઈએ અને તેમાં નિર્ભરતા હોવી જોઈએ જેને પ્રોત્સાહન આપવું જોઈએ, જેમાંથી ઘણા પુર્નર્વસનના હિસ્સેદારોથી સંપૂર્ણપણે અજાણ હોય છે જે સામાન્ય રીતે આપત્તિ પછીના સંદર્ભની બહાર કામ કરે છે. એક સર્વસમાવેશક અને વ્યાપક આપત્તિ પુર્નર્વસન કરવા માટેનું માળખું પુર્નર્વસન પ્રક્રિયાને સરળ બનાવવા માટે ભાવી સંમત માર્ગ તરીકે કામ કરે છે જ્યારે બિલ્ડ બેક બેટર સિદ્ધાંતોનું પાલન સુનિશ્ચિત કરવા માટે વિકાસના માર્ગને જાળવી રાખે છે અથવા સુધારી પણ શકે છે . પુર્નર્વસન સૌથી સફળ ત્યારે થાય છે કે જ્યારે સમુદાયો , સંસ્થાઓ અને વ્યક્તિઓની વ્યાપક જરૂરિયાતો સંકલિત રીતે હાથ ધરવામાં આવે છે જે પુર્નર્વસનના માળખાને સક્ષમ કરે છે.

આપત્તિ પુનર્વસનની પ્રક્રિયા ભાગ્યે જ વ્યવસ્થિત ક્રિયાઓનો સમૂહ છે. તે નીચેની એવી ઘણી સંલગ્ન પ્રવૃત્તિઓની બનેલી હશે.

- નુકસાન અને જરૂરિયાતોનું મૂલ્યાંકન (પીડીએનએ, ડાલા, એચઆરએનએ)
- સંસ્થાકીય વ્યવસ્થા અને ભંડોળ યોજના સહિત પુનર્વસનનું માળખું વિકસાવવું
- સામાજિક રીતે સંમિલીત પુનર્વસન સુનિશ્ચિત કરવાના પગલાંઓ
- અનુકૂળ આબોહવા પરિવર્તન અને ટકાઉ વિકાસ પર ધ્યાન કેન્દ્રિતકરો
- ક્ષતિગ્રસ્ત બાંધકામો તોડીપાડી , કાટમાળ સાફ કરી દૂર કરવો અનેતેનો પર્યાવરણીય રીતે સલામત નિકાલ
- સંચાર નેટવર્ક સહિત ઉપયોગિ સેવાઓનું પુર્ન સ્થાપન જ નહી તેનેઅપગ્રેડ કરવી
- મુખ્ય પરિવહન જોડાણોની પુન-સ્થાપના
- કામચલાઉ આવાસ અને વિગતવાર મકાનના નિરીક્ષણો
- પુનર્વિકાસનું આયોજન
- પર્યાવરણીય આકારણીઓ
- પુર્ન નિર્માણ
- વિકાસની વિવિધ પહેલમાં ડીઆરઆરને સંકલિત કરવો
- નાણાકીય વ્યવસ્થાપન
- આર્થિક પ્રભાવનું વિશ્લેષણ

પુર્નવસનની પ્રક્રિયાના મુખ્ય પગલાંઓ/ ગતિવિધીઓ અને તેમાં સામેલ પ્રક્રિયાઓનો કોષ્ટક ૯-૧ માં સારાંશ આપવામાં આવ્યો છે:

કોષ્ટક ૯-૧:પુર્નવસનની પ્રક્રિયાના મુખ્ય પગલાં અને સામેલ મુખ્ય પ્રક્રિયાઓ

	મુખ્ય પગલાઓ	પ્રક્રિયાઓ
૧	આપત્તિ પછીની આકારણી અને વિશ્વસનીય નુકસાનની આકારણી જરૂરી છે	• પ્રારંભિક આકારણીના અહેવાલો • નુકસાન અને ખોટના ડેટાનું સંકલન અને પ્રસાર • સરકારની આગેવાનીમાં અને માનવતાવાદી પ્રતિભાવ સંસ્થાઓ દ્વારા મદદરૂપ આપત્તિના નુકસાનનું મૂલ્યાંકન અને સર્વગ્રાહી મૂલ્યાંકનના પ્રારંભિક નુકસાનના સર્વેક્ષણો • ક્ષેત્ર, તાલુકા અને જિલ્લાઓમાં નુકસાન , ખોટ અને જરૂરિયાતો માટે માત્રાત્મક અને ગુણાત્મક

		આધારરેખા • પુર્નવસન કાર્યક્રમ માટે પરિણામોની દેખરેખ અને મૂલ્યાંકન યોજના •પ્રારંભિક અને વિશ્વસનીય નુકસાન અને જરૂરિયાતોના મૂલ્યાંકન માટે સૌથી યોગ્ય અને ઉપલબ્ધ પ્રક્રિયાઓ અને પદ્ધતિ પસંદ કરવી
૨	બિલ્ડ-બેક બેટર (બીબીબી) માટે દ્રષ્ટિ વિકસાવવી	• ઉચ્ચ સ્તરીય બેઠકો તેમજ નિષ્ણાતો , મુખ્ય હિસ્સેદારો અને નાગરિક સમાજ સાથે વિશાળ અને સર્વગ્રાહી વ્યાપક પરામર્શ •સરકારમાં અને બહારના હિસ્સેદારો વચ્ચે સર્વસંમતિ સાધવી
૩	વિકાસ કાર્યક્રમો અને લક્ષ્યો સાથે બીબીબીની સુસંગતતા સુનિશ્ચિત કરો	• સરકારના લાંબા ગાળાના વ્યાપક વિકાસ લક્ષ્યો અને પ્રગતિ સાથે પુર્નવસનની દ્રષ્ટિને જોડવા માટે ટોચનાં સ્તરે ચર્ચાઓ અને વૃદ્ધિ અને ગરીબી ઘટાડવાની વ્યૂહરચના
૪	પુર્નવસનનીદ્રષ્ટિમાં સ્થિતિસ્થાપકતા અને બીબીબીનો સમાવેશ	પૃષ્ઠભૂમિ ઉપર પરામર્શ અને અભ્યાસ: • આપત્તિ પ્રતિરોધક શારીરિક પુર્નવસન • ઝડપી આર્થિક પુર્નવસન માટે વિકલ્પો • જાતિ અને સમાનતાની બાબતો • આંતરિક સંવેદનશીલતામાં ઘટાડો • કુદરતી સંસાધન અને પર્યાવરણીય સંરક્ષણ • સામાજિક પુર્નવસન
૫	સમગ્ર ક્ષેત્રોમાં પુર્નવસનનું સંતુલન કરવું	• જાહેર અને ખાનગી ક્ષેત્રોના બીબીબી કાર્યક્રમોનું સંતુલન કરવું • વ્યક્તિઓ અને સમુદાયો વચ્ચે સંપત્તિના બિન-ભેદભાવપૂર્ણ અને ન્યાયી વિતરણ માટેના ધોરણોને પ્રોત્સાહન આપવું •પુર્નવસન માટે પુર્ણનિર્માણની કામગીરીને પ્રાધાન્ય આપવું •આપત્તિ-અસરગ્રસ્ત સમુદાયોના જીવન અને આજીવિકાના પુર્ન સ્થાપન ઉપર લક્ષ કેન્દ્રીત કરવું

		• પુર્નવસન માટેની લોકોની અપેક્ષાઓના સંદર્ભમાં અસરગ્રસ્તવસ્તીની જરૂરિયાતો પ્રત્યે સંવેદનશીલતા દર્શાવવી
૬	પુર્નવસન માટે ક્ષેત્રોને પ્રાધાન્ય આપવું	આવાસ, પાણી અને સ્વચ્છતા , શાસન, પરિવહન, વીજળી, સંચાર આંતરમાળખું , પર્યાવરણ, આજીવિકા, પ્રવાસન, સામાજિક સુરક્ષા , આરોગ્ય અને શિક્ષણ જેવા વિવિધ ક્ષેત્રો સંબંધિત મહત્વ નક્કી કરવી

૯.૪ પ્રારંભિક, મધ્ય અને લાંબા ગાળાની પુર્નવસન

યુએનઆઇએસડીઆરની નોંધ છે કે , આપત્તિ પછી લોકોમાં વધેલી જાગરૂકતા અને સામેલગીરી સાથે આપત્તિના જોખમ ઘટાડવાનાં પગલાં લેવામાં અને અમલમાં મૂકવા અને BBB સિદ્ધાંતને લાગુ કરવા માટે પુર્નવસન કાર્યક્રમો શ્રેષ્ઠ તક પૂરી પાડે છે. જો તે ને વ્યવસ્થિત રીતે અમલમાં મુકવામાં આવે તો જોખમ ઘટાડવાની વ્યૂહરચનાનો મહત્વનો ઘટક છે અને પુર્નવસનની પ્રક્રિયા અસરગ્રસ્ત સમુદાયને વધુ ગરીબ અને વંચિત થતા અટકાવે છે. જ્યારે આપત્તિ વ્યવસ્થાપન અધિનિયમ, ૨૦૦૫ સરકારને પુનર્વસન અને પુર્ન નિર્માણ પ્રવૃત્તિઓ હાથ ધરવાનો આદેશ આપે છે ત્યારે આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વ્યૂહરચનાના ભાગ રૂપે ઉપયોગમાં લેવાતા ઘટક તરીકે 'પુર્ન નિર્માણ' નો તે સ્પષ્ટ રીતે ઉલ્લેખ કરતો નથી. જો કે, આપત્તિ વ્યવસ્થાપન રાષ્ટ્રીય નીતિ, ૨૦૦૯ 'સુરક્ષિત વિકાસ' એકંદરે ભૌતિક, સામાજિક અને આર્થિક મિલ્કતોને સંલગ્ન છે ત્યાં આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સાતત્ય ના છ પાસાઓ પૈકી એક પુર્વવત્ત સ્થિતિ ને માન્યતા આપે છે.

આપત્તિ પુર્નવસન કાર્યક્રમો સામાન્ય રીતે ત્રણ વિશિષ્ટ તબક્કામાં આગળ વધે છે જેમાં શ્રેણીબધ્ધતા પ્રાથમિકતા અને સગવડરુપ બહુવિધ ક્ષેત્રિય અભિગમને સ્વીકારે છે. પુર્નવસનના ત્રણ તબક્કાઓમાં યોગ્ય નીતિઓ અને કાર્યક્રમોનું આયોજન અને અમલ કરવામાં આવે છે જે: અ) પ્રારંભિક, બ) મધ્ય-ગાળાના, અને ક) લાંબા ગાળાના છે. જે કોષ્ટક ૯-૨ માં ટુંકમાં વર્ણવવામાં આવ્યા છે.

કોષ્ટક ૯.૨ પુર્નવસનના તબક્કાઓ

પુર્નવસન તબક્કો	સમયગાળો	સંક્ષિપ્ત વર્ણન
પ્રથમ	૧૮ મહિના	રોકડ વેતન, બજારો, વાણિજ્ય અને વેપાર ની ફરી શરૂઆત , સામાજિક સેવાઓની પુર્નસ્થાપના , પરિવર્તનશીલ અને કામચલાઉ આશ્રયસ્થાનો
મધ્ય સત્ર	5 વર્ષની અંદર	અસ્કયામતો અને આજીવિકા , આવાસ, માળખાગત સુવિધાઓ,

	(પ્રારંભિક પુર્નવસન સાથેસહમતી)	જાહેર ઇમારતો અને સાંસ્કૃતિક ઐતિહાસિક ઇમારતો માટે પુર્નનિર્માણની યોજનાઓ.
લાંબો ગાળો	૧૦ વર્ષની અંદર	વિકાસકીય યોજનાઓ સાથે અમલવારી: આંતરમાળખાને મજબૂત કરવું , પર્યાવરણીય, શહેરી અને ક્ષેત્રીય આયોજન

પુર્નવસન માળખાની ધ્યાનાકર્ષક જોગવાઇઓમાં નીચેનાનો સમાવેશ થાય છે:

૧) સંસ્થાકીય વ્યવસ્થાઓ: રાષ્ટ્રીય, રાજ્ય, જિલ્લા અને સ્થાનિક (શહેરી અને ગ્રામીણ) સ્તરે સંસ્થાકીય પદ્ધતિઓ સુનિશ્ચિત કરવી કે જે પુર્નવસનમાં ભૂમિકાઓ અને જવાબદારીઓને સ્પષ્ટપણે નિર્ધારિત કરવી

૨) સંકલન: પુર્નવસનના ઉદ્દેશોને સાકાર કરવા માટે આંતર રાષ્ટ્રિય-સંસ્થાઓ, ખાનગી ક્ષેત્ર, સમાજ સેવી સંગઠનો વચ્ચે આંતરિક સંકલન અત્યંત મહત્વનું છે.

૩) સાર્વજનિક-ખાનગી ભાગીદારી (પીપીપી): ખાનગી ક્ષેત્રની ભાગીદારી મોટા જાહેર હિત માટે લેવી જોઇએ અને પુર્નવસનની કામગીરીમાં ખાનગી ક્ષેત્રની ભાગીદારીને સરળ બનાવવા માટે જાહેર-ખાનગી ભાગીદારી એક અસરકારક રસ્તો છે.

૪) માહિતી અને સંચાર ટેકનોલોજી (આઇસીટી): પુર્નવસનમાં આઇસીટીનો અસરકારક ઉપયોગ કરી તમામ સહભાગીઓમાં સંદેશાઓના પ્રસાર અને આ કાર્યક્રમના તમામ પાસાઓ પર માહિતી પૂરી પાડવી

૫) નિર્ણય સમર્થન પધ્ધતિ (ડીએસએસ): પર્યાપ્ત પ્રમાણમાં આ પધ્ધતિની સ્થાપના કરવી કે જેમાં મેનેજમેન્ટ ઇન્ફર્મેશન સિસ્ટમ (એમઆએસ), ડેટાબેઝ, અવકાશી ડેટા મેનેજમેન્ટ ટેકનોલોજીનો ઉપયોગ સામેલ હોય.

૬) નિષ્ણાત ટીમ: વિવિધ ક્ષેત્રોમાં વ્યાવસાયિક કૌશલ્ય અને તેની ટીમ

૭) સમુદાયની ભાગીદારી: કાર્યક્રમોની રચના અને અમલીકરણમાં સમુદાયોની સક્રિય ભાગીદારી, સમુદાયની યોગ્ય પહોંચ, સશક્તિકરણ અને લિંગ સમાનતા.

૮) નિરિક્ષણ અને મૂલ્યાંકન (એમ ઇ) તાંત્રિક અને સામાજિક ઓડીટ સામેલ હોય તેવી પુર્નવસનની પ્રક્રિયામાં પારદર્શિતાને ઉત્તેજન આપવા માટે નિરીક્ષણ અને મૂલ્યાંકન એક મહત્વનો ભાગ છે.

૯.૫ પુર્ન નિર્માણઃ-

આપત્તિગ્રસ્ત વિસ્તાર કે વિસ્તારોમાં પુર્નવસનના લાંબાગાળાના પુર્નવિકાસના પ્રયાસો હાથ ધરતી વખતે સામાજિક-આર્થિક સધ્ધરતાનેપુર્ન સ્થાપિત કરવા પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવું જોઈએ.પુર્નનિર્માણના

તબક્કામાં સરકારો (રાજ્ય અને કેન્દ્ર) અને અન્ય એજન્સીઓ દ્વારા સમય અને સંસાધનોની નોંધપાત્ર પ્રતિબદ્ધતા જરૂરી છે . એ નોંધનીય છે કે આ પૈકીની મોટાભાગની પ્રતિબદ્ધતા પરંપરાગત કટોકટી વ્યવસ્થાપન કાર્યક્રમોના ક્ષેત્રની બહાર હશે. પુર્ન નિર્માણ નિર્માણના પડકાર મોટા ભાગે સામેલ આપત્તિજનક ઘટનાનું પરિણામ હશે કે જેણે ખૂબ મોટા વિસ્તારમાં અને/અથવા ખૂબ મોટી વસ્તીને નોંધપાત્ર નુકસાન પહોંચાડ્યું છે. પુનર્નિર્માણના આ પ્રયાસોમાં જે સામેલ છે: તેમાં:

દુર્ઘટનાથી ક્ષતિગ્રસ્ત જાહેર માળખાકીય સુવિધાઓ અને સામાજિક સેવાઓનું પુર્ન નિર્માણ, જે લાંબા ગાળે પૂર્ણ થઈ શકે છે

• જે મકાનો નાશ પામ્યા છે તેને બદલવા માટે પૂરતા પ્રમાણમાં આવાસની પુર્ન -સ્થાપના

• નોકરીઓ/ આજીવિકા કે જે ખોવાઈ ગઈ હતી તેની પુર્ન સ્થાપના

•આપત્તિગ્રસ્ત વિસ્તારોના આર્થિક આધારની પુર્ન સ્થાપના

૯.૬ પુર્ન નિર્માણનું સંકલનઃ-

પુર્નવસનની કામગીરી માટે સરકારના અનેક સ્તરોએ કેન્દ્ર ,રાજ્ય,ખાનગી ક્ષેત્ર, સ્વૈચ્છિક સંસ્થાઓ અને આંતરરાષ્ટ્રીય સહાય માટે વિશિષ્ટ જવાબદારી ધરાવતા હોદ્દેદારોની સંસ્થાઓમાં સંકલનની જરૂર છે.

૯.૬.૧ કેન્દ્ર સરકાર

કેન્દ્ર સરકારની ભૂમિકામાં અન્ય સહીત અન્યનો સમાવેશ થશે:

• વિવિધ હિસ્સેદારો સાથે સંકલન

• દાનમાં મળેલ સંસાધનો અને સ્વયંસેવક સંબંધિત અરજ અને તેનાસંચાલનને સરળ બનાવો

• પુર્નવસનનામુદ્દાઓને તાત્કાલિક ઉકેલવા માટે વિવિધ હિસ્સેદારો સાથે સંકલન કરો.

• "જરૂરિયાત આધારીત" અને કેન્દ્ર સરકારની ક્ષમતા ના ધોરણો અનુસાર હોય તેવા સંસાધનો પૂરા પાડો.

૯.૬.૨ રાજય સરકાર

નુકસાનનું મૂલ્યાંકન અને પુર્નવસન અને પુર્ન નિર્માણના તમામ તબક્કાઓની(શરુઆતથી લાંબા ગાળાના) રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશની જવાબદારી છે. જેના કેટલાક મુખ્ય કાર્યો છે:

• જરૂરિયાત અને નુકસાનની આકારણીની કામગીરીનું નેતૃત્વ લઇ અને ટેકો આપો

• આપત્તિની તીવ્રતા અને વ્યક્તિગત જરૂરિયાતોના મૂલ્યાંકન સંબંધિત સંબંધિત ડેટા પુરા પાડો

• કેન્દ્ર/રાજ્ય સરકારની સહાય સંબંધિત પુર્નનિર્માણ સંબંધિતઉપલબ્ધ જાહેર માહિતી અને શિક્ષણ કાર્યક્રમોમાં ભાગ લેવો અને સહયોગ આપવો.

• પુર્ન નિર્માણ વ્યવસ્થાપન માટે કેન્દ્ર સરકાર અને અન્ય હિસ્સેદારો સાથે સંકલન

૯.૬.૩ ખાનગી ક્ષેત્ર

આપત્તિ વ્યવસ્થાપનમાંખાનગી ક્ષેત્રને સાંકળીને તેમને આવકારવાની જરૂરિયાત છે અને તેમના વ્યવસાયોની વ્યવસ્થાપન પદ્ધતિઓમમાં આપત્તિના જોખમને એકીકૃત કરવા માટે નીચેના ક્ષેત્રોમાં ખાનગી ક્ષેત્રને સામેલ કરવાની જરૂર છે:

- તકનીકી સપોર્ટ
- પુર્નનિર્માણના પ્રયાસ
- તેમની પોતાની સંપત્તિના જોખમોને આવરી લેવા સહિત જોખમ વ્યવસ્થાપન
- પુર્નનિર્માણના પ્રયાસો માટે નાણાકીય સહાય
- જોખમથી વાકેફ પુર્ન નિર્માણના પ્રયાસોમાં રોકાણ

૯.૬.૪ સ્વૈચ્છિક સંગઠનો અને આંતર રાષ્ટ્રિય સહાય સંસ્થાઓ નીચેની પ્રવૃત્તિઓમાં ભાગ લઈ શકે છે:

૧. સંયુક્ત જરૂરિયાત અને નુકસાનની આકારણી

૨. પુર્ન નિર્માણ પ્રક્રિયામાં ખાસ કરીને જ્યાં સુધી આદેશની જરૂર હોય ત્યાં સરકારી કામગીરીને ટેકો આપો

૩. પુર્ન નિર્માણ અને પુર્નર્વસન કામોને તકનીકી સહાય પૂરી પાડો

૪. પુનર્નિર્માણ અને પુનર્વસન યોજના સંબંધિત જાહેર માહિતીના પ્રસારમાં સરકારને સહાય કરો

૫. સ્થાનિક સમુદાયોની તાલીમ અને ક્ષમતા વિકાસ

૯.૭ પુર્નવસન

૯.૭.૧ પાશ્વભૂમિકા

પુનર્વસન આપત્તિમાંથી બહાર આવવાનો એક અભિન્ન ભાગ છે ,અન્ય પુર્નનિર્માણને સંસ્થાકીય સુધારણા અને મજબુત માળખાકીય સુવિધાઓ અને સેવાઓની સુધારણાને એકંદર ગતિશીલ અને મધ્યવર્તી વ્યૂહરચના તરીકે નિર્ધારિત કરી શકાય છે ; જેનો રાજકીય,આર્થિક અને સામાજિક ક્ષેત્રોમાં અસરગ્રસ્ત વસ્તીની પહેલ તેમજ ટકાઉ વિકાસના પુનરાવર્તન અને ક્રિયાઓને ટેકો આપવાનો હેતુ છે.સામાન્ય રીતે , પુનર્વસન પેકેજમાં ક્ષતિગ્રસ્ત ભૌતિક માળખાનું પુર્ન નિર્માણ અને આપત્તિ-પ્રેરિતમનોવૈજ્ઞાનિક સમસ્યાઓને ઉકેલવાનાં પગલાં તેમજ અસરગ્રસ્ત પ્રદેશમાં લોકોના આર્થિક અને સામાજિક પુનર્વસનનો સમાવેશ થાય છે. પુનર્વસનને નીચે મુજબ વર્ગીકૃત કરવામાં આવે છે:

- શારીરિક

- સામાજિક
- આર્થિક અને માનસિક

૯.૭.૨ શારીરિક પુર્નસ્થાપન

શારીરિક પુર્નવસન એ એક મહત્વનો ચહેરો છે જેમાં સમાવેશ છેઃ

- ભૌતિક માળખાનું પુર્નનિર્માણ જેવા કે મકાનો , ઇમારતો, રેલવે, રસ્તાઓ, સંદેશાવ્યવહાર નેટવર્ક, પાણી પુરવઠો, વીજળી વગેરે.
- મેનેજમેન્ટ વોટરશેડ,કેનાલ સિંચાઈ, સામાજિક વનીકરણ, પાક સ્થિરીકરણ, વૈકલ્પિક પાક તકનીકો, રોજગાર સર્જન, રોજગાર નિર્માણ અને પર્યાવરણીય સંરક્ષણ માટે ટૂંકા ગાળાના અને લાંબા ગાળાના વ્યૂહ
- કૃષિ, કારીગરો અને પશુપાલનનું પુનર્વસન,
- ખેતીના સાધનો, જમીન સ્થાનાંતરણ માટે જમીનનું સંપાદન,જમીન ઉપયોગના આયોજનનું-પાલન, સરળ ઝોનિંગ, નુકસાન રહિત મકાનોની પુર્નમરામત અથવા મજબૂતીકરણ અને મોડેલ મકાનોના નિર્માણ માટે સબસિડીની પૂરતી જોગવાઈ.

૯.૩.૭ સ્થળાંતર

સ્થળાંતર એ શારીરિક પુનર્વસન પ્રક્રિયાનો ખૂબ જ સંવેદનશીલ ભાગ છે અને તે સુનિશ્ચિત થવું જોઈએ કે જરૂરિયાત આધારિત વિચારણાઓ અને નહીં કે બાહ્ય પરિબળોને ધ્યાને લઇ સ્થાનાંતરણ નીતિ અપનાવવી જોઈએ અસરગ્રસ્ત વસ્તી સાથે પરામર્શ કરીને અને રાજ્ય સરકારના માર્ગદર્શન . હેઠળ સ્થાનાંતરણની જરૂરિયાતો સ્થાનિક સત્તાવાળાઓ નક્કી કરશે જે આપત્તિના પ્રકાર અને નુકસાનના .પ્રમાણને લગતા માપદંડોને લાગુ કરશેસ્થાનાંતરણના પ્રયાસોમાં હંમેશા નીચેની પ્રવૃત્તિઓ સામેલ હોવી જોઈએ:

- શક્ય હોય ત્યાં સુધી ગૌણ વિસ્થાપન ટાળો
- જ્યારે સ્થાનાંતરણ અનિવાર્ય હોય ત્યારે એસસી અને એસટી સાથે સંકળાયેલા સિમાંત સમુદાયોને વિશ્વાસમાં લઇ સામાજિક રીતે ખાતરી કરી તેઓને સમાવિષ્ટ કરી હાથ ધરવામાં આવે.
- જાતિ પ્રક્રિયાઓને શક્ય તેટલી સંવેદનશીલ બનાવવી અને જાતીય અને લિંગ લઘુમતીઓની જરૂરિયાતો પર યોગ્ય વિચારણા કરવી
- અસરગ્રસ્ત સમુદાયોની સંમતિ મેળવવી

• જમીન નિર્ધારણ અને ફાળવણી પ્રક્રિયા સ્પષ્ટપણે પારદર્શિતા અને પર્યાપ્ત ફરિયાદ નિવારણ તેમજ વાટાઘાટો પદ્ધતિઓ અપનાવવામાં આવે તે સુનિશ્ચિત કરો.

• આગળ વધતા પહેલા શહેરી/ ગ્રામીણ જમીન ઉપયોગના આયોજનને ધ્યાનમાં લેવા

• વૈવિધ્યપૂર્ણ સ્થાનાંતરણ પેકેજો પૂરા પાડો.

• સ્થળાંતરની પ્રક્રિયા હાથ ધરવા માટે સત્તાઓનું વિકેન્દ્રીકરણ કર વી શક્ય હોય ત્યાં સુધી લાગુ પડતા સ્થાનાંતરણનું સ્થળ તેમની ખેતીની જમીન અને/અથવા આજીવિકાના સ્ત્રોતોની નજીક હોય તેની ખાતરી કરવી.

• શક્ય હોય ત્યાં સ્થાનાંતરિત સમુદાયો માટે જરુરી આજીવિકા પુનર્વસન પગલાંની જોગવાઈ સુનિશ્ચિત કરવું.

૯.૭.૪ સામાજિક પુર્નવસન

સામાજિક પુનર્વસન પણ આપત્તિ પુનર્વસનનો મહત્વનો ભાગ છે. કારીગરો , વૃદ્ધો, અનાથો, એકલી સ્ત્રીઓ અને નાના બાળકો જેવા સંવેદનશીલ જૂથોને આપત્તિઓની અસરથી બચવા માટે ખાસ સામાજિક સહાયની જરૂર પડશે. પુનર્વસન યોજનામાં એવા ઘટકો હોવા જોઈએ કે જે એ હકીકતને નજર અંદાજ કરતા ના હોય કે પીડિતોએ સંપૂર્ણપણે સામાજિક અજાણ્યા વાતાવરણમાં ફરીથી સામાજિકીકરણ અને ગોઠવણોની સમગ્ર પ્રક્રિયામાંથી પસાર થવું પડશે.

૯.૭.૫ શૈક્ષણિક પ્રવૃત્તિ પુર્ન ધમધમતી કરવી

મોટી આફતમાં શૈક્ષણિક સવલતોને મોટા પ્રમાણમાં અસર કરી શકે છે પરિણામે બાળકો પર નોંધપાત્ર તણાવ આવી શકે છે. તેથી , નીચે દર્શાવેલ પગલાં બાળકોને સ્વસ્થ થવા અને પરિસ્થિતિનો સામનો કરવામાં મદદરૂપ થશે:

• શિક્ષકો અને બાળકો સાથે નિયમિત પરામર્શ કરો

• બાળકોને શાળાઓમાં નિયમિત આવવા માટે પ્રોત્સાહિત કરો

• બાળકોને લેખન સામગ્રી અને ઘરકામ આપો

• બાળકોને શાળામાં પૂર્વવત સ્થિતિના પુનરુત્થાનને લગતી તમામ પ્રવૃત્તિઓમાં ભાગ લેતા કરો.

• વિદ્યાર્થીઓને સ્વ-વિકાસમાં સકારાત્મક ભૂમિકા ભજવવા માટે અનુકૂળ વલણ કેળવા ય તેવા પ્રયાસ કરવા.

• ગ્રામ કક્ષાએ શિક્ષણ સમિતિઓની રચના કરો

• શૈક્ષણિક પ્રવૃત્તિઓનું સરળ સંચાલન કરી શકે તેવા સ્થાનિક જુથોને તારવો

૯.૭.૬ જાહેર કામદારો, બાળકો મહિલાઓ, અને વડીલોનું પુર્નવસન

મોટી આપત્તિ પછી વૃદ્ધો , સ્ત્રીઓ અને બાળકો વધુ સંવેદનશીલ હોય છે. આથી નીચેના પગલાં તેમના પુનર્વસનમાં મદદરુપ થશે:

- વૃદ્ધો, સ્ત્રીઓ અને બાળકોના પુનર્વસન માટે કૌટુંબિક વાતાવરણને તારવો.
- નિરાધાર , વિધવા અને અનાથને તેમના વિસ્તૃત પરિવાર સાથે જોડવા માટે પ્રયાસ કરો ,જો તે શક્ય ન હોય તો પાલક પરિવારોની જાણકારી મેળવો
- મહિલાઓ અને બાળકોના માનસિક સ્વાસ્થ્યને મજબૂત કરવા માટે તેઓ સાથે નિયમિત પરામર્શ ગોઠવો
- મહિલાઓને આર્થિક રીતે આત્મનિર્ભર બનાવવા માટે વિવિધ તાલીમ કાર્યક્રમો શરૂ કરો
- સુવિધાઓ અને આરોગ્ય સંભાળ પૂરી પાડવા સહિત પબ્લીક વર્કસ ડિપાર્ટમેન્ટને ટેકો આપવાનાં પગલાં લેવા
- મહિલાઓ અને બાળકો માટે લાંબા ગાળાના પુનર્વસન પેકેજમાંઆરોગ્ય , પોષણ અને સ્વચ્છતા પર યોગ્ય ધ્યાન આપવો
- આંગણવાડીઓ (ડે-કેર સેન્ટર્સ) , અને વૃધ્ધાશ્રમોને શક્ય તેટલા ટુંકાસમયમાં કાર્યરત/કે ફરી પૂર્વવત કરવો
- ગામ દીઠ ઓછામાં ઓછું એક બહુહેતુક સમુદાયિક કેન્દ્ર સ્થાપવું
- બ્લોક સ્તરે સ્ત્રી બાળ ઘરો બનાવવા માટે પ્રયાસ કરવો
- અનાથો અને બાળકોના કૌશલ્ય સુધારણા માટે વ્યાવસાયિક તાલીમ શિબિરોની સ્થાપના કરવી
- સ્વ-સહાય જૂથોને પ્રોત્સાહન આપવું

૯.૭.૭ આર્થિક પુર્નવસન

આર્થિક પુનર્વસનના મુખ્ય ઘટકો આજીવિકાનું પુર્ન સ્થાપન અને વ્યવસાયો , વેપાર અને વાણિજ્યના સાતત્યને નિશ્ચિત કરે છે . આપત્તિ પછીના પુનર્નિર્માણનું મહત્વનું પાસુ આપત્તિગ્રસ્ત સમુદાયો માટે રોજગાર અને આવક ઉત્પન્ન કરવાની તકો પુર્ન સ્થાપિત કરવાનું છે .આવશ્યક સંપત્તિના વિનાશ અથવા નુકશાનથી આજીવિકાની તકો ગંભીર રીતે અસ્તવ્યસ્ત થાય છે; પરિણામે લોકો સામાન્ય આવક ઉત્પન્ન કરવાની પ્રવૃત્તિઓમાં જોડાવા માટે અસમર્થ હોય છે ; જેથી તેઓ નિરાશ અને માનવતાવાદી સહાય પર નિર્ભર બને છે આર્થિક પુર્વવત સ્થિતિ હાંસલ કરવાનું આ બાબ .ત ઉપર આધારિત હોવું જોઈએ:

- હાલની આજીવિકાની વ્યૂહરચના અને વ્યવસાયોના ટકાઉપણાનું વિશ્લેષણ

- હાલના અને ભવિષ્યના જોખમોનું સર્વગ્રાહી વિશ્લેષણ
- અસરગ્રસ્ત પરિવારોની નબળાઈઓ
- કૂશળતા અને જ્ઞાન સહિત બાહ્ય પ્રભાવો અને સંસ્થાઓ સાથે જોડાણની સુલભતા
- બજારોમાં કાર્યરત પ્રવેશ

એનપીડીએમના ફકરા ૯ મુજબ ૧.૫. રાજ્ય સરકારોએ આપત્તિઓથી અસરગ્રસ્ત લોકોની કાયમી આજીવિકાની પુર્ન સ્થાપનાને યોગ્ય મહત્વ આપવું જોઈએ અને મહિલાઓની જરૂરિયાતો , પાકા ઘરો, કારીગરો, ખેડૂતો અને સીમાંત અને નબળા વર્ગના લોકો પર ખાસ ધ્યાન આપવું જોઈએ.

૯.૭.૮ માનસિક પુર્નઃસ્થાપન

આપત્તિ પુનર્વસનનું અન્ય નિર્ણાયક પરિમાણ મનોવૈજ્ઞાનિક પુનર્વસન છે પીડિતની મનોસ્થિતિ . સાથેનો વ્યવહાર એક ખૂબ જ સંવેદનશીલ મુદ્દો છે અને સાવધાની અને ચિંતા સાથે વ્યવહાર કરવો જોઈએ સંબંધીઓ અને મિત્રોને ગુમાવવાનો માનસિક આઘાત અને આપત્તિના . આઘાતના ડાઘને ઠીક કરવામાં વધુ સમય લાગી શકે છે , જેની પ્રતિતી આપત્તિ વ્યવસ્થાપનના હિતધારકોને ઘણીવાર થાય છે. આથી પરામર્શ તણાવ વ્યવસ્થાપન માટે આપત્તિ પુનર્વસન યોજનાનો સતત ભાગ બનવો જોઈએ. વધુ ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવા માટે પ્રયાસો કરવા જોઈએઃ

- ચિકિત્સક આરોગ્ય કાર્યક્રમો
- વ્યાયામ ઉપચાર
- ડીબ્રીફીંગ અને આઘાતની સંભાળ
- પ્રણાલિકા, મૂલ્યો, ધારાધોરણો, માન્યતાઓ અને આપત્તિઓની પદ્ધતિઓઅસરગ્રસ્ત લો-કો

૯.૭.૯ ક્ષતિગ્રસ્ત સાંસ્કૃતિક પૌરાણિક સ્થળો/તેમના પરિસરો અને **સંગ્રહાલયોની પુર્નસ્થાપન**

આપત્તિ પછીની મરામત અને નુકશાનગ્રસ્ત સ્થળો /પરિસરોનું પુર્ન નિર્માણ હંમેશા વ્યવસ્થિત દસ્તાવેજીકરણ અને આકારણી પદ્ધતિઓના આધારે હાથ ધરાવવું જોઈએ . નબળી પુર્નનિર્માણ પદ્ધતિ પૌરાણિક ઢાંચાને વધુ નુકસાન પહોંચાડે છે જે તેની માળખાકીય નબળાઈને વધુ ખરાબ કરી શકે છે અને પૂરાતન ધરોહરને ભૂંસી નાખવાનું જોખમ ધરાવે છે . પૂરાતન સ્થળો અને ઇમારતોના અલગ અલગ પ્રકારો માટે પુર્નનિર્માણ અને પુનર્વસન અભિગમોને અનુસરતા પહેલા કાયદાકીય માળખાને ધ્યાનમાં લેવાની જરૂર છે.સામાન્ય રીતે નીચેના સિદ્ધાંતોનું પાલન કરવું જોઈએ .

- ઐતિહાસિક અને પુરાતત્વીય મહત્વના સ્થળો માટે ઓછામાં ઓછો હસ્તક્ષેપનો અભિગમ હાથ જોઈએ અને કોઈપણ હસ્તક્ષેપ વ્યવસ્થિત દસ્તાવેજીકરણ અને સંશોધન પર આધારિત હોવો

જોઈએ. અધિકૃતતા અને દ્રશ્ય અખંડિતતાના પાસાઓ કોઇપણ પુનનિર્માણ, સમારકામ અને અનુરૂપાંતરણના પ્રયાસોનો આધાર હોવો જોઇએ.

- જયાં સુધી શકય હોય ત્યાં સુધી, પરંપરાગત કુશળતા અને તકનીકીઓ જયાં તેઓ હજુ પણ અસ્તિત્વ ધરાવે છે તેવા ક્ષતિગ્રસ્ત માળખાના સમારકામ અને પુન:સ્થાપનમાં કાર્યરત હોવા જોઇએ. આ મકાનો અને હસ્તકલા પરંપરાઓની સાતત્યની ખાતરી કરવામાં મદદ કરે છે.
- ઘણા સાંસ્કૃતિક વારસાના સ્થળો અને પરિસરો મજબુત સાંસ્કૃતિક/સામાજીક-આર્થિક રીતે જોડાયેલા છે. સ્થાનિક વસ્તી સાથે અને તેમને પુન:સ્થાપન કરવાથી આપત્તિ પછી સામાન્યતાની ભાવના આપે છે. આ વિચારણાઓએ એકંદર પુન:સ્થાપના યોજનામાં વારસાના સંરક્ષણ/ પુન:નિર્માણની સુવિધા આપવી જોઇએ.
- સાંસ્કૃતિક વારસા સ્થળોની માળખાકીય સ્થિરતા સુધારવા માટેના પગલાંનો અર્થ એ છે કે , સાંસ્કૃતિક વારસા પર લાગુ ' વધુ સારા નિર્માણ' ની કલ્પના પુરાતત્વીય અને / અથવા સાંસ્કૃતિક પાસાઓને નબળી પાડવી જોઇએ નહી. જેનો અસલ અનુરૂપાંતરણ અને પુન:સ્થાપન હાથ ધરવું જોઇએ.
- સાંસ્કૃતિક,પુરાતત્વીય અને વારસાના પાસાઓને સાચવવા માટે સહભાગીઓ વચ્ચે યોગ્ય પરામર્શ કર્યા પછી જ સાંસ્કૃતિક વારસાની તમામ અનુરૂપાંતરણ અને પુન:સ્થાપન હાથ ધરવું જોઇએ.
- પુરાતત્વીય માળખાની અખંડિતતાન અને સાંસ્કૃતિક મૂલ્યના અનુરૂપાંતરણ પર અસરની ચર્ચા કરવી જોઇએ અને શક્ય તેટલા વહેલા આફત પૂર્વની સ્થિતિમાં પુર્નસ્થાપન માટે યોગ્ય ભાર સાથે યોગ્ય રીતે મૂલ્યાંકન કરવું જોઈએ.
- આપત્તિઓ બાદ વારસાનું પુર્નસ્થાપન અથવા પુર્નનિર્માણ ઇમારતોની ધારણા બહાર થવું જોઈએ અને તેને વારસાની આજીવિકા, પરંપરાગત વેપાર,હસ્તકલા વગેરેની દ્રષ્ટિએ જોવું જોઈએ.

૯.૮ ભંડોળની વ્યવસ્થા

૯.૮.૧ પશ્ચાદ ભૂમિકા

મોટી આફત પછી પુનર્નિર્માણ અને પુનર્વસનની યોજના સામાન્ય રીતે સંસાધનથી અત્યંત સઘન હોય છે. આવી યોજનાઓ માટે ભંડોળ સામાન્ય રીતે સરકારી તિજોરીમાંથી પૂરુ પાડવામાં આવે છે. તાજેતરમાંરાષ્ટ્રીય સરકારો સાથે નજીકના સંકલન સાધીને બહુપક્ષીય/ દ્વિપક્ષીય ભંડોળ સંસ્થાઓ/આંતરરાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓ પાસેથી મોટુ ભંડોળ એકત્ર કરવામાં આવ્યું છે .રાજ્ય સરકાર , કેન્દ્ર સરકારના સંબંધિત મંત્રાલય મારફતે કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા નક્કી કરાયેલા ધોરણો અનુસાર ભંડોળની વ્યવસ્થા,ભંડોળનો પ્રવાહ , તેના વિતરણ અને ઉપયોગને નિયંત્રિત કરતી યોગ્ય શરતોનો સમાવેશ કરીને વ્યૂહરચનાને પૂર્ણ કરશે. જેમાં સામેલ હશે:

• નુકસાનની વિગતવાર આકારણીના અહેવાલોના એકીકરણના આધારે અને ક્ષેત્રીય અને પ્રાદેશિક સદરો હેઠળ જરૂરી અંદાજીત ભંડોળ અને

• ભંડોળ એજન્સીઓ સાથે કરાર અને ભંડોળના પ્રવાહને ધ્યાને રાખી કામગીરીની વિગતવાર પ્રક્રિયાઓ વિકસાવવી

૯.૮.૨ એકત્રીકરણ, વિતરણ અને દેખરેખબજેટ પર સરકારી ભંડોળના સ્થાનિક અથવા આંતરિક સ્ત્રોતોમાં સામાન્ય રીતે નીચેનાનો સમાવેશ થાય છે:

• સરકારની કાર્યરત અને મૂડીગત અંદાજપત્ર

• આપત્તિગ્રસ્ત ક્ષેત્રો માટે બજેટની બાબતો વચ્ચે પુર્ન ફાળવણી

• વસૂલાત માટે ખાસ વેરો અથવા કર; અધિક વેરા અથવા સરચાર્જ

• "આકસ્મિક" ભંડોળની ગોઠવણ

• સાર્વભૌમ પુર્નનિર્માણ અથવા વિકાસ બોન્ડ બહાર પાડવા

• ખાનગી ક્ષેત્ર માટે પૂર્વવત સ્થિતિએ લાવવાનો ખર્ચ ઉઠાવવા માટે પ્રોત્સાહનોની નીતિ રજૂ કરવી.

• સામમન્ય જનતા અને ખાનગી દાતાઓ તરફથી સ્વૈચ્છિક યોગદાન

• વીમા/ જોખમ બદલાવ તંત્ર

આપત્તિ પછીના પુર્નનિર્માણ માટે બહુપક્ષીય વિકાસ બેન્કો, પ્રાદેશિક વિકાસ બેન્કો, દ્વિપક્ષીય વિકાસ ભાગીદારો, આંતરરાષ્ટ્રીય બિન સરકારી સંસ્થાઓ, ખાનગી સેવાભાવી દાતાઓ અને સખાવતી સંસ્થાઓ અને મળતા નાણામાંથી બાહ્ય સંસાધનો મેળવી શકાય છે. આપત્તિ પછી પુર્વવત સ્થિતિ ની સ્થાપના અને પુર્નનિર્માણ માટે સંભવિત બહુપક્ષીય નાણાં સંસાધનો મહદઅંશે નીચેનાનો સમાવેશ કરે છે.

• બહુપક્ષીય વિકાસ બેંકો પાસેથી ધિરાણ અથવા લોન

• આંતરરાષ્ટ્રીય વિકાસ સંસ્થાઓના હાલના પોર્ટફોલિયોની પુર્ન ફાળવણી

• બહુ-દાતા ટ્રસ્ટ ભંડોળ

• રુણ મુક્તિ

• પ્રમાણભૂત રોકાણ કામગીરીનું આકસ્મિક ઘટક

• જોખમ વીમો

• તૈયાર ભંડોળ

• અણધારી આફત વિકાસને નીચે લાવવાનો વિકલ્પ[64]

[64] વિલંબિત ડ્રો ડાઉન વિકલ્પ સાથે આપત્તિ વિકાસ ધિરાણ એક આકસ્મિક ક્રેડિટ લાઇન છે જે કુદરતી આપત્તિ બાદ આઇબીઆરડી સભ્ય દેશોને તાત્કાલિક તરલતા પૂરી પાડે છે. રુણ લેનારાઓને કુદરતી આપત્તિઓ માટે અસરકારક

પુન પૂર્વવત સ્થિતિએ લાવવાના મોટા કાર્યક્રમના ભંડોળને એકત્રિત અને સંચાલિત કરવાના કેટલાક મહત્વપૂર્ણ પાસાઓમાં નીચેનાનો સમાવેશ થાય છે અને કોષ્ટક ૯-૩ માં સારાંશ આપવામાં આવેલ છે.

૧. નુકસાન અને ખોટની આકારણી ની સમીક્ષા

૨. બિલ્ડ બેટર બિલ્ડીંગ માટે દ્રષ્ટિ અને ચોક્કસ સમય-નિર્ધારિત લક્ષ્યો વિકસાવવા

૩. પુર્વવત સ્થિતિ સ્થાપવવાના કાર્યક્રમની નાણાકીય જરૂરિયાતોનો અંદાજ

૪. ભંડોળના સંભવિત સ્ત્રોતોને તારવીને વિવિધ વિકલ્પો તપાસો

૫. નાણાકીય વ્યવસ્થાપન માટે મજબૂત નાણાકીય ધોરણો વ્યાખ્યાયિત કરીને લાગુ કરવા

કોષ્ટક ૯-૩: પુર્વવત સ્થિતિ કાર્યક્રમનું ભંડોળ એકત્રિત કર વા અને તેનું સંચાલન કરવા માટેના મહત્વના પાસાઓ

	મોટા પગલા	વર્ણન
૧	નુકશાન અને ખોટની આકારણીની સમીક્ષા	સમગ્ર સેક્ટર , તાલુકા અને જિલ્લાઓમાં જરૂરિયાતો નુકસાન અને હાની માટે માત્રાત્મક અને ગુણાત્મક પાયાની રેખા
૨	સારા નિર્માણ માટેના ચોક્કસ સમયબધ્ધ લક્ષ્યો માટે દ્રષ્ટિ વિકસાવવી	• બીબીબીનો અવકાશ અને લક્ષ્યો વિકસાવવા • આપત્તિ પ્રતિકાર ક્ષમતા, ભૌતિક પુર્વવત સ્થિતિની પ્રાપ્તિ • ઝડપી આર્થિક પુર્વવત સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા માટે વિકલ્પો • તબક્કાવાર સુધારણા લક્ષ્યો નક્કી કરવા
૩	પુર્વવત સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા માટે નાણાકીય જરુરીયાતના અંદાજો	• ક્ષેત્રવાર અને તબક્કાવાર નાણાકીય અંદાજો તૈયાર કરવા • વિવિધ વિકલ્પો માટે પરામર્શ અને મૂલ્યાંકન • નાણાકીય અંદાજો આખરી કરવા
૪	ભંડોળના સંભવિત સ્ત્રોતોને તારવીને વિવિધ વિકલ્પો તપાસવા	• ઘરેલુ સંસાધનો: -રાજ્યમાંથી (ચાલુ બજેટ) અને વધારાના ભંડોળ એકત્ર કરવાના વિકલ્પો (બજેટ બહારના)

પ્રતિભાવક યોજના બનાવવામાં મદદ કરવા માટે વિશ્વ બેન્ક ગ્રુપ તરફથી ઉપલબ્ધ જોખમ -સહાયક સાધનોના વ્યાપક ફલકનો એક ભાગ છે.

		- કેન્દ્રીય અનુદાન અને અન્ય વિકલ્પો - ચાલુ બજેટ અને બજેટ બહારના • આઇએફઆઇ પાસેથી ઉધાર સહિત કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા સ્વીકૃત. આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યવસ્થા • અન્ય સ્ત્રોતો: - દાતાઓ - સમાજનું યોગદાન - ખાનગી ક્ષેત્રના કોર્પોરેટ સામાજિક જવાબદારી, જાહેર ખાનગી ભાગીદારી
૫	નાણાકીય વ્યવસ્થાપન માટે મજબૂત નાણાકીય ધોરણો વ્યાખ્યાયિત કરીને લાગુ કરવા	• નવા વિકાસ , મરામત, ઘરના માલિક મારફત પુર્નનિર્માણ (મુખ્યત્વેઘરો) માટે ભંડોળ ફાળવવાના ધોરણો અને નિયમો નક્કી કરવા, • પુર્વવત સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાના કાર્યક્રમોમાં કાર્યક્ષમતા સાથે જરૂરી લવચિકતાનું માપ સમેત યોગ્ય વિતરણના નિયમો નક્કી કરવા • યોગ્ય ઉપયોગની દેખરેખ માટે અમલવારીના તંત્ર પર દેખરેખ માટે અનુરુપ માહિતી વ્યવસ્થાપન પધ્ધતિ અમલમાં મૂકવી

ભંડોળ એજન્સીઓ દ્વારા એકત્ર કરવામાં આવેલા ભંડોળો સામાન્ય રીતે કડક વિતરણ અને વપરાશ પર પ્રતિબંધો સાથેના હોય છે. આથી ભંડોળના વિતરણ પર નજર રાખવી મહત્વપૂર્ણ છે જેથી કોઈ પણ કરારનો ભંગ ન થાય તેની ખાતરી કરવી. ભંડોળ વિતરણની દેખરેખ નીચેના દ્વારા કરવામાં આવશે:

- મંજૂર યોજનાઓમાં સંસાધન ફાળવણીને પ્રાથમિકતા આપવી
- લાભાર્થીઓને ભંડોળ વિતરણ માટે તંત્રની સ્થાપના
- ભંડોળના ઉપયોગ અને અમલીકરણની પ્રગતિ માટે નિરીક્ષણ તંત્રને બનાવવું

૯.૮.૩ પુર્ન નિર્માણ ખર્ચની વસૂલાત

કેન્દ્ર સરકારના સંબંધિત મંત્રાલય સાથે પરામર્શ કરીને રાજ્ય સરકાર પસંદ કરેલા ખર્ચ વસૂલાતનાં પગલાંઓને અંતિમ કરી અમલી બનાવી શકે છે જેમ કે:

- વિશેષ કર/ સરચાર્જ લાદવો (કેન્દ્ર સરકાર)
- સ્થાનિક કર લાદવો

• કરમુક્ત સરકારી બોન્ડ જારી કરવા

૧૦ ક્ષમતા વિકાસ -વિહંગાવલોકન

૧૦.૧ પાર્શ્વભૂમિકા

આ પ્રકરણ અગાઉના પ્રકરણોમાં યોગ્ય સંદર્ભમાં વર્ણવેલ ક્ષમતા વિકાસના પગલાંની ઝાંખી પૂરી પાડી યોજનાના ક્ષમતા નિર્માણના પાસાઓનો સારાંશ અને પરિપ્રેક્ષ્ય બંને રજૂ કરે છે. પાછલા પ્રકરણોમાં સંબંધિત જવાબદારી માળખું અને ચર્ચામાં ક્ષમતા વિકાસના વિશિષ્ટ પાસાઓનું વર્ણન કરે છે. આ પ્રકરણમાં આપેલી યાદી સંપૂર્ણ નથી પરંતુ અગાઉના પ્રકરણોમાં રજૂ વિગતોના સૂચક અને દૃષ્ટાંતરૂપ છે. સમાવિષ્ટ વિષય વ્યાપક રીતે રાષ્ટ્રીય , પ્રાદેશિક અને વૈશ્વિક પધ્ધતિઓ સાથે જ્યારે સુસંગત છે, જેમાં અનિવાર્યપણે ફેરફારો થશે જે સમયાંતરે યોજનાની સમીક્ષા અને તેના અમલીકરણ દરમિયાન સમાવિષ્ટ હોવા જ જોઈએ . ઉભરતી શ્રેષ્ઠ પ્રણાલીઓને અનુસરવા માટે તમામ પ્રયાસો કરવા જ જોઇએ.

ક્ષમતા વિકાસ બધા હિતધારકોનું તમામ સ્તરે સંસ્થાઓ , તંત્ર અને ક્ષમતાઓને મજબૂત કરવાની બાબતોને આવરી લે છે. ડીઆરઆર માટે યુએનઆઇએસડીઆર 'ક્ષમતા વિકાસ ' નીચે મુજબ વ્યાખ્યાયિત કરે છે.

"ક્ષમતા વિકાસ એ એવી પ્રક્રિયા છે કે જે પ્રજા , સંસ્થાઓ અને સમાજને સામાજિક અને આર્થિક લક્ષ્યો સમયસર હાંસલ કરવા માટે તેમની ક્ષમતાઓને ઉત્તેજીત કરે છે અને વિકસાવે છે. તે એક વિચાર છે જે સમય જતાં ક્ષમતા નિર્માણના સમયગાળાને વધારવા અને લાંબાગાળાના ક્ષમતા વૃદ્ધિના તમામ પાસાઓને આવરી લે છે.તેમાં શિક્ષણ અને વિવિધ પ્રકારની તાલીમનો સમાવેશ થાય છે , પરંતુ સંસ્થાઓ, રાજકીય જાગૃતિ, નાણાકીય સંસાધનો, તકનીકી પ્રણાલીઓ તેમજ વિશાળ સક્ષમ પર્યાવરણ વિકસાવવા માટે સતત પ્રયાસોનો પણ સમાવેશ થાય છે. "(યુએનઆઇએસડીઆર, ૨૦૧૬)

સેન્ડાઇ માળખુ તમામ હિસ્સેદારોને તેમના દેશમાં આપત્તિના જોખમનું સંચાલન કરવા માટે સક્ષમ બનાવવા અને ક્ષમતા વધારવા પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવા પડકારો આપે છે. આપત્તિનું જોખમ ઘટાડવા માટે તે રોકાણનું મહત્વનું પરિબળ છે. આપત્તિ જોખમના વ્યવસ્થાપન ક્ષેત્રમાં અલગ અલગ સ્તરે જાણીતા જોખમોનો સામનો કરવા માટે સંસ્થાઓ , સરકારો અને સમુદાયોની તકનીકી , નાણાકીય અને વહીવટી ક્ષમતાઓને વધારવાની જરૂરિયાત પર સેન્ડાઇ માળખુ ભાર મૂકે છે . માળખું જોખમ ઘટાડવાનાં પગલાં અમલમાં મૂકવાની ક્ષમતાને મજબૂત કરવા નું કહે છે. ક્ષમતા વિકાસ સામાન્ય રીતે એક પ્રક્રિયાનો ઉલ્લેખ કરે છે જે નું સંચાલન અંદરથી થાય છે અને ક્ષમતાની હાલની મિલ્કતોથી શરૂ થાય છે. સેન્ડાઇ માળખુ આપત્તિ વ્યવસ્થાપનમાં મહિલાઓના ક્ષમતા વિકાસ અને આપત્તિ જોખમ સંચાલનમાં અસરકારક રીતે ભાગ લેવાની તેમની ક્ષમતા વધારવાની જરૂરિયાત પર ભાર મૂકે છે.

ડીઆરઆર માટે ક્ષમતા વિકાસમાં રોકાણ એ વ્યક્તિઓ , એજન્સીઓ અને સમુદાયોની તેમના આપત્તિ સંચાલનના તેમની કામગીરી સુધારવા માટે અને ક્ષમતામાં વધારો કરવા માટેની સતત પ્રક્રિયા છે. ક્ષમતા નિર્માણની પ્રક્રિયામાં માનવ સંસાધન વિકાસના વ્યક્તિગત તાલીમ , સંગઠનાત્મક વિકાસ જેવા કે જૂથોની કામગીરીમાં સુધારો સંગઠનોનું નિયમન , અને સંસ્થાઓને મજબૂત બનાવવા જેવા ઘટકોનો સમાવેશ થશે . માલિકી અને પ્રતિબદ્ધતા સ્થાપિત કરવા માટે સહભાગી અભિગમો દ્વારા હિસ્સેદારોને સામેલ કરવા આવશ્યક છે. આંતરિક ભાગીદારોની ભાગીદારી અને માલિકીના સ્તર સાથે સીધા સંપર્કથી ક્ષમતા વિકાસની દિશામાં પહેલથી ટકાઉપણું વધે છે. કેન્દ્રના વિવિધ મંત્રાલયો/વિભાગો અને રાજ્યો/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશો મારફત પર ક્ષમતા નિર્માણના મુખ્ય પ્રવાહ વગર ડીઆરઆરનો મુખ્ય પ્રવાહ અધૂરો છે. ક્ષમતા નિર્માણમાં પ્રવર્તમાન કાયદાઓ, નિયમો અને વિનિયમો વગેરેમાં સંબંધિત જોગવાઈઓ કરીને પર્યાવરણને સક્ષમ બનાવવા અને તેના નિર્માણનું ધ્યેય પણ સામેલ હોવું જોઈએ. ક્ષમતા વિકાસ વિવિધ સ્તરો જેવા કે કાનૂની અને સંસ્થાકીય માળખા , સંસ્થાઓની વ્યવસ્થાઓ, સંગઠન અને માનવ તથા ભૌતિક સંસાધનોની પ્રવૃત્તિઓનો સમાવેશ કરે છે , આ તમામ પ્રવૃત્તિઓના મિશ્રણને ધ્યાનમાં રાખીને સમય મર્યાદામાં અમલમાં મૂકીને પુનરાવર્તિત , ટૂંકા , મધ્યમ અને લાંબા ગાળાના બધા પડકારોનો સામનો કરવો જરૂરી છે વિવિધ સ્તરો એકબીજા ઉપર નિર્ભર હોવાના કારણે એક સ્તરે કરાતા ફેરફારની અન્ય સ્તરોમાં પણ ફેરફાર કરવાની ઘણીવાર જરૂર પડે છે. તેથી ડીઆરઆર માટે સંસ્થાકીય અને સંગઠનના ક્ષમતા વિકાસના ઘણા પ્રયાસોના મુદ્દાઓ પર પૂરતું ધ્યાન માનવ સંસાધન વિકાસથી ઉપર ઉઠવું જોઈએ. ભાગીદારી અને સહયોગ સંસ્થાકીય ક્ષમતા નિર્માણ માટે અભિન્ન છે. સંસ્થાકીય ક્ષમતા વિકાસમાં હાલની પધ્ધતિમાં સમયને અનુરુપ બદલાવ કરવા માટે અદ્યતન તકનીકોના ઉપયોગ પર પણ ભાર મૂકવો જોઈએ . આપત્તિની પ્રતિકાર ક્ષમતા વધારવા માટે માળખાકીય અને બિન-માળખાકીય પગલાંઓ દ્વારા આપત્તિ જોખમ અટકાવવા અને ઘટાડો કરવામાં જાહેર અને ખાનગી રોકાણ જરૂરી છે. ક્ષમતા વિકાસમાં રોકાણ એ જીવન બચાવવા , નુકસાન અટકાવવા કે ઘટાડવા અને અસરકારક પુર્વવત સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરવા અને પુનર્વસનની ખાતરી કરવા માટેનો માર્ગ અસરકારક ખર્ચ છે.

એનપીડીએમ ૨૦૦૯ ક્ષમતા વિકાસ માટે વ્યૂહાત્મક અભિગમની જરૂરિયાત પર ભાર મૂકતા નોંધે છે કે તેને અસરકારક બનાવવા માટે વિવિધ હિસ્સેદારોની સક્રિય અને ઉત્સાહી ભાગીદારી જરૂરી છે. રાષ્ટ્રીય નીતિ નોંધે છે કે "યોગ્ય સંસ્થાકીય માળખું , તેનું વ્યવસ્થાપન પ્રણાલીઓ અને આફતોના અસરકારક નિવારણ અને સંચાલન માટેઅનુરુપ સંસાધનોની ફાળવણી" જેવા પડકારનો સામનો ક્ષમતા વિકાસ કરવો જ જોઇએ. એક સતત પ્રક્રિયા હોવાના કારણે ક્ષમતા વિકાસમાં કર્મચારીઓની સંખ્યાના પડકારો , નવી ભરતીઓને શિક્ષિત કરવાનું કાર્ય , તકનીકી ફેરફારો સાથે તાલમેલ અને વૈજ્ઞાનિક જ્ઞાનમાં ઝડપી આગળ વધવાની બાબતનો સમાવેશ કરવા ઉપર ધ્યાન આપવું જ જોઇએ.

ક્ષમતા વિકાસમાં રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સંસ્થા માટે એનપીડીએમ ૨૦૦૯ મહત્ત્વની ભૂમિકાની કલ્પના કરે છે. એ જ રીતે, રાજ્ય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સંસ્થાઓ અને એટીઆઇ એ રાજ્યો/ કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોમાં મુખ્ય ભૂમિકા ભજવવી જોઈએ. એનપીડીએમ મંત્રાલયો , તેની શ્રેણીના વિભાગો અને વિવિધ સ્વાયત્ત સંસ્થાઓ સહિત સરકારના તમામ સ્તરે આપત્તિ વ્યવસ્થાપનના ક્ષેત્રમાં ક્ષમતા વિકાસની કલ્પના કરે છે . તે સમુદાય આધારિત આપત્તિ વ્યવસ્થાપનના પ્રયાસોને પ્રોત્સાહન આપવા માટે ક્ષમતા વિકાસના પ્રયત્નોના મહત્વ પર પણ ભાર મૂકે છે. નીતિની નોંધ મુજબ ડીઆરઆરને ટકાવી રાખવા માટે શાળાઓમાં વ્યાવસાયિક સંસ્થાઓને આવરી લેતા સમગ્ર શિક્ષણ ક્ષેત્રમાં ક્ષમતા વિકાસ કરવો જરૂરી છે. તમામ ક્ષેત્રોમાં કૌશલ્ય વિકાસ સંબંધિત પરવાના , પ્રમાણપત્ર અને ધોરણોને મજબુત કરવા સાથે બહુ-જોખમ પ્રતિરોધક સુવિધાઓનો સમાવેશ કરે છે તે વાત સ્વીકારવામાં આવી છે.

૧૦.૨ રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સંસ્થા, નેશનલ ડિઝાસ્ટર રેસ્ક્યુ ફોર્સ અને અન્ય સંસ્થાઓ

રાષ્ટ્રિય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સંસ્થા અન્ય સંશોધન સંસ્થાઓ સાથે ભાગીદારીમાં તાલીમ , સંશોધન, દસ્તાવેજીકરણ અને માહિતીના આધારે વિકાસ સાથે રાષ્ટ્રીય કક્ષાએ તેની મુખ્ય જવાબદારીઓ પૈકી એક ક્ષમતા વિકાસ છે. તે અન્ય જાણકારી આધારિત સંસ્થાઓ સાથે માળખું રચશે અને રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સંગઠન દ્વારા નિર્ધારિત વિશાળ નીતિઓ અને માર્ગદર્શિકાઓની મર્યાદામાં કાર્ય કરશે. તે પ્રશિક્ષક, આપત્તિ વ્યવસ્થાપન અધિકારીઓ અને અન્ય હિતધારકો માટે તાલીમનું આયોજન કરશે. રાષ્ટ્રિય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન , આપત્તિ વ્યવસ્થાપન ના ક્ષેત્રમાં 'શ્રેષ્ઠતા કેન્દ્ર' તરીકે ઉભરવા પ્રયત્ન કરશે. રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સંસ્થા આપત્તિ વ્યવસ્થાપન તંત્રને તાલીમની સમય પત્રકના અમલીકરણને તૈયાર કરવામાં અને સરળ બનાવવામાં મહત્વની ભૂમિકા ભજવશે. તે તાલીમ માટે પ્રાદેશિક અને આંતરરાષ્ટ્રીય સહયોગ માટે મધ્યસ્થ સંસ્થા પણ હશે.

રાષ્ટ્રિય આપત્તિ બચાવ બળ રાજ્ય આપત્તિ બચાવ બળ , નાગરિક સંરક્ષણ , સમુદાય અને સ્વયંસેવકોની સજ્જતા અને પ્રતિભાવમાં ક્ષમતા વિકાસ અને તાલીમ જરૂરિયાતોને પણ ટેકો આપી શકે છે. તે મહત્વનું છે કે પ્રતિકારમાં સામેલ રાજ્ય આપત્તિ બચાવ બળ અને અન્ય એજન્સીઓ સુમેળમાં કામ કરવા સક્ષમ હોય. જેના માટે તમામ પ્રતિકાર કરનારાઓની તાલીમમાં રાષ્ટ્રીય આપત્તિ બચાવ બળની ભૂમિકા હોવી જરૂરી છે. વિવિધ રાજ્યોમાં ઘણી પ્રખ્યાત સંસ્થાઓ છે , જે આપત્તિ વ્યવસ્થાપનની તાલીમ આપી રહી છે. આને કુશળ સંસાધન વ્યક્તિઓ અને નાણાકીય સહાયથી મજબુત કરવામાં આવશે અને અન્ય રાજ્યો/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશો દ્વારા આ પ્રકારની નકલ કરવામાં આવશે. ઉપરાંત તમામ વહીવટી તાલીમ સંસ્થાઓ , પોલીસ અકાદમીઓ, રાજ્યની ગ્રામ્ય વિકાસ સંસ્થાઓ, એનડીઆરએફ, બીએસએફ, સીઆરપીએફ, સીઆઈએસએફ, આઈટીબીપી, એસએસબી અને નેશનલ ટ્રેનિંગ

એકેડેમીમાંથી સીએપીએફના તાલીમ કેન્દ્રોમાં આપત્તિ વ્યવસ્થાપન શાખાતે સંબંધિત કુશળતા વિકસાવવામાં મહત્વપૂર્ણ યોગદાન આપે છે.

હાલની સંસ્થાઓની ક્ષમતાને પ્રાદેશિક અને સ્થાનિક જરૂરિયાતો અનુસાર અદ્યતન કરવાની જરૂર છે. વિવિધ મંત્રાલયો/ વિભાગો/ સંસ્થાઓ/ રાજય હસ્તકના જાહેર સાહસો સાથે સંકળાયેલી અન્ય ઘણી તાલીમ સંસ્થાઓ છે, પરંતુ તેઓએ તેમના તાલીમ કાર્યક્રમો અને વિભાગીય પરીક્ષાઓમાં ડીઆરઆરનો સમાવેશ કરવો આવશ્યક છે.

૧૦.૩ સ્થાનિક સ્વરાજ્યની સંસ્થાઓની ક્ષમતા વિકાસ-શહેરી અને ગ્રામ્ય

આપત્તિ વ્યવસ્થાપનના ક્ષેત્રમાં પીઆરઆઈ અને યુએલબીની ક્ષમતા વિકસિત થવી જ જોઈએ. પર્યાપ્ત ક્ષમતા વિકાસ વિના, સ્થાનિક સંસ્થાઓ આપત્તિ વ્યવસ્થાપન અથવા તેની યોજનાઓના યોગ્ય અમલીકરણને સુનિશ્ચિત કરવામાં અસરકારક રીતે યોગદાન આપી શકતી નથી. સ્થાનિક સ્વરાજ્યની સંસ્થાઓના ખરા સશક્તિકરણ માટે ક્ષમતા વિકાસ પણ જરૂરી છે . પીઆરઆઈ અને યુએલબીના ચૂંટાયેલા નેતાઓ અને અધિકારીઓને વિવિધ પ્રકારની કટોકટીઓને સક્ષમ રીતે સંભાળવા , આપત્તિની તૈયારીમાં યોગદાન આપવા , ઉપલબ્ધ ચેતવણીઓનો યોગ્ય ઉપયોગ કરવા , શોધ, બચાવ, રાહત, તબીબી સહાય જેવા ઓપરેશનનું આયોજન કરવા અને નુકસાનનું મૂલ્યાંકન કરવા માટે તાલીમ આપવી જોઈએ. . તેઓને આપત્તિ પછીના પુનર્વસનની યોગ્ય જરૂરિયાતોની યોગ્ય સમજ હોવી જોઈએ. સ્થાનિક નેતૃત્વ આપત્તિ વ્યવસ્થાપનના તમામ તબક્કાના આયોજનમાં આપત્તિ વ્યવસ્થાપન ક્ષેત્રમાં મોટી ભૂમિકા ભજવી શકે છે. આપત્તિ વ્યવસ્થાપન , ડીઆરઆરને મુખ્ય પ્રવાહમાં લાવવા અને આપત્તિ નિવારણ અને ડીઆરઆરની સંસ્કૃતિને પ્રોત્સાહન આપવા માટે સ્થાનિક વિકાસ સંસ્થાઓની ક્ષમતા વધારવા માટે ક્ષમતા વિકાસનું લક્ષ્ય હોવું જોઈએ. નાણાકીય , તકનીકી અને સંચાલકીય ક્ષેત્રોમાં સ્થાનિક સંસ્થાઓની ક્ષમતાઓ વિકસિત થવી જોઈએ. રાજ્ય કક્ષાની તાલીમ સંસ્થાઓ (એટીઆઇ , આપત્તિ વ્યવસ્થાપનની રાજ્યની સંસ્થાઓ અને અન્ય) ગ્રામીણ અને શહેરી સ્થાનિક સંસ્થાઓની ક્ષમતા વિકાસ માટે જરૂરિયાત આધારિત તાલીમ કાર્યક્રમો વિકસાવશે.

૧૦.૪ સમુદાયોને તાલીમ

આપત્તિઓ માટે સમુદાયો પ્રથમ પ્રતિભાવ આપનાર હોવાના કારણે તેઓની ક્ષમતા વધારવી એ ક્ષમતા વિકાસ પ્રક્રિયાનો એક મહત્વપૂર્ણ ભાગ છે. સેન્ડાઇ માળખુ આપત્તિ જોખમ ઘટાડવા માટે નાગરિક સમાજ , સમુદાયો અને સ્વયંસેવકોનું જ્ઞાનની વૃધ્ધિ કરવાની જરૂરિયાત નોંધે છે. ક્ષમતા નિર્માણમાં સમુદાયો અને સમુદાયના નેતાઓની જાગૃતિ, સંવેદના, અભિગમ અને વિકાસશીલ કૌશલ્યનો સમાવેશ થવો જોઈએ. એનડીઆરએફ, નાગરિક સંરક્ષણ, નાગરિક સમાજ સંસ્થાઓ, સ્થાનિક સમુદાય આધારિત સંસ્થાઓ અને સ્વ-સહાય જૂથો તરફથી સહાયને પ્રોત્સાહિત કરવામાં આવશે. નેતૃત્વ અને પ્રેરણાને પ્રોત્સાહન આપવાની એકંદર જવાબદારી રાજ્ય અને જિલ્લા અધિકારીઓના એકંદર માર્ગદર્શન

હેઠળ સ્થાનિક સત્તાવાળાઓ, પીઆરઆઈ અને યુએલબીની રહેશે.સામુદાયિક તાલીમ કાર્યક્રમો સામાજિક રીતે સમાવિષ્ટ હોવા જોઈએ , અને તેઓએ મહિલાઓ , બાળકો, વૃદ્ધો, અનુસૂચિત જાતિ/જનજાતિ અને વિકલાંગોની ક્ષમતા વધારવા પર વિશેષ ભાર મૂકવો જોઈએ.

૧૦.૫ આપત્તિ સંસાધન માળખું -રાષ્ટ્રિય, રાજ્ય અને જિલ્લા

ભારતીય આપત્તિ સંસાધન નેટવર્ક લગભગ તમામ મૂળભૂત જરૂરિયાતોને આવરી લેતા આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સંબંધિત સંસાધનોની રાષ્ટ્રવ્યાપી જંગમ ચીજવસ્તુઓની યાદી પૂરી પાડતું વેબ આધારિત પોર્ટલ છે. જે સાધનોની યાદી, કુશળ માનવ સંસાધનો અને તત્કાળ પ્રતિભાવ માટેના જટિલ પુરવઠાના સંચાલન માટે છે. આ પોર્ટલનું પ્રાથમિક લક્ષ્ય એ છે કે નિર્ણયકર્તાને કોઈપણ કટોકટીનો સામનો કરવા માટે જરૂરી સાધનો અને માનવ સંસાધનોની ઉપલબ્ધતા પર જવાબો શોધવામાં સક્ષમ બનાવે. રાજ્ય સ્તરે, ભારત સરકારે દરેક રાજ્યને આ પેટર્ન પર પોતાનું રાજ્ય આપત્તિ સંસાધન નેટવર્ક પોર્ટલ સ્થાપવા માટે પ્રોત્સાહિત કર્યા છે. સંસાધન માળખું રાષ્ટ્રીય , રાજ્ય અને જિલ્લા સ્તરની સંસ્થાઓને આવરી લેશે જેઓ આપત્તિ જોખમ સંચાલનમાં સામેલ છે

૧૦.૬ ક્ષમતા વિકાસ વિષય

ક્ષમતા વિકાસ આપત્તિ વ્યવસ્થાપનના તમામ પાસાઓને લાગુ પડે છે. કેન્દ્રીય મંત્રાલયો , વિભાગો અને એજન્સીઓ તેમજ રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ સરકારો વિવિધ હિસ્સેદારોની ક્ષમતા વિકાસ માટે પગલાં લેશે. કેન્દ્ર અને રાજ્ય વચ્ચે જવાબદારીઓનું વિભાજન અલગ પ્રકરણોમાં આપવામાં આવેલી જવાબદારીના માળખામાં વધુ વિગતવાર વર્ણવેલ છે જેની નોંધ લેવી જોઇએ. ડીઆરઆર અને સંબંધિત જવાબદારીઓ માટે ક્ષમતા વિકાસ વિષયોનો સારાંશ કોષ્ટક ૧૦-૧ માં આપવામાં આવ્યો છે. કોષ્ટકની છેલ્લી કોલમમાં દર્શાવેલા પ્રકરણોમાં દરેક પેટા વિષયલક્ષી વિસ્તારને અનુરૂપ વિશિષ્ટતાઓનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે.

૧૦.૧ ડીઆરઆર માટે ક્ષમતા વિકાસ વિષય -કેન્દ્ર, અને રાજ્ય

ક્રમ	વિષય ક્ષેત્ર	પેટા વિષય ક્ષેત્ર	જવાબદારીઓનું વર્ણન તે પ્રકરણો
૧	અદ્યતન ટેકનોલોજી અને સાધનો ગોઠવવા	• શ્રેષ્ઠ વૈશ્વિક ટેકનોલોજી અપનાવવી • જોખમ અને અનુભવો તેમજ સંવેદનશીલતાના આધારે ટેકનોલોજીની જરૂરિયાતોને તારવવી • શ્રેષ્ઠ અને સૌથી યોગ્ય સાધનોનીપ્રાપ્ત કરવા	૩,૪,૫,૭,૮,૯
૨	આપત્તિ માહિતી પધ્ધતિ	• સંસાધન માળખું જાળવવું • સંસાધન ડેટાની દેખરેખ અને જાળવણી	૩,૪,૫,૭,૮,૯

		• સ્રોત ડેટાને નિયમિત અપડેટ કરો • એડવાન્સ ટેકનોલોજી સાથે યોગ્ય-સુરક્ષિત સંચાર વિકસાવવો • રાષ્ટ્રીય અને રાજ્ય કક્ષાની આપત્તિ માહિતી પધ્ધતિ • સમગ્ર કેન્દ્રીય મંત્રાલયો/ વિભાગ/ રાજ્યો અને અન્ય અધિકૃત પરાશકર્તાઓ માટે સુધારેલા ડેટાનો પ્રવાહ સુધારો • આપત્તિ માહિતી પધ્ધતિઓ સાથે HRVCA ડેટાનું સંકલન • આપત્તિ નુકસાન (પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ) અને આપત્તિ પછીના પુર્નનિર્માણ પર વિશ્વસનીય અને આધારભૂત ડેટાબેઝની ખાતરી કરવી	
૩	આપત્તિ જોખમનું સંચાલન	• ડીઆરઆરનુ મુખ્ય પ્રવાહ અને સંકલન કરો અને ડીઆરઆર માટે સંસ્થાકીય પદ્ધતિઓને મજબૂત કરવું • સહભાગી અભિગમ , ભાગીદારી અને નેટવર્કને પ્રોત્સાહન આપવું • ગુણવત્તાના ધોરણો , તેના સ્વીકાર અને પ્રોત્સાહનોને ઉત્તેજન આપવું	૧૨
૪	આપત્તિ જોખમ વ્યવસ્થાપન	• વીમા કંપનીઓ અને નાણાકીય સંસ્થાઓ સાથે સહયોગ કરીને યોગ્ય જોખમ સ્થાનાંતરણ સાધનોને પ્રોત્સાહિત કરો અને સુવિધા આપવું • સમુદાય આધારિત પધ્ધતિઓ સહિત સામાજિક સુરક્ષા-માળખાનાતંત્રની રચના અને અમલ • પ્રાથમિક , માધ્યમિક અને તૃતીયઆરોગ્ય સંભાળમાં આપત્તિ જોખમ વ્યવસ્થાપનને સંકલિત કરીને આરોગ્ય સંભાળ પધ્ધતિઓની આપત્તિ સ્થિતિસ્થાપકતા • વ્યાવસાયિક સ્થિતિસ્થાપકતા અને પુરવઠા	૩,૪,૫,૭,૮,૯

		કડીઓ મારફત આજીવિકા અને ઉત્પાદક સંપત્તિનું રક્ષણ, સેવાઓની સાતત્યતા સુનિશ્ચિત કરે છે	
૫	સ્થાનિક કક્ષાએ આપત્તિ વ્યવસ્થાપન અને ડીઆઆરની ક્ષમતાઓ	• ડીઆરઆરમાં સ્થાનિક વિવિધ સ્તરે તાલીમનું સંચાલન • તમામ સ્તરે હિસ્સેદારોની જાગૃતિ અને સજ્જતામાં સુધારો કરવો • આપત્તિ વ્યવસ્થાપનની યોજનાઓ તૈયાર કરવી, તેને નિયમિત સુધાર વીવી અને કૃત્રિમ નિદર્શનો કરવા	૩,૪,૫,૭,૮,૯
૬	શિક્ષણ, સંશોધન અને વ્યાવસાયિક શિસ્તમાં ડીઆરઆર	• અભ્યાસક્રમમાં ડીઆરઆરને સુસંગત વિષયો સામેલ કરવા • ડિગ્રી, અભ્યાસક્રમો અને ડિપ્લોમાંજેવા વિશિષ્ટ કાર્યક્રમો દાખલ કરવા • સંસ્થાઓમાં સંબંધિત સંશોધન યોજનાઓ અને સંશોધનના કાર્યક્રમોને અનુદાન દ્વારા પ્રોત્સાહન આપવું • ડીઆરઆરના વિવિધ વિશિષ્ટ પાસાઓ સાથે સંબંધિત તાંત્રિક અને વ્યાવસાયિક કાર્યક્રમો • પ્રશિક્ષકોની તાલીમ વિકસાવી • ડીઆરઆર ના અલગ અલગ ક્ષેત્રોમાં સંશોધન	૩,૪,૫,૭,૮,૯
૭	આગોતરી ચેતવણી	• અદ્યતન પદ્ધતિઓ અને ટેકનોલોજીનો ઉપયોગ કરવો • તાંત્રિક આંતરમાળખું અને પધ્ધતિ સુધારવી • ઇડબલ્યુ પ્રસારમાં સુધારો કર વો અને સૌથી અંતરિયાળ ભાગોમાં છેલ્લા માઇલ સુધી તેની કનેક્ટિવિટીની ખાતરી કરવી • ચેતવણી આપવાની પધ્ધતિને અલગ અલગ પ્રદેશો અને વિભાગો મુજબ વધુસુસંગત બનાવવા માટે સુધારો કરવો	૭
૮	તાત્કાલિક કાર્યવાહી માટેના કેન્દ્રો મજબૂત કરો	• કટોકટી પ્રતિભાવ ક્ષમતાઓ વધારવી • કટોકટી કામગીરી કેન્દ્રોને મજબુત બનાવવા, માળખાગત સુવિધાઓ સુધારો , તેને અપગ્રેડ	૭,૮

		કરવો, શ્રેષ્ઠ ઉપલબ્ધ ટેકનોલોજી અપનાવવી • દરેક આપત્તિ ઘટના પછી અનુભવના આધારે ક્ષમતાઓમાં સુધારો કરવો • શ્રેષ્ઠ ICTને કામે લગાડો • કટોકટી કામગીરી કેન્દ્રોની ક્ષમતાનું ઓડિટ કરવું • પર્યાપ્ત તાલીમબદ્ધ માનવબળ સાથે રાજ્ય અને જિલ્લા કક્ષાના કટોકટી કામગીરી કેન્દ્રોની સ્થાપના કરવી • નિયમિત સમીક્ષાઓ અને એસઓપી , પ્રોટોકોલ વગેરેની સુધારણા. • ફરતો નિયંત્રણ કક્ષ	
૯	વૈશ્વિક નૃવંશશાસ્ત્રીય આબોહવા પરિવર્તનના જોખમો	• ડીઆરઆરમાં આબોહવા પરિવર્તનના જોખમોને ઓળખવા અને તેના પર ધ્યાન આપવું • વૈશ્વિક નૃવંશશાસ્ત્રીય આબોહવા પરિવર્તનના જોખમો માટે અનુકૂલનને મજબૂત કરવું	૩,૭
૧૦	ડીઆરઆરની મુખ્ય ધારા	• વિકાસ યોજનાઓ અને કાર્યક્રમોમાં ડીઆરઆરનો સમાવેશ • વિકાસ યોજનાઓમાં ડીઆરઆર માટે પ્રધાનમંત્રીના દસ -મુદ્દાના એજન્ડાનો સમાવેશ • ડીઆરઆરને તમામ મંત્રાલય , વિભાગ, રાજ્યની વિકાસ યોજનાઓના અંતર્ગત ભાગરૂપે બનાવવવી • ડીઆરઆરના ક્ષેત્રમાં રુપાંતર વધારવું	૫
૧૧	ડીઆરઆર માટે બિનમાળખાકીય પગલા	• સંસ્થાકીય વ્યવસ્થાઓ, નીતિઓ, કાનૂની સહાય અને નિયમનકારી માળખું • શહેરી અને ગ્રામીણ બંને વિસ્તારો માટે પુનર્વસન, પુર્નનિર્માણ પદ્ધતિઓ માટેના બાંધકામના કાયદાઓ અને ધોરણો સુધારવા • અનુરૂપાંતરણ માટેના ધોરણો અને પ્રોત્સાહનો • આપત્તિ-પ્રતિરોધક નિર્મિત પર્યાવરણને પ્રોત્સાહન આપવા માટે ડીઆરઆર નિયમોના	૩,૪,૫,૭,૮,૯

		અમલ, દેખરેખ માટેની પધ્ધતિઓને મજબુત કરવી	
૧૨	સમગ્ર ડીઆરઆર વિષયમાં ૨૦૧૫ પછીના વૈશ્વિક માળખાની સુસંગતતા અને પરસ્પર મજબૂતીકરણ	• ૨૦૧૫ પછીના વૈશ્વિક માળખા અને ડીઆરઆર માટે તેનાઅમલીકરણને સમજવું • સેન્ડાઇ માળખુ અને વિવિધ સ્તરે આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજનાના અમલીકરણમાં તેના એકીકરણને સમજવું • એસડી,એસડીઆરના ડીઆરઆર પાસાઓ અને ડીઆરઆર માટે તેના અમલીકરણને સમજવું • COP૨૧ (આબોહવા પરિવર્તન પર પેરિસ કરાર) અને વિવિધ આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજનાઓમાં આબોહવા સંબંધિત બાબતોના સંકલનને સમજવું	3
૧૩	સજ્જતા અને પ્રતિભાવ	• સંસ્થાકીય સુધારા , આધુનિકીકરણ અને કાનૂની માળખામાં ફેરફાર • અગ્નિશમન અને તાકીદની સેવાઓનું મજબૂતીકરણ • નવીનીકરણ , સંસ્થાકીય સુધારાઓ અને આધુનિકીકરણ દ્વારાઅગ્નિશમન અને કટોકટી સેવાનેમજબૂત બનાવવી • સંસ્થાકીય સુધારાઓ અને આધુનિકીકરણ સાથે અગ્નિશમન અને કટોકટી સેવાઓમાં વ્યાપક સુધારા • વૈશ્વિક સારી પ્રથાઓ અપનાવવી અને તે સાથે અનુકૂલન • પ્રથમ પ્રતિભાવ આપનારાઓની સખત તાલીમ અને માનવ સંસાધન વિકાસ • યોજનાઓની સંચાલન તત્પરતા સુધારવા માટે અધિકારી કક્ષાની ચર્ચા , બનાવટી અને કૃત્રિમ નિદર્શન • તમામ સ્તરે બચાવ સાધનો • કટોકટીમાં મૂળભૂત સેવાઓ પૂરી પાડવા	૮

		માટેની પધ્ધતિઓ • તમામ સ્તરે તૈયારી અને પ્રતિભાવ યોજનાઓ • સમુદાય આધારિત ડીઆરઆર અને આપત્તિ વ્યવસ્થાપન	
૧૪	પૂર્વવત સ્થિતિ અને શ્રેષ્ઠ નિર્માણ	• આપત્તિ બાદ જરુરી આકારણી પધ્ધતિ અને નિપૂણતા • વિશ્વસનીય નુકસાન આકારણી પધ્ધતિ અને વિદ્વતા • સર્વાંગી વિકાસના પ્રયાસો અને ધ્યેયો સાથે બીબીબીની સુસંગતતા સુનિશ્ચિત કરવા માટે ક્ષમતાઓનું આયોજન • બીબીબી મોડેલોમાં પ્રતિકાર ક્ષમતાને સમાવવા માટે અભ્યાસ અને સંશોધન • ઉપયોગી અનુભવ માટે ભૂતકાળની આપત્તિઓ અને પૂર્વવત સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા પરત્વે અભ્યાસ	૯
૧૫	આપત્તિ પ્રતિકાર ક્ષમતાને માટે કૌશલ્ય વિકાસ	• કડિયાઓ અને અન્ય કારીગરો માટે તાલીમ અને કૌશલ્ય વિકાસ • વિશિષ્ટ જરૂરિયાતો , પ્રાદેશિક વિવિધતા અને બહુ-જોખમી સંવેદનશીલતાને ધ્યાનમાં રાખીને સમુદાય આધારિત આપત્તિ વ્યવસ્થાપનને પ્રોત્સાહન આપવું • સીબીડીઆર પર તાલીમ અને સ્થાનિક સ્તરે સજ્જતા • લિંગ અને ખાસ બાળકો , વિકલાંગો, વૃદ્ધો વગેરે મુદ્દાઓની જરૂરિયાતોને આપત્તિ વ્યવસ્થાપનના સંદર્ભમાં સંકલિત રીતે લક્ષમાં લેવા • ખાનગી ક્ષેત્ર અને નાગરિક સમાજના સમાવેશને પ્રોત્સાહન આપવું • ખાનગી જાહેર ભાગીદારીને પ્રોત્સાહન આપવું	૩,૪,૫,૭,૮,૯
૧૬	ડીઆરઆરમાં સમાજનો સમાવેશ	• લિંગ આધારિત સંવેદનશીલતા • અનુસૂચિત જાતિ અને અનુસૂચિત જનજાતિ • વૃદ્ધ	૪,૭

		• બાળકો • વિકલાંગ વ્યક્તિઓ	
૧૭	જોખમોની સમજણ	• નિરીક્ષણ માળખું, • માહિતી પધ્ધતિઓ, • સંશોધન • આગાહી • પ્રાદેશિકતા/ નકશા બનાવવા • દેખરેખ • જોખમની સંવેદનશીલતા અને ક્ષમતા મૂલ્યાંકન	૭

૧૧ નાણાકીય વ્યવસ્થાઓ

૧૧.૧ પશ્ચાદભૂમિકા

પુર્નનિર્માણ માટે કરવામાં આવેલા રોકાણોના અનુસંધાને આપત્તિ જોખમ વ્યવસ્થાપનના નાણાકીય પાસાઓ વિકાસના આયોજનથી લઈને આપત્તિ પછી તાત્કાલિક હાથ ધરાતા રાહતકાર્ય સુધીના વિવિધ પરિબળોનો સમાવેશ કરે છે પ્રવર્તમાન પધ્ધતિ મુજબ બજેટ ફાળવણીના ભાગરૂપે સરકાર દ્વારા સજ્જતા, ઉપશમન અને પુનર્નિર્માણ માટે ભંડોળ ફાળવવામાં આવે છે.

જો કે નાણા પંચ દ્વારા ભલામણ કરાયેલ અને પાંચ વર્ષ ધારી લઇને તાત્કાલિક રાહત માટે ભંડોળ અંગે સરકાર દ્વારા પ્રતિબદ્ધતા વ્યક્ત કરવામાં આવી છે. નાણા પંચ તેના દ્વારા હાથ ધરવામાં આવતા અન્ય વિષયોની વચ્ચે પણ આપત્તિ જોખમ વ્યવસ્થાપન માટે ફાળવણી અંગે ભલામણો કરે છે. બીજા પંચે આવી આકસ્મિક પરિસ્થિતિઓને પહોંચી વળવા માટે 'માર્જિન મની' માટે જોગવાઈ કરેલી છે. અનુગામી નાણા પંચો એ વિવિધ હિસ્સેદારો સાથે પરામર્શ કરીને દેશમાં આપત્તિ વ્યવસ્થાપનના ભંડોળના વિવિધ પાસાઓની સમીક્ષા કરી છે. આપત્તિ રાહત માટે ભંડોળ અંગે તેમની ભલામણોના આધારે ભારત સરકાર અને રાજ્યો દ્વારા વિવિધ ભંડોળની જાળવણી કરવામાં આવે છે. ૧૩મા નાણા પંચે આપત્તિ વ્યવસ્થાપન અધિનિયમ ૨૦૦૫ મુજબ રાષ્ટ્રીય આપત્તિ પ્રતિભાવ ભંડોળ અને રાજ્ય આપત્તિ પ્રતિભાવ ભંડોળ જાળવવા માટે પોતાની ભલામણો આપી છે. ૧૬ માં નાણા પંચે તેમને આગળ વધારીને સંબંધિત ભલામણો કરી છે. ૨૦૦૫ના આપત્તિ વ્યવસ્થાપન કાનૂને રાષ્ટ્રીય આપત્તિ ઉપશમન ભંડોળની પણ ભલામણ કરી છે, જે સરકારની વિચારણા હેઠળ છે. હમણાં સુધી, ૧૪મા નાણા પંચ (નાણા પંચ -૧૬) એ રાષ્ટ્રીય આપત્તિ નિવારણ ભંડોળ અંગે કોઈ ભલામણ કરી નથી. જો કે રાષ્ટ્રીય સત્તામંડળ દ્વારા હિસ્સેદારો સાથે ભંડોળની જરૂરિયાત અંગે ચર્ચા કરવામાં આવી રહી છે , તે મુજબ યોગ્ય પગલાં લેવામાં આવશે.

આપત્તિ વ્યવસ્થાપન અધિનિયમ, ૨૦૦૫માં આપત્તિ વ્યવસ્થાપનના હેતુ માટે મંત્રાલયો અને વિભાગો દ્વારા તેમના બજેટની ફાળવણીમાં ભંડોળ પૂરું પાડવા સ્પષ્ટપણે સરકારને આદેશ આપ્યો છે. સંબંધિત મંત્રાલયો અને વિભાગો દ્વારા તેમની એકંદર કાર્યસૂચિમાં આ હેતુ માટે નિશ્ચિત અંદાજપત્રીય વ્યવસ્થાઓ કરીને આફત જોખમ સંચાલનને મુખ્યધારામાં લાવવાની જરૂરિયાત પર આ કાયદાએ ભાર મૂક્યો છે.

કોઈપણ મંત્રાલય કે વિભાગ દ્વારા હાથ ધરવામાં આવેલી વિશિષ્ટ યોજનાઓના કિસ્સાઓને બાદ કરતા આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે સરકાર દ્વારા હમણાં સુધી કોઈ ચોક્કસ ફાળવણી કરવામાં આવી રહી નથી. દેશની મુખ્ય વિકાસ કાર્યસૂચિની મર્યાદામાં પ્રતિકાર ક્ષમતા, આપત્તિ જોખમની જરૂરિયાતને દૂર કરવા માટે ડીઆરઆરની પરિકલ્પનાઓ અનુસાર નાણાકીય મુખ્ય પ્રવાહ જરૂરી છે.

૧૧.૨ રાષ્ટ્રિય આફત પ્રતિભાવ ભંડોળ

આપત્તિની સ્થિતિમાં બચાવ , રાહત અને પુનર્વસનના પગલાં લેવા માટે મુખ્યત્વે રાજ્ય સરકાર જવાબદાર છે. અમુક સમયે કેન્દ્રીય સહાય સાથે તેના પ્રયાસોને મજબૂત કરવા અને પૂરક બનાવવાની જરૂર છે. કુદરતી આપત્તિની સ્થિતિમાં આપત્તિની સજ્જતા , પુર્નસ્થાપન, પુર્નનિર્માણ અને ઉપશમન માટે નાણાકીય સહાય પૂરુ પાડવું એ રાષ્ટ્રીય આપત્તિ પ્રતિભાવ ભંડોળના આદેશનો ભાગ નથી . ગંભીર કુદરતી આફતની સ્થિતિમાં જ્યાં રાહત કામગીરી માટે ભંડોળની જરૂરિયાત રાજ્યના આપત્તિ પ્રતિભાવ ભંડોળ ખાતામાં ઉપલબ્ધ ભંડોળથી વધુ હોય તેવા વખતે નિર્ધારિત પ્રક્રિયાને અનુસરીને રાષ્ટ્રીય આપત્તિ પ્રતિભાવ ફંડ તરફથી વધારાની કેન્દ્રીય સહાય પૂરી પાડવામાં આવે છે.

આ પ્રક્રિયા મુજબ રાજ્ય સરકારે ક્ષેત્રવાર નુકસાન અને ભંડોળની જરૂરિયાત દર્શાવતી દરખાસ્ત રજૂ કરવી જરૂરી છે. રાજ્ય તરફથી દરખાસ્ત મળ્યા બાદ રાહત કામગીરી માટે નુકસાન અને ભંડોળની જરૂરિયાતનું સ્થળ પર મૂલ્યાંકન કરવા માટે એક આંતર-મંત્રી કેન્દ્રીય ટીમનું રાજ્ય આપત્તિ પ્રતિભાવ ભંડોળ અને રાષ્ટ્રીય આપત્તિની હાલની વસ્તુઓ અને ધોરણો અનુસાર રચના કરી મોકલવામાં આવે છે. એનઈસીની સબ-કમિટી આપત્તિ વ્યવસ્થાપન અધિનિયમ, ૨૦૦૫માં ની કલમ ૬ હેઠળ દરખાસ્તની ચકાસણી કરશે. એનઈસી સહાય અને ખર્ચની મર્યાદાનું મૂલ્યાંકન કરશે જે ધોરણો અનુસાર રાષ્ટ્રીય આપત્તિ પ્રતિભાવ ભંડોળમાંથી ભંડોળ પૂરું પાડી શકવા માટે ભલામણો કરશે. એનઈસીની પેટા-સમિતિની ભલામણોના આધારે , ગૃહ મંત્રાલયની એક ઉચ્ચ સ્તરીય સમિતિ રાષ્ટ્રીય આપત્તિ પ્રતિભાવ ભંડોળમાંથી તાત્કાલિક રાહતની રકમ મંજૂર કરશે.

આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગ આ સમિતિને સહાય કરશે. ગૃહ મંત્રાલય રાષ્ટ્રીય આપત્તિ ભંડોળમાંથી પૂરા પાડવામાં આવેલા ભંડોળના ઉપયોગ ઉપર દેખરેખ રાખશે અને ધોરણોનું પાલન થાય તેની ઉપર દેખરેખ રાખશે.

૧૧.૩ રાજ્ય આફત પ્રતિભાવ ભંડોળ

રાજ્ય આપત્તિ પ્રતિભાવ ભંડોળનો ઉપયોગ માત્ર ચક્રવાત, દુષ્કાળ, ભૂકંપ, આગ, હવામાન, સુનામી, કરા, ભૂસ્ખલન, હિમપ્રપાત, વાદળ ફાટવું, જંતુઓનો હુમલો, હિમ અને શીત લહેર, પીડિતોને તાત્કાલિક રાહત આપવા માટે ખર્ચને પહોંચી વળવા માટે કરવામાં આવશે . જ્યારે રાજ્ય કટોકટી પ્રતિભાવ અને રાહત માટે રાજ્ય આપત્તિ પ્રતિભાવ ભંડોળમાંથી નાણા ખેંચી શકે છે , ત્યારે રાષ્ટ્રીય આપત્તિ પ્રતિભાવ ભંડોળમાંથી પૂરા પાડવામાં આવેલા ભંડોળ સામે ખર્ચના એક ભાગને જે મહેસુલી વર્ષમાં આ ભંડોળ

આપવામાં આવ્યું હોય તેને અગાઉના મહેસુલી વર્ષમાં રાજયે રાજ્ય આપત્તિ પ્રતિભાવ ભંડળ અંતર્ગત કરેલા ખર્ચ વચ્ચે સમાયોજિત કરવાની જોગવાઈઓ છે. જો તે જ રાજ્યમાં તે જ વર્ષ દરમિયાન બીજી ગંભીર આપત્તિનો સામનો કરવો પડે , તો એ કિસ્સામાં રાષ્ટ્રીય આપત્તિ પ્રતિભાવ ભંડોળમાંથી સહાય જારી કરતી વખતે કોઈ ઘટાડો કરવામાં આવશે નહીં. રાજ્યના સ્થાનિક સંદર્ભમાં રાજ્યની વિશિષ્ટ આપત્તિઓ, જે રાજ્ય આપત્તિ પ્રતિભાવ ભંડોળ અને રાષ્ટ્રીય આપત્તિ પ્રતિભાવ ભંડોળમાંથી સહાય માટે પાત્ર આપત્તિઓની જાહેર કરાયેલ યાદીમાં સમાવિષ્ટ ના હોય ત્યારે રાજ્ય આપત્તિ પ્રતિભાવ ભંડોળમાંથી વાર્ષિક ભંડોળની ફાળવણીના ૧૦ ટકાની મર્યાદામાં ફાળવી શકે છે. બન્ને ભંડોળમાં નીચે મુજબની જોગવાઇ છે.

- સ્વૈચ્છિક રાહત
- વાસ્તવિક ખર્ચ મુજબ શોધખોળ અને બચાવ કામગીરી
- રાહતનાં પગલાં
- હવાઇ માર્ગે આવશ્યક પુરવઠો પહોંચાડવો
- પીવાના પાણીનો પુરવઠાની તત્કાળ વ્યવસ્થા
- અસરગ્રસ્ત વિસ્તારમાંથી કાટમાળના સંચાલન સહિત નિકાલ
- કૃષિ, પશુપાલન, મચ્છીમારી, હસ્તકલા, કલા કારીગરી
- ક્ષતિગ્રસ્ત આંતરમાળખાનું સમારકામ/ પુર્નસ્થાપન (તાત્કાલિક પ્રકારના)
- ક્ષમતા વિકાસ

સહાયનો મૂળભૂત સમયગાળો નિર્ધારિત ધોરણો મુજબ છે. જો કે , વાસ્તવિક પરિસ્થિતિની આકારણીના આધારે રાજ્ય મૂલ્યાંકન સમિતિ તેને નિર્ધારિત સમય મર્યાદાથી આ ખાતામાં ખર્ચ ફાળવણી વર્ષ માટે રાજ્ય આપત્તિ પ્રતિભાવ ભંડોળમાંથી ફાળવણીના ૨૫ ટકાથી વધુ ન હોવો જોઈએ એ શરતને આધીન આગળ લંબાવી શકે છે . રાજ્ય મૂલ્યાંકન સમિતિ સંબંધિત રાજ્ય સરકાર તરફથી યોગદાનની વ્યવસ્થા કરશે, રાજ્ય આપત્તિ પ્રતિભાવ ભંડોળનું સંચાલન કરશે અને સમય -સમય પર ભારત સરકાર દ્વારા મંજૂર કરવામાં આવેલા ધોરણો અનુસાર રાજ્ય આપત્તિ પ્રતિભાવ ભંડોળમાં વધારાનું રોકાણ કરશે.

રાજ્ય આપત્તિ પ્રતિભાવ ભંડોળના ૧૦ ટકાની મર્યાદાને આધિન , રાષ્ટ્રીય આપત્તિ પ્રતિભાવ ભંડોળમાંથી નહીં પરંતુ રાજ્ય આપત્તિ પ્રતિભાવ ભંડોળમાંથી ક્ષમતા વિકાસ ખર્ચને પૂરો કરવો જોઈએ. ક્ષમતા વિકાસ નીચે પ્રમાણેની બાબતોને આવરી લે છે.

- રાજ્યમાં તત્કાળ કામગીરી કેન્દ્રોની સ્થાપના / મજબૂતીકરણ
- રાજ્યમાં હિસ્સેદારો અને કાર્યકરોની તાલીમ/ક્ષમતા નિર્માણ
- રાજ્યમાં આપત્તિ વ્યવસ્થાપન કેન્દ્રોને સમર્થન

• ભયજનક , જોખમો અને અસુરક્ષા વિશ્લેષણ પર આધારિત આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજનાની તૈયારી

• રાજ્ય અને જિલ્લા આપત્તિ વ્યવસ્થાપનનું મજબૂતીકરણ

મોટાભાગના કિસ્સાઓમાં, રાજ્ય મૂલ્યાંકન સમિતિ અને જરૂરી હોય તો જ કેન્દ્રીય ટીમ જરૂરિયાતનું મૂલ્યાંકન કરશે. તમામ વ્યક્તિગત લાભાર્થીલક્ષી સહાય તેઓના બેંક ખાતા માં જમા કરવામાં છે તેની રાજ્ય સરકારોએ અત્યંત કાળજી લઈ અને ખાતરી કરવી જ જોઈએ. 'સ્થાનિક આપત્તિ' સહિત તમામ આપત્તિઓ માટે દરેક ચીજ-વસ્તુ સામે રાહત સહાયનું પ્રમાણ રાજ્ય આપત્તિ પ્રતિભાવ ભંડોળ/ રાષ્ટ્રીય આપત્તિ પ્રતિભાવ ભંડોળના ધોરણોથી વધુ ન હોવું જોઈએ. રાજ્ય દ્વારા આવી આપત્તિ માટે ટોચમર્યાદાથી ઉપર ખર્ચવામાં આવતી કોઈપણ રકમ રાજ્ય આપત્તિ પ્રતિભાવ ભંડોળમાંથી નહીં પણ રાજ્ય સરકારના સંસાધનોમાંથી ઉઠાવવામાં આવશે.

જે આપત્તિઓ માટે આપત્તિ પ્રતિભાવ ભંડોળ ઉપરાંત કેન્દ્રીય મદદની જરૂર હોય તે માટે ભારત સરકારના ગૃહ મંત્રાલય સહાય માટેની રાજ્ય સરકારની વિનંતી પર કાર્યવાહી કરે છે. નાણાં મંત્રાલય પ્રતિભાવ તંત્ર , આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સંસ્થાઓ , હિસ્સેદારોની ક્ષમતા વિકાસ અને ડીઆરઆર માટે જરૂરી રાહત ભંડોળની બજેટની જોગવાઈ કરશે. આ વૈધાનિક જોગવાઈઓના અસરકારક અમલીકરણથી આપત્તિઓને અસરકારક રીતે સંચાલિત કરવા અને તેના સામાજિક-આર્થિક નકારાત્મક પરિણામોને ઘટાડવા માટે ભારતને મજબૂત સ્થિતિમાં મૂકશે. આપત્તિ વ્યવસ્થાપનનું બીજું મહત્વનું પાસું નાણાકીય સ્થિતિસ્થાપકતા છે. આ માટે એક વ્યવસ્થિત અભિગમની જરૂર છે , જે દેશની વર્તમાન આર્થિક સ્થિતિ પર આધારિત અન્ય ભૂતકાળના અને ભંડોળના ત્યારબાદના તંત્રનું શ્રેષ્ઠ સંયોજન કરે છે.

૧૧.૪ રાષ્ટ્રીય આપત્તિ નિવારણ ભંડોળ

આપત્તિ વ્યવસ્થાપન કાનૂન ૨૦૦૫ની કલમ ૪૭ મુજબ , કેન્દ્ર સરકાર માત્ર નિવારણ યોજનાઓ માટે રાષ્ટ્રીય આફત નિવારણ ભંડોળની રચના કરી શકે છે. ૧૬માં નાણા પંચે પહેલાથી રચેલા ભંડોળો (રાષ્ટ્રિય અને રાજ્ય આફત પ્રતિભાવ ભંડોળ) ના સંદર્ભમાં હાલની વ્યવસ્થાઓ સુધી તેની ભલામણને મર્યાદિત કરી છે.૧૬માં પંચે નિવારણ ભંડોળ માટે કોઈ ચોક્કસ ભલામણ કરી નથી

૧૧.૫ ૧૪માં નાણા પંચની ભલામણો

આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે અનુદાન અંગે ચૌદમા નાણાં પંચે ૧૩માં નાણા પંચની પ્રક્રિયા અપનાવી છે અને રાજ્ય આપત્તિ પ્રતિભાવ ભંડોળની આપત્તિ પ્રતિભાવ ભંડોળે વિશિષ્ટતા નક્કી કરવા માટે આપત્તિ રાહત પર ભૂતકાળના ખર્ચનો ઉપયોગ કર્યો છે. ભલામણો કરતી વખતે ૧૬માં નાણા પંચે આપત્તિ વ્યવસ્થાપન અધિનિયમ હેઠળ રાજ્યો અને તેમના જિલ્લા વહીવટીતંત્ર પર વધારાની

જવાબદારીની નોંધ લીધી છે. ૧૬માં નાણા પંચે સૂચિત યાદીમાં ઉલ્લેખિત ન હોય તેવા સ્થાન-વિશિષ્ટ કુદરતી આપત્તિઓની પણ નોંધ લીધી છે, જે કેટલાક રાજ્યો માટે અજોડ છે.

૧૧.૬ વૈધાનિક જોગવાઈઓ

૧૧.૬.૧ ધિરાણ અવરોધ, નિવારણ અને સજ્જતા

આપત્તિ વ્યવસ્થાપન અધિનિયમ, ૨૦૦૫ મુજબ અવરોધ નિવારણ અને સજ્જતાના ભંડોળ સંબંધિત જોગવાઈઓ નીચે પ્રમાણે યાદીકૃત છે:

૧. રાષ્ટ્રિય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તામંડળ કલમ ૬ (ગ) નિવારણ હેતુ માટે ભંડોળની ભલામણ કરી શકે તેવી જોગવાઈ પૂરી પાડે છે;

૨. કલમ ૧૮ (૨) (ફ) કે રાજ્ય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તામંડળો નિવારણ અને સજ્જતા માટેના પગલાં માટે ભંડોળની ભલામણ કરી શકે તેવી જોગવાઈ પૂરી પાડે છે;

૩. કલમ ૩૫ (૨) (સી) કેન્દ્ર સરકાર ભારત સરકારના મંત્રાલયો અથવા વિભાગો દ્વારા આપત્તિ રોકવા, નિવારણ, ક્ષમતા-નિર્માણ અને સજ્જતામાટે ભંડોળની યોગ્ય ફાળવણી સુનિશ્ચિત કરી શકે તેવી જોગવાઇ પૂરી પાડે છે.

૪. કલમ ૩૬ (ઇ)માં ભારત સરકારના મંત્રાલયો અથવા વિભાગો આપત્તિ નિવારણ, શમન, ક્ષમતા નિર્માણ અને સજ્જતા અંગેના પગલાં માટે ભંડોળ ફાળવશે તેવી જોગવાઇ કરવામાં આવી છે;

૫. કલમ ૩૮ (૨) (ડી)માં , રાજ્ય સરકાર તેના રાજ્ય અને જિલ્લા આયોજનની જોગવાઈઓનુસારરાજ્ય સરકારના વિભાગો દ્વારા આપત્તિ નિવારણ , શમન, ક્ષમતા -નિર્માણ અને સજ્જતા માટેના પગલાં સંબંધી ભંડોળ ફાળવી શકે છે, જોગવાઇ કરવામાં આવી છે;

૬ કલમ ૩૯ (સી)ની જોગવાઇ મુજબ રાજ્ય સરકારના વિભાગો આપત્તિ નિવારણ , શમન, ક્ષમતા નિર્માણ અને સજ્જતા માટે ભંડોળ ફાળવશે.

૧૧.૬.૨ મંત્રાલયો અને વિભાગો દ્વારા ફાળવણી

મંત્રાલયો અને વિભાગો દ્વારા ભંડોળની ફાળવણીની જોગવાઈ કરતા આપત્તિ વ્યવસ્થાપન અધિનિયમ, ૨૦૦૫ની કલમ ૪૯ જણાવે છે કે:

- કલમ ૪૯ (૧) - ભારત સરકારના તમામ મંત્રાલય અથવા વિભાગ તેના વાર્ષિક બજેટમાંતેની આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજનામાં નિર્ધારિત પ્રવૃત્તિઓ અને કાર્યક્રમો હાથ ધરવા ભંડોળ માટે જોગવાઈઓ કરશે.
- પેટા-કલમ (૧) ની જોગવાઈઓ જેમની તેમ રાજ્યના સરકારનાવિભાગોને પરિવર્તનશીલ પરિવર્તન લાગુ પડશે.

૧૧.૬.૩આપત્તિ જોખમ ઘટાડવા માટે કાયદામાં જોગવાઈઓ

ડીઆરઆરને મુખ્ય પ્રવાહમાં લાવવા અને તેની સહાય માટે આપત્તિ વ્યવસ્થાપન કાયદા ૨૦૦૫માં સમાવિષ્ટ કેટલીક વૈધાનિક જોગવાઈઓ નીચે રજૂ કરવામાં આવી છે.

૧. રાષ્ટ્રિય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તામંડળ આપત્તિના નિવારણ માટે શમન , અથવા પડકારરુપ પરિસ્થિતિ અથવા આપત્તિનો સામનો કરવા માટે સજ્જતા અને ક્ષમતા નિર્માણ માટે જરૂરી લાગે તેવા અન્ય પગલાં લઈ શકે તે માટેની જોગવાઇ કલમ ૬ (૨) (i) પૂરી પાડે છે.

૨. રાજ્ય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તામંડળ રાજ્યના વિવિધ વિભાગોની વિકાસ યોજનાઓની સમીક્ષા કરી અને તેમાં અટકાવ અને નિવારણનાં પગલાં સંકલિત છે તેની ખાતરી કરી શકે તેવી જોગવાઇ કલમ ૧૮ (૨) (ગ) પૂરી પાડે છે.

૩. રાજ્ય મૂલ્યાંકન સમિતિ આપત્તિઓના વિવિધ સ્વરૂપો માટે રાજ્યના જુદા જુદા ભાગોની અસુરક્ષાની તપાસ કરી શકે અને તે અટકાવવા અથવા નિવારણ માટે લેવાના પગલાં સ્પષ્ટ કરી શકે તેવી જોગવાઇ કલમ ૨૨ (૨) (બી) પૂરી પાડે છે.

૪. રાજ્ય યોજનામાં આપત્તિઓના નિવારણ અને શમન માટે અપનાવવામાં આવતાં પગલાંનો સમાવેશ કરવાની જોગવાઇ કલમ ૨૩ (૪) (બી) પૂરી પાડે છે;

૫. રાજ્ય યોજનામાં વિકાસની યોજનાઓ અને પ્રોજેક્ટ્સ સાથે નિવારણના પગલાં સંકલિત કરવાની રીત સામેલ હશે તેવી જોગવાઇ કલમ ૨૩ (૪) (સી) પૂરી પાડે છે ;

૬. રાજ્ય યોજનામાં ક્ષમતા નિર્માણ અને સજ્જતા પગલાં લેવાના રહેશે તેવી જોગવાઇ કલમ ૨૩ (૪) (ડી)માં કરવામાં આવી છે.

૭. જિલ્લા સત્તામંડળ આપત્તિઓ રોકવા માટેની માર્ગદર્શિકા , તેના પ્રભાવોને ઘટાડવા , રાષ્ટ્રીય અને રાજ્ય સત્તામંડળો દ્વારા નિર્ધારિત કરેલા સજ્જતા અને પ્રતિભાવના પગલાં તમામ વિભાગો દ્વારા જિલ્લા સ્તરે સરકાર અને જિલ્લામાં સ્થાનિક સત્તાવાળાઓ દ્વારા અનુસરવામાં આવે છે એ સુનિશ્ચિત કરી શકે એવી જોગવાઇ. કલમ ૩૦ (૨) (iv) પૂરી પાડે છે.

૮. સ્થાનિક સત્તાવાળાઓ , સરકારી અને બિનસરકારી સંગઠનોના સહયોગથી જિલ્લા સત્તાવાળા, આપત્તિના અટકાયતી અથવા નિવારણ માટે સામુદાયિક તાલીમ અને જાગૃતિ કાર્યક્રમોની સુવિધા આપી શકે તેવી જોગવાઇ કલમ ૩૦ (૨) (xiii) પૂરી પાડે છે;

૯. જિલ્લા સત્તાધિકારી વહેલી તકે ચેતવણી અને યોગ્ય માહિતી લોકો સુધી પહોંચાડવા માટે તંત્રની સ્થાપના , જાળવણી, સમીક્ષા અને સુધારો કરી શકે તેવી જોગવાઇ કલમ ૩૦ (૨) (xiv) પૂરી પાડે છે.

૧૦. કલમ ૩૧ (૩) (બી)ની જોગવાઇ મુજબ જિલ્લા યોજનામાં જિલ્લા સ્તરે સરકારના વિભાગો અને જિલ્લાના સ્થાનિક સત્તાવાળાઓ દ્વારા આપત્તિના નિવારણ અને નિવારણ માટેના પગલાંનો સમાવેશ કરવામાં આવશે;

૧૧. જિલ્લા કક્ષાએ દરેક અધિકારીઓ એક યોજના તૈયાર કરશે તેવી જોગવાઇ કલમ ૩૨ (એ) એ પૂરી પાડે છે:

- જિલ્લા યોજનામાં અને વિભાગ અથવા સંબંધિત એજન્સીને સોંપવામાં આવ્યા મુજબના અટકાયતી અને નિવારણ પગલાંની જોગવાઈઓ;
- જિલ્લા યોજનામાં નિર્ધારિત ક્ષમતા-નિર્માણ અને સજ્જતાને લગતા પગલાં લેવા માટેની જોગવાઈઓ;
- કોઈપણ ભયાનક આપત્તિની પરિસ્થિતિ અથવા આપત્તિના કિસ્સામાં પ્રતિભાવ યોજનાઓ અને પ્રક્રિયાઓ

૧૨. કેન્દ્ર સરકાર આપત્તિઓ અટકાવવા અને ભારત સરકારના મંત્રાલયો અથવા વિભાગો દ્વારા તેમની વિકાસ યોજનાઓ અને પ્રોજેક્ટ્સમાં ઉપાયોના સંકલનની ખાતરી કરી શકે તેવી જોગવાઇ કલમ ૩૫ (૨) (બી) પૂરી પાડે છે ;

૧૩. ભારત સરકારના દરેક મંત્રાલય/ વિભાગો તેની વિકાસ યોજનાઓ અને પ્રોજેક્ટ્સમાં સંકલિત થઈ શકે છે , રાષ્ટ્રીય સત્તામંડળ દ્વારા નિર્ધારિત માર્ગદર્શિકા અનુસાર આપત્તિઓના નિવારણ અથવા ઘટાડવાનાં પગલાં લેવાની જોગવાઇ કલમ ૩૬ (બી) પૂરી પાડે છે.

૧૪. કલમ ૩૭ (૧) (અ) ભારત સરકારના તમામ મંત્રાલયો અને વિભાગોને આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજના તૈયાર કરવાની ફરજ પાડતી અન્ય બાબતો સ્પષ્ટ કરે છે:

- રાષ્ટ્રીય યોજના અનુસાર આફતોના નિવારણ અને શમન માટે તેના દ્વારા લેવાતા પગલાં;
- રાષ્ટ્રીય સત્તાધિકારી અને રાષ્ટ્રીય કારોબારી સમિતિની માર્ગદર્શિકા અનુસાર તેની વિકાસ યોજનાઓમાં શમન પગલાંઓના સંકલન સંબંધી નિર્દેશો;

૧૫. રાજ્ય સરકાર તેમની વિકાસ યોજનાઓ અને પ્રોજેક્ટ્સમાં રાજ્ય સરકારના વિભાગો દ્વારા આપત્તિ રોકવા અથવા ઘટાડવા માટેના પગલાંના સંકલનની ખાતરી કરી શકે તેવી જોગવાઇ કલમ ૩૮ (૨) (ઇ) પૂરી પાડે છે ;

૧૬. રાજ્ય સરકાર રાજ્ય વિકાસ યોજનામાં સંકલિત થઈ શકે , વિવિધ આપત્તિ માટે રાજ્યના વિવિધ ભાગોની અશક્તિઓને ઘટાડવા અથવા નિવારણનાં પગલાંની જોગવાઇ કલમ ૩૮ (૨) (એફ) પૂરી પાડે છે.

૧૭. રાજ્ય સરકારના વિભાગો તેની વિકાસ યોજનાઓ અને પ્રોજેક્ટ્સ , આપત્તિ નિવારણ માટેના પગલાં અને શમન માટે સંકલિત કરી શકે તેવી જોગવાઇ કલમ ૩૯ (બી) પૂરી પાડે છે.

૧૮. કલમ ૪૦ (૧) (એ) (ii) રાજ્યના તમામ વિભાગોને આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજના તૈયાર કરવા માટે આદેશ આપે છે જે આપત્તિ નિવારણ અથવા તેના પ્રભાવોને ઘટાડવા તથા વિભાગ દ્વારા તેની વ્યૂહરચનાઓ વિકાસ યોજનાઓ અને કાર્યક્રમો બંને સાથે સંકલિત કરશે.

૧૧.૭ ડીઆરઆરનું અમલીકરણ - નાણાકીય પાસાઓ

૧૧.૭.૧ જાહેર ભંડોળ યોજનાઓ

ભારતમાં ડીઆરઆર સંબંધિત યોજનાઓ અને પ્રોજેક્ટ્સને ભંડોળ આપવાની પ્રાથમિક તકનિકી પ્રક્રિયા કેન્દ્ર અને રાજ્ય સ્તરે જાહેર ભંડોળ યોજનાઓ દ્વારા છે. જ્યાં સુધી ચોક્કસ આપત્તિઓનો સંબંધ હોય ત્યાં સુધી વિવિધ મધ્યસ્થ મંત્રાલયો આપત્તિ વ્યવસ્થાપનમાં મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે. આ મધ્યસ્થ મંત્રાલયો તેમજ અન્ય મંત્રાલયો અને વિભાગો સમર્પિત યોજનાઓ છે , જેનો હેતુ તેમના ખાસ ક્ષેત્ર આપત્તિ અટકાયત, નિવારણ, ક્ષમતા નિર્માણ વગેરેનો છે. હાલના ઉદાહરણોમાં અગ્નીશમન અને તાત્કાલિક સેવાઓના મજબૂતીકરણ માટે ગૃહ મંત્રાલયની યોજના , આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે એટીઆઇ અને અન્ય તાલીમ સંસ્થાઓને નાણાકીય સહાય , વન અને પર્યાવરણ મંત્રાલયની પરામર્શ સમિતિનો સંકલિત દરિયા કિનારાનો પ્રદેશ વ્યવસ્થાપન કાર્યક્રમ અને એમઓજેએસના પુર વ્યવસ્થાપન અને પુરની આગાહીના કાર્યક્રમોનો સમાવેશ થાય છે. ડીઓએસ પાસે આપત્તિ વ્યવસ્થાપનને સહાયક કાર્યક્રમ છે અને એમઓઇએસ પાસે સુનામી અને વરસાદની જાહેરાત પ્રણાલી પરત્વેની યોજના છે. રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તામંડળ વાવાઝોડાના જોખમ નિવારણ માટે વિશ્વ બેન્ક દ્વારા સહાયિત ભંડોળ ધરાવતી મહત્વની યોજના અમલમાં મૂકી રહ્યું છે. જેમાં રાષ્ટ્રીય વાવાઝોડા જોખમ નિવારણ યોજના, વાવાઝોડાની આગાહી અંગે ભાળ રાખવી અને ચેતવણી પધ્ધતિ , ક્ષમતા નિર્માણ અને માળખાકીય પગલાંનો સમાવેશ થાય છે.

આ સિવાય એવી ઘણી યોજનાઓ જે વિવિધ મંત્રાલયો/ વિભાગો દ્વારા અમલમાં મુકવામાં આવે તેમાં ડીઆરઆર ઘટકો જોડાયેલા છે , દાખલા તરીકે વન અને પર્યાવરણ મંત્રાલયની પરામર્શ સમિતિ દ્વારા અમલમાં મુકાયેલી યોજનાઓ તેમજ અન્ય ઘણા કાર્યક્રમો છે જે સામાજિક પ્રતિકાર ક્ષમતામાં સુધારો કરે છે, રાષ્ટ્રીય ગ્રામીણ આરોગ્ય મિશન, મહાત્મા ગાંધી રોજગાર બાંયધરી યોજના અને શહેરી વિકાસનું શહેરી નવીનીકરણ મિશન ડીઆરઆરનો એક મહત્વપૂર્ણ ઘટક છે.

પુન નિર્માણ પ્રવૃત્તિઓ માટેનો ખર્ચ સામાન્ય રીતે કેન્દ્ર સરકારની યોજનાઓ સાથે સાંકળી લેવામાં આવે છે જે " સારૂં નિર્માણ" માન્ય કાર્યક્રમ સાથે સુસંગત છે. આપત્તિ પછીના પુર્નનિર્માણ કાર્યને કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા આ ક્ષેત્રમાં ચાલી રહેલા માળખાગત યોજનાઓ માટે વધતા ખર્ચ અને અસરગ્રસ્ત રાજ્યને

વધુ અનુદાનિત અનુદાન દ્વારા ભંડોળ પૂરું પાડવામાં આવે છે. કેન્દ્ર/રાજ્ય આંતરરાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓના ભંડોળનો ઉપયોગ ચોક્કસ ક્ષેત્રમાં વિશિષ્ટ હસ્તક્ષેપ માટે પણ કરી શકે છે.

૧૧.૭.૨ કેન્દ્રિય પ્રાયોજિત યોજનાઓના ભાગરૂપે ફ્લેક્સી ફંડ્સ

નાણાં મંત્રાલયના ખર્ચ વિભાગ અનુસાર , નીતિ આયોગે કાર્યાલય યાદી નંબર ૦ –૧૧૦૧૩/ ૦૨૨૦૧૫-સીએસએસ અને સીએમસી તા.૧૭મી ઓગષ્ટ ,૨૦૧૬ દ્વારા કેન્દ્રીય પુરસ્કૃત યોજનાઓને તર્કસંગત બનાવવા માટે સૂચનાઓ બહાર પડી છે. આ યાદીના ફકરા ૬ મુજબ દરેક પુરસ્કૃત યોજના માટે દરેક યોજના અંતર્ગત સમગ્ર વાર્ષિક ફાળવણીનું ચલ ભંડોળ ફરી સુધારીને રાજ્યો માટે ૨૫ ટકા અને કેન્દ્ર શા સિત રાજ્યો માટે ૩૦ ટકા કરવામાં આવ્યું છે. નીચેના હેતુ હાંસલ કરવા માટે કેન્દ્રીય પુરસ્કૃત યોજનાઓના ઘટકોની મર્યાદામાં ઉપયોગ કરી શકાશે.

એ) પેટા-સદર સ્તરે કોઈપણ યોજનાના એકંદર હેતુની મર્યાદામાં સ્થાનિક જરૂરિયાતો અને તેને પહોંચી વળવા માટે રાજ્યોને સુગમતા પ્રદાન કરવી

બી) પેટાસદર સ્તરે કોઈપણ યોજનાના એકંદર હેતુની મર્યાદામાં કાર્યક્ષમતા સુધારવા માટે પાયલોટ સંશોધન માટે

સી) કુદરતી આફતોના કિસ્સામાં શમન/ પુનસ્થાપન પ્રવૃત્તિઓ હાથ ધરવા અથવા આંતરિક સુરક્ષા વિક્ષેપથી પ્રભાવિત વિસ્તારોમાં સ્થાનિક જરૂરિયાતો સંતોષવા

કુદરતી આફતની સ્થિતિમાં શમન/પુર્નસ્થાપન પ્રવૃત્તિઓ માટે ચલ ફંડનો ઉપયોગ કેન્દ્રિય યોજનાના વ્યાપક ઉદ્દેશો અનુસાર હોવો જોઈએ. એક જ ક્ષેત્રની તમામ યોજનાઓ સાથે ચલ ફંડ ઘટકને જોડવું શક્ય છે પરંતુ ચોક્કસ ક્ષેત્રમાં કેન્દ્ર પુરસ્કૃત યોજનાના ચલ ફંડને અન્ય ક્ષેત્રની પ્રવૃત્તિઓ/યોજનાઓમાં આ ભંડોળ ફેરવવામાં આવશે નહીં . ચલ ફંડ ચોક્કસ કેન્દ્રીય પુરસ્કૃત યોજના-યોજનાઓના એકંદર ઉદ્દેશો જેના હેઠળ તેમને ફાળવવામાં આવે છે એ નિવારણ પ્રવૃત્તિઓ માટે ભંડોળનો સ્ત્રોત બનાવે છે અને હજુ પણ સંપૂર્ણ રીતે ખાસ કરીને બહુવિધ ક્ષેત્રોને આવરી લેતા આપત્તિ નિવારણ સંબંધિત પ્રોજેક્ટ્સના ભંડોળના સંદર્ભમાં તેમાં અવકાશ રહેશે. તેને બાદમાં રાષ્ટ્રીય/રાજ્ય આપત્તિ નિવારણ ફંડની સ્થાપના દ્વારા આવરી લેવામાં આવશે.

૧૧.૭.૩ બહારથી સહાયિત યોજનાઓ

જાહેર ભંડોળ યોજનાઓ દ્વારા ઉપલબ્ધ ભંડોળ ઉપરાંત , કેન્દ્ર દ્વારા આંતરિક નિર્બળતાઓની આકારણી, ક્ષમતા વિકાસ, પ્રતિભાવ તંત્રની સંસ્થાકીય મજબૂતી અને નિવારણ પગલાં વગેરે માટે બાહ્ય

ભંડોળ એજન્સીઓ પાસેથી સંસાધનો એકત્ર કરવા માટે પણ કેન્દ્ર દ્વારા પ્રયાસો કરવામાં આવેે છે.મોટી આફતો બાદ પુનનિર્માણ અને પુનર્વસન માટે વિશ્વ બેંક અને એવી અન્ય બાહ્ય ભંડોળ એજન્સીઓની સહાય મારફત કેન્દ્ર સરકાર રાજ્યોને ટેકો આપવાનું ચાલુ રાખશે.

૧૧.૮ જોખમની તબદીલી અને વીમો

હાલમાં ભારત સરકાર રાહત ભંડોળ (રાષ્ટ્રીય આપત્તિ પ્રતિભાવ ભંડોળ અને રાજ્ય આપત્તિ પ્રતિભાવ ભંડોળ) જાળવવાના હેતુ માટે સ્વ-વીમાદાતા તરીકે કાર્ય કરી રહી છે. નાણા મંત્રાલય સાથે પરામર્શમાં રહીને ગૃહ મંત્રાલય દ્વારા ભંડોળનું નિરીક્ષણ કરવામાં આવે છે. રાજ્ય આપત્તિ પ્રતિભાવ ભંડોળ માટે પ્રતિબદ્ધ રકમ કેન્દ્ર દ્વારા સરકારી જામીનગીરીમાં રોકવામાં આવે છે . જરુરીયાત મુજબ જામીનગીરી જાળવણી અને વટાવવા માટે ગૃહ મંત્રાલયે નાણા મંત્રાલયની સલાહ સાથે માર્ગદર્શિકા બહાર પાડે છે જો કે ખાનગી સંસ્થાઓ દ્વારા યોજનાઓ અથવા જોખમની તબદીલીના સાધનોની જરૂરિયાત સરકાર દ્વારા પણ સ્વીકારવામાં આવે છે. અનુરૂપ નીતિમાં ફેરફાર અને ભંડોળની જરૂરિયાત અંગે વીમા નિયમન અને વિકાસ સત્તામંડળ (IRDA), વીમા ક્ષેત્ર અને અન્ય હિસ્સેદારો સાથે પરામર્શ કરીને વિગતવાર ચર્ચા કરવાની રહે છે.

૧૨ આપત્તિ જોખમ શાસન મજબૂત બનાવવું

૧૨.૧ પશ્ચાદભૂમિકા

આપત્તિ જોખમ સંચાલનને મજબુત બનાવવું એ વૈશ્વિક પ્રથાઓ (સંયુક્ત રાષ્ટ્ર સંઘ વિકાસ કાર્યક્રમ ૨૦૧૫) માં જોખમોને સમજવા , ઘટાડવા અને સંચાલન કરવા માટેના પ્રયાસોનો આધારસ્તંભ માનવામાં આવે છે. વિવિધ સ્તરે શાસન દેશના હવાઈ સંચાલનમાં રાજકીય ,આર્થિક અને વહીવટી સત્તાનો ઉપયોગ કરે છે. તે તકનિકી, પ્રક્રિયા અને સંસ્થાઓથી બનેલું છે જેના દ્વારા જૂથો તેમના હિતને સ્પષ્ટ કરે છે , તેમના કાનૂની અધિકારોનો ઉપયોગ કરે છે , તેમની જવાબદારીઓ પૂરી કરે છે અને મતભેદોમાં મધ્યસ્થી કરે છે. શાસન સરકારના અનુભવની સીમા ઓળંગે છે. સરકારી વ્યવસ્થાઓ અને સત્તાઓથી આગળ વધીને.તે સક્રીય નાગરિકોને જોડવા પ્રોત્સાહિત કરે છે. જોખમ સંચાલન આપત્તિઓ સહિત માનવ સમાજો દ્વારા માન્યજોખમોની સંપૂર્ણ શ્રેણી જેમાંજોખમ સંચાલન ,આરોગ્ય અને તબીબી , સલામતી અને સુરક્ષા અનેપર્યાવરણીય જેવા જોખમોનો સમાવેશ કરે છે.

જાહેર સંસ્થાઓ દ્વારા કરવામાં આવતા અનેક કાર્યો હવે ઘણા સરકારી તેમજ ખાનગી ક્ષેત્ર અથવા નાગરિક સમાજ સંસ્થાઓ દ્વારા પ્રદાન કરવામાં આવતા કાર્યોને સ્વીકૃતિ એ શાસનના ખ્યાલની ઉત્પત્તિને આંશિક રૂપે માન્યતા આપે છે. આવી પધ્ધિતઓ વિવિધ પ્રકારના ધોરણો જેમ કે રાજ્ય નિયમન, સ્વ-નિયમન અને બજાર તંત્રના વિકાસ અને વિવિધતા પર આધાર રાખે છે (ટિર્ની ૨૦૧૨). તે અન્ય પ્રક્રિયાઓ જેમ કે વાટાઘાટ, ભાગીદારી અને જોડાણ પર પણ આધાર રાખી શકે છે, જે સામૂહિક નિર્ણય લેવા અને કામગીરીની સુવિધા આપે છે.આપત્તિ શાસન અંદર અને બહારથી પ્રભાવિત સામાજિક સંચાલન પ્રણાલીઓ છે અને રાજ્ય-નાગરિક સમાજી ક સંબંધો, આર્થિક સંગઠન અને સામાજિક સંક્રમણો જેવા વિવિધ પાસાઓ આપત્તિ શાસન ઉપર અસરો ધરાવે છે. આપત્તિના વિવિધ તબક્કાઓમાં શાસન વ્યવસ્થાઓ અને હિસ્સેદારોની ભાગીદારી અલગ અલગ હોઈ શકે છે.જે શાસન માટે પડકારોની આંટીઘૂટીમાં વધારો કરે છે. વીમા અને પુર્ન વીમા સહીત જોખમ ફેલાવતી પદ્ધતિઓ આપત્તિ શાસનનો અભિન્ન ભાગ છે.

યુએનડીપી જોખમ શાસનનું વર્ણન આ રીતે કરે છે.

"જે રીતે જાહેર સત્તાવાળાઓ , નાગરિક સેવકો, માધ્યમો, ખાનગી ક્ષેત્ર અને રાષ્ટ્રીય અને પ્રાદેશિક સ્તરે નાગરિક સમુદાય આપત્તિ અને આબોહવા સંબંધિત જોખમોનું સંચાલન અને ઘટાડવા માટે સહકાર આપે છે.આનો અર્થ એ છે કે આપત્તિઓ અટકાવવા , તૈયારી કરવા, આપત્તિઓથી બચવા તેનુ સંચાલન કરવા માટે પૂરતી કક્ષાએ ક્ષમતા અને સંસાધનો ઉપલબ્ધ કરાવાયા છે. શાસન નાગરિકો માટે તેમની રુચિઓ, તેમના કાનૂની અધિકારો અને જવાબદારીઓનો ઉપયોગ કરવા અને તેમના તફાવતોમાં મધ્યસ્થી કરવા માટે પધ્ધતતિઓ , સંસ્થાઓ અને પ્રક્રિયાઓનો પણ સમાવેશ કરે છે. "(યુએનડીપી ૨૦૧૩)

યુએનઆઇએસડીઆર તેને આ રીતે વ્યાખ્યાયિત કરે છે.

"આપત્તિ જોખમ ઘટાડવા અને નીતિના સંબંધિત ક્ષેત્રોને માર્ગદર્શન , સંકલન અને દેખરેખ માટે સંસ્થાઓ,પદ્ધતિઓ, નીતિ અને કાનૂની માળખા અને અન્ય વ્યવસ્થાઓની પધ્ધતિ."
(યુએનઆઇએસડીઆર ૨૦૧૬)

વૈશ્વિક આબોહવા પરિવર્તન , પર્યાવરણીય અધોગતિ , નાણાકીય કટોકટીઓ અને સંઘર્ષની પરિસ્થિતિઓ સાથે સંકળાયેલા સહિત અન્ય પ્રકારના જોખમોના સંચાલનથી આપત્તિના જોખમને કોઇ અલગ કરી શકતું નથી, એ વિચાર નોંધપાત્ર રીતે વિકસિત થયો છે અને વર્તમાન વિચારસરણી સ્વીકારે છે. (યુએનડીપી ૨૦૧૫) ૨૦૦૦ ના મધ્ય ભાગથી, શાસનને સામાન્ય રીતે ડીઆરઆરના મૂળ તરીકે સ્વીકારવામાં આવ્યું હતું , જે અંતર્ગત રાષ્ટ્રીય અને સ્થાનિક સંસ્થાઓની ડીઆરઆર ક્ષમતા વધારવા માટે નીતિ, કાનૂની અને આયોજન માળખાને મજબૂત કરવા, માનવ અને નાણાકીય ક્ષમતા વિકસાવવા અને બહુ લક્ષી-હિસ્સેદારી અને બહુ લક્ષીશિસ્તના અભિગમોને પ્રોત્સાહન આપવાની વ્યાપક કામગીરી ચાલી રહી હતી. હિસ્સેદારોની ભાગીદારી , સહયોગ, જવાબદારી અને પારદર્શિતા પરથી આપત્તિ શાસનની અસરકારકતાનો અંદાજ લગાવી શકાય છે. હવે સૌથી વધુ જોખમ ધરાવતા લોકોની જરૂરિયાતો પ્રત્યે જવાબદારી , પારદર્શિતા, પ્રતિભાવ અને પર્યાપ્ત કાયદાકીય જોગવાઈઓ સાથે કાયદાનું શાસન/પાલન સુનિશ્ચિત કરવા પર વધારે ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે. વિકાસને પ્રોત્સાહન આપવા અને જોખમ ઘટાડવાના કાર્યને પ્રેરણા માટે આનું મહત્વ નિર્ણાયક છે.

ઉપરથી નીચે સુધી વિવિધ સ્તરે ડીઆરઆરની નીતિઓનો અમલ કરવામાં આવે છે ત્યારે સંબંધિત વ્યક્તિગત કાર્યકર્તાઓ અને સંસ્થાઓની ક્ષમતાની ભૂમિકા અદા કરવામાં આવે છે.શાસન માળખું લાગુ કરતી વખતે ટકાઉ વિકાસ અને આપત્તિ જોખમમાં ઘટાડાના ઉદ્દેશ (યુએનડીપી ૨૦૦૪) ને ધ્યાનમાં રાખીને ભાગીદારી , કાયદાનું શાસન , પારદર્શિતા, પ્રતિભાવ, સર્વસંમત અભિગમ , તર્કસંગતતા, અસરકારકતા, કાર્યક્ષમતા, જવાબદારી અને વ્યૂહાત્મક દ્રષ્ટિ તેના મુખ્ય પરિબળો છે.

૧૨.૨ સેન્ડાઇ માળખું અને આપત્તિ જોખમ શાસનનું મજબૂતીકરણ

સેન્ડાઇ માળખું વિવિધ સ્તરે શાસનના આપત્તિના જોખમના અસરકારક અને કાર્યદક્ષ સંચાલનના મહત્વ પર ભાર મૂકે છે. જેમ અગાઉ ચર્ચા કરવામાં આવી હતી એમ માર્ગદર્શન અને સંકલનના સમગ્ર ક્ષેત્રોમાં અસરકારક જોખમ સંચાલનની સ્પષ્ટ દ્રષ્ટિ , યોજનાઓ, યોગ્યતા, સંબંધિત હિસ્સેદારોની ભાગીદારી જરૂરી છે . આપત્તિ જોખમ ઘટાડવા અને ટકાઉ વિકાસના અમલીકરણ માટે સહયોગ અને ભાગીદારીને પ્રોત્સાહન આપવા માટે આપત્તિ જોખમ શાસનને મજબૂત બનાવવું જરૂરી છે. આપત્તિ જોખમ શાસનને મજબૂત કરવા માટે સેન્ડાઇ માળખુ નીચેના પર ભાર મૂકે છે:

એ) સંબંધિત કાયદાઓ, નિયમો અને જાહેર નીતિઓના તમામ ક્ષેત્રોમાં તેમજ તેમાં આપત્તિ જોખમ ઘટાડવાનો મુખ્ય પ્રવાહ અને સંકલિત સુસંગતતા અને વિકાસને પ્રોત્સાહન આપે છે. તેણે જાહેર અને ખાનગી બંને ક્ષેત્રોને કાનૂની માળખા દ્વારા માર્ગદર્શન આપવાનું જ છે જે ભૂમિકાઓ અને જવાબદારીઓને સ્પષ્ટ રીતે વર્ણવે છે. તેણે જાહેર માલિકી સંચાલિત કે નિયંત્રિત સેવાઓઅને આંતરમાળખામાં આપત્તિના જોખમને ધ્યાને લેવાના છે. તેણે વ્યક્તિઓ, પરિવારો, સમુદાયો અને વ્યવસાયો દ્વારા થતી કામગીરીને પ્રોત્સાહિત કરવાની જ છે. તેણે આપત્તિ જોખમની પારદર્શિતા માટે સંબંધિત પધ્ધતિ અને પહેલોને વધારવી પડશે. તે માટે સંકલન અને સંગઠનાત્મક માળખાં મૂકવા જોઈએ.

બી) જેનો ઉદ્દેશ વિવિધ સ્તરોએ (સ્થાનિકથી રાષ્ટ્રીય) અને સમય મર્યાદાઓમાં આપત્તિ જોખમ ઘટાડવાની વ્યૂહરચનાઓ અને યોજનાઓ અપનાવી અને અમલમાં મૂકી આર્થિક , સામાજિક, આરોગ્ય અને પર્યાવરણીય જોખમનું સર્જન અટકાવવા , હાલના જોખમમાં ઘટાડો અને પ્રતિકાર ક્ષમતાને મજબૂત બનાવવાનો છે.

સી) વિવિધ સ્તરે ઓળખી શકાય તેવા જોખમોનો સામનો કરવા માટે તકનીકી , નાણાકીય અને વહીવટી આપત્તિ જોખમ વ્યવસ્થાપન ક્ષમતાનું મૂલ્યાંકન કરવું.

ડી) જમીનનો ઉપયોગ, શહેરી આયોજન, મકાન સંહિતા[65], પર્યાવરણ, સંસાધન વ્યવસ્થાપન, આરોગ્ય અને સુરક્ષાના ધોરણોને સ્પર્શતા ક્ષેત્રીય કાયદાઓ અને નિયમોની સલામતી વધારતી જોગવાઈઓનું ઉચ્ચ કક્ષાનું પાલન સુનિશ્ચિત કરવા માટે જરૂરી પદ્ધતિઓમાં જ્યાં જરૂર હોય ત્યાં વધુ સારી આપત્તિ જોખમ વ્યવસ્થાપન માટે વૃધ્ધિ કરવા પ્રોત્સાહન આપો અને તેમને અદ્યતન કરવી.

[65] મકાન સંહિતાઃ અદ્યતન/ સુધારેલ ભારતીય ધોરણોને અભિવ્યક્ત કરે છે.

ઇ) વિવિધ આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજનાઓની પ્રગતિની સમયાંતરે સમીક્ષા અને મૂલ્યાંકન કરવા તેમજ ડીઆરઆર યોજનાઓ પરત્વે સંસદસભ્યો અને સંબંધિત અધિકારીઓ સહિત સંસ્થાકીય ચર્ચાઓને પ્રોત્સાહન આપવા માટેની પધ્ધતિઓ વિકસાવી મજબૂત કરવી

એફ) આપત્તિ જોખમ વ્યવસ્થાપન સંસ્થાઓ અને પ્રક્રિયાઓ અને નિર્ણય લેવાની બાબતમાં સંબંધિત કાયદાકીય માળખા મારફત સમુદાયના પ્રતિનિધિઓને સ્પષ્ટ ભૂમિકાઓ અને કાર્યો સોંપવા, અને આવા કાયદાઓ અને નિયમનોના વિકાસ દરમિયાન તેના અમલ માટે જાહેર અને સમુદાયની વ્યાપક સલાહ લેવી.

જી) આપત્તિ જોખમ ઘટાડવા માટે રાષ્ટ્રીય અને સ્થાનિક મંચ જેવા રાષ્ટ્રીય અને સ્થાનિક સ્તરે સંબંધિત હિસ્સેદારોના બનેલા સરકારી સંકલન ફોરમોની રચના કરી તેને મજબૂત બનાવવી.

એચ) સ્થાનિક અધિકારીઓને સ્થાનિક કક્ષાએ આપત્તિ જોખમ વ્યવસ્થાપનમાં સામાન્ય નાગરિકો, સમુદાયો અને સ્થાનિક લોકો અને સ્થળાંતરિત લોકો સાથે સંકલન કરી કામ કરવા માટે નિયમનકારી અને નાણાકીય પદ્ધતિ દ્વારા યોગ્ય રીતે સક્ષમ બનાવવી.

આઇ) સંબંધિત કાયદા ઘડવા અથવા સુધારા અને બજેટ ફાળવણી નક્કી કરીને આપત્તિ જોખમ ઘટાડવા માટે સંસદસભ્યો સાથે કામ કરવું.

જે) ખાનગી ક્ષેત્ર , જનતા, વ્યાવસાયિક સંગઠનો, વૈજ્ઞાનિક સંગઠનો અને સંયુક્ત રાષ્ટ્રની ભાગીદારી સાથે આપત્તિ જોખમ વ્યવસ્થાપન માટે પ્રમાણપત્રો અને પુરસ્કારો જેવા ગુણવત્તાના ધોરણોના વિકાસને પ્રોત્સાહન આપવું.

કે) આપત્તિ જોખમગ્રસ્ત ક્ષેત્રમાં માનવ વસાહતોના વસવાટના નિવારણ અથવા સ્થાનાંતરણના મુદ્દાઓને ધ્યાને લેવાના હેતુથી સંબંધિત જાહેર નીતિઓ અને કાયદાઓ ઘડવા.

૧૨.૩ આપત્તિ જોખમ શાસનને મજબૂત કરવા માટે જવાબદારીભર્યું માળખું

આપત્તિ જોખમ ઘટાડવા અને પ્રતિકાર ક્ષમતા વધારવા માટે આપત્તિ જોખમ શાસનને મજબૂત કરવા પર વૈશ્વિક સ્તરે આપવામાં આવી રહેલા ભાર ણને ધ્યાનમાં રાખીને કેન્દ્ર અને રાજ્ય સરકારની સંસ્થાઓએ જવાબદારીના માળખામાં આ વિચારણાઓના આધારે મુખ્ય કામગીરીઓ રજૂ કરવામાં આવે છે. હાલમાં કેન્દ્ર અને રાજ્યોમાં સ્થાનિકથી લઇને રાજ્ય સુધી વિવિધ કક્ષાએ આપત્તિ ઘટાડવા , પ્રતિભાવ અને આપત્તિ જોખમ સંચાલન માટે ભારતમાં સમર્પિત ઘણી સંસ્થાઓ છે. જો કે, કામગીરી, માળખું અને ક્ષમતાઓમાં ઘણો તફાવત છે. આપત્તિ શાસનને મજબૂત કરવા માટે તમામ કેન્દ્રીય મંત્રાલયોમાં આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગની સ્થાપના કરવામાં આવશે અને સંયુક્ત સચિવના હોદ્દાથી નીચે નહીં એ કક્ષાના મધ્યસ્થ અધિકારી નિયુક્ત કરવામાં આવશે . અહીં પ્રસ્તુત માળખાનો ઉપયોગ

કરીને રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન કાર્યક્રમ દેશમાં આપત્તિ જોખમ સંચાલનની સમગ્ર વ્યવસ્થાને મજબૂત કરવા માગે છે. પ્રકરણ -૧ માં ચર્ચા કર્યા અનુસાર એનડીએમપી અનુક્રમે ૨૦૨૨ , ૨૦૨૭, ૨૦૩૦ સુધીમાં પૂરા થતા ટૂંકા (ટી૧) , મધ્યમ (ટી૨) અને લાંબા ગાળાના (ટી૩) દેશભરમાં વિવિધ પગલાંના અમલની કલ્પના કરે છે. દેશના વિવિધ રાજ્યો અને જિલ્લાઓમાં સંસ્થાકીય વ્યવસ્થાના અત્યંત અસમાન સ્તરને જોતાં આમાંના ઘણા અત્યંત મહત્વાકાંક્ષી છે . આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજનાઓના અમલીકરણની વર્તમાન સ્થિતિના આધારે દરેક કેન્દ્રીય મંત્રાલય , વિભાગ અને રાજ્ય સરકાર યોજનાઓ તૈયાર કરતી વખતે અથવા હાલની યોજનાઓને સુધારતી વખતે અમલીકરણ માટે સંબંધિત આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજનાઓનું આ સમયમર્યાદામાં પુનર્ગઠન કરશે.

આ વિભાગમાં આપવામાં આવેલ સામાન્યીકૃત જવાબદારી માળખું કેન્દ્ર અને રાજ્યમાં ડીઆર ગવર્નન્સ અને વિશિષ્ટ સંસ્થઓને તેમની સંબંધિત ભૂમિકાઓ સાથે મજબૂત કરવા માટેના વિષયનો સારાંશ આપે છે. જવાબદારી માળખામાં ૬ વિષયોના ક્ષેત્રોમાં કેન્દ્ર અને રાજ્ય સરકારોએ આપત્તિ જોખમ શાસનને મજબૂત કરવા માટે પગલાં લેવા જોઈએ:

૧. મુખ્ય પ્રવાહ અને ડીઆરઆર તથા સંસ્થાકીય મજબૂતીકરણનું સંકલન

૨. ક્ષમતા વિકાસ , સ્થાનિક સત્તાવાળાઓનું સશક્તિકરણ અને પધ્ધતિઓના સંકલનને મજબૂત બનાવવું

૩. સહભાગી અભિગમ, ભાગીદારી અને માળખાને પ્રોત્સાહન આપવું

૪. ચૂંટાયેલા પ્રતિનિધિઓ સાથે કામ કરવું

૫. ફરિયાદ નિવારણ પદ્ધતિ

૬. ગુણવત્તા ધોરણો, પ્રમાણપત્રો અને પુરસ્કારોનો પ્રચાર કરવો

	મુખ્ય વિષય	*આપત્તિ જોખમ શાસનનું મજબૂતીકરણ*			
		કેન્દ્ર/રાજ્યની એજન્સીઓ અને તેની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર	જવાબદારીકેન્દ્ર-	રાજ્ય	જવાબદારીરાજ્ય-
૧	• તમામ ક્ષેત્રમાં અને સમગ્ર રીતે આપત્તિ જોખમ ઘટાડવા • મુખ્ય ધારાઓ અને એકીકરણ • સંસ્થાકીય મજબૂતીકરણ	આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સાથે સંકળાયેલા તમામ કેન્દ્રીય મંત્રાલયો, વિભાગો અને સંસ્થાઓ	**ટૂંકા ગાળાના (ટી૧)** • સંયુક્ત સચિવ કક્ષાથી નીચે નહી એવા પદનામિત નોડલ અધિકારીની દરેક મંત્રાલય વિભાગોની બનેલી આપત્તિ/વ્યવસ્થાપન શાખા • આપત્તિ જોખમ વ્યવસ્થાપનની મૂલ્યાંકન કરવા માટે તાંત્રિક ,નાણાકીય અને વહીવટી ક્ષમતા. • પધ્ધતિઓનું સંકલન અને મજબૂતીકરણ/સ્થાપના • સંબંધિત કાયદાઓ , નિયમો અને જાહેર નીતિઓને સુસંગતતા અને વિકાસને પ્રોત્સાહન આપવું **મધ્યમ ગાળાના (ટી૨)** • સમગ્ર અલગ અલગ કક્ષા અને સમયે આપત્તિ જોખમ ઘટાડવાની વ્યુહ રચના અને યોજનાઓ સ્વીકારી તેનો અમલ • ડીઆરઆરના તમામ પાસાઓના સંદર્ભમાં સમાજના સમાવેશને મજબૂત કરવો	રાજ્ય/કેન્દ્ર શાસિત પ્રદેશો, રાજ્ય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સંસ્થા, આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગ,મહેસુલ વિભાગ, જિલ્લા આપત્તિ વ્યવસ્થાપન એજન્સી,પીઆરઆઇ યુએલબી,આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સાથે સંકળાયેલા તમામ	**ટૂંકા ગાળા (૧ ટી)** • સ્થાનિક અધિકારીઓને સશક્ત બનાવવા •રાજ્યમાં તમામ સ્તરે આપત્તિ જોખમ વ્યવસ્થાપન માટે તકનીકી , નાણાકીય અને વહીવટી ક્ષમતાનું મૂલ્યાંકન કરવું **મધ્યમ અવધિ (૨ટી)** • કામની સંસ્કૃતમાં સુધારો લાવવો • સંબિધિત કાયદા, વિનિયમો અને જાહેર નીતિઓની સુસંગતા અને વિકાસને પ્રોત્સાહન આપવું • વિવિધ સ્તરોએ અને સમય મર્યાદામાં આપત્તિ જોખમ ઘટાડવાની વ્યૂહરચના અને યોજનાઓ અપનાવવી અને લાગુ કરવી • સંસ્થાઓને કાર્યક્ષમ અને પ્રભાવશીલ બનાવવી • પારદર્શિતા અને જવાબદારીની ખાતરી કરવા પ્રણાલીઓ અને પ્રક્રિયાઓ વિકસાવવી

	મુખ્ય વિષય	*આપત્તિ જોખમ શાસનનું મજબૂતીકરણ*			
		કેન્દ્ર/રાજ્યની એજન્સીઓ અને તેની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર	જવાબદારીકેન્દ્ર-	રાજ્ય	જવાબદારીરાજ્ય-
			લાંબા ગાળાના (૩ ટી) • સલામતી વધારતી જોગવાઇનું ઉચ્ચ સ્તરનું પાલન સુનિશ્ચિત કરવા જરૂરી પદ્ધતિઓ અને પ્રોત્સાહનોને ઉત્તેજન આપવું • સંસ્થાઓને કાર્યક્ષમ અને ઉત્તરદાયી બનાવો, કામની સંસ્કૃતિને સુધારવી • વહીવટ અને વિકાસના તમામ સ્તરે નીતિઓ અને આયોજનને ડીઆરઆરમાં સંકલિત કરવો •તંત્ર વ્યવસ્થાનો વિકાસ કરવો અને પદરદર્શિતા અને ઉત્તરદમયિત્વની પ્રક્રિયાની ખાતરી કરવી	વિભાગો	• પારદર્શિતા માટે સંબંધિત તંત્ર અને પહેલ વધારવી • રાજ્ય, જિલ્લા અને સ્થાનિક સત્રે સંકલન અને કાર્ય પદ્ધતિને મજબૂત કરવી **લાંબા ગાળાના (૩ ટી)** જરૂરી પધ્ધતિને ઉત્તેજન આપ વું અને સલામતી વધારતી જોગવાઈઓનું ઉચ્ચ સ્તરનું પાલન સુનિશ્ચિત કરવા પ્રોત્સાહન આપવું
			પુનરાવર્તિત • વિભાગો, અન્ય સંસ્થાઓ અને રાજ્યોને માર્ગદર્શન, તકનિકી સહાય, નિરીક્ષણ અને દેખરેખ • રાષ્ટ્રીય સંકલિત આપત્તિ જોખમ		પુનરાવર્તિત રાજ્યના મંત્રાલયો , વિભાગો અને સંસ્થાઓમાં અમલીકરણ **ટૂંકી મુદત (૧ટી)** આપત્તિના જોખમને સમજવા માટે રાજ્ય ,

	મુખ્ય વિષય	*આપત્તિ જોખમ શાસનનું મજબૂતીકરણ*			
		કેન્દ્ર/રાજ્યની એજન્સીઓ અને તેની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર	જવાબદારીકેન્દ્ર-	રાજ્ય	જવાબદારીરાજ્ય-
૨	•ક્ષમતા વિકાસ સ્થાનિક અધિકારી ને સશક્ત બનાવવા •પધ્ધતિઓના સંકલનને મજબૂત બનાવવું	પ્રકરણ ૧, ૪, ૭, ૮, ૯, ૧૦ માં ઉલ્લેખિત જોખમો મુજબ રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તામંડળ, રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સંસ્થા બહુવિધ મંત્રાલયો અને સંસ્થાઓ	ઘટાડવાની પદ્ધતિઓ મજબૂત કરવી • સમગ્ર ક્ષેત્રોમાં ડીઆરઆર માટે સંકલનની અનુકૂળતા કરવી • સિવિલ સોસાયટીઓ, ખાનગી ક્ષેત્ર અને શૈક્ષણિક સંસ્થાઓની ભાગીદારીની અનુકૂળતા કરવી **ટૂંકી મુદત (૧ટી)** તમામ કેન્દ્રીય મંત્રાલયો, વિભાગો અને સંસથાઓ દ્વારા આપત્તિ વ્યવસ્થાપન કાર્યક્રમ/આપત્તિ જોખમ પ્રતિભાવ યોજનાઓની તૈયારી **મધ્યમ અવધિ (૨ ટી)** • આપત્તિ જોખમ પ્રતિભાવ માટે નિયમનકારી ધોરણો અને ગુણવત્તાઓને સમજવા અને અસરકારક રીતે અમલમાં મૂકવા માટે જરૂરી ક્ષમતા વિકસાવવી • રાજ્ય કક્ષાએ થતા પ્રયાસોને ટેકો આપવા	રાજ્ય/કેન્દ્ર શાસિત પ્રદેશો,રાજ્ય SDMA, DMD$ RD,, DDMA, PRs ULBs, આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સાથે સંકળાયેલા તમામ વિભાગો	જિલ્લા, તાલુકા અને સ્થાનિક સ્તરે ક્ષમતાઓ વિકસાવવી, આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજનાઓ વિકસાવવી, સંબંધિત નીતિઓ, કાયદાઓનો અમલ કરવો અને જોખમ ઘટાડવાના સલામતી ધોરણોનું પાલન સુનિશ્ચિત કરવું. **મધ્યમ અવધિ (૨ ટી)** • સમુદાયો, પીઆરઆઇ, નગરપાલિકાઓ, શહેરી સ્થાનિક સંસ્થાઓ , વગેરે, ચૂંટાયેલા પ્રતિનિધિઓ, નાગરિક, સમાજ સંસ્થાઓ , ખાનગી ક્ષેત્ર અને શૈક્ષણિક સંસ્થાઓને સામેલ કરવા • આપત્તિ જોખમ પ્રતિભાવ માટે નિયમનકારી ધોરણો અને ગુણવત્તાને સમજીને તેને અસરકારક રીતે અમલમાં મૂકવા માટે જરૂરી ક્ષમતા વિકસાવવી • આપત્તિ જોખમ પ્રતિભાવમાં સામાજિક સમાવેશના મહત્વ વિશે તમામ રાજ્ય વિભાગો અને સંસ્થાઓને સંવેદનશીલ બનાવવી

	મુખ્ય વિષય	*આપત્તિ જોખમ શાસનનું મજબૂતીકરણ*			
		કેન્દ્ર/રાજ્યની એજન્સીઓ અને તેની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર	જવાબદારીકેન્દ્ર-	રાજ્ય	જવાબદારીરાજ્ય-
			પર વિશેષ ભાર આપવો • તમામ કેન્દ્રીય મંત્રાલયો અને વિભાગોની આપત્તિ જોખમ પ્રતિભાવની ક્ષમતાઓને મજબૂત બનાવવી • આપત્તિ જોખમ પ્રતિભાવમાં સામાજિક સમાવેશના મહત્વ વિશે તમામ કેન્દ્રીય મંત્રાલયો, વિભાગો અને એજન્સીઓને સંવેદનશીલ બનાવો • આપત્તિ જોખમ પ્રતિભાવમાં પર્યાવરણ તંત્રની ભૂમિકા અને જમીનના યોગ્ય ઉપયોગ માટે જાગૃતિ ઉભી કરવી **લાંબા ગાળાના (ટી3)** • વિવિધ સ્તરો પર હાલની આપત્તિ જોખમ પ્રતિભાવ ક્ષમતા (તમામ પ્રકારની) નું મૂલ્યાંકન કરો અને જરૂરિયાતોને પહોંચી વળવા ક્ષમતા વિકાસ કાર્યક્રમોનો અમલ કરવું • આબોહવા પરિવર્તન દ્વારા ઉદ્ભવતા		• આપત્તિ જોખમ પ્રતિભાવમાં પર્યાવરણ તંત્રની ભૂમિકા અને જમીનના યોગ્ય વપરાશ જાગૃતિ ઉભી કરવી **લાંબા ગાળાના (ટી 3)** • વિવિધ સ્તરે હાલની ડીઆરઆર ક્ષમતા (તમામ પ્રકારની) નું મૂલ્યાંકન કરવું અને જરૂરિયાતોને સંતોષવા ક્ષમતા વિકાસ કાર્યક્રમો ચલાવવા • આબોહવા પરિવર્તન દ્વારા ઉદભવતા પડકારોનો સામનો કરવા રાજ્ય અને સ્થાનિક સ્તરે હાલની ક્ષમતાઓનું મૂલ્યાંકન કરવું અને જરૂરી ક્ષમતા વિકસાવવાના કાર્યક્રમો અમલમાં મૂકવા • તમામ આપત્તિ જોખમ પ્રતિભાવ યોજનાઓમાં પર્યાવરણીય અને યોગ્ય જમીન-ઉપયોગ વ્યવસ્થાપનનું સંકલન કરવું

	મુખ્ય વિષય	*આપત્તિ જોખમ શાસનનું મજબૂતીકરણ*			
		કેન્દ્ર/રાજ્યની એજન્સીઓ અને તેની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર	જવાબદારીકેન્દ્ર-	રાજ્ય	જવાબદારીરાજ્ય-
			પડકારોનો સામનો કરવા માટે વર્તમાન ક્ષમતાઓનું મૂલ્યાંકન કર વું અને જરૂરી ક્ષમતાઓ વિકસાવવા માટે કાર્યક્રમોનો અમલ કરવું • તમામ ડીઆરઆર યોજનામાં પર્યાવરણ અને યોગ્ય જમીન વપરાશ વ્યવસ્થાપન સંકલિત કરવું		
3	હિસ્સેદારી અભિગમ , ભાગીદારી અને માળખાને ઉત્તેજન આપવું	આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સાથે જોડાયેલા તમામ કેન્દ્રીય મંત્રાલયો, વિભાગો અને સંસ્થાઓ	**ટૂંકા ગાળાના(ટી૧)** • ભૂમિકાઓ અને કાર્યોની તર્કસંગત સોંપણીની સુવિધા આપવી • જવાબદારી સાથે સહભાગી અભિગમોને સરળ બનાવવા માટે માર્ગદર્શિકા અને ટેકો આપવો **મધ્યમ અવધિ (૨ટી)** • આંતરરાષ્ટ્રીય સહકાર અને ભાગીદારીને પ્રોત્સાહન આપવું (વૈશ્વિક, પ્રાદેશિક, SAARC) આપત્તિ જોખમ પ્રતિભાવના નિષ્ણાતો, સમુદાયો અને વ્યવસાયિકો વચ્ચે સંવાદ અને સહકારને	રાજ્ય/કેન્દ્ર શાસિત પ્રદેશો, SDMA, DMD$, RD, DDMA, PRIs, ULBs, ખાસ કરીને DRD અને UDD આપત્તિ વ્યવસ્થા સાથે સંલગ્ન તમામ વિભાગો	**પુનરાવર્તિત** આપત્તિ વ્યવસ્થાપનના તમામ પાસાઓમાં સમુદાયો, વ્યક્તિઓ, પરિવારો અને વ્યવસાયોની ભાગીદારી માટે પ્રોત્સાહન આપવું ટૂંકા ગાળાના (ટી ૧) પ્રદેશ/ સ્થાન પર વધુ વારંવાર જોખમો પર ભાર મૂકવા સાથે બહુવિધ જોખમો આધારિત આપત્તિ વ્યવસ્થાપનમાં સહભાગી અભિગમોનો અમલ કરવો. લાંબા ગાળાના (ટી 3)

	મુખ્ય વિષય	*આપત્તિ જોખમ શાસનનું મજબૂતીકરણ*			
		કેન્દ્ર/રાજ્યની એજન્સીઓ અને તેની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર	જવાબદારીકેન્દ્ર-	રાજ્ય	જવાબદારીરાજ્ય-
			પ્રોત્સાહન આપવું લાંબા ગાળાના (ટી૩) • આપત્તિ જોખમ પ્રતિભાવના નિષ્ણાતો , સંચાલકો અને આયોજકોના રાષ્ટ્રીય , ક્ષેત્રીય અને પ્રાદેશિક નેટવર્કને મજબૂત બનાવવું • આપત્તિ જોખમ પ્રતિભાવના તમામ પાસાઓમાં હિસ્સેદારો વચ્ચે ભાગીદારીને પ્રોત્સાહિત કરો		સંબંધિત હિસ્સેદારોના બનેલા સરકારી સંકલન ફોરમની સ્થાપના અને મજબૂત કરવું
૪	ચૂંટાયેલા પ્રતિનિધિઓ સાથે કામ કરવું	NIDM, NDMA, NHA, MOPA	પુનરાવર્તિત • રાજકીય નેતૃત્વને સંવેદનશીલ બનાવો • આપત્તિ જોખમ પ્રતિભાવ પર ચર્ચામાં રાષ્ટ્રીય સ્તરે રાજકીય નેતૃત્વને સામેલ કરો	રાજ્ય/કેન્દ્ર શાસિત પ્રદેશો, SDMA, DMD$, RD, DDMA, PRIs, ULBs, DRD અને UDD ખાસ કરીને આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સાથે સંલગ્ન તમામ વિભાગો	પુનરાવર્તિત રાજકીય નેતૃત્વને સંવેદનશીલ બનાવો આપત્તિ જોખમ પ્રતિભાવ પર ચર્ચામાં રા જ્ય, જિલ્લા, તાલુકા અને સ્થાનિક કક્ષાએ રા જકીય નેતૃત્વને સામેલ કરો

	મુખ્ય વિષય	*આપત્તિ જોખમ શાસનનું મજબૂતીકરણ*			
		કેન્દ્ર/રાજ્યની એજન્સીઓ અને તેની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર	જવાબદારીકેન્દ્ર-	રાજ્ય	જવાબદારીરાજ્ય-
૫	ફરિયાદ નિવારણ તંત્ર	સમગ્ર સંકલન અને પ્રતિભાવ માટે ભારત સરકાર દ્વારા જોખમવાર સૂચિત મધ્યસ્થ મંત્રાલયો/ વિભાગો	**પુનરાવર્તિત** આપત્તિ પ્રતિભાવમાં સામેલ તમામ મંત્રાલયો/ સંસ્થાઓએ તર્ક સંગત ફરિયાદ નિવારણ પદ્ધતિની કામગીરીની ખાતરી કરવી **ટૂંકા ગાળા (ટી ૧)** • રાજ્ય અને આંતરરાજ્ય જરૂરિયાતોની અંદર રાજ્ય અને કેન્દ્ર માટે લાગુ હાલના ફરિયાદ નિવારણ પધ્ધતિની સમીક્ષા કરો •ફરિયાદ નિવારણ પધ્ધતિ મજબૂત કરવાની યોજનાઓ વિકસાવો **મધ્યમ અવધિ (ટી૨)** ફરિયાદ નિવારણ પધ્ધતિને મજબૂત કરવા માટેની યોજનાઓ અમલમાં મૂકવી	રાજ્ય/કેન્દ્ર શાસિત પ્રદેશો, SDMA, DMD$, RD, DDMA, PRIs, ULBs, આપત્તિ પ્રતિભાવ સાથે સંલગ્ન બધા વિભાગો	**પુનરાવર્તિત** આપત્તિ પ્રતિભાવમાં સામેલ તમામ મંત્રાલયો/ સંસ્થાઓએ તર્ક સંગત ફરિયાદ નિવારણ પદ્ધતિની કામગીરીની ખાતરી કરવી **ટૂંકા ગાળા (ટી૧)** • રાજ્ય, કેન્દ્ર અને રાજ્યમાં લાગુ હાલના ફરિયાદ નિવારણ તંત્રની સમીક્ષા કરવી • ફરિયાદ નિવારણ તંત્રને મજબૂત કરવાની યોજનાઓ વિકસાવવી **મધ્યમ અવધિ (ટી ૨)** •ફરિયાદ નિવારણ તંત્રને મજબૂત કરવા માટેની યોજનાઓ અમલમાં મૂકવી
		MRTH, MOR, AERB, DAE, BIS, MORD, MHUA, MoHRD	**ટૂંકા ગાળા (૧ ટી)** • વ્યાપક જાહેર પરામર્શ સાથે કાયદા, નિયમો ઘડવા • આપત્તિ જોખમ પ્રતિભાવના ક્ષેત્રોમાં		**પુનરાવર્તિત** • ગુણવત્તાના અમલની ખાતરી કરવી • અમલવારી ઉપર દેખરેખ રાખવી **ટૂંકા ગાળા (૧ ટી)** વ્યાપક જાહેર પરામર્શ સાથે રાજ્યકક્ષાના નિયમો

	મુખ્ય વિષય	*આપત્તિ જોખમ શાસનનું મજબૂતીકરણ*			
		કેન્દ્ર/રાજ્યની એજન્સીઓ અને તેની જવાબદારીઓ			
		કેન્દ્ર	જવાબદારીકેન્દ્ર-	રાજ્ય	જવાબદારીરાજ્ય-
૬	આપત્તિ જોખમ વ્યવસ્થાપન માટે પ્રમાણપત્રો અને પુરસ્કારો જેવા ગુણવત્તાના ધોરણોને પ્રોત્સાહન આપવું	વ્યાવસાયિક સંસ્થાઓ, વિકાસ ધોરણો સાથે સંકળાયેલી વિવિધ સંસ્થાઓ (જોખમ પ્રમાણેની વિગતો પ્રકરણ-૭ માં આપી છે)	રાષ્ટ્રીય ધોરણો પર પરામર્શ શરૂ કરવો **મધ્યમ અવધિ (૨ ટી)** • આપત્તિ જોખમ પ્રતિભાવ પ્રમાણપત્રો અને પુરસ્કારોની પ્રણાલી ઊભી કરવી • અમલીકરણની પદ્ધતિઓ વિકસાવવી **લાંબા ગાળાના (૩ ટી)** • ટેકનો કાનૂની શાસન વિકસાવવું • દેખરેખ પાલન માટે સંસ્થાકીય વ્યવસ્થા ઊભી કરવી • આપત્તિ જોખમ ઘટાડવા માટે ગુણવત્તા, ધોરણો, સંહિતા બનાવવા	રાજ્ય/કેન્દ્ર શાસિત પ્રદેશો, SDMA, DMD$, RD, DDMA, PRIs, ULBs	ઘડવા **મધ્યમ ગાળાની (૨ ટી)** • ખાસ કરીને શહેરી અને ગ્રામીણ વિસ્તારો માટે યોગ્ય પેટા કાયદાઓ ઘડવા • આપત્તિ જોખમ પ્રતિભાવ માટે પ્રમાણપત્રો અને પુરસ્કારોની પ્રણાલી ઊભી કરવી • અમલીકરણની પદ્ધતિઓ વિકસાવવી **લાંબા ગાળાના (૩ ટી)** • ટેકનો કાનૂની શાસનનો અમલ કરવો • દેખરેખ પાલન માટે સંસ્થાકીય વ્યવસ્થા ઊભી કરવી

($) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન વિભાગ: રાજ્ય સરકારનો વિભાગ આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટે નોડલ વિભાગ તરીકે કાર્ય કરે છે , જે દરેક રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં સમાન નથી

૧૩ આંતર રાષ્ટ્રિય સહકાર

૧૩.૧ આંતર રાષ્ટ્રિય પ્રયાસોમાં સહયોગ

આપત્તિ વ્યવસ્થાપનની વૈશ્વિક પહેલમાં ભારત સક્રિય ભૂમિકા ભજવે છે. આપત્તિ જોખમ ઘટાડવા માટે ભારતે સેન્ડાઇ માળખા પર હસ્તાક્ષર કર્યા છે અને વ્યવસ્થિત અને સંસ્થાકીય પ્રયાસો દ્વારા પ્રાથમિકતાઓ અને ઉદ્દેશો હાંસલ કરવા માટે પ્રતિબદ્ધ છે. બહુ-પરિમાણીય પહેલ અને કુશળતા સાથે ભારત આપત્તિઓની અસરના નિવારણ અને તેને ઘટાડવામાં પ્રાદેશિક અને આંતરરાષ્ટ્રીય સહયોગના મજબૂત પ્રયાસો કરવામાં અગ્રણી ભૂમિકા ભજવવા માટે પ્રતિબદ્ધ છે.

ભારત ભાગ લેનારા દેશોમાંનો એક છે અને UNISDR સાથે નજીકથી કામ કરે છે. ભારતમાં સંયુક્ત રાષ્ટ્ર સંઘ આપત્તિ વ્યવસ્થાપન ટુકડીમાં સંયુક્ત રાષ્ટ્ર સંઘની એજન્સીઓ જેવી કે ફૂડ એન્ડ એગ્રીકલ્ચર ઓર્ગેનાઇઝેશન, ઇન્ટરનેશનલ લેબર ઓર્ગેનાઇઝેશન, યુનાઇટેડ નેશન્સ ડેવલપમેન્ટ પ્રોગ્રામ, યુનાઇટેડ નેશન્સ એજ્યુકેશનલ, સાયન્ટિફિક એન્ડ કલ્ચરલ ઓર્ગેનાઇઝેશન , યુનાઇટેડ નેશન્સ પોપ્યુલેશન ફંડ , યુનાઇટેડ નેશન્સ હાઇ કમિશન ફોર રેફ્યુજી, યુનાઇટેડ નેશન્સ ચિલ્ડ્રન્સ ફંડ, વર્લ્ડ ફૂડ પ્રોગ્રામ અને વર્લ્ડ હેલ્થ ઓર્ગેનાઇઝેશનનો સમાવેશ થાય છે . આપત્તિ જોખમ ઘટાડવાના કાર્યક્રમમાં ભારત વૈશ્વિક સુવિધામાં ભાગ લઈ રહ્યું છે.એશિયન ડિઝાસ્ટર રિડક્શન સેન્ટરના સ્થાપક સભ્યોમાંનું ભારત એક છે. આપત્તિ વ્યવસ્થાપનના ક્ષેત્રમાં સહકાર માટે ભારતે અનેક દેશો સાથે કરાર કર્યા છે. આપત્તિ વ્યવસ્થાપનમાં વિચારો અને કુશળતાના આદાન -પ્રદાન માટે ભારત ઘણા દેશો સાથે નજીકથી કામ કરી રહ્યું છે.

૧૩.૨ વિદેશી સહાય સ્વીકરવી

ભારત સરકાર આપત્તિના પગલે વિદેશી સહાય માટે કોઈ અપીલ જારી કરતી નથી. અલબત , જો અન્ય દેશની રાષ્ટ્રીય સરકાર આપત્તિ પીડિતો સાથે એકતામાં સદ્ભાવનાના સંકેત તરીકે સ્વૈચ્છિક રીતે સહાય ઓફર કરે , તો આવી તમામ ઓફર સ્વીકારવાનો નિર્ણય લેવાનો એક નીતિની બાબત તરીકે ફક્ત કેન્દ્ર સરકારને અધિકાર છે.આવા વિદેશી સહાયકોની સમીક્ષા કરવાની પ્રાથમિક જવાબદારી વિદેશી બાબતોના મંત્રાલયની છે જે ગૃહ મંત્રાલય સાથે પરામર્શ અને સંકલન કરશે.

વિદેશી સરકારો તરફથી મળતા તમામ મદદના પ્રસ્તાવો વિદેશ મંત્રાલય મારફત હાથ ધરવામાં આવશે. તકનીકી સહાય , કટોકટી બચાવ ટીમો , પુનનિર્માણ સહાય વગેરે સહિતની મદદના સ્વરુપનું સંબંધિત રાજ્ય સરકારો તરફથી મળેલી માહિતીના આધારે ગૃહ મંત્રાલય સાથે પરામર્શ કરીને કિસ્સાદીઠ ધોરણે મૂલ્યાંકન કરવામાં આવશે.

બિન નિવાસી ભારતીયો , પીઆઇઓ અને વિદેશી બિન-સરકારી સંસ્થાઓ જેમ કે ફાઉન્ડેશનો વગેરેના યોગદાનના કિસ્સામાં આવા દાન વડાપ્રધાન અને મુખ્યમંત્રી રાહત ફંડ દ્વારા સ્વીકારી શકાય છે. વિદેશી બિન-સરકારી સંસ્થાઓ તરફથી ભારતીય બિન-સરકારી સંસ્થાઓને અન્ય તમામ દાન વિદેશી યોગદાન (નિયમન) અધિનિયમ ૨૦૧૦ સહિત વર્તમાન નિયમોનું પાલન કરવું આવશ્યક છે.

૧૩.૩ બહુપક્ષીય સહાય સ્વીકારવી

સંયુક્ત રાષ્ટ્ર સંઘની એજન્સીઓ તરફથી સહાયના કિસ્સામાં ભારત સરકાર આવી તમામ દરખાસ્તોનું મૂલ્યાંકન કરશે અને તેની યોગ્યતાઓને ધ્યાનમાં લેશે. જો સ્વીકારવામાં આવે તો ભારત સરકાર સંબંધિત મંત્રાલય અથવા રાજ્ય સરકારને સંબંધિત સંયુક્ત રાષ્ટ્ર સંઘની એજન્સી સાથે સંકલન કરવા માટે નિર્દેશો જારી કરશે . આપત્તિની ઘટના સમયે ભારતમાં પહેલેથી જ કાર્યરત સંયુક્ત રાષ્ટ્ર સંઘની એજન્સીઓ અને આંતરરાષ્ટ્રીય બિનસરકારી સંસ્થાઓ , સંબંધિત કેન્દ્રીય મંત્રાલયો/ વિભાગો અને રાજ્ય સરકાર સાથે સંકલન કરીને લાગુ પડતા ધોરણો અને પ્રોટોકોલ અનુસાર અસરગ્રસ્ત ક્ષેત્રમાં લોકોને માનવીય સહાયતા આપવાનું ચાલુ રાખશે.

૧૩.૪ ભાગીદારીનું પાલન

ભારત આપત્તિ વ્યવસ્થાપનના ક્ષેત્રોમાં અન્ય દેશો સાથે કુશળતા અને કામની વહેંચણી કરવા સાથે કાર્ય કરવા આતુર છે. ભારત એશિયા પેસિફિક ક્ષેત્રમાં ક્ષમતા નિર્માણ માટે મોટી ભૂમિકા ભજવી શકે છે અને સેન્ડાઇ માળખા હેઠળ હંમેશા પ્રાદેશિક અને આંતરરાષ્ટ્રીય ભાગીદારીના નિર્માણ માટે આતુર છે. આપત્તિઓ સામે સ્થિતિસ્થાપક દેશો અને સમુદાયો સાથે નિર્માણના ક્ષેત્ર અને તેથી આગળ ભારત આ દેશો સાથે કામ કરવા માટે પ્રતિબદ્ધ છે. જરૂરિયાતમંદ અન્ય દેશોને માનવતાવાદી સહાય પૂરી પાડવા આંતરરાષ્ટ્રીય સમુદાય સાથે જોડાવા ભારત આતુર છે.

૧૪ યોજનાની જાળવણી, દેખરેખ અને તેમાં સતત સુધારા-વધારા

૧૪.૧ પાશ્વભૂમિકા

આપત્તિ વ્યવસ્થાપનની યોજનાઓની સુસંગતતા અને અસરકારકતાને સુનિશ્ચિત કરવા માટે તેની નિયમિત જાળવણી ગંભીર બાબત છે. યોજનાની જાળવણી ગતિશીલ પ્રક્રિયા છે. વૈશ્વિક અનુભવોને સમાવવા માટે સરકારની નીતિઓ ,પહેલ, પ્રાથમિકતાઓ તેમજ તકનીકી ફેરફારો સાથે યોજનાને સમયાંતરે અદ યતન કરવી. યોજનાની અસરકારકતાનું મૂલ્યાંકન કરવાથી યોજનામાં દર્શાવેલ લક્ષ્યો, ઉદ્દેશો, નિર્ણયો, કાર્યો અને સમય સફળ પ્રતિભાવ તરફ દોરી ગયો છે કે કેમ તે નક્કી કરવા માટે તાલીમી કાર્યક્રમો, આયામો અને -વિશ્વની ઘટનાઓનું વાસ્તવિક સંયોજન સામેલ છે. આ રીતે કટોકટી સજ્જતા માટે આયોજન પ્રક્રિયાનો અભિન્ન ભાગ બની જાય છે. આપત્તિ વ્યવસ્થાપનના ઘડવૈયાઓ ભારતના વિવિધ ભાગો ઉપરાંત સમગ્ર વિશ્વના પદાર્થ પાઠ અને વર્તમાન પ્રવાહોથી વાકેફ હોવા જોઈએ. યોજનાના કાર્યકારી પાસાઓનું મૂલ્યાંકન કરવા , અંતર સુધારીને યોજનાની કાર્યક્ષમતા સુધારવા માટે તાલીમ, કૃત્રિમ નિદર્શન અને અભ્યાસ નિર્ણાયક બાબતો છે. કટોકટીની સંભાવનાઓ અને વાસ્તવિક ઘટનાઓ, નવીનતા રચવા અને યોજનાની સ્ટાન્ડર્ડ ઓફ પ્રેક્ટીસ અને માર્ગદર્શિકાને અદ્યતન કરવા જેવી બાબતો પણ યોજનાના મૂલ્યાંકનના પ્રસંગો છે. કેટલીકવાર જૂની માહિતી, બિનઅસરકારક પ્રક્રિયાઓ, જવાબદારીની ખોટી સોંપણીઓના કારણે સંચાલનમાં પીછેહઠ અનુભવવી પડે છે. વધુમાં સમાવિષ્ટ સમુદાયોનું સ્થળાંતર થવાથી સંસાધનો અથવા કરાર વિસ્તૃત થાય અને ક્ષમતાઓ વિકસિત થાય છે ત્યારે સમય જતાં અધિકારક્ષેત્ર માટેની પ્રાથમિકતાઓ બદલાઈ શકે છે.

૧૪.૨ તાલીમ અને અભ્યાસ

સંબંધિત આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજના વિકસાવવાની મધ્યસ્થ સંસ્થાએ યોજનાની અમલવારી સાથે સંકળાયેલ અન્ય તમામ સંસ્થાઓને ચોક્કસ જવાબદારીઓ (કેન્દ્રીય મંત્રાલયો/ વિભાગો , રાજ્ય સરકારો/ કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશો , વગેરે) સાથે જુદા જુદા સ્તરે તેનો પ્રસાર કરવો. આ મુખ્ય હિસ્સેદાર સંસ્થાઓએ યોજનામાં તારવવામાં આવેલા કાર્યો કરવા માટે જરૂરી જ્ઞાન કુશળતા અને ક્ષમતા માટે તેમના કર્મચારીઓને તાલીમ આપવી જરૂરી છે . દરેક સંસ્થા આપતિ વ્યવસ્થાપન માટે મધ્યસ્થ અધિકારીઓની નિયુક્તિ કરશે અને પૂરતી તાલીમનું સમયપત્રક તૈયાર કરશે. દરેક આપતિ વ્યવસ્થાપન મધ્યસ્થ સંસ્થાએ સમયપત્રક મુજબ વર્ષમાં ફરજિયાત ઓછામાં ઓછા બે વખત નિયમિત કૃત્રિમ નિદર્શન સાથે તાલીમી કાર્યશાળા યોજવી. સંપૂર્ણ તૈયારીઓ સુનિશ્ચિત કરવા અને આપત્તિ

પ્રતિભાવ સંચાલન ટુકડીઓ, સંસ્થાકીય તંત્ર અને સાધનોની કાર્યાત્મક તત્પરતા જાળવવા માટે આવા કાર્યક્રમો નિર્ણાયક છે.

આપત્તિ પ્રતિભાવ કાર્યાન્વિત થયા બાદ શક્ય એટલા ટૂંકા સમયમાં કામે લાગવા માટેની તેમની સજ્જતા ચકાસવા માટે કૃત્રિમ નિદર્શન અને તાલીમનું આયોજન કરવું આવશ્યક છે. અગ્નિશમન વિભાગ અથવા સૈન્ય ટુકડી દ્વારા હાથ ધરવામાં આવતી કવાયતની જેમ એ જ સ્વરુપે તેઓ હાથ ધરશે. આ કાર્યશાળાઓ અને અભ્યાસ અગાઉથી નિયત સ્થળો અથવા અથવા મૂળ સ્થળે ઘટના માટે પદનામિત કમાન્ડરો અને સંબંધિત વિભાગીય વડાઓના માર્ગદર્શન હેઠળ જોઈએ. આ તમામ તાલીમ અને અભ્યાસનો ઉદ્દેશ બંને ટીમોને આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજના સાથે પરિચિત કરવાનો અને તેમની કાર્યક્ષમતા વધારવાનો છે. તાલીમ નિર્ણાયક છે કારણ કે તેઓ સ્પષ્ટ ચેઇન ઓફ કમાન્ડ સાથે કટોકટીની પ્રતિક્રિયા માટે સુસંગત ટીમ તરીકે કામ કરવાના મહત્વના અગત્યની વ્યક્તિઓમાં વિકસાવવા માટે ખ્યાલો અને માર્ગદર્શિકાઓથી ઉપર છે. કાર્યશાળા અને અભ્યાસ સ્ટાન્ડર્ડ ઓફ પ્રેક્ટિસનો અમલ કરવાની તક પણ આપશે. આ કાર્યશાળાઓ તમામ હિસ્સેદારોને સંકલિત પ્રતિભાવ એકમમાં વિકસિત કરવાની આ ટુકડીઓને તક પણ આપશે.

૧૪.૩ યોજનાનું પરીક્ષણ અને સુધારણા શીખવી

એક યોજનાની અસરકારકતાનું મૂલ્યાંકન કરવા માટે યોજનામાં સામેલ તાલીમ કાર્યક્રમો , તેનો ઉપયોગ અને વાસ્તવિક બનાવો. યોજનાના લક્ષ્યો, ઉદ્દેશો, નિર્ણયો, ક્રિયાઓ અને સમય સફળ પ્રતિભાવ તરફ દોરી ગયા છે કે કેમ તે નક્કી કરવા માટેનું સંયોજન છે. અભ્યાસો અને ઉપયોગનો હેતુ સંબંધિત તમામ હિસ્સેદારોની સરખી ભાગીદારી સાથે યોજનાનું પરીક્ષણ કરીને સજ્જતાને પ્રોત્સાહન આપવાનો છે. મૂલ્યાંકન અને ક્રિયાઓની ઉપચારાત્મક પ્રક્રિયા આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજના સાથે સમસ્યાઓને ઓળખીને પ્રકાશિત કરશે અને સુધારશે. આ પ્રક્રિયા તાલીમના ઉપયોગ, આપત્તિ પછીની ટીકાઓ, સ્વ-મૂલ્યાંકન, ઓડિટ, વહીવટી સમીક્ષાઓ કે અનુભવેલી- પ્રક્રિયાઓમાંથી માહિતી મેળવવી આવશ્યક છે જે યોજનામાં રહેલી ખામીઓ અસ્તિત્વમાં છે તે સૂચવે છે . આયોજન ટીમના સભ્યોએ સમસ્યાની ચર્ચા કરવા અને સમગ્ર મિશનના તમામ ક્ષેત્રોમાં ઉપાયો શોધી કાઢવાની જવાબદારી વિચારવા અને સોંપવા માટે ફરી મળવું જોઈએ.

ઉપચારાત્મક કામગીરીના આયોજનની ધારણાઓ અને કાર્યવાહીના ખ્યાલોને સુધારવા , સંગઠનાત્મક કાર્યો બદલવા અથવા સંગઠનાત્મક અમલીકરણ સૂચનાઓ(એટલે કેએસઓપીઓ/ એસઓજીઓ) માં ફેરફાર કરવો સામેલ હોઈ શકે છે. ઉપચારાત્મક પગલાઓમાં ક્ષમતાઓનું પુનઃ મૂલ્યાંકન, આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજનામાં કરવામાં આવેલી ધારણાઓનું પુનરાવર્તન અને અવરોધોને દૂર કરવા માટેના ઉકેલોનો સમાવેશ પણ થઈ શકે છે. ઉપચારાત્મક પગલા પ્રક્રિયાનો આખરી ઘટકે સોંપેલ કામગીરીઓ પર નજર રાખવા અને તેનું અનુસરણ કરવાની પદ્ધતિ છે. ઉપચારાત્મક પગલા

પ્રક્રિયા અને/અથવા વાર્ષિક સમીક્ષા દ્વારા ઓળખી શકાય તેવા મહત્વના મુદ્દાઓ અને સમસ્યાઓ આયોજન ટીમને યોજનામાં આવશ્યક પુનરાવર્તન કરવા માટે જરૂરી માહિતી પૂરી પાડવી એ યોગ્ય રહેશે.

૧૪.૪ કેન્દ્રીય મંત્રાલયો/વિભાગો અને રાજ્યો/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશો દ્વારા દેખરેખ

તમામ કેન્દ્રીય મંત્રાલયો, વિભાગો અને રાજ્યો/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોએ સંબંધિત આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજનાઓના અમલીકરણની પ્રગતિ પર નિયમિત દેખરેખ રાખવા માટે ચકાસણી સૂચકો સાથે ચકાસણી યાદી તૈયાર કરવી જોઈએ. દેખરેખ પ્રણાલી સેન્ડાઇ માળખાનું દેખરેખ ચકાસણી યાદી (પરિશિષ્ટ-૩) માં જોડાયેલી હોવી જોઈએ. સેન્ડાઇ માળખાને સંદર્ભ તરીકે રાખીને , તેઓએ વિવિધ જોખમોને લગતા વિશિષ્ટ ચકાસણી યાદી વિકસાવવી આવશ્યક છે. નિરીક્ષણમાં સમયાંતરે સમીક્ષાઓનો સમાવેશ થવો જોઈએ જે અર્ધ-ચક્રવાત કે પુનરાવર્તિત ચક્રવાત અથવા તોફાન જેવા જોખમોનો પ્રકૃતિ સાથે સુમેળ કરે છે. તેઓએ ચેતવણી વિના પણ ભૂકંપ અથવા સુનામી જેવી અત્યંત ભાગ્યે જ આવતી હોય તેવી આપત્તિઓ માટે નિયમિતપણે તૈયારીની સમીક્ષા કરવી જોઈએ. પુનરાવર્તિત અથવા વારંવારના જોખમો માટે તેઓએ મોસમની શરૂઆત પહેલાં સજ્જતાનું મૂલ્યાંકન કરવા માટે ચકાસણી યાદીનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ. આ વાર્ષિક અભ્યાસ તરીકે અન્ય જોખમો માટે હાથ ધરવામાં આવી શકે છે. ભારત સરકારના મંત્રાલયો / વિભાગોએ પણ તેમની યોજનાના અમલીકરણ માટે જરૂરી નાણાકીય જોગવાઈઓની મર્યાદાની સમયાંતરે સમીક્ષા કરવી જોઈએ.

૧૪.૫ સુધારો/ અપડેટ

આ પગલું આયોજન પ્રક્રિયામાં રહી ગયેલી છટકબારી બંધ કરે છે. તે અમલ કરતી વખતે અનુભવમાં આ પગલું તેનો અમલ વખતે ઉપયોગ કરીને મેળવેલી માહિતી ઉમેરવા પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરે છે અને ફરીથી આયોજનનો દોર શરૂ કરે છે. સંબંધિત તમામ હિસ્સેદારોએ યોજનાની સમીક્ષા અને સુધારણા માટેની પ્રક્રિયા સ્થાપવી જોઈએ. દરેક આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજનાની સમયાંતરે સમીક્ષા અને અપડેટ થવી જોઈએ. નીચે દર્શાવ્યા મુજબ તેની સમીક્ષા અને અપડેટ પણ થાય તે જોવું જોઈએ.

- દરેક મોટી ઘટના પછી મુખ્ય સમીક્ષા અને પુનરાવર્તન
    - ઓપરેશનલ સંસાધનોમાં નોંધપાત્ર ફેરફાર કર્યા પછી (એટલે કે નીતિ , અધિકારીગણ, સંગઠનાત્મક માળખાઓ, સંચાલનની પ્રક્રિયાઓ સગવડતાઓ, સાધનો)
- કોઇપણ જાહેરનામા કે ઔપચારિક અદ્યતન બાદ આયોજનમાં માર્ગદર્શન અથવા ગુણવત્તાઓ
- દરેક કેસ પછી કટોકટીની ધારણા કરીને આયોજનબધ્ધ સક્રિયકરણ
- મુખ્ય આયામો પૂર્ણ થયા બાદ
- જિલ્લાની વસ્તી વિષયકતામાં ફેરફાર અથવા સંકટ અથવા જોખમનો ઇતિહાસ
- નવા અથવા સુધારેલા કાયદાઓ અથવા વટહુકમોનો અમલ

અસાધારણ સંજોગોમાં જ્યાં ઘટનાની તીવ્રતા અથવા વધારાના પગલાં માંગીલેતીપરિસ્થિતિમાં યોગ્ય સત્તામંડળ જરૂરી સુધારા કરશે. વિવિધ મંત્રાલયો , રાજ્યો અને કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશો જરૂર મુજબ યોજનાને સુધારવાની કવાયતમાં સહકાર આપશે. આપત્તિ વ્યવસ્થાપન કાયદાની કલમ ૧૧(૪) મુજબ, રાષ્ટ્રિય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન કાર્યક્રમની વાર્ષિક સમીક્ષા અને અપડેટ કરવાના રહે છે.

સંદર્ભ સાહિત્ય

Bal,S. K., Saha,S., Fand, B.B.,Singh, N.P., Rane,J., &Minhas,P.S. (2014). Hailstorms: Causes,damage and post-hail management in agriculture. National Institute of Abiotic StressManagement,IndianCouncil ofAgricultural Researc,TechnicalBulletin,(5),44.

Benson,C.,Twigg,J.,&Rossetto,T.(2007).Toolsformainstreamingdisasterriskreduction:Guidancenotesfordevelopmentorganisations.ProVentionConsortium.

CSO (2016) Elderly in India. Central Statistics Office, MOSPI, Govt. of India, Delhi.http://mospi.nic.in/sites/default/files/publication_reports/ElderlyinIndia_2016.pdf

DesInventar(2016)http://www.desinventar.net/definitions.html(accessedSep20,2019)

FAO (2016) Livestock-related interventions during emergencies—The how-to-do-it manual. AnimalProductionand HealthManual No.18., FAO,Rome.

Fordham, M. (1999) "The Intersection of Gender and Social Class in Disaster: Balancing ResilienceandVulnerability."InternationalJournalofMassEmergenciesandDisasters17,no.1(1999):15-36.

Fothergill,A(1998)."TheNeglectofGenderinDisasterWork:AnOverviewoftheLiterature."In:TheGendered Terrain of Disaster: Through Women's Eyes, edited by Elaine Enarson and Betty HearnMorrow,11-25.Miami, Florida:LaboratoryforSocialandBehavioralResearch,1998.

GCF (2018) Global Catastrophic Risk Report 2018 https://www.humanitarianfutures.org/global-catastrophic-risk-report-2018/(accessed Sept.30, 2019)

GOI(2005)DisasterManagementAct2005

GOI(2009)NationalPolicyonDisasterManagement

Goswami, B.N., Venugopal, V., Sengupta, D., Madhusoodanan, M.S. and Xavier, P. K.,(2006)Increasing trend of Extreme Rain Events over India in a Warming Environment, Science, 314,5804,1442-1445.

HI (2015) Disability in Humanitarian Context: Views from Affected People and Field Organisations,Handicap International. https://handicap-international.ch/sites/ch/files/documents/files/disability-humanitarian-context.pdf(accessed 20Sep 2019)

IMD(2012)AnnualClimate Summary2012,NationalClimate Centre, Pune.IMD(2016)TerminologyonCyclonicdisturbancesovertheNorthIndianOcean. http://www.rsmcnewdelhi.imd.gov.in/images/pdf/cyclone-awareness/terminology/terminology.pdf(accessed20Sep2019)

IPCC (2012) Managing the Risks of Extreme Events and Disasters to Advance Climate ChangeAdaptation.ASpecialReport ofWorkingGroupsIandIIoftheIntergovernmentalPanelonClimateChange, Cambridge University Press,Cambridge, UK,582 pp.

IPCC(2013)ClimateChange2013:ThePhysicalScienceBasis.ContributionofWorkingGroupItotheFifth Assessment Report of the Inter-Governmental Panel on Climate Change, CambridgeUniversityPress,Cambridge, UnitedKingdomandNewYork, NY,USA,1535pp.

Kothawale,D.R.,MunotAA,KrishnaKumarK, (2010).SurfaceairtemperaturevariabilityoverIndiaduring 1901-2007, and its association with ENSO, Climate Research, 42, June 2010, 89-104,doi:10.3354/cr00857(no journal/book etc.)

Le Quesne, F., Tollmann, J., Range, M., Balogun, K., Zissener, M., Bohl, D., Souvignet M, Schuster S,ZwickS,PhillipsJ,andWehnert,B.(2017).Theroleofinsuranceinintegrateddisaster&climateriskmanage

ment: Evidence andlessons learned.
LEGS (2014) Livestock and Emergency Guidelines Standards, Prelims–Livestock and EmergencyGuidelines (LEGS)–2nd edition. In Livestock Emergency Guidelines and Standards (LEGS)-2ndEdition(pp. i-xvi).PracticalActionPublishing.

MA (2005) Millennium Ecosystem Assessment, Ecosystems and Human Well-being: Current StateandTrends: FindingsoftheConditionandTrendsWorkingGroup,IslandPress:Washington,D.C.
MAFW (2016) Drought Management Manual, Ministry of Agriculture & Farmers Welfare, Govt. ofIndia
MOEFCC(2010)ClimateChange andIndia:A4x4Assessment-ASectoralandRegionalAnalysisfor2030s, INCCA Report #2, Ministry of Environment, Forests and Climate Change, p 164.http://www.moef.nic.in/sites/default/files/fin-rpt-incca_0.pdf (Retrieved30-Oct-2017)
OsloPolicyForum (2008) ChangingtheWayWeDevelop:DealingwithDisastersandClimateChange – Report on the findings of the conference. Oslo and Geneva: Norwegian Ministry for ForeignAffairs,ProVentionConsortiumandtheUnitedNationsDevelopmentProgramme.Available atwww.oslopolicyforum.no/front.cfm.
Parkinson, D (2011). Gender and Disaster: Literature Review. Wangaratta, Australia: Women'sHealthGoulburn North East Inc., 2011.
Pattanaik,D.R.andRajeevan,M.(2010)VariabilityofextremerainfalleventsoverIndiaduringsouthwestmonsoon season. Meteorological Applications,17(1), 88-104.
Rajeevan, M., Bhate, J. and Jaswal, A.K. (2008) Analysis of variability and trends of extreme rainfalleventsoverIndiausing104yearsofgriddeddailyrainfalldata.GeophysicalResearchLetters,35,L18707.
Rathore, L.S.,Attri,S.D.,&Jaswal,A.K.(2013).StatelevelclimatechangetrendsinIndia. MeteorologicalMonographNo.ESSO/IMD/EMRC/02/2013,GovernmentofIndiaMinistryofEarthSciences,EarthSystemScienceOrganisation,IndiaMeteorologicalDepartment,p156.
Rathore,L.S.,Attri,S.D.,andJaswal,A.K.(2013)StateLevelClimateChangeTrendsinIndia,MeteorologicalMonographNo. ESSO/IMD/EMRC/02/2013
SatendraandKaushik,A.D.(2014):Forest FireDisasterManagement.NationalInstituteofDisasterManagement,Ministry ofHome Affairs,NewDelhi.
SenRoy,S.,(2009)AspatialanalysisofextremehourlyprecipitationpatternsinIndia.InternationalJournal ofClimatology,29(3),345-355.
Singh, S.K. and Gupta, R.K. (2017) Monitoring of Glacial Lakes & Water Bodies in the HimalayanRegion of Indian River Basins for 2016, CWC/CC&IAD/2016/TR 6. URL:http://www.cwc.gov.in/main/downloads/CWC_lakes_monitor_report_2016.pdf(accessed Sep20,2019)
Tierney,K.(2012),Disastergovernance:Social,political,andeconomicdimensions.AnnualReviewofEnvironmentand Resources, 37, pp.341-363.
Turnbull, M., Sterrett, C.L. and Hilleboe, A. (2013) Toward Resilience: A Guide to Disaster RiskReductionandClimateChangeAdaptation(www.ecbproject.org),PracticalAction PublishingLtd.,Warwickshire.
UN (1989) Convention on the Rights of the Child https://www.unicef.org/crc/ (accessed

Sep 20,2019)

UN (2015) Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development, GeneralAssembly, Resolution 70/1.https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/transformingourworld(accessedSep20, 2019)

UNDESA(2008)PracticalStrategiestoPromoteSocialIntegration.Paris,France,10-13September2007 Final Report of the Expert Group Meeting on "Creating an Inclusive Society: Practicalstrategiestopromote social inclusion"

UNDP(2004),ReducingDisasterRisk-AChallengeforDevelopment,UnitedNationsDevelopmentProgramme,NewYork.

UNDP(2012)PuttingResilience attheHeartofDevelopment-InvestinginPreventionandResilientRecovery

UNDP(2013)DisasterriskGovernance:IssueBrief.UNDP.New York.

UNDP(2015)StrengtheningDisasterRiskGovernance:UNDPSupportduringtheHFAImplementationPeriod2005-2015,NewYork.

UNFCC(2015)ParisAgreement,FCCC/CP/2015/10/Add.1

https://unfccc.int/process-and-meetings/conferences/pastconferences/paris-climate-change-conference-november-2015/cop-21/cop-21-decisions

UNISDR (2014) Charter 14 for Older People in Disaster Risk Reduction.https://www.unisdr.org/we/inform/publications/40218(accessedSep20,2019)

UNISDR (2015a), Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015-2030.http://www.unisdr.org/we/inform/publications/43291(accessedSep20,2019)

UNISDR(2015b)Global AssessmentReport2015.https://www.unisdr.org/we/inform/publications/42809(accessedSep20,2019)

UNISDR(2016)Reportoftheopen-endedintergovernmentalexpertworkinggrouponindicatorsandterminology relating to disaster risk reduction.https://www.unisdr.org/we/inform/publications/51748(accessedSep.20,2019)

UNISDR(2017)BuildBackBetterinRecovery,RehabilitationandReconstruction:ConsultativeVersion

WCDRR(2015)MobilizingWomen'sLeadershipinDisasterRiskReduction,ThirdUnitedNations WorldConferenceonDisasterRiskReduction (3WCDRR),Sendai, Japan,14-18March 2015

WorldBankGroup(2012),TurnDowntheHeat:Whya4^{o}Cwarmerworldmust beavoided.

પરિશિષ્ટ- ૧: રાષ્ટ્રિય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તામંડળની માર્ગદર્શિકાઓની સૂચિ

સ્ત્રોત:http://ndma.gov.in/en/ndma-guidelines.html(સપ્ટે ૩૦,૨૦૧૯ની સ્થિતિએ)

૧. જૈવિક આપત્તિ (સંચાલન માર્ગદર્શિકા)

૨. બોટ સલામતી માર્ગદર્શિકા

૩. રાસાયણિક આપત્તિઓ માર્ગદર્શિકા

૪. રાસાયણિક (આંતકવાદ) આપત્તિ સંચાલક માર્ગદર્શિકા

૫. સાંસ્કૃતિક ઇમારતો અને આસપાસના પરિસર માર્ગદર્શિકા

૬. ચક્રવાત વ્યવસ્થાપન માર્ગદર્શિકા

૭. આપત્તિ પછી મોતના વ્યવસ્થાપન માર્ગદર્શિકા

૮. અપંગતા સમાવિષ્ટ આપત્તિ જોખમ ઘટાડા માર્ગદર્શિકા

૯. અનાવૃષ્ટિ વ્યવસ્થાપન માર્ગદર્શિકા

૧૦. ભૂકંપ

૧૧. અગ્નિ શમન સેવાઓ (માત્રા, સાધનોના પ્રકા અને તાલીમ માર્ગદર્શિકા

૧૨. પૂર વ્યવસ્થાપન માર્ગદર્શિકા

૧૩. ગરમીની લહેર (કાર્યયોજના, અટકાવ અને વ્યવસ્થાપન માર્ગદર્શિકા)

૧૪. હોસ્પિટલ સલામતી માર્ગદર્શિકા

૧૫. ઘટના પ્રતિભાવ પદ્ધતિ માર્ગદર્શિકા

૧૬. બરફ, હિમપ્રપાત અને ભૂસ્ખલન માર્ગદર્શિકા

૧૭. તબીબી સજ્જતા અને સામૂહિક અકસ્માત વ્યવસ્થાપન માર્ગદર્શિકા

૧૮. સંગ્રહાલયો માર્ગદર્શિકા

૧૯. રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માહિતી અને સંદેશાવ્યવહાર પ્રણાલી માર્ગદર્શિકા

૨૦. પરમાણુ અને કિરણોત્સર્ગ કટોકટી વ્યવસ્થાપન માર્ગદર્શિકા

૨૧. આપત્તિઓમાં મનો-સામજિક આધાર અને માનસિક આરોગ્ય સેવાઓની માર્ગદર્શિકા

૨૨. રાહત ન્યુનતમ ધોરણોની માર્ગદર્શિકા

૨૩. શાળા સલામતી નીતિ માર્ગદર્શિકા

૨૪. ભૂકંપકીય જર્જરિત ઇમારતો અને માળખા અનુરૂપાંતરણ માર્ગદર્શિકા

૨૫. રાજ્ય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજના માર્ગદર્શિકા

૨૬. આપત્તિ અસરગ્રસ્ત પરિવારો માટે અસ્થાયી આશ્રયસ્થાનોની માર્ગદર્શિકા

૨૭. વાવાઝોડુ અને વીજળી પડવી, આંધી, ભારે વરસાદની માર્ગદર્શિકા

૨૮. સુનામી વ્યવસ્થાપન માર્ગદર્શિકા

૨૯. શહેરી પુર વ્યવસ્થાપન માર્ગદર્શિકા

પરિશિષ્ટ- ૨: ભારત માટે જોખમ નકશા

ભારતીય વન્નાબીલીટી એટલાસ, ત્રીજી આવૃત્તિ 2019, મકાન સામગ્રી અને ટેકનોલોજી પ્રમોશન કાઉન્સિલ (BMTPC)

http://www.bmtpc.org/DataFiles/CMS/file/VAI2019/Index.html (accessed Oct 15, 2019)

ભૂકંપ સંકટ નકશો

(http://www.bmtpc.org/DataFiles/CMS/file/VAI2019/eq.html , accessed Oct 15, 2019)

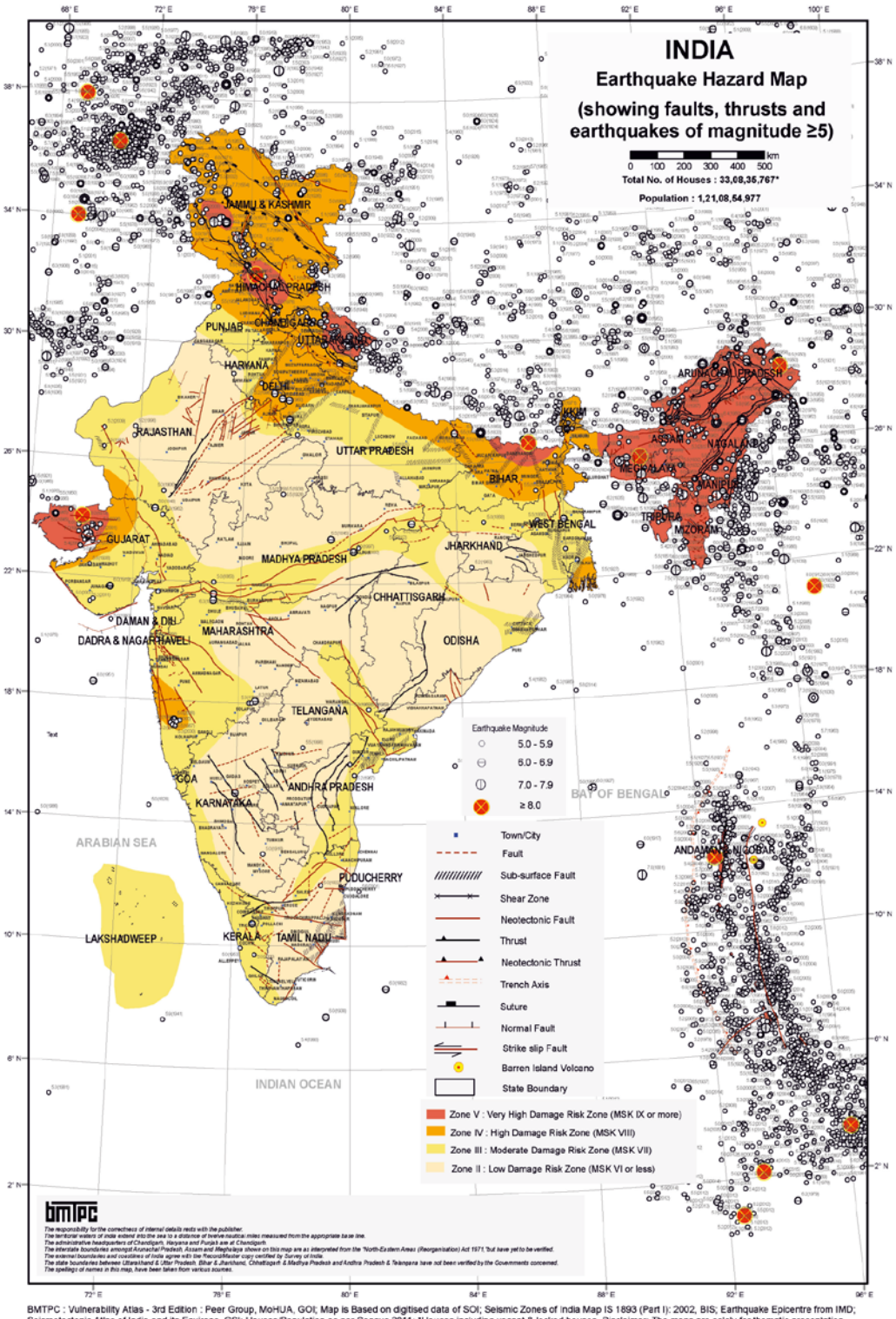

BMTPC : Vulnerability Atlas - 3rd Edition : Peer Group, MoHUA, GOI; Map is Based on digitised data of SOI; Seismic Zones of India Map IS 1893 (Part I): 2002, BIS; Earthquake Epicentre from IMD; Seismotectonic Atlas of India and its Environs, GSI; Houses/Population as per Census 2011; *Houses including vacant & locked houses. Disclaimer: The maps are solely for thematic presentation.

પવન સંકટ નકશો

(http://www.bmtpc.org/DataFiles/CMS/file/VAI2019/wind.html , accessed Oct 15, 2019)

BMTPC : Vulnerability Atlas- 3rd Edition; Peer Group, MoHUA; Map is Based on digitised data of SOI, GOI; Basic Wind Speed Map National Building Code: 2016; Cyclone Data, 1891-2015, IMD, GOI. Houses/Population as per Census 2011; *Houses including vacant & locked houses. Disclaimer: The maps are solely for thematic presentation.

પુર સંકટ નકશો

(http://www.bmtpc.org/DataFiles/CMS/file/VAI2019/flood.html , accessed Oct 15, 2019)

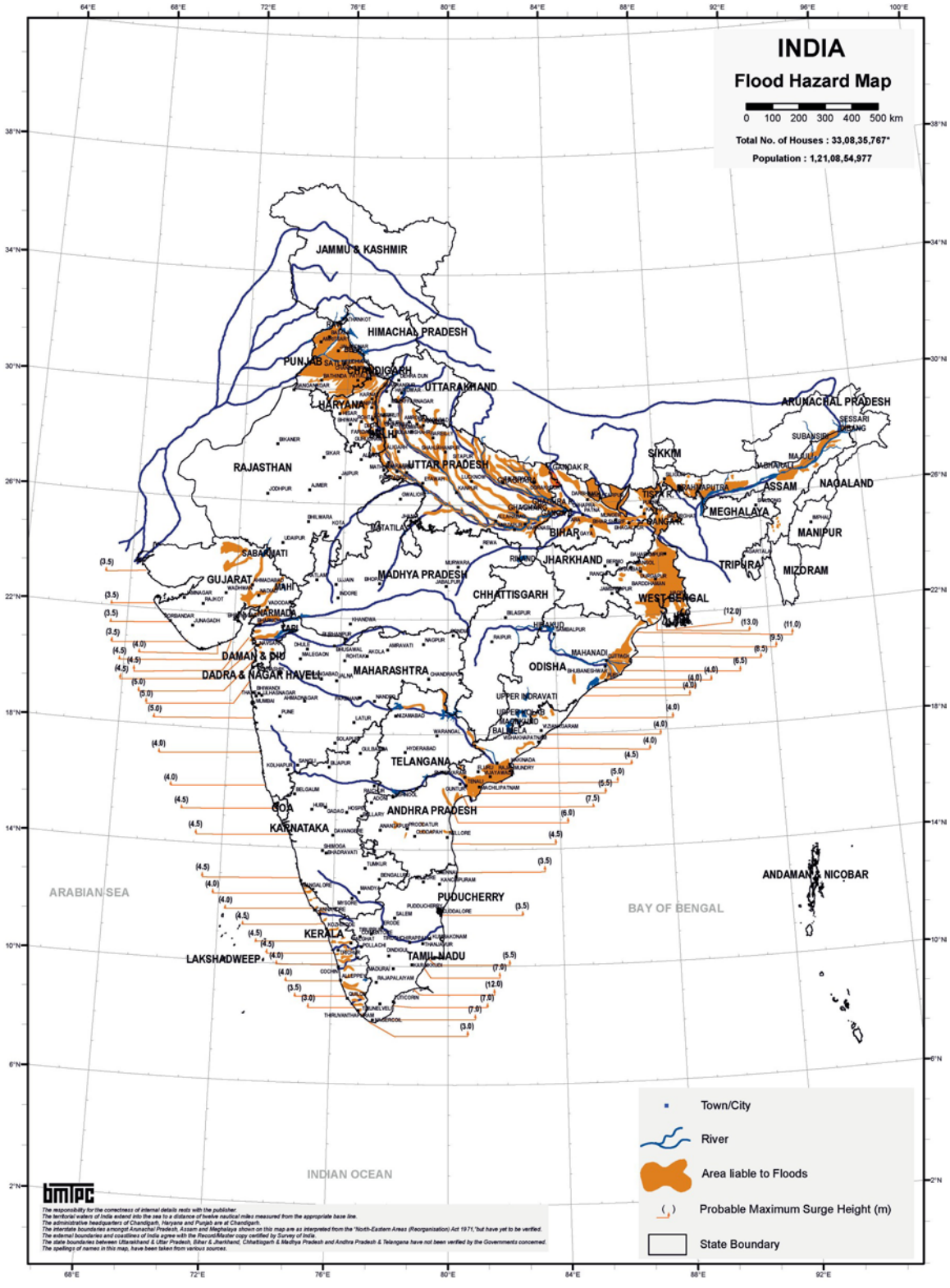

BMTPC : Vulnerability Atlas - 3rd Edition; Peer Group, MoHUA; Map is Based on digitised data of SOI, GOI; Census of India 2011; Flood Atlas (1987),Task Force Report (2004), C.W.C., G.O.I. Houses/Population as per Census 2011; * Houses including vacant & locked houses. Disclaimer: The maps are solely for thematic presentation.

ભૂસ્ખલન સંકટ નકશો

(http://www.bmtpc.org/DataFiles/CMS/file/VAI2019/landslide.html , accessed Oct 15, 2019)

BMTPC: Vulnerability Atlas - 3rd Edition: Peer Group, MoHUA,GOI: Map is Based on digitised data of SOI; Landslide Incidence data GSI; Annual Rainfall data IMD. Houses/Population as per Census 2011;
* Houses including vacant & locked houses. Disclaimer: The maps are solely for thematic presentation.

વાવાઝોડાની ઘટનાનો નકશો

(http://www.bmtpc.org/DataFiles/CMS/file/VAI2019/th.html , accessed Oct 15, 2019)

BMTPC: Vulnerability Atlas - 3rd Edition: Peer Group, MoHUA, GOI; Map is Based on digitised data of SOI;Thunderstorm data from IMD. Disclaimer: The maps are solely for thematic presentation.

પરિશિષ્ટ- ૩: સેન્ડાઇ માળખાના સૂચકો

આપત્તિ જોખમ ઘટાડવા માટે સેન્ડાઇ માળખાના અમલીકરણમાં વૈશ્વિક પ્રગતિને માપવા માટે ૩૮ સૂચકોનો સમૂહ ઓળખી કાઢવામાં આવ્યો હતો. આ સૂચકો સેન્ડાઇ માળખાના વૈશ્વિક લક્ષ્યોને હાંસલ કરવામાં પ્રગતિને માપશે અને જોખમ અને નુકશાન ઘટાડવા વૈશ્વિક વલણો નક્કી કરશે

વૈશ્વિક લક્ષ્ય એ: ૨૦૩૦ સુધીમાં વૈશ્વિક આપત્તિથી મૃત્યુદરને નોંધપાત્ર રીતે ઘટાડવાનું છે , ૨૦૦૫-૨૦૧૫ની સરખામણીમાં ૨૦૨૦-૨૦૩૦ વચ્ચે ૧ ,૦૦,૦૦૦ વૈશ્વિક મૃત્યુદર સરેરાશ ઘટાડવાનું લક્ષ્ય છે.

એ-૧ (સંયુક્ત)	આપત્તિઓને લીધે દર ૧,૦૦,૦૦૦ મૃત્યુ અને ગુમ થયેલ વ્યક્તિઓની સંખ્યા , (સંયોજન)
એ-૨	આપત્તિઓના લીધે વસ્તી દીઠ ૧,૦૦,૦૦૦ મૃત્યુ.
એ-૩	આપત્તિઓના લીધે વસ્તી દીઠ ૧,૦૦,૦૦૦ લાપત્તા વ્યક્તિઓની સંખ્યા. આ અને અનુગામી લક્ષ્યોમાં આપત્તિનો અવકાશ અંગે આપત્તિ જોખમમાં ઘટાડા માટે સેન્ડાઇ માળખુ ૨૦૧૫-૨૦૩૦ના ફકરા ૧૫માં ઠરાવેલ છે અને તે નાના અથવા મોટા પાયે, વારંવાર અને અવારનવાર , કુદરતી અથવા માનવસર્જિત જોખમો , તેમજ સંબંધિત પર્યાવરણીય, તકનીકી અને જૈવિક જોખમો અને ભયની અચાનક અને ધીમી શરૂઆતની આપત્તિઓને લાગુ પડે છે.

વૈશ્વિક લક્ષ્ય બી: વર્ષ ૨૦૩૦ સુધીમાં વૈશ્વિક સ્તરે અસરગ્રસ્ત લોકોની સંખ્યામાં નોંધપાત્ર ઘટાડો, ૨૦૦૫-૨૦૧૫ની તુલનામાં ૨૦૨૦-૨૦૩૦ વચ્ચે ૧૦૦ ,૦૦૦ દીઠ સરેરાશ વૈશ્વિક મૂલ્ય ઘટાડવાનું લક્ષ્ય.

બી -૧આફતોને લીધે ૧૦૦,૦૦૦ વસ્તી દીઠ સીધા અસરગ્રસ્ત લોકોની સંખ્યા.

(સંયોજન)

બી-૨ આપત્તિઓને કારણે ઘાયલ અથવા બીમાર લોકોની સંખ્યા , પ્રતિ ૧૦૦,૦૦૦ વસ્તી દીઠ.

બી-૩ જેમના મકાનોને આપત્તિથી નુકસાન થયું છે એવા લોકોની સંખ્યા.

બી-૪ જેમના મકાનો આપત્તિઓને કારણે નાશ પામ્યા છે એવા લોકોની સંખ્યા

બી-૫ એવા લોકોની સંખ્યા કે જેમની આજીવિકા આપત્તિઓને કારણે ખોરવાઈ અથવા નાશ પામી હતી,

વૈશ્વિક લક્ષ્ય સીઃ૨૦૩૦ સુધીમાં વૈશ્વિક જથ્થાબંધ ઘરેલુઉત્પાદનના સંબંધમાં સીધા આર્થિક નુકશાનમાં ઘટાડો

સી-1 (સંયોજન) વૈશ્વિક કુલ ઘરેલુ ઉત્પાદનના સંબંધમાં આપત્તિઓને કારણે પ્રત્યક્ષ આર્થિક નુકસાન

સી-૨ *કૃષિને સીધી નુકસાની આપત્તિઓને આભારી છે.કૃષિમાં પાક, પશુધન,માછીમારી, ઉછેર, જળચર ઉછેર અને વન ક્ષેત્રો તેમજ સંબંધિત સુવિધાઓ અને માળખાકીય સુવિધાઓનો સમાવેશ થાય તેવું માનવામાં આવે છે.*

સી-૩ *અન્ય તમામ ક્ષતિગ્રસ્ત અથવા નાશ પામેલી ઉત્પાદક સંપત્તિઓને સીધી આર્થિક ખોટ આફતોને આભારી છે.પ્રમાણભૂત આંતરરાષ્ટ્રીય વર્ગીકરણ અનુસાર સેવાઓ સહિત આર્થિક ક્ષેત્ર દ્વારાઉત્પાદક સંપત્તિનું વિભાજન કરવામાં આવશે. દેશો તેમની અર્થવ્યવસ્થાને લગતાઆર્થિક ક્ષેત્રો સામે રિપોર્ટ કરશે. આ સંબંધિત મેટાડેટામાં વર્ણવવામાં આવશે.*

સી-૪ *આવાસ ક્ષેત્રમાં સીધું આર્થિક નુકસાન આપત્તિઓને કારણે થાય છે. ક્ષતિગ્રસ્ત અને નાશ પામેલા મકાનો અનુસાર વિગતોને અલગ પાડવામાં આવશે.*

સી-૫ આપત્તિઓને લીધે નુકસાનગ્રસ્ત અથવા નાશ પામેલા ગંભીર માળખાને કારણે સીધું આર્થિક નુકસાન. *ગંભીર માળખાના એ તત્વો ગણતરીમાં સમાવિષ્ટ કરવા માટે સંબંધિત નિર્ણય સભ્ય દેશો પર છોડી દેવામાં આવશે અને સાથેના મેટાડેટામાં વર્ણવવામાં આવશે. જ્યાં સંબંધિત હોય ત્યાં રક્ષણાત્મક માળખું અને ગ્રીન ઈન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચરનો સમાવેશ થવો જોઈએ.*

સી-૬ સાંસ્કૃતિક વારસાને સીધું આર્થિક નુકસાન અથવા વિનાશ આપત્તિઓને આભારી છે

વૈશ્વિક લક્ષ્ય ડી: ૨૦૩૦ સુધીમાં તેમની સ્થિતિસ્થાપકતા વિકસાવવા સહિત , આરોગ્ય અને શૈક્ષણિક સુવિધાઓ વચ્ચે , જટિલ માળખાને આપત્તિથી નુકસાન અને મૂળભૂત સેવાઓના વિક્ષેપને નોંધપાત્ર રીતે ઘટાડે છે.

ડી -૧ (સંયોજન) આપત્તિઓને પરિણામે જટિલ માળખાને નુકસાન

ડી -૨ નાશ પામેલી અથવા ક્ષતિગ્રસ્ત થયેલી આરોગ્ય સુવિધાઓની સંખ્યા આપત્તિઓને આભારી છે

ડી -૩ આપત્તિઓને લીધે નાશ પામેલી અથવા ક્ષતિગ્રસ્ત શૈક્ષણિક સુવિધાઓની સંખ્યા

ડી-૪ આપત્તિઓને પરિણામે વિનાશ અથવા ક્ષતિગ્રસ્ત થયેલ ગંભીર માળખાકીય એકમો અને સુવિધાઓની સંખ્યા

નિર્ણાયક માળખાના તે તત્વો ગણતરીમાં સમાવિષ્ટ કરવા માટેનો સંબંધિત નિર્ણય સભ્ય દેશો પર છોડી દેવામાં આવશે અને સાથેના મેટાડેટામાં વર્ણવવામાં આવશે. જ્યાં લાગતું વળગતું હોય ત્યાં રક્ષણાત્મક માળખા અને ગ્રીન માળખાનો સમાવેશ થવો જોઈએ

ડી -૫ (સંયોજન)આપત્તિઓને પરિણામે મૂળભૂત સેવાઓમાં વિક્ષેપોની સંખ્યા

ડી-૬ આપત્તિઓને કારણે શૈક્ષણિક સેવાઓમાં વિક્ષેપોની સંખ્યા

ડી-૭ આફતોને લીધે આરોગ્ય સેવાઓમાં વિક્ષેપોની સંખ્યા

ડી-૮ આપત્તિઓને પરિણામે અન્ય મૂળભૂત સેવાઓમાં વિક્ષેપોની સંખ્યા.

ગણતરીમાં સમાવિષ્ટ થનારી મૂળભૂત સેવાઓના તત્વો સંબંધિત નિર્ણય સભ્ય રાજ્યો પર છોડી દેવામાં આવશે અને સાથેના મેટાડેટામાં વર્ણવવામાં આવશે.

વૈશ્વિક લક્ષ્ય ઇ: ૨૦૨૦ સુધીમાં રાષ્ટ્રીય અને સ્થાનિક આપત્તિ જોખમ ઘટાડવાની વ્યૂહરચના ધરાવતા દેશોની સંખ્યામાં નોંધપાત્ર વધારો.

ઇ-૧ આપત્તિ જોખમ ઘટાડવા માટે સેન્ડાઇ ફ્રેમવર્ક ૨૦૧૫-૨૦૩૦ અનુસાર જેઓ રાષ્ટ્રીય આપત્તિ જોખમ ઘટાડવાની વ્યૂહરચના અપનાવે છે અને તેનો અમલ કરે છે એવાદેશોની સંખ્યા

ઇ-૨ જે રાષ્ટ્રીય વ્યૂહરચનાઓ અનુસાર સ્થાનિક આપત્તિ જોખમ ઘટાડવાની વ્યૂહરચના અપનાવે છે અને તેનો અમલ કરે છે તે સ્થાનિક સરકારોની ટકાવારી.આપત્તિ જોખમ ઘટાડવાની જવાબદારી સાથે રાષ્ટ્રીય સ્તરની નીચેની સરકારને યોગ્ય સ્તરે માહિતી પૂરી પાડવી જોઈએ

વૈશ્વિક લક્ષ્ય એફ: ૨૦૩૦ સુધીમાં આ માળખાના અમલીકરણ માટે તેમની રાષ્ટ્રીય કામગીરીઓને પૂરક બનાવવા માટે પર્યાપ્ત અને લાંબાગાળાના સમર્થન દ્વારા વિકાસશીલ દેશોને આંતરરાષ્ટ્રીય સહયોગમાં નોંધપાત્ર વધારો.

એફ-૧ રાષ્ટ્રિય આપત્તિ જોખમ ઘટાડવાના પગલાઓ માટે સંપૂર્ણ સત્તાવાર આંતરરાષ્ટ્રિય સહયોગ, સત્તાવાર વિકાસ સહાય (ઓફિશ્યલ ડેવલપમેન્ટ આસિસ્ટન્સ) ઉપરાંત અન્ય સત્તાવાર સતત મદદનો પ્રવાહ.

આપત્તિ જોખમ ઘટાડવા માટે આંતરરાષ્ટ્રીય સહયોગની જોગવાઈ અથવા સ્વીકારનો અહેવાલ સંબંધિત દેશોમાં લાગુ પદ્ધતિઓ અનુસાર કરવામાં આવશે. પ્રાપ્તકર્તા દેશોને રાષ્ટ્રીય આપત્તિ જોખમ ઘટાડવાના ખર્ચની અંદાજિત રકમ અંગે માહિતી આપવા માટે પ્રોત્સાહિત કરવામાં આવે છે

એફ-૨ બહુપક્ષીય એજન્સીઓ દ્વારા પૂરી પાડવામાં આવેલ રાષ્ટ્રીય આપત્તિ જોખમ ઘટાડવાની કાર્યવાહી માટે કુલ સત્તાવાર આંતરરાષ્ટ્રીય સહયોગ, સત્તાવાર વિકાસ મદદ ઓફિશ્યલ ડેવલપમેન્ટ આસિસ્ટન્સ) ઉપરાંત(અન્ય સત્તાવાર મદદનો પ્રવાહ)

એફ -૩ રાષ્ટ્રીય આપત્તિ જોખમ ઘટાડવાની કામગીરી માટે દ્વિપક્ષીય રીતે પૂરો પાડવામાં આવેલ કુલ સત્તાવાર આંતરરાષ્ટ્રીય સહયોગ , સત્તાવાર વિકાસ મદદ (ઓફિશ્યલ ડેવલપમેન્ટ ઉપરાંત અન્ય સહાયનો સત્તાવાર પ્રવાહ).

એફ -૪ આપત્તિ જોખમ ઘટાડવા માટે સંબંધિત ટેકનોલોજીની તબદીલી અને વિનિમય માટે કુલ આંતરરાષ્ટ્રીય સત્તાવાર સહયોગ , સત્તાવાર વિકાસ સહાય (ઓફિશ્યલ ડેવલપમેન્ટ આસિસ્ટન્સ ઉપરાંત અન્ય સહાયનો પ્રવાહ)

એફ-૫ વિકાસશીલ દેશો માટે આપત્તિ જોખમ ઘટાડવાના વિજ્ઞાન, ટેકનોલોજી અને નવીનતાના સ્થાનાંતરણ અને વિનિમય માટે આંતરરાષ્ટ્રીય , પ્રાદેશિક અને દ્વિપક્ષીય કાર્યક્રમો અને પહેલોની સંખ્યા.

એફ-૬ આપત્તિ જોખમ ઘટાડવાની ક્ષમતા-નિર્માણ માટે સત્તાવાર કુલ આંતરરાષ્ટ્રીય સમર્થન (સત્તાવાર વિકાસ મદદ ઉપરાંત અન્ય મદદનો પ્રવાહ).

એફ-૭ વિકાસશીલ દેશોમાં આપત્તિ જોખમ ઘટાડવા સંબંધિત ક્ષમતા-નિર્માણ માટે આંતરરાષ્ટ્રીય, પ્રાદેશિક અને દ્વિપક્ષીય કાર્યક્રમો અને પહેલોની સંખ્યા

૮ જે આપત્તિ જોખમ ઘટાડવા સંબંધિત આંકડાકીય ક્ષમતાને મજબૂત કરવા આંતરરાષ્ટ્રીય , પ્રાદેશિક અને દ્વિપક્ષીય પહેલ દ્વારા સમર્થિત છે એ વિકાસશીલ દેશોની સંખ્યા

વૈશ્વિક લક્ષ્ય જી: ૨૦૩૦ સુધીમાં લોકો માટે બહુ-જોખમી પ્રારંભિક ચેતવણી પ્રણાલીઓ અને આપત્તિ જોખમ માહિતી અને આકારણીઓની ઉપલબ્ધતા અને આકારણીમાં નોંધપાત્ર વધારો

જી-૧ (સંયોજન જી૨-જી૫) એવા દેશોની સંખ્યા કે જેમાં બહુ જોખમી પ્રારંભિક ચેતવણી પ્રણાલીઓ છે.

જી -૨ એવા દેશોની સંખ્યા કે જેમાં બહુ-જોખમોની દેખરેખ અને આગાહીની પધ્ધતિઓ છે.

જી-૩ સ્થાનિક સરકારો દ્વારા અથવા રાષ્ટ્રીય પ્રસાર પદ્ધતિઓ દ્વારા વહેલી ચેતવણી માહિતી દ્વારા પ્રતિ ૧૦૦,૦૦૦ લોકોની સંખ્યા દીઠ આવરી લેવામાં આવે છે.

જી-૪ પ્રારંભિક ચેતવણીઓ પર પગલા લેવાની યોજના ધરાવતી સ્થાનિક સરકારોની ટકાવારી.

જી-૫ જે સુલભ, સમજી શકાય તેવા, ઉપયોગી અને સંબંધિત આપત્તિ જોખમની માહિતી અને મૂલ્યાંકન રાષ્ટ્રીય અને સ્થાનિક સ્તરે લોકો માટે ઉપલબ્ધ છે એવા દેશોની સંખ્યા .

જી-૬ પ્રારંભિક ચેતવણીને પગલે પૂર્વ-ખાલી કરાવવા દ્વારા સુરક્ષિત આફતોના સંપર્કમાં અથવા જોખમમાં રહેલી વસ્તીની ટકાવારી.

આમ કરવાની સ્થિતિમાં રહેલા સભ્ય રાજ્યોને ખાલી કરાયેલા લોકોની સંખ્યા અંગે માહિતી આપવા માટે પ્રોત્સાહિત કરવામાં આવે છે.

સ્ત્રોત:https://www.preventionweb.net/sendai-framework/sendai-framework-monitor/indicators